

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ERHVERVS- HISTORISK ÅRBOG 1965

Meddelelser fra Erhvervsarkivet

16

Hemmeligheden ved Danish Bacon.

jo længere Gøis dei mere Karbanade
sig den er værdifuld

daglig Matien
fordrivar det
fede Fleesk

Der er kun en Størrelse
paa danske Baconsvin
— den helt rigtige

fine, fyldige
Skinke er ikke
Tilfældigheder

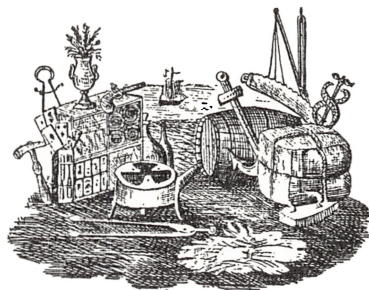
ERHVERVSHISTORISK
ÅRBOG

ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG

MEDDELELSER FRA ERHVERVSARKIVET

XVI

1965

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1966

OMSLAG :

Se side 163

TITELVIGNET :

Udsnit af Hjørringkøbmanden Chr. H. Niensens
regningsblanket fra 1840'erne,
se Erhvervshistorisk Arbog 1963 side 93 ff.

Copyright © by Erhvervsarkivet 1966

Printed in Denmark
by
AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S

INDHOLD

Birgit Nüchel Thomsen, Brinley Thomas, John W. Oldam:

Dansk-engelsk samhandel 1661–1963	7
Beretning om virksomheden 1964–65	439
Publikationer fra Erhvervsarkivet	449

DANSK-ENGELSK SAMHANDEL

ET HISTORISK RIDS 1661-1963

Udarbejdet og trykt
med støtte fra
TUBORGFONDET

1661-1913

I. <i>Under merkantilismen</i>	15
Handelstraktatsystemets fastlæggelse	15
England og den dansk-norske skibsfart. Tiden indtil 1780	22
Den danske oversøiske handel 1780-1807	31
Englands skibsfartspolitik og dansk-norsk søfart 1792-1807	39
Det norske træ	48
Den norsk-engelske trælasthandels organisation	55
Den dansk-norske import	59
Revolutions- og Napoleonskrigene. Transithandelen over Slesvig-Holsten	75
II. <i>Kornsalgperioden</i>	81
De danske varer til England	81
Korneksporten indtil 1864	82
Kongeriget og Hertugdømmerne	89
Det engelske kornmarked 1827-1865	91
Animalske produkter	94
Eksporthandelens organisation 1814-1864	98
Engelske varer i Danmark	107
Den direkte import	107
England-Hamborg-Danmark	111
Kornsalgperiodens betydning	120
III. <i>Det nye landbrug</i>	127
Frem til landbrugskrisen	127
Gradvis overgang til animalsk eksport 1860-1875	127
Esbjerg havn - vejen mod vest	130
Kvægekporten	131
Den tidlige smørekseport. Perioden 1860-80	134
Landbrugskrisen. Den totale omlægning til animalsk eksport	136
Danmarks særlige forudsætninger som landbrugsland	139
Smørekporten. Det store gennembrud	143
Det britiske levnedsmiddelmarked	148
Forbrugets forskydning	148
Det britiske smørmarked	151
Flæskeeksporten og kvalitetstilpasningen	156
Ægeksporten	165

Salg af smør og flæsk	169
Smørhandelen	169
Den danske smørtransithandel	171
Flæskehandelen	172
Dansk landbrugseksport. Nogle forudsætninger og vilkår	174
IV. <i>Britiske eksportproblemer efter 1870</i>	186
Britisk-tysk konkurrence på det danske marked	186
Hovedtræk	186
Kul	193
Jern	194
Tekstilvarer	200
Handelsbalanceforhold	208
V. <i>Tillæg</i>	212
Britisk kapital i Danmark i det 19. årh. Nogle eksempler	212
Danmark på lånemarkedet	212
Jernbaner	216
Vognfabrikken Scandia	221
Gasværker	223
Af dansk veksel- og varehandels organisation i 1820'erne og 1830'erne	225
Det handelsstatistiske kildemateriale	257
VI. <i>Summary in English. Translated by Ann Draycon</i>	268
VII. <i>Kilder, litteratur og henvisninger</i>	304
Kilder og litteratur	304
Utrykte kilder	304
Trykte kilder	304
Fremstillinger	306
Forkortelsesliste	309
Henvisninger	311

THE CHANGING PATTERN OF ANGLO-DANISH TRADE 1913-1963

I. <i>The Free Trade Era</i>	339
1. Europe's Agrarian Crisis	339
2. Changes in British Food Consumption	341
3. Denmark's Response	342
4. Multilateral Settlements	344
5. The War of 1914-18 and its Aftermath	345
II. <i>The International Economy in the Twenties</i>	349
1. The Return to Gold	349
2. United States Capital Export	351
3. Anglo-Danish Trade in the Twenties	353
III. <i>The Triumph of Imperial Preference</i>	355
1. The Case for Protection	355
2. Britain's Share of the Danish Market	358
3. The Ottawa Agreements	362
IV. <i>World Depression and Planned Trade</i>	365
1. Exchange Control in Denmark	365
2. The Diversion of Trade	367
3. Unemployment and Consumers' Expenditure	371
4. The Terms of Trade	376
V. <i>The Impact of World War II</i>	381
1. United Kingdom	381
2. Denmark	383
VI. <i>The Atlantic Economy, 1945-1963</i>	387
1. Post-war Reconstruction	387
2. Economic Resurgence of Western Europe	389
3. Retardation of Growth in the United States, 1955-61	391
VII. <i>Danish Foreign Trade Since 1945</i>	394
1. 1945-1949	394
2. 1949-1951	397

3. 1951-1954	400
4. 1955-1958	403
5. 1958-1961	404
6. Fluctuations in the Rate of Growth	405
VIII. <i>The Emerging Pattern</i>	407
1. Changes in British Agriculture	407
2. Denmark's Contribution to Britain's Food Imports	410
3. Trends in Danish Exports	414
4. Trends in British Exports	417
5. E.F.T.A.'s Crisis	419
6. Prospects	422
<i>Dansk sammendrag. Ved Ole Degn</i>	424
<i>Notes and References</i>	436

1661–1913

AF

BIRGIT NÜCHEL THOMSEN

under medvirken af

JOHN W. OLDAM

I. UNDER MERKANTILISMEN

Handelstraktatsystemets fastlæggelse

Den veludviklede dansk-engelske samhandel, som vi kender i dag og fra det 19. århundrede, blev først etableret efter 1815. I det 17. og 18. århundrede eksisterede ikke i den engelske erhvervsstruktur basis for import fra det agrare Danmark. England var i det 17. og 18. århundrede endnu et så overvejende landbrugsland, at det var i stand til selv at brødføde sin befolkning. I det 18. århundrede udviklede det sig tilmed som foregangsland på landbrugsområdet og havde omkring 1750 en ikke uvæsentlig eksport af korn. Først med den industrielle revolutions begyndelse i århundredets sidste fjerdedel begyndte tidvis en engelsk import af korn, som fremkaldte de første spæde spirer til en større dansk eksport til dette område. Efter 1815, med ekspansionen i den engelske industrialisering og den stærke befolkningsvækst, skabtes forudsætningerne for de handelsmæssige forbindelser mellem Danmark og England i nyere tid.

I det 17. og 18. århundrede hvilede den dansk-norske eksport til Storbritannien næsten udelukkende på afsætningen af norske produkter og for dansk importhandel i ældre tid var forbindelsen med de store kontinentale handelsmagter først og fremmest Holland og de nordtyske byer langt vigtigere end forbindelsen over Nordsøen. Den britiske eksport til Nordeuropa fandt vej gennem disse centre, og det ubetydelige dansk-norske marked forsynedes for en ikke uvæsentlig del med engelske varer ad denne vej.

De dansk-engelske diplomatisk-kommercielle relationer i tiden mellem 1660 og 1815 prægedes da heller ikke i noget videre omfang af hensynet til den egentlige indbyrdes samhandel. I stedet trådte helt andre problemer frem som væsentlige for samtiden, i det 17. århundrede sundtoldsproblemerne og i det 18. århundrede spørgsmålet om havenes og handelens frihed under krig. Disse problemer satte spor i det dansk-engelske handelstraktatsystem og de diplomatiske forbindelser i det 17. og 18. århundrede.

Danmarks placering ved indgangen til Østersøen gennem Øresund og de danske bæltter var fra middelalderen blevet benyttet til at pålægge Øresundstold i Helsingør. I 1580'erne og senere i 1620'erne og 1630'erne begyndte man i Danmark at udnytte sin stilling ved egenmægtigt at hæve toldafgifterne og

ved at skærpe visiteringen af skibe på vej ind i Østersøen ¹. Fra 1625–1639 femdobledes sundtolden, heraf fandt en tredobling sted fra 1637–39 ². Herved ramtes i første række Holland, som fra middelalderens slutning havde opbygget en omfattende handel på Østersøen; omkring 1500 var $\frac{3}{4}$ af de skibe, der gik gennem sundet hollandske, og hollænderne bevarede deres position som Østersøens største handelsnation indtil 1700-tallets sidste decennier ³. Også for England fik Østersøhandelen imidlertid den største betydning. Efter at have frigjort sig fra hanseaterne begyndte de engelske købmænd i det 16. århundrede at gøre sig stærkere gældende i handelen på dette område, og England indtrådte som den vigtigste handelsmagt her næst Holland ⁴.

De varer, englænderne hentede i Østersøområderne, var råprodukter af væsentlig og stigende betydning for deres lands økonomi og udbygningen af dets flådemagt. Fra Sverige, Rusland, de baltiske stater og Preussen hentedes jern og stål, hør, hamp, tjære og tømmer og andre skibsbygningsmaterialer. Hertil kom desuden import af norsk træ. Østersøområdetets betydning for den engelske import af disse produkter fremgår af nedenstående tal for Londons import i 1660'erne samt af den følgende tabel for den engelske import i 1700-tallet hentet fra den officielle engelske statistik.

Londons import af følgende produkter ⁵
(gennemsnit af årene 1663 og 1669)

	1000 £	
	Total	Import fra Østersølandene
Hør og hamp	86	56
Jern og stål	67	42
Træ	106	97
Forskellige råmaterialer	326	59

Østersøområdet var således af fremtrædende betydning for denne import allerede i 1600-tallets midte, og det fastholdt sin stilling som den store råvareleverandør gennem det 18. århundrede, således som det fremgår af følgende tabel.

Råvareimporten dækkede stadig især de nævnte varegrupper: hør og hamp, jern og stål samt træprodukter. Af de fire førstnævnte artikler kom næsten alt herfra i hele perioden, mens træeksporten procentmæssigt faldt fra 70 % af Englands import i årene 1699–1701 til 57 % i årene 1772–74 ⁶. Væksten i råvareimporten fra området som helhed bevirkede, at dets andel af den samlede import voksede fra 9 % af den totale engelske import i årene 1700–1701 til 14 % i den *britiske* import i årene 1797–98 ⁷.

*Englands import fra Norden og Østersøområ-
derne 1699–1774*⁸ (officielle værdier)

	1000 £		
	Totalimport fra området	Heraf råvarer	% af Englands totalimport af råvarer
1699–1701.....	583	515	25
1722–24.....	591	500	21
1752–54.....	1.043	862	29
1772–74.....	1.599	1.279	31

Østersøområderne blev gennem århundreder et uundværligt eksportområde for råmaterialer, skibsmaterialer og senere fødevarer til det britiske rige, og den frie og lige adgang til Østersøen var et vitalt problem for dets handelspolitik. Spørgsmålet om ordningen af sundtoldsproblemerne blev dermed, indtil dette problem var løst, det vigtigste spørgsmål for den engelske handelspolitik over for Danmark-Norge og gav da også stødet til den fastlæggelse af handelstraktatsystemet mellem de to lande, som skete i løbet af 1600-tallet. I denne periode gik England ind i et stadig stærkere handelspolitisk modsætningsforhold til dets store konkurrent som handelsnation Holland. Englands ønske om at modarbejde den hollandske handels supremati medførte i dets forhold til Danmark energiske bestræbelser for ligestilling med Holland inden for den danske konges magtområde.

Før 1600-tallet havde de traktater, der blev indgået mellem Danmark og England været uden nogen regulering af grundlæggende forhold af betydning for handelssamkvemet. Dette gjaldt også den dansk-engelske alliance- og handelstraktat af 29. april 1621, der ej heller havde berørt sundtoldsproblemerne⁹. Sundtoldsforhøjelserne i 1620'erne og 30'erne ramte også englænderne føleligt. Som nævnt var sundtolden blevet femdoblet mellem 1625 og 1639, heraf en tredobling fra 1637–39. Både for hollænderne og englænderne var disse egenmægtige forhøjelser naturligvis utilfredsstillende, og det lykkedes ikke at få parlamentet til at godtage en mellem Danmark og England forhandlet toldtraktat af 1640, som fastlagde tolden på det høje 1638-niveau. Ved Øresundsdeklarationen af 27. marts 1644 nedsatte man da fra dansk side frivilligt den engelske told til 1637-niveauet¹⁰. I 1645 nåede man dog efter forhandlinger til en handels- og toldtraktat mellem de to lande (af 26. april), hvorved der fastlagdes en række bestemmelser, som nøjere regulerede handelssamkvemet ved gensidigt at sikre handelsrettigheder, de handlendes retsstilling og ved at forbyde forskellige sædvanlige overgreb (især i sundet)¹¹. Ved reces af 1. juni 1646 i forlængelse af handelstraktaten af 1645 opnåede englænderne endvidere bl. a., at de ikke som tidligere skulle betale 4 % mere

i told i Norge end hollænderne, og at Glückstadtolden på Elben, der generede den engelske handel på Hamborg, skulle ophæves. Som det vigtigste punkt anførtes heri, at den engelske nation skulle behandles lige med hollænderne med hensyn til Øresundstolden, hvilket i den daværende situation betød en nedsættelse af tolden til 1628-niveauet¹². Dette sidste vigtige punkt bekræftedes af kgl. resolution af 14. juni 1647, der desuden pålagde, at englænderne ligesom hollænderne skulle fritages for visitering af skibene¹³.

Disse engelske gevinster var et resultat af, at Holland, der generedes endnu mere af den danske toldpolitik i Øresund, havde grebet ind som mægler i den dansk-svenske krig i årene 1643–45, hvor danskerne var blevet totalt ydmyget, og ved Brømsebrofreden havde sikret sig en ordening af sundtoldsforholdene. Denne ordening udtryktes i den såkaldte Christianopoltraktat af 13. august 1645¹⁴. Herved havde hollænderne sikret sig, at sundtolden og tolden i Norge for deres vedkommende fastlagdes ved 1628-niveauet, ligesom at Elbtolden for dem blev ophævet. Toldrullen skulle desuden offentliggøres. Briterne havde under borgerkrigens første år ikke kunnet gøre sig gældende, men den nu indledte aktive handelspolitik sikrede, som vi har set, landet de samme rettigheder som hollænderne.

Hollænderne gjorde i 1649 et nyt fremstød for at forbedre deres handelspolitiske stilling i Østersøen ved at afslutte den såkaldte Redemptionstraktat med Danmark, hvorved de for en rund sum penge skaffede de hollandske skibe fri gennemsejlingsret gennem Sundet uden sundtoldpligt. Traktaten ophævedes allerede i 1653, fordi ordningen viste sig ufordelagtig for hollænderne, men den nåede dog at fremkalde en skarp engelsk reaktion, og den var medvirkende til gennemførelsen af Navigationsakten af 1651, som det følgende år fremkaldte den første engelsk-hollandske handelskrig¹⁵.

Den skarpe britiske reaktion på Redemptionstraktaten medførte en dansk tilnærmelse til England efter en alvorlig krise i 1653 under den hollandsk-engelske krig, hvor Danmark ligefrem lukkede sundet for britiske skibe¹⁶. 15. september 1654 afsluttedes en dansk-engelsk handels- og venskabstraktat. Denne traktats absolut vigtigste paragraf var dens paragraf 6, der indførte

Slutningen af § 8 og hele § 9 fra Rigsarkivets eksemplar af traktaten af 11. juni 1670.

§ 8 fastsatte, at engelske undersåtter, som anløb havne i Danmark-Norge og hertugdømmerne, ikke skulle betale mere i told og andre pålæg end folk fra Nederlandene eller andre fremmede – »svensken aleneste undertagene«, som oversætteren fra 1672 skriver. På hen- og hjemrejse, under ophold, på fiskeri eller i handel skulle de nyde samme friheder i den danske konges lande som andre fremmede. På tilsvarende måde skulle Storbritannien forholde sig over for dansk-norske undersåtter, dog for begge parter vedkommende med forbehold af de forandringer, som »tidernes beskaffenhed« eventuelt påbød.

I den følgende paragraf aftales, at det var begge landes borgere tilladt ved indførsel af varer hos modparten, efter told og visitering, at anbringe disse i egne pakhuse og kældere. De kunne ikke mod deres vilje af nogen øvrighed pålægges at placere dem andetsteds.

Pendentes solvunt^{aut solvent}, atque cundo, recundo,
et Comorando, nec non Piscando, et Negoti-
-ando, ceterisque eisdem Libertatibus, Im-
-munitatibus et Privilegijs gaudebunt quibus
-Populi cujuscunque Extera gentis in dictis
Regnis et Dominys, Regis Magna Britannia
de^o commorantes vel commercantes, gau-
-dent vel gaudebunt, ita tamen ut Utriusq;
Regis Summa potestas, in eorum respective
Regnis, Ditionibus, Dominys, atque Portibus,
Vectigalia et alia quavis, pro re nata Sta-
-tuendi vel Immutandi, Salva et Illata
maneat: modo memorata Aequalitas ab
utrâque partè prædicto modo strictè
- -
Observetur.

9

Item Conventum est, quod cum Subditi
Utriusque Regis. merces suas in Alterutrius
Dominia invexerint Vectigalia Consuetæ
pro ipsis solverint et Visitationem subierint,
licitum liberumque erit dictas merces, suas
in reconditoria et Cellas sibi proprias, vel
in loca quæ ipsis maxime commoda atque
opportuna, Existimaverint in ferre, ibiq;
reponere; Nec ullus Alterutrius Civitatum
Portuumvè, Magistratus, vel Officialis
repositoria, cellas, aut loca recondendis
Mercibus, absq; eorum consensu ipsis Imponet;

mestbegunstigelsesret for englænderne. Alle afgiftslettelser og privilegier, som var blevet givet eller ville blive givet af den danske konge til fremmede, skulle engelske underståtter nyde på lige fod med nederlænderne eller en hvilken som helst anden fremmed nation – dog Sverige undtaget, som havde skaffet sig toldfrihed i sundet i 1645. Disse rettigheder var gensidige. Det tilløb til mestbegunstigelsesreglen, der var blevet gjort allerede 1645–47, førtes nu igennem. Englænderne var nu i princippet på alle felter ligestillet med hollænderne. Andre paragraffer som fornyelse af frihed for Elbtold og visse sikkerheder for købmændene stod ganske i skygge af det princip, der ved denne paragraf indførtes i dansk-engelsk samhandel. Englænderne havde bl. a. tillige ønsket tilladelse til handel med visse arter tømmer fra Norge, som der ellers var eksportforbud for, samt ønsket handelsrettigheder på traditionelt forbudte områder i Norge og dets bilande, der var forbeholdt monarkiets undersåtter, men opnåede ikke dette nu så lidt som senere ¹⁷.

Den hollandsk-engelske interesse i Sundet og sundtoldsproblemerne demonstreredes igen under de svensk-danske krige 1657–58, hvor vi mistede de skånske provinser, og 1658–60, hvor selve Danmarks eksistens stod på spil. Hverken Holland eller England var interesseret i en svensk dominans i Sundet, som var i sigte i krigen 1658–60; hollænderne greb da også afgørende ind i det kritiske øjeblik med en flåde til støtte for danskerne. Ved freden i København 1660 frelstes det danske monarki; men det havde mistet de skånske provinser, og derfor var, til sømagternes tilfredshed, dets kontrol over Sundet svækket. Dog bevarede retten til at opkræve sundtolden. Den engelske aktivitet i Sundet havde i de afgørende år 1658–60 været alvorligt hæmmet af den politiske ustabilitet i hjemlandet, og selv om engelske flåder sendtes hertil, blev det dog hollænderne og i anden række Frankrig, der kom til at bære hovedbyrden ved at bringe forholdene i Sundet på linje med sømagternes interesser ¹⁸.

Efter de ulykkelige krigsbegivenheder i årene 1657–60 blev det den danske stats bestræbelse i endnu højere grad end tidligere dels at sikre sig mod Sverige, dels på længere sigt at forberede en revanchekrig mod dette land. Hertil behøvede man alliancer og subsidier, og man vendte sig nu mod vestmagterne. Til England bød der sig med restaurationen gunstige muligheder for nærmere tilknytning, og det er i lys af denne politik, man skal se den alliance- og handelstraktat, der afsluttedes mellem de to lande den 13. februar 1661 ¹⁹. Som handelstraktat var den ikke banebrydende. Den udbyggede eller udfyldte nok reglerne for de handelsmæssige relationer mellem de to lande, men de afgørende paragraffer var dem, der simpelthen aftryktes af 1645- og især 1654-traktaten, nemlig især mestbegunstigelsesparagraffen, som ordret gengaves.

Mest karakteristisk for traktaten som sådan var det, at denne i modsætning til republikkens traktater var en faktisk defensiv alliancetraktat, der, skønt vagt, ensidigt forpligtede England til at hjælpe Danmark i tilfælde af angreb.

Under den hollandsk-engelske toldkrig fra 1665–67 støttede Danmark Holland, og britiske skibe og varer udelukkedes fra Østersøen²⁰. Forholdet var herefter dårligt mellem de to riger, og Danmark krævede i anden halvdel af 1660'erne højere toldafgifter af englænderne end af andre i Sundet²⁰. Fra 1669 begyndte en tilnærmelse, og Frederik III erklærede sig villig til at give englænderne samme stilling i Sundet som andre, såfremt man ville forny traktaten af 1661 med Danmark. Man nåede herefter til en alliance- og handels-traktat mellem Danmark-Norge og Storbritannien af 16. juli 1670²². Denne traktat betød politisk en genoptagelse af defensivalliancen af 1661 med en ensidig engelsk forpligtelse til at støtte Danmark-Norge mod angreb. Handelspolitisk var den slutstenen på den fastlæggelse af handelsforholdene, som startede i 1645. Adskillige paragraffer og deriblandt de mest betydningsfulde (mestbegunstigelsesparagraffen) indgik ordret fra tidligere traktater, men hertil føjedes en række nye paragraffer, der i detaljer regulerede vilkårene for de to landes skibsfart og handelssamkvemmet mellem dem.

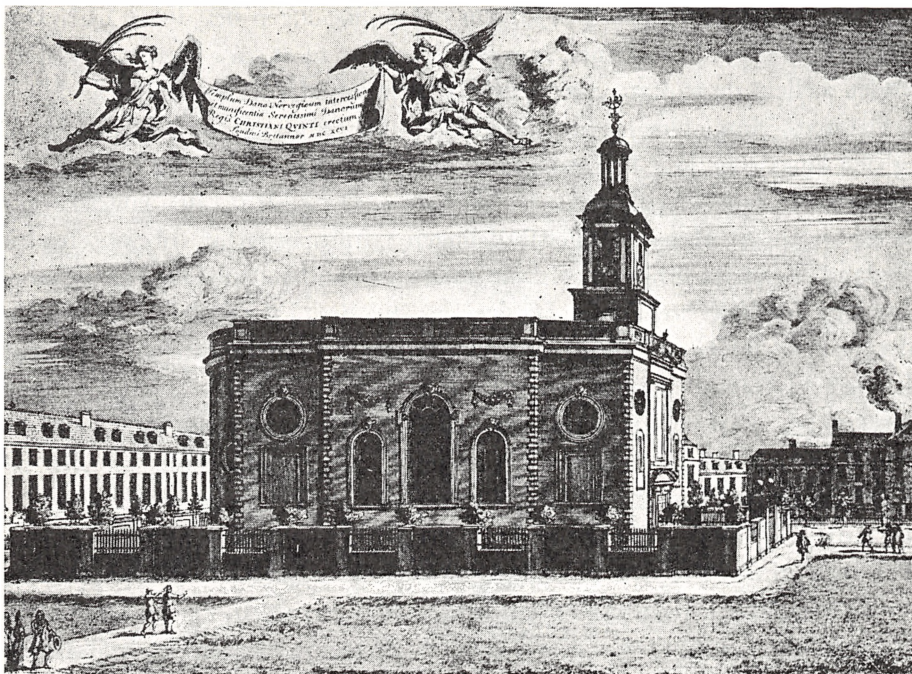
For briterne blev i kraft af mestbegunstigelsesreglen de hollandsk-danske overenskomster om sundtolden også gældende. Christianopeltraktaten af 1645 blev gentagende gange forlænget i det 17. århundrede, og ved den hollandsk-danske traktat af 1701 fandt sundtoldstariffen sit endelige leje²³. Hermed var det traktatmæssige grundlag for den dansk-engelske samhandel og særlig for den engelske østersøhandel fastlagt. Sundtolden ophørte herefter at være et stridsspørgsmål indtil dens endelige afløsning i midten af det 19. århundrede.

England og den dansk-norske skibsfart. Tiden indtil 1780

Traktaterne af 1661 og 1670 med tilføjelser har udgjort det formelle traktatgrundlag for de direkte handelsforbindelser mellem Danmark og England helt frem til i dag¹. De nye handelspolitiske problemer, der opstod mellem de to lande i det 18. århundrede forhandlede på grundlag af 1670-traktaten uden at give stødet til væsentlige ændringer i denne.

England, der i øvrigt i 1700-tallet førte en ret aktiv traktatpolitik over for andre lande for at opnå begunstigelser for sine egne varer, gjorde ikke forsøg i denne retning over for Danmark, og den danske toldpolitik var helt autonom. Begge stater holdt en skarpt protektionistisk linje. Den danske merkantilisme satte ind på at støtte produktioner, som udgjorde Englands største artikler; med prohibitive todsatser, importforbud og direkte understøttelser søgte man at ophjælpe enhver form for tekstilindustri i Danmark. I udenrigshandelen søgte man af al magt at udvide og begunstige dansk oversøisk handel og dansk skibsfart. Den direkte samhandel mellem de to lande var ret ubetydelig i forhold til det danske monarkis efterhånden blomstrende oversøiske handel og store fragttindtægter, der blev af væsentlig betydning for landets trivsel. Derfor blev det skibsfartens vilkår, der dominerede de diplomatisk-kommercielle relationer mellem de to lande i det 18. århundrede, hvor det neutrale Danmark-Norges søfart under krigsforhold kom til at spille en efter engelsk opfattelse illegitim og generende rolle.

Den engelske skibsfartspolitik kom til at danne rammen om den dansk-norske søfarts og handels muligheder under det 18. århundredes krige. Efter 1660, hvor Holland med Navigationsakten blev elimineret som fragtbærer af norsk træ til England, havde den stigende træeksport virket som en kraftig stimulus for udviklingen af den dansk-norske søfart. I 1690'ernes krigsår besørgede norske skibe næsten hele farten på England fra Norge. I de samme år fremgik det imidlertid også, at den neutrale skibsfarts virke i krigstid kunne rejse alvorlige problemer mellem de to lande, idet dansk handel og søfart på Frankrig vakte Englands utvetydige mishag². Nu som senere skulle det vise sig, at den neutrale dansk-norske handelsmarine søgte at drage den fordel den kunne under europæiske krigsforhold, og at England ønskede at udnytte sin maritime overlegenhed til blokade og handelskrig mod dets fjender, selv

Den dansk-norske kirke på Wellclose Square i London.

De danske og norske købmænd og skippere, der besøgte den engelske hovedstad, sluttede sig en tid lang til den svensk-tyske kirke i Trinity Lane. I 1692 lykkedes det dem imidlertid at få indrettet deres egen gudstjeneste i et lokale i Old Gravel Lane, idet de samtidig påbegyndte en indsamling for at skaffe midler til en kirkebygning. Med støtte fra såvel kongen som private opførtes i årene 1694–96 den statelige bygning på Wellclose Square, der derefter i mange år blev samlingssted for danske og norske i London. Efter Napoleonskrigene blev vilkårene for menighedslivet så vanskelige, at det langsomt sygnede hen. Flere gange i 19. århundrede forsøgte man dog at retablere det; Regnar Westenholz fik således i 1863 en islænding ordineret som præst. Men i 1868 blev kirken solgt og året efter nedrevet. 1870 opførtes på pladsen en engelsk kirkeskole.

Efter Harald Faber: Danske og Norske i London og deres Kirker, 1915.

om dette ramte neutrales handelsmarine. Der sluttedes under pres af England-Holland, der søgte at forbyde al handel på Frankrig, i 1691 (ratificeret 1696) en aftale mellem Danmark og England, som gav regler for den neutrale skibsfarts vilkår under krigen; den fastsatte, at danske skibe ikke måtte fragte fjendtlig ejendom, og at de ikke måtte gå i fragtfart mellem franske havne, og kontrabande defineredes som våben og skibsbygningsartikler³. Samtidig var det nødvendigt med Sverige at slutte traktat om i fællesskab at beskytte dansk og svensk skibsfart (1691 og 1693)⁴. I øvrigt tolkede den danske regering på dette tidspunkt ikke selv neutralitetsbegrebet strengere, end at den i sin alliancetraktat med England af 3. december 1696 mod en klækkelig godtgørelse på 300.000 rdl. og derpå 200.000 rdl. om året lod sig formå til at forbyde al handel på

Frankrig – hvilket på grund af krigens ophør dog ingen betydning fik ⁵. Der var herved rørt ved problemer, som skulle komme til at stå i forgrunden i forholdet mellem de to stater især i det 18. århundredes anden halvdel.

Danmark-Norge blev for alvor inddraget i Den store nordiske krig fra 1709, og den langvarige krig kom til at betyde et alvorligt tilbageslag for den opblomstrende dansk-norske søfart ⁶. Dette afspejler sig bl. a. i den engelske statistiks angivelser af nationalitetsfordelingen i transporten af træeksporten til England. Først fra 1740'erne havde man overvundet dette slag, og de norske skibe fragtede hoveddelen af træeksporten fra 1750'erne ⁷. Ved midten af 1750'erne, hvor konjunkturerne for søfarten var meget gunstige på grund af den engelsk-franske konflikt på havene under den præjssiske syvårskrig, var dansk-norsk søfart inde i en kraftig udvikling. Om denne vækst siger en af tidens største danske købmænd, Niels Ryberg, at fragtfarten næst handelen på de vestindiske øer var den fordelagtigste del af dansk virksomhed fra 1755 års begyndelse og indtil 1763 års ende. I Nord- og Østersøen og i Middelhavet gik i disse ni år mere end 300 danske skibe årlig i fragtfart og i de følgende seks år 200 årlig, og Ryberg anslår indtjeningen herved til ca. 10,8 mill. rdl. i krigsperioden og til ca. 3 mill. rdl. i de efterfølgende seks fredsåre, hvilken beregning han »allerunderdanigst tør forsikre at være rigtig, at sådan capital ja sikkerlig mere i bemeldte år har været erhvervet« ⁸. I året 1759 kunne den danske konsul i Genova indberette, at der var ikke mindre end 400 dansk-norske skibe i middelhavsarten ⁹, og i 1764 hævdede vor minister i London Bothmar, at Londonkøbmændene under krigen havde drevet så at sige hele deres handel med Spanien ved hjælp af dansk-norske skibe ¹⁰.

Den dansk-norske handelsflåde synes da også at have været i vækst på denne tid. Københavns handelsflåde angives i 1746 på en officiel liste til 116 med en samlet drægtighed på 4.992 læster. I 1766 opførtes på en lignende liste for København 183 skibe med 10.545 læster. Den første liste er imidlertid ikke fuldstændig, idet den må formodes at mangle både det asiatiske og det vestindiske kompagnis skibe ¹¹. I året 1746 havde Norge 507 skibe med en drægtighed på 23.835 læster i fart på Europa, mens tallet i 1766 var vokset til 566 med en drægtighed på 35.060 læster, altså en forøgelse af drægtigheden på 50 %. Det var især norske skibe, der spillede en fremtrædende rolle i middelhavsarten, dels med ladninger af norsk fisk, dels på fragt ¹².

Fra omkring 1730 var der tillige begyndt at komme liv i den stagnerende danske oversøiske handel. I 1732 stiftedes et nyt dansk asiatisk kompagni med eneret på skibsfarten på Ostindien og Kina. Fra 1734–52 solgtes på det danske asiatiske kompagnis auktioner i København kinesiske varer for 11,9 mill. rdl., hvoraf 77 % reeksporteredes. Fra 1753–70 steg salget til 18,8 mill. rdl. med

en reeksport på 81 %. De ostindiske auktioner var af mindre betydning. Fra 1734–52 solgtes på disse varer for 4,7 mill. rdl. med en reeksport på 78 % og fra 1753–70 for 5,9 mill. rdl., hvoraf 71 % reeksporteredes¹³. Beskedent, som dette end kunne være i en europæisk sammenhæng, var der dog herved skabt veje for handelsmæssig aktivitet, som kunne bringes til større ekspansion, når forholdene derfor var gunstige. Nu som senere var det hovedsagelig transithandel. Vestindienhandelen med de danske vestindiske øer: St. Croix, St. Jan og St. Thomas var indtil 1750'erne ubetydelig¹⁴, men den fransk-engelske kolonikrigs konjunkturer fik indgribende virkning på skibsfarten mellem København og Vestindien. Fra 1751–55 gik i alt kun 26 danske skibe gennem Sundet til Vestindien, i året 1756 derimod 13, i 1757 14 og i 1758 15 skibe. At der ikke var tale om et rent konjunkturfænomen fremgår af tallet af danske skibe, der årligt passerede Kronborg for udgående til Vestindien i tiden 1756 til 1783. Dette voksede fra gennemsnitligt 13 skibe i årene 1756–60 til 23 i årene 1766–70. Under den amerikanske uafhængighedskrig fulgte et stort opsving til 43 skibe i årene 1776–80 og 79 skibe i højkonjunkturårene 1781–83¹⁵.

For tiden efter 1776 påvirkedes skibsfarten på Vestindien særdeles kraftigt af den nye krigs konjunkturer.

Den begyndende vækst i dansk søfart og oversøisk handel, som man kan konstatere ved århundredets midte, havde sammenhæng med de konjunkturer, der skabtes for neutrale sømagter ved, at England og Frankrig var i konflikt på havene. Halvdelen af perioden mellem 1750 og 1800 optoges af langvarige krige mellem disse to magter, som inddrog næsten alle europæiske sømagter. Landkrigene formindskede produktionen og forøgede efterspørgselen. Søkampene skabte mangel på tonnage og højere fragtpriiser. Neutrale kunne trænge ind på nye markeder og endog i større eller mindre udstrækning overtage forsyninger til de krigsførende lande. Væksten i Danmark-Norges udenrigshandel og søfart var om ikke udelukkende så dog for en stor del et resultat af de konjunkturer, som krigene skabte.

De neutrale sømagters virksomhed under krigene, især hvor de gled ind og ved deres fragtfart og handel erstattede fjendehandel, som ellers ved søkrigene var umuliggjort, krydsede de krigsførendes interesser og berøvede dem frugten af deres sømilitære sejre. Magtforholdene bevirkede, at Frankrigs interesser i væsentlige henseender fremmedes gennem benyttelse af den neutrale skibsfart, mens Englands bestræbelser for at ødelægge Frankrig til søs krydsedes af denne. Begge landes politik over for de neutrale var dog svingende. Også England havde ofte brug for neutral søfart som supplement til sin egen stærkt anstrængte handelsflåde, hvilket påvirkede dets skibsfartspolitik og modere-

rede dets holdning, men som helhed var der på grund af magtforholdene en varig interessekonflikt mellem dette land og neutrale ¹⁶.

Englands principielle holdning og ønsker m. h. t. neutral handel og skibsfarts rolle under dets krige udtryktes i den »rule of 1757«, hvori det erklærede, at neutrale havde ret til at drive den handel i krigstid, som de også i fredstid havde drevet. Men en handel, som de aldrig i fredstid havde haft adgang til, og som nu kun åbnedes for dem på grund af den ene krigsførendes sejr over den anden, burde også i krigstid være lukket for dem. Dette gjaldt især al handel på fremmede kolonier, som normalt under fredstid var monopoliseret af moderlandet, og kystfart fra havn til havn på et krigsførende land. Ved at indgå i en sådan aktivitet bidrog de neutrale efter engelsk opfattelse til, at den ene af de krigsførende kunne unddrage sig virkningen af den anden parts militære sejr ¹⁷. Under den engelsk-franske kolonikrig, hvor England var overlegen til søs, forbød de derfor ved denne bestemmelse neutrales handel på fjendens kolonier, som Frankrig beredvilligt åbnede for de neutrale under krigen ¹⁸.

Med den dansk-norske skibsfarts vækst efter 1750 var gnidninger med England i skibsfartsspørgsmål uundgåelig. Under henvisning til traktaten af 1670, hvis § 20 forbød dansk fragt af fjendtlig ejet ejendom, satte englænderne fra syvårskrigen første begyndelse kaperier i gang. Man nøjedes ikke blot hermed, men foretog også i overensstemmelse med bestemmelsen af 1757 kapringer af skibe med varer, man mente stammede fra franske kolonier. På grundlag af 1670-traktatens § 16, der forbød handel med kontrabandeverer og § 3, der definerede kontrabande som »subsidiū bellici, veluti militēs, arma, machinas, bombardas, naves aut alia bello gerendo apta et necessaria subministraturos«, udvidede de kontrabandebegrebet til også at omfatte skibsmaterialer og levnedsmidler ¹⁹.

Den danske regering havde en noget anden opfattelse af den neutrale handels og fragtfarts rettigheder. Dens synspunkt blev det principielle, at landets undersåtter havde ret til efter evne at drage alle økonomiske fordele af andre staters krigstilstand. En uafhængig og neutral nation – hævdede den danske statsmand A. P. Bernstorff – mister ikke ved anden mands krig de rettigheder, den forinden denne krig sad inde med. Når undtages kontrabande, havde denne ret til at påtage sig den omsætning, som det var dens ret at påtage sig, som freden rådede ²⁰. I dette lagde danskerne, at frit (neutralt) skib burde beskytte ladningen, og at der ingen begrænsninger burde ske i neutrales fart på havene.

I forhold til Frankrig havde Danmark i 1742 opnået anerkendelse af princippet: frit skib – fri ladning. Over for England kunne man påpege, at 1670-

traktatens § 3 indeholdt ret til fri handel på fjendeland (og dermed dets kolonier) under krig, blot man ikke tilførte dem kontrabande, og blot disse ikke var blokerede. Herudover var den danske regerings opfattelse formet af f. eks. traktaten mellem Holland og England af 1674, hvorved England i forhold til Holland havde godkendt princippet om frit skib – fri ladning, hvilket ifølge mestbegunstigelsesparagraffen derved også skulle være en dansk rettighed. England fastholdt imidlertid det dansk-engelske traktatsystem som grundlag og kunne henvise til, at Holland allerede i 1668, altså før den dansk-engelske traktat var indgået, havde opnået denne rettighed, og når den dansk-engelske traktat udtrykkeligt fastholdt forbud mod princippet frit skib – fri ladning, synes Englands synspunkter på dette spørgsmål unægteligt i overensstemmelse med Danmarks traktatlige forpligtelser. De danske søpas krævede da også attestation af neutralt ejerskab til ladningen (jvf. 1670-traktatens § 20). I spørgsmålet om definition af kontrabandebegrebet og den danske ret til handel på fjendeland og dets kolonier var den engelske opfattelse kun dårligt i overensstemmelse med 1670-traktatens ord (som imidlertid var gennemhullet af 1690'ernes traktater). Danmark kunne dog i kraft af mestbegunstigelsesretten henvise til, at Utrechtfredens fransk-engelske definition af kontrabande var i overensstemmelse med danske synspunkter²¹. Danmark forsøgte med forsigtighed at hævde de neutrale synspunkter og indgik i 1756 i et væbnet neutralitetsforbund med Sverige om at konvojere handelsskibe. De to lande anerkendte i deres konvention de krigsførendes ret til at undersøge neutrale skibspapirer, men søgte stiltiende at afvise ret til at gennemse ladningen. Man definerede i overensstemmelse med Utrechtfredens bestemmelser kontrabande som våben og krigsmateriel, mens andre varer skulle anses for fri købmandsvarer, som skulle kunne tilføres krigsførende lande for så vidt disse ikke var blokerede²². Danskerne accepterede ikke den engelske kontrabandedefinition og udførte f. eks. store ladninger kød til Frankrig under krigen²³.

England var ingenlunde til sinds at respektere de neutrales grundsætninger og deres kontrabandebegreb, men anlagde de ovenfor skitserede synspunkter og opbragte danske skibe; i Vestindienfarten opbragtes i slutningen af 1758 på kort tid alene 12 danske og norske skibe på vej til Europa²⁴.

Neutralitetsforbundet fik ikke større betydning, da Danmark klogeligt ikke vovede at gå til repressalier mod engelske skibe, og da Sverige udtrådte ved sin krigserklæring til Preussen i 1757²⁵. I 1759 nåede man til en ordning mellem de to lande, hvorefter det, når et dansk eller norsk skib blev opbragt af engelske kapere, skulle stå dets fører frit for at sejle bort, såfremt han stillede kaution for den del af ladningen, som kaperen påstod var fransk, ligesom også for eventuelle procesomkostninger. Sagen afgjordes da senere ved dom. Des-

uden blev det stedse almindeligere, at kaperne gik ind på at tage imod en sum penge for de skibe, de havde lagt beslag på, imod at de videre fordringer på ladningen i disse blev opgivet. Det lader til, at de danske og norske skibsredere ofte foretrak denne afgørelsesform ²⁶. Fra slutningen af 1759 ophørte da under denne krig det sejgpinende søfartsspørgsmål at spille en rolle i forholdet mellem Danmark-Norge og England.

Ved udbruddet af den amerikanske uafhængighedskrig, der kaldte Frankrig, Spanien og Holland til våben mod det britiske rige, varede det ikke længe, før verdenshavene var tumleplads for franske, spanske, amerikanske og engelske kapere og krigsskibe. Fra sommeren 1778 forbød både englændere og fransk-mænd neutrale at drive skibsfart for henholdsvis fransk eller engelsk regning, og begge lande foretog beslaglæggelse af fjendtligt gods ombord på neutrale skibe ²⁷. Den gamle problemstilling om neutral skibsfarts rettigheder rejstes igen. Englænderne udvidede ligesom tidligere kontrabandebegrebet til *munitiones navales* d. v. s. genstande, der brugtes til krigsskibes bygning og ekvipering som f. eks. skibstømmer, hamp, tjære og beg foruden til levnedsmidler med henvisning til 1670-traktatens § 3, der efter at have defineret kontrabandebegrebet som krigsartikler tilføjede »et alia gerendo apta« (og andre genstande skikkede til brug ved krigsførsel) ²⁸.

Englands sømilitære stilling under krigen med de amerikanske kolonier og det øvrige Europa var dog langt dårligere end i tidligere krige. Englands fjender var under denne krig aldrig så underlegne til søs, at de var ude af stand til i større målestok at beskytte deres koloniale handel. På visse tidspunkter var de endog maritimt overlegne, især i de vestindiske farvande ²⁹.

Det lykkedes samtidig de neutrale østersømagter Rusland, Sverige, Prøjsen og Danmark-Norge i 1780 at få etableret et væbnet neutralitetsforbund, hvorved man ved fælles kræfter søgte at værne den neutrale handel og skibsfart ³⁰. Hermed opstilledes de 5 velkendte punkter, der udtrykte de neutralers ønsker i overensstemmelse med tidligere formulerede danske krav. De neutrale krævede 1) fri ret til at sejle fra havn til havn og på de krigsførende magters kyster, 2) ejendom tilhørende krigsførende magters undersåtter skulle være sikret mod opbringelse, når den fandtes ombord på neutrale skibe, dog krigskontrabande undtaget, 3) krigskontrabande skulle defineres i overensstemmelse med gældende handelstraktater, 4) blokade skulle være effektiv og 5) de opstillede grundsætninger skulle tjene som rettesnor for den neutrale handels rettigheder; retssager, til hvilke de gav anledning, skulle behandles med hurtighed og afgøres på grundlag af skibsdokumenter, traktater og vedtægter ³¹.

Man har her i blomstrende flor alle neutralers inderligste ønsker om fuld

handlefrihed under krigsforhold. Fordringen om, at neutrale uhindret skulle kunne fare fra havn til havn på krigsførende magters kyster, sikrede den neutrale fragtfart. Anerkendelse af sætningen, at flaget dækker ladningen, åbnede de neutrale muligheder for at overtage de krigsførende landes ind- og udførsel, såvidt deres kapacitet tillod det, og sidste punkt afviste kontrol af ladningen.

Før konventionen var det lykkedes Danmark at nå til en overenskomst med England om en kontrabandetraktat på grundlag af 1670-traktatens paragrafer, hvorved *munitiones navales* (skibsmaterialer), men ikke levnedsmidler, defineredes som kontrabande³². Dette var sikkert ikke uden sammenhæng med den vanskelige situation, England da stod i. Neutralitetsforbundets principper godkendtes af Frankrig³³. England måtte af frygt for at forspilde alliancemuligheder eller endog at drive koalitionen og især Rusland i fjendens arme tage hensyn til den neutrale blok. Det ændrede ikke sine principper, men lempede deres anvendelse. Både krigsskibe og kapere fik instruks om at vise forsigtighed, konvojerede handelsskibe blev ikke visiteret, opbringelserne blev færre, prisedømmene retfærdigere³⁴.

Danmark-Norges europæiske fragtfart havde under disse forhold gyldne tider. Det danske grosserersocietet udtalte i 1778 om konjunkturerne under den amerikanske uafhængighedskrig: »Siden urolighederne i Amerika har England været nødt til ikke alene at lade sig fremmede produkter tilbringe, som de selv hentede forhen, men endog for en del at forlade deres fragtfart i Middelhavet. Norge har især profiteret af det første og Danmark af det sidste, så at det danske flag ikke i lang tid har været så meget søgt«³⁵. Dette er vidnesbyrd om, at England på lignende måde som i 1790'erne (jvf. s. 43) måtte støtte sig stærkt til norsk skibsfart ved befragtningen af træimporten. Den omtalte fart på Middelhavet øgedes, da man fra 1780 dispenserede fra Navigationsaktens bestemmelser og tillod import fra det østlige Middelhav på neutrale skibe. Der siges derom: »the danger of capture being so great that the trade could not otherwise be carried on«. I 1781 åbnede man for neutral fragt af uld og linnedgarn m. v. fra Portugal til England³⁶. De norske skibe, der har manglet returfragt, er gledet ind i fragtfart for engelsk regning, og der er blevet plads til dansk-norsk fragtfart mellem Middelhavshavnene ved de britiske skibes udebliven. Forholdene under den præjssiske syvårskrig, den amerikanske uafhængighedskrig og revolutionskrigene afspejlede i denne henseende det samme mønster (jvf. s. 25 og s. 43 f).

Den danske handelsflåde voksede under krigens konjunkturer betydeligt. Københavns handelsflåde øgedes fra 182 skibe i 1777 med en drægtighed af 10.218 kommercelæster til 340 skibe i 1782 med 28.770 kommercelæster. Den

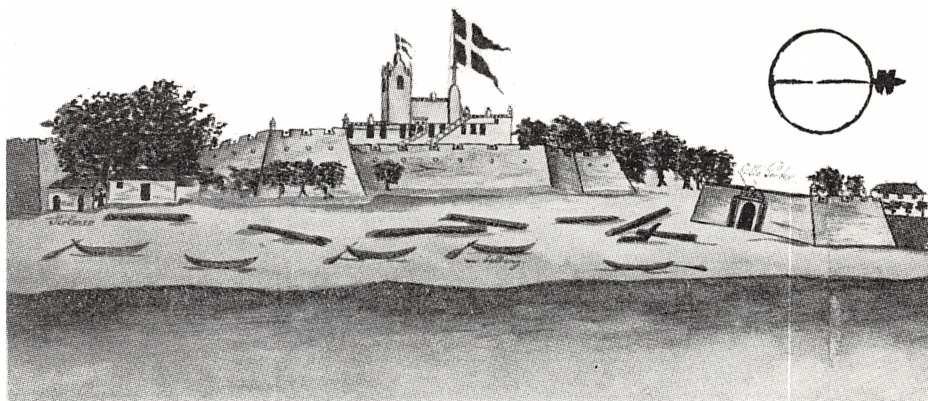
samlede danske handelsflåde var vokset fra 619 skibe i 1766 med 16.341 kommercelæster til 1083 skibe i 1784 med 42.954 kommercelæster³⁷. Drægtigheden var altså i de nævnte år omtrent tredoblet. I Norge havde handelsflådens drægtighed i 1777 været 24.703 kommercelæster, og i 1782 var den steget til 40.381. I hertugdømmerne fordoblede tonnagen fra 15.059 kl. i 1777 til 30.195 i 1783. I Altona alene forøgedes drægtigheden fra 3.996 kommercelæster til 14.209³⁸. Dette var et resultat af de stigende fragtmuligheder. Intet under da, at krigens ophør for denne konjunkturprægede aktivitet kom til at stå som en truende sky i horisonten, som Edvard Holm smagfuldt udtrykker det i sin Danmarks-Norges historie, og det særlig i betragtning af, at handelsflådens størrelse i perioden fra 1766 til den amerikanske krigs start synes at have været stagnerende eller i tilbagegang (jvf. s. 24). Der er imidlertid vidnesbyrd om, at mange franske, hollandske og endog engelske skibe sejlede under neutralt flag, hvilket vel må tilskrives en del af stigningen. Købmændene de Coninck og Reiersen købte således under krigen ikke mindre end 64 skibe tilhørende krigsførende magters undersåtter til brug for deres handel³⁹.

Den danske oversøiske handel 1780-1807

Sammen med væksten i den neutrale søfart fulgte nye muligheder for neutral oversøisk handel. I 1764 var den dansk vestindiske ø St. Thomas blevet gjort til frihavn, og med denne som oplagssted og mellemstation førtes fra 1780 i stort omfang fremmede koloniers produkter på danske skibe til Europa og København¹.

De undersøgelser, der for denne periode er gjort i Danmarks udenrigshandel, bekræfter da også alle, at dansk oversøisk handel under den amerikanske uafhængighedskrig konjunkturer gik ind i en helt exceptionel udvikling. Danmarks handel både på Asien (Ostindien og Kina) og Vestindien steg stærkt. Den asiatiske imports værdi angives i årene fra 1760'erne til 1780 at have ligget mellem 1-2 mill. rdl. om året i officielle faste værdier; den steg til 3,4 mill. i 1781, til 5,9 mill. i 1783, til 7,0 mill. i 1786 og var endnu i 1789 på 5 mill. rdl., før den igen faldt. Importen af vestindiske varer havde i årene før 1780 ligget på 500.000 à 600.000 rdl. (ligeledes officielle værdier). Denne import steg til 4,5 mill. rdl. i højdepunktsåret 1783, men faldt i de første fredsåår igen til 1 og 2 mill. rdl.² Ekspansionen var kommet efter Frankrigs og især Hollands indtræden i krigen (1780). I den asiatiske import havde det især været private handlendes import af ostindiske varer, der var skudt i vejret (fra 0,5 mill. rdl. i 1780 til 2,9 mill. rdl. i 1783 og herefter i 1784 og 1786 til 4, hvorefter et kraftigt fald indtrådte, i 1791 var man igen tilbage på 0,5 mill. rdl.). En stor del af de particulaire handlendes omsætning synes at have skyldtes handel på Britisk Indien via Bengalen, hvor returladninger finansieredes af britisk kapital eller førtes for britisk regning. Fragtfarten synes at have været den dominerende virksomhed³. Det asiatiske kompagnis import, der især kom fra Kina, havde været langt mere stabil. Anstrengelsen af de krigsførendes handelsmarine havde, som svingningerne i tallene viser, givet mulighed for en ekstraordinær dansk handelsmæssig aktivitet, og tallene viser, hvor afhængig størstedelen af den danske handel med oversøiske varer var af de af krigsforholdene skabte konjunkturer.

Ekspansionen i den vestindiske import skyldtes især en vældig vækst i importen af sukker samt en stigende import af kaffe og tobak, der dog spillede en langt mindre rolle end sukkerimporten. For de vestindiske varer gives der

Fæstningen Dansborg ved Tranquebar.

Byen Tranquebar et par hundrede kilometer syd for Madras på østsiden af den indiske halvø blev erhvervet for det ostindiske kompagni af admiral Ove Gjedde på den første »indianske flåde« ekspedition 1618-21. Kolonien blev drevet med vekslende held, men gav dog sammen med den øvrige Ostindien- og Kinahandel ved midten af det 18. århundrede betydeligt overskud. 1777 blev den overtaget af staten; men da handelen helt blev ødelagt af Napoleonskrigene, måtte man 1845 sælge den lille danske besiddelse til England for 1 mill. rd.

Tegning fra ca. 1727 i F. Zimmers skibsjournal.
Her efter »Vore gamle Tropekolonier« I, 1952.

mulighed for at belyse deres betydning i en europæisk sammenhæng i disse år. Det danske monarkis import af sukker sammenlignes i følgende tabel med Englands import i de samme år. Først skal dog forudskikkes, at Danmarks import fra St. Croix alene lå på 12-15.000 fade i 1770'ernes begyndelse og steg til 16.000 fade eller ca. 14,5 mill. pd. i 1779⁴. Af følgende tabel ses, at den danske råsukkerimport fra Vestindien var af ganske stor betydning i årene efter 1780.

Import af råsukker⁵

	Englands import Mill. lbs.	Det danske monarki Mill. pd.
1779.....	161	15,7
1780.....	147	23,9
1781.....	115	25,3
1782.....	147	47,0
1783.....	168	30,6

Europas store råsukkereksportør Frankrig havde i 1775 importeret ca. 165 mill. lbs. sukker fra de vestindiske kolonier⁶. Danmarks rolle som sukkerimportør i disse år blev så meget større, som de store råsukkerimportører generedes af krigen. Danmark kunne desuden reeksportere en langt større del af

sin import. Den danske sukkerhandel havde også i fredstid et vist omfang, fordi den havde en naturlig baggrund i de danske vestindiske øers produktion, men svingningen med krigskonjunkturerne er åbenbar, og opsvulmningen i importmængderne måtte skyldes en efter engelsk opfattelse illegitim import fra de fremmede vestindiske kolonier.

Der findes da også vidnesbyrd om en sådan, idet man anslår, at der i årene 1779-83 indgik følgende især i årene 1782 og 1783 betydelige mængder fremmed vestindisk sukker til Danmark-Norge.

*Import af fremmed vestindisk sukker
til Danmark-Norge og Slesvig 1779-83⁷*

	Pd.
1779.....	976.000
1780.....	3,4 mill.
1781.....	6,5 mill.
1782.....	25,7 mill.
1783.....	14,7 mill.

Hvilken betydning sukkereksporten over København fik i disse år kan ligeledes belyses ved at sammenligne de tal, man har for Københavns sukkereksport med den engelske eksport.

Eksport af sukker⁸

	København		England	
	Rå- sukker Mill. pd.	Raffineret sukker Mill. pd.	I alt sukker Mill. lbs.	Heraf raffineret sukker Mill. lbs.
1765.....	—	0,250	31,0	12,7
1770.....	—	0,317	17,1	4,2
1775.....	—	0,815	33,5	7,6
1780.....	11,6	0,795	11,0	3,9
1781.....	14,0	1,033	15,0	6,9
1782.....	17,3	0,782	9,5	3,5
1783.....	10,9	1,525	13,8	11,6
1787.....	2,7	1,011	15,2	8,2
1790.....	0,8	0,481	9,7	13,1
1793.....	5,4	1,377	35,9*)	12,9*)
1804.....	14,1	—	50,8*)	42,0*)

*) Storbritannien.

Sukkerhandelen over København har således i kraft af de ekstraordinære forhold været en faktor af betydning i 1780'ernes krigsår. Frankrig, Europas største råsukkereksportør, udførte i 1775 altså et fredsår ca. 104 mill. lbs. sukker⁹, men dette land og Holland var for en del sat ud af spillet under den

amerikanske uafhængighedskrig. Råsukkereksperten er tydeligvis konjunkturbestemt, men den mere stabile eksport af raffineret sukker har ligeledes nydt godt af konjunkturerne og er ikke uanselig sammenlignet med den engelske eksport. Under Napoleonkrigenes fornyede krigskonjunkturer synes den københavnske eksport af råsukker igen at have bevæget sig op på 1780'ernes højder, men er nu sammenlignet med den stærkt voksende samlede britiske eksport af langt mindre betydning; og betydelige mængder sukker førtes nu fra England til Danmark-Norge (jfr. s. 72).

Råsukkereksperten opsvulmning skyldes, at krigsforholdene gav anledning til en ekstraordinær eksport til Holland og Hamburg (via Lübeck).

*Eksport af råsukker over København fordelt
på områder¹⁰*

	Mill. pd.			Sum
	Holland	Lübeck	Østersø- områderne og det øvrige Tyskland	
1778.....	1,4	4,0	1,3	6,7
1779.....	2,7	1,5	1,4	5,7
1780.....	4,3	2,1	4,3	10,8
1781.....	8,7	2,6	2,7	14,0
1782.....	11,4	2,3	3,6	17,3
1783.....	5,3	1,8	3,9	10,9
1784.....	1,3	1,4	3,9	6,6
1785.....	3,0	0,8	2,3	6,2
1786.....	1,2	0,9	2,2	4,5
1787.....	0,07	0,5	2,1	2,7
1788.....	—	0,08	2,4	2,5
1789.....	—	0,1	2,1	2,3
1790.....	—	—	0,8	0,8
1791.....	0,2	0,001	0,9	1,0
1792.....	2,0	0,7	1,5	4,3
1793.....	2,1	0,6	2,7	5,4
1794.....	—	0,2	2,9	3,1

Det lave niveau omkring 1790 skyldtes misvækst på de danske vestindiske øer. Østersøområderne blev det stabile marked for den danske råsukkereksperten, ligesom i øvrigt den danske eksport af raffineret sukker næsten udelukkende afsattes hertil og til Lübeck¹¹. De store sømagters skibsfart på Østersøen gik tilbage under krigen — især Hollands. Den hollandske sejlads (ladede skibe) hertil var i 1780 253 skibe, men i 1781 og 1782 kun 2 og i 1783 41 skibe¹². Den konjunkturbestemte sydvendte afsætning af for en del fremmed råsukker var handel af en karakter, som England med sin skibsfartspolitik ønskede at hindre.

Foruden af sukker var der en efter danske forhold betydelig import og eksport af kaffe i årene 1780-84. Før da var der så at sige ingen eksport heraf via København¹³. Den københavnske totalimport udgjorde nu i disse år ca. 36 mill. pd. d. v. s. ca. 7 mill. pd. i årligt gennemsnit¹⁴, og eksporten var på 2,7 mill. pd. i 1781, på 6 mill. pd. i 1782, i 1783 og 1784 på henholdsvis 5,3 og 2,1 mill. pd., hvorefter den sank stærkt¹⁵. Disse tal var vel ikke imponerende sammenlignet med den franske kaffeeksport på 50 mill. lbs. i fredsåret 1775¹⁶, men svarede dog nogenlunde til den engelske eksport, der bevægede sig fra 3,8 mill. lbs. til 4,5 mill. lbs. i de samme år¹⁷. Den engelske eksport af kaffe var i 1775 på 5,4 mill. lbs.¹⁸. Den danske eksport af vestindisk tobak nåede i 1779 op på 1 mill. pd., men lå ellers lavere og sank stærkt efter krigen¹⁹. Den store engelske eksport af tobak på 43,9 mill. lbs. i 1775 rantes katastrofalt af krigen med de amerikanske kolonier og faldt til kun 1-2 mill. lbs. i årligt gennemsnit indtil 1783, men nåede herefter igen betydelige højder²⁰. Kaffen og tobakken fra Danmark afsattes ligesom sukkeret næsten udelukkende i Holland, Lübeck (Hamborg) og Østersøområderne²¹.

Der gives kun nødtørftige spredte oplysninger om den asiatiske eksport via København. Varerne i Kinahandelen var først og fremmest te dertil sago, silkevarer, nankiner, råsilke, porcellæn, laksager og kamfer. Fra Ostindien hentede man hvide og kulørte kattuner, sirtser, tørklæder, salpeter, krydderier m. v. Den største del af importen gik igen ud af landet. I 1783 f. eks. for ca. 5,2 mill. rdl. af den store import på 5,9 mill. rdl.²². Optegnelser over Asiatiske kompagnis eksports retning i 1784 peger mod, at over halvdelen af de udførte asiatiske varer gik til Holland og ca. 1/4 over Lübeck, at Rusland dernæst var en stor aftager af ostindiske varer og England af kinesiske. Også Sverige, Preussen og Hamborg havde import fra København heraf²³.

Hovedhjørnestenen i det danske asiatiske kompagnis handel i Asien var længe Kinahandelen, i hvilken især import af te var af central betydning²⁴. Den danske import er kun for en brøkdels vedkommende (omkring 10 %) gået til det danske hjemmemarked²⁵. Derimod synes den danske handel med te samt for en del med ostindiske varer at have haft sin basis bl. a. i en omfattende indsmugling i England²⁶. Gennem en stor del af det 18. århundrede var indsmugling af kinesiske og ostindiske varer til England af et betydeligt omfang på grund af høje toldafgifter på disse varer. I årene 1773-82 anslog samtiden indsmuglingen af te til Storbritannien til mellem 3 og 7 mill. lbs. årlig, og adskillige europæiske lande synes at have drevet illegal eksport hertil²⁷. Allerede i 1730'erne skulle dansk (og svensk) indsmugling af te, silke, kinesiske og ostindiske varer have generet de engelske og hollandske ostindiske kompagnier, ligesom det hævdes, at de skandinaviske kompagniers eksistens hvilede på dette

illegale grundlag²⁸. I købmanden Niels Ryberg har man eksempel på en dansk storkøbmand, der bl. a. på grundlag af køb af varer på det asiatiske kompagnis auktioner i København, via Færøerne drev smuglervirksomhed på England i en målestok, der påkaldte de engelske myndigheders opmærksomhed²⁹. I 1762 oplyste det danske grossererersocietet i en skrivelse til kommercekollegiet, at når den kinesiske auktion i København var forbi, blev der fra København trukket næsten lige så mange vekslere på London, som der kom fra Norge i et halvt år (jvf. dog desuden s. 38)³⁰. I 1783 fandt Københavns magistrat sig foranlediget til at bekendtgøre for borgerne, at indsmugling af te til England straffedes hårdt, og det vakte stor beklagelse i Danmark, at England i 1784 nedsatte tolden på te så meget, at indsmugling ikke længere kunne betale sig³¹.

Den danske tehandel på Kina var da også efter danske forhold af meget stort omfang og under den amerikanske uafhængighedskrig heller ikke betydningsløs efter en europæisk målestok, hvilket fremgår af nedenstående tabel.

Te importeret fra Kina på nedenstående nationers skibe³². (Opgørelse i marts hvert år af skibe vest for Kap det gode Håb)

	Danske	Svenske	Mill. lbs. Hollandske	Franske	Britiske	Total europæiske
1776.....	2,8	2,6	4,9	2,5	3,4	16,2
1777.....	2,5	3,0	4,9	5,7	5,7	21,8
1779.....	1,4	2,3	4,6	2,7	4,4	15,7
1780.....	4,0	2,6	4,7	—	—	—
1781.....	2,3	4,1	5,0	—	11,6	23,3
1782.....	4,7	3,3	—	—	6,9	14,2
1783.....	5,5	4,3	—	—	4,1	18,8
1784.....	3,2	4,9	—	4,2	10,0	29,0
1785.....	3,2	—	5,3	5,0	10,6	27,2
1786.....	4,6	6,2	4,5	0,5	13,5	29,2
1787.....	2,0	1,7	6,0	0,4	20,6	30,8
1788.....	2,7	3,0	6,0	1,7	22,1	35,7
1789.....	2,5	2,6	4,2	0,3	20,7	30,0
1790.....	1,8	—	5,1	0,3	18,0	25,2
1791.....	0,5	—	1,3	0,4	22,3	25,4
1792.....	—	1,6	2,0	0,8	13,2	17,5
1793.....	0,9	1,6	2,9	1,5	16,0	29,9
1794.....	—	0,8	4,0	—	23,7	27,9

I 1766 importeredes i følge Macpherson af englændere 6 mill. lbs., af hollændere 4,5 mill. lbs., af svenske og danske hver 2,4 mill. lbs. og af franske 2,1 mill. lbs. — ialt 17,4 mill. lbs.³³. I 1760'erne lå det danske asiatiske kompagnis import af te fra Kanton på mellem 1¹/₂ og 3 mill. lbs. og i 1770'erne i reglen på 2 til 3 mill. lbs.³⁴.

Importen af te til Europa anses som nævnt for en stor del afsat i England, og de britiske skibes beskedne andel af teimporten skulle væsentligst skyldes den omfattende indsmugling, der foregik ind i landet ³⁵.

Vi ser, at danske skibe spiller en ikke uvæsentlig rolle, og at hollandske og franske skibes forsvinden i begyndelsen af 1780'erne giver den danske import forøget betydning absolut og især relativt. Gennemførelsen af den engelske Commutation act af 1784 nedsatte tolden på engelsk te meget betydeligt ³⁶. Endnu i de første år fik dette dog ikke direkte betydning for den danske tehandel. Det engelske asiatiske kompagni importerede fra 1785–86 fra andre steder i Europa ialt 25,5 mill. lbs. te ³⁷, hvilket vel har påvirket de danske forventninger for de følgende år.

Fra 1790 ses virkningerne af, at det britiske ostindiske kompagni nu selv overtog den britiske teimporthandel. Fra 1790'ernes begyndelse var den danske teimport ligesom de fleste øvrige landes stærkt reduceret. Import af andre kinesiske samt ostindiske varer må da have holdt det danske asiatiske kompagnis import oppe på det forholdsvis høje niveau i 1790'ernes begyndelse. Det danske asiatiske kompagni havde været fuld af bitterhed over, som det skrives »at den engelske nations plan er om muligt at anmasse dem selv hele den chinesiske handel« ³⁸.

Genoptagelsen af krigene i 1790'erne gav igen dansk Kinahandel et op-sving efter at den næsten var gledet ud i første halvdel af 1790'erne. Dette ses af følgende tabel.

*Det danske asiatiske kompagnis skibe i Kanton
og mængden af te indskibet for dettes regning* ³⁹

	Skibe	Te Mill. lbs.
1795–96.....	0	–
1797–98.....	3	1,3
1798–99.....	5	2,9
1799–1800.....	3	1,1
1800–01.....	4	0,963
1801–02.....	1	0,185
1802–03.....	1	1,3
1803–04.....	0	–
1804–05.....	1	0,966
1805–06.....	2	1,7
1806–07.....	0	–

Tehandelen nåede dog ikke igen 1780'ernes niveau, og Kinahandelen var da også under revolutions- og Napoleonskrigene gået tilbage i forhold til den ostindiske handel.

Sukkereksperten, især råsukkereksperten, og eksporten af te fra København var i 1780'ernes krigsår, selv målt med en europæisk målestok, en faktor af nogen betydning. Den rent konjunkturbestemte del af eksporten synes først og fremmest afsat i Holland og Hamburg, men Østersøområdet var blevet et stabilt afsætningsområde for især dansk sukker. Det asiatiske kompagnis eksport af te må som nævnt formodes bl. a. at have fundet afsætning i England.

Udviklingen i den danske oversøiske handel, som vi ser den i 1780'erne, og den voksende danske fragtfart under krigens konjunkturer afspejler forhold, der motiverer den hårdhændede skibsfartspolitik, som man fra engelsk side fra tid til anden tog i anvendelse over for Danmark-Norge. Om udviklingen under revolutions- og Napoleonskrigene findes ingen egentlig statistik, men kun spredte oplysninger, som dog peger imod et konjunkturpræget opsving på linje med 1780'ernes. Den vestindiske sukkerhandel blev igen af overordentlig betydning⁴⁰. Importen fra Ostindien til København angives at være steget til ialt 33 mill. rdl. og fra Kina til ca. 9 mill. i årene 1797–1806⁴¹. Dette giver et gennemsnit på over 4 mill. rdl. om året. Den danske Kinahandel var, som det ses, trådt tilbage i betydning, mens danskerne nu især gled ind i handel og fragt på Britisk Indien og på franske og hollandske ostindiske kolonier; fra 1797 legaliseredes neutral handel på Britisk Indien⁴².

Allerede under og efter den amerikanske uafhængighedskrig var dansk omsætning på Ostindien øget stærkt (jvf. s. 31) bl. a. ved britisk finansiering eller ejerskab til returladningerne fra det danske faktori Serampore i Bengalen. Fra 1783–92 gik 53 private danske skibe til Indien. Under de fornyede krige blev dansk fragtfart og handel på Bengalen af ganske stor betydning. I årene 1802–07 var den danske-førte eksport herfra gnstl. på 2,2 mill. sicca rupeer, mens eksporten fra Calcutta til London i de samme år udgjorde gnstl. 9,2 mill., til Lissabon 2,0 mill. og til America 6,0 mill. sicca rupeer⁴³. Krigens beslaglæggelse af de store sømagters kræfter medførte på ny en ekstraordinær og kunstig blomstring i den danske oversøiske handel.

Englands skibsfartspolitik og dansk-norsk søfart 1792-1807

Ekspansionen af dansk-norsk og anden neutral søfart og handel under Englands krige ledsagedes af en svingende engelsk skibsfartspolitik; under revolutionskrigene skulle det snart vise sig, at England ikke kunne tilrettelægge sin politik uden et vist hensyn til de neutrale især U. S. A., der nu fremstod som den betydeligste af de neutrale sømagter. Dette fik også betydning for Danmarks stilling under krigen. Ved revolutionskrigenes udbrud havde England ikke taget noget hensyn til den dansk-engelske kontrabandetraktat af 1780. På grund af en svingning i Ruslands holdning kunne et succesrigt neutralitetsforbund som det af 1780 ikke genskabes, men Danmark og Sverige indgik et nyt væbnet neutralitetsforbund i 1794¹. Fra krigens udbrud til 15. august 1793 var der alene blevet opbragt 189 danske og norske skibe². Fra juni 1793 og i det følgende årstid forbød England neutrale at bringe korn og andre levnedsmidler til Frankrig³. Man foreskrev opbringning af alle fartøjer, som indførte franske eller andre fremmede koloniers produkter eller tilførte dem forråd⁴. Heri indeholdtes det, som egentlig til stadighed var englændernes principielle ønske, nemlig at afbryde al neutral handel på fjendtlige kolonier uden hensyn til ejerskab til ladningen. Dette vakte de neutrales især den nye neutrale magt U. S. A.'s udtalte uvilje. Allerede i januar 1794 tilbagekaldtes denne bestemmelse, især af hensyn til U. S. A., og erstattedes af en ny instruktion; man gik tilbage til det princip, som man også under den amerikanske uafhængighedskrig havde måttet begrænse sig til at forfægte, at fjendekoloniernes produkter skulle være blevet neutral ejendom⁵. Påbudet om opbringning af neutrale fartøjer begrænsedes til skibe, som gik direkte fra fjendens vestindiske kolonier til europæisk havn. Der åbnedes mulighed for såkaldt rundrejse (circuitous voyage) over neutral udenomeuropæisk d. v. s. nærmest amerikansk havn, men herved også dansk kolonial havn. Blokadebrydende fartøjer var dog hjemfaldne til kapring⁶.

Efter de første års hårde fremfærd bidrog de franske sejre sammen med en meget forsigtig dansk politik til en lempeligere engelsk skibsfartspolitik over for dansk-norske skibe. Da de engelske eskadrer blev nødt til at forlade Middelhavet i 1796, fik man brug for den neutrale skibsfart på levanten, og efter Spaniens indgreb i krigen i 1797 var det kun gennem de neutrales virk-

somhed, at England kunne skaffe spansk uld til sin klædefabrikation⁷. Fra 1798 ophævedes kravet om, at kolonialvarer fra franske besiddelser skulle være blevet neutral ejendom, og man tillod direkte fart fra franske kolonier på europæisk havn, nemlig på sådan havn, som tilhørte fartøjets neutrale hjemland eller det britiske rige. Dette sidste gav amerikanerne mulighed for at deltage i denne fart og indeholdt muligvis også en bestræbelse for at skabe et entrepôt i England for kolonialvarer fra franske kolonier⁸. Samtidig med denne gunstige engelske politik over for de neutrale blev de engelske kaperes opbringelser færre, og prisesagerne behandlet lemfældigere⁹.

I begyndelsen af krigen havde den franske politik over for de neutrale været betydeligt mildere end den engelske, naturligt nok for så vidt som Frankrig havde stærkt behov for de neutrales hjælp. Fra midten af 1790'erne slog imidlertid den franske politik over for de neutrale fuldstændig om i erkendelse af, at Storbritanniens erhvervsliv var i fremgang, og at engelske varer gik i en stadig strøm ind i Europa og Frankrig selv. Fra januar 1798 til 1800 udartede den franske søfartspolitik i et fuldstændigt tilfældigt rammende terroristisk kaperi¹⁰. Denne franske politik medførte, at Danmark og Sverige fra 1798 begyndte at konvojere deres handelsskibe med brod mod Frankrig¹¹. Nelsons sejr ved Abukir samme år gjorde imidlertid ende på det kortvarige franske herredømme i Middelhavet, og efterhånden standsede den franske og anden engelskfjendtlig søhandel ganske, samtidig med at Napoleon fra 1800 radikalt ændrede den franske skibsfarts politik over for de neutrale¹². Den danske konvojering opfattedes derfor efterhånden af englænderne som rettet mod deres interesser, og deres overlegenhed til søs gjorde dem mindre tilbøjelige til hensyntagen til de neutrale. I 1800 gik en betydelig engelsk eskadre ind i Sundet, og Danmark måtte indgå en konvention med England om dettes ret til at visitere alle danske handelsskibe, ligesom vi afstod fra enhver konvojering. Da Danmark forsøgte at tilslutte sig et nyt væbnet neutralitetsforbund med Rusland, Sverige og Preussen i 1800 bragte England ved militær intervention i 1801 Danmark til at udtræde, og med hensyn til hovedstridspunktet, visitering af de danske handelsskibe, måtte man bøje sig for de engelske krav, ligesom i øvrigt fjendtlig ejendom på danske skibe skulle være lovlig prise. Men derudover fik de neutrale indrømmelser: deres principielle ret til fri handel på Frankrig fastsloges og kun en effektiv blokade skulle respekteres. I ly af traktaten af 23. oktober 1801 med England nød den dansk-norske handelsflåde en tid relativ beskyttelse, idet den neutrale søfart heller ikke i den fornyede krigs første år generedes væsentligt af de krigsførende¹³.

Den danske søfart og oversøiske handel virkede således under revolutions- og Napoleonskrigene indtil 1804/05 under forholdsvis gunstige vilkår. Det

danske monarkis handelsflåde nåede på dette tidspunkt op på en anelig størrelse.

Monarkiets handelsflåde 1792-1806 ¹⁴

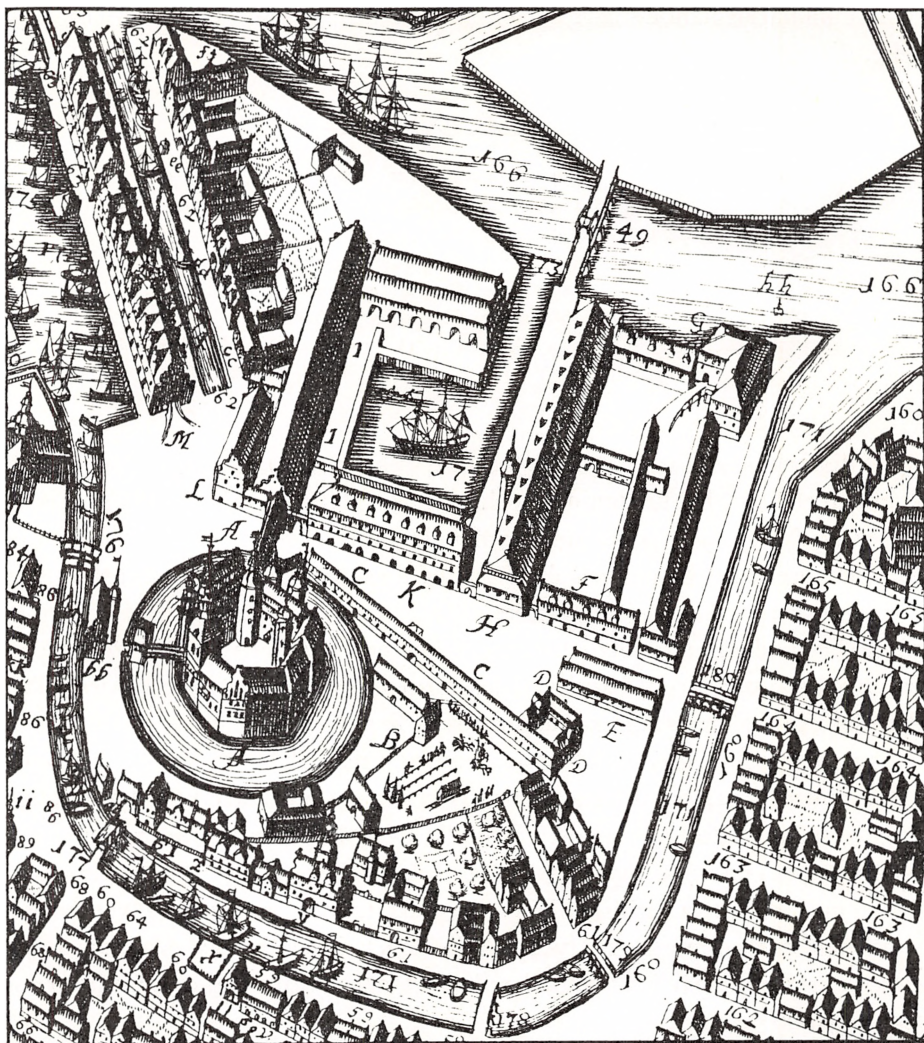
1792.....	3.332	skibe af enhver drægtighed	104.400 kl.
1797.....	2.434	skibe af 10. kl. og derover	132.027 kl.
1798.....	2.694	skibe af 10. kl. og derover	134.184 kl.
1800.....	2.379	skibe af 10. kl. og derover	134.117 kl.
1801.....	2.219	skibe af 10. kl. og derover	125.994 kl.
1802.....	2.268	skibe af 10. kl. og derover	119.242 kl.
1806.....	2.539	skibe af 10. kl. og derover	136.664 kl.

Af disse skibe angives i 1800 696 som danske med en drægtighed af 34.766 kommercelæster. Hertugdømmerne havde 735 skibe med 41.535 kommercelæster og Norge 948 skibe med 57.816 kommercelæster. Af de i Danmark hjemmehørende skibe ejede København og dets distrikt alene 327 med 25.791 kommercelæster. Faldet i de danske tal fra 1800 til fredsåret 1802, der især ramte hertugdømmerne, hvis tonnage faldt med 1/4, antyder det forhold, at en, uvis hvor stor, del af handelsflåden formentlig var fremmede landes skibe, der blot var registreret under dansk neutralt flag ¹⁵.

Fra engelske havne udgik i 1792 14.334 britiske skibe, i 1797 14.458 og i 1800 omtrent 14.900 britiske skibe. Herefter satte en stærk vækst ind fra 16.500 skibe i 1801 til 19.300 i 1806 ¹⁶. Den dansk-norske udenrigske sejl-skibsfart synes da omkring 1805 (jvf. skibsfartstallene s. 45) anelig sammenlignet med den store britiske flådes, men da tonnagemængderne kun meget vanskeligt kan sammenlignes, ved vi ikke noget sikkert herom. Væksten i den engelske skibsfart har i hvert fald reduceret den dansk-norske skibsfarts relative betydning efter 1800.

Den neutrale fragtfart spillede dog i 1790'erne en væsentlig rolle også for England. I tiden 1792-1800 steg den neutrale skibsfarts andel af britisk skibsfart fra 13 til næsten 34 % ¹⁷. Man dispenserede fra midten af 1790'erne fra Navigationsaktens strenge bestemmelser og tillod fra en række områder import på fremmede skibe. At dansk-norske skibe har deltaget i denne fart, er der al sandsynlighed for.

Skibsfarten mellem England og Danmark-Norge var i det 18. århundrede sammenlignet med skibsfartsforbindelserne mellem England og andre lande uforholdsmæssig stor (jvf. s. 55). I 1789 var den totale skibstonnage i fart fra Danmark-Norge til England for indgående 97.000 tons på 548 skibe. For udgående fra England til Danmark-Norge var tallene 71.000 tons på 350

Udsnit af historikeren og juristen Peder Hansen Resens perspektivkort over København 1674.

Midt i billedet, omgivet af grav, Københavns slot, oven for dette, ved bogstav M, Børsen. I havnen og kanalerne talrige såvel krigs- som handelsskibe.

Efter »København før og nu« I, 1949.

skibe. De tilsvarende tal for Englands forbindelse med vigtige handelspartnere som Holland var henholdsvis 117.000 og 145.000, Frankrig henholdsvis 111.000 og 147.000 tons, Portugal henholdsvis 56.000 og 27.000 tons, Spanien 41.000 og 25.000. Mellem England/Rusland og England/Prøjsen, der ligesom Danmark-Norge havde eksport af tunge og grove varer til England,

Skibsfart mellem Danmark-Norge og England 1789-1800
*Det totale antal skibsrejser med deres samlede drægtighed*¹⁹

	For indgående til England fra Danmark-Norge		For udgående fra England til Danmark-Norge	
	Skibe	Tons	Skibe	Tons
1789.....	548	97.273	350	71.070
1790.....	639	108.856	437	81.483
1791.....	766	127.509	442	87.362
1792.....	778	127.115	400	78.136
1793.....	720	122.014	314	62.115
1794.....	830	130.681	530	91.879
1795.....	590	104.635	740	121.105
1796.....	854	128.855	829	138.365
1797.....	647	101.624	677	119.713
1798.....	708	120.896	776	121.206
1799.....	818	143.985	904	169.163
1800.....	993	164.075	1.064	191.845

var den anvendte skibstonnage ligeledes stor. For Rusland henholdsvis 122.000 og 48.000 tons og for Prøjsen henholdsvis 127.000 og 31.000 tons¹⁸.

Den store skibsfart for indgående fra Danmark-Norge til England skyldes eksporten af det norske træ. En stor del af skibene for udgående er utvivlsomt gået ballastede tilbage til Danmark-Norge, når man tager den mindre tonnagekrævende dansk-norske import i betragtning. Men det fremgår også, at en del af de udgående skibe er gået fra England til ikke dansk havn. Den totale skibsfart mellem Danmark-Norge og England i århundredets sidste tiår fik et endnu større omfang end tidligere (jvf. ovenstående tabel).

Antal skibe med deres tonnage i fart mellem England og Danmark-Norge
Det totale antal skibsrejser med deres samlede drægtighed fordelt på britiske
*og fremmede skibe*²⁰

	Indgående				Udgående			
	Britiske		Fremmede		Britiske		Fremmede	
	Skibe	Tons	Skibe	Tons	Skibe	Tons	Skibe	Tons
1789.....	143	22.447	405	74.826	217	45.453	133	25.617
1790.....	164	21.335	475	87.521	263	47.222	174	34.261
1791.....	224	32.181	542	95.328	250	48.392	192	38.970
1792.....	259	34.727	519	92.388	233	42.262	167	35.874
1793.....	101	12.048	625	109.966	150	31.173	164	30.942
1794.....	148	16.904	682	113.777	254	46.478	276	45.401
1795.....	46	5.562	550	99.073	196	39.598	444	81.507
1796.....	97	8.374	757	120.481	269	46.816	560	91.549
1797.....	90	7.510	557	94.114	243	46.627	434	73.086
1798.....	118	11.746	590	109.150	320	53.433	456	77.773
1799.....	78	9.719	740	134.266	277	51.561	627	117.602
1800.....	131	15.611	862	148.464	262	45.850	802	145.995

Ekspansionen i skibsfarten mellem de to områder i disse år er så kraftig, at den må tilskrives sammenhæng med krigsforholdene i Europa. For indgående faldt stigningen især på årene 1799 og 1800, der bragte en stigning på 68 % i forhold til 1789. For udgående kom stigningen især fra 1794 og medførte mere end en toenhaldobling i 1800 i forhold til 1789.

Som det fremgår af tabellen nederst s. 43, skyldtes denne stigning især en forøget fremmed fart både for indgående og udgående.

Den her anførte fremmede tonnage udgjorde i årene 1789-94 i gennemsnit 58 % af den totale fremmede skibsfart på England, i årene 1795-99 30 % og 1795-1800 27 %. Skibsfarten for indgående, d. v. s. hovedsagelig fragten af det norske træ, var, som det fremgår, her i århundredets sidste tiår for langt den største del samlet på fremmede skibe; de fremmede skibe skulle efter Navigationsaktens bestemmelser være dansk-norske. Den norske dominans var ikke noget nyt (jvf. s. 55), men er nu udtalt. Den britiske fart spillede under krigen en relativt stærkt faldende rolle, og norske skibe har måttet overtage en stadig større del af fragten. Fra 1799 tillod man dog import af træ på alle neutrale, ikke blot dansk-norske skibe²¹.

Betragter man forholdene indtil 1794 ser man, at den indgående fremmede tonnage er langt større end den fra England til Danmark-Norge udgående. De fremmede skibe gik for mellem halvdelen og to trediedels vedkommende fra England til ikke dansk havn. Selv om ikke alle fremmede skibe var dansk-norske, så meget mere som det her ikke er ladninger, men skibstonnage, vi måler, har vi dog heri et vidnesbyrd om et betydeligt dansk-norsk tonnageoverskud i farten på England, som har givet plads for dansk-norsk fragtfart andetsteds.

Fra 1795 opstod en større ligevægt mellem indgået og udgået fremmed tonnage, som fra 1794 til 1800 medførte en stærk opsvulmning i den fremmede tonnage udgået fra England til Danmark-Norge. Man kan gisne om årsagerne hertil. For det første kunne den voksende amerikanske skibsfart på København i 1790'erne anløbe England på vejen videre frem²². Desuden strammedes den franske skibsfartspolitik fra midten af 1790'erne og førtes fra 1798 så vidt, at man opbragte ethvert skib, der kom fra England²³. Dette bevirkede, at neutral fragtfart for fransk regning i 1798 reduceredes med to trediedele og deres udenrigsfart på dette land med en fjerdedel²⁴. Også den danske fragtfart er blevet påvirket heraf, idet dansk-norske skibe har måttet gå direkte tilbage til Danmark-Norge. England dispenserede samtidig fra Navigationsaktens bestemmelser. Fra 1796 tillod man fragt af alle slags britiske produkter og reeksportvarer til Holland, De østrigske nederlande og Italien på neutrale skibe²⁵, og man gav frit løb for fragt til England fra Mittel-

havet på neutral køl²⁶. Den ledige dansk-norske tonnage har formentlig deltaget i denne fragtfart og vejen via Danmark-Norge eller angivelse heraf i skibspapirerne har været bekvem under de herskende risikable skibsfartsforhold.

Forholdene i 1790'ernes anden halvdel var ekstraordinære, men der er ikke tvivl om, at skibsfarten på England var af central betydning i dansk-norsk søfart. I England indløb ifølge danske kilder i 1805 i alt 1.578 dansk-norske skibe med 111.000 kml. drægtighed*), i Frankrig 555 med 27.000, i Syd-europa 650 skibe med 40.000, i Rusland 783 med 28.000, i Holland 575 med 33.000 og i Preussen 627 skibe med 17.000 kml. drægtighed²⁷. Til England gik skibene i størst tal.

Den norske overvægt i transporten af træeksporten til England og det dermed følgende tonnageoverskud for tilbagegående må have været væsentligt medvirkende til, at dansk-norsk søfart i tider med mangel på tonnage og høje fragtpreiser kunne spille en forholdsvis betydelig rolle i europæisk fragtfart.

Den dansk-norske søfart på oversøiske egne fik også udvidede muligheder på grund af tonnagemangelen under krigen. England tillod fra 1800 neutrale skibe at fragte varer endog til England fra fremmede amerikanske kolonier, når blot de var britisk ejendom. Dog skulle de derefter reeksporteres²⁸. De neutrale fik desuden fra 1797 legaliseret handel på Britisk Indien²⁹. Englands overlegenhed til søs blev under Napoleonskrigene efterhånden næsten total, hvilket bevirkede, at dets egen eksport af oversøiske varer nåede tidligere ukendte størrelser. Men dette gjorde tillige neutralt flag til den eneste mulighed for dets fjenders handel, og især den amerikanske handel med Englands fjender på kontinentet og disses oversøiske kolonier nåede fantastiske højder. Vi ved kun lidt om den danske oversøiske handel i denne periode, men som nævnt tyder de foreliggende vidnesbyrd på en betydelig ekspansion i handelen på Vest- og Ostindien; herunder øst for Kap på det hollandske Batavia og desuden på det franske Isle de France³⁰. Herostratisk berømt er den danske storkøbmand de Conincks kontrakter af 1797 om overtagelse af hollandske varer i Batavia til et beløb af ikke mindre end 1,7 mill. £ Sterling. Dette blev anslået til at omfatte hele det hollandske ostindiske kompagnis import derfra og ville kræve 38 skibe i søen³¹. At der her var tale om ren agentvirksomhed for hollandsk regning kan næppe betvivles, og englænderne beslaglagde alle af de Conincks skibe, de kunne få tag i. På lignende måde var dansk flag dække for engelskejede skibe og ladninger, som gik fra Bengalen til København, f. eks. i 1794 skibet Benares, der antog navnet Juliane og førte en ladning til en værdi af omtrent 1/2 mill. rupeer. Vi har i sådanne eksempler

*) Samlede antal farter med deres totale drægtighed.

vidnesbyrd om, at dansk oversøisk handel og skibsfart for en betydelig del kan have været dække for de krigsførendes egen handel; man skaffede i danske koloniale havne papirer og søpas, der forfalskede ejerskab til skib og ladning³². Af engelske prisesager fra årene 1739–48 vedrørte efter foreløbige opgørelser 70 sager eller 4,5 % danske skibe, fra 1756–63 var tallet 100 sager eller 5 % af samtlige engelske prisesager. I årene 1793 til 1815 steg de engelske prisesagers tal til ikke mindre end 25.000 og heraf vedrørte et så stort tal som 15 % danske skibe³³. Ved fremtidige studier af sådanne prisesager vil man utvivlsomt langt klarere kunne blotlægge dansk udenrigshandels og fragtfarts rolle på denne tid og den engelske skibsfartspolitik baggrund.

Den militære udvikling på kontinentet, hvor Frankrigs sejre til lands var lige så store som dets nederlag til søs, fremkaldte fra 1805 en tilspidsning af forholdene og en stramning i den engelske skibsfartspolitik.

Fra 1805–06 gik man mere direkte til værks for selv at blive herre over handelen med fjendens amerikanske kolonier. Sideløbende med en hårdere skibsfartspolitik udfærdigedes en række love, der søgte at lede importen af de fjendtlige koloniers produkter dels efter licens direkte til England, dels til engelsk Vestindien eller til 16 der indrettede frihavne, hvorfra der var vekslende ret til videre befordring til det engelske moderland. Samtidig udfærdigedes engelske blokadeerklæringer af nordsøkysten og den engelske kanal³⁴. I stadig større tal slap de en sværm af krydsere og kapere ud over alle have og gav dem nogenlunde frit spil. I 1806 blev der opbragt 154 danske skibe og i 1807 endnu mange flere³⁵.

Trods alle bestræbelser tyder den amerikanske statistik dog på, at England ikke i 1806 fik bugt med den neutrale handel³⁶. Berlindekretet med dets spærring af de europæiske havne for engelske skibe gav stødet til, at englænderne måtte gribe til nye forholdsregler mod – især – den neutrale handel. Som et første resultat forbød man handelen mellem fjendehavne ligesom på andre havne, som engelske fartøjer på grund af Berlindekretet var afskærne fra at anløbe. Den blomstrende danske middelhavsfart rammes hårdt af dette slag. Det afgørende skridt toges imidlertid med orders in council af 11., 18. og 25. november 1807 samt 18. december samme år. Herved etableredes formelt en modblokade mod det fransk dominerede kontinent, som i sin praktiske udformning dog kom til at betyde, at man mere eller mindre tvang al handel på kontinentet til at gå via England³⁷.

For Danmark var allerede før dette Napoleons kontinentalblokade og til-

spidsningen af kampen mellem de store magtgrupper blevet af katastrofal betydning. Mødet i Tilsit mellem Frankrigs og Ruslands kejsere medførte fred og forbund mellem de to lande og en overenskomst om at tvinge hele Europa til deltagelse i blokaden af England. I England, hvor man endnu ikke vidste om overenskomstens indhold, anede man dog forestående franske krav til Danmark, og på grund af forskellige foruroligende efterretninger fra København slog man hurtigt til i august 1807. I en henvendelse til Danmark foreslog man en britisk-dansk alliance og krævede den danske flåde udleveret, idet man hævdede, at Hans britiske Majestæt måtte sikre sig »gyldig pant og sikkerhed« ved at redde Danmarks sømagt, med hvilken det vides, at Bonaparte regner som det vigtigste led i et søforbund³⁸. Danmark ville ikke acceptere dette, men måtte udlevere flåden. Den danske regerings neutralitetspolitik brød sammen, og ved omstændighedernes ugunst blev den – på trods af sine sympatier og interesser – tvunget ind i krig med England og tiltrådte derefter fastlandsspærringen.

De følgende års ødelæggende begivenheder, ved hvilken den danske handelsflåde decimeredes, gav den danske oversøiske handel et knæk, som den ikke siden forvandt. Hermed sluttede den såkaldte glimrende epoke i dansk udenrigshandel. Den havde været domineret af de i høj grad konjunkturprægede kunstige opsving i dansk-norsk fragtfart og oversøisk handel under Englands krige, hvilket med den herskende skarpt merkantilistiske engelske skibsfartspolitik førte til de mange sammenstød i skibsfartsspørgsmål, men også for England havde den dansk-norske fragtfart været af betydning til afbødning af krigenes følger i kritiske perioder.

Det norske træ

Set fra England i det 18. århundrede indgik Danmark-Norge i henseende til udenrigshandelen som et led i dets forbindelser med Østersøområdet. Samhandelen med denne del af Europa voldte efter 1650 de engelske merkantili-ster store bekymringer, fordi området var af central betydning for England som leverandør af en strategisk import af industrielle råmaterialer, som ikke modsvarede af en tilsvarende stor eksport af engelske varer. Om Englands forhold til dette område i 1781 skriver den nationaløkonomiske forfatter David Macpherson i sit værk: *Annals of Commerce* (1805) nogle betragtninger, som har gyldighed for hele perioden efter 1650, og som afspejler hovedtemaet i de engelske merkantili-sters betragtninger over udenrigshandelen med disse lande, herunder også Norge. »The Freedom of Navigation was a most important object to the nations situated on the shores of the Baltic . . ., who were reaping such a golden harvest from the heavy expenses of the belligerent powers, as they had never at any time enjoyed before. The oak forests of Great Britain are very far from being sufficient to supply the building yards in time of war; France and Spain have almost no building timber; and Holland has none at all. Therefore almost all the oak timber consumed in the fleets of all the European belligerent powers, and also the masts, yards, iron, hemp and sailcloth were brought from the countries bordering on the Baltic where they were brought with ready money, the inhabitants of those regions not being so far advanced in the improvements, or the corruptions, of civilization, as to require many of the fine manufactures or the luxuries of the more polished nations of Europe«.

De engelske nationaløkonomiske forfatters opfattelse af handelsproblemerne har bl. a. hvilet på den engelske handelsstatistik. Som et af de første lande i verden gik man i England fra 1696 i gang med den prætentive opgave at registrere sin samhandel med omverdenen (jvf. s. 257 ff). Det pålagdes toldmyndighederne i havnene at afkræve modtager eller afsender af alle fortoldede varer blanketter med angivelse af varernes type og mængde så vel som om oprindelse eller bestemmelsessted. Dette materiale dannede grundlag for »general inspector's« import- og eksportstatistik, som herefter møjsommeligt fra år til år indførtes i de såkaldte »general inspector's ledgers«. Det skulle vise sig,

at denne opgave var svær at løse. Især var forudsætningerne i det 18. århundrede for effektivt at kontrollere, at den faktiske varestrøm gik gennem toldmyndighederne ikke til stede, og smugleriets omfang var af en sådan størrelsesorden, at en betydelig del af udenrigshandelen ikke kan registreres. Også herudover er anvendelsen af statistikken fyldt med problemer (jvf. s. 257 ff). Man magtede bl. a. ikke at etablere en værdistatistik og anvendte principielt de gældende priser i året 1694 som udgangspunkt for den værdiberegning i officielle faste værdier, som man foretog ved multiplikation af de angivne mængder for hver enkelt vare. Dette betyder, at statistikens værdier kun kan anvendes som mængdeforskydningsindex (jvf. herom i øvrigt s. 257 ff), men herudover skaber dette system – med eventuelle ændringer i varesammensætning, drastiske forskydninger i faktiske priser, nye varers opståen m. m. – alvorlige problemer for statistikens gyldighed selv på dette grundlag over den lange periode, den dækker.

Trods disse forbehold, der nødvendiggør stor forsigtighed ved anvendelsen, træder dog her, i rene form for mængdeangivelsernes vedkommende, et såre værdifuldt materiale frem. For den dansk-norske eksport til England i det 18. århundrede lader den engelske statistik sig med ret stor sikkerhed anvende. I hele perioden bestod langt den største del af eksporten af samme typer norske træprodukter, store og tunge varer, der ikke kan have været tiltrækkende for smuglervirksomhed. Statistikken angiver derfor på pålidelig vis mængdeforskydningerne i den dansk-norske eksport i perioden, mens det stedse må holdes for øje, at de angivne værdier netop udtrykker mængdeforskydninger og ikke præcise værdiforhold.

Vender vi os da til den engelske statistik fremtræder heri den dansk-norske eksport som ganske stagnerende gennem det 18. århundrede frem til midten af 1780'erne, hvorefter der indtrådte en betydelig vækst indtil 1800. Denne eksport var i enestående grad koncentreret om afsætning af norsk træ.

Danmark-Norges eksport til England 1701–1800¹

(1000 £)

1701–05.....	74	1751–55.....	82
1706–10.....	75	1756–60.....	77
1711–15.....	78	1761–65.....	82
1716–20.....	95	1766–70.....	81
1721–25.....	97	1771–75.....	93
1726–30.....	103	1776–80.....	91
1731–35.....	97	1781–85.....	87
1736–40.....	89	1786–90.....	106
1741–45.....	88	1791–95.....	142
1746–50.....	96	1796–1800.....	154

Den norske træeksport til England havde omkring 1640 kun udgjort ca. 1/10 af Norges totale træeksport². På dette tidspunkt afsattes træet i stor udstrækning til kontinentet, men i løbet af århundredet anslås eksporten hertil at være faldet med ikke mindre end 5/6³. Som et resultat af den svigtende kontinentale efterspørgsel faldt priserne på det norske træ. De engelske skovområder var samtidig i tilbagegang på grund af Englands stærkt stigende forbrug af træ, og der opstod et stigende svælg mellem priserne på norsk fyr og engelsk eg. Den engelske økonomi var i stærk ekspansion. Den merkantile skibsbygning forøgedes, ligesom behov for træ til industrielle formål og til boligbyggeriet steg kraftigt. I boligbyggeriet erstattedes eg af fyr til de fleste formål. Den engelske import af norsk træ steg da stærkt, og omkring 1700 aftog England ca. 3/5 af den totale norske træeksport og var dermed blevet langt det vigtigste afsætningsområde⁴. På det engelske marked blev tilsvarende norske træprodukter dominerende i forhold til import andet steds fra, som det ses af nedenstående tabel.

Englands import af træprodukter år 1700)⁵*

	Bord	Timber	Master	Tjære/Beg	Staver	£ Værdi	%
Norge.....	274.055	15.566	1.199	331	174	64.210	43
Sverige.....	49.246	549	294	2.171	73	37.054	25
East country (baltiske stater)	2.341	—	—	36	168	12.476	8
Rusland.....	6.525	—	896	—	9	11.608	8
Tyskland.....	—	169	—	—	1.834	13.702	8
Holland.....	—	—	—	—	—	10.624	7
Irland.....	—	349	—	26	107	1.134	1
Skotland.....	—	148	—	—	—	113	0
Sum.....	332.167	16.781	2.389	2.564	2.028	150.921	100

*) Bord (planker) er regnet i tylvter, timber (større bjælker) i loads (50 kbfod) eller i tons (for Skotland og Irland), begge med ca. samme pris. Tjære og beg er i læster à 12 tdr. Ved beregning af værdien er kun medtaget kvantiteter på over £ 100. Beregningen hviler på priser i norsk havn.

43 % af den engelske træimport kom således fra Norge, 25 % fra Sverige og Holland; Tyskland og de baltiske stater leverede hver omkring 7–8 %. Af bord, som var Norges største eksportprodukt kom 4/5 fra Norge af hele importen og af timber (bjælker) det allermeste. Af master ca. halvdelen. Bord og master fra Østersølandene kunne dog være større end de norske, hvilket gør, at overvægten ikke er så stor, som synes at fremgå. Sverige og Finland leverede o. 4/5 af hele indførselen af beg og tjære, og fra Hamborg kom det allermeste af staverne. I stor udstrækning var der således tale om, at de forskellige områder leverede hver deres specialiteter uden konkurrence indbyrdes.

Den norske eksport af træ var ikke blot den største, men praktisk talt den eneste eksport fra det dansk-norske monarki til England omkring 1700. I 1701

var hele eksporten dertil £ 58.773. Trælasten var det allermeste. Andre varer som jern, kobber, fisk, sten m. m. kunne ikke være af dansk oprindelse, og tilbage stod kun en rest på £ 1.392, som kunne skyldes dansk eksport ⁶.

Denne struktur i dansk-norsk samhandel med England var særdeles stabil. I året 1722 leverede Norge bord til England for £ 48.131, og Englands totalimport heraf udgjorde £ 56.949; af Englands import af timber på i alt £ 23.381 i samme år kom for £ 20.235 fra Norge. I højkonjunkturåret 1724 var den totale engelske import af træ £ 169.469. Heraf leverede Norge for £ 103.581 svarende til en procent på 61. Hele Danmark-Norges eksport til England var i samme år £ 114.147 ⁷.

Opstiller vi udviklingen i tabellarisk form for århundredets anden halvdel, får vi bekræftet, at den dansk-norske eksport indtil århundredets sidste år så at sige kun bestod af træ.

Danmark-Norges eksport til England ⁸

	Total £	Heraf træ £	Heraf korn £
1752.....	93.293	83.106	
1753.....	86.774	78.671	
1754.....	66.702	58.475	
1762.....	70.475	58.075	
1763.....	89.180	79.514	
1764.....	85.027	75.736	
1772.....	85.522	78.185	
1773.....	71.044	65.411	
1774.....	101.501	67.773	26.332
1782.....	73.038	59.055	
1783.....	100.929	80.437	11.153
1784.....	80.805	67.865	
	England	Storbritannien	
1792.....	132.943	186.649	119.878
1793.....	147.820	205.822	118.407
1794.....	175.121	209.885	117.110
			69.862

Indtil korneksporten begyndte, var der næsten ingen dansk eksport til England. Eksporten bestod ud over træet især af norsk og svensk jern samt norsk fisk. Den danske korneksport kom spredtvis fra 1770'erne og påvirkede kraftigt den ellers stagnerende eksport i opadgående retning. Tallene for Storbritannien viser, at der har været en betydelig eksport af norsk træ til Skotland, og at træeksporten var stigende ved århundredets slutning.

Endnu efter århundredskiftet var dansk korneksport dog ikke blevet en fast

del af vor eksport til England, men havde en mere spredt og tilfældig karakter, mens træeksporten var i vækst også efter århundredskiftet.

*Storbritanniens import af norsk træ
og dansk korn⁹*

	Træ £	Korn £
1802.....	130.316	2.427
1803.....	177.646	5.142
1804.....	137.963	22.827

Eksporten af korn i disse år var kun i 1804 af nævneværdig størrelse. I 1805 steg den til £ 68.738, i 1806 var der næsten ingen og i 1807 udgjorde den omkring £ 55.000¹⁰. Den bestod i de år, hvor vi har set den nå til nogen talmæssig betydning, hovedsagelig af havre og byg. En sammenligning med den danske totaleksport i ovenstående år er ikke foretaget, fordi den helt ekstraordinært store engelske transithandel over Danmark på dette tidspunkt (jvf. s. 76 f) gør sammenligningen meningsløs.

Den forholdsvise stagnation i dansk-norsk eksport til England i det meste af det 18. årh. var, som vi har set, udtryk for den norske træeksports stagnation, og denne udgjorde da også en faldende del af den engelske, senere britiske import.

Den engelske import af træ og Norges andel heri¹¹

	Englands import af træ*) £	Norges pct. heraf		Englands import af træ*) £	Norges pct. heraf
1752.....	167.614	44	1782.....	261.602	23
1753.....	166.015	47	1783.....	360.950	22
1754.....	164.709	36	1784.....	242.409	28
1762.....	158.459	37	Storbritannien		
1763.....	214.300	46	1792.....	543.063	22
1764.....	195.227	39	1793.....	449.943	26
1772.....	277.372	28	1794.....	314.257	32
1773.....	249.905	26	1802.....	526.602	25
1774.....	217.048	31	1803.....	626.049	28
			1804.....	626.848	22

*) Norges totale import sammenlignes her med publicerede tal for importen af »selected woods«. Disse omfatter alle større importvaregrupper og næsten alle de norske træprodukter; procentberegningerne påvirkes noget heraf. I årene 1752-54 udgjorde Norges procentdel af »total woods« 35 og 1772-74 22%¹². Den nedadgående bevægelse i Norges procentdel fremgår imidlertid tydeligt nok upåvirket heraf.

Der var svingninger op og ned i den engelske træimport mellem 1700 og 1750, men som helhed var der tale om en ikke uanselig vækst. Importen af »selected woods« var i årene 1700-1704 £ 110.816, og i årene 1745-49 var

den steget til £ 142.440. En stigende del af træimporten hentedes fra Nordamerika¹³. Omkring 1750 var Norges andel af den engelske import faldet i forhold til århundredets begyndelse og 1720'erne. Væksten i den engelske import reducerede yderligere det norske træs betydning på det engelske marked i løbet af århundredet.

Gennem hele århundredet var følgende grupper de vigtigste produkter i den engelske import af trævarer: bord, master, timber, staver og paneltræ (wainscot boards). Heraf var Norge af fremtrædende betydning i de tre første grupper, mens eksporten af andre produkter var beskednen.

*Englands import af bord, master og timber 1752–1804 og Norges eksport til England af disse produkter*¹⁴

	Bord (deals ordinary) £		Master £		Timber (fyr) £	
	Totalimport	Norsk eksport	Totalimport	Norsk eksport	Totalimport	Norsk eksport
1752.....	43.271	38.973	21.615	8.962	29.835	19.402
1753.....	46.903	40.893	26.465	9.617	32.041	16.307
1754.....	36.758	28.743	27.873	9.626	24.132	9.277
1762.....	35.123	31.342	42.707	8.312	21.450	11.086
1763.....	43.549	35.510	45.779	14.735	40.861	18.389
1764.....	50.614	39.269	41.561	6.223	44.520	18.950
1772.....	49.403	36.277	56.572	14.016	74.356	14.894
1773.....	46.878	31.500	42.802	10.214	72.138	12.252
1774.....	42.265	33.769	33.012	8.777	64.001	13.189
1782.....	36.873	30.490	82.016	12.716	48.493	9.448
1783.....	55.269	38.023	165.866	16.912	69.741	15.582
1784.....	53.781	37.227	46.097	9.408	89.787	11.595
			Storbritannien			
1792.....	104.546	51.563	80.219	25.888	202.771	23.276
1793.....	85.643	41.766	69.910	34.693	145.920	21.655
1794.....	76.283	44.955	113.351	37.008	122.661	16.962
1802.....	84.340	47.007	155.779	26.733	191.055	31.039
1803.....	103.706	60.124	168.065	48.555	212.012	37.016
1804.....	69.236	41.274	205.456	33.666	210.099	35.093

Det er iøjnefaldende at den engelske import af bord ikke gennemgik nogen videre vækst før 1790'erne, mens importen af de andre grupper voksede stærkt. De norske bord udgjorde endnu i 1780'erne den helt overvejende del af den engelske import af bord. Af den samlede britiske import heraf kom 50–60 % fra Norge. Masteimporten lå i treåret 1752–54 endnu kun omkring £ 25.000, hvoraf Norge leverede for knap £ 9.500. I den tidvis stærkt svingende import

af master var den norske eksport af skiftende betydning. England forøgede under krigen sin import af store master, som Norge ikke kunne producere i større omfang. Af timber leverede det endnu i 1760'ernes begyndelse ca. 45 %, men importen i almindelighed voksede stærkere, og den norske eksports betydning reduceredes betydeligt. Norges vigende betydning i den engelske træimport skyldtes tillige, at importen af andre typer træprodukter end de norske voksede kraftigt.

Den norsk-engelske trælasthandels organisation

Den norske eksport af træ kom for størstedelen fra de mange små havne ved Oslofjordens kyster: Kristiania, Drammen, Tønsberg, Langesund, Fredrikstad m. fl.¹. Væksten efter 1650 havde givet den norske træeksport til England et stort omfang, og fra Norge kom et større volumen af engelsk import end fra noget andet sted², hvilket skabte en overordentlig stor skibsfart mellem de to områder. Omkring 1700 stabiliseredes eksporten imidlertid, som vi har set, omkring det opnåede niveau, og Norge var ikke før det 18. århundredes slutning i stand til yderligere at ekspandere sin produktion og eksport; men England opretholdt sit absolutte importvolumen og vedblev derved at spille en afgørende rolle i norsk trælasthandel³.

Alle engelske havne tog nogen del i denne import, da træet på grund af transportomkostningerne måtte føres ad søvejene så nær bestemmelsesstedet som muligt. Selv om London var førende i importen her som på andre områder, fulgtes den nær op af Hull, ligesom der var stor import fra Norge i de andre østkystbyer som Newcastle, Lynn, Boston og Yarmouth og på vestkysten Bristol og især i det 18. århundrede Liverpool⁴. Fra London gik store skibe med en gennemsnitlig størrelse af omkring 300–350 tons i fart på Norge i det 18. århundrede⁵. Indtil Navigationsakten havde Holland vist nok været af væsentlig betydning som fragtbærer af norsk træ, men herefter kom norsk skibsfart til at spille en betydelig rolle⁶. I årene 1699–1701 førtes lidt over halvdelen af den norske træeksport på fremmede (norske) skibe⁷.

Den store nordiske krig medførte en alvorlig ødelæggelse af den norske handelsflåde, og i årene 1715–17 var fremmede skibes andel af skibsfarten fra England til Norge faldet så lavt som til 7 %⁸. Først i 1740'erne begyndte den norske skibsfart at genvinde sin tidligere position. 1771–73 tegnede fremmede skibe sig for 71 % af sejladsen for indgående fra Norge og Danmark, en meget større del end i Englands handel med noget andet land⁹. Dette forhold vedvarede endnu i fredsårene før 1793, hvorefter fremmede skibes andele af den stærkt opsvulmede skibsfart mellem de to lande under krigen fik en helt dominerende stilling både for indgående og udgående¹⁰.

Rejsen fra England var kort, undertiden tog den kun fire dage. Opholdet i norske havne var hurtigt afviklet. Charterpartierne tillod i almindelighed

6–10 dage i havnen, og hele rundrejsen inclusive aflosningen i England og forberedelse til ny rejse tog sjældent mere end to måneder. I almindelighed gjorde skibet 4 til 5 rundrejser om året og var oplagt i hjemmehavnen fra december til marts på grund af de klimatiske forhold ¹¹.

Handelen med det norske træ var allerede i det 17. århundrede koncentreret på nogle få meget store importkøbmænd. Dette gjaldt især i London, hvor de særligt specialiserede trælastimportører, som kaldte sig »Norway Merchants«, holdt til. De handlede kun en gros med træ fra Norge og Gøteborg. Desuden var de ofte skibsredere. Før 1660 var det såkaldte faktorsystem det mest almindelig brugte ved trælasthandelens organisering. Faktorerne var englændere, de fleste af dem beskæftiget af »Norway Merchants«. Deres funktion var at skaffe og forberede ladninger til skibssæsonen, at chartre skibe og gøre det øvrige fornødne på norsk jord ¹².

Efter 1660 blev faktorsystemet mindre brugt. Nordmændene begyndte herefter at spille en mere aktiv rolle. De havde ofte virket som salgsagenter på »Norway Merchants« vegne og begyndte efter den store brand at slå sig ned som kommissionsagenter i London. De kaldtes »Norway Brokers« og solgte træ på store norske købmænds vegne. Der havde i Norge fundet en koncentration sted af trælasthandelen og savværksindustrien på få hænder, hvilket for en del var forklaringen på, at man nu fandt en kapitalstærk norsk købmandsgruppe, for hvilke de norske og danske, der slog sig ned i London efter 1660, virkede. I 1680'erne og senere formidlede de størstedelen af Londons trælastimporthandel, og de gamle »Norway Merchants« trådte tilbage i betydning ¹³.

I det 18. århundrede organiseredes salget af norsk træ ved kontraktandel eller ved konsignation. I første tilfælde enedes man om kontrakten forud. Eksportøren modtog den aftalte betaling, mens importøren påtog sig al risiko. Prisen var f. o. b. Importøren bar alle udgifter, han chartrede sine egne skibe, betalte assuranzen på ladningen og påtog sig alle omkostninger og toldafgifter både i Norge og England. Et salær på $2\frac{1}{2}\%$ af ladningens værdi tillagdes den norske købmand for at samle træet. Ved konsignation modtog kommissionæren ladningen på eksportørens regning og risiko, beregnede sin kommission, solgte træet for, hvad han kunne få, fratrag sine udgifter og sendte overskuddet, profitten, tilbage til eksportøren. De norske eksportører foretrak vist nok især i det 18. århundrede første halvdel i almindelighed kontrakt-systemet selv i perioder med stigende priser på det engelske marked ¹⁴.

Handelen med træ var meget kapitalkrævende og forudsatte udestående kapital fra to til tre år. Der eksisterer nogen uklarhed om den norsk-engelske trælasthandels finansiering til forskellige tider. Efter nordmanden Stein Tveites opfattelse skulle den i løbet af 1600 tallets anden halvdel for en stor del

Strømsø og Bragernes, de to bydele, der senere blev til Drammen, var vigtige centre for det norske savværksbrug.

Kobberstik i Erik Pontoppidan: Norges naturlige Historie, 1752.

være finansieret af norske købmænd og savværksejere¹⁵. I det 18. århundredes første halvdel, hvor kontrakthandelen skulle have været den overvejende form med dens f. o. b.-vilkår, synes man imidlertid ofte at operere med betydelige og langvarige kreditter til de norske eksportører¹⁶. Eksportøren modtog anvisninger på Londonfirmaer eller tidvis på Hamborg og Amsterdam, i almindelighed på to måneders løbetid¹⁷. Kommissions- eller agentsystemet skal i løbet af århundredet gradvis have erstattet kontraktsystemet som den mest brugte form i Londonhandelen på grund af de tyngende kreditforpligtelser, som kontrakthandelen medførte¹⁸. De mest fremtrædende agenter for norsk trælasthandel i det 18. århundrede var nordmændene Claus Heide og Jens Petersen, de engelsk-norske Collet og Norman og nogle englændere. Firmaet Norman og Co., der senere nævnes, koncentrerede sig hovedsagelig om konsignationshandel, selv om det også i noget omfang virkede som importhus for

egen regning. Agenternes opgave var at skaffe kapital. For en sædvanlig betaling af $2\frac{1}{2}\%$ af de totale omkostninger fandt agenten en køber, han arrangerede forsikring af ladningen i sit eget navn for yderligere betaling af $\frac{1}{4}-\frac{1}{2}\%$ af den forsikrede sum og påtog sig modtagelse og dirigering af skibene ved ankomsten. Hans vigtigste funktion var dog at give kredit til sine klienter eller at opnå en sådan for dem. Der blev trukket veksler på agenterne af deres klienter, og den gode agent kunne finde købere, hvis veksler kunne diskonteres for $\frac{1}{2}\%$ om måneden. Kreditten udstraktes også til købere, som normalt betalte halvdelen af beløbet for en ladning, der skulle komme, i rede penge og den anden halvdel på 4 måneders veksler¹⁹.

I århundredets sidste fjerdedel blev norske eksportører stærkt afhængige af engelsk kredit – endog til den grad, at agenturerne i England beherskede priserne på det norske træ. Et andet forhold, der skulle have bevirket, at priserne selv i højkonjunkturår som 1777–83 holdtes ret uændrede, var, at fragtraterne opslugte det meste af fortjenesten²⁰. Den engelsk-norske trælasthandel havde til stadighed været koncentreret på få hænder, og tendensen til monopolisering slog igennem i årene omkring 1800. På dette tidspunkt var næsten alle forretningshuse i det sydlige Norge i hænderne på fire Londonhuse: Norman og Co., Collett og Gram, Wolff og Dorville og Sewel og Neck. I London synes en lignende koncentration på få hænder at have fundet sted²¹; i forhold til den norske eksport til England var den direkte norske import til stadighed ringe, hvilket tidvis gav anledning til bekymring og krav om indgreb, men da den norske eksport var af central betydning for engelsk økonomi, holdtes importafgifterne på norsk træ uændrede fra 1660 indtil 1790'erne²². På dette tidspunkt nåede den norske eksport trods fordobling af fragtrater og importafgifter sit højeste niveau. Under Napoleonskrigene skiftede den britiske handelspolitik til fordel for beskyttelse af kolonial træimport. En lov af 1810 fordoblede de eksisterende afgifter på fremmed træ og gjorde import af de korte norske savede træprodukter urentabel. Den norske træeksport kunne ikke overvinde dette og blev i det store og hele erstattet af handel med kolonierne og Sverige²³.

Den dansk-norske import

Mens den norske trælast sikrede en stabil og for England essentiel import af norske varer, var den direkte (jvf. s. 62) dansk-norske import omkring 1700 ringe. Danmark-Norge skal i året 1662–63 have aftaget varer fra London for ca. £ 39.000, mens eksporten er anslået til ikke at have ligget under £ 50.000*. 1668–69 er trælastimporten fra Norge efter Londons brand beregnet til at have udgjort ikke mindre end £ 110.000*, mens Londons eksport til Danmark-Norge i dette år kun var omkring £ 9.000¹.

Inspector general's ledgers angiver følgende tal for Englands eksport til Danmark-Norge i det 18. århundredes første halvdel.

*Englands eksport til Danmark-Norge 1700–1755*²

Årgennemsnit	1000 £. Faste officielle værdier	
1701–05.....	47	1726–30..... 59
1706–10.....	40	1731–35..... 60
1711–15.....	45	1736–40..... 60
1716–20.....	114	1741–45..... 72
1721–25.....	84	1746–50..... 79
		1751–55..... 84

Den engelske eksportstatistik frembyder større problemer end importstatistikken i relation til Danmark-Norge (jvf. s. 257 ff). Sammensætningen i den engelske import fra Danmark-Norge var århundredet igennem nogenlunde ensartet, hvilket betyder, at varerne med samme værdiansættelse indgår med konstante vægte i helheden. Den mængdemæssige forskydning skulle derved fremgå på pålidelig vis. Desuden var faktiske priser på de norske trævarer ret konstante århundredet igennem indtil dets sidste tiår³.

Den engelske eksportstatistik er betydelig vanskeligere at arbejde med. For de engelske eksportvarer var værdiansættelsen i det 18. århundredes første fjerdedel ikke konstant for alle varer. De uldne varer fastsattes i dette tidsrum »at value«; tallene er da indtil ca. 1725 i nogen grad tilpasset til faktiske priser og er ikke noget rent mængdeforskydningsindex⁴ (jvf. s. 257 ff). Under

*) I modsætning til senere tal opgjort efter værdien i engelsk havn.

hensyntagen hertil og til det forhold, at de virkelige priser for de øvrige varer endnu i dette tidsrum næppe havde bevæget sig alt for langt bort fra de faste priser, har vi da her i de første år et tilnærmet udtryk for den faktisk dansk-norske import i værdier.

Indtil 1715 var den dansk-norske import ret konstant. De følgende år 1716–25 var unormale år i dansk-engelsk samhandel. Den pludselige ekspansion skyldtes en ekstraordinær stor import af korn (malt) fremkaldt af ekstraordinære forhold under den store nordiske krig. Krigen bevirkede også, at den dansk-norske skibsfart på England reduceredes stærkt, fordi den norske handelsflåde rammes føleligt⁵. Importen var fra midten af 1720'erne igen på et mere »normalt« niveau, og fra 1740'erne ser man en fornyet vækst. I årene 1722–24 fordelte den gennemsnitlige import sig på engelske varer med £ 63.000, mens reeksporten udgjorde godt £ 9.000. Heraf tobak for £ 8.416⁶. I årene 1752–54 var de engelske varers gennemsnit £ 70.000 og de reeksporterede varers £ 9.427 og heraf tobakseksporten £ 8.257⁷. De reeksporterede varer bestod næsten udelukkende af tobak, som tillige var den eneste kolonialvare, som i noget som helst omfang importereds til Danmark-Norge fra England i denne periode.

Efter 1650 var de engelske merkantilister begyndt at udtrykke bekymring over betalingsbalanceforholdet i Englands samhandel med Østersøområdet og herunder også Danmark-Norge⁸. Nu giver den engelske statistik i alminde-

*Engelsk handel med Danmark-Norge 1696–1711*⁹

	£		
	A. Englands import A	B. Englands eksport B	B i % af A
1696/97	63.769	79.523	125
1697/98	90.957	37.232	41
1699	86.745	37.606	43
1700	72.759	39.696	55
1701	57.773	44.695	76
1702	61.087	39.417	65
1703	75.819	53.556	71
1704	94.219	52.168	55
1705	81.349	43.349	53
1706	81.987	41.723	51
1707	94.216	47.508	50
1708	71.286	35.228	49
1709	67.570	44.521	66
1710	60.852	31.571	52
1711	37.233	39.701	107

lighed med dens faste værdier ikke grundlag for at vurdere handelsbalanceforhold, men det er nok tilladeligt, således som det er gjort af den norske forsker Stein Tveite¹⁰, forsøgsvis at lade de første år efter etableringen af den engelske handelsstatistik (jvf. bemærkningerne s. 59) være vejledende for disse forhold, og som det fremgår af tabellen s. 60 synes handelsstatistikken at vise, at der i årene omkring 1700 mestendels har været betydelige engelske underskud over for Danmark-Norge.

Hertil må yderligere føjes, at importen er takseret efter priserne i eksportlandet. Fragtomkostningerne var betydelige for en tung vare som træ og regnes priserne efter engelsk havn, som de bør, skulle det engelske underskud være endog meget større, end tabellen viser, og en betydelig del af fragttindtægterne gik til norske skibe¹¹. Der er tillige talrige vidnesbyrd om eksport af ædle metaller og engelsk mønt til Norge fra midten af 1600-tallet. Engelsk mønt blev almindeligt brugt som betalingsmiddel i det sydlige Norge¹². Sølvimporten skulle fra omkring 1680 for en del være blevet erstattet af veksler på London, Hamborg og Amsterdam som betaling for det norske træ. At samtiden fortsat regnede med et engelsk underskud i samhandelen i det 18. århundrede, herom vidner bl. a. begrundelsen for loven af 1721, der tillod afgiftsfri import af træ fra Amerika. Det amerikanske træ skulle erstatte træ »... from Foreign Countries at excessive Rates or Prices . . . and Foreigners have thereby found Opportunities to export the coined Moneys of this Realm«¹³. I det 18. århundrede skrev Joshua Gee og Malachy Postletwayt om det samme problem, og David Macpherson inddrager det i beskrivelse af situationen omkring 1780¹⁴. I 1751 erklærede skatteopkræveren i Kragerø sig ude af stand til at inddrive skatterne i norsk mønt, fordi købmændene betalte arbejdere og kreditorer i engelsk mønt, og det hævdedes at være almindelig praksis i Sydnorge at modtage skatterne i engelsk mønt¹⁵. I 1758 legaliseredes betaling af skatter i engelsk mønt ved omvekslingsforholdet 1 guinea à 5 rdl. I 1761 forandredes dette til 1 guinea à 5 rdl. 24 sk.¹⁶

Dette sædvanlige billede af et stort engelsk underskud i samhandelen med Danmark-Norge må dog nok modificeres noget.

Danmark-Norge var traditionelt for sin imports vedkommende sydvendt. Den danske kong Frederik IV fandt det i 1727 lidet heldigt, at de danske købmænd importerede alskens varer, der tilvirkedes i »Frankrig, England, Holland, Italien, Tyskland og andre steder« fra Hamborg i stedet for at indfor-skrive dem fra selve disse lande¹⁷. Heri var der i og for sig intet nyt, idet Hamborg og Lübeck også efter Hanseaternes dage vedblev at spille en betydelig rolle især i provinsbyernes handel¹⁸. Da Frederik IV i 1727 ønskede at afbryde Danmarks handel med Hamborg rejstes i England spørgsmålet om,

hvorledes dette ville påvirke handelsbalancen mellem England og Tyskland¹⁹ – i sig selv et vidnesbyrd om, at engelske varer og betaling heraf i stort omfang gik via Hamborg. Under indtryk af den skærpede merkantilistiske politik i Danmark forespurgte det engelske board of trade i 1737 det engelske Hamborg-kompagni, hvor stor dets eksport af uldne varer til Danmark-Norge via Hamborg var. I sit svar af 10. august 1737 vurderede kompagniet det årlige salg af engelske uldne varer ad denne vej til Danmark-Norge til at udgøre £ 60–70.000²⁰ – et tal af en størrelsesorden som hele den direkte dansk-norske import fra England i officielle værdier. En – utvivlsomt – betydelig del af den dansk-norske import fra England går da uden om den engelske handelsstatistik. Dette betyder ikke blot, at det er umuligt gennem handelsstatistikken, rent bortset fra andre modifikationer i dens gyldighed, at få et udtømmende talmæssigt udtryk for den dansk-norske import fra England, men også at de overvejelser, der bygger handelsbalanceforestillinger på handelsstatistikken er utilstrækkelige og udelader en betydelig del af dansk-norsk import.

For den her foreliggende beskrivelse betyder disse forhold, at de tal, der præsenteres, kun dækker en del af importen nemlig den direkte import fra England.

I følge den engelske statistik var eksporten til Danmark-Norge i kraftig vækst i århundredets anden halvdel.

Tabellen for eksport af engelske og reeksporterede varer får følgende udseende.

*Englands eksport (engelske og fremmede varer)
til Danmark-Norge 1756–1800²¹*

Årsgennemsnit 1000 £	
1756–60.....	78
1761–65.....	134
1766–70.....	166
1771–75.....	178
1776–80.....	181
1781–85.....	206
1786–90.....	257
1791–95.....	374
1796–1800.....	510

Fremgangen starter med et spring opad i 1760'ernes første femår, der følges af en kraftig stigning frem til 1780'ernes anden halvdel, herefter fordobles tallene indtil 1800.

I denne periode ligger der imidlertid i den engelske statistiks opbygning forskelligt, der medfører, at statistikken i nogen grad forvanser de faktiske forhold. Eksportvarerne falder i to grupper engelske varer og fremmede varer. I det omfang, der optræder nye ikke tidligere værdiansatte varer, vil disse komme til at indgå med en højere prisfastsættelse (ofte »at value«), hvilket kan give dem en uforholdsmæssig vægt i helheden. Da sammensætningen i eksporten af britiske varer til Danmark-Norge imidlertid var nogenlunde ensartet perioden igennem volder dette ikke de største vanskeligheder. Den anden gruppe, de reeksporterede varer, rummer imidlertid betydelige problemer. Den officielle pris på en vare kunne variere eftersom den var importvare, eksportvare eller reeksportvare. Priserne på importvarerne var fastsat efter »first costs« i oprindelseslandet; fragt, assurance, oplagring m. v. berettigede en højere vurdering af varens pris, når den reeksporteredes, men forskellen var undertiden uforholdsmæssig stor, hvilket altså giver dem en uforholdsmæssig vægt. De officielle priser på importen vurderedes i året 1800 af den engelske general inspector til at være kun 55 % af de virkelige priser. En tilsvarende procent for eksporten ansloges til 61 %, mens de officielle reeksportpriser regnedes for 15 % for høje i forhold til løbende priser på dette tidspunkt ²². Dette betyder, at de reeksporterede varer kommer til at veje uforholdsmæssigt til i sammenhængen, og at det er rigtigst at måle forskydningen i de to grupper hver for sig, ligesom man ikke på dette grundlag bør drage slutninger om kolonialvarernes relative betydning i importen. Ydermere var der i denne gruppe betydelig og urimelig stor forskel i værdiansættelsen af f. eks. to varer som kaffe og tobak, hvilket med en forskydning i eksportens varesammensæt-

Danmark-Norges import fra England ²³

	Engelske varer		Fremmede varer	
	£		£	
	fra England		fra England	
1762.....	123.530		18.440	
1763.....	106.315		34.262	
1764.....	110.049		31.392	
1772.....	94.865		67.108	
1773.....	70.302		90.971	
1774.....	79.964		112.443	
1782.....	129.868		34.864	
1783.....	117.098		51.198	
1784.....	142.649	fra Stor- britannien	99.779	fra Stor- britannien
1792.....	168.168	177.779	131.915	134.941
1793.....	131.799	141.590	142.478	149.674
1794.....	186.985	195.202	292.327	293.983

ning kan fremkalde falske forestillinger om disses indbyrdes placering og den totale vækst. Reeksporttallene volder endnu indtil 1750'erne ikke større vanskelighed i den dansk-norske import, fordi de næsten udelukkende dækker over en traditionel import af engelsk tobak.

En opdeling af statistikken på engelske og fremmede varer er fra midten af århundredet nødvendig, idet en stor del af den vækst, der nu indtræder, falder på de reeksporterede varer, se tabellen s. 64.

Springet opad i årene 1761–65, der måske skal ses i forbindelse med, at Hamborgs handel ramtes hårdt af den præjssiske syvårskrig og af handelskrisen i 1763²⁴, skyldes, som det ses, i første omgang især et spring opad i importen af engelske varer. Væksten i importen af disse var ikke stabil, og vi ser i 1770'ernes begyndelse igen en nedgang, men fra 1780'erne holder den sig dog på det opnåede højere niveau og stiger yderligere i 1790'erne. Importen af fremmede varer fra England stiger kraftigt i hele perioden, når bortses fra årene under den amerikanske uafhængighedskrig. I årene 1780–83, hvor Danmark har en overordentlig stor direkte import af oversøiske varer, ligger importen af engelske fremmede varer på et gennemsnitligt niveau af kun £ 42.000, mens den i de følgende fredsåre fra 1785–89 stiger til gennemsnitlig £ 140.000*. Væksten overdrives dog af de officielle værdier. Fra 1760'erne var man begyndt at importere engelsk kaffe til Danmark-Norge. Da kaffen som nævnt (jvf. i øvrigt s. 258) havde en meget høj værdiansættelse får man ved sammenligning af tallene i 1780'ernes begyndelse, hvor kaffeimporten var af ringe betydning, med de umiddelbart følgende år, hvor den vokser stærkt, et noget overdrevent udtryk for den totale vækst.

De traditionelt vigtigste artikler blandt de engelske eksportvarer var fortrinsvis uldne varer, kul, bly, salt, slibesten, læder, tin, korn og tidvis glas og stentøj. Op mod århundredskiftet kom hertil, at importvarer som raffineret sukker og sirup indtog en fremtrædende plads, og at bomuldsvarer, jern og linned, voksede frem til noget større betydning.

Den engelske eksports fordeling på varer fremgår af tabellen s. 65.

Den store import i tiden 1716–1725 skyldtes især en ekstraordinær stor import af malt. Det fremgår af tabellen, at der indtil 1760'erne regelmæssigt er nogen import af korn – formentlig til Norge. Den største enkelte varegruppe i importen er uldne varer. Heraf er klæde (stuffs) den største enkelte artikel. Importen af uldne varer svinger i 1760'ernes begyndelse op på et højt niveau og påvirker derved den samlede import af britiske varer. Som helhed må det nok

*) Tallene 1782–84 omfatter ikke køb af engelske prisevarer. Statistikken giver derfor muligvis alt for lave tal i forhold til den faktiske vareførsel fra England til Danmark i disse år.

*Import til Danmark-Norge fra England
Engelske varer fordelt på varegrupper²⁵*

£

	Uldne varer	Kul	Bly og skud	Slibe- sten	Salt*)	Garvet læder	Korn	Glas og stentøj	Raffi- neret sukker	Sirup	Tin	Jern	Bomulds- varer	Linned- varer	Messing	Kobber	
1722....	13.723	2.526	3.292	1.418	2.070	743	44.286	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1723....	20.277	4.099	2.807	879	1.671	1.767	33.014	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1724....	23.198	2.933	4.334	744	1.820	1.223	10.573	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1752....	33.196	9.969	7.220	2.717	135	1.629	1.940	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1753....	38.516	9.287	4.001	3.719	-	2.380	2.592	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1754....	28.838	8.692	3.315	2.964	1.062	1.973	4.696	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1762....	77.468	12.782	5.684	2.081	574	2.825	1.945	3.807	-	-	236	-	-	-	-	-	-
1763....	48.889	16.090	9.858	2.310	1.518	2.538	3.964	3.115	-	-	533	-	-	-	-	-	-
1764....	58.676	8.155	9.574	2.183	-	2.850	5.188	-	-	-	5.935	-	-	-	-	-	-
1772....	29.152	16.723	9.384	655	9.429	2.655**)	-	204	1.951	-	2.417	-	-	-	-	-	-
1773....	16.352	19.375	7.904	995	10.575	2.488	-	260	2.777	-	2.750	-	-	-	-	-	-
1774....	22.324	15.592	7.209	1.373	10.565	5.145	-	1.008	2.558	-	2.972	-	-	-	-	-	-
1782....	36.442	23.710	9.014	1.158	2.550	5.105	9.483	-	4.544	-	3.425	3.299	-	-	-	-	-
1783....	29.384	28.304	4.869	2.229	10.164	5.063	-	-	10.470	-	3.997	1.284	2.521***)	-	-	-	-
1784....	59.760	28.281	5.812	1.694	10.799	4.415	-	-	13.066	-	-	-	1.527	-	-	-	-
1792....	41.173	32.177	3.097	3.274	6.689	5.150	-	1.259	25.307	3.534	1.984	1.567	1.827	8.803	580	318	
1793....	22.629	23.992	2.053	2.487	8.302	2.114	-	-	10.728	8.775	1.581	8.434	1.890	4.643	7.601	4.677	
1794....	28.271	37.185	6.178	3.431	9.698	3.761	1.478	-	27.855	25.534	1.633	3.123	4.347	1.696	3.483	4.111	

De ikke udfyldte rubrikker betyder ikke, at der ikke kan have været import af de pågældende varer, men denne har da været ringe.

*) Salt indgår undertiden »at value«; denne post er ikke medtaget, hvilket giver talrækken et noget skævt forløb.

***) Hertil Leather wrought 9.847.

****) Manchester og trykte.

Fajancetallerken fremstillet hos Wedgwood 1780-85.

På danske museer træffes i talrige former engelsk fajance fra 18. og 19. århundrede. Denne tallerken er flødefarvet og langs randen dekoreret med et convolvulus-mønster, i midten et træ. Den er et ret tidligt Wedgwood-produkt: Dekorationen er beskrevet som nr. 65 i fabrikkens første mønsterbog.

»Den gamle By«.

siges, at importen af uldne varer, skønt den kan være stærkt svingende, kun undergår en beskedent varig vækst. Dette var dog ikke udtryk for, at den danske regering havde haft succes med den forbudspolitik den førte over for import af tekstilvarer gennem det meste af århundredet. Importen af engelske uldne varer er utvivlsomt som andet steds omtalt (jvf. s. 62 og 262) for en meget betydelig del blevet indsmuglet fra Hamborg.

Ser man på de øvrige traditionelle importvarer som bly, slibesten, salt, læder og tin kan disse nok tidvis ekspandere noget, men som helhed viser også disse et temmelig stagnerende billede. Den varige vækst i importen skyldes først og fremmest en stadig og støt forøgelse af kulimporten og tilkomsten af nye varer som sukker og sirup, bomuldsvare og linnedvarer. Metaller som jern, messing og kobber vokser desuden frem til større betydning i 1790'erne. Ud over de i tabellen anførte varer kan enkelte artikler i et enkelt eller få år optræde som værende af en vis betydning for derefter igen at forsvinde. Det gælder f. eks. en import af råsilke på £ 2.-3.000 i 1760'ernes begyndelse og grønne flasker i 1782 på £ 7.800.

Indtil 1750'erne var tobak så at sige den eneste reeksporthandel, som indførtes til Danmark-Norge fra England. Ekspansionen i denne gruppe i sidste halvdel af århundredet koncentreredes ensidigt om kolonialvarer. Som det ses af tabellen s. 67, udvidedes gruppen med en række ny artikler fra 1770'erne.

Først og fremmest importen af tobak og kaffe har været hovedvarerne

*Danmark-Norges import fra England af reeksporterede varer fordelt på varegrupper*²⁶

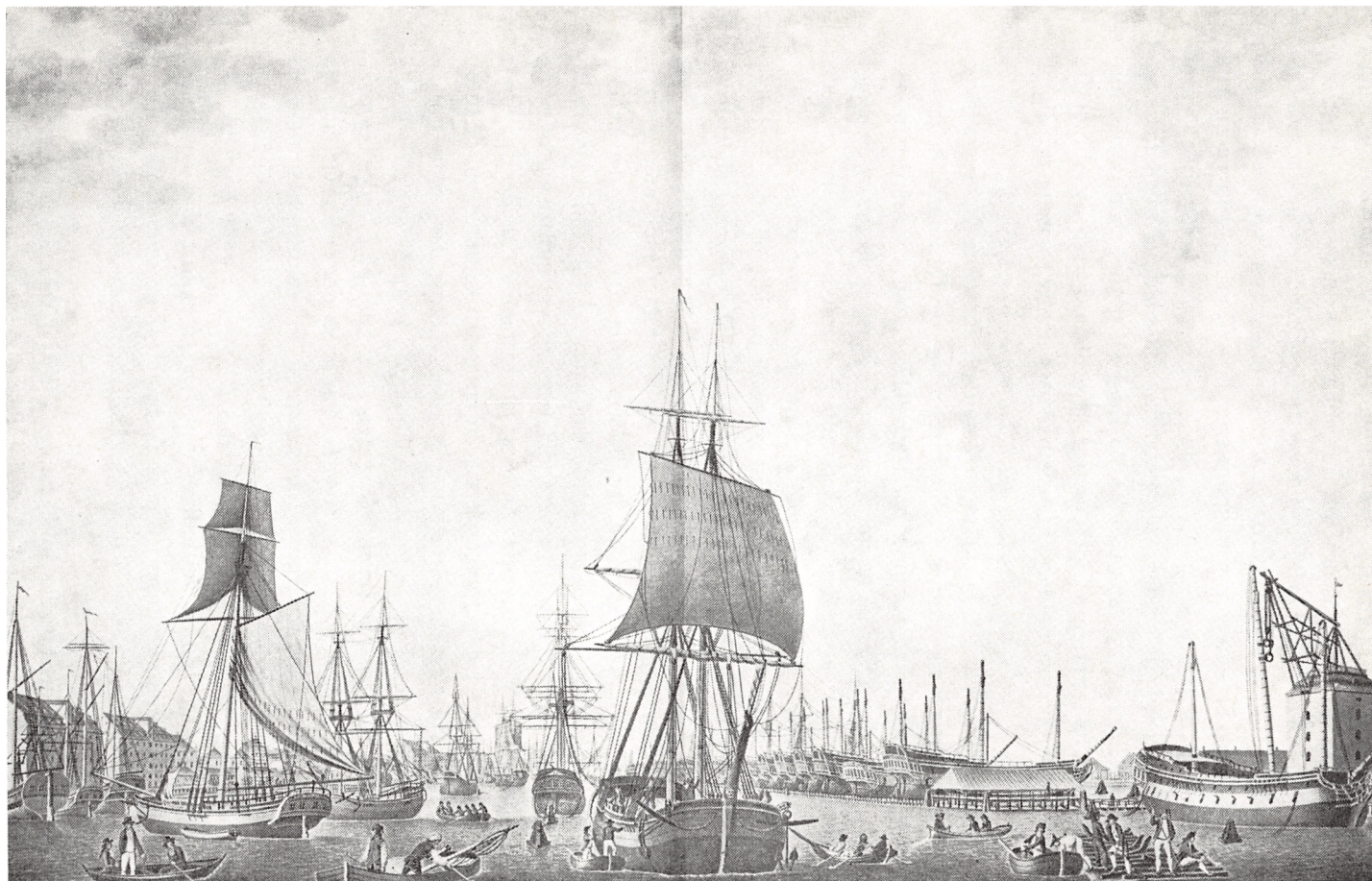
£

	Total	Tobak	Kaffe	Brun sukker	Indigo	Ris	Alle- hånde	Peber	Ingefær	Bengalsk stykgoods	Campêche- træ	Brasillie- træ	Cochenille	Forarb. tobak
1762.....	18.522	11.061	5.780	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1763.....	34.294	18.252	9.594	3.166	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1764.....	31.484	19.139	3.566	2.671	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1772.....	67.108	34.454	15.170	1.050	1.909	7.641	2.151	770	666	—	—	—	—	—
1773.....	91.096	48.249	23.468	312	771	6.620	4.918	1.989	1.334	—	—	—	—	—
1774.....	113.139	51.544	35.460	3.123	2.319	4.570	2.171	4.190	1.232	—	—	—	—	—
1782.....	34.864	947	10.359	—	1.585	1.303	2.111	3.793	3.367	4.523	3.871	—	—	—
1783.....	51.198	3.674	15.766	—	3.968	3.529	4.487	736	3.657	2.704	1.953	—	—	—
1784.....	99.779	7.215	52.588	—	3.791	11.490	3.328	1.907	4.300	—	2.785	3.074	3.539	—
1792.....	131.915	16.065	44.601	24.318	6.799	2.504	4.953	—	1.262	—	4.308	5.348	2.385	7.423
1793.....	142.478	16.809	81.422	4.103	10.341	2.279	3.681	6.122	1.434	—	3.269	3.476	4.307	6.084
1794.....	292.327*)	13.618	102.114	33.917	17.033	14.369	5.181	4.137	1.864	—	2.238	3.311	5.625	6.599

*) Heraf prisevarer £ 71.733.

i den danske import af engelske oversøiske varer. Hertil kom fra 1770'erne import af ris, indigo, sukker og krydderier i et større omfang. Fra 1790'erne stiger sukkerimporten betragteligt. Af brun sukker importeredes i 1792 9.727 cwts og af raffineret sukker 9.202 cwts. I 1790'erne udvides varegrupperne yderligere med farvetræ af forskellig slags og forarbejdet tobak. Importen af engelsk kaffe og især engelsk (amerikansk) tobak går stærkt tilbage under den amerikanske uafhængighedskrig. Herefter vokser kaffeimporten igen, mens tobaksimporten er gået tilbage i forhold til niveauet i 1770'erne. I mængder var den danske import af engelsk kaffe i 1773 1.436 cwts og i 1774 2.467 cwts. I 1781 når den et lavpunkt på 601 cwts, men stiger straks i 1784 til 3.626 cwts. I 1794 er den steget til 6.989 cwts²⁷. Tobaksimporten lå i 1772 på 16.071 cwts og i 1773 endog på 22.321 cwts. Under den amerikanske uafhængighedskrig forsvinder den ligefrem i visse år og udgør i et lavpunktsår som 1781 kun 357 cwts. Endnu i 1792 ligger den kun på 7.544 cwts og i 1794 på 6.429 cwts, utvivlsomt et resultat af De forenede staters løsrivelse fra England²⁸. Som det ses af tabellen giver de officielle værdier et forkert billede af de forskellige varers betydning i helheden. Kaffens værdiansættelse var temmelig høj £ 14/10 pr. cwt, mens tobakken kun var ansat til gennemsnitlig £ 1/8 pr. cwt og f. eks. raffineret sukker til 55 sh. pr. cwt²⁹. Da kaffeimporten var i vækst, mens tobaksimporten stagnerede eller gik tilbage, synes væksten i totalimporten noget stærkere, end den virkelig var. Peber og brun sukker indgik ligeledes med for høje værdiansættelser og fik derved en uforholdsmæssig vægt³⁰. Reducerer man kaffens værdiansættelse til £ 7 pr. cwt, således som det skete i tabellerne fra 1805, afspejler totaltallene dog stadig en betydelig vækst i Danmark-Norges import af kolonialvarer fra England. Sammenligner man kun hver gruppe med sig selv, fremgår på pålidelig vis, at der har været en anselig vækst i den danske import af oversøiske produkter især kaffe, brun sukker og indigo samt blandt de britiske varer raffineret sukker og sirup, mens som nævnt tobaksimporten er gået tilbage. Desuden er rækken af varer blevet udvidet.

Vender man sig til den fragmentariske danske statistik³¹, der dækker perioden 1763–1794, for at søge bekræftelse på den engelske statistiks tal, støder man først på den vanskelighed, at det danske materiale kun har landefordeling i totaler og i officielle værdier for hele monarkiet, mens dog København har en mere detaljeret statistik. Dette betyder, at en sammenligning med hele den dansk-norske import er umulig. Desuden beskæftiger den danske statistik sig med United Kingdom, mens den britiske gruppering er Storbritannien. Dertil kommer, at med den skarpt merkantilistiske told- og forbudspolitik, som de danske myndigheder i denne periode søgte at gennemtvinge, må, som an-

Parti fra Københavns havn 1796. Til venstre mellem de store pakhuse skimtes Amalienborg, til højre ses flådens leje.

Mogens Lebech: Gamle københavnske Billeder, 1950

detsteds behandlet (jvf. s. 261 ff), den danske importstatistik anses for nærmest uanvendelig, og den er da også for Københavns vedkommende, hvor nogen sammenligning er mulig, i vild uoverensstemmelse med de engelske tal. Der ligger herudover i selve den bevarede statistiks opgørelsesmåde forhold, der gør den utilstrækkelig som sammenligningsgrundlag. Den beskæftiger sig kun med import ind i landet og eksport af danske (herunder vestindiske) varer ud af landet. Herved glider den københavnske oplagshandel uden for registrering, og hvad der måtte være indgået fra England til de københavnske oplag udelukkes. Oplagsretten gjaldt i øvrigt længe kun varer hjembragt fra førstehånd, og import fra England af kolonialvarer til disse var da principielt illegal.

Monarkiets eksportstatistik bekræfter ved sin landefordeling Norges altovervældende betydning i vor eksport til Storbritannien, og Danmarks deltagelse i eksporten i 1770'erne og i 1790'erne. Statistikens angivelse af den norske eksports omfang, der hviler på opgivelserne fra de norske toldsteder, giver dog ikke et korrekt billede af de faktisk eksporterede mængder, således som det fremgår af en foretagen analyse af toldbøgerne ved de norske havne ³².

Kun for København findes, som nævnt, statistik opgjort på både varer og lande. Den indeholder mængdeangivelser og de officielle prisansættelser, hvormed hver enkelt vares officielle værdi er beregnet. Den er imidlertid opbygget på samme princip som hele monarkiets og sigter kun mod at registrere, hvad der er indgået til forbrug fra fremmede steder, og hvad der er eksporteret af indenlandske (herunder vestindiske) varer. Til denne er der i officielle totalværdier anført, hvad der er indklareret af vestindiske og asiatiske varer i København. Af bilag vedlagt monarkiets statistiske tabeller for årene 1780–84 fremgår, at disse totalopgørelser er af en anden karakter end de foran omtalte. Tallene for asiatiske varer synes at have vedrørt den totale import altså også til oplagene. Tallene for de indklarerede vestindiske varer kaldes i bilaget tillige »indfortoldede vestindiske varer«. Ser man på tallenes bevægelser f. eks. i årene 1780 til 1784 (jvf. s. 31 ff) kan man dog udelukke, at man her har tal for den egentlige import. Langt snarere må man opfatte disse tal som udtryk for, hvad der er anbragt på oplag i København af vestindiske varer med pligt til toldbetaling ved import ind i landet – altså ligeledes den totale import. Derfor er den vestindiske import også opført med totalbeløb sammen med den asiatiske import, begge uddraget af de manglende oplagsbøger ³³. Det må her tilføjes at den oversøiske handel især var koncentreret i København.

Den egentlige importstatistik fuldstændige utilstrækkelighed belyses af, at import af uldne varer fra England så at sige ikke optræder i Københavns im-

portstatistik, hvilket var i overensstemmelse med forbudspolitikken, men ikke med virkeligheden. Importen fra Storbritannien og Irland var efter denne statistik ganske overvejende kul (omkring halvdelen af importen); hertil ret regelmæssigt import af huder, læder, bly, tin, indigo, risengryn og tobaksblade, herudover var importgrupperne skiftende og tilfældige. Den voksende import af kolonialvarer efterlader sig næsten ingen spor. Dette kan dels tilskrives det evidente meget omfattende smugleri, dels at oplagshandelen ikke indgår i tallene, ligesom at tallene kun dækker København.

Tallene for import til oplagene, der ikke angik toldvæsenet så direkte som den egentlige import, må antages for mindre belastede af omgåelse end den egentlige importstatistik. Der gives da den mulighed at sammenligne den engelske kolonialvareeksport med opgivelserne over de indklarede varers værdi, for derved i grove rids at få en forestilling om de engelske kolonialvarers relative betydning.

Disse opgørelser er som nævnt i officielle værdier og omfatter kun totaler. I tabellen s. 72 er som eksperiment alle de vigtigste britiske varer omregnet til danske officielle værdier ved at multiplicere den engelske statistiks mængdeangivelser med de danske officielle værdier for sådanne importvarer. For alle de vigtigste produkter har en omregning været mulig. Forsøget er begrænset til årene 1792-94. Det totale beløb er derefter sammenholdt med de indklarede oversøiske varers værdi.

Den engelske eksport skulle da i disse år udgøre mellem en trediedel og halvdelen af Københavns import af vestindiske varer og være så stor som om ved 1/6 af Københavns import af asiatiske varer. Sammenligningen står og falder dog med om oplagsimporten er beregnet som forudsat. Ser vi på de enkelte varers placering i helheden, hvor vi bevæger os på sikrere grund, fremgår det, at importen af rå sukker, raffineret sukker og sirup er den vigtigste samlede varegruppe i importen*). Derudover er der langt større ligevægt mellem kaffens mængdemæssige og værdimæssige betydning i den danske statistik end i den britiske. Misforholdet i den britiske statistik er tidligere omtalt (jvf. s. 68). Ved siden af importen af sukkervarerne er kaffe, tobak og indigo, mere ligeligt end den britiske statistik synes at vise, hovedvarerne på dette tidspunkt. Endnu i 1790'ernes begyndelse er tobaksimporten af ret fremtræ-

*) De s. 72 anførte mængdetal for importen af brun sukker, sirup og raffineret sukker fra England kan sammenholdes med tal for Københavns sukkerimport og -eksport. København importerede i 1792 ca. 11¹/₄ mill. pd. rå sukker, i 1793 ca. 20,5 mill. pd. og i 1794 (kun fra St. Croix) 14 mill. pd. Af rå sukker eksporteredes 1792-94 gennemsnitligt fra København 4,3 mill. pd., af sirup 1,7 mill. pd. og af raffineret sukker 1,1 mill. pd. (P. P. Sveistrup og R. Willerlev: Den danske sukkerhandels og sukkerproduktions historie (1945) 59, 69, 103, 108).

Den engelske eksport af vigtigere kolonialvarer til Danmark-Norge omregnet til danske officielle værdier 1792-94 ³⁴

	Kaffe			Tobak*)		
	Pd.	Værdiansættelse	Rdl.	Pd.	Værdiansættelse	Rdl.
1792.....	316.551	1 pd à 16 sk.	52.758	773.375	1 pd à 6 sk.	48.336
1793.....	579.901	1 pd à 16 sk.	95.983	786.728	1 pd à 6 sk.	49.170
1794.....	722.696	1 pd à 16 sk.	120.449	658.618	1 pd à 6 sk.	41.163
Tobak forarb.**)						
	Tobak forarb.**)			Indigo		
	Pd.	Værdiansættelse	Rdl.	Pd.	Værdiansættelse	Rdl.
1792.....	357.504	1 pd à 12 sk.	44.688	32.351	1 pd à 1 rdl 48 sk.	49.200
1793.....	292.004	1 pd à 12 sk.	36.605	48.358	1 pd à 1 rdl 48 sk.	73.544
1794.....	322.144	1 pd à 12 sk.	40.268	81.114	1 pd à 1 rdl 48 sk.	121.680
Risengryn						
	Risengryn			Peber		
	Pd.	Værdiansættelse	Rdl.	Pd.	Værdiansættelse	Rdl.
1792.....	251.970	100 pd à 4 rdl.	10.079	—	100 pd à 20 rdl.	—
1793.....	233.620	100 pd à 4 rdl.	9.345	103.446	100 pd à 20 rdl.	20.689
1794.....	1.472.966	100 pd à 4 rdl.	58.919	71.714	100 pd à 20 rdl.	14.343
Ingefær						
	Ingefær			Brun sukker		
	Mængde	Værdiansættelse	Rdl.	Mængde	Værdiansættelse	Rdl.
1792.....	59.456	100 pd à 6 rdl.	3.567	997.214	1 pd à 7,2 sk.	74.791
1793.....	67.554	100 pd à 6 rdl.	4.053	159.207	1 pd à 7,2 sk.	11.941
1794.....	87.851	100 pd à 6 rdl.	5.271	1.390.589	1 pd à 7,2 sk.	104.292
Sirup						
	Sirup			Raffineret sukker		
	Mængde	Værdiansættelse	Rdl.	Mængde	Værdiansættelse	Rdl.
1792....	322.003	1 pd à 3,84 sk.	12.880	943.353	1 pd à 16 sk.	157.226
1793....	799.606	1 pd à 3,84 sk.	31.983	399.911	1 pd à 16 sk.	68.735
1794....	2.326.504	1 pd à 3,84 sk.	93.060	1.037.976	1 pd à 16 sk.	172.996
			Sum			
			Rdl.	Indklarede vestindiske varers værdi Mill. rdl.	Indklarede asiatiske varers værdi Mill. rdl.	
1792.....			453.525	1,1	2,2	
1793.....			402.048	1,2	2,9	
1794.....			772.441	1,1	4,4	

*) Værdiansættelse for tobaksblade.

***) Værdiansættelse for tobak her fabrikeret.

De officielle prisansættelser stammer fra tabellerne i »Generalberegninger over varernes beløb fra og til fremmede steder ved Københavns toldbod«. De er anvendt ved beregning af indfortoldede varer fra Europa, men toldbeløbet indgår ikke i den officielle pris, hvilket fremgår af, at mindre partier af varer frit indført til fabrikkerne er beregnet efter samme priser. De anvendte priser er de samme for både import og eksport; undtaget herfra er rå-sukker og raffineret sukker. De små mængder heraf, som er anført indgået fra Europa, har værdiansættelser, der er dobbelt så høje som for eksporteret dansk rå-sukker og raffineret sukker. Her er da for disse produkter anvendt de danske eksportpriser. Import af forarbejdet tobak og sirup optræder ikke, og derfor er også her anvendt de danske eksportpriser. Sigtet

med beregningen er så nøje som muligt at ramme de officielle priser, der er anvendt ved beregningen af oplagsimportens værdi for derved at få en forestilling om den engelske kolonialvareeksports mængdemæssige betydning i forhold til denne. At man har anvendt samme værdiansættelser for oplagsimporten sandsynliggøres af, at Det vestindiske Handelsselskabs oplagsimport af kaffe beregnes som anden import med 16 sk. pr. pd., og dette prisgrundlag må anses at have stået i et rimeligt forhold til værdiansættelserne for importvarer fra Asien, som der her også sammenlignes med.

Denne opstilling giver mulighed for at foretage et groft skøn over relative størrelsesforhold. Da tabellen kun omfatter alle de største engelske eksportvarer, udtrykker den et minimumstal for importen fra England.

dende betydning, skønt kaffen nu vokser frem som en af de betydeligste importvarer. En reduktion af kaffens værdiansættelse til £ 7 pr. cwt. i overensstemmelse med den ændring man foretager i 1805, giver samme resultat for den engelske statistiks vedkommende (jvf. s. 68).

Sammenlignet med den totale handel over København med asiatiske og vestindiske varer har den engelske kolonialvareeksport skønt ganske anselig dog trods alt været af sekundær betydning, selv nu hvor prisevarerne (1794) begynder at veje stærkt til i den danske import. Dette gælder formentlig også for de følgende krigsår, hvor der efter alle foreliggende vidnesbyrd skete en ny stærk vækst i den københavnske import af oversøiske varer.

Den i det foregående skitserede fremstilling af dansk-norsk-engelsk samhandel i det 18. århundrede frem til 1790'erne giver et diffust og i mangt og meget mangelfuldt billede. Især er naturligvis manglende oplysninger om de faktiske værdiforhold et alvorligt minus. Smugleriets store omfang både i Danmark og England medførte desuden, at en del af udenrigshandelen gled uden om enhver registrering. Den danske indsmugling af te til England i adskillige år indtil midten af 1780'erne gik naturligvis uden om den engelske importstatistik (jvf. s. 35). Der findes også vidnesbyrd om en omfattende, dansk smughandel på England med franske, ostindiske og vestindiske varer. Denne skønnedes så omfattende, at en forfatter medtager den ved en opregning af Danmark-Norges økonomiske aktiver ligesom et sådant smugleri ofte findes åbenlyst og velvilligt omtalt i generaltoldkammerets papirer³⁵.

Den danske import fremtræder på ingen måde i sit fulde omfang i den engelske statistik. En betydelig del er utvivlsomt indgået via Hamburg. Hamburgs rolle som transitsted og mellemhandler for dansk-norsk import bevirker, at den engelske statistiks tal for eksport af britiske produkter, især tekstilvarer må anses for stærkt undervurderede.

Hovedhjørnestenen i dansk-norsk-engelsk samhandel var i denne periode alt smugleri til trods utvivlsomt den norske eksport af træ. I forhold til denne og de norske fragtindtægter skabt ved transporten af træet var den *direkte*

eksport til Norge og Danmark ringe. Differencen gik i form af ædelmetaller eller veksler på London, Amsterdam eller Hamborg til Norge³⁶. Over for Danmark, der forsynede Norge med levnedsmidler, havde Norge et betydeligt underskud, og de norske tilgodehavender på England gik for en del til Danmark³⁷. Fra København præsenteredes vekslerne enten direkte i London som f. eks. bl. a. af det danske asiatiske kompagni i 1750'erne³⁸, eller de vandrede fra Norge eller Danmark som betaling for import sydfra til Amsterdam eller Hamborg³⁹. Således betalte Asiatisk kompagni i 1758 en stor sum i engelske veksler til købmandshuset van Orsoy i Amsterdam⁴⁰. Da som nævnt en betydelig del af den dansk-norske import fra England simpelthen indgik via Hamborg, er en del af de norske tilgodehavender ad denne vej gået direkte tilbage til England, og det norsk-danske overskud i samhandelen ville i det omfang man kunne indføre denne faktor i de i øvrigt meget usikre skøn over disse forhold formentlig reduceres betydeligt. Før tiden efter 1760 bevirkede især den stigende kolonialvareimport fra England en større direkte dansk-norsk import, mens den dansk-norske eksport indtil 1790'erne stort set var stagnerende, iøvrigt til ret uændrede priser⁴¹; samtidig må dog især fra 1770'erne den voksende norske skibsfart på England have indbragt større fragttindtægter⁴². Sålænge importen af engelske varer over Hamborg er en ukendt størrelse, er der ikke noget grundlag for, selv i største almindelighed, at gøre sig nogen forestilling om den dansk-norske imports størrelse endsiges om betalingsbalanceforhold mellem de to lande.

Nyere undersøgelser viser, at vekselhandelen allerede i det 18. århundrede var fuldt udviklet som intereuropæisk betalingssystem, og deficit mellem nationale områder er herved let blevet udlignet⁴³. Danmark-Norge synes ligesom Østersøområdet som helhed knyttet til vekselomsætning via Amsterdam og Hamborg i 1700-tallet⁴⁴. Omkring 1790 skete afvikling af betalinger mellem Danmark-Norge og England i almindelighed via Amsterdam og Hamborg. I 1790 bemærker den engelske generalinspektør Irving i forbindelse med betragtninger over betalingsbalancen over for Østersøområdet følgende: »The Exchange between the Northern Kingdoms of Europe is transacted through the cities of Hamburgh and Amsterdam. If a merchant in England wishes to pay a debt in St. Petersburg, Copenhagen, Stockholm etc. he will remit a bill upon Hamburgh or Amsterdam, and on the other hand if a Swedish, Danish or Russian merchant etc. is indebted to a British merchant he will generally make the payment by a remittance through one of these places«⁴⁵. Denne fremgangsmåde ved udenlandske betalinger, der var så almindelig i første halvdel af det 19. århundrede, var således allerede etableret i det 18. århundredes slutning og efter alt at dømme endog adskilligt før.

Revolutions- og Napoleonskrigene. Transithandel over Slesvig-Holsten

I denne periode gik dansk-engelsk samhandel tilsyneladende ind i en ganske ekstraordinær udvikling. Den britiske handelsstatistik tal vokser, som det ses i nedenstående tabel, meget stærkt allerede i 1790'erne for i det ny århundrede at nå ganske ukendte størrelser.

I £:	Danmark-Norges eksport til Storbritannien	Danmark-Norges import fra Storbritannien ¹		
		Total	Britiske varer	Fremmede varer
1794.....	209.885	489.185	195.202	293.983
1796.....	243.928	509.784	189.672	320.112
1798.....	176.208	549.550	193.122	356.428
1800.....	241.562	524.822	173.150	351.673
1802.....	155.672	537.518	194.550	342.968
1803.....	324.696	2.020.627	948.596	1.072.031
1804.....	1.084.306	4.533.034	2.152.116	2.380.918
1805.....	1.071.579	5.172.066	2.535.569	2.636.497
1806.....	435.869	1.438.410	855.597	582.813
1807.....	1.000.101	4.898.323	1.996.338	2.901.985

Den kolossale oppustning i tallene sker på alle felter fra 1803. Indtil da bevæger den dansk-norske eksport og den dansk-norske import af britiske varer sig i ret rolige forløb, mens importen af fremmede varer fra 1794 stiger til et betydeligt højere niveau end tidligere. Dette skyldes især, at Storbritanniens eksport af kaffe (engelsk og prisevarer) gennemgik en enorm vækst i 1790'erne som følge af kolonierbringer; mens man i 1790 endnu kun havde eksporteret 29.000 cwts, var eksporten i 1795 knap 307.000 cwts og i højdepunktsåret 1802 569.000 cwts². Stigningen for gruppen fremmede varer skyldes især en voksende dansk-norsk kolonialvareimport især af råsukker, raffineret sukker og kaffe, og den totale stigning i importen er til dels fiktiv på grund af kaffens alt for høje værdiansættelse. Importen af kolonialvarer, engelske og prisevarer, er dog vokset kraftigt i 1790'erne under revolutionskrigenes for neutrale gode konjunkturer.

Forklaringen på den store vækst fra 1803 i alle grupper ligger i andre forhold. Trods krigsforholdene, der i høj grad havde karakter af økonomisk boykot med forbud mod import af fjendens varer, var den engelske eksport indtil 1800 i meget kraftig vækst. Fra £ 18,9 mill. i 1790 voksede Englands totale

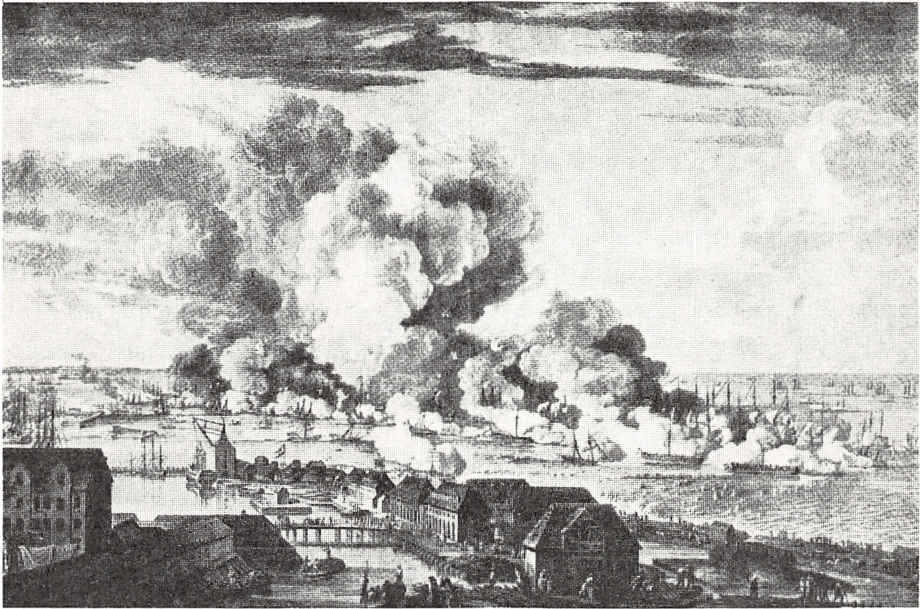
eksport til £ 26,3 mill. i 1795 og til £ 40,8 mill. i 1800; alt målt i officielle værdier³. Heraf gik en stærkt stigende del til Tyskland (Hamborg) hvis import fra England voksede fra £ 1,4 mill. gnstl. i femåret 1786–90 til £ 4,0 mill. i femåret 1791–95, til 9,5 i femåret 1796–1800⁴. De engelske varer strømmede via denne kanal ind i Europa til de af Frankrig dominerede lande og til Frankrig selv⁵. Efter at englænderne fra 1803 havde blokeret Elbmundingen, forlagdes store dele af den betydelige handel over Elben til Ejdermundingen, hvorfra den da delvis over land fandt vej til Hamborg. Især den lille slesvigske by Tønning blev omsætningssted for den omfattende Hamborg-Altona handel⁶. Også den britiske eksport til Europa gik for en væsentlig del denne vej. Storbritanniens totaleksport til Europa af britiske varer lå i årene 1804–07 på gennemsnitlig £ 8 mill. og af fremmede varer på £ 7,8 mill.; i årene 1805–07 dog knap £ 7 mill.⁷. En meget betydelig del af denne er da gået via Ejderen i disse år.

En nøjere forestilling om den holstenske transits betydning fås ved en opgørelse af de vigtigste varegrupper.

Storbritanniens eksport til Danmark-Norge fordelt på de vigtigste transitvarer⁸

	Britiske varer £							Sum af de nævnte transitvarer
	Total-eksport	Trykte bomulds-linned-varer	Bomulds-varer (Cotton manufactures)	Bomulds-stoffer (Stuffs plain)	Bomulds-garn	Raffineret sukker	Uldne varer (Woollen drapery)	
1802.....	194.550	13.857	3.897	366	100	33.905	—	—
1803.....	948.596	256.350	60.880	64.085	161.302	126.211	40.364	709.192
1804.....	2.152.116	563.048	89.281	148.911	485.353	342.626	106.376	1.735.595

De anførte varer har bortset fra sukkeret ikke været af betydning tidligere i dansk import fra Storbritannien, og det er da den største del af transithandelen, der her fremtræder. Det er især transitten af bomuldsgarn, bomuldsvarer og raffineret sukker, der bringer tallene op på deres kolossale højde, mens stigningen i importen af traditionelle importvarer er på et langt mere beskedent plan. Bomuldsvarerne er nyere varer i britisk eksport med en senere værdiansættelse, der ligger nærmere de virkelige priser. I 1804 udgjorde den danske »import« af bomuldsgarn og bomuldsvarer £ 1,3 mill. mod en britisk totaleksport af disse varer på £ 8,8 mill.⁹. Bomuldsgarnimporten steg til £ 161.000 i 1803 og til £ 485.000 i 1804. Trykte bomulds-linneder steg fra £ 13.800 i 1802 til £ 256.000 i 1803 til £ 563.000 i 1804. Da den samlede eksport af britisk bomuldsgarn i 1804 var £ 1.025.000 foregik eksporten heraf da for op mod 50 % via Ejderen¹⁰. Af den britiske eksport af

Slaget på Rheden 2. april 1801. I forgrunden nogle af de store handelshuses pakhuse på Christianshavn.

Stik efter et maleri af C. A. Lorentzen. Her fra »København før og nu« I, 1949.

trykte bomuldslinneder på £ 3 mill. i 1804 gik ca. 1/6 i transit over Danmark ¹¹. Af ordinære bomuldsstoffer (stuffs plain) eksporteredes fra Storbritannien for £ 978.000, og via Danmark afsattes i dette år da omkring 15 % ¹². Af raffineret sukker gik i 1804 af den britiske eksport på £ 1,0 mill. 32 % i transit over Danmark ¹³. Det danske tal for uldne klæder (woollen drapery) i 1804 var £ 106.000, og den totale britiske eksport var på £ 570.000 ¹⁴.

I den danske import af fremmede varer er som det ses af nedenstående tabel mønstret det samme som i 1790'ernes begyndelse.

*Den britiske eksport af fremmede varer til Danmark-Norge
fordelt på de vigtigste varer ¹⁵*

	£							
	Total-eksport	Tobak	Brun sukker	Kaffe	Kalicoer	Indigo	Peber	Forarb.*) tobak
1802.....	342.968	22.832	48.832	188.793	337	5.362	9.803	4.596
1803.....	1.072.031	18.554	80.794	580.182	225.008	32.714	22.422	3.846
1804.....	2.380.918	52.613	112.675	1.493.381	264.299	103.302	43.177	7.275

*) Tobacco manufactured.

Importen bestod især af sukker, kaffe, tobak, peber, indigo og nu tillige kalicoer. Importen af brun sukker fra Storbritannien steg fra 13.564 cwts i 1794 til 19.503 cwts i 1802 og til 47.254 cwts i 1804, eller på dette tidspunkt godt 10 % af den samlede britiske eksport af sukker på 454.000 cwts. Dertil må erindres om den ovenfor omtalte betydelige import af raffineret sukker, der steg fra 10.125 cwts i 1794 til 44.046 cwts i 1803, til 121.315 cwts i 1804, hvilket med en samlet britisk eksport af raffineret sukker på 542.190 i 1803 og på 375.863 i 1804 giver henholdsvis procenterne 8 og 32. Kaffeeksporten havde fortsat sin vækst fra 7.000 cwts i 1794 til 13.000 cwts i 1802¹⁶ og gennemgik nu en vældig ekspansion. Betydelige dele af den britiske kaffeeksport transiteredes via Danmark til Europa.

Den britiske kaffeeksport¹⁷

	Til Danmark cwts	Total cwts
1802.....	13.000	569.395
1803.....	39.000	268.392
1804.....	106.000	412.850
1805.....	125.000	332.370

I 1803 var procenten 14, i 1804 26 og i 1805 endog 38. Den danske import af tobak i 1804 var knap 3 mill. lbs. og udgjorde op mod 20 % af den britiske tobakseksport, der i dette år faldt til 15,1 mill. lbs.¹⁸

Også tallene for den dansk-norske eksport gennemgik ligefrem en forvridning i kraft af de ekstraordinære forhold, hvilket betød, at kontinentale varer ad samme vej fandt til Storbritannien¹⁹.

Eksport fra Danmark-Norge til Storbritannien fordelt på de vigtigste varer²⁰

	£							
	Total	Træ	Korn	Rå silke	Tvundet silke	Rå linned	Linnedvarer	Huder
1802....	155.672	130.316	2.427	—	—	—	430	573
1803....	324.696	177.646	5.142	2.872	69.926	1.456	8.531	5.044*
1804....	1.084.307	137.965	22.825	135.384	342.861	95.631	162.949	54.447

*) Hertil rå kalve- og gedeskind £ 10839.

Træeksporten er endnu i normalåret 1802 den dominerende del af eksporten. I 1803 fremkalder især en stigning i træeksporten sammen med reeksport af tvundet silke og af huder en forøgelse. Fra 1804 udgør transitvarerne klart en helt dominerende del af eksporten. Det er især rå linned og linnedvarer af alle slags (heraf især gruppen tyske linneder) samt rå og tvundet silke – ganske ekstraordinære varer i dansk eksport. Den betydelige eksport af rå huder kan være af dansk oprindelse. Korneksporten er ringe i årene 1802 og

Københavns bombardement 1807 tegnet af en engelsk officer, der lå i kvarter på Bellahøj.

Efter »København før og nu« VI, 1950.

1803. Af den britiske import af råsilke fra Europa i 1804 på £ 180.000 kom for £ 135.000 til England via Danmark ²¹. Af den totale import på £ 442.000 udgjorde den danske transit ca. 31 %. Af tvunden silke importerede Storbritannien i 1804 for £ 539.000, og transitten over Danmark af denne vare udgjorde da ca. 64 % af den totale import ²².

Følgende tabel giver en forestilling om, hvor stor betydning transitten fik for den britiske import fra Europa i disse år.

Transitten over Danmark ²³

	Mill. £ (officielle værdier)	
	Storbritanniens import fra Europa	Fra Danmark-Norge
1804.....	8,6	1,0
1805.....	10,0	1,0
1806.....	8,1	0,436
1807.....	7,9	1,0

Også de britiske købmænd forstod da at drage fordel af Danmark-Norges neutrale status. Nedgangen i transithandelen i året 1806 er udtryk for, at Elbblokaden var ophævet halvdelen af dette år ²⁴. Med året 1807 var imidlertid det tidspunkt kommet, hvor Danmark ikke længere kunne holdes uden for de store magtgruppers sammenstød.

Det politiske brud ses klart afspejlet i handelsstatistikken for året 1808, men ifølge den engelske statistiks officielle værdier, som ses i nedenstående tabel, voksede eksporten igen til et mere normalt omfang i årene 1809-14. Importmængden overgik endog i årene 1811 og 1812 niveauet i slutningen af 1790'erne. Et vidnesbyrd om at den hårde søkrig dog ikke formåede at afskære forbindelserne mellem de to områder, og at transithandel med engelske varer via Helgoland og Holsten trods alt gik sin gang²⁵.

*Danmark-Norges eksport til og import
fra Storbritannien i årene 1808-14*²⁶

£
(Officielle værdier)

	Eksport	Import
1808.....	14.815	20.643
1809.....	121.920	257.642
1810.....	683.144	235.676
1811.....	262.517	725.985
1812.....	220.204	756.459
1814.....	206.494	408.837

II. KORNSALGSPERIODEN

De danske varer til England

Krigen 1807–14 gav både vor flåde og søhandel et afgørende knæk, og da Norge ved freden 1814 skiltes fra Danmark var vor rolle som faktor på dette felt definitivt forbi. De stridspunkter, der hidtil havde grebet afgørende ind i forholdet mellem de to lande, var fjernede i den langvarige fredsperiode, man nu gik ind i.

Samtidig var det rent økonomiske grundlag ændret. Det industrialiserede England fremtrådte efterhånden med et stort behov for indførsel af levnedsmidler, og Danmark havde over en bred front afviklet det meste af sin merkantilistiske politik – de statsstøttede tekstilmanufakturere brød sammen og med den for sin tid overordentlig liberale danske toldlov af 1797 var legal import i høj grad muliggjort^{1a}. For tekstiler og jernvarer udgjorde tolden kun omkring 10 % af værdien. Danmark fastholdt det 19. årh. igennem en moderat frihandelsvenlig toldpolitik. Da England i løbet af århundredet afviklede sin beskyttelsespolitik for landbrugsvarer, var der skabt basis for en stærk udvidelse af samhandelen på grundlag egne varer: engelske industrivarer for danske landbrugsprodukter.

Af særlig betydning blev det, at man udbyggede det eksisterende traktat-system ved i 1824 at afslutte en aftale, som væsentligt lettede handelssamkvemmet. Navigationsakten, som fra 1651 havde været en hovedhjørnesten i den engelske merkantilisme, blev i disse år nedbrudt ved, at først U. S. A. og i 1820 Preussen gjorde gengæld mod de engelske differentialtolde og derved tvang England til at forhandle om gensidig ligestilling. Ikke alle nationer blev inddraget i disse aftaler, men det lykkedes Danmark at få afsluttet en »Handels- og skibsfartskonvention mellem Danmark og England af 16. juni 1824«^{1b}. Heri udtryktes enighed om, at samhandelen burde udvides, og at dette bedst skete ved ophævelse af forskelsbehandling af fremmede skibe og varer. Derfor skulle den anden stats skibe ikke betale højere skibsafgifter (artikel 1), og der skulle ikke gælde særlige indførselsforbud (art. 2) eller særlige toldtariffer (art. 3 og 4) for varer, som de ind- eller udførte. Undtaget var de to landes kolonier og Danmarks nordlige bilande. Traktaten skulle gælde for i hvert fald ti år, og derefter først ophøre, når en af parterne opsagde den med et års varsel. I virkeligheden blev den stående som den væsentligste tilføjelse til traktatssystemet mellem de to lande indtil 1930'erne.

Korneksporten indtil 1864

At den såkaldte glimrende handelsperiode med den betydelige dansk-norske fragtfart og mellemhandel var forbi betød, at man efter 1814 måtte vende sig imod det udgangspunkt, som den danske hjemlige produktion kunne afgive for handelsmæssig virksomhed. Danmarks udenrigshandel skiftede ganske karakter. Den norske eksport faldt ligesom den oversøiske handel bort, og den danske udenrigshandel kom nu til at bestå så godt som udelukkende af landets egen forsyning med fremmede varer og udførselen af dets eget produktionsoverskud.

Det fremgik nu, at den emancipation af dansk udenrigshandel, som den glimrende handelsepoke syntes at have været udtryk for, for en stor del var kunstig, og at da de gode konjunkturer for handel med oversøiske varer faldt bort, var der ikke kræfter til at bære en egentlig selvstændig udenrigshandel oppe på det ny grundlag. Hamborg voksede endegyldigt frem som det økonomiske centrum for Nordeuropa og Skandinavien, og de engelske forbindelser med kontinentet og Skandinavien afvikledes for en stor del gennem denne by. Dansk-engelsk samhandel i århundredets første halvdel prægedes derved helt overvejende af trekantsforholdet Danmark-Hamborg-England.

De vigtigste danske udførselsvarer blev nu næsten udelukkende de agrare produkter korn og kornvarer, smør, flæsk, kød, huder, skind, uld og brændevin samt heste og hornkvæg. Kornet var den vigtigste eksportvare udgørende ca. 50 % af eksporten. Herefter fulgte i betydning heste, hornkvæg og smør. Disse udgjorde sammen med kornet ca. 85 % af den samlede eksport i slutningen af 1830'erne ¹. Udførselen af landets egne produkter var efter 1814 langt større end i den tidligere glimrende handelsperiode, korneksporten ansåes således at være vokset fra ca. 660.000 tønder i årene 1774–85 til over 1 mill. td. årlig i tiden omkring 1820 ², men på trods heraf gik landet i dette tidsrum ind i en meget vanskelig periode, da tiden efter Napoleonskrigene stod i landbrugskrisens tegn. Den almindelige modernisering af landbosystemet og de fremskridt i driftsmetoder, som fandt sted i slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede i adskillige europæiske lande, bevirkede en forøget produktion af landbrugsvarer i fredsårene efter 1814 med synkende kornpriser og vanskelige afsætningsforhold ³. Frankrigs produktion af brødkorn voksede eksempelvis fra 1815 til 1835 fra 44,7 mill. dobbeltcentner til 76,2 mill., Preussens fra 1,8 mill. tons til 2,3 mill. tons i 1831 og Storbritanniens fra 90 mill. bushels i årene 1801–10 til omkring 105 mill. i perioden 1811–20 og videre til 120 mill. bushels 1821–30 ⁴.

Produktionen af korn i kongeriget voksede fra over 8 mill. tønder i 1800 til

omtrent 10 mill. tønder i 1819⁵. Den dårlige prisudvikling for korn blev særlig skæbnesvanger for danske kornvarer, som var af ringeste kvalitet og derfor vanskeligst at afsætte.

Før afståelsen af Norge havde Danmark haft en privilegeret stilling på det norske marked, og Norge havde aftaget langt den største del af den danske eksport af korn fra 600–900.000 tdr. årlig. Den danske eksport af korn var i gennemsnit i årene 1774–85 ca. 502.000 tønder til Norge og 227.000 tønder til fremmede steder, i alt 729.000 tønder. Efter fradrag af især over København reeksporteret korn anslog man eksporten af korn af dansk oprindelse til de ovenfor anførte ca. 660.000 tønder årligt⁶. Det engelske marked har ikke før 1814 været et fast afsætningsområde for dansk korn, selv om vi har set, at en korneksport var kommet i gang før århundredskiftet⁷.

Norge søgte efter adskillelsen at beskytte sin egen produktion gennem told, men i 1820'erne og 30'erne udgjorde den danske eksport til Norge stadig ca. 600.000 tdr. korn årligt, og i hovedsagen var det norske marked bevaret, men behovet for afsætning andetsteds af den stigende produktion var dog åbenbart.

Blandt andre nærtliggende kornimporterende områder som Holland, Belgien, Hamborg-Altona og Storbritannien, måtte især det sidste land med dets tidlige industrialisering og store befolkningstilvækst blive af betydning som afsætningsområde. Senere store industrinationer som Tyskland og Frankrig blev først kornimporterende i tiden efter 1870 og havde indtil da betydelig eksport af korn⁸.

Storbritanniens industrialisering belyses i følgende tabel.

*Procentdel af den britiske befolkning
beskæftiget ved landbrug⁹*

	%
1811.....	35
1821.....	33
1831.....	28
1841.....	23
1851.....	22
1861.....	19

Allerede gennem første halvdel af det 19. årh. tog industrien her et sådant omfang, at den del af befolkningen, der var beskæftiget ved landbrug reduceredes fra godt 1/3 til under 1/5 i 1861.

Som følge af denne proces var Storbritannien fra slutningen af 18. århundrede blevet kornimporterende.

*Kornimport til United Kingdom 1801-40*¹⁰

Årsgennemsnit	Mill. bushels (afrundede tal)
1801-10.....	5
1811-20.....	4
1821-30.....	5
1831-40.....	8

Importen af korn holdtes indtil slutningen af 1830'erne nogenlunde konstant, hvorefter den gennemløb en eksplosiv udvikling (jvf. s. 87). Forudsætningen for denne konstans var den engelske korntoldlovgivning. Rammerne om denne var lagt ved den stærkt prohibitive engelske kornlov af 1815. Lovens hovedprincip var, at landet først og fremmest skulle forsynes med hjemlige landbrugsvarer og først, når den hjemlige produktion ikke slog til, og store prisstigninger satte ind, skulle import fra udlandet tillades. 1815-loven påbød importforbud for korn, når f. eks. hveden (og de andre kornsorter tilpasset hertil) var under en pris af 80 sh pr. quarter. Resultatet heraf blev store prissvingninger. Når prisen passerede den tilladte grænse, kastedes store mængder af udenlandsk korn ind på markedet med store prisfald som følge, mens beholdningerne til andre tider ikke var så store, og indførselen ikke kunne gå hurtigt nok, så prisen ofte steg langt over den tilsigtede grænse 80 sh. pr. quarter¹¹. Kornhandelen på England blev derved en kompliceret og spekulationspræget foreteelse, som det var risikabelt at inklade sig på.

For Danmark, der søgte sit overskud af korn afsat i England, blev den engelske forbudspolitik af overordentlig betydning. Beskyttelseslovgivningen lukkede i visse år praktisk talt for import, således i året 1816 og i begyndelsen af 1820'erne, da kornpriserne var ekstraordinært lave.

*Dansk eksport af korn til England 1816-24*¹²

1816.....	14.874 quarters
1817.....	149.012 quarters
1818.....	342.213 quarters
1819.....	123.638 quarters
1820.....	147.595 quarters
1821.....	26.778 quarters
1822.....	15.045 quarters
1823.....	6.948 quarters
1824.....	106.998 quarters
1825.....	248.282 quarters

Talrækken er illustrerende for, hvor svingende mulighederne for afsætning til Storbritannien var.

I 1828 ændredes lovgivningen. Efter den nye toldlov tillodes altid import af korn, men toldens bevægelige skala bevirkede, at toldbeløbet forøgedes, efterhånden som prisen sank, og det ikke alene i proportionalt omfang, men endog tildels i stigende forhold. Når prisen var 73 sh. eller derover var tolden kun 1 sh. pr. quarter, men sank prisen til 72 sh. blev tolden 2 sh. 8 d; ved 70 sh. endog 10 sh. 8 d., og derefter forøgedes tolden snart med 3 sh. snart med 2 sh for hver 1 sh., prisen faldt, således at toldpålægget ved 66 sh. var 20 sh.; gik prisen lavere, lagde man yderligere 1 sh. til for hver 1 sh., prisen sank. Under disse vilkår kunne der naturligvis ikke indføres efter det forhold, som markedspriserne kunne tilskynde til; selv når priserne steg temmelig højt, blev der som regel intet indført, men man afventede det tidspunkt, hvor prisen nåede 72 à 73 sh. På dette tidspunkt nåedes toldens mindste beløb på 1 sh. pr. quarter. Så kastedes pludselig store mængder ind på markedet, som var indkøbt på oplag, når priserne i udlandet var under Englands, og prisen trykkes enormt. Også den bevægelige skala frembragte således i høj grad pludselig prisvariationer og svingende tilførsler¹³. For Danmarks vedkommende var den glidende skala dog en fordel, fordi den trods alt begunstigede nærboende lande. Når nemlig kornprisen steg i England og altså tolden formindskedes, kunne Danmark hurtigt kaste korn ind på markedet, men når prisen på grund af denne indførsel faldt, så steg tolden, og de fjernere lande måtte betale en højere told og få en lavere pris¹⁴.

Den danske korneksport var indtil 1840'erne temmelig stagnerende, som det fremgår af følgende tabel.

*Danmarks korneksport 1820–1847*¹⁵

Årsgennemsnit

1820–24.....	ca. 1.600.000 tdr.
1825–29.....	ca. 2.000.000 tdr.*
1830–39.....	1.803.071 tdr.
1840–43.....	1.945.834 tdr.
1844–47.....	2.735.076 tdr.

*) Heri indgår i modsætning til tidligere fra 1827 udførselen af rapssæd og roefrø, som var betydelig, nemlig ca. 200.000 tdr.

I slutningen af 1820'erne i forbindelse med den nye engelske toldlov ser vi en forøgelse af eksporten, men denne var herefter indtil 1844 ret konstant.

Korneksporten afsattes fra 1820'ernes midte fortrinsvis i Norge og England.

Englands andel var i årene 1820–24 beskeden og betydelig større mængder aftoges af Holland og Hamburg-Altona. I det næste femår steg den britiske andel imidlertid stærkt til ca. 700.000 tdr. årligt. Stigningen kom fra 1827, og her spiller det bl. a. en rolle, at eksporten af raps først indgår i statistikken

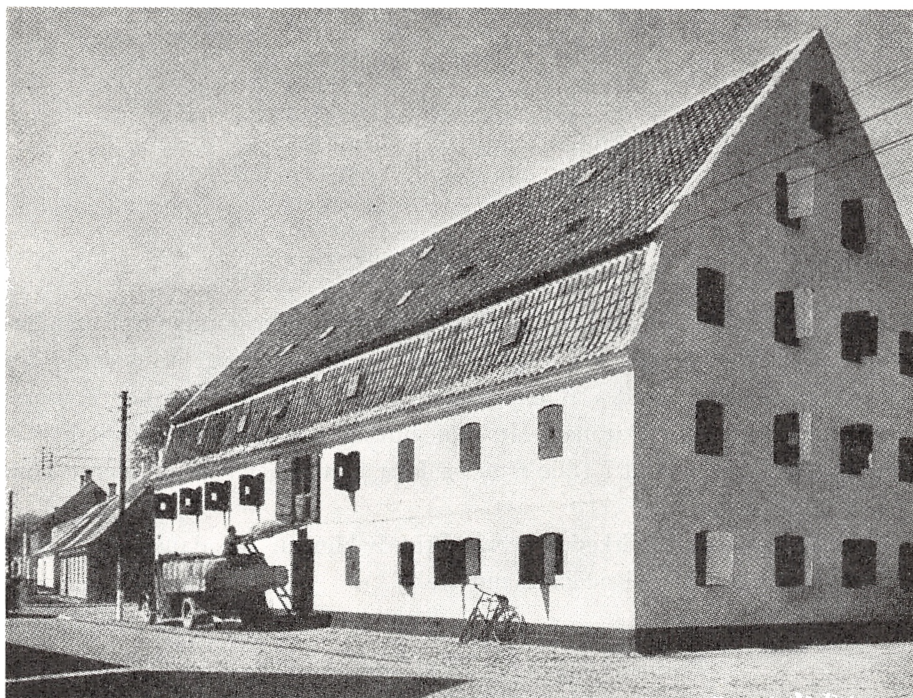
Korneksportens fordeling på Norge og England¹⁶

Årsgnst.	Norge Tdr.	England Tdr.	Englands pro- centdel af den samlede danske eksport af korn
1820-24.....	ca. 600.000	ca. 165.000	ca. 10,3
1825-29.....	ca. 600.000	ca. 700.000	ca. 35
1830-39.....	577.905	488.848	27,1
1840-43.....	579.699	623.778	32,0
1844-47.....	597.968	1.089.759	39,5

fra dette år*). Den engelske toldændring i 1828 fremkaldte endog en eksport til England i dette år på 900.000 tdr. Den engelske dominans varede til ind i 30'erne, hvorefter Norge igen indtog førstepladsen som aftager. England havde fra 1832-37 gode høstår, som gjorde det mere uafhængigt af import¹⁷. Fra 1840'erne stod England endegyldigt som hovedaftagerland for dansk korn – udtalt fra 1844.

1840'erne skabte ændrede forhold for europæisk korneksport. Betingelserne for kornhandel ændredes fundamentalt. Indtil 1840'erne havde den almindelige europæiske situation været den, at udbudet af korn regelmæssigt tenderede mod at overstige efterspørgselen. Priserne blev bestemt af indførende landes behov, efterhånden navnlig Englands, og for Englands vedkommende var behovet skiftende efter høstens størrelse, og tilførslerne reguleredes gennem den engelske toldlovgivning. Fra 1840'erne medførte den europæiske befolkningsstigning en større efterspørgsel efter korn og stigende kornpriser, og i denne udvikling spillede England en central rolle. Fra da af viste det sig definitivt, at Storbritanniens og Irlands hjemlige produktion ikke formåede at holde trit med befolkningens raske vækst, hvilket fremtvang en afvikling af korntoldlovgivningen¹⁸. Allerede årene 1839-41 havde bragt stigning i importen af korn, fordi hvedehøsten i disse år slog fejl i England¹⁹. Fra 1842 kom en mildnelse af toldlovens satser, således at den ny skala forlod den stærkt stigende told ved prisfald og i stedet nogenlunde lod tolden stige proportionalt med prisfaldene. Man nøjedes dog ikke dermed. I 1846 stod hele kornbeskyttelsessystemet for fald. Indtil 1. februar 1849 skulle den bevægelige skala bibeholdes, men maximumsprisen nedsattes fra 70 sh. pr. quarter efter 1842-loven til 53 sh. pr. quarter, ved hvilken pris tolden var 4 sh., og derefter steg tolden 1 sh. for hver sh., prisen sank, dog højst til 10 sh. Fra 1. februar 1849 skulle der svares en fast told af 1 sh. pr. quarter²⁰. Dette betød en afvikling af beskyttelsen, og udviklingen skred hurtigere frem end ventet. Det store misvækstår 1846 førte ikke blot til suspendering af den endnu eksisterende

*) England aftog gnsst. årlig 1830-39 105.000 tdr. af en totaleksport af raps på 196.000 tdr.

Hvedemagasin i Bandholm nord for Maribo.

Som udskibningssted for det frugtbare Lollands kornprodukter var Bandholm allerede før anlægget af en egentlig havn i 1836 af stor betydning – endog i 1827 den trediestørste med en udførsel til udlandet på 45.873 tdr. korn. København havde samme år 204.551 tdr. og Alborg 52.994.

Efter J. P. Christoffersen: Aktieselskabet C. A. Qvade & Co. 1843–1943.

kornlov (1. jan. 1847), men også til store engelske regeringsopkøb til lindring af nøden i Irland ²¹.

Den eksplosive udvikling i den britiske kornimport ses i følgende tabel.

Kornimport til United Kingdom ²²

Afrundede tal Årsgnst.	Mill. bushels
1831–40.....	8
1841–50.....	31
1851–60.....	78
1861–70.....	127
1871–80.....	229

Importens kolossalt stigende betydning fra 1840'erne belyses ved antallet af englændere, der var afhængig af importeret hvede*).

*Antal englændere afhængig af importeret hvede*²³

1801-10.....	810.000
1811-20.....	611.000
1821-30.....	713.000
1831-40.....	1.210.000
1841-44.....	2.535.000
1852-59.....	4.037.000
1860-67.....	7.342.000

*) Beregnet på grundlag af et årligt forbrug på 6 bushels pro persona (= 2,16 hl). Jvf. noten.

Fra 1840'erne er det da klart, at udviklingen i Storbritannien var af afgørende betydning for alle kornproducerende lande. Så længe tilførslerne fra fjernere områder generedes af høje transportomkostninger, befandt korneksporterende lande som Danmark sig i en gunstig position. Dette forhold var temmelig uændret til ind i 1860'erne og først i slutningen af 1870'erne kom en radikal ændring.

Priserne på korn påvirkedes heraf. Prisudviklingen for dansk korn mellem 1801 og 1875 vises i nedenstående tabel*).

*Prisudviklingen for dansk korn 1801-75*²⁴

	Rug kr. pr. hl	Byg kr. pr. hl	Havre kr. pr. hl	Hvede kr. pr. hl
1801-09.....	12,32	7,20	4,82	12,73
1821-30.....	4,62	3,73	2,12	5,96
1831-40.....	5,82	3,92	2,54	7,22
1841-50.....	6,53	4,59	3,05	9,11
1851-60.....	9,27	7,02	4,65	12,54
1861-70.....	9,21	7,23	4,83	12,54
1871-75.....	10,29	8,97	5,92	14,42

*) Prismaterialet for tiden 1810-20 er meget usikkert og er derfor ikke medtaget.

I årene 1801-09 var kornpriserne under Napoleonskrigenes knaphed usædvanlig høje, men til trods herfor var prisfaldet i 1820'erne af en lammende virkning. Fra 1830'erne var priserne dog igen i stigning og derefter opadgående indtil femåret 1871-75. Kornpriserne kulminerede i 1873.

De stigende priser forøgede udbyttet ved den danske korneksport fra 1830'erne, men først ved den forøgede britiske import i 1830'ernes slutning med de friere afsætningsformer noteres en betydelig fremgang i eksportmængden. I 1850'erne steg eksporten yderligere i forhold til 1840'erne, men stabiliserede sig herefter på det højere niveau trods de stigende priser.

På grund af utilstrækkelige produktionsformer var det ikke muligt på dette tidspunkt yderligere at ekspandere produktion og eksport, idet stigningen i kornproduktionen var ledsaget af en faktisk rovdrift på jorden i tiden mellem

Danmarks eksport af korn 1844-63²⁵

Arsgennemsnit	Eksport til England		
	Totaleksport Tdr.	Tdr.	% af samlet eksport
1844-47.....	2.735.076	1.089.759	39,5
1848-51*.....	2.886.008	1.885.246	65,3
1852-54.....	3.517.384	1.833.963	53,1
1855-57.....	3.717.307	1.716.968	46,1
1858-60.....	3.627.111	1.969.889	53,5
1861-63.....	3.334.313	1.871.893	55,8

*) For årene 1848-51 indgik hertugdømmerne ikke i statistikken.

1830 og 1860²⁶. Korneksportens stagnation fik virkning for vor samlede eksport til Storbritannien, som da også i anden halvdel af 1850'erne var ret stationær²⁷ (jvf. s. 125). Eksporten til Storbritannien udgjorde nu over 50 % af vor samlede korneksport. Den abnormt store procent for 1848-51 skyldes bl. a. krigsforholdene, og at tallene kun omfatter kongeriget, hvis eksport i højere grad end hertugdømmernes gik til England.

*Index for stigningen i totaleksporten af korn til alle lande
÷ England og til England alene²⁸*

	Mængder	
	Alle lande ÷ England	England
1844-47.....	100	100
1852-54.....	100	171
1855-57.....	122	157
1858-60.....	103	178
1861-63.....	89	172

Korneksporten til England voksede langt kraftigere end til noget andet land. Fra midten af 1850'erne var korneksporten faldende; eksporten til England gik ned fra 1860'ernes begyndelse.

Kongeriget og hertugdømmerne

De ovenfor anførte tal omfatter den komplekse helhed kongeriget og hertugdømmerne. Hertugdømmerne var den økonomisk højst udviklede del, og en nøjere undersøgelse af de to områders betydning i den foran skitserede udvikling er næppe uden interesse. Statistikken muliggør en skønsmæssig udredning af de to områders andel af eksporten hver for sig indtil 1851, en sådan er foretaget i de følgende tre tabeller.

Kongeriget og hertugdømmernes andel
af den samlede eksport af korn ¹*

Årgennemsnit	Kongeriget	Hertugdømmerne
1820-24.	56%	44%
1825-29.	53%	47%
1830-39.	58%	41%

*) Medtages vareførselen fra kongeriget til hertugdømmerne, bliver kongerigets andel 62 % og hertugdømmernes 38 %.

Hertugdømmerne spillede således en betydelig rolle i monarkiets eksport. Til England alene fordelte tallene sig på følgende måde.

Korneksport til England ^{2}*

Årgennemsnit	Kongeriget (Mængder)	Hertugdømmerne (Mængder)
1838-40.	55%	44%
1841-43.	63%	36%
1844-47.	81%	18%

*) Heri er ikke taget hensyn til mellemførsel mellem kongeriget og hertugdømmerne. Denne statistik er ret usikker og har i kraft af sin særlige karakter ingen opgørelse over eventuel videre eksport af de mellemførte mængder; mellemførselen er for korn i forhold til totaltallene ringe og består i dansk overskudseksport til hertugdømmerne.

Kongerigets andel af korneksporten til England var stærkt stigende, og hertugdømmernes var ikke blot relativt faldende, men faldt også i absolutte tal.

Man kan følge kongerigets og hertugdømmernes udvikling hver for sig endnu i årene 1848-51, men herefter er der ingen opgørelser separat for de to områder.

Korneksport til England ³

	Kongeriget og hertugdømmerne Tdr.	Kongeriget Tdr.
1847.	1.341.217	1.120.742
1848-51.		1.885.246
1852-54.	1.833.963	

Ovenstående tabel viser, at den slesvig-holstenske andel af eksporten til England i 1847 var temmelig ubetydelig, og de følgende tal indikerer i sig selv, at denne andel er forblevet ringe i den følgende periode (sml. for de følgende år tabel s. 89). Hertugdømmerne var et naturligt forsyningsområde for det nærliggende Hamborg. Den udvikling, der er beskrevet for den

samlede korneksport til England, er da for den langt overvejende del et kongerigsk fænomen, dog kan overgangen fra overførsel af korn til Altona til salg af danske havne her frembringe falske forskydninger i procenterne. De enkelte kornsorters betydning i eksporten fremgår af følgende tabel.

De enkelte kornsorters procentvise andel i den totale korneksport til Storbritannien ⁴

	Uformalede						
	Boghvede	Byg	Havre	Hvede	Rug	Ærter	Vikker
1830-39*.....	0,1	45,7	26,1	19,8	0,7	5,9	1,7
1844-47.....	0,7	50,9	25,5	12,9	0,5	8,0	1,5
1848-51**.....	0,1	54,9	22,8	12,6	3,1	5,7	0,8
1855-57.....	—	38,5	29,8	27,6	0,7	2,9	0,5
1861-63.....	—	36,2	42,6	20,0	0,4	0,5	0,3

*) I Statistisk Tabelværk indgår indtil 1844 tillige bønner, rapssæd og roefrø samt hørfrø og kornfrø i den totale korneksport. For sammenhængens skyld er disse sorter taget ud ved beregningen af procenter for de nævnte årstal. Medens bønner og hørfrø tilsammen gennemsnitligt for de valgte perioder ikke overskrider 5 % af de totale uformalede kornvarer, udgør rapssæden nogenlunde konstant ca. 20 % heraf.

***) Kongeriget.

Byggen er gennem perioden den største eksportvare. Procenterne for hvede vokser i 1850'erne til at udgøre 1/4 til 1/5 af korneksporten. Havren ligger på ca. 1/4 dog med stor forskydning opad fra slutningen af 1850'erne. Rug, ærter, boghvede og vikker er af ringe betydning. Af korneksporten var kun en ringe del formålet. I hele perioden fra 1830-1864 nåede de formalede eksportmængder i reglen ikke 2 % af den samlede korneksport.

Det engelske kornmarked 1827-1865

Af den engelske kornimport var importen af hvede den betydeligste, men også byg og havre m. fl. kornsorter afsattes i stadig større mængder.

Englands import af hvede og hvedemel, byg og havre 1827-1865 ¹

	Hvede og hvedemel 1000 quarters	Byg 1000 quarters	Havre 1000 quarters
1827-30.....	1.335	201	739
1831-35.....	660	143	192
1836-40.....	1.496	276	362
1841-45.....	1.879	431	328
1846-50.....	4.111	923	1.153
1851-55.....	4.700	589	1.051
1856-60.....	4.313	1.579	1.556
	1000 £	1000 £	1000 £
1861-65.....	14.942	2.323	2.107

Den ringe import 1831-35 skyldtes høstforholdene i England i disse år. Springet opad i importen ved kornhandelens frigørelse i slutningen af 1840'erne aftegner sig tydeligt i tallene. Importen af byg og havre viser stigende betydning i helheden fra 1846 til 1860. Hveden hentedes fortrinsvis fra Østlandene: Rusland, Polen, Preussen m. v., men også fra Vest- og Sydeuropa samt stadig mere fra udeneuropæiske områder især U. S. A.

Englands import af hvede og hvedemel 1827-65 fordelt på oprindelseslande ²

	(1000 quarters) Årgennemsnit							
	1827-30	1831-35	1836-40	1841-45	1846-50	1851-55	1856-60	1861-65 1000 £
Rusland.....	198	115	138	111	563	602	852	2.730
Danmark.....	71	24	109	113	146	251	267	293
Prejsen.....	374	113	526	652	567	702	727	2.982
Tyskland i øvrigt.....	272	74	270	250	339	361	290	770
Frankrig.....	31	21	84	159	492	445	502	503
Tyrkiet m.m.....	2	1	12	26	205	670	523	1.020
Canada.....	32	99	34	209	226	95	109	1.013
U.S.A.....	104	105	98	88	818	1.064	812	5.004
Andre.....	251	108	225	271	755	510	231	627
Totalimport.....	1.335	660	1.496	1.879	4.111	4.700	4.313	14.942

Danmark spillede i hvedeimporten kun en ubetydelig rolle. Fra slutningen af 1850'erne ser man den oversøiske kornimport sammen med importen fra de tyrkiske besiddelser trænge frem til større betydning, og allerede i begyndelsen af 1860'erne hentedes halvdelen af hvedeimporten fra disse områder, især fra U. S. A.

Derimod var Danmark af væsentlig betydning i handelen med byg.

Endnu indtil 1860'ernes begyndelse var Danmark den største eksportør af byg til det engelske marked, hvorefter Tyrkiet indtog dets plads. De oversø-

Storbritanniens import af byg fordelt på enkelte lande ³

	(1000 quarters)							
	1827-30	1831-35	1836-40	1841-45*)	1846-50	1851-55	1856-60	1861-65 1000 £
Rusland.....	6	10	4	7	22	13	194	199
Danmark.....	88	77	101	185	448	321	382	459
Prejsen.....	36	16	77	115	177	43	225	331
Tyskland.....	43	28	41	71	127	27	168	185
Frankrig.....	10	4	33	17	38	50	123	418
Tyrkiet og Ægypten..	-	-	-	-	32	91	348	572
Andre.....	17	7	19	36	78	44	138	159
Totalimport.....	200	142	275	431	922	589	1.578	2.323

*) Gennemsnit ÷ 1843.

iske områder konkurrerede ikke i denne kornsort, men der importeredes herfra store mængder majs, der i 1850'erne var den største kornimportvare næst hveden.

I importen af havre var de nærmestliggende europæiske lande det vigtigste forsyningsområde, mens Sydeuropa og oversøiske områder her var uden betydning.

Storbritanniens import af havre ⁴

	(1000 quarters)							
	1827-30	1831-35	1836-40	1841-45*)	1846-50	1851-55	1856-60	1861-65 1000 £
Rusland.....	256	86	129	78	376	261	540	535
Danmark.....	132	48	36	51	230	264	198	332
Prøjsen.....	112	17	65	33	89	23	98	94
Tyskland.....	91	14	67	60	180	183	101	138
Sverige-Norge.....	—	—	—	—	118	176	392	764
Holland/Belgien.....	67	9	57	44	157	99	95	158
Andre.....	81	18	8	62	3	45	133	86
Totalimport.....	739	192	362	328	1.153	1.051	1.557	2.107

*) Gennemsnit ÷ 1843.

Rusland var, fra 1850'ernes midte sammen med Sverige, den vigtigste eksportør af havre, men også i importen af denne kornvare var Danmarks bidrag forholdsvis anseligt.

Dansk byg og for en del havre var indtil 1850'ernes midte af væsentlig betydning i den engelske import.

I 1850'ernes anden halvdel gik den danske procentdel af importen af byg og havre tilbage. I de første år af 1860'erne gik den engelske import af byg og havre meget betydeligt tilbage, hvorfor den forhøjede danske procent ikke er udtryk for nogen faktisk ny stigning. Trods stigningen i absolute tal gennem perioden udgjorde den danske korneksport en faldende del af den engelske kornimport.

De enkelte danske kornsorters procentmæssige betydning i den engelske import af de pågældende produkter ⁵

	Hvede %	Byg %	Havre %
1827-30.....	5	44	18
1831-35.....	9	54	25
1836-40.....	7	37	10
1841-45.....	6	43	16
1846-50.....	3	49	20
1851-55.....	5	55	25
1856-60.....	6	24	13
1861-65*.....	4	33	25

*) Procenter af værdier.

Dansk korneksport til U. K. ⁶

Årsgennemsnit	Total dansk eksport af korn til England	% af Englands totalimport af korn
	Quarters	
1827-30.....	300.697	14,4
1831-35.....	162.797	17,1
1836-40.....	272.980	12,5
1841-45.....	352.811	13,7
1846-50.....	927.320	12,3
1851-55.....	891.305	12,3
1856-60.....	880.534	8,9
	cwts	
1861-65.....	2.850.263	5,2

Den danske eksport stagnerede fra 1850'erne og med den stigende engelske kornimport betød dette en relativ tilbagegang. Danmarks eksport af kornvarer i denne periode havde været overordentlig stor i forhold til landets størrelse, hvilket generelt ses ved at sammenligne den danske eksports absolutte tal med andre og større europæiske landes.

Fra 1854 muliggør den engelske statistik en opgørelse i værdier af kornimportens andel af den engelske import fra Danmark, som var følgende:

U. K.'s kornimport ⁷

Årsgennemsnit	Kornimporten £	Procent af totalimport fra Danmark
1854-55.....	2.079.823	71,8
1855-60.....	1.558.778	64,9
1861-65*.....	1.137.263	48,7

*) For året 1865 kun kongeriget.

Kornets procentdel af totalimporten var endnu i midten af 1850'erne ganske dominerende. Fra dette tidspunkt rykkede det tilbage i betydning, men var endnu stadig den største eksportvare.

Animalske produkter

Den danske eksport af animalske produkter er i århundredets første halvdel for langt den største del gået som levende kvæg til Hamborg. Af smør afsattes til Storbritannien i 1820'erne 3 à 4000 tdr. gennemsnitlig årligt svarende til 6-8 % af totaleksporten, og dette niveau fastholdtes i 1830'erne. Af levende dyr var der ingen eksport af nogensomhelst betydning før 1840'erne. Eksporten af flæsk til Storbritannien lå i 1830'ernes anden halvdel på et gennemsnit-

ligt niveau af omtrent 800.000 pd. svarende til 12,4 % af totaleksporten af flæsk, mens slagtet kød i samme periode tegnede sig for ca. 255.000 pd. om året og 9,0 % af hele kødeksporten. Af den danske eksport af uld gik 77.000 pd. eller 6,0 % i 1830'erne til Storbritannien. Kun af huder var England en større aftager med 625.000 pd. eller 28,5 % af vor eksport ¹.

Fra 1838 giver statistikken mulighed for mere kontinuerligt at følge den på dette tidspunkt beskedne eksport af animalske produkter over Nordsøen.

Eksport af animalske produkter til Storbritannien 1838-63 ²

Årgennemsnit	Smør Tdr.	Kød Pd.	Flæsk Pd.	Skind og huder Pd.	Uld Pd.	Kalkuld og krasuld Pd.
1838-40.....	6.371	389.480	872.199	503.103	21.603	11.775
1844-47.....	1.036	100.737	127.334	113.074	332.417	514.431
1848-51*.....	2.800	103.671	570.401	115.957	168.715	757.217
1855-57.....	3.732	335.446	1.023.119	692.580	100.906	978.086
1861-63.....	11.863	143.152	638.397	263.916	778.803	1.443.459

*) Kongeriget.

Eksporten af slagtet kød, flæsk, skind og huder var ustabil og svingende med nedadgående tendens i dette åremål. Smørekseporten til England voksede kraftigt fra 1860, og uldeksporten var i stigning i hele perioden.

Storbritanniens import af animalske produkter udgjorde tilsvarende svingende procenter af den danske eksport.

Storbritanniens andel af den samlede danske eksport af ovenstående produkter ³

	(Mængder)				
	Smør %	Kød %	Flæsk %	Skind og huder %	Uld %
1838-40.....	8,6	12,9	13,0	16,5	1,9
1844-47.....	1,4	5,3	3,5	4,2	37,6
1848-51*.....	20,5	11,2	35,5	8,0	52,2
1855-57.....	5,1	15,6	26,3	17,1	36,2
1861-63.....	5,5	15,4	15,0	6,8	54,1

*) Kongeriget.

Langt vigtigere end de slagtede produkter blev eksporten af levende dyr. Ved den engelske toldlov af 1842 ophævedes kvægtolden i England ⁴. Dette sammen med stigende priser på kreaturer medførte en stigende eksport fra kontinentet af levende dyr.

*Danmarks eksport af hornkvæg og får til Storbritannien
samt Storbritanniens procentdel af den totale danske
eksport af disse ⁵*

Årsgennemsnit	Hornkvæg Stk.	%	Får og lam Stk.	%
1838-44.....	70	—	2	—
1845-47.....	1.401	2,5	960	4,8
1848-51*.....	909	62,4	127	2,7
1852-54.....	21.881	34,0	13.775	39,3
1855-57.....	19.242	30,5	12.576	41,7
1858-60.....	20.846	34,8	17.418	46,5
1861-63.....	25.547	51,2	29.185	67,5

*) Kongeriget.

England gik således i løbet af få år ind som en hovedaftager af levende dyr, og der var skabt en eksport af den allerstørste økonomiske betydning i dansk-engelsk samhandel.

Væksten i importen af dansk kvæg gjorde Danmark til en faktor i den engelske kvægimport.

*Den danske eksport af levende dyr i værdier og procenter
af den totale britiske import af levende dyr ⁶*

	Hornkvæg £	Procent af engelsk import af hornkvæg	Får og lam £	Procent af engelsk import af får og lam
1854-55.....	293.139	23,5	16.255	5,8
1856-60.....	345.317	28,2	28.425	6,8
1861-64.....	434.524	27,2	56.413	8,5

Vi har tidligere konstateret, at kornet procentmæssigt gik tilbage i betydning fra 1850'ernes midte. Denne udvikling samsvares af kødprodukternes og især hornkvægets stigende betydning i eksporten.

*Importen af hornkvæg, får og lam, flæsk og bacon i værdier og procentdele af totalimporten fra Danmark sam-
lignet med kornets procentdel ⁷*

	De nævnte animalske produkter		Korn og korn- varer %
	£	%	
1854-55.....	334.707	10,2	71,8
1856-60.....	402.885	13,4	64,9
1861-64.....	501.097	21,4	48,7

Der er således fra slutningen af 1850'erne i overensstemmelse med prisudviklingen (sml. s. 128) en begyndende forskydning i eksporten mod en større procentvis andel for de animalske produkter.

Denne forskydning bliver endnu tydeligere, hvis man fra 1860'erne indtager den danske eksport af smør, som i disse år steg stærkt. Indtil 1860'erne udgjorde den danske smøreksport ifølge den engelske statistik gennemsnitlig fra 5.-8.000 cwts og dækkede nogle få procent af den samlede britiske smørimport. I femåret 1861-65 steg importmængden i gennemsnit til 42.860 cwts og udgjorde en gennemsnitlig værdi af £ 233.000 eller 4,1 % af den britiske smørimport⁸. Lader man smørret indgå blandt de vigtigere animalske produkter, stiger de animalske produkters andel af importen fra Danmark til 31,4 % i femåret 1861-65.

Eksporthandelens organisation 1814–1864

Gennem de danske skibslistes kan man give et nogenlunde sammenligneligt billede af udviklingen i totaleksporten til England for en større del af perioden.

Den totale sejskibsfart til Storbritannien fra kongeriget 1826–62¹

	Bestuede kommercelæster
1826.....	10.906
1834.....	11.171
1837.....	11.057
1843.....	16.620
1844–47*.....	30.704
1848–51.....	60.480
1852–55.....	52.215
1856–59.....	47.912
1860–63.....	49.702

*) Fra 1844–47 årsgennemsnit.

De her anførte tal i skibskommercelæster omfatter kongerigets eksport til England men ikke hertugdømmernes. Forskydningerne i tallene er naturligt nok nogenlunde de samme som for korneksporten og udtrykker først og fremmest bevægelserne i denne, mens f. eks. kvægekseporten, der foregik på dampskibe fra slutningen af 1840'erne falder udenfor. I 1840'erne sker en kraftig vækst efter den langvarige stagnation. Krigsårene bringer yderligere en fordobling i forhold til 1844–47 niveauet, men derefter sker der en stabilisering på et højere niveau, skønt med nogen tilbagegang i forhold til 1848–51. For hele perioden fra 1837–1863 sker der en fire- til femdobling.

Gennem skibslisterne får man et indblik i, hvorledes korneksporthandelen er foregået. Ved en opdeling af skibslisternes tal på København og provinsen får man det i tabellen øverst s. 99 anførte resultat.

Eksporten er i hele denne periode fortrinsvis blevet udskibet fra provinsbyerne og fra 1843 med en iøjnefaldende overvægt for disse. Endnu i 1826 afskibede København 28 % af den samlede bestuede mængde, mens procenten i 1834 er nede på 11. (Stigningen i 1837 for København skyldtes en ekstraordinær eksport af mel i de sidste år i 1830'erne, som igen gik i stå).

Sejlskibsfart til Storbritannien fra kongeriget ²

	Bestuede kommercelæster	
	Fra København	Fra provinsen
1826.....	3.139	7.766
1834.....	1.295	9.876
1837.....	5.343	5.714
1843.....	1.473	15.147
1847.....	2.430	33.653
1852.....	3.395	46.331
1856.....	2.874	35.223
1861.....	3.743	40.978
1864/65.....	4.062	37.062

Når man betænker, at kornet var en så dominerende del af eksporten, er dette ikke forbavsende.

Eksportens fordeling på nationaliteter fra provinsen til Storbritannien ³

	Bestuede kommercelæster		
	Danske	Hertugd.	Fremmede
1834.....	6.959	1.664	1.252
1837.....	4.281	727	705
1843.....	11.715	3.289	142
1847.....	21.492	6.832	5.329
1850.....	40.207	6.726	14.660
1856.....	31.463		3.760
1861.....	39.745		3.793
1864/65.....	34.821		2.241

Der var en overordentlig stor dansk overvægt ved befragtningen af eksporten, hvilket altså vil sige, at udskibningen hovedsagelig er sket fra danske provinshavne med danske skibe. Ved den store eksport i årene 1848-51 har man måttet benytte en betydelig udenlandsk befragtning.

Før 1815 var korneksporthandelen først og fremmest handel med Norge, der som nævnt næsten aftog hele vor eksport. Den var mest foregået med små skibe fra provinsen, som bragte korn og fødevarer til dette land og førte jern og træ tilbage. Det havde været handel med et beskyttet marked, og var for en del formidlet af en bred gruppe af mellemstore provinskøbmænd, som ofte både var købmænd og samtidig ejere af disse småskibe ⁴. Tietgen fortæller, at der i tiden efter 1815 ofte var en sammenglidning af rederi- og købmandserhverv, og at man ofte førte sit eget korn på egne skibe ⁵.

En undersøgelse af konsulaternes skibslistes giver et nøjere indblik i den dansk-engelske samhandels struktur.

Skibsrejser på Storbritannien (danske skibe) ⁶

	Rejser i alt	Skibets hjemsted		
		København	Provinsen	Udlandet
1816*-18.....	103	18	84	1
1828.....	324	31	289	4
1840.....	1.349	95	1.249	4
1850.....	1.798	113	1.675	7
1857.....	2.725	228	2.460	27
1863.....	2.641	233	2.396	8

*) Omfatter årene 1816 og 1817. Listerne er indtil 1840 ikke komplette (jvf. note 6).

Tabellen efterlader ingen tvivl om, at langt den største del af skibene er hjemmehørende i provinsen. Langt mere problematisk er det, om man alment kan slutte fra skibets hjemsted til rederens eller købmandens hjemsted. I nogle tilfælde er det muligt at identificere skibenes redere som provinskøbmænd, og skibenes hjemsted er i disse tilfælde næsten altid i overensstemmelse med købmændenes hjemsted. Kendte handelshuses navne optræder derimod påfaldende sjældent i listerne, men det fremgår af store handelshuses arkiver (Hage og Søn, Elias B. Muus, jvf. s. 102), at disse i vid udstrækning har chartret skibe til deres udenrigshandel. Rederne er spredt på en lang række navne, og især i periodens første halvdel hører det til undtagelserne, at en reder kan opvise op til eller over 5 farter pr. år. Skibene går oftest tilbage til den samme lokalitet eller landsdel (næsten altid provinsen), som de er udgået fra og hjemmehørende i og så at sige aldrig fra England til anden udenlandsk (ikke engelsk) havn. Disse ting peger imod mange mindre danske provinsredere som fragtere af eksporten til England. Da selv store handelshuse solgte deres korn via Hamborg, må dette så meget desto mere have gjaldt disse småredere (jvf. dog s. 111), ifald de samtidig var købmænd og eksportører.

I England var London, Hull, Newcastle og Hartlepool de steder, hvor de danske skibe i overvejende grad søgte hen; i Skotland var det især Leith og noget skiftende bl. a. Grangemouth og St. Davids. London, Hull og Leith var de store udskibningshavne for korn, og herfra gik skibene i stort omfang videre til Newcastle og Hartlepool m. fl. havne i ballast for i disse havne at indtage især kul til tilbagefarten, der gik til de danske provinsbyer og kun i ringe omfang til København. De få i København hjemmehørende skibe gik i hvert fald fra 1850'erne i reglen kun over England til fjernere mål i Middelhavet eller i oversøiske egne – eller de kom fra Østersøområderne.

Korneksporthandelen på Storbritannien, hvor kornhandelen under kornlovens vilkår foregik på konsignationsbasis ⁷, måtte drives i langt større målestok og med langt større risiko end ellers i Danmark vanligt, og toldlovgiv-

ningen gav den en tid lang naturnødvendigt et vist spekulationspræg. Dette har den danske købmand og især den danske provinskøbmand ikke i almindelighed kunnet klare på egen hånd⁸, så meget destomere som adgang til kapital i Danmark i første halvdel af århundredet var ringe. Nationalbanken, dengang tillige Danmarks eneste handelsbank, så det ensidigt som sin opgave at overvinde statsbankerottens følger. Den koncentrerede sig fra 1818–1835 om seddelinddragelse, seddelkursens opretholdelse og statsgældens afbetaling, mens udlånsvirksomheden stadig svandt ind⁹. I stort omfang måtte kapital derfor søges uden for landets grænser – i det store handels- og kapitalcentrum syd for grænsen, Hamborg¹⁰.

Som tidligere omtalte var i det 19. århundredes første halvdel behovet for import af korn til de europæiske lande, især England, svingende, og udbudspresset var regelmæssigt større end efterspørgselen. Derfor blev kontinentets indførsels- og oplagshavne, hvori det udbudte korn samledes, hovedsædet for kornhandelen – det gjaldt store havne som Hamborg og Amsterdam. Der dannedes derfor i disse byer store kornbørser, hvor kornet forhandlede, således at disse byer i højere grad end London var de internationale afsætningssteder for korn¹¹. Det har ligget helt naturligt for de fleste danske kornkøbmænd i stedet for at sælge på egen hånd at søge forbindelse med Hamborg, hvor en international notering foregik – også på dansk korn. Kornet er da blevet solgt via et hamborgsk kommissionshus efter den gældende notering. Noteringen foregik oftest på fob-basis ab danske havne¹². Herved er hamborgske huse trådt ind og har overtaget det risikable økonomiske ansvar ved afsætningen af kornet på konsignationsbasis i England ligesom omkostningerne ved fragt og assurance har påhvilet dem. Dette stemmer med det forhold, at fremmed korn i århundredets første halvdel i de fleste tilfælde importeredes til Storbritannien gennem udenlandske eksportbureauer i kontinentets store havne, som konsignerede deres korn til engelske kommissionærer (*factors*), der formidlede det videre salg. Såvidt britiske huse importerede for egen regning var disse almindelige importbureauer (*general merchants*), som ved gunstige konjunkturer satte deres kapital ind på kornspekulation, og også disse lod salget på det engelske marked gå gennem kommissionærer. Den risikable og uregelmæssige kornimporthandel bød indtil århundredets midte ikke nogen tilfredsstillende indkomst som det eneste erhverv for en klasse af engelske købmænd¹³.

Betalingerne for den danske korneksport er derfor i stor udstrækning indgået i Hamborgbanco. Det er betegnende, at på trods af, at Storbritannien var os en så vigtig eksporthandelspartner, købte Nationalbanken i denne periode ikke sterlingveksler før 1848. Først fra slutningen af 1850'erne blev der noteret kurs på dansk mønt i London, således at danske importører ikke

længere behøvede at trække på et Hamborghus for at betale varer fra England¹⁴. Betalingen for den danske landbrugseksport er over Hamborg gået til Danmark i form af anvisninger på Hamborger banco. Den danske cirkulation af bancoveksler blev herved betydelig, og det var i 1820'erne og 30'erne sædvanligt også ved afregning af indbyrdes mellemværender inden for handelskredse her i landet at betale med anvisninger på Hamborg¹⁵.

I de store korneksportfirmaer Puggård og Hage og Hage og Søn finder man eksempler på firmaer med direkte eksport af korn til England allerede fra 1820'erne, men firmaet Elias B. Muus er nok langt mere typisk for den danske kornhandels almindelige mønster, idet de fleste er veget tilbage for afsætning af korn på konsignationsbasis i England. Elias B. Muus, Kerteminde, senere Odense og København begyndte sin kornforretning i 1829, og den udviklede sig til at spænde over eksport til Norge, Storbritannien, Holland og Belgien. De udenlandske forbindelser, hvorpå Muus havde de største omsætninger, var tyske huse som I. H. og G. F. Bauer, Altona, i de første år, senere M. Robinow und Söhne, Hamborg, Amsel Jacob Ree, Altona og I. C. A. Mestern, Hamborg. Muus afsatte sit korn især gennem disse huse. Han fik hos dem en kredit, hvorpå han kunne trassere og til dem gik hans rimesser i Hamborgerbanco, ligesom han fik sine sterlingveksler, ved lejlighedsvis direkte eksport til England, omvekslet til banco gennem disse. I 1840'erne ser vi eksempler på, at Muus har eksporteret direkte til England, men tillige at han ofte finder de økonomiske resultater herved ringere og mere usikre end ved salg via Hamborg. Endnu i 1850'erne var Mestern Muus's vigtigste udenlandske forbindelse, selv om hans direkte forbindelser til England var blevet flere i 1840'erne og 1850'erne¹⁶.

Før 1848 er en stor del af den danske korneksport til England utvivlsomt blevet forhandlet via Hamborg, selv om der sikkert ved gunstige konjunkturer tillige har været direkte eksport i konsignation. Konossementer og kornprøver er gået til Hamborg, hvor kornet er blevet forhandlet, og derefter er skibene fra danske havne blevet dirigeret til England¹⁷. I 1847 udgjorde Danmarks import fra Elbstaden omkring 25 % af vor samlede import, mens vor eksport hertil kun var 0,7 % af den totale eksport¹⁸. Det store danske importoverskud er blevet udlignet ved, at Hamborg overtog danske tilgodehavender i sterling. Virkningerne for den danske importhandel af tilknytningen til det hamburgske kredit- og vekselsystem er beskrevet andetsteds (jvf. s. 112).

Den hamburgske banco's betydning på det danske pengemarked kan glimtvis belyses af Nationalbankens opgørelser over disconterede bancoveksler. I 1837 diskonterede den da oprettede filial af nationalbanken, Bankkontoret

i Århus, i den første måned for 33.000 rbd. veksler, hvoraf halvdelen var på Hamborg, en fjerdedel på København og en fjerdedel lokale veksler. Endvidere blev der solgt for 14.000 rbd. anvisninger på København og for 33.000 rbd. korte veksler på Hamborg¹⁹. Bankkontoret udvidede efterhånden sine forretninger til hele Nørrejylland og henved halvdelen af forretningerne skete med udenbys kunder. Efter 10 års forløb var der oparbejdet en betydelig virksomhed, og regnskabet udviste pr. 30. juni 1847 følgende omsætninger i det forløbne år:

Veksler på København:	købt 1,56 mill. rbd.
Hamborger-banco:	købt 2,50 mill. rbd.
do.	solgt 2,00 mill. rbd.
Veksler på Århus:	diskonteret 4,18 mill. rbd. ²⁰

Hamborgs betydning er iøjnefaldende, men også København gør sig gældende. Bankkontorets oprettelse blev af stor betydning ikke blot for Jylland, men også for den københavnske handelsstand, thi mange jyske handlende opgav nu deres hamborgske blancokreditter og søgte i varehandelen i stedet forbindelse med københavnske huse²¹.

Forbindelse med Hamborg er stadig i 1850'erne meget intim, hvis vi tager nationalbankens vekseldiskonteringer som udgangspunkt.

*Status over vekseldiskonteringen i Nationalbanken fra 1856/57-1870/71*²²

	Rigsmont- Veksler diskon- terede Mill. rdl.	Banco- Veksler købt og solgt Mill. rdl.	Sterling- Veksler købt og solgt Mill. rdl.	Andre fremmede veksler købt og solgt Mill. rdl.	Tilsammen fremmed Valuta købt og solgt Mill. rdl.
1856-57.....	23,959	82,708	—	—	82,708
1857-58.....	21,172	57,786	8,487	—	66,273
1858-59.....	9,963	30,860	6,291	—	37,151
1859-62 gnsl.....	11,578	30,843	11,539	2,259	44,641
1862-65 gnsl.....	17,579	28,354	17,552	2,686	48,592
1865-66.....	23,716	30,780	19,662	2,611	53,053
1866-67.....	26,259	23,844	21,071	3,760	48,675
1867-68.....	26,149	22,181	15,133	5,628	42,942
1868-69.....	26,649	18,763	19,256	4,353	42,372
1869-70.....	31,852	25,900	19,430	7,537	52,867
1870-71.....	24,755	15,192	18,564	5,724	39,480

Endnu i 1857 har hamborgske bancoveksler en dominerende stilling på det danske pengemarked, og 1857 er utvivlsomt en kulmination. Tilbagegangen er efter dette års store krise iøjnefaldende, skønt bancoen endnu en tid indtager en betydelig plads. Væksten i sterlingvekslerne belyser frigørelsen fra Hamborg

som pengemæssigt omvekslingscentrum i Danmarks samhandel med Storbritannien.

Hamborgs stærke stilling på vort pengemarked var dog ikke udtryk for, at byen i hele perioden fuldtud havde fastholdt sit greb om den danske korneksport. Da Storbritannien fra 1840'erne blev den store levnedsmiddelimportør i Europa, skete der et fundamentalt skifte, idet London nu efterhånden blev den store internationale kornbørs, mens Hamborg og Amsterdam trådte tilbage i betydning. Herefter etableredes egentlige kornimporthuse på dette sted, oftest på den måde, at de udenlandske kornfirmaer flyttede til London²³. Også på dansk hold kan man iagttage noget sådant. Emigration af danske til London tager netop fart fra 1848.

Af betydelige danske kornhandlere i Storbritannien kan nævnes navne som Regnar Westenholz (1825–86), tidligere kompagnon i Hamborgfirmaet Hendrik Pontoppidan, en af de første eller den første danske kornhandler i London. Sammen med broderen Andreas Peter Westenholz dannede han det største af de danske handelshuse²⁴. Frederik og A. Delcomyn etablerede i 1854 i London deres snart betydelige importhus. De anvendte den i Hamborg benyttede cifhandel for køber i stedet for den tidligere almindelige konsignationshandel ved direkte eksport til England²⁵. Man kan desuden nævne mænd som Hans Brøchner i Hull og Anders Kruse Carøe hos William Lowe og Sons i Liverpool²⁶. Disse mænd begrænsede ikke deres virksomhed til kornhandel, men inddrog også andre landbrugsprodukter som kreaturer og smør og har også virket som eksportører ligesom de arbejdede for udbygning i øvrigt af en mere direkte dansk-engelsk samhandel på bred basis²⁷. Der var hermed knyttet forbindelser, der arbejdede for, at en mere selvstændig eksporthandel kunne finde vej frem. Således kom f. eks. den tidligere omtalte Elias B. Muus i 1850'erne i forbindelse med det danske Londonhus Fr. og A. Delcomyn²⁸. Det ålborgske handelshus Chr. Simony (grundlagt 1836) et af provinsens førende kan i firmaets liste over forretningsforbindelser i 1845/46 kun notere een direkte engelsk forbindelse, nemlig Campbell og Co., Newcastle, hvorfra man importerede kul; i øvrigt var de udenlandske forbindelser for korn H. Pontoppidan og D. S. Warburg og Söhne i Hamborg. I 1851 var de britiske handelsforbindelser udvidet til 10 med firmaer som Frazer og Co., Newcastle (korn og kul), Regnar Westenholz, London (korn), Litchfield og Grønsund, London (kul), Maxwell, Marchall og Co., Leith (korn), R. C. Glynn og Co., London, Hald og Rahr, Manchester, Jones Loyd og Co., London, H. Roberts og Co., Hull (korn), C. C. Brøchner, Hull (korn), Giles' Son and Barker, London (korn). I denne række er Westenholz, Litchfield og Grønsund, Hald og Rahr og Brøchner firmaer grundlagt af danske. Der-

Regnar Westenholz
(1815–66)

Var oprindelig i kompagni med den store danske Hamborg-købmand Hendrik Pontoppidan. 1848 flyttede han til London, hvor han sammen med broderen Aage Westenholz oparbejdede en betydelig kornforretning baseret på import fra Danmark. Allerede i begyndelsen af 1850'erne vendte Westenholz imidlertid hjem for gennem herregården Matrup, som han købte, at pleje sin ungdoms interesse for landbrug. Sine engelske forbindelser slap han dog ikke; han var således Sir Morton Peto's mellemmand til den danske regering i jernbanespørgsmålet.

»Illustreret Tidende« 1866.

imod udgjorde hans Hamborgforbindelser kun 4²⁹. Handelskrisen i 1847, der ramte hamburgske kornhuse hårdt, og krigen 1848–50 har betydet, at adskillige forbindelser hertil blev afbrudt³⁰.

Samtidig var der fra midten af 1830'erne og i 1840'erne begyndt at ske nogen lettelse i de hjemlige kreditforhold, dels på grund af Nationalbankens og sparekassernes større udlån og dels på grund af større muligheder for at skaffe kredit hos danske bankierfirmaer³¹. Elias B. Muus har f. eks. allerede fra 1834 kunnet skaffe sig kapital i København gennem bankierfirmaet P. A. Halkier, og denne bliver i 1840'erne hans finansielle hovedforbindelse³². I 1850'erne får København især gennem bankierfirmaet D. B. Adler en stadig større betydning for formidling og finansiering af udenrigshandelen³³. Bag denne udvikling ligger det forhold, at bl. a. eksporten til England og et kraftigt forbedret bytteforhold fra 1850'erne skabte en større velstand i det danske samfund, som også fremkaldte et gennembrud i oprettelsen af danske penge-

institutter på denne tid. København gled mere og mere ind i Hamborgs rolle, og der opstod her korneksporthuse³⁴. Når det samlede træk på Hamborg-banco ingenlunde var faldende, skyldtes det, at finansieringen ofte nu blev mere indirekte og tog vejen gennem banker og københavnske bankierhuse³⁵, og trækker på Hamborg har desuden haft andre mål end vor udenrigshandel³⁶.

Alt i alt må man fastslå, at 1840'erne og 1850'erne har stået som en emancipationsperiode i vor udenrigshandel. De direkte forbindelser til engelske firmaer var blevet flere, men den nøje forbindelse, der stadigvæk eksisterede til Hamborg, belyses netop eklatant ved, at den danske stat måtte gribe ind med et lån på 1 mill. mk. banco, da det store Hamborgfirma H. Pontoppidan og Co. stod i fare for at fallere under 1857-krisen. De jyske relationer til Hamborg i 1840'erne og 50'erne gik i vid udstrækning gennem dette firma, der foruden at afsætte dansk korn ligesom adskillige andre Hamborghuse virkede som bankier for talrige danske købmænd og flere provinsbanker. Efter denne krise måtte Hamborg imidlertid begrænse det uholdbare kreditsystem, hvorpå dets stilling hvilede, og 1857 blev derfor et vendepunkt. Herefter gik Hamborgs betydning i dansk erhvervsliv tilbage, og emancipationsprocessen fortsattes i de følgende år, således at dansk udenrigshandel efterhånden kom til at stå på egne ben med egne kreditinstitutioner og en selvstændig eksporthandel³⁷.

*Engelske varer i Danmark**Den direkte import*

Den danske skibsstatistik giver os for importen som for eksporten visse oplysninger om handelens organisation. Udviklingen for de samlede mængder i den direkte danske import fra engelske til danske havne ses af nedenstående tabel.

*Direkte dansk import fra britiske havne*¹

	Bestuede mængder kommerce- læster
1826.....	10.620
1834.....	15.788
1837.....	15.834
1843.....	28.704
1844-47.....	33.962
1848-51.....	55.478
1852-55.....	76.101
1856-59.....	104.690
1860-63.....	116.314

Vi finder her som for eksporten stort set stagnation frem til 1837. Mellem 1837 og 1843 fulgte en betydelig stigning, der i 1847 er blevet til mere end en fordobling. Til forskel fra eksporten fortsætter importens vækst i stadig stærkere tempo målt i absolutte tal halvtredserne igennem. For hele perioden fra 1837-1863 ser man en ottedobling. Der er således mængdemæssigt stærkere stigning i importen end eksporten, og de importerede mængder er langt større

*Sejlskibsfarten til kongeriget fra Storbritannien*²

	Bestuede kommercelæster			
	Danske skibe	Hertugdømmernes skibe	Fremmede	Heraf engelske
1834.....	6.448	631	8.507	7.363
1837.....	8.102	558	7.174	6.656
1843.....	16.652	2.548	9.503	8.453
1847.....	19.023	1.278	10.374	9.312
1850.....	33.869	1.587	24.021	17.175
1856.....	57.396		55.972	27.358
1861.....	74.392		51.237	18.164
1864/65.....	65.113		41.742	23.317

end de eksporterede. I denne forbindelse må erindres, at de vigtigste importvarer var tunge varer som kul og jern.

Ved en opdeling af skibslisternes tal på nationaliteter får vi det i tabellen nederst s. 107 anførte resultat.

I importen spillede fremmed fragtfart en betydelig rolle. Den fremmede fragtfart var indtil 1850'erne ganske overvejende britisk – fra 50'erne var de fremmede skibe især britiske og hannoveranske.

Importen indgik for en stor del over København, som det ses af følgende tabel.

Sejlskibsfarten til kongeriget fra Storbritannien ³

	Bestuvede kommercelæster	
	Til København	Til provinsen
1826.....	7.931	2.689
1834.....	9.242	6.546
1837.....	9.706	6.128
1834.....	14.098	14.606
1847.....	11.607	19.075
1852.....	27.686	33.683
1856.....	50.305	67.461
1861.....	57.643	72.340
1864/65.....	48.652	57.203

Importen var indtil 1837 for størstedelen foregået over København, og derefter indgik den i hele perioden med ca. 40–50 % over København og 50–60 til provinsen.

Fordeler man skibsfarten på nationaliteter på København og provinsen, får man følgende resultat.

Skibsfarten fra Storbritannien til kongeriget ⁴

	Bestuvede kommercelæster				Bestuvede kommercelæster			
	Provinsen				København			
	Danske	Slesvig-holstenske	Fremmede	Heraf britiske	Danske	Slesvig-holstenske	Fremmede	Heraf britiske
1834.....	3.514	467	2.565	2.565	2.934	164	6.142	4.798
1837.....	4.434	405	1.289	1.210	3.668	153	5.885	5.446
1843.....	10.241	2.182	2.182	2.073	6.411	366	7.320	6.380
1847.....	15.099	1.086	2.890	–	3.931	192	7.484	–
1850.....	24.612	1.172	5.392	–	9.257	415	18.629	–
1856.....	50.872		16.589		10.922		39.383	
1861.....	59.280		13.060		19.465		38.177	
1864/65.....	46.771		10.432		17.342		31.310	

Befragtningen af importen foregik til provinsen især på danske skibe. Den mængdemæssige stigning i importen på danske skibe i fart fra England til

provinsen skyldes bl. a., at mens kornskibene i periodens begyndelse ofte gik ballastede tilbage, blev det nu stedse almindeligere, at de også havde returlast⁵. Til København foregik befragtningen især på fremmede skibe – engelske. For de københavnske importører, som dækkede en betydelig del af den samlede import, har det været naturligt at benytte engelske skibe, der i stort tal gik over København efter fragt i Østersøen og Skandinavien. De danske konsulatskibslister (jvf. s. 100), der kun omfatter de danske skibe, giver derfor ikke det fulde billede af, hvorledes samhandelen organiseredes, fordi den store del af den københavnske import, som foregik på fremmede skibe, falder uden for deres registrering.

Dansk importhandel var ligesom eksporthandelen frem til 1864 afgørende præget af forbindelsen med Hamborg. I 1847 skrev statistikerens A. Bergsøe, at for hver 50 artikler, som blev indforskrevet fra denne by, var der kun en, der købtes af danske direkte fra produktionsstedet. Hertil føjede han dog, at store og tunge varer, som i værdi udgjorde en betydelig del af den danske import indgik fra produktionsstederne⁶.

Til disse varer hørte kul og jern, salt m. v. Væksten i de befragtede mængder på tilbageturen fra England til provinsen skyldtes især importen af disse varer, som kun i mindre omfang forhandlede fra Hamborg. De samme provinskøbmænd, som handlede med korn til eksport, forhandlede samtidig en lang række andre varer, og de har været importører eller aftagere af disse grovere varer, som førtes tilbage med kornskibene. Den tekniske ordning af betalingen foregik endnu i 1850'erne oftest ved træk på Hamborg⁷. En lang række andre varer, kolonialvarer, tekstiler m. v. har man derimod fortrinsvis aftaget fra de hamborgske huse, fordi vareafsætning og veksel- og kreditsystemet har hvilet på forbindelsen med disse (jvf. s. 101 og 112). Den danske direkte import var for en væsentlig del baseret på kul- og jernimporten endnu indtil 1848.

Som Danmarks største importør af kul i en lang årrække fremtræder det københavnske handelshus J. P. Suhr og Søn⁸. Huset grundlagdes i 1749 og deltog i kulimporthandelen fra England i det 18. århundrede, hvor vi har set (jvf. s. 65), at denne import var i støt vækst. I året 1806 udgjorde husets import af kul ikke mindre end 4.000 læster, et tal der næsten var lige så stort som dets import i 1835 på 4.325 læster. Det Suhrske hus's import var af overordentlig stor betydning i skibsfarten fra England til Danmark. Kongerigets totalimport var målt i bestuede kommercelæster i 1826 10.620 og i 1834 og 1837 omtrent 16.000; måler vi husets import alene i forhold til tallene for København, hvortil Suhrs skibe gik i størst tal, ser vi, at de nævnte 4.325 læster i 1835 svarede til omtrent halvdelen af sejskibsfartens bestuede mængder

i midten af 1830'erne. Firmaet forvaltede da også betydelige dele af den danske kulimport, som det ses af nedenstående tabel.

Handelshuset J. P. Suhr og Søn's import fra England sammenholdt med den engelske eksport af kul, koks og cinders til Danmark i årene 1833 til 1840

	Suhrs import £	Danmarks import af kul, koks og cinders fra England £
1833.....	5.492	19.998
1834.....	4.219	18.261
1835.....	4.075	20.658
1836.....	4.939	19.894
1837.....	5.019	23.124
1838.....	6.796	27.826
1839.....	7.568	38.485
1840.....	7.195	35.604

I årene 1833–35 udgjorde Suhrs import 23 % af den danske kulimport fra England og i årene 1836 til 1840 21,7 %. I en senere tid, hvor specialiseringen i kulhandelen blev stadig større, gled endnu større dele af den stærkt stigende kulimport over på Suhr og Søns hænder. I 1860'ernes midte udgjorde den således om ved en tredjedel af Danmarks kulimport fra England. Gennem handelshuset Suhrs arkiv kan vi derfor få et pålideligt billede af, hvorledes denne direkte import organiseredes.

Suhrs engelske forbindelse var kommissionær eller agent i Newcastle. Fra det 19. århundredes begyndelse og en menneskealder frem var det et og samme firma Dunn og Sons, Newcastle. Agenten fungerede som vare- og skibsmægler og forhandlede først og fremmest kul for Suhr, men også i noget omfang jern. Han var mellemlid mellem Suhr og de engelske kulminer. Suhr opgav ved årets begyndelse en ramme, hvor inden for hans import ville komme til at ligge, og Dunn og Sons gav Suhrs ordrer videre til kulminerne, efterhånden som de indløb, chartrede skibe til fragten, aftalte fragtpriis og fragtvilkår med kaptajnerne, dirigerede skibene til minen og videre til Danmark. Agenten repræsenterede Suhrs interesse i at få den rette kvalitet og blanding til den rette pris og til laveste fragt. I 1820'ernes begyndelse besørgede han tillige assurance-ingen af ladningen, mens Suhr selv overtog denne i 1830'erne. Befragtningen skete for Suhrs regning og risiko ab engelsk havn, og det var således import på cif vilkår. I 1820'erne dirigeredes Suhrs skibe næsten udelukkende til København, og af de 33 skibe, der i 1821 fragtede for Suhr, var kun to danske, mens der i 1830'erne i reglen var overvægt for dansk befragtning. Suhr dirigerede nu tillige hyppigere skibene til provinshavnene. Betalingen for impor-

ten og ydelser i England skete ved à conto remitteringer i årets løb af sterlingveksler lydende på engelske huse, og Suhrs agent har derfor rimeligvis ydet kredit for den løbende import inden for året, mens fragten og omkostninger udlagt af kaptajnerne er blevet betalt ved skibets ankomst til Danmark. Betalinger kunne foruden i sterling lejlighedsvis ske ved træk på Hamborg, når, som Suhr siger, sterlingvekslerne var vanskelige at skaffe i Danmark; men hovedreglen var direkte overførsel af veksler i sterling, hvilket Suhr fandt var billigere for ham. Herved har Suhr utvivlsomt adskilt sig fra den typiske danske kornkøbmand, hvis indtægter er flydt af afsætningen af korn over Hamborg, og som derfor i reglen har ladet den tekniske ordning af betalingen foregå ved anvisning på sin hamborgske forbindelse. Navnene på de Londonfirmaer, Suhrs veksler lyder på var bl. a. senere kendte engelske handelshuse, og disse veksler hidrørte fra den danske korneksport.

Den direkte import af kul fra England var dog ikke udelukkende koncentreret hos store handelshuse som Suhr og Søn. Af Suhrs korrespondance frem til 1840 fremgår, at han i nogen grad var generet af import af kul på »ships account«, hvilket vil sige, at de danske kornskibe for egen regning har taget kul med på tilbageturen til Danmark og derefter afsat kullene på egen hånd. Dette kaster tillige lys over det forhold, at de mange større og mindre skibsredere, som fragtede for de egentlige kornhandelshuse, når forholdene opfordrede dertil, formentlig har deltaget i eksporten af korn for egen regning på konsignationsbasis uden dog at have drevet en egentlig regelmæssig kornforretning på udlandet. For de egentlige handelshuse bevirkede bancovekslernes store udbredelse i Danmark og Nordeuropa på denne tid, at forbindelse med hamborgske huse har været en nødvendighed, således også for et hus som det Suhrs veksler lyder på, var bl. a. senere kendte engelske handelshuse, og disse m. m. fra Norge-Sverige, England og Østersøen, men som dertil knyttede betydelige vekselforretninger i banco.

England – Hamborg – Danmark

Da Hamborg i første halvdel af århundredet blev en af kontinentets store kornbørser, og dansk korn afsattes her, havde dette medført en nøje dansk tilknytning til denne by (jvf. s. 102). Tillige udviklede Hamborg sig efter Napoleonskrigene sammen med Lübeck og Bremen til stabelplads for en lang række europæiske (herimellem engelske) og oversøiske varer, som det afsatte til i høj grad konkurrencedygtige priser. Herved indtog byen pladsen som sølvfodslanternes vigtigste vekselplads på tilsvarende måde, som London udviklede sig til gulfodslanternes pengepolitiske centrum. Rigeligheden på kredit

i Hamborg gav sig udtryk i udenrigshandelen, hvor der livligt blev givet forskud på varer og konossementer. Der opstod herved i løbet af perioden en ejendommelig blanding af varehandel, bankier- og assuranceforretning. Det var ofte en forudsætning, at vekseldebitorer, der ønskede at importere varer, lod importen gå gennem det hus, hvorpå de trak kredit, og at de også lod deres varelager assurere gennem dette ¹.

Danske købmænd, der i ringe grad havde adgang til hjemlig kapital før 1850'erne, blev i reglen inddraget i dette system. Mønsteret skulle da i almindelighed have været dette, at de danske købmænd, især provinskøbmændene, kom i forbindelse med et firma i Hamborg, på hvilket det tillodes dem at trække større eller mindre beløb, og til hvilket eller gennem hvilket de da solgte de varer, de havde at eksportere, ligesom de også hyppigt ved deres mellemkomst forsynedes med de varer, som de indførte ². I Elias B. Muus' tilfælde var dog i 1840'ernes midte omsætningen med hans vigtigste tyske forbindelser koncentreret udelukkende om kornsalg og vekselomsætning, uden at man finder import knyttet til forretningerne med disse huse. I et enkelt tilfælde, nemlig fra huset C. H. Donner, Altona, møder man i 1843 krav om, at vekselforretningerne burde ledsages af vareforretninger ³. Hamborg havde dog utvivlsomt fra 1820'erne og 30'erne opnået en ganske enestående stilling i vor importhandel ved sit rundhændede kreditsystem, da muligheden for en let opnåelig hamborgsk kredit naturligvis hæmmede direkte import andetsteds fra. Hertil kom, at hamborgerne yderligere udbyggede deres stilling i samme periode ved at lade tyske handelsrejsende berejse landet med deres varer. Selv i København forsynedes detaillisterne i trediverne og fyrrerne i betydelig udstrækning via Hamborg med udenlandske varer ⁴. Dette system havde været en hæmsko for en fuld udvikling af den direkte danske import fra Storbritannien. Det blev således Hamborg og ikke England, der erobrede det danske kolonialvaremarked, indtil man selv i Danmark i større omfang begyndte at hente varerne i direkte oversøisk fart i 1840'erne og 1850'erne ⁵; og tekstilvarerne, der i slutningen af 1840'erne anføres som Hamborgs største eksportvare til Danmark, indgik for en meget stor del fra de store oplag af engelske bomuldsmanufakturer i Hamborg ⁶. Det faldt ikke tekstilkøbmændene i Lancashire ind at sende rejsende med prøver til Skandinavien, og ved direkte import af engelske varer anede man næppe, hvad man fik hjem. Større manufakturhandlere, der så deres interesse i direkte import, måtte jævnlig tage derover for på stedet selv at udsøge deres varer ⁷. Britiske købmænd var heller ikke indstillet på at give de varekreditter, som danske købmænd var vant til. I 1845 oprettedes det første danske handelshus i Manchester til formidling af en større direkte skandinavisk import af tekstiler, E. Hald og Rahr. Den unge Tietgen optræder fra

1850 som rejsende for netop dette firma og har kunnet berette om de vanskeligheder, det har beredt at få danske købmænd til at købe varer, hvorpå der ikke var 3–6 måneders kredit, endvidere at skaffe hurtig levering og den rette ordrebetjening ⁸.

Den britiske statistik giver os pålidelige tal for udviklingen af den direkte danske import i tiden efter 1820.

*Eksporsten fra Storbritannien og Irland til Danmark
af britiske (ikke koloniale) produkter ⁹*

	Britiske produkter Declared real value £
1827–30.....	107.214
1831–35.....	97.643
1836–40.....	144.270
1841–45.....	238.240
1846–50.....	363.678
1851–55.....	597.409
1856–60.....	794.416
1861–65.....	1.030.493*
1866–70.....	1.506.340

*) Fra 1861 kun kongeriget.

Tallene viser efter tilbagegang i 1830'erne en kraftig fremgang i importen af britiske indenlandske varer, fra femåret 1831–35 til femåret 1841–45 mere end en fordobling og op mod en femdobling fra 1840'erne til 1865. Efter krigen i 1864 forøges importen med 50 % indtil 1870. Fremgangen begynder i slutningen af 1830'erne, og i krigsårene 1848–50, som man har set som den egentlige igangsætningstid for en større dansk-engelsk samhandel, indgår her som et naturligt led uden brud i den almindelige opstigningskurve.

Importen fra England fordelte sig på de s. 114 anførte varer som de langt vigtigste i tiden indtil 1870.

Indtil 1840 vejede tillige varer som salt og stentøj forholdsvis kraftigt til i importen. Saltet udgjorde henholdsvis 14,3 og 7 % af totalimporten og stentøj 6,6 % og 9 %; men herefter svandt deres relative betydning ind.

Importen af kul og jern var i stadig og efter 1840 meget kraftig vækst, mens de øvrige varer viste tilbagegang i 1830'erne. Importen af tekstilvarer var allerede nedadgående fra 1820. Endnu i 1840'ernes første femår var importen af tekstilvarer mindre end i 1820'ernes begyndelse, hvilket må tilskrives Hamborgs fremtrængen på det danske marked i de mellemliggende år. Især den direkte import af bomuldsvarer var begyndt at stige allerede i 1840-

Importen fra United Kingdom fordelt på varer

	Kul og cinders	Årsgennemsnit Declared values (£)			Maskiner og møllerier	Uldgarn	Færdige uldmanufakturvarer
		% af totalimp.	Jern, uforarb. og forarb.	%			
1827-30.....	17.474	16,3	4.840	4,5	2.237	—	2.963
1831-35.....	18.664	19,1	17.050	17,5	3.656	22	2.166
1836-40.....	28.987	20,0	58.751	40,7	2.379	1	1.870
1841-45.....	45.033 ¹	18,9	89.116 ¹	37,4	5.447 ¹	85 ¹	1.908 ¹
1846-50.....	66.995	18,4	76.639	21,1	12.719	717	24.995
1851-55.....	126.555	21,1	151.246	25,3	24.723	1.028	23.015
1856-60.....	187.319	23,5	194.575	24,5	20.801	10.646 ²	38.400
1861-65.....	196.999	17,6	198.003	17,7	31.961	3.881	114.197 ³
1866-70.....	270.999	17,9	211.081	14,0	42.975	49.461	76.648

¹ ÷ året 1843 ² i året 1856: £ 46.091 ³ året 1864: £ 263.351 Efter 1860 kun kongeriget

	Tekstilvarer								% af total	
	Bomulds-garn	Bomulds-manufakturvarer	Linned-garn	Linned-varer	Ialt tekstilvarer	%	Isenkram, knive og sakse	Raffineret sukker		Ialt
1827-30	10.175	8.238	—	454	21.830	20,0	3.317		49.698	46,3
1831-35	3.407	5.596	—	245	11.436	11,6	3.447		54.253	55,5
1836-40	3.698	2.703	18	502	8.792	6,0	2.173		101.082	70,0
1841-45	16.880	9.926	568 ¹	324 ¹	29.691 ¹	12,4	5.257 ¹		174.544	73,2
1846-50	44.745	24.213	3.511	3.382	99.894	27,4	10.909 ²		267.156	73,4
1851-55	74.422	41.369	9.071	16.151	165.056	27,6	17.736		485.316	81,0
1856-60	88.903	53.699	15.102	21.832	228.582	28,7	19.381		650.658	81,9
1861-65	67.312	63.780	31.617	53.093	333.880	32,4	21.949		782.792	75,9
1866-70	71.718	118.583	27.018	46.805	390.233	25,9	32.804	125.291	1.073.383	71,2

¹ ÷ 1843 ² ÷ 1850

erne, fra 1844 i takt med gunstigere konjunkturer, men det er dog tydeligvis i årene mellem de to slesvigske krige, at udviklingen tog fart.

Kulimporten fra Storbritannien udgjorde da som senere næsten hele vor import af denne vare.

*Danmarks import af kul*¹⁰

	Importen af kul tdr.	Import fra U. K.	Procentdel af totalimport
1844-47.....	892.596	807.784	90,5
1854-57.....	2.466.261	2.313.205	93,4
1858-62.....	2.819.890	2.600.667	92,2

Stigningen i jernvareimporten bevirkede, at England i denne periode blev absolut dominerende i vor import af jern og jernvarer.

*Danmarks import af jern*¹¹

	Importen af jern pd.	Import fra U. K.	Procentdel af totalimport
1844-47.....	40.613.327	12.710.102	31,3
1854-57.....	80.307.853	50.956.004	63,3
1858-62.....	72.335.643	44.999.320	62,2

Vor største leverandør af jern var i 1840'erne Sverige med 44,3 % af totalimporten. Tyskland leverede 22,1 %. Fra 1850'ernes midte hentedes den stigende jernimport imidlertid især i Storbritannien, mens Sverige måtte nøjes med 23 % og Tyskland 16 % af totalimporten¹².

Væksten i tekstilvareimporten fra Storbritannien, der var meget betydelig, kom dog ikke til at betyde, at Hamborgs stilling på dette felt væsentligt røkedes i tiden før 1864.

Endnu i 1847 var denne by af ganske dominerende betydning i vor tekstilvareimport.

*Danmarks tekstilimport 1847*¹³

	Import fra Storbritannien rdl. officielle værdier	Import Hamborg-Altona rdl. officielle værdier
Bomuldsgarn.....	340.405	407 408
Bomuldsmanufakturvarer...	62 784	1.110.958
Linnedgarn.....	19.717	49.627
Linnedmanufakturvarer...	1.168	202.927
Uldgarn.....	8.416	64.444
Uldmanufakturvarer.....	42.872	1.429.905
I alt.....	475.362	3.265.269

Bortset fra bomulds- og linnedgarnet var den direkte eksport af britiske tekstilvarer ikke af større betydning i helheden før 1848, mens Hamborg var ganske dominerende. Det må formodes, at en meget stor del af den hamborgske eksport var britiske varer. Hamborg var udfaldsport for engelske tekstilvarer til kontinentet, og i betragtning af Hamborgs udbyggede salgsapparat i Danmark er der næppe tvivl om, at det ikke er statistikkens opgørelsesmåde, der bedrager (oprindelsesland identificeredes med sidst passerede havn), men at Hamborg øvede en faktisk mellemandel med britiske tekstiler.

Importen af tekstilvarer fordelte sig i årene mellem 1848 og 1864 mellem England og Hamborg-Altona (procentdele af mængder), se tabel s. 116.

Hamborg-Altona spillede for importen af alle slags tekstilvarer en overordentlig rolle i hele perioden indtil 1864. Blandt store importvarer som ufarvet bomuldsgarn, hvide bomuldsvarer og linnedvarer indgik i periodens slut-

*Fordelingen af Danmarks tekstilimport fra England og Hamborg-Altona
1848-64*⁴¹

	England		Hamborg-Altona	
	1854-57 %	1858-62 %	1854-57 %	1858-62 %
Bomuldsgarn ufarvet.....	49,8	45,0	49,3	50,8
Bomuldsgarn farvet.....	7,2	8,5	86,1	87,1
Bomuldsvarer hvide.....	29,4	42,4	65,7	54,4
Bomuldsvarer kulørte, trikotage.....	8,5	11,8	82,1	83,4
Linnedgarn.....	45,6	51,6	49,5	44,3
Linnedvarer.....	19,0	36,3	51,5	59,3
Uldne varer valkede m.v.....	1,2	2,2	75,5	78,6
Uldne varer »alle andre«.....	8,4	12,0	79,6	80,1
Silkevarer.....	1,0	0,8	83,2	91,5

ning dog en stor procentdel fra England, og den engelske eksport var trængt stærkt frem siden 1840'erne. For de to første grupper vedkommende var den engelske andel op mod 50 % og for den sidste over en tredjedel, mens andre vigtige importvarer som kulørte bomuldsvarer og uldne varer indgik næsten udelukkende fra Hamborg.

På trods af den britiske ekspansion var Hamborg-Altonas stilling på det danske marked for tekstilvarer således temmelig urokket.

På lignende måde som med tekstilvarerne var det gået med Danmarks import af kolonialvarer. Danmark havde i den glimrende handelsepoke i 1700-tallets slutning ikke blot forsynet sig selv med kolonialvarer, men også haft en betydelig mellemandel. Som et rudiment heraf er det, at København i 1830 henter sin import af sukker og rom direkte fra de vestindiske øer, sin import af ris for 4/5 fra U. S. A. og importen af kaffe og krydderier for en væsentlig del over England. Kun i importen af tobak leverede Hansestæderne en betydelig del, nemlig ca. halvdelen¹⁵. Men København indtog en undtagelsesstilling, idet importen af kolonialvarer for den helt overvejende del indgik over Hamborg-Altona-Lübeck til resten af landet. Der var en stadig tilbagegang i den direkte britiske eksport af kolonialvarer til Danmark fra 1820'erne til 1840. Importen af engelsk kaffe havde i årene 1827-30 udgjort 635.000 lbs i årligt gnst., men var i årene 1846-50 kun 247.000 lbs. Af sukker importeredes i de samme år gnstl. henholdsvis 11.000 og 9.000 cwts, af ris importeredes efter tilbagegang i de mellemliggende år i tidsrummet 1846-50 samme mængde som i årene 1827-30, nemlig ca. 3.700 cwts., mens importen af tobak steg fra 55.000 lbs. i 1820'erne til 111.000 lbs. 1846-50, men også for denne havde der været tilbagegang i de mellemliggende år¹⁶. Dette betød, at importen af engelske kolonialvarer var faldet siden 1700-tallets sidste år (jvf. s. 68 og s. 72), og at det blev Hamborg og ikke Storbritannien, der erobrede

GEIPEL & CO
NEWCASTLE UPON TYNE,
HARTLEPOOL.

Newcastle upon Tyne

5 Mai 1855.

Herr Consul L. B. Muus.

Odense -

Blivende værre Hr. Kuller's sidste Oplysning om
Deres Glæde overbringe de fra Vesting
til en Forretning, vi gerne frøst at
arrangere Dem med Gængsken til at gøre
Jok i Mit til Ejertensinde, men
undren er det ikke lykkedes os, for
vi ender dem om at meddele os, af
overført frillemme Kivvalp's Mitat for
være, frillemme Forsigt og for endelig,
gr^{te} 12- frillemme Sant etc de sidste
for Hver Mitat, vi ville de gøre
det Kommissiønsfuldbyr indfor
Deres overde Ordre

Omprøvede de forisfor, der gjeldes

for i iden
København d. 10/11/55 Med Givingsbrev
" for Danmarks 14-
" Gaskul - 10/1.12/55

G. Geipel

Mange unge danske handelsmænd fandt vejen over Nordsøen for i kortere eller længere tid at arbejde hos engelske huse. Som naturligt var, blev det ofte dem, der på deres modersmål varetog firmaets korrespondance med Danmark. Dansk-skrivende englændere var ganske vist ikke noget ukendt fænomen; men de anvendte ikke den gamle danske eller »gotiske« skrift. Derfor er ovenstående brev fra Ceipel & Co. i Newcastle til Elias B. Muus i Odense efter al sandsynlighed skrevet for firmaet af en dansk medarbejder.

det danske kolonialvaremarked, indtil København igen fra 1840'erne og 1850'erne magtede en større direkte import¹⁷. I 1844 importeredes således f. eks. af en totalimport af sukker på 11.9 mill. pd. uden for de dansk vestindiske øer 5,7 mill. pd. alene fra Hamborg-Altona, Bremen og Lübeck og 3,5 mill. pd. direkte fra U. S. A. og Ostindien. Af kaffeimporten på ialt 8,7 mill. pd. kom 6,3 mill. pd. fra Hamborg-Altona m. fl., af tobaksimporten på ialt 6,1 mill. pd. kom 4,0 mill. pd. sammesteds fra¹⁸.

I midten af 1850'erne, fra hvilket tidspunkt den engelske statistik angiver værdier (computed values) for eksporten af fremmede og koloniale produkter, udgjorde importen heraf ialt £ 200.000 eller ca. 1/5 af den danske import fra Storbritannien. Heraf var de vigtigste varer sukker, kaffe, te, indigo, råbomuld¹⁹. Men de fleste kolonialvarer indgik dog ifølge dansk statistik fortsat efter 1850 trods nogen engelsk fremgang via Hamborg, Bremen og Lübeck samt især i stigende grad direkte fra oversøiske områder.

Den stærke vækst i importen fra Storbritannien mellem 1848 og 64 bevirkede, at dette land udviklede sig til at blive en faktor i vor importhandel af lignende betydning som Hamborg-Altona.

Procenter af Danmarks totalimport²⁰

	Import fra Storbritannien %	Import fra Hamborg-Altona %
1847.....	9,5	25,3
1851.....	18,8	16,7
1852.....	17,8	18,8
1855.....	21,3	21,5
1856.....	23,9	22,0
1858.....	25,2	20,9
1861.....	27,7	23,0
1862.....	24,5	22,9*

* Procenterne bygger på de officielle værdier og kan derfor ikke regnes for fuldt dækkende. Hertil kommer, at importstatistikken undervurderer omfanget af importen fra Hamborg (jvf. s. 263). At importen fra de to områder nu ligger i samme niveau, kan der imidlertid næppe herske tvivl om.

Ændringen i den britiske procentdel skyldtes især store stigninger i de i forvejen store importvarer kul, jern og jernvarer samt tekstilvarer. Også andre varer som bl. a. maskiner, messing, stål, kaffe, risengryn og te viste betydelige stigninger, men på grund af disses mindre betydning i helheden blev dette ikke så afgørende.

Den stigende britiske eksport til Danmark betød ikke før 1864 nogen remplacering af Hamborg. At byens procent af vor import stagnerede skyldtes,

*Stigningsindex for import af nedennævnte varer*²¹

(Engelske tal, værdier)

	Kul	Jern og jernvarer	Tekstilvarer
1841-45....	100	100	100
1846-50....	148	86	305
1851-55....	281	169	520
1855-60....	416	218	720

at den fra 1840'erne led under et alvorligt tilbageslag i kolonialvarer, som man nu i Danmark importerede direkte i stadig større omfang. Hamborg lagde derfor sin eksport om til i højere grad at omfatte manufakturvarer fra England og Tyskland. I 1852 udgjorde bomuldsvarer, jern og jernvarer linned og uldmanufakturvarer 44,1 % af Hamborg eksport til Danmark, i 1855 47,3 % og i 1860 49,3 %²².

Efter 1864 tog den igangværende udvikling yderligere fart. Dette ses ikke blot af, at den totale import af engelske varer voksede fra £ 1,0 mill. i årene 1861-65 til £ 1,5 mill. i det følgende femår 1866-70 og af fremmede og koloniale varer fra £ 212.875 til £ 286.161 i de samme år, men også deraf, at væksten, som det ses af tabellen s. 114, også i høj grad gjaldt tekstilvarerne bomuldsmanufakturvarer, uldgarn og uldvarer.

Alt i alt må man vel sige, at Hamborgs mellemstilling i dansk-engelsk samhandel, opbyggedes på fattigdommen og kapitalmangelen i Danmark under den langvarige krisetilstand, og Hamborg udfyldte derfor en væsentlig og gavnlig funktion. Da efterhånden en større velstand bredte sig, og kapitalforholdene ændredes, overflødiggjordes gradvis den egentlige mellemhandel, og udviklingen i så henseende fremmedes kraftigt af Hamborgs svækkelse ved 1857-krisen. I tiden efter 1864 afvikledes gradvis trekantsforholdet.

Kornsalgperiodens betydning

I perioden, der foran er beskrevet, var produktionen af dansk korn det fundament, hvorpå landets økonomiske trivsel hvilede. I udenrigshandelen skyldtes rundt regnet halvdelen af eksportprovenuet i 20'erne og 30'erne kornvarer og resten hovedsagelig animalske produkter¹, hvis priser mere eller mindre er afhængige af kornvarernes prisbevægelse.

Der er foretaget beregninger af væksten i den danske landbrugsproduktion fra 1835 til 1875, der angiver en stigning fra 76 mill. kr. i 1835 til 346 mill. i 1875². Fastholder man, at Storbritannien efterhånden aftog over halvdelen af den danske korneksport, og fra 1850'erne størstedelen af vor hornkvægekseksport, skulle det være klart, at i følgende beskrivelse af udenrigshandelens betydning for vor økonomi i denne periode, blev Storbritannien den faktor, der frem for nogen anden var afgørende³. For Danmark med dets agrare struktur blev den industrialiseringsproces og befolkningsstigning, som Europa og i første række Storbritannien gennemgik i det 19. århundrede af afgørende betydning. Med den større internationale arbejdsdeling som den industrielle proces gennemtvang, gaves der Danmark mulighed for som levnedsmiddelforsyner at få del i den større levestandard, som den industrielle udvikling muliggjorde.

Rækkevidden af prisfaldet efter Napoleonskrigene samt betydningen for dansk økonomi af den fulde åbning af det engelske marked i 1840'erne illustreres gennem følgende oversigt over kapitelstaksterne for korn og kornhøstens størrelse og værdi i disse år.

Den danske kornhøsts størrelse, pris og værdi⁴

	Kornhøst mill. tdr.	Kornpris rbd. pr. td.	Høstens værdi mill. rbd.
1801-09.....	8,5	5,64	48
1816-20.....	9,8	3,65	35
1821-30.....	10,4	2,48	26
1831-40.....	10,9	3,01	33
1841-50.....	11,7	3,55	41
1851-60.....	14,0	5,01	70

Trods en stigende produktion kom man først fra 1840'erne op i retning af det høje indtjeningsniveau i 1801-09. Da de danske kornpriser i 1820'erne befandt sig dybest i bølgedalen lå de helt nede på 47-48 % af niveauet 1801-

og. I Storbritannien holdt priserne sig som følge af kornloven ekceptionelt godt og nåede ikke længere ned end 90 % af 1801–09 niveauet, mens i Holland, Preussen og Østrig prisfaldet ikke gik dybere end henholdsvis 56, 54 og 53 %⁵.

Den internationale kornkrise har således i Danmark mødt et i særlig grad værgeløst offer. Det danske landbrug var ganske vist efter de store bondereformers igangsættelse i slutningen af 18. årh. igang med at udvikle mere hensigtsmæssige driftsformer. Ved slutningen af det 18. årh. var det holstenske koppelbrug trængt frem, og produktionen af korn steg under stigende priser stærkt til henimod en fordobling i det 19. århundredes første decennium⁶, men man stod stadig ved denne tid langt tilbage i landbrugsteknisk henseende. Endnu i de første tiår af det 19. århundrede var kornets kvalitet dårlig, og ved århundredets begyndelse stod det nederst blandt kornvarerne under betegnelsen skiden sæd på de fra Londons kornbørs ugentlig udgivne kornlister⁷. Man havde i Danmark været vant til den privilegerede stilling på det norske marked, hvor der ikke blev spurgt om kvalitet og vægt⁸. Men selv om udgangspunktet var dårligt, er denne periode dog også historien om, hvorledes det danske landbrug under de gunstigere vilkår fra 1840'erne atter vågnede af sin dvale. Brak, Mergling, dræning og vekseldrift udbredte sig da mere og mere, og dyrkningen af raps, bælgssæd, kløver og rodvækster fandt større indpas sammen med indførsel af bedre sædsorter, en grundigere behandling af udsæden, anvendelse af bedre redskaber (bl. a. svingplov) m. m.⁹ – Alt dette sammen med en betydelig udvidelse af det opdyrkede areal gav efterhånden resultater foruden i en stigende produktion også i bedre kvalitet.

Endnu i 1840'erne stod den danske kornavl dog tilbage for den engelske, belgiske og sydtyske – og især Jylland var tilbagestående, men drejningen mod det engelske marked, øvede en stadig større opdragende virkning; man måtte tilpasse sig det britiske markeds krav om kvalitet. De danske købmænd, der forstod dette, gjorde mange steder et pionerarbejde ved at introducere nye sædsorter og rensesmaskiner, ved at oprette kornmagasiner og at anvende tørringsovne til det i reglen fugtigt leverede korn og ved i det hele at stille større krav til kornets kvalitet. I samme retning virkede Det kgl. danske landhusholdningsselskab. Alt i alt var det dog de større gårde, der førte an i denne udvikling, mens bonden langsomt fulgte efter¹⁰. Fra 1850'erne og i de følgende årtier blev det danske korn dog en helt anden vare end en menneskealder tidligere.

Udviklingens forløb kan illustreres af væksten i udbytte pr. ha.; det bør dog erindres, at opgørelsesmåderne på de to tidspunkter var meget forskellige og sammenligning derfor er vanskelig.

Kornudbytte i hkg pr. ha. ¹¹

	1837	1875-79
Hvede.....	13,7	21,4
Rug.....	9,8	16,1
Byg.....	9,7	16,2
Havre.....	9,1	13,3

Hermed fulgte en kraftig forøgelse af produktionen med, som det synes, omkring en fordobling mellem 1837 og årene 1875-79.

At England ved århundredets midte med sin stærkt stigende industribefolkning blev af stadig større betydning for Vesteuropa og Norden som afsætnings- og importmarked for levnedsmidler belyses af tabellen over den britiske importstigning i disse varer.

United Kingdoms import af diverse levnedsmidler var i årene 1848-74 i årligt gennemsnit følgende:

Totalimport til England (U. K.) ¹²

Årgennemsnit	(mill. cwts.)		
	1848-50	1859-61	1872-74
Hvede.....	14,7	24,3	42,5
Hvedemel.....	3	4,8	5,6
Byg.....	4,1	6,2	11,9
Havre.....	3,1	5,3	11,6
Oksekød.....	0,14	0,20	0,62
Bacon og svinekød....	0,60	0,47	2,79
Smør.....	0,30	0,75	1,35

Over hele linjen ser vi fra 1840'erne en hastigt voksende import af levnedsmidler. Relativt er importstigningen stærkest for de forædlede landbrugsprodukter: kød, flæsk og smør, hvilket sikkert hang sammen med en begyndende forbrugsomlægning hos dele af den engelske befolkning. For Danmark blev denne importstigning og i øvrigt også den omtalte forbrugsomlægning af indgribende betydning.

Der er næppe tvivl om, at de stadig stigende priser på Danmarks eksportprodukter i perioden mellem 1840 og 1870 har betydet forbedrede bytterelationer i udenrigshandelen, der har virket gunstigt ind på vor økonomi. Statistikerens Svend Åge Hansen har på grundlag af dansk og engelsk pris materiale søgt nøjere at måle bytterelationernes udvikling indtil 1860 (se tabellen s. 123).

Bortset fra perioden fra midten af 1830'erne til midten af 1840'erne, da bytterelationerne var forholdsvis uændrede, synes der i hele perioden at være

*Udviklingen i det danske bytteforhold over for
udlandet 1820-60* ¹³

	Basis 1820-24 = 100		
	Import- pristal	Eksport- pristal	Bytte- forhold
1820-24.....	100	100	100
1825-29.....	91	151	169
1830-34.....	77	171	222
1835-39.....	84	165	196
1840-44.....	84	177	211
1845-49.....	78	197	249
1850-55.....	74	242	325
1856-59.....	84	260	309

sket en udvikling i dansk favør, idet importpriserne er blevet væsentlig billigere, og eksportvarerne samtidig var jævnt stigende i pris. Om disse beregninger holder stik, er der ikke før eller siden konstateret en lignende kraftig forbedring i bytteforholdet. Den utvivlsomme bedring skyldes den gunstige stilling, som levnedsmiddelleverandører som Danmark indtog under den hastigt voksende vesteuropæiske, især britiske industrialiseringsproces, før revolutionen i transportforholdene slog igennem med billige kornpriser i sit følge. På trods af at produktivetsforbedringer inden for landbruget har medvirket til indkomststigninger i denne periode, så er det vel sandsynligt, at den kraftige forbedring i bytteforholdet har været et væsentligt incitament til, at Danmark i årene fra 1840'erne til 1860'erne og 70'erne har kunnet udvikle sig så hastigt bort fra det underudviklede stade, som det befandt sig på i 1830.

For herregårdene, der i første række var eksportører, betød de gunstigere konjunkturer, at disse fik større kapital til rådighed, som de investerede i en stadig forbedring af produktionsmetoder. Dette fik foruden i kornavl en særlig betydning ved deres forøgelse og forbedring af den animalske produktion, hvor den danske bonde, endnu i 1860'erne var tilbagestående. I perioden mellem 1840 og 1860 blev mejeridriften forbedret på en stor del af landets herregårde efter holstensk og hollandsk mønster ved hjælp af holstenske mejersker og mejeribødkere, ved indførelse af nye kvægracer og forbedrede fodringsmetoder, således at dansk herregårdssmør allerede da var i stand til at konkurrere med fremmede varer på det engelske marked. Der var herved skabt et mønster som dansk landbrug senere kunne bygge på, og som blev af den største betydning for landbruget og hele landets senere trivsel.

De for Danmark gunstige prisrelationer fortsatte også i tiden efter 1860 og vedvarede indtil den trafikale revolution i 1880'erne medførte helt ændrede konkurrenceforhold for levnedsmidler i Europa.

Indekstal for priserne på vigtigere import- og eksportvarer 1848–1877 ¹⁴

	1848–57	1858–66	1867–77
Hvede.....	100	88,0	100,9
Havre.....	100	104,5	118,1
Byg.....	100	104,6	120,0
Oksekød.....	100	114,0	137,2
Smør.....	100	115,3	127,6
Stangjern.....	100	93,3	110,0
Kul.....	100	110,0	147,1
Sukker (vestindisk).....	100	95,8	98,0
Tømmer.....	100	95,8	84,5

Tallene understreger det forhold at den internationale prisudvikling endnu indtil 1877 var i dansk favør. I perioden fra 1848–57 til 1858–66 var der kun en af vore eksportartikler, hvede, som fremviste faldende priser og dette må ses på baggrund af den forudgående Krimkrig, hvor hvedeprisen undergik en voldsom stigning. Byggen, vor vigtigste eksportartikel blandt kornvarerne, fremviste den stærkeste stigning. Betydelig højere var dog stigningen for de forædlede landbrugsvarer kød og smør. De her anførte importvarer var alle faldende i pris med undtagelse af kul. I perioden 1866–77 stiger byggen blandt kornvarerne stadig stærkest med 20 % i forhold til perioden 1848–57, men kød og smør er forude i prisudviklingen som følge af den stærkt stigende efterspørgsel efter netop disse varer i England (s. 128). I forhold til 1848–57 er smør steget med 27,6 % og oksekød med over 37 %. Netop af disse to varer forøgedes da også, (sml. s. 95 ff), vor udførsel anseeligt i 1860'erne og 70'erne til England. Vor korneksport faldt fra 1865/66 til 1874/76 fra 38,4 til 33,4 mill. kr. mens udførselen af levende kreaturer samtidig steg fra 14,3 til 40 mill. kr. ¹⁵. Hvad vore importvarer angår steg jern i forhold til den første periode 10 % og kun kul viste en meget betydelig stigning. Danmark har således i en årrække kunnet nyde godt af et gunstigt bytteforhold, og man formoder, at der har været overskud på betalingsbalancen i adskillige år indtil o. 1875, som i begyndelsen af halvfjerdserne endog var meget betydelige ¹⁶. Inddrager man her den engelske handelsstatistik (tabellen s. 125), ses det heraf, at Danmark fra 1854 og i den følgende årrække havde meget betydelige overskud på handelsbalancen over for vor største handelspartner, hvilket væsentlig må have bidraget til denne situation.

Tabellen illustrerer i øvrigt, i hvor stort et omfang den engelske eksport har været aftaget af det egentlige Danmark. Importen fra Danmark var, som det ses, temmelig stagnerende indtil 1860'ernes begyndelse, hvilket skyldtes den danske korneksports tilbagegang. Talrækken for tiden 1863 til 1870 er ufuldstændig, fordi, som nævnt, eksporten af levende dyr for en stor del mang-

Værdien af Storbritanniens totalimport fra og totaleksport til Danmark
1854-1875 (heri fremmede og koloniale produkter)¹⁷

	Import £	Export £	Dansk overskud på handelsbalancen £
1854.....	2.706.186	989.728	1.716.458
1855.....	3.087.009	1.020.282	2.066.727
1856.....	2.201.831	1.387.087	814.744
1857.....	2.715.520	1.007.180	1.708.340
1858.....	1.977.943	783.928	1.194.015
1859.....	2.523.036	933.409	1.589.627
1860.....	2.575.958	916.017	1.659.941
1861.....	2.255.837	1.141.894	1.113.943
1862*.....	2.165.040	1.129.602	1.035.438
<hr/>			
1863.....	1.625.294	1.056.028	569.266
1864.....	1.728.203	1.458.441	269.762
1865.....	2.284.287	1.560.216	724.071
1866.....	2.291.909	1.474.599	817.310
1867.....	2.588.921	1.562.960	1.025.961
1868.....	2.470.398	1.765.560	704.838
1869.....	2.236.952	1.830.067	406.885
1870.....	3.053.425	2.329.319	724.106

* Til og med 1862 omfatter tallene både Danmark og Slesvig-Holsten. Den tilsvarende reduktion af importen fra Danmark fra 1863 er fiktiv, idet bl.a. den største del af hornkvægseksporten udskebendes over Slesvig-Holsten og derfor er udgået af tallene.

ler. Tiden efter 1863 har i virkeligheden været præget af en kraftig vækst, der skyldtes, at den animalske eksport især smørekseporten fra disse år var i stærk ekspansion. Dette fremgår af bevægelserne i den danske eksports hovedposter.

Britisk import fra Danmark af korn og hornkvæg, får og lam samt bacon
og saltet flæsk¹⁸

Årsgnst.	Computed values £				
	Korn	Hornkvæg får og lam	Smør	Bacon	Saltet flæsk
1856-60....	1.566.935	373.224	32.646	3.742	25.401
1866-70....	1.352.182	(132.013)	511.088	73.256	103.498

Landbrugseksporten forudsatte i kornsalgssperioden ikke nogen større import og medførte efterhånden sammen med skibsfartsindtægter m. m. en opsamling af udenlandske tilgodehavender. Udadtil bidrog det til at frigøre os fra Hamborg, ligesom den begyndende industrialisering, som skete i disse år, vistnok stort set foregik uafhængig af udlandet¹⁹. Indtægtsforøgelserne gik gennem landbruget, hvis produktion gennemgående endnu ikke var så kapital-

krævende, og dettes opsparing stilledes efterhånden som bankinstitutionerne udbygges til kapitalmarkedets rådighed ²⁰.

Kornsalgperiodens gode konjunkturer bevirkede, at Danmark efterhånden oparbejdede et tilgodehavende i udlandet. I 1840'ernes begyndelse var landet endnu så kapitalsvagt, at det danske erhvervsliv for en væsentlig del blev finansieret over Hamborg. I 1872 var Danmark kreditorstat over for udlandet, og nettotilgodehavendet anslås til i dette år at have udgjort rundt regnet 150 mill. kr. ²¹. I tiden 1860–75 havde man tillige et renteniveau, der lå forholdsvis lavt sammenlignet med andre landes ²². 1870'ernes anden halvdel og 1880'erne bragte imidlertid andre internationale konjunkturer. De næste 20 års økonomiske historie stod for landbruget i omlægningens tegn samtidig med at en dansk industri opbyggedes, og Danmark udvikler sig til debitorstat for at kunne etablere den kommende stærke økonomiske vækst. Som en væsentlig forudsætning for, at landbrugets produktionsomlægning så hurtigt kunne igangsættes, står kornsalgperiodens gunstige internationale konjunkturer, som vi kunne drage fordel af især gennem samhandelen med vor største eksport-handelspartner Storbritannien. Danmark var i 1870'erne ikke som efter Napoleonskrigene på lykke og fromme prisgivet de internationale konjunkturer, men havde en reserve i teknik og kapital, som bidrog til, at det kunne imødegå og overvinde de vanskeligheder, der skyldede ind over det.

III. DET NYE LANDBRUG

Frem til landbrugskrisen

Gradvis overgang til animalsk eksport 1860–1875

I 1850'erne havde det danske landbrug endnu været grundlagt på kornavlén. Der var da trængt en række reformer igennem, der bl. a. medførte en stærkere udnyttelse af jordens kapital af planténæring, men en nytílførsel af næring til jorden fandt i for ringe grad sted, og der var tale om en faktisk rovdrift¹. Efterhånden begyndte rovdriftens følger at blive følelige, og det er formentlig bl. a. herfor, at man ser at korneksporten til England stagnerer i anden halvdel af 1850'erne. Man kunne konstatere en meget betydelig forskel på udbyttet i den store mængde gennemsnitsavlsbrug og de fremskredne større gårde, på hvilke man slog ind på »erstatningsdrift« og lagde vægten på husdyrholdet og dettes kraftige fodring, hvilket medførte en berigelse af jorden ved stærk gødning. En række større dygtige landmænd blev foregangsmænd, og man fik mere og mere øjnene op for kvægets betydning for landbrugsøkonomien, nødvendigheden af en bedre fodring og betydningen af en udvidelse af husdyrholdet i det hele².

Der havde i det 18. årh. været tilbagegang i bestanden af svin og heste her i landet, og selv om hornkvægbestanden steg betragteligt i første halvdel af det 19. årh. fra 854.726 stk. hornkvæg i 1837 til 1.118.774 i 1861³, var der indtil århundredets midte ringe forståelse for kvægavlens betydning. Dyrene var – uden for Jylland – ringe, slet ernærede og gav kun ringe gødning og ringe mælkeudbytte⁴. Vort marked for overskuddet af levende dyr var næsten udelukkende Hamborg, og den relativt store hornkvægsbestand allerede i 1837 skyldes nok eksportmulighederne til denne by.

Totaleksporten af hornkvæg (årligt gennemsnit)⁵

1827	34.062
1830–39	39.600
1840–47	52.161

Fra Jylland blev det jyske kvæg drevet ad de gamle jyske studeveje til marsken, hvor de ved transporten afmagrede dyr solgtes, græsfededes og førtes sydpå.

Efter ophævelsen af den engelske kvægtold i 1853⁶ åbnedes det britiske marked for import af kvæg fra kontinentet, og en stor del af det danske kvæg gik herefter via Hamborg til England⁷. Under disse forhold begyndte der fra dansk hold at rejse sig røster for at bringe denne kreaturhandel ind i for Danmark mere fordelagtige baner ved etablering af direkte eksport til Storbritannien. Der blev gjort nogle spredte og ufuldstændige forsøg fra 1840'ernes slutning og indtil 1855, men bl. a. på grund af dårlige havneforhold ved den jyske vestkyst og uudviklede jernbane- og vejforhold måtte disse igen opgives. Den store kreatureksport af jysk kvæg, som vitterlig var blevet etableret til det engelske marked i 1850'erne, gik i stedet den traditionelle vej til fedning i marsken og udskibedes over de slesvig-holstenske byer Husum og Tønning med engelske dampskibe til England⁸. Det var indtil 1864 denne eksport af levende dyr, som bevirkede, at den animalske eksport var stigende i forhold til korneksporten.

Fra 1860'erne blev en yderligere udvidelse af husdyrproduktionen aktuel på grund af den tidligere omtalte stigning i efterspørgselen efter animalske produkter i England.

*Totalimport til Storbritannien*⁹

Årsgennemsnit	1848-50 mill. cwts.	1859-61 mill. cwts.	1872-74 mill. cwts.	1883-85 mill. cwts.
Hvede	14,7	24,3	43,5	57,5
Byg	4,1	6,2	11,9	15
Havre	3,1	5,3	11,6	13,7
Bacon og svinekød	0,60	0,47	2,79	4,08
Oksekød	0,14	0,20	0,62	1,66
Smør	0,30	0,75	1,35	2,40

Tabellen viser i almindelighed den kraftige stigning, som importen af levnedsmidler undergår i perioden, men den afslører tillige, at efterspørgselen efter animalske produkter efter 1860 er stærkere stigende end efter korn.

Dette slår igennem i prisforholdene.

*Den relative prisstigning for dansk korn, smør og flæsk 1831-80*¹⁰

1831-40=100	Hvede	Rug	Byg	Havre	Smør	Flæsk
1831-40	100	100	100	100	100	100
1841-50	125	117	119	121	116	109
1851-60	174	171	188	193	169	157
1861-70	175	172	188	178	200	183
1871-80	191	182	233	237	263	226

Mens kornet viste en kraftig og vedvarende stigning indtil 1860, var der i 1860'erne en prismæssig stilstand, mens de animalske produkters priser vedblev at stige.

I Danmark reagerede man på denne situation med en udvidelse af kvægbestanden.

*Den danske kvægbestand*¹¹

	Hornkvæg stk.	Hornkvæg Årlig tilvækst stk.	
1837.....	854.626	1837-61.....	11.006
1861.....	1.118.774	1861-66.....	15.001
1866.....	1.193.861	1867-71.....	9.007*
1871.....	1.238.898	1872-76.....	21.884
1876.....	1.348.321	1876-81.....	24.351
1881.....	1.470.078		

* Slesvig-Holstens udskillelse er baggrund for den tilsyneladende tilbagegang i tilvæksten.

Allerede i midten af århundredet er kvægbestandens vækst forholdsvis betydelig. Denne udvidelse fik foruden for kvægeksperten betydning på flere felter. Ved den bedre fodring og dermed kraftigere gødning, som toges stadig mere i anvendelse efter århundredets midte, steg kornudbyttet (sml. s. 122 og 141). Mælkeproduktionen øgedes med det større antal køer, og heraf skabtes mulighed for større smørproduktion.

For den danske eksport som helhed betød den udvikling, der her sattes igang, at den animalske eksport allerede før den store landbrugskrise i slutningen af 1870'erne overgik korneksperten.

*Overskudseksporten fordelt på de vigtigste animalske produkter og korn*¹²

Årgennemsnit	Animalske produkter*		Korn	
	mill. kr.	%	mill. kr.	%
1865-69.....	21.500	32,4	36.494	55,0
1870-74.....	55.560	57,0	41.103	42,0

* Omfatter alle animalske produkter incl. uld, huder og skind.

*De vigtigste animalske eksportprodukter (opgjort i procenter af overskudseksporten)*¹³

	Hornkvæg, får og lam %	Flæsk %	Smør %	Svin %
1865-69.....	13,2	5,7	11,2	2,3
1870-74.....	23,0	5,3	18,2	10,5

Af de tre første af disse samt stadig af korn var Storbritannien den vigtigste aftager, hvilket ses af følgende tabel.

*Eksporten til Storbritannien i procent af totaleksporten af hver
af nedenstående produkter ¹⁴*

Årsgennemsnit	Smør %	Flæsk %	Hornkvæg* %	Korn %
1865-69.....	69,1	58,2	14,0	53,2
1870-74.....	81,0	61,3	30,4	47,7

* Procenterne for hornkvæg er i virkeligheden større end statistikken viser, da en stor del af den danske kvægeksport til Storbritannien endnu i disse perioder udskibes over Slesvig-Holsten.

Fra sin første begyndelse var den større animalske eksport således fremkaldt af og især rettet mod Storbritannien. Kun levende svin gik fortrinsvis til et andet område, Tyskland.

Esbjerg havn. – vejen mod vest

Efter tabet af hertugdømmerne i 1864, kom den hidtil benyttede afsætningsvej for eksport af kreaturer til England til at gå gennem et fremmed land og blev altså afhængig af dettes forhold. Det var herefter klart, at det blev nødvendigt for Danmark at realisere de ønsker man allerede tidligere havde haft om at skabe direkte og regelmæssige dampskibsforbindelser til vor vestlige nabo, da sådanne var en betingelse for eksport af kvæg og letfordærlige varer. Danmarks uudviklede transportnet havde så sent som i 1850'ernes begyndelse lagt sig i vejen for, at oprettelsen af direkte og regelmæssige dampskibsforbindelser kunne gennemføres med held, og skønt der i 1863 var blevet startet en dampskibsforbindelse mellem København og Leith til eksport af smør, var de indenlandske redere utilbøjelige til at forsøge at skabe yderligere direkte forbindelser ¹. Det kgl. danske landhusholdningsselskab besluttede da at bryde vejen for at godtgøre gennemførligheden af en regelmæssig fart, og det sluttede aftale med det ansete rederfirma i Leith, James Currie og Co., om en regelmæssig forbindelse mellem Leith og København og delvis Århus ². Dette forsøg brød isen, og en veritabel »gründerperiode« i mindre dampskibsruter på England blev følgen, både på engelsk og især dansk initiativ ³.

Behovet for at skabe forbindelse til England fra en egnet havn ved den jyske vestkyst eksisterede dog stadig. Vor udførsel af animalske produkter især kvæg over den slesvigske by Tønning gik gennem preussisk område, og vi måtte betale told til den preussiske stat af vor eksport. Tidligere fremførte synspunkter om det ønskelige i at anlægge vore jernbaner i øst/vestlig retning blussede nu for alvor op. Ville man undgå den trusel i politisk og national henseende, som en økonomisk afhængighed af Tyskland indebar, var der kun en udvej: at lægge vore handelsveje om og udbygge vort handelssamkvem med

England. Den vej, som den økonomiske udvikling af sig selv førte os, fik tillige et ideologisk islæt. Et af de første lovforslag, som forelagdes rigsdagen, efter at freden var sluttet d. 30. oktober 1864, var da også et udkast til en lov om jernbane fra Vamdrup til Strandby og anlæg af en havn ved Strandby på Jyllands vestkyst. Der var i folketinget en overvejende stemning for at søge den direkte handelsforbindelse mellem Vestjylland og England fremmet. Debatten var præget af national bitterhed mod Tyskland. Det blev understreget, at fordelene ved en havn på vestkysten ikke alene var af materiel art, men også, og ikke mindst, at vi derved ville komme i intimere forbindelse med et land »hvis folk er venlig stemt mod vort folk, er nær beslægtet med os og elsker freden ligesom vort folk og i det mindste ikke hader os, som man må sige, at det tyske folk hader os«. Den i Danmark i moderne tid fremherskende sympati for Storbritannien fik her et af sine første vidnesbyrd. Trods den overvejende stemning for en havn ved vestkysten lykkedes det ikke at gennemføre lovforslaget. Det var ikke tilstrækkeligt sagligt underbygget, og folketingsudvalget måtte foreslå at stille sagen i bero, indtil man nøjere havde undersøgt mulighederne for havnebygning på den vanskeligt tilgængelige kyst ⁴.

I april 1868 vedtoges imidlertid lovforslag om anlæggelse af en havn ved Esbjerg med en jysk tværbane og en vestjysk længdebane, der skabte forbindelse til denne havn. Blandt de forbindelser, der i disse år etableredes til England (se s. 169), blev foruden vejen over København, Esbjerg havn af enestående betydning for dansk erhvervsliv; den blev den ønskede udfaldsport til England. Den åbnedes i oktober 1874. I årene 1879–80 gik vor eksport af heste 75,8 % over Esbjerg, og af vor hornkvægseksport 54,1 %, af får, lam og geder 52,4 % og af grise 74,9 %. I 1913 gik 78,1 % af flæskeeksporten, 33,5 % af smøreksporten og 41,9 % af ægeksporten over Esbjerg ⁵.

Da der fra 1870'erne skete en stærk koncentration inden for dansk skibsfart, blev det især den store sammenslutning af skibsrederier »Det forenede Dampskibsselskab«, der samlede befragtningen af vor landbrugseksport til England under sig ⁶.

Kvægeksporten

Det første fremstød i animalsk eksport til Storbritannien, kvægeksporten, fik sin egen særlige historie. Den blev en ting, der i det lange løb ikke lykkedes.

Den danske statistik giver ikke før ind i 1870'erne fuldt ud udtryk for omfanget af eksporten af levende kvæg til Storbritannien efter 1864, idet en del af de danske kreaturer stadig udskibedes over Slesvig.

*Eksport til Storbritannien*¹

Årsgennemsnit	Hornkvæg Stk.	% af totaleksport	Får og lam Stk.	% af totaleksport
1861-63.....	25.547	51,2	29.185	67,5
1864-67.....	6.597	18,0	12.055	60,9
1868-70.....	5.347	10,7	3.017	37,0
1870-73.....	13.777	25,8	9.782	43,0
1874-76.....	47.159	47,7	39.589	68,2

Nedgangen fra 1864-73 er som nævnt for en del kunstig.

Eksporten af kvæg foregik i de næste 30 år under stadig fare for forbud mod indførsel af levende dyr. Allerede i 1866 blev man udsat for dette, da der som følge af en opstået kvægpest i England blev påbudt, at det indførte kvæg skulle slagtes på landingsstedet, og Danmarks eksport led herved et betydeligt afbræk. Ved lov af 9. august 1869 ændredes dog dette, idet indførselen fra visse lande, hvis veterinære kontrol skønnedes tilstrækkelig til at forhindre en overførsel af kvægsygdomme til England, blev undtaget fra forbudet. Til disse lande hørte Danmark. Danmark fik herved sammen med visse andre lande en gunstig »privilegeret« stilling i kvægeksporten, men truslen om gentagelse af forbudet hang til stadighed over denne eksport. Der var kriser i 1877 og 1881, hvorunder det trak op til forbud også for Danmark, men der var af hensyn til sikring af det britiske marked gennemført en række effektive danske bestemmelser til udelukkelse af kvægsygdomme i Danmark, og vi klarede frisag. Den 4. februar 1892 lukkede Storbritannien imidlertid for indførselen af levende klovbærende dyr fra Danmark. Ganske uventet kom forbudet, der begrundedes med, at 3 stk. dansk kvæg på Islington kvægmarked var fundet angrebne med mund- og klovsyge. I Danmark fandtes imidlertid ikke noget spor af sygdommen i dyrenes hjemegn, og forbudet, der den følgende måned udstraktes til alle europæiske lande, har muligvis haft sin oprindelse i landbrugsprotektionistiske ønsker².

Den danske hornkvægeksport til Storbritannien havde været stigende indtil omkring 1890.

Allerede før forbudet kom, var der imidlertid et skifte på vej, idet der

*Dansk eksport af levende dyr til Storbritannien*³

Årsgennemsnit	Hornkvæg Stk.	% af total dansk eksport af levende kvæg	Får og lam Stk.	% af total dansk eksport af levende får og lam
1877-82.....	53.350	60,9	64.489	90,4
1883-88.....	78.747	72,9	77.582	97,6
1889-91.....	63.324	43,8	68.379	97,3

Udførsel af levende kvæg (uden kalve) ⁴

	til		
	Storbritannien Stk.	Tyskland Stk.	Andre Stk.
1889.....	77.538	34.427	1.038
1890.....	59.749	62.422	636
1891.....	21.199	89.736	731
1892.....	1.670	104.541	263

i disse år, som det fremgår af Englands faldende procent i hornkvæg var ved at ske en drejning af eksporten mod et andet område: Tyskland.

På det engelske marked havde det danske kød spillet en stadig ringere rolle. Dette skyldtes, at nordamerikansk okse- og kalvekød fra 1870'ernes slutning importeredes i stadig større mængder, der langt overskyggede samtlige europæiske tilførsler uden for England. Hertil kom at Danmarks specialisering i mejeribrug var gået ud over det danske kvægs kvalitet. Det meste gik til det engelske marked i halvfed tilstand, og dets renommé var dalet. I stedet fandt det magre og halvfede kvæg fra slutningen af firserne mere lønnende afsæt-

Storbritannien og Irland ⁵

Årsgennemsnit	Totalimport af oksekød og kalvekød 1000 cwts	Danmarks andel 1000 cwts	%
1877-79.....	1.942	235	12,1
1880-84.....	3.139	407	13,0
1885-89.....	3.358	328	9,8
1890-94.....	5.957	94	1,6

ningsmuligheder i Tyskland. Man kan spørge, hvorfor det danske landbrug ikke forsøgte at udvikle en eksport af kvalitetskød til storbritannien? Man må her have for øje, at specialiseringen i den meget store smørekseport kun vanskeligt har kunnet forenes med produktion af kødkvæg i større omfang. Endvidere at det tyske markeds efterspørgsel efter magert kvæg og udmalkede pølsekøer passede fortrinligt ind i vort landbrugs særlige produktionsstruktur ⁶. Når dertil kommer, at konkurrenterne i kødeksport til det britiske marked fra 1890'erne udvidedes med de sydamerikanske lande og Australien, som havde langt bedre forudsætninger (jvf. s. 153) for kødproduktion end Danmark, skal man næppe undre sig over, at en dansk eksport af slagtet kød til det britiske marked ikke blev taget op dengang eller senere.

Målt i procent af totaleksporten havde hornkvægseksporten været faldende fra 1870 til 74. I dette femår udgjorde den 14-15 % af overskudseksporten. 1880-84 var den faldet til 13,9 % og 1890-94 til 8,9 % af specialeksporten ⁷.

Den tidlige smørekseport. Perioden 1860–80

Mens kreaturekseporten var i relativ tilbagegang før århundredskiftet, var eksporten af smør i stadig kraftig vækst, således som tabellen viser.

Overskudseksporten af smør¹

	Mill. kr.	% af overskudseksporten
1865–69.....	7,4	11,2
1870–74.....	17,7	18,2
1875–79.....	21,7	23,2

I slutningen af 1870'erne var smørret Danmarks største eksportvare næst kornet. Af denne eksport gik fra 1864/65–69/70 69,1 % og fra årene 1870/71–73/74 81 % af mængderne til England og fra 1875–79 84 % af værdien².

At produktion af smør kunne tages op med held i Danmark var ingenlunde for samtiden nogen givet og selvindlysende ting. Før 1840 var det danske smør i almindelighed et ringe og ret uafsætteligt produkt. Det ringe mælkeudbytte anvendtes hovedsagelig til føde for opdrættet og for landbrugerne selv, dets omdannelse til smør og ost foregik på en yderst primitiv måde, og salg af disse produkter fandt, uden for Slesvig-Holsten, kun undtagelsesvis sted³. Mellem 1840 og 1860 skete der imidlertid på danske herregårde store fremskridt derved, at man i stort tal ansatte holstenske mejersker, som her forestod smørtilvirkningen⁴, og det var dansk herregårdssmør, som fra 1860'erne eksporteredes i større mængder.

Endnu i begyndelsen af 1860'erne var danske landmænd i almindelighed imidlertid ukendte med ordentlig smørtilvirkning⁵. Det blev da af overordentlig stor betydning, at det initiativrige kgl. danske landhusholdningsselskab i 1861 satte en systematisk forskning af mælkerimetoder igang ved at knytte en ung polyteknisk kandidat senere professor Th. R. Segelcke til sig som mælkerikonsulent. »Segelcke begyndte sit arbejde i mælkeribrugets tjeneste med at studere dets praksis fra grunden af. Han mødte i mælkerierne med træsko, forklæde og bare arme og lærte efterhånden behandlingens indflydelse på smørrets struktur og egalitet at kende. Han fandt og klassificerede de forskellige smørfejl, nedskrev omhyggeligt sine erfaringer, og med sit måleglas, sine termometre og vægte trængte han efterhånden til bunds i fagets hemmeligheder, og af den bedste praksis i ind- og udland konstruerede han før nogen anden i verden mælkeridrftens teoretiske grundlag. Han fik gennemført renlighed, lys og luft i mælkerierne og benyttelse af termometret, uret og vægten. Han fastslog bestemte regler og hævdede derved mælkeridrften

Et ismælkeri.

At have is til kølingsbrug hele året forekom oprindelig de fleste landmænd utænkeligt. Enkelte havde gjort små forsøg og opgivet det igen; men 1873 indrettedes det første ismælkeri, og i løbet af 70'erne foretoges en lang række forsøg med opbevaring af vinterens is og sne til dette formål. Forsøgene viste, at det virkelig var muligt ret længe at konservere de kuldebringende stoffer. På ovenstående billede er mælkespande hensat i en balje med is til flødeafsætning. Mejersken står med en skummeske. På væggen sier til rensning af mælken.

Efter Bernhard Bøggild: Mælkeribruget i Danmark, 1896.

fra en empirisk til en rationel virksomhed. Der var tidligere ingen kontinuitet selv i de bedste mælkerier, og var godsejeren eller proprietæren så uheldig at støde mejersken for hovedet – og hun var en vanskelig person – var hun straks parat til at rejse, og når en ny mejerske rykkede ind på hendes plads, blev smørret måske dårligt. Nu forsvandt det vekslende og hemmelighedsfulde i faget, og der blev bragt system og plan i Danmarks mælkeribrug, før dette var tilfældet i noget andet land⁶. I 1870'erne arbejdede en anden af det danske mejeribrugs pionerer docent N. J. Fjord, Landbohøjskolen, med en række problemer vedrørende smørproduktionen som f. eks. isanvendelse ved smørfremstilling, isafkølings indflydelse på flødeafsætning o. l., forsøg, der væsentligt reducerede forbruget af mælk til hvert pund smør⁷. Disse resultater spredtes ved foredrag, artikler i landbrugsfagpressen, ved smørudstillinger og udgivelser af vejledninger for smørtilberedelse, som fik stor udbredelse⁸. Under Segelckes virksomhedsperiode uddannedes over 600 landmænd, der for en dels vedkommende som en slags omrejsende mejerister skulle indføre

landmændene i rationel kvægfodring, mælkebehandling og smørtilvirkning, ligesom Danmarks tre første mejerikonsulenter uddannedes under ham for at blive ansat som rådgivende eksperter i mejeribrug af lokale landboforeninger⁹. For videre at udvikle den teoretisk videnskabelige indsats i landbruget oprettede staten i 1874 en lærestol i mejerivæsen ved Landbohøjskolen i København, der allerede i 1857 var blevet oprettet som den højeste landbrugsfaglige skole¹⁰.

Trods det, at de nye mælkerimetoder i årene efter 1870 også vandt indpas på bondegårdene, så var den indsats, der i første omgang blev gjort, først og fremmest af betydning for de store gårde. Kvaliteten i bondesmørret og priserne for dette var betydeligt ringere end for herregårdssmørret. Bønderne producerede i mindre mængder og i forskellige kvaliteter; de leverede smørret til deres købmænd eller til smørpakkier, hvor det sorteredes, omæltedes og sloges til dritler, hvorefter det udførtes til England. Denne bearbejdning medførte, at selv godt smør året rundt kun opnåede anden klasses laveste notering og ofte mindre. Dertil kom, at det ringere udbytte, som mælkeridriften således bragte de mindre ejendomme i forhold til de større, yderligere øgedes derved, at der til produktionen af 1 kg smør på de første som regel på grund af en mindre rationel fremgangsmåde brugtes langt mere mælk end fra de sidste, og end der behøvedes at blive brugt¹¹.

Spørgsmålet om, hvorledes man for bondebrugene kunne skabe mere effektive produktionsformer, blev stadig mere aktuelt, efterhånden som disses smørproduktion steg. Tanken om at flytte denne til særlige mejerier var ikke samtiden fremmed, og der forsøgtes med forskellige private mejerityper¹². Ingen af disse mejerityper betød imidlertid nogen helt tilfredsstillende løsning, blandt andet fordi transporten af mælken i hvert fald før centrifugens anvendelse medførte, at mælken efter transporten til mejerierne gav for lidt fløde og altså for lidt smør. Hertil kom at fællesmejerierne ikke kunne finde lønnende anvendelse for biprodukterne skummet- og kærnemælken. De senere anlagte andelsmejerier lod biprodukterne gå tilbage til bedrifterne til opfodring, hvilket utvivlsomt har været af den største betydning for rentabiliteten i smørproduktionen og landbrugsproduktionen som helhed¹³.

Landbrugskrisen. Den totale omlægning til animalsk eksport

Fra slutningen af 1870'erne medførte den trafikale revolution, at de gunstige konjunkturer, som de europæiske landbrug da i 30-40 år havde nydt godt af, afløstes af et stærkt fald i landbrugspriserne som følge af konkurrencen med de oversøiske landes produkter, især korn, som nu i store mængder

førtes til Europa. For Danmark, der ensidigt var levnedsmiddeleksportør, betød dette, at den allerede igangværende omlægning til animalsk produktion og eksport forvandlede fra en givtig mulighed til en nødvendighed.

Prisfaldet på landbrugsvarer belyses af følgende tabel.

*Landbrugets salgspriser fra 1875-76 til 1912-13*¹

Kr/kg	(efter handelsstatistikens opgivelser)				
	1875-76	1883-84	1890-91	1900-01	1912-13
Flæsk og bacon.....	1,13	0,85	0,82	0,97	1,22
Oksekød og kalvekød.....	1,12	1,05	0,86	0,83	1,18
Smør.....	2,23	1,90	1,80	1,96	2,22
Æg.....	0,86	0,80	0,84	0,92	1,19
Byg*.....	0,15	0,12	0,10	0,09	0,12

* Importpris.

Salgspriserne kan i det store og hele anses for repræsentative for de priser, som producenterne modtog.

Som det ses faldt kornpriserne noget stærkere end priserne på animalske produkter. Den hurtighed, hvormed det danske landbrug tilpassede sig til denne situation, ses af følgende.

*Overskudseksporten af landbrugsvarer*² (mill. kr.)

Årgennemsnit	Animalske produkter	Korn, mel og gryn
1875-79.....	65,7	27,6
1880-84.....	81,2	10,8
1885-89.....	88,0	÷ 7 7
1890-94.....	134,6	÷ 20,6

Kornvareeksporten, der før 1880 endnu udgjorde 30 % af vor overskudseksport, var i det følgende femår stærkt reduceret for derefter at erstattes af en stadig stigende overskudsimport (fra 1883). I 1880'erne er omlægningen til animalsk eksport blevet total. Under de herskende prisforhold var Danmark

*Storbritanniens andel af den danske eksport af følgende animalske produkter mellem 1875 og 1899 (generalhandel)*³

	Smør		Hornkvæg, får og lam		Flæsk		Æg	
	Mill. kr.	%	Mill. kr.	%	Mill. kr.	%	Mill. kr.	%
1875-79.....	22,1	84,5	13,0	55,4	1,8	47,9	1,05	82,6
1880-84.....	24,8	86,7	20,9	79,8	4,1	56,9	2,0	83,3
1885-89.....	40,9	93,6	13,7	70,0	16,0	85,9	4,1	92,6
1890-94.....	85,7	96,8	3,9	20,3	30,6	97,1	7,2	94,7
1895-99.....	116,8	97,2	—	—	46,8	96,1	11,6	92,8

ude af stand til at konkurrere i korn, og man gik derfor over til at opfodre kornet i stedet, og en stærk specialisering i eksporten af smør, flæsk, levende dyr og senere æg blev følgen. Under disse forhold udvidedes den danske eksport af animalske produkter til Storbritannien meget kraftigt.

Bortset fra eksporten af levende svin, som var meget betydelig indtil 1887, gik som tidligere den overvejende del af vor animalske eksport til Storbritannien. Smørret var nu blevet langt den største eksportvare. Hornkvægs-eksporten toppede i begyndelsen af 1880'erne og forsvandt i periodens slutning. Flæskeeksporten voksede især fra 1880'ernes anden halvdel frem til at blive en faktor af betydning, og ægeksporten var i kraftig vækst. Smøreksperten til Storbritannien gennemgik mere end en femdobling frem til århundredskiftet og flæskeeksporten ellevedoblede i forhold til 1880'ernes begyndelse.

Danmarks særlige forudsætninger som landbrugsland

Baggrunden for denne vældige produktionsforøgelse på så få år var for det første, at vor betydelige overskudseksport af korn fra 1882 forsvandt (se s 137), og at afgrøderne i stedet indgik i produktionen af kvæg og svin.

Danmark havde ganske særlige forudsætninger for at udvide sin eksport af husdyrprodukter, idet dets kornproduktion pr. indbygger allerede fra 1870 var ganske usædvanlig høj. De følgende anførte tal er tilstrækkelig sikre til at angive relative niveauer.

*Høstudbytte pr. indbygger i Europa 1870-1900*¹

	Kg pr. år			
	Rug			
	1871-80	1881-90	1891-1900	1901-05
Danmark.....	212	208	209	187
Nordvesteuropa.....	89	84	87	90
Europa.....	97	95	94	96
	Byg			
	1871-80	1881-90	1891-1900	1901-05
Danmark.....	265	235	212	213
Nordvesteuropa.....	57	53	50	48
Europa.....	47	45	45	46
	Havre			
	1871-80	1881-90	1891-1900	1901-05
Danmark.....	261	261	276	268
Nordvesteuropa.....	97	95	97	97
Europa.....	78	78	79	82
Canada.....	226	339	411	605

For de nævnte foderkorngrupper undtagen havre, hvor det blev overgået af Canada, havde Danmark den største produktion pr. indbygger i verden. Dette er i øvrigt et vidnesbyrd om den gunstige stilling, Danmark havde befundet sig i, så længe kornpriserne havde været stigende.

U. S. A. kunne hverken i rug, byg eller havre pr. indbygger måle sig med Danmark, mens det i hvede og især majs var ganske suverænt, og dette skabte dets fremtrædende stilling for alle kornsorter. Nogen sammenligning for rodfrugterne, der fik en stadig større betydning for fodringen af hornkvæget, kan

Samtlige kornsorter (hvede, rug, byg, havre, majs) ¹

	Kg pr. indbygger pr. år					
	1876/80	1881/85	1886/90	1891/95	1896/1900	1901/05
Danmark.....	787	774	746	749	730	708
Nordvesteuropa.....	305	296	293	290	289	285
Europa.....	352	354	346	350	350	366
U.S.A.....	1.159	1.170	1.137	1.071	1.119	1.156

ikke gives, men den danske produktion heraf pr. ha. og totalt var i kraftig vækst omkring århundredskiftet, ligesom roearealets andel af det samlede landbrugsareal steg betydeligt.

Ovenstående tal fortæller om forholdet mellem det enkelte lands befolkningsstørrelse og dets landbrugsproduktion. Vil man sammenligne produktionen af korn pr. ha. må man gøre sig klart, at ud over jordens forskellige frugtbarhed vil en række forskellige produktionsvilkår påvirke resultatet. Toldforholdene og antal beskæftigede i landbruget vil naturligvis være af betydning for, hvor intensivt man dyrker jorden. Hvis man som i England reducerer landbrugsarealets størrelse, vil den bedre del af jorden blive tilbage som anvendt landbrugsjord, hvilket naturligvis påvirker udbyttets størrelse. For Danmarks vedkommende anvendtes en stærkt stigende del af arealet til rodfrugtsdyrkning, og den forholdsvis ringere del af jorden blev tilbage til kornavl. Både Danmark og England var m. h. t. kornimport frihandelslande, og en sammenligning mellem disse to lande er da bedre mulig end med mange andre lande, hvor kornpriserne holdtes kunstigt høje og derfor opfordrede til større produktion, end markedspriserne kunne give anledning til.

Danmarks udbytte pr. ha af de forskellige kornsorter adskilte sig ikke afgørende fra de højest stående europæiske landes i perioden, skønt dets gennemsnit tydeligt lå blandt de bedste (jvf. s. 141).

Frihandelslande som Holland (og Belgien) havde et større udbytte af jorden end Danmark. Især er forholdet mellem Storbritannien og Danmark i denne henseende dog af interesse, idet det britiske landbrug ses at have et særdeles højt udbytte – et vidnesbyrd om det engelske landbrugs høje stade. Kun i udbyttet af hvede pr. ha., hvor man byggede på en mindre og en specielt egnet del af jorden, ses det danske udbytte at overgå alle andre landes; men man kan næppe anføre en overlegen dansk effektivitet som kornproducerende land som forudsætning for den udvikling, der fulgte. Langt mere er overskuddet pr. indbygger, der angiver et stort areal af egnet landbrugsjord i forhold til befolkningens størrelse, en væsentlig forudsætning. Det betydelige produktionsoverskud af korn åbnede glimrende muligheder for at udvide husdyrproduktionen og at intensivere fodringen af dyrene, se tabeller s. 141.

*Høstudbytte pr. ha*³

	Rug (centner* pr. ha.)			
	1871-80	1881-90	1891-1900	1901-05
Danmark.....	15,73	15,79	16,84	17,06
Nordvesteuropa.....	11,62	12,01	13,67	15,23
Europa.....	7,39	7,61	7,83	9,25
	Byg (centner pr. ha.)			
	1871-80	1881-90	1891-1900	1901-05
Danmark.....	16,22	16,06	17,9	19,10
Storbr. og Irland.....	—	17,88	19,23	19,09
Nordvesteuropa.....	—	15,48	16,34	17,44
Europa.....	—	9,75	10,10	10,69
	Havre (centner pr. ha.)			
	1871-80	1881-90	1891-1900	1901-05
Danmark.....	12,86	13,07	14,56	15,56
Storbr. og Irland.....	—	16,12	16,79	17,40
Nordvesteuropa.....	—	13,83	14,78	15,72
Europa.....	—	8,79	9,55	10,19
	Hvede (centner pr. ha.)			
	1871-80	1881-90	1891-1900	1901-05
Danmark.....	19,56	23,01	25,68	29,56
Storbr. og Irland.....	17,06	19,98	20,92	21,58
Nordvesteuropa.....	14,95	15,95	17,21	18,43
Europa.....	8,68	9,05	9,32	9,94

*) Centner metrisk mål = 100 kg.

Antal køer i Danmark 1837-1914^{4*}

1837.....	578.000	1893.....	1.011.000
1861.....	757.000	1903.....	1.089.000
1871.....	807.500	1914.....	1.310.000
1881.....	899.000		

*Tallet fra 1837 er ikke fuldt sammenligneligt med de senere, da aldersgrænsen ved denne tælling er sat ved 3 år, medens den ved de senere er sat ved 2 år. Tallet angiver sommertællingen.

Denne store stigning i absolutte tal betyder dog ikke nogen videre forskydning af koholdet i forhold til befolkningens størrelse.

*Køer pr. 1000 indbyggere*⁵

	1837	1861	1871	1881	1893	1903	1914
Danmark.....	446	464	446	450	450	431	458

Antallet af køer pr. 1000 indbyggere var nogenlunde konstant perioden igennem, og koholdet har da i det meste af det 19. århundrede været meget betydeligt i forhold til befolkningens størrelse. Produktionen af levende dyr

foregik imidlertid oprindelig med dyrenes eksport som kødkvæg for øje, og køerne havde da på ingen måde den værdi som malkekvæg, som de ved en energisk udvælgelsesproces og avlsarbejde fik i løbet af perioden. Men man har dog med det store kvæghold haft særlige forudsætninger for at sætte en stor smørproduktion og eksport igang.

Sættes koholdet i forhold til landbefolkningens størrelse bliver forholdet noget anderledes.

Køer pr. 1000 indbyggere i landdistrikterne ⁶

1888.....	676	1903.....	711
1893.....	710	1909.....	795
1898.....	737	1914.....	776

Opgjort på denne måde er der en stigning, som udtrykker den kun svagt stigende landbrugsfolknings større arbejdsindsats.

En sammenligning med andre lande i Europa viser Danmark som førende i antal hornkvæg pr. 1000 indbyggere.

Hornkvæg pr. 1000 indbyggere ⁷

	Hornkvæg	Hornkvæg		Hornkvæg
		Heraf køer		
Danmark.....	736 (1881)	728 (1903)	431	837 (1909)
Storbr. og Irl.....	278 (1882)	268 (1903)	96	261 (1909)
Holland.....	348 (1881)	309 (1903)	181	307 (1904)
Frankrig.....	308 (1879)	382 (1902)	213	363 (1908)
Norge.....	563 (1875)	430 (1900)	312	470 (1907)
Finland.....	549 (1881)	530 (1902)	399	493 (1907)
Sverige.....	488 (1880)	496 (1903)	341	495 (1908)
Svejts.....	371 (1876)	402 (1901)	222	429 (1906)
Tyskland.....	369 (1873)	338 (1900)	187	330 (1907)
Belgien.....	257 (1866)	248 (1903)	123	252 (1908)
Rusland.....	298 (1876-81)	313 (1902)	118	270 (1909)
Serbien.....	623 (1866 og 1873)	896* (1895)	235	384 (1900)

*Bosnien og Herzegovina.

Danmark har allerede i 1880, når bortses fra Irland, der her indgår i den britiske statistik, haft det største antal hornkvæg pr. 1000 indbyggere i Europa. Vi kan føre de danske tal længere tilbage; de var i 1837: 660 pr. 1000 indbyggere, i 1861 699 stk. hornkvæg og i 1871 687⁸, hvilket nok kan tillade os at slutte, at Danmarks hornkvægsbestand og bestand af køer pr. 1000 indbyggere i hele anden halvdel af det 19. årh. har ligget i toppen i forhold til alle andre europæiske landes.

Smørekporten. Det store gennembrud

De specielle forudsætninger, Danmark havde for at etablere en smørproduktion, blev da også benyttet, da priserne efter 1860 i særlig grad opfordrede dertil, og skønt fremstillingen af bondesmør på effektiv måde voldte vanskeligheder, ser vi en betydelig udvidelse af eksporten før 1880 (sml. s. 134). Den afgørende ændring for bondesmørret skete ved opfindelse af centrifugen i 1878. Allerede fra o. 1860 havde man i udlandet gjort de første forsøg med at anvende centrifugalkraften til at fremme flødens udskillelse, og man arbejdede i 1870'erne i flere lande på at skabe en praktisk brugelig centrifuge. En sådan konstrueredes omtrent samtidig i Danmark og Sverige i 1878¹. Med denne nydannelse var den tekniske forudsætning skabt for, at danske bønder kunne udnytte stordriftens fordele og producere smør af ensartet og god kvalitet med mindre mælkeindsats pr. kg smør. Ved centrifugens behandling af mælken var man i stand til at få det fulde flødeudbytte af sødmælken uden hensyn til mælkens transport¹. Ved udgangen af 1887 var antallet af centrifuger i danske mejerier ca. 2.200².

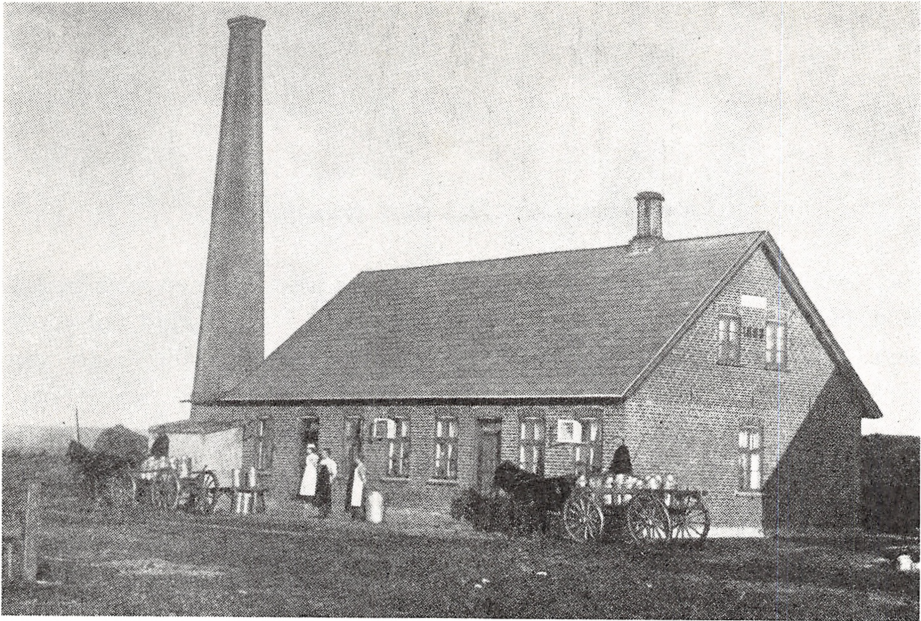
Danske bønder havde grebet den mulighed for bedre og billigere produktion, som denne tekniske opfindelse bød dem, så meget mere som de under tryk af konjunkturerne nødvendigvis måtte producere mere effektivt. I 1882 oprettedes i den jyske by Hjedding på selvstændigt initiativ af de derboende bønder Danmarks første andelsmejeri³. Den karakteristiske cooperative form, hvor producenterne selv ejede og drev mejeriet, blev i reglen taget som mønster, da oprettelsen af nye mejerier med stor hast bredte sig over hele landet i det følgende årti.

Oprettelsen af mejerier er koncentreret om femåret 1886–90, i hvilken periode ialt 595 af landets godt 1100 andelsmejerier i 1914 er grundlagt.

Oprettelsen af danske mejerier 1881–1914⁴

	Før 1881	1881–85	1886–90	1891–95	1896– 1900	1901–05	1906–10	1911–14	Uan- givet	I alt
Andelsmejerier...	4*	80	595	153	110	65	92	52	17	1.168
Fællesmejerier...	6	14	22	7	27	21	59	18	22	196

*Dette tal omfatter fællesmejerier, som er oprettet før 1881, men som senere er overgået til at blive andelsmejerier.

Mejeriet »Aalykke« i Skarrild, opført 1893.

Bygningen, der også anvendtes til beboelse, er beskeden, men derved også typisk. Det ses ikke på den, at mejerianlæggene i de sidste par årtier af forrige århundrede er en af dansk landbrugs store bedrifter.

Efter »Mejeriet Aalykke Skarrild 1893-1943«.

Dette hang nøje sammen med konjunkturerne. Landbrugets priser havde nok i årene 1877-85 været nedadgående, men disse år var præget af et større prisfald på de industrielle rå- og færdigvarer, og landbruget bevarede ved det fremkomne gunstigere bytteforhold sin købekraft til henimod 1885, hvilket bl. a. gav sig udtryk i en kraftig stigning i værdien af importen til trods for det faldende prisniveau⁵. Herefter slog imidlertid prisfaldet igennem til ugunst for landbruget, og de danske bønder pressesedes ind i effektivere produktionsformer for at værgе sig imod krisen.

Det spring, vi ser i eksporten af smør til Storbritannien fra 1885-94, er da udtryk for, at den danske bonde for alvor begyndte at deltage i smørekseporten, og at den industrielle fremstilling af smørret havde gjort det muligt nu at få det fulde udbytte af mælkeproduktionens stigning.

Før andelsmejeriernes oprettelse var der en betydelig kvalitets- og prisforskel mellem dansk herregårds- og bondesmør.

I 1887 var prisforskellen formindsket til 19^{1/2} og i 1889 til 14 kr. pr. 100 pd. I de derpå følgende år gled priserne på herregårdsmør og bondesmør sammen⁷. Andelsmejeriernes oprettelse har således betydet en kraftig forbedring af bondesmørrets kvalitet og frembragt relativt bedre priser på dette.

Gennemsnitspris pr. 100 pd (kr.) ⁶

	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884
Herregårdssmør	119	129	120	118	107	123	120	118½	112	109
Bondesmør	86	94	85	79	71	93	88	88	82	80
Forskel	33	35	35	39	36	30	32	30½	30	29

Allerede i 1872 betaltes der i England mere for dansk smør end for irsk, og i 1878 overfløj det også det hollandske ⁸. Fra 1879 placerede det sig som et af verdens fineste smørprodukter. Ved den internationale smørudstilling i London 1879 ønskede man fra dansk side at præsentere resultatet af tyve års energisk arbejde med forbedring af smørproduktionen. Danmark deltog med ca. 70 prøver fra landets forskellige egne og fra mælkerier af alle størrelser. Resultatet blev, at dansk saltet smør blev erklærer for udstillingen bedste – dermed havde dansk smør placeret sig som kvalitetsmæssigt førende ⁹. Efter andelsmejeriernes oprettelse var man da tillige nået dertil, at man for de store mængder havde nået en ensartet høj kvalitet.

Baggrunden for den danske succes med fremstillingen af animalske produkter lå bortset fra de naturlige forudsætninger herfor i væsentlig grad i det samarbejde, der blev etableret mellem den teoretiske landbrugsvidenskabelige forskning og den praktisk arbejdende landmand. Hovedsædet for den teoretiske forskning blev Landbohøjskolen i København og det i 1882 hertil knyttede landøkonomiske forsøgslaboratorium. Dette underlagdes docent N. J. Fjords ledelse. Her foretog han sammen med en stab af medhjælpere forsøg med centrifuger og forskellig flødeafsætning, med forsendelse af smør, fodringsforsøg m. m. Med forsøgslaboratoriet som centralstation fik han spændt et forsøgsnet ud over landet omfattende herregårde, slagterier, fælles- og andelsmejerier. Personlig gjorde Fjord mange vigtige opfindelser navnlig vedrørende kontrol- og mælkerimaskiner. For smørrets kvalitet var det tillige vigtigt, at man gennem smørudstillingerne skabte kontakt og samarbejde mellem smørhandlere, mejerikonsulenter og mejerier. Det er her ikke muligt i sin helhed at beskrive det energiske og succesrige arbejde, der på en bred front blev gjort på alle områder inden for landbrugsproduktionen – husdyrbrug, mejeribrug, planteavl, planteforædling, landbrugsundervisning o. s. v. – skønt alt var af væsentlig betydning for landbrugets udvikling. Men særligt må dog nævnes den effektive organisering af det faglige oplysningsarbejde gennem landbrugsfaglige konsulenter spredt over landet. Disse dækkede som særlige eksperter forskellige landbrugsfaglige områder og ansattes dels som statskonsulenter og dels som konsulenter for de lokale landboforeninger med delvis

støtte fra staten. Gennem disses virke og formidling muliggjordes en stadig effektivisering af produktionen. Deres antal og virkeområder før 1914 ses af følgende tabel.

*Antal konsulenter vedrørende forskellige faggrupper i perioden 1860–1915*¹⁰

	1860	1865	1870	1875	1880	1885	1890	1895	1900	1905	1910	1915
Planteavl.....	-	-	-	-	-	1	1	4	4	22	38	46
Planteavl og regnskabsfør.	-	-	-	-	-	-	-	1	2	1	1	-
Planteavl og husdyrbrug..	-	-	-	-	1	1	1	1	3	8	13	13
Husdyrbrug.....	-	-	-	-	1	1	14	21	32	37	38	34
Mejeribrug.....	1	1	4	6	8	4	4	4	5	8	7	8
Fjerkræavl.....	-	-	-	-	-	-	-	-	6	4	4	4
Flersidig konsulentvirks...	-	-	-	2	-	-	5	3	7	9	7	9
Speciel kons.virks.....	-	-	1	1	1	3	7	8	8	8	6	7
Andre.....	-	-	-	-	1	1	1	1	2	3	7	16
	1	1	5	9	12	11	33	43	69	100	121	137

Ved et intensivt avlsarbejde gennem kvægavls- og svineavlsforeninger forbedredes især fra 1880'erne, dyrenes kvalitet, således at man fik fremelsket de for produktionen mest hensigtsmæssige arter. For smørproduktionen blev det af væsentlig betydning, at Statens landøkonomiske forsøgslaboratorium i 1880'erne tog sagen op om, hvilket kvæg, der gav den fedeste mælk og det bedste smør. Et af docent N. J. Fjord konstrueret kontrolapparat lagde klart for dagen, at der kunne være meget stor forskel med hensyn til flødeprocenten i mælken fra forskellige leverandører. Dette medførte mælkens betaling efter flødeprocent på 8 fælles- og andelsmejerier fra 1886, og mange fulgte efter i de følgende år¹¹. Herved opstod hos landmændene ønsket om at få de enkelte køers mælk regelmæssigt kontrolleret, og i januar 1895 oprettedes Danmarks og verdens første kontrolforening og kontrolstation efter at et praktisk brugeligt kontrolapparat var blevet konstrueret af tyskeren Gerber i 1891. Denne kontrolforening blev mønster for de kontrolforeninger som med statsstøtte i de følgende år oprettedes rundt i landet (1895–99: 128, 1900–04: 207 og 1905–09: 184). I 1909 var 18 % af det samlede antal køer underkastet kontrolforeningernes undersøgelse. Medlemmerne skaffedes af foreningen udtømmende besked om det anvendte foder og om ydelsens og foderforbrugets indbyrdes forhold¹². Man fik herved rede på, hvilke køer der var bedst egnede som avlsdyr, og kvægavlsforeningerne havde heri retningslinier for deres arbejde med at forbedre avlen.

For produktiviteten i smørproduktionen blev dette af den største betydning.

Udbyttet af mælkeproduktionen pr. ko 1861-1914¹³

	Kg mælk til 1 kg smør	Beregnet årlig kg mælk pr. ko	Pr. ko kg smør
1861.....	31,7	1000	31
1871.....	29,4	1350	44
1881.....	29,4	1600	57
1893.....	26,9	2000	74
1903.....	25,4	2500	98
1914.....	25,4	2750	109

Efter denne opgørelse skulle ydelsen pr. ko i 1914 gennemsnitlig kunne sættes til 2.750 kg mælk og 109 kg smør eller 2,7 gange så megen mælk og over 3¹/₂ gang så meget smør som i 1861.

Disse forhold bevirkede, at man efter århundredskiftet, da stigende priser opfordrede dertil, kunne sætte nye rekorder i smørekporten.

Smørekспорт til Storbritannien (generalhandel)¹⁴

	Mill. kr.	Procent af totaleksport af smør
1900-1904.....	159,5	93,5
1905-09.....	177,1	91,0
1910-14.....	187,9	85,9

Smørekporten var nu nået til en sådan ekspansion, at denne ene vare, og det vil i realiteten sige Storbritanniens forbrug af dansk smør, var blevet af afgørende betydning for vor økonomi. Omkring og efter århundredskiftet betales ca. 30 % af vor samlede import alene af smørekporten, således som nedenstående tabel viser.

Smørrets betydning for Danmarks eksport og import¹⁵

År	Merudførsel af agrarprodukter Mill. kr.	Deraf smør Mill. kr.	Overskudseksporten af smør i % af over- skudseksport af agrar- produkter %	Import betalt med overskudseksport af smør %
1880-84.....	92.0	22.2	24,1	8,6
1885-89.....	80.3	35.2	43,8	13,6
1890-94.....	114.0	67.3	59,0	20,6
	Specialudførsel af agrarprodukter* Mill. kr.	Deraf smør Mill. kr.	Specialudførsel af smør i % af special- eksport af agrar- produkter %	Specialimport be- talt med special- eksport af smør %
1897-99.....	215.4	108.1	50,2	29,7
1900-04.....	280.3	138.1	49,3	32,0
1905-09.....	361.8	170.0	47,0	30,4
1910-14.....	492.2	195.9	39,8	28,5

*Herunder: Levende kreaturer, madvarer af landbrugets husdyr, kornvarer (formalede og uformalede), forskellige frøsorter og foderstoffer.

Det britiske levnedsmiddelmarked

Forbrugets forskydning

I Storbritannien var den kraftige industrialisering fortsat, der allerede ved århundredets midte havde gjort det til Europas store levnedsmiddelimportør. Den engelske landbefolknings procentdel af den samlede befolkning var stadig faldende.

Englændere beskæftiget ved landbrug og fiskeri m. v. ¹

	%
1881.....	12,4
1891.....	10,3
1901.....	8,5

Industrialiseringen i Storbritannien var langt mere fremskreden end i andre europæiske lande. Til sammenligning kan tjene, at i f. eks. Tyskland var i 1882 endnu 42,5 % beskæftiget ved landbrug og 1895 35,7 % ². Storbritannien var derfor, som det ses af følgende tabel, fortsat Europas og verdens største levnedsmiddelimporterende land.

Import af fødevarer til United Kingdom, Tyskland og Frankrig (mill. francs) ³

	1896	1898	1901
Storbritannien og Irland ¹	4.348.72	4.882.02	5.302.39
Tyskland ²	1.830.27	2.246.47	2.344.32
Frankrig ²	1.006.60	1.505.60	783.93

¹ eksklusive levende dyr.

² incl. levende dyr.

Hertil kom, at Tyskland og især Frankrig tillige var eksportører af levnedsmidler i noget omfang.

Storbritanniens import af fødevarer gennemgik i tiden mellem 1866 og 1913 i kraft af den enestående industrialiseringsproces yderligere en meget kraftig vækst i fortsættelse af den stærke ekspansion fra 1840'erne. Karakteristisk for denne periode blev det tillige, at der med en voksende levestandard hos den engelske arbejderbefolkning skete en forskydning af forbruget fra vegetabiliske til dyrere animalske levnedsmidler.

Storbritanniens import af fødevarer 1866-1910 ⁴

	Mill. £				
	Totalimport	Heraf oksekød, fårekød, svine- kød, bacon, skin- ker, æg, smør, ost osv.	%	Levende kvæg, får og svin	%
1866-70.....	77,07	15,04	19,5	4,53	5,9
1871-75.....	108,57	23,33	21,5	5,61	5,2
1876-80.....	136,27	34,03	25,0	7,60	5,6
1881-90.....	135,44	40,34	29,8	9,16	6,8
1891-1900.....	159,35	60,90	38,2	9,44	5,9
1901-10.....	202,93	88,20	43,5	8,22	4,1

Den samlede import af fødevarer mere end 2¹/₂dobledes, og importen af animalske produkter femdobledes. De animalske produkters andel af fødevarereimporten steg da fra omkring 25 % i årene 1866-70 til ca. 50 % i tidsrummet 1901-10.

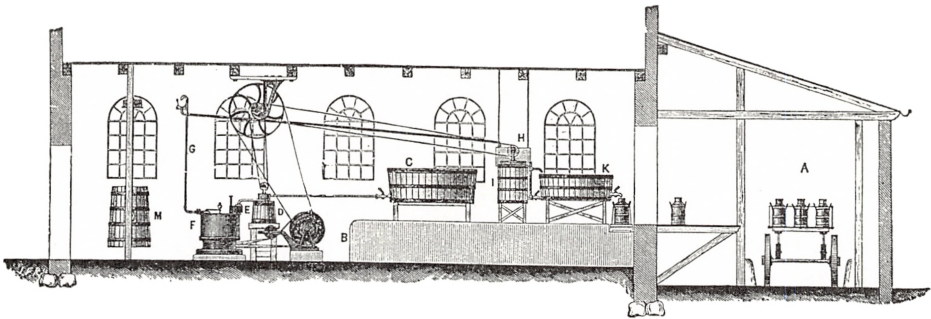
Med den stigende velstand var importen af animalske produkter da ikke blot steget proportionalt med befolkningens udvidelse, men man ser en meget kraftig stigning i importen pr. indbygger.

Fødevarer importeret til United Kingdom pr. indbygger ⁵
(lbs.)

Årgennemsnit	1866-75	1876-85	1886-95	1896-1905
Frisk oksekød, fårekød og svinekød.....	0,2	2,6	9,7	21,3
Bacon og skinker.....	5,1	12,7	13,5	18,9
Andet kød.....	2,3	3,8	3,6	4,6
Smør og margarine.....	4,6	6,7	9,6	12,4
Æg (stk.).....	17	24	34	49

Omlægningen af forbruget i England til en større konsumtion og import af dyrere animalske produkter blev af fundamental betydning for Danmark.

Allerede under kornsalgsperioden havde det britiske marked været centralt for dansk eksport, men fra 1840'erne under helt andre gunstige konjunkturer end i perioden indtil udgangen af århundredet. I det første tidsrum havde efterspørgselsforholdene forholdsvis automatisk fremkaldt en stigende eksport til lønnende priser. I de krisefyldte år, hvor ekspansionen af den animalske eksport fandt sted, var forholdene trods den voksende britiske import ganske anderledes vanskelige. Mulighederne for eksport begrænsedes af andre europæiske landes forsøg på at beskytte deres egne landbrug ved toldmure og importforbud, og på det ganske vist stadig åbne britiske marked måtte afsætningen indtil 1890'ernes sidste år ske til synkende priser og i skarp konkurrence med andre levnedsmiddeleksporterende lande.

Snit gennem et centrifugemælkeri.

A viser porten, hvor mælkevognene bragte og hentede jungerne. Perronen i porten er i højde med vognen og med forhøjningen B i mælkeriet. Efter indvejningen hældtes sødmælken i karret C, hvorfra den løb gennem forvarmeren D og tilstrømningstragten E til centrifugen F. Centrifugemælken hævdes gennem stigerøret G og løb dernæst gennem skumbakken H og pasteuriseringsapparatet I til skummetmælkskarret K, hvorfra den udstjedes for straks at sendes med vognene hjem til producenterne.

Efter Bernhard Bøggild: Mælkeribrugtet i Danmark, 1896.

Det skulle imidlertid vise sig, at den danske specialisering i eksport af smør, bacon og æg gjorde Danmark til en mægtig faktor i engelsk import og nu tillige i det engelske forbrug af disse produkter i tiden frem til 1914, således som det fremgår af tabellen.

United Kingdoms import af smør, bacon og æg fra Danmark og disse varers procentdele af den britiske totalimport af disse varer 6*

Års-gennemsnit	£							
	Danmarks eksport til United Kingdom	Heraf smør, flæsk og æg	Smør	% af britisk smør-import	Bacon	% af britisk import af bacon	Æg	% af britisk import af æg
1877-81..	4.621.526	1.755.712	1.601.556	15,1	68.971	0,7	85.185	3,6
1896-1900	11.786.623	10.751.631	7.195.894	43,9	2.848.375	31,0	707.362	15,1
1909-13..	20.952.737	19.440.320	10.393.258	43,3	7.106.970	48,2	1.940.092	23,9

*Sammenlignes de engelske tal i værdier med de tilsvarende danske vil man finde, at de engelske værdier oftest ligger på et højere niveau end de danske. Det må her tages i betragtning, at United Kingdom tal er cif værdier for importen, mens de danske er f.o.b. Den engelske statistik har et sikrere værdigrundlag end den danske (jvf. s. 259 og 264) og må have prioritet frem for denne. Den danske eksportstatistik værdier regnes i øvrigt også i almindelighed i eksporten for under-vurderede i hvert fald frem til 1890'erne. Den omfattende danske transithandel med smør og æg giver tillige muligheder for betydelige forskelle i tallene, skønt de danske tal er generalhandelstal.

Danmarks eksport til United Kingdom gennemgik mere end en firenhalvdobling i denne periode, og som det ses skyldtes dette udelukkende eksporten af de tre hovedvarer, om hvilke den danske eksport i enestående grad var koncentreret. Endnu i årene 1877-81 spillede andre varer, nemlig korn og levende dyr en afgørende rolle i den danske eksport; men udviklingen i tallene fra 1881 til 1896 er et stærkt vidnesbyrd om den omlægning af produktion

og eksport, der fandt sted i de afgørende år. Danmark fik i løbet af et tiår placeret sig som United Kingdoms forrådskammer for disse varer, og forskellen mellem den procentmæssige andel af mængder og værdier (jvf. s. 154) er et vidnesbyrd om, at dette tillige skete til priser der lå over gennemsnittet. Smørret var hovedvaren i eksporten, men baconeksporten fik et gennembrud i 1890'ernes anden halvdel og blev allerede før 1914 en mægtigere faktor i den engelske baconimport end det danske smør i smørimporten.

Det britiske smørmarked

De afgørende år, i hvilke det viste sig, at det danske smør i eminent grad var i stand til at gøre sig gældende i konkurrencen om de engelske forbrugeres gunst, var årene 1885–1900, hvor, som vi ser af tabellen, det store gennembrud fandt sted.

Storbritanniens import af smør fra Danmark¹

	1000 cwts	% af totalimport
1881–85.....	330	10.06
1886–90.....	599	34.48
1891–95.....	988	41.01
1896–1900.....	1.389	42.78
1901–05.....	1.682	41.79
1906–10.....	1.743	41.22
1911–13.....	1.677	40.42
1914–16.....	1.404	42.06

Springet opad fra midten af 1880'erne, der viste, at Danmark magtede en kolossal mængdeekspansion, skyldes etableringen af de danske andelsmejerier. Fra 1890'erne er Danmark fast leverandør af over 40 % af den samlede britiske import af smør.

I perioden fra 1860'erne, hvor det danske landbrug havde udvidet sin smørproduktion og arbejdet energisk med smørtilvirkningsprocesser, havde de engelske landmænd koncentreret sig om udvidelse og forbedring af kødproduktionen, mens mejeribruget stod stille. Endnu i 1880'erne foregik smørproduktionen på traditionel vis på gårdene. Først da begyndte man at studere og standardisere smørtilvirkningens proces, og oprettelse af mælkerier, der kunne behandle mælken mere effektivt og økonomisk, påbegyndtes. Først i 1890'erne toges de første centrifuger i anvendelse, ligesom også først da en statsstøttet landbrugsforskning og landbrugsundervisning tog sin begyndelse. På dette tidspunkt havde det industrielt fremstillede danske smør imidlertid haft sit fulde gennembrud på det britiske marked, og med de langt effektivere

danske produktionsformer kunne det engelske smør hverken konkurrere i pris eller kvalitet. Efterspørgselen efter mælk til den voksende industribefolkning steg i samme tidsrum stærkt, og det blev derfor en naturlig og under de herskende forhold mere lønnende opgave for det britiske landbrug at tilfredsstille dette behov. Endnu i 1905 var mejerisystemet kun i ringere omfang slået igennem i England. Resultatet blev, at Storbritannien uden for Irland ikke blev noget smørproducerende land af betydning. I Irland var der gode muligheder for mejeridrift, og et mejerivæsen etableredes her efter mere moderne linjer, uden man dog var i stand til at skabe en regelmæssig og effektiv produktion på linje med den danske. De irske landmænd forsøgte at dyrke tilstrækkeligt af det foder, som brugtes til kreaturerne om vinteren, hvorfor tilførslerne af irsk vintersmør svigtede ².

Storbritanniens smørimport kom fra de nærmestliggende europæiske lande samt fra Nordamerika, Australien og New Zealand.

Storbritanniens smørimport fordelt på lande ³

	cwts							
	1881	1885	1890	1895	1900	1905	1910	1914
Danmark. . . .	279.625	377.586	824.749	1.162.770	1.486.342	1.630.363	1.726.091	1.749.072
Frankrig. . . .	496.724	450.949	525.105	454.843	322.048	348.442	361.249	273.819
Rusland. . . .	5.642	14.793	8.366	128.550	209.738	461.140	584.040	616.380
Holland*. . . .	745.536	1.080.904	156.069	191.201	282.805	209.897	154.537	183.999
Belgien.	50.118	61.681	37.229	24.732	78.771	53.252		
Sverige.	66.203	128.079	224.235	310.809	196.041	188.209	345.684	270.138
Tyskland. . . .	108.881	145.948	104.450	112.338	36.042	5.372	3.481	273
U.S.A.	174.246	78.642	84.553	66.932	56.046	84.874	756	7.844
Australien. . .	13.867	1.474	40.498	259.985	353.157	459.333	667.966	438.094
New Zealand				53.262	163.871	300.418	362.674	357.920
Canada.	78.194	36.123	15.195	39.629	138.313	292.117	16.805	3.128
Andre.	28.305	25.194	7.268	20.611	55.342	114.449	102.256	83.537

I alt. 2.047.341 2.401.373 2.027.717 2.825.662 3.378.516 4.147.866 4.325.539 3.984.204

*Statistikken omfatter indtil 1887 også margarinc, som var en stor hollandsk eksportvare.

Endnu i 1885 var Frankrig den vigtigste eksportør af smør til England, men fra firsernes midte og indtil 1914 blev Danmark den ubestridt førende smørleverandør. For den danske konkurrence med de europæiske landes smøreksport har Danmarks specielle stilling med det største antal kvæg i Europa pr. 1000 indbyggere og det største overskud af korn pr. 1000 indbyggere til opfodring af kvæget naturligvis betydet, at ingen af de andre lande har kunnet præstere en tilsvarende forholdsvis stigning i eksporten af animalske produk-

ter – her smør – men dertil kom yderligere, at disse landes egen industrialisering og befolkningsstigning medførte, at en større del af produktionen efterhånden konsumeredes i hjemlandet ⁴. Dette gælder for eksportlande som Frankrig, Belgien, Tyskland og U. S. A. Tysklands smørekseport til Storbritannien svandt helt ind, hvorefter landet overgik til at blive et smørimportmarked, hvor især Holland – en naturlig konkurrent for Danmark, der også en tid gjorde sig gældende på det britiske marked – fandt afsætning sammen med Rusland ⁵.

Det blev naturligt nok fra egentlige landbrugslande, at Danmark måtte møde konkurrence. Rusland voksede som smørekseportør efter århundredskiftet op til at blive en af Danmarks nærmeste konkurrenter mængdemæssigt, men kvalitetsmæssigt kunne heraf kun den finske smørekseport gøre sig gældende. Fra midten af 1890'erne begyndte de oversøiske landes dyriske produkter i denne sammenhæng smør at dukke op i Storbritannien. De tekniske fremskridt muliggjorde, at selv letfordærlige varer nu kunne transporteres over store afstande, da specialbyggede skibe udrustedes hertil ⁶.

Canada, Australien, New Zealand og U. S. A. havde ved deres landbrugsstruktur lignende muligheder som Danmark for at ekspandere deres eksport af animalske produkter.

Hornkvæg pr. 1000 indbyggere ⁷

	Hornkvæg i alt	Køer
Danmark.....	728 (1903)	431 (1903)
U.S.A.....	910 (1900)	390 (1900)
Canada.....	1.038 (1901)	448 (1901)
Argentina.....	5.000 (1903)	400 (1903)
Australien.....	1.824 (1903)	419 (1903)

Danmark var i overvældende grad distanceret i hornkvægstal pr. 1000 indbyggere af de store kødproducerende områder, hvilket jo også gav sig udtryk i vores svigtende evne til at konkurrere i eksporten af levende dyr og slagtet kalve- og oksekød på det britiske marked, men med hensyn til køer pr. 1000 indbyggere og dermed mælke- og smørproduktion var vor stilling stærk selv i forhold til disse områder.

Australien og New Zealands eksport af smør udgjorde tilsammen en stigende del af den britiske smørimport efter århundredskiftet, og de blev sammen med Rusland vore nærmeste konkurrenter. Canada havde med sine glimrende muligheder et nærliggende marked i U. S. A., hvilket betingede dets ringe betydning efter 1906.

Topnotering i England for 1 cwt smør 1896-1905⁸

Oprindelsesland	Kval.	Gnstl. årspris									
		1896 sh	1897 sh	1898 sh	1899 sh	1900 sh	1901 sh	1902 sh	1903 sh	1904 sh	1905 sh
Irland			99/8	99/8	105/8	105/8	110/10	105/10	104/2	100/2	108/10
Australien og New Zealand		89/5	99/7	105/0	105/0	104/6	107/0	110/0	101/8	98/2	107/0
Canada og U.S.A.		89/5	93/10	95/5	98/7	103/7	103/1	102/8	97/1	91/10	107/11
Argentina . . .		-	99/0	105/0	105/0	99/9	110/0	108/8	100/6	93/11	105/4
Frankrig . . . I		108/0	106/10	109/6	110/5	111/2	112/9	115/11	104/0	106/1	109/8
Frankrig . . . II		97/8	96/6	100/5							
Holland		98/8	95/5	96/9	103/9	105/0	108/8	104/11	105/1	105/0	109/0
Rusland		-	91/4	88/4	96/8	94/0	95/10	96/5	93/3	91/4	102/1
Sverige		109/3	106/7	106/3	113/0	114/7	115/5	112/4	110/8	109/8	114/13
Finland		-	102/0	100/9	107/9	107/11	109/3	105/4	104/8	102/3	108/11
Danmark		110/1	107/4	112/5	113/0	114/7	115/5	112/11	110/8	109/8	114/13

Smørpristabel 1905-14⁹

Kvalitet	Gennemsnitlig årspris i sh og d pr. cwt.									
	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	
Irland	1	111/6	108/6	116/6	112/0	112/0	119/0	119/0	117/0	122/6
	2	108/6	106/0	113/6	108/0	109/0	115/6	116/0	113/6	118/6
Rusland	1	105/6	98/6	111/6	105/0	109/0	100/0	115/6	107/6	115/6
	2	101/6	92/0	107/6	99/6	105/6	106/0	42/0	104/0	111/6
Canada	1	110/6	107/0	116/6	109/6	111/6	121/0	-	-	-
	2	107/0	103/6	113/0	106/0	109/0	117/6	-	-	-
Australien	1	108/0	102/6	115/6	107/6	112/0	114/0	119/0	114/6	119/0
	2	103/0	97/6	111/6	102/0	108/0	110/0	115/6	110/6	115/0
New Zealand . . .	1	111/0	107/0	118/6	111/6	116/0	114/6	123/0	120/0	122/6
	2	108/0	104/0	116/6	108/0	112/0	111/6	120/6	118/0	118/0
Argentina	1	107/6	104/6	117/0	109/0	113/0	110/0	120/6	115/0	117/0
	2	105/0	101/6	114/6	106/0	110/0	108/0	118/6	112/0	113/6
Danmark	1	119/0	114/6	122/0	118/6	120/0	125/0	130/0	127/0	130/6
	2	116/0	112/0	119/0	116/6	117/6	123/0	127/6	124/6	127/0

De geografiske forhold med Danmark placeret lige op ad eksportmarkedet betød dog et særligt aktiv for den danske eksport, mens Australiens og New Zealands konkurrenceevne alt andet lige belastedes ved transportomkostninger og, trods alt, en forringelse af varen ved transporten.

Danmarks specielle forudsætninger som landbrugsland og dets placering i Europa nær de store afsætningscentre, der i første række var England, giver os en væsentlig del af forklaringen på vor enestående stilling på det britiske marked. Man bør dog næppe se bort fra, at kvalitetshøjnelsen af vore produkter tillige var en forudsætning for disses centrale placering. Det australske

og new zealandske smør var i forhold til det danske en secundavare og kunne ikke umiddelbart erstatte dette.

Den danske mængdeekspansion skete samtidig med, at det danske smør var førende kvalitets- og prismæssigt. Det svenske, franske og hollandske smør var oprindeligt de nærmeste konkurrenter på kvalitet, men deres betydning var ind i det ny århundrede svindende mængdemæssigt, og især efter 1910 trængte det australske og new zealandske smør frem i deres sted, for da og senere at blive Danmarks egentlige konkurrenter i smør.

Flæskeeksporten og kvalitetstilpasningen

Til trods for at Danmark i det 19. århundrede havde specialiseret sig i kornavl og korneksport, havde, som vi har set, øgede muligheder for lønnende eksport af levende dyr, især fra 1840'erne, bevirket, at hornkvægsbestanden var blevet udvidet til en betydelig størrelse. Svinebestanden havde i forhold hertil et mere beskedent omfang, men med hornkvægsholdets udvikling kom der også en vis fremgang i svineholdet.

Svinebestanden i Danmark ¹

1837	1861	Årlig gennemsnitlig stigning
235.000	301.000	4.400

Alt i alt fulgtes udvidelsen af hornkvægsstyrken af en jævn stigning i svineholdet indtil 1860.

Den begyndende overgang til mejeribrug virkede sammen med prisforholdene ind på svinebestandens størrelse i de følgende årtier, skønt stigningen endnu var beskeden sammenlignet med den, der kom fra 1890'erne.

Svineholdets størrelse ²

	Årlig gennem-		Årlig gennem-
1871	snitlig stigning	1881	snitlig stigning
Stk.	1861-71	Stk.	1871-81
	Stk.		Stk.
442.000	14.100	527.000	8.500

Den talmæssige stigning i bestanden ledsagedes i denne periode af en væsentlig forbedring af dennes kvalitet. Allerede tidligere havde man for at forbedre svinekvaliteten indført avlsdyr især fra England af Birkshire og Yorkshire race, og man oprettede nu en del avlscentre, hvorfra et ret stort antal orner af middelstor engelsk race var indgået i avlen. Ved tællingen 1871 var der således af det samlede antal orner på godt 2.000 omtrent lige mange af engelsk race og af dansk landrace. Det produkt man herved fik frem, fedesvinet, var i 1870'ernes slutning særdeles velegnet for det tyske marked ³.

Eksporsten af især levende svin var da også i stærk fremgang.

For eksporten af levende svin spillede det britiske marked en underordnet

*Danmarks udførsel af flæsk og svin 1864-85*⁴

	Flæsk 1000 kg	Svin 1000 stk.
1864-70.....	4.776	31
1871-75.....	5.748	154
1876-80.....	4.712	213
1881-85.....	10.438	287

og aftagende rolle og udgik af billedet som følge af importforbud i 1882⁵. Derimod var det fortsat hovedaftageren af flæsk (jvf. s. 160) med 50 % af flæskeeksporten (mængder) i 1876-80 og 60 % i 1881-85. I perioden 1860-85 var afsætningen af levende svin, der for langt den største del gik syd på til Tyskland, af langt større betydning end flæskeeksporten. På dette grundlag var det, at produktionen af særlige fedesvin havde sin store glansperiode, og de sydlige markeder, særlig Hamborg og Altona, var afsætningspladser for den store svineeksport. Over Hamborg forsynedes dog ikke blot det tyske marked, men der var i betydeligt omfang genudførsel navnlig til det britiske marked, idet danske svin over hamburgerske slagterier som bl. a. J. D. Koopmann og Co. og Thompson og Co. gik som bacon til England⁶. Disse firmaer oprettede da også efter 1887 slagterier i Danmark.

Tyskland forlod sin hidtidige frihandelspolitik, da det i 1879 lagde en ret betydelig told på svin, netop på et tidspunkt, hvor Danmarks svineeksport til Tyskland udgjorde et par hundrede tusinde svin årligt, der for to tredjedele vedkommende gik til de Hamburgske baconslagterier. Dette bidrog til, at Danmark begyndte at orientere sig direkte mod det engelske baconmarked⁷.

Det første danske slagteri til produktion og eksport af bacon var blevet grundlagt i 1865, og yderligere et oprettedes i 1866. Først efter 1880, da vanskelighederne begyndte at vise sig for eksporten af svin, kom der yderligere gang i oprettelsen af slagterier, og deres tal var vokset til 11 i 1887⁸. Samme år bibragtes den danske eksport til Tyskland endelig et lammende slag ved det tyske importforbud mod levende svin, flæsk og pølser⁹. Herefter var en tilpasning til det britiske marked en uomgængelig nødvendighed. Den britiske efterspørgsel lød på flæsk udskåret og behandlet som bacon, og det efterspurgte bacon forudsatte en anden type svin end det til det tyske marked eksporterede fedesvin. Det kom i denne vanskelige situation til at spille en rolle, at Danmark ikke fuldt ud havde specialiseret sig i det tyske fedesvin. Der var i 1880'erne foretaget et betydeligt avlsarbejde for at frembringe en svinetype, der havde de egenskaber som det engelske marked forlangte. Krydsning mellem den store Yorkshire race og den hjemlige race viste sig at skabe et til bacon egnet svin, »et langt kødrikt fint knoglet og fintskindet svin med tyndt spæk-lag i ryggen, tyk bugvæg og gode skinker«¹⁰. Pionerarbejde hertil blev gjort

bl. a. af slagterier Magnus Kjær, Holstebro, fra hvis avlsbestand Yorkshire-orer fandt vej til svinebesætninger landet over og blev ophav til såkaldte »Holstebro svin« også kaldet »kgl. dansk flæsk« – den efterspurgte bacon. Allerede fra 1881 hævdedes det, at Danmark som intet andet land havde betingelsen for at oparbejde det rigtige baconprodukt ¹¹.

Tilpasningen til produktionen af denne svinetype tog nu fart, men kravet om levering af svinene slagtet betød endnu en udfordring til landbrugets tilpasningevne. Man tog fra slutningen af firserne i betydeligt omfang oprettelsen af nye slagterier til de nu stærkt stigende svineslagtninger i sin egen hånd ved oprettelse af andelsslagterier efter samme mønster som andelsmejerierne.

Oprettelse af andelsslagterier ¹²

	Antal andelsslagterier	Antal slagtede svin
1888.....	1	23.400
1890.....	10	147.500
1895.....	17	528.800
1800.....	26	675.200
1905.....	32	1.031.600
1909.....	34	1.362.500
1913.....	41	1.984.500

Ved siden af andelsslagterierne vedblev en ret betydelig sektor af private slagterier at eksistere, men andelsslagteriernes procent af samtlige svineslagtninger var i 1903 51 % og i 1909 65 % ¹³.

Virkningerne af det tyske importforbud tegner sine tydelige spor i statistikken, hvor man ser eksporten af svin erstattet af flæskeeksporten.

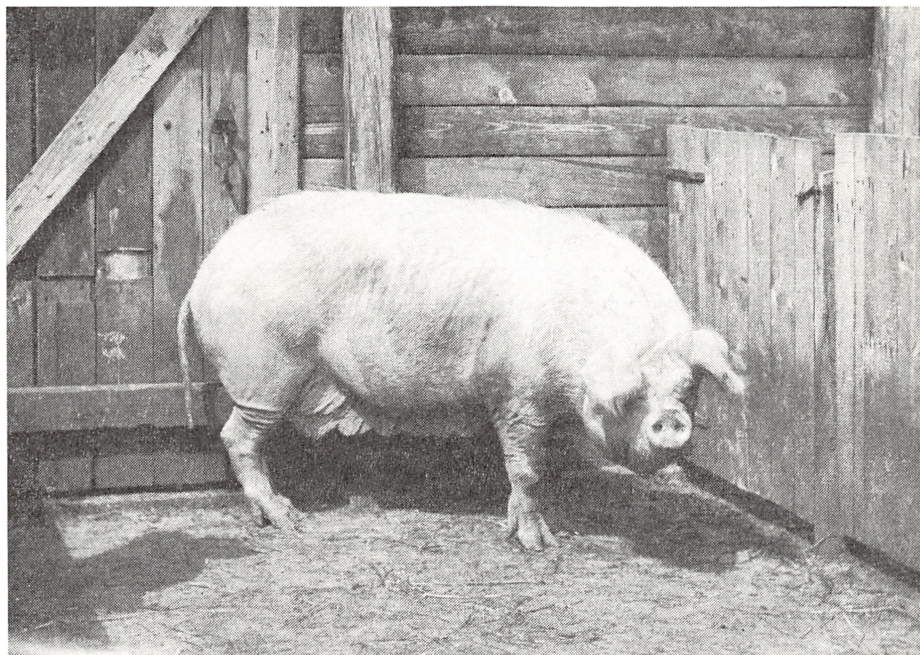
Danmarks overskudsudførsel ¹⁴

Årsgennemsnit	Flæsk og skinker		Svin og grise	
	Mill. kg	Mill. kr.	1000 stk.	Mill. kr.
1881–85*.....	10	7,2	287**	20,3
1886–90.....	27	22	124	8
1891–95.....	41	31	134	10
1896–1900.....	64	50	÷ 1	

*Flæsk, totaludførsel.

**Kun svin.

Udførselen af svin vedblev at spille en vis rolle indtil 1895, fordi der i femåret 1890–95 var et temporært stop i indførselsforbudet ¹⁵. Herefter var dette marked lukket til op mod første verdenskrig. Den stærkt stigende eksport af flæsk og bacon, som blev følgen, og som de stigende priser på flæsk efter lavpunktet i 1893 tilskyndede til, rettede sig ensidigt mod Storbritannien.

Holstebrogrosserereren Magnus Kjærs »kongelige danske flæsk«, som det i levende tilstand tog sig ud på et dyrskue i Århus 1890.

Foreningen af jyske Landboforeningers arkiv, Erhvervsarkivet.

I Storbritannien var den hjemlige svinebestand og produktionen af flæsk stagnerende.

Storbritannien og Irland ¹⁶

Årgennemsnit	Anslået produktion af svinekød 1000 cwts	Total import af svinekød 1000 cwts
1890-94.....	5.618	5.131
1895-99.....	5.982	7.399
1900-04.....	5.568	7.857
1905-08.....	5.268	7.449

Produktionen kunne ikke følge med befolkningsstigningen (jvf. s. 161), og importen udgjorde en stigende del af forbruget.

Den engelske baconimport fordelt på de vigtigste lande ¹⁷

Årgennemsnit	I alt Mill. eng. pd.	Danmark		U.S.A. og Canada		Andre	
		Mill. eng. pd.	%	Mill. eng. pd.	%	Mill. eng. pd.	%
1887-90.....	329	43	13	239	72	47	15
1891-95.....	367	75	20	259	71	33	9
1896-1900.....	534	111	21	370	69	53	10

U. S. A. var i denne periode den langt største baconeksportør. Danmarks drejning mod det engelske marked fra o. 1890 gjorde det dog til en faktor af betydning i baconimporten.

Efter århundredskiftet fortsattes ekspansionen i den danske flæskeeksport.

Danmarks udførsel af flæsk og skinker ¹⁸

Årsgennemsnit	Generalhandel		
	Udførsel*)		Heraf til Storbritannien %
	Mill. kg	Mill. kr.	
1901-05.....	81	77	94
1906-10.....	100	105	94
1911-14.....	129	152	97

* Det bør erindres, at generalhandelstallene også omfatter export af fremmed flæsk.

Denne stigning i eksporten rettede sig ensidigt mod Storbritannien.

Danmark erobrede en stadig stigende del af det britiske baconmarked, og i periodens sidste år leverede det næsten 50 % af den samlede baconimport, således som det ses af nedenstående.

Storbritanniens og Irlands import af bacon og skinker fordelt på lande 1901-1914 ¹⁹

	Indførsel i alt Mill. kg	Danmark		U.S.A.		Canada		Andre	
		Mill. kg	%	Mill. kg	%	Mill. kg	%	Mill. kg	%
1901-05.....	274	71	26	162	60	36	13	5	1
1906-10.....	255	91	36	113	44	43	17	8	3
1911-14.....	247	120	49	87	35	20	8	20	8

Bag den forbavsende danske produktionsstigning lå en overordentlig kraftig udvidelse af svinebestanden mellem 1888 og 1914.

Svineholdets størrelse i Danmark ²⁰

1888 Stk.	Årlig tilvækst 1888-93 Stk.	1893 Stk.	Årlig tilvækst 1893-98 Stk.	1898 Stk.	Årlig tilvækst 1898-1909 Stk.	1909 Stk.	Årlig tilvækst 1909-14 Stk.	1914 Stk.
771.000	11.600	829.000	67.800	1.168.000	27.270	1.468.000	205.800	2.497.000

Indtil 1909 skete der omtrent en fordobling, og i 1914 var svineholdet tredoblet i forhold til 1888.

Som for hornkvægsholdet gjaldt det naturligvis for svineholdet, at Danmark havde særlige muligheder for opfodring ved sit store kornoverskud. Hertil kom, at med den stærke stigning i mælke- og smørproduktionen steg mængden af biprodukter herfra: skummetmælken og kærnemælken tilsvarende og

gav et vældigt tilskud til opfodringen. Danmarks antal svin var da også som følge af en systematisk indsats for udvidelse af svineholdet stærkt voksende i forhold til befolkningen ²¹.

Danmark var også på dette felt vel placeret blandt andre europæiske lande allerede før århundredets midte.

Antal svin i Danmark pr. 1000 indbyggere 1837–1914 ²²

1837.....	187	1893.....	369
1861.....	188	1903.....	577
1871.....	245	1909.....	545
1881.....	264	1914.....	873

Ekspansionen i perioden var overordentlig kraftig.

Danmarks svinebestand pr. 1000 indbyggere sammenlignet med andre europæiske landes ²³

	Antal svin pr. 1000 indbyggere		
Danmark.....	264 (1881)	577 (1903)	545 (1909)
Serbien.....	988 (1866 og 1873)*	388 (1900)	385 (1900)
Finland.....	75 (1881)	79 (1902)	73 (1907)
Norge.....	56 (1875)	75 (1900)	137 (1907)
Sverige.....	92 (1880)	156 (1903)	165 (1908)
Rumænien.....	165 (1873)	278 (1900)	287 (1900)
Svejts.....	130 (1876)	167 (1901)	157 (1906)
Tyskland.....	167 (1873)	300 (1900)	354 (1907)
Nederlandene.....	91 (1881)	164 (1902)	156 (1904)
Rusland.....	127 (1876–81)	119 (1902)	83 (1909)
Frankrig.....	142 (1879)	184 (1903)	184 (1908)
Storbritannien og Irland.....	112 (1882)	96 (1903)	79 (1909)
Belgien.....	131 (1866)	170 (1903)	158 (1908)

*Kun Bosnien og Herzegovina.

Danmark havde i 1880, når bortses fra Serbien, det største antal svin pr. 1000 indbyggere, og dets overlegenhed var i perioden som helhed voksende. I 1914 havde man 873 svin pr. 1000 indbyggere.

Af de oversøiske lande havde kun dets konkurrenter Canada og U. S. A. lignende forhold som det danske landbrug, se tabellen øverst side 162.

U. S. A.'s svinebestand var i perioden frem til 1914 faldende i forhold til befolkningen, hvilket bevirkede, at en større del af produktionen blev aftaget af hjemmemarkedet. Man ser da også efter århundredskiftet, at den amerikanske eksport var faldende absolut og procentmæssigt. Danmarks yderligere

*Svin pr. 1000 indbyggere*²⁴

Canada.....	438 (1901)	473 (1909)
U.S.A.....	848 (1900)	615 (1909)
Danmark.....	577 (1903)	545 (1909)

kraftige ekspansion på det britiske marked var sikkert ikke uden sammenhæng hermed, ligesom Canadas tilbagegang 1911-14 sikkert må ses i sammenhæng med ekspansionsmuligheder på det nære amerikanske marked.

Forholdet mellem Danmarks antal svin pr. 1000 indbyggere og de flæskeproducerende oversøiske områders falder langt gunstigere ud for Danmark end en sammenligning af hornkvægsbestanden. I produktionen af flæsk var konkurrenternes antal tillige færre, idet de stort set kun omfattede U. S. A., Canada og – naturligvis – det britiske landbrug. I flæskeafsætningen gjorde det britiske landbrug sig ringere gældende end i andre kødvarer.

Den hjemlige britiske produktion af okse- og kalvekød og fåre- og lamme-kød fastholdt større dele af forbruget end den britiske produktion af svine-kød. Af okse- og kalvekød faldt den hjemlige produktion fra 62,8 % af forbruget i 1890 til 60,8 i 1908, af fårekød fra 74,6 til 55,9 %, men af svinekød fra 54,8 til 43,1, hvilket altså var udtryk for, at den britiske konkurrence var mindre i svinekød end i de andre kødgrupper²⁵.

Disse forhold bidrager til forklaringen af, hvorfor det netop blev flæsket, Danmark specialiserede sig i. Tillige var dog den danske specialisering i mejeribrug en afgørende faktor. Koncentrationen om avling af det bedste malkekvæg var ikke fremmede for en egentlig kvalitetsmæssig kødproduktion, men det udviklede mejeribrug var særdeles gunstigt for udviklingen af en stor svinebestand, ved hvis opfodring man fandt økonomisk anvendelse for smørproduktionens biprodukter.

Som for smørret var det for det danske flæsk en mængdeekspansion af produkter af højeste kvalitet, der foregik. Det danske bacon opnåede de højeste priser blandt importerede baconprodukter.

*Gennemsnitspris (øre pr. kg) for bacon i Storbritannien*²⁶

	I alt	Fra Danmark	Fra U.S.A.	Fra Canada
1901-05.....	87	101	82	85
1906-10.....	102	110	97	102
1911-14.....	124	124	111	116

Tydeligvis har de amerikanske områder ikke kunnet nå det danske bacons kvalitet. Især det amerikanske flæsk formåede på grund af den udstrakte majs-fodring ikke at konkurrere på kvalitet²⁷.

Hemmeligheden ved Danish Bacon.

jo længere Gris dei mere Karbonade
og den er vordifuld

daglig Nation
fordriver det
fede Skænk

Der er kun en Størrelse
paa danske Baconsvin
— den helt rigtige

fine, fyldige
Skinker er ikke
Tilfældigheder

sarte og brogede Svin
er ikke velvete, men
det er der Raad for!

Man det danske
Bacons fine
Smag skyldes
hovedsagelig,
at der
fodres
med
Mælk
og
Byg!

letbyggede Basse
og Skuldre er
en Selsfølge

Ja — det er Hemmeligheden ved
Danish Bacon!

Hemmeligheden ved
det fuldkomne
baconsvin — som
reklametegneren
engang i 1930'erne
forestillede sig den.

Efter Christen Krogh:
Hjørring Amts
Andels-Svineslagteri
1891—1941.

Danmark havde ved et systematisk arbejde formået at tilpasse sin produktion til de specielt britiske krav. Man havde i dette arbejde kunnet støtte sig til den indsats, der allerede var gjort i 1880'erne, før den fuldstændige specialisering i det britiske marked var blevet os påtvunget. Krydsning af den danske landrace og forskellige størrelser af Yorkshire svin havde mødt udbredt tilslutning²⁸. Man arbejdede imidlertid videre med avlsproblemerne, og en systematisk forskning iværksat af det altid om sig værende kgl. danske landhusholdningsselskab bragte i 1890'erne det resultat, at ved frembringelse af det bedste baconsvin måtte brugsdirene til slagtning være resultat af en enkelt krydsning mellem svin af dansk landrace og svin af Yorkshireracen, således at dyrene måtte holdes hver for sig. Efterhånden kunne deraf fremgå en indenlandsk race specielt egnet for det britiske marked. Til gennemførelse

af et sådant avlsarbejde oprettede man svineavlscentre omkring i landet, som efterhånden opnåede statstilskud og sattes under kontrol af særlige kårings- og bedømmelsesudvalg. I 1895 var der oprettet 4, og deres tal steg indtil 1900 til 107, heraf var 92 for dansk landrace og 15 for Yorkshireracer. Denne udvikling støttedes af de oprettede svineavlsforeninger, den første i 1894. I 1900 eksisterede der 56 svineavlsforeninger, og man opnåede statstilskud til disse fra 1899 og ved husdyrloven af 1902²⁹. I 1897 ansattes den første danske slagterikonsulent³⁰. Fra 1880'erne var der af docent N. J. Fjord ved Landbohøjskolen indledt svinefodringsforsøg, særlig med henblik på anvendelse af skummetmælken. Dennes og vallens værdi som foder sloges fast, ligesom der udarbejdedes foderbehov for svinene i byg og rug. Endvidere gjordes beregninger over foderbehov til en vis tilvækst hos svinene og endnu adskilligt andet³¹. Disse forsøg fortsattes af forsøgslaboratoriet efter N. J. Fjords død i 1891 særlig med henblik på afkommet af stamdyr, som var kårede på de anerkendte (statsstøttede) avlscentre. Dette arbejde fik yderligere et skub fremefter ved oprettelsen af Danmarks og verdens første svinekontrolstation i 1907. De herefter oprettede svinekontrolstationer opnåede ligesom svineavlscentrene tilskud til driften af staten og sattes fra 1912 hovedsagelig under andelsslagteriernes ledelse³². Tillige havde man fra 1890'erne etableret en stadig strammere veterinærkontrol med kød- og flæskeproduktionen, som 1905-08 kulminerede i en fuldstændig indenrigsk og udenrigsk kødkontrol. I 1908 iværksattes, for at sikre en vedvarende høj kvalitet, fælles kvalitetsbedømmelse af andelsslagteriernes flæskeprodukter³³. I 1906 gennemførtes lurmærkeloven, der gjorde dette mærke til officielt nationalitets- og kvalitetsmærke for den danske stats landbrugsprodukter for at beskytte denne »mærkevare« mod forfalskninger her og i udlandet³⁴.

Ægeksperten

Eksporten af danske æg begyndtes først, da der blev oprettet direkte dampskibsforbindelse mellem Storbritannien og Danmark i 1865. Før den tid ydede fjerkræet i det væsentlige kun bidrag til landboernes egen husholdning. I begyndelsen var ægudførselen til Storbritannien ubetydelig. Overskudsudførselen nåede i årligt gennemsnit af femåret 1865/66–1870/71 kun 50.000 snese til en værdi af 30.000 kr., men da briterne fik æggen til billige priser, voksede udførselen i løbet af 1870'erne og 80'erne ¹. I 1890'ernes slutning var provenuet ved ægeksperten til Storbritannien steget til 11 mill. kr. (jvf. s. 166).

I tiåret før århundredskiftet begyndte der imidlertid at indløbe klager fra Storbritannien over de danske ægs kvalitet. Æggene viste sig ofte ved ankomsten til England at være hengemte og fordærvede. En del af de danske producenter var kommet ind på at spekulere i de sæsonmæssige prissvingninger. Da æggene var billige om sommeren, men dyre om efteråret og vinteren – i 1888 svingede ægprisen imellem 68 og 135 øre pr. snes – begyndte mange hønseholdere allerede i august måned at hengemme æggene for at få fordel af de senere stigende priser. Disse æg solgtes som friske hen på efteråret til opkøbere, der ofte selv spekulerede ved at beholde dem i længere tid, før de bragtes til eksportøren. Yderligere savnede eksportørerne ofte kendskab til hvorledes sortering og pakning burde foregå, og æggenes undersøgelse var temmelig mangelfuld. Det kgl. danske landhusholdningsselskab og den særlige danske landbrugskonsulent i England Harald Faber advarede stærkt mod disse forhold i landbrugspressen og dagblade. Harald Faber påviste, at følgen måtte blive, at kunderne blev drevet til at købe andre landes æg, og at de danske ægs synkende renommé trykkede priserne for disse. Han krævede nøje undersøgelse af æggene før afskibningen ². Baggrunden for den beklagelige tilstand var, at der ved ægeksperten endnu ikke var etableret det højtudviklede organisations- og kontrolsystem, som ellers kendetegnede dansk landbrugseksport. Selv om nogen fremgang sporedes i 90'erne, og skønt man i enkelte egne forsøgte at oprette ægsamlingskredse for at sikre æggenes kvalitet, fik dette dog ikke større betydning, og man måtte søge problemet løst på bredere grundlag ³. I 1895 dannedes da Dansk Andels-Ægekspert. Principperne for denne

organisation var, at producenterne i fællesskab selv skulle udføre deres æg, der fastsattes bøder for levering af dårlige og gamle æg, og æggene stemples med et mærke, der viste hvorfra ethvert æg stammede. Da selskabet begyndte sin virksomhed, havde det kun 24 kredse og 2–3.000 medlemmer. I 1915 talte det 540 kredse. I 1903 var ejerne af 30,5 % af samtlige høns medlemmer af disse æg salgskredse. Dansk Andels-Ægekspport oprettede sine egne pakkerier, hvor æggene nøje kontrolleredes ved gennemlysning, sorteredes og pakkedes omhyggeligt⁴. Udviklingen blev snart noteret i Storbritannien, og i 1898 kunne landbrugskonsulent Harald Faber fremhæve, at Londons marked var blevet tilgængeligt for danske æg hovedsagelig ved Dansk Andels-Ægeksports virksomhed, samt at danske æg ved det strenge kontrolsystem nu opnåede samme priser i London som de franske, der tidligere havde været eneherskende og langt dyrere end vore⁵. Dansk Andels-Ægeksports virksomhed og den gennem andelslagterierne organiserede ægekspport fik betydning for dansk ægeksport i almindelighed, idet deres kontrolsystemer og kvalitetkrav efterlignedes alment⁶. Efter 1905 forsvandt alle klager over danske ægs kvalitet, og dansk ægeksport betaltes på linje med de øvrige danske landbrugsvarer med den højeste gennemsnitspris⁷.

For hønseholdet som for svineholdet havde overgangen til mejeribrug været af væsentlig betydning, idet den skummede mælk også lod sig anvende som tilskud ved opfodring af høns. I 1870'erne og 80'erne er hønseholdet utvivlsomt vokset og blevet langt bedre fodret end tidligere. Ved den første fjerkrætælling i 1888 var der 4,6 mill. stk. høns i Danmark. Ved tællingen i 1898 var bestanden 8,8 og i 1914 15,1 mill. stk. Samtidig gik avlen frem. Endnu ved århundredskiftet blev fjerkræavlens drevet ret vildt, med en planløs krydningsavl af et stort antal racer. Der sattes et systematisk avlsarbejde igang, og nytteracerne trådte stedse mere i forgrunden⁸.

Ægeksporten ekspanderede stærkt i det første femår efter århundredskiftet.

Dansk ægeksport til Storbritannien (generalhandel)⁹

	Mill. kr.	Procent af total ægeksport
1895–99.....	11,6	92,8
1900–04.....	22,8	96,4
1905–09.....	27,0	96,4
1910–14.....	28,9	95,7

Som det eneste af vore eksportprodukter fremviser eksporten af indenlandske æg stagnation i mængder efter 1905¹⁰. Da efterspørgselspresset efter æg

Et ægpakkeri.

Som mejerierne og slagterierne etableredes også ægpakkerierne på såvel andels- som privat basis. I de sidste spillede kvinderne en hovedrolle ved sortering og pakning, i mejerierne havde de gjort det – muligvis på grund af mælkens nære tilknytning til husholdningen; men i 19. århundredes sidste fjerdedel blev mejerskerne i stadig større udstrækning afløst af mænd.

Efter »Robinson, Andersen & Co. 1898–1923«.

i England var stigende, og da danske æg opnåede stigende priser, skyldtes dette formentlig, at man manglede evne til inden for den traditionelle driftsform yderligere at ekspandere produktionen.

På det britiske marked fordeltes importen, som omstående tabel viser.

Endnu i 1895 var Frankrig den største ægeksporthør til det britiske marked for derefter at erstattes af Rusland. Danmark blev den næststørste ægleverandør efter 1904. Frankrigs ægudførsel til England gik stadig tilbage, fordi æggene stadig mere konsumeredes på hjemmemarkedet. Tysklands og Belgiens store ægekspert – hovedsagelig transitæg af russisk, østrig-ungarsk og sydeuropæisk oprindelse – fremtræder efter ændringen af statistikken i 1904

Englands ægindførsel (generalhandel) ¹¹

	Mængde (greathundred = 120 stykker)					
	1890	1895	1900	1905	1910	1913
Rusland.....	1.059.239	2.229.930	4.024.712	7.622.393	9.217.586	11.453.277
Danmark.....	1.145.258	1.279.013	2.438.858	3.858.135	3.647.139	4.264.943
Tyskland.....	2.915.491	3.406.578	3.513.988	2.175.721	507.307	513.740
Belgien.....	1.927.477	2.361.680	2.375.983	2.152.953	85.407	72.879
Frankrig.....	3.089.255	2.730.332	2.276.850	1.565.572	907.599	702.281
Britiske besiddelser . .	26.225	465.914	830.187	273.617	1.906	4.380
Andre.....	128.301	249.139	1.421.500	1.165.902	3.977.193	4.568.450
I alt.....	10.291.246	12.722.586	16.882.078	18.814.293	18.344.137	21.579.950

bl. a. under gruppen andre. Den oversøiske konkurrence i æg var ubetydelig. I kvalitet kunne de russiske æg ikke konkurrere med danske, og dansk ægekspport var således vel placeret på det britiske marked, hvor efterspørgselspresset var stadig stigende i perioden.

Salg af smør og flæsk

Smørhandelen

Salget af danske animalske produkter var før 1864 oftest foregået over Hamborg. Smørret solgtes i konsignation til Kiel eller Hamborg og afsattes sammen med slesvigsk og holstensk smør på det engelske marked som »Kielerbutter«. Kun sjældent solgtes det direkte til England¹.

Efter 1864 muliggjorde imidlertid de nyoprettede regelmæssige dampskibsforbindelser en direkte eksport. I 1865 fik man ugentlig skibsforbindelse mellem København og Leith, i 1866 forbindelsen Randers-Newcastle, 1868 ruten Århus-Newcastle, 1870 en ugentlig forbindelse København-Newcastle, 1874 Ålborg-Newcastle, 1875 ruterne Esbjerg-Newcastle, Esbjerg-Harwich og Esbjerg-Grimsby, så København-Hull og senere endnu mange andre². Det i 1866 oprettede Forenede Dampskibsselskab tog den nævnte trafik mellem Esbjerg og de engelske østlige havne op, og det blev dette selskab, som efter opsugning af de fleste andre rederier fra 1887 besørgede den samlede landbrugseksport til England.

De danske herregårdsprodukter, som englænderne først i denne periode lærte at kende som værende danske³, var på grund af deres fortræffelige kvalitet genstand for en stærkt voksende efterspørgsel og dette bidrog til forsøgene på også at gøre bondesmørret til en artikel egnet for eksport.

Efter oprettelsen af de regelmæssige dampskibsforbindelser blev leveringerne efterhånden ugentlige. Konsignationshandelen havde fra 1865 og endnu længe efter behersket smørhandelen. Denne form for handel bragte dog oftest den danske sælger i stor afhængighed af modtagerne, de engelske kommissionærer, og man måtte selv bære transportomkostningerne. Desuden var kommissionærerne ofte selv smørhandlere og aftog derfor smørret til for dem selv fordelagtige priser⁴. Den første betingelse for opgivelse af konsignationshandel var fremskaffelse af en ensartet kvalitetsvare og en sikker levering, og da forudsætningerne herfor var til stede, erstattedes konsignationshandelen af »fob. efter ordre«-handel. Også den større engelske smørhandler eller detailist fik efterhånden direkte forbindelse med den danske eksportør, og kommissionærerne gled stadig mere ud af billedet⁵. Handelsformerne blev nu kontrakthandel, hvorefter den danske smørgrosserer sluttede aftale med pro-

ducenterne om leverings- og aftagelsespligt for et vist tidsrum: $\frac{1}{2}$ eller 1 år, ofte også mere, med den officielle notering som prisgrundlag. En første sådan egentlig prisnotering blev skabt i 1877 af 23 jyske smørhandlere, som erstatning for tidligere halvårligt fastsatte priser, og året efter nedsatte Grosserer Societetets komité i København et noteringsudvalg, der skulle fastsætte en ugenotering⁶. Smørekseptøren solgte derefter med noteringen som udgangspunkt smørret i fob.-handel til den engelske importør eller forsøgte, hvis ikke han fandt priserne tilfredsstillende, at sælge ved konsignation⁷. Dette var dog sjældnere og ofte tabgivende.

Fob.-handelen og den københavnske smørnoterings stilling som anticiperende-prisbestemmende salgsbasis bevirkede, at salget af smør koncentreredes i Danmark⁸. Dette skyldtes den danske privatekseptørs indsats. Imidlertid blev dennes rolle som sælger af dansk smør stadig mindre. Han formidlede endnu i begyndelsen af århundredet $\frac{1}{3}$ af salget af dansk smør⁹, men i begyndelsen af 1920'erne kun $\frac{1}{6}$ ¹⁰, idet danske landmænds smørekseptoreninger og engelske opkøbskoncerner beherskede en stadig større del af salget. I 1913 afsatte danske andelsekseptoreninger 20,8 % af salget af dansk smør og i 1920 37,8 %¹¹. De største opkøbere på det danske smørmarked blev dog tilsammen to britiske selskaber. Co-operative Wholesale Society, Ltd. grundlagdes i 1863 i Manchester som de engelske konsumforeningers indkøbsforening. Disse søgte i begyndelsen især deres smørbehov dækket i Irland. De havde til dette formål egne opkøbere og depoter i derværende smørcentre. Da det danske smør begyndte at finde stadig større udbredelse i England, afsendte Co-operative Wholesale Society i 1881 sine første opkøbere til Danmark, og samme år oprettedes det første indkøbskontor i København. Co-operative Wholesale Society købte sit smør direkte fra mejerierne og sit eventuelle merbehov hos privatekseptørerne. Det havde i 1890'erne egne mejerier i Irland for med deres egen produktion at have »a stick to beat the Danes«. Disse omfattede i 1902 41 hoved- og 52 hjælpemejerier, men denne investering blev urentabel, bl. a. på grund af den fundamentale fejl ved irsk mejeridrift, at den ikke var i stand til at levere smør om vinteren. De fastsatte derfor de fleste af disse mejerier med tab før 1914.

Co-operative Wholesale Society aftog i slutningen af perioden ca. $\frac{1}{3}$ af det danske smør og var derfor en magtfaktor på det danske smørmarked af største betydning. Dertil kom det engelske firma Maypole Dairy Co., Ltd. som dannedes i 1898 ved en fusion af firmaet George Jackson, Birmingham og Maypole Dairy Co., Ltd. London. Dette firma, en butikskoncern, ejede et meget stort antal kædebutikker i England, hvor det handlede med smør og margarine fra egen fabrik, kondenseret mælk, te, æg og havde al slags småhan-

del. Det begyndte sin indkøbsvirksomhed i Danmark i 1890 og handlede efterhånden fortrinsvis med dansk smør; også Maypole Dairy købte fortrinsvis sit smør direkte fra mejerierne. Dette firmas opkøb af smør udgjorde i 1920'ernes begyndelse ca. 1/5 af den danske eksport af smør. Co-operative Wholesale Society og Maypole aftog derfor på dette tidspunkt over halvdelen af den danske eksportproduktion eller næsten 60 % af Englandseksporten¹². Handelen med det danske smør undergik således en høj grad af koncentration i perioden. Virkningen heraf var en stærk nedbringelse af alle salgsomkostninger, også detailhandleravancen, og de danske landmænd blev omtrent betalt med de engelske detailpriser¹³.

Den danske smørtransithandel

De tidligere anførte generalhandelstal (se s. 147) omfattede en betydelig smørtransithandel. Danmarks fremtrædende stilling i den europæiske smørhandel forenet med dets fortrinlige geografiske beliggenhed mellem de tre stater England, Tyskland og Rusland og mellem Nord- og Østersøen gav det glimrende muligheder for mellemandel i smør. Det blev da også i tiden indtil 1914 stabelplads for smør fra det russiske riges overskudslande: Finland, de baltiske provinser og senere Sibirien, såvel som fra Sverige. København havde sin gode havn og store kølehuse, fra 1894 tillige frihavnen med gode lager- og pakhuse og lave gebyrer. Hertil kom, at der var regelmæssige skibs-

Dansk transithandel med fremmed smør 1860–1920²

	Import Mill. kg	Specialimport Mill. kg	Reeksport Mill. kg
1860.....	0,04	0,04	—
1865.....	0,24	0,24	—
1870.....	1,94	1,65	0,29
1875.....	1,77	1,73	0,04
1880.....	2,89	2,83	0,06
1885.....	4,64	4,38	0,26
1886–90....	6,33	5,36	0,97
1890.....	9,34	7,23	2,11
1891–95....	13,86	10,33	3,53
1896–1900..	17,84	5,72	12,12
1901–05....	22,80	6,06	16,74 ²
1906–10 ¹ ...	16,61	3,72	12,89 ²
1911–13....	15,28	2,76	12,89 ²
1914.....	9,70	1,38	8,32
1915.....	3,74	0,32	3,42
1920.....	0,05	0,00	0,05

¹Fra 1910 er speditionstransit ikke omfattet af disse tal.

²Omfatter også det i dåser ompakkede fremmede smør.

forbindelser til Storbritannien, at der her var en klasse af smørhandlere med indsigt i det engelske eksportmarkeds forhold, og at her foregik en toneangivende prisnotering for smør på grund af det københavnske smørmarkeds fremtrædende stilling¹.

Specialimporten af fremmed smør fremkaldtes ved, at dette var billigere end det danske, og herved frigjordes betydelige mængder til eksport. Efter århundredskiftet, især efter 1905, var specialimporten af smør dog faldende, sikkert bl. a. på grund af margarineforbrugets stigning, for helt at forsvinde under krigstidens og efterkrigstidens ekstraordinære forhold. Transithandelen med smør opstod som det ses i slutningen af 1880'erne og havde en blomstringstid indtil 1914. Dette var eksport til England af smør af ofte ringe kvalitet og de lovmæssige beskyttelsesforanstaltninger, der i 1906 blev foretaget med lurmærkningen af dansk smør skadede denne transithandel, fordi smørret tidligere var blevet udgivet for at være dansk. For smørtransithandelen var krigstidsforholdene naturligvis ødelæggende.

Flæskehandelen

For salget af flæsk som for smør gjaldt det, at udviklingen af direkte hyppige dampskibsforbindelser til England var af den største betydning for en selvstændig eksport, men selv efter 1864 gik endnu indtil 1880'erne en meget stor del af den danske svineproduktion til Hamborg-Altona som levende svin for derfra at tjene til forsyning af det tyske marked, men en betydelig del heraf gik videre til Storbritannien¹.

Da man i 1887 endeligt lukkede for tilgangen af danske levende svin til Tyskland, måtte flæskes afsættes direkte fra danske slagterier til England, hvor det solgtes under betegnelsen Continental bacon. Stigningen i de danske leverancer direkte til det britiske marked var følgelig meget voldsom fra 1880'ernes sidste år, og denne nye faktor i britisk handel med bacon medførte til en begyndelse en desorganisering af det britiske baconmarked. Fra de Hamborgske slagterier ligesom fra Irland, som traditionelt forsynede det engelske baconmarked, var etableret pålidelige efterretninger om de ugentlige slagtninger, som kunne afgive basis for notering af flæskepriserne, da imidlertid de stadig større danske slagtninger holdtes hemmelige, blev den gældende notering for Continental bacon ganske ufyldstgørende; ja nogen gyldig officiel notering fandtes ikke. Hvert enkelt dansk slagteri havde en eller flere kommissionærer i England, og flæskehandelen, der arbejdede med mere differentierede kvaliteter end smørhandelen, førtes som kommissionshandel. Allerede i

Odder Andelsslagteris samlede mandskab baller flæsk i 1889. Som tilfældet er den dag i dag, bliver flæskesiderne indsyet i sække. Drengen midt i billedet viser, at slagteriet ligesom mange andre industrier har anvendt børnearbejdere.

Efter A. Axelsen Drejer: Andelsslagterierne i Danmark 1887-1937.

I 1889 forsøgte Det kongelige danske landhusholdningsselskab at få tilvejebragt ugentlige tal for de danske slagtninger for derved at give flæskenoteringerne en brugelig basis. Det lykkedes imidlertid først fra 1891². Flæskesalget foregik ved de engelske kommissionærer på Londons flæskebørs Hibernia Chambers. Kommissionærerne solgte udelukkende til grossister, med hvem de var sammensluttet i den såkaldte bacon-ring, og grossisterne forpligtede sig til gengæld til kun at købe fra kommissionærerne og ikke direkte fra slagterierne. Denne ring udøvede et faktisk monopol i flæskehandelen, idet der kun eksisterede et ringe antal agenter for næppe mere end 20-30 engelske firmaer, og blandt disse beherskede nogle få markedet. Den engelske prisnotering blev da ensidigt tilvejebragt af baconringen. Dansk bacon solgtes vedblivende indtil efter århundredskiftet under betegnelsen »Continental«³. Disse forhold var naturligvis ikke for de danske producenter særlig tilfredsstillende, og De samvirkende danske andelsslagterier udfoldede derfor kraftige bestræbelser for at få gennemført en virkelig notering for dansk flæsk med gyldighed for salg i Storbritannien, men mødte en tilsyneladende uigennemtrængelig modstand i form af den engelske notering⁴. Som modtræk mod disse forhold skabtes i Danmark i 1902 Danish Bacon Agency, senere Danish Bacon Company som salgsgenturfirma for dansk flæsk. Firmaet var ikke formelt,

men reelt et landbrugscooperativ. Dets opgave blev at angribe den engelske baconring og bryde den, at nedbringe salgsprovisions-satsen (dengang 3 %) og at sørge for, at der indførtes en særlig notering for dansk bacon. Dette lykkedes også delvis, idet en del danske slagterier brød med deres engelske agenter, provisions-satsen blev nedsat, og i 1909 blev dansk bacon optaget i den officielle engelske markedsberetning⁵, men salgsforholdene for flæsk i Storbritannien var stadig efter første verdenskrig ikke ganske tilfredsstillende set fra danske producenters synspunkt⁶.

*Dansk landbrugseksport
Nogle forudsætninger og vilkår*

Den skitserede udvikling i vor eksport til Storbritannien mellem 1870 og 1914 medførte, at dette land fik en ganske enestående stilling i vor eksporthandel efter 1870, som det ses af følgende tabel.

Storbritanniens andel af Danmarks eksport (generalhandel) mill. kr. ¹

Årsgennemsnit	Totaleksport	Heraf		% af total
		Storbritannien	specialeksp. transit	
1873-75.....	173,5	66,4		38,3
1876-80.....	170,6	68,5		40,2
1881-85.....	182,4	70,1		38,4
1886-90.....	195,2	102,6		52,6
1891-95.....	253,8	144,0		56,8
1896-1900.....	339,1	202,1		60,0
1901-05.....	475,9	275,0		57,8
1906-10.....	614,2	322,0		52,4
1911-13*.....	590,2	365	13,6	61,8

*Her specialeksport.

Specialeksporttallene efter 1910 afslører, at af denne var eksporten til England formentlig en endnu større procentdel, end generalhandelstallene angiver. Efter århundredskiftet bevirkede en begyndende industrieksport og en vis spredning af landbrugseksporten, at den britiske procent gik noget tilbage.

Beskæftiger vi os udelukkende med landbrugseksporten vil det ses af den omstående tabel dels, at landbrugseksporten spillede en dominerende rolle i totaleksporten, dels at Storbritannien mellem 1885 og 1914 aftog mellem 2/3 og 3/4 af landbrugseksporten alene.

Det britiske marked blev således af afgørende betydning for dansk landbrugsøkonomi og dansk økonomi i det hele taget. Danmark specialiserede sig i at blive leverandør af forædlede landbrugsvarer til Storbritannien, og specialeksportens andel af vor landbrugsproduktion steg især som følge af vore afsætningsmuligheder i dette land fra 39 % i 1876-79 til 51 % i årene 1895-99 og 63 % i årene 1910-14 ³.

Tidligere er berørt forudsætninger for, at Danmark frem for andre lande i Europa kunne gå ind i denne rolle, men det ville være ønskeligt, om man nøjere kunne påvise, under hvilke økonomiske forhold ekspansionen fandt

Danmarks landbrugseksport ²

Årsgennemsnit	Total landbrugs- generaleksport Mill. kr.	Heraf til England Mill. kr.	Englands procent- del af landbrugseksporten
1875-79.....	124	61	49
1880-84.....	136	66	49
1885-89.....	126	82	65
1890-94.....	184	131	71
1895-99.....	228	178	78
1900-04.....	328	258	79
1905-09.....	415	301	73
1910-14.....	536	363	68*

*Dette femår er påvirket af, at året 1914 har en langt kraftigere stigning i totaleksporten af landbrugsvarer end i eksporten til England.

sted, og om denne var udtryk for, at Danmark var i stand til at værgе sig mod landbrugskrisens virkninger.

Det væsentligste problem angående den danske landbrugsproduktions rentabilitet er naturligvis forholdet mellem udgifter og indtægter ved produktionsprocessen samt forholdet mellem prisfaldet på landbrugsvarer og de varer og ydelser, som landbruget var aftagere af. På grund af den store interesse for vækstproblemet i den nyeste tid har især danske økonomer søgt at trænge ind i nogle af disse forhold i det 19. århundrede. Man støder imidlertid herved på betydelige vanskeligheder, fordi kildematerialet til belysning heraf i hvert fald før 1900 er mangelfuldt eller vanskeligt at fremdrage, hvorfor man til dels bygger på skøn og rekonstruerede tal. Landbrugsforholdene giver dog grundlag for den forholdsvis sikreste analyse, men man bør nok være forsigtig med for håndfaste konklusioner.

Fra disse undersøgelser anføres nedenstående beregninger af det danske landbrugs nettofaktorindkomst mellem 1870 og 1914.

Det danske landbrugs nettofaktorindkomst i løbende og faste priser (1929) ⁴

Årsgennemsnit	I Netto- faktorindkomst* Årets priser	II Netto- faktorindkomst* 1929 priser
	1870-74.....	292
1875-79.....	280	418
1880-84.....	290	439
1885-89.....	248	448
1890-94.....	306	514
1895-99.....	291	515
1900-04.....	371	613
1905-09.....	431	673
1910-14.....	560	777

*Samlet produktionsværdi ÷ forbrug og indkøb af rå- og hjælpestoffer, kapitalafskrivning og vedligeholdelse.

Kolonne II viser landbrugets kraftigt voksende produktionsudbytte i perioden. Nettofaktorindkomsten i årets priser viser derimod prisfaldets virkninger. Trods en stærkt stigende produktion var udbyttet i kroner først efter 1900 væsentlig større end i halvfjerdsernes begyndelse, der dog var usædvanligt gode år. En fastholden af niveauet i pengeindkomsten ville imidlertid under de vigende prisforhold både for industrivarer og landbrugsvarer have betydet en faktisk stigning i det samlede landbrugs indkomster. Bortset fra årene 1885–89 bevarede landbruget i hele perioden en nogenlunde konstant nettofaktorindkomst, der var betydelig højere end i de forud for krisen gående år 1865–69, hvor den er beregnet til at have udgjort ca. 243 mill. kr.⁵ Prisfaldet slog først for alvor igennem fra 1877 og prægede årene 1878 og 1879⁶. 1880 bragte igen en prisstigning på landbrugsvarer på ca. 15 %. Herefter indtrådte i de følgende år fra det højere niveau et langsommere fald for landbrugsvarer end for industrielle rå- og færdigvarer, hvorfor man må regne med, at landbruget har fastholdt sine indtægter til henimod 1885⁷. Herefter slog prisfaldet kraftigt igennem. I disse år hvor omstillingen til større smørproduktion og industrialiseret mejeridrift endnu ikke var fuldført, selv om den netop nu var på vej, rantes landbruget hårdest, derefter sikrede ekspansionen i produktionen af animalske produkter en forholdsvis konstans i nettofaktorindkomsten i 1890'erne, selv om landbrugets prisniveau efter nogen bedring i årene 1890–93 igen faldt til et lignende lavt niveau som i 1880'ernes anden halvdel.

Denne udvikling i prisforholdene illustreres af det nedenfor anførte index for landbrugets prisniveau udarbejdet på grundlag af kapitelstaksterne.

For at kunne bedømme prisfaldets reelle betydning for landbrugets stilling, burde forskydningerne i landbrugsvarernes prisniveau kunne sammenholdes med prisbevægelsen for industrielle rå- og færdigvarer m. m., for derved at

*Landbrugets prisniveau*⁸

	1879 = 100		1879 = 100
1879.....	100	1890.....	100
1880.....	115	1891.....	102
1881.....	114	1892.....	102
1882.....	108	1893.....	99
1883.....	108	1894.....	94
1884.....	102	1895.....	94
1885.....	100	1896.....	89
1886.....	93	1897.....	94
1887.....	89	1898.....	97
1888.....	91	1899.....	94
1889.....	97	1900.....	100

kunne registrere udviklingen i landbrugets omkostninger til forbrug og produktion. Dette tillader periodens mangelfulde kildemateriale kun meget dårligt. Danske og udenlandske prisundersøgelser viser dog, at prisfaldet på animalske produkter i perioden var mindre end på mange industrielle råvarer ligesom på korn⁹. I en undersøgelse af Danmarks bytteforhold over for udlandet, der hviler på landbrugets bytterelationer, det vil stort set sige forædlede landbrugsvarer contra industri- og råvarer, kommer professor Anders Ølgård*, København, til den konklusion, at Danmark som langtidstendens i årene fra 1875 til 1914 kunne notere forbedring af sit bytteforhold. Disse ting peger mod, at det danske landbrug bortset fra visse år skulle have kunnet støtte sig til endnu større prisfald på en del af de varer, de efterspurgte, end på dem de afsatte.

I Anders Ølgårds undersøgelser**, der måler forskydningerne i tid på andre tidspunkter og hviler på et noget andet grundlag end de tidligere prisindex, nemlig handelstabelværkernes priser for udenrigshandelen, opstilles prisindex for landbrugets produktion ved at anvende skiftende vægte, der svarer til produktionsmønstret i forskellige perioder i de for landbruget kritiske overgangsåre mellem 1875 og 1913¹⁰.

*Prisindex for landbrugets produktion (Agricultural Output)
fra 1875-76 til 1912-13¹¹*

1875-76 = 100 Vægte: Mængder i	Prisindex for årene				
	1875-76	1883-84	1890-91	1900-01	1912-13
1875-76.....	100	83	75	73	98
1883-84.....	100	84	76	80	101
1890-91.....	100	84	77	83	102
1900-01.....	100	84	78	85	105
1912-13.....	100	84	78	86	105

Det fremgår af tabellen at prisindexene viser en gunstigere udvikling, jo nyere vægte der er anvendt, hvilket vil sige, at de er i overensstemmelse med det traditionelle synspunkt, at omlægningen af produktionsstrukturen skabte bedre prisvilkår. Indtil omkring 1900 er dog forskellen mellem prisindexene med de forskellige vægte (selv deres yderpunkter) ringe.

* Anders Ølgård: Det danske bytteforhold i udenrigshandelen 1875-1955. Festskrift til Frederik Zeuthen, 1958, p. 383ff.

** Anders Ølgård: Long-Term Trends in Prices and Internal and External Terms of Trade in Denmark from 1875 to 1955. Paper presented to the Sixth European Conference of the International Association for Research in Income and Wealth, Portoroz, Yugoslavia, 1959. Duplikeret afhandling.

Prisudviklingen i landbruget fra 1875-76 til 1912-13¹²

1875-76 = 100	Prisindex for årene				
	1875-76	1883-84	1890-91	1900-01	1912-13
Animalske produkter ¹	100	84	79	85	105
Korn	100	78	68	60	79
Prisindex for output:					
1875-76 vægte	100	83	75	73	98
1912-13 vægte	100	84	78	86	105
Prisindex for køb af korn (netto) oliekager og gødningsstoffer ² :					
1875-76	100	80	66	63	73
1912-13	100	80	68	64	79
Lønninger ³	100	104	111	152	234

¹ Her er anvendt 1890-91 vægte. Anvendelse af andre vægte giver stort set samme resultat.
² Der kan ikke tillægges dette index større betydning, dels fordi købene af disse råmaterialer var meget beskedne i perioden, dels fordi tallene, der viser de forskellige råmaterialers vægt, er meget usikre.
³ Index for pengeløn pr. beskæftiget i landbruget.

Tilsvarende har Ølgård beregnet prisindex for de inputfaktorer, som man med nogen sikkerhed kan bestemme i perioden. Det drejer sig om korn, olie­kager, gødningsstoffer og lønninger.

Prisindexet for output er det samme som i foregående tabel. Prisindexet for »input« (køb af korn, olie­kager og gødningsstoffer) anfører Ølgård som ret upålideligt (og jo ikke udtømmende, fordi man for denne periode ikke har fremdraget pålidelige oplysninger om omfanget af og omkostninger ved investeringer i byggeri, maskiner m. m.). En forøgelse af den animalske produktion er kun mulig, hvis forbruget af korn og foderstoffer forøges betydeligt. En sammenligning mellem priserne på animalske produkter på den ene side og priserne på korn og foderstoffer på den anden er derfor i sig selv af betydelig interesse. Det ses af tabellen, at en forbedring af denne prisrelation hovedsagelig fandt sted i den sidste del af perioden d. v. s. fra 1890'erne og frem til den første verdenskrig.

Set fra denne synsvinkel er det bemærkelsesværdigt, at landbruget allerede i 1870'erne og 1880'erne så kraftigt ekspanderede sin animalske produktion, som regnes for mere arbejdskraftskrævende end den vegetabiliske produktion. I samme periode steg, som det ses, lønningerne betydeligt¹³. Investeringerne i bedrifterne, i mejerier og slagterier fremkaldt af omlægningen, var en yderligere byrde. Forklaringen på disse forhold ligger formentlig deri, at de noget mindre prisfald på animalske produkter umiddelbart har tilskyndet til overgang til en produktionsform, som man allerede delvis var tilpasset til. Dertil kommer, at man i så høj grad har bygget på egne foderemner og næppe har opstillet samme kalkule, som hvis man i stor udstrækning skulle indkøbe disse. Endvidere sattes produktiviteten i hvert fald ved smørproduktionen ved

omlægningen betydelig i vejret, hvilket betyder at gevinsten var større, end prisforholdene i sig selv angiver. Fremstillingen på mejerierne ved centrifugens hjælp skabte et kvalitetsprodukt med mere økonomisk udnyttelse af mælken og dens spildprodukter. Hertil kommer, at den animalske produktion var den eneste mulighed for at opnå en væsentlig forøgelse i den totale produktion, der var nødvendig for at imødegå faldet i realindkomsten i 1880'erne¹⁴. Omlægningen medførte en mere intensiv udnyttelse af de faste faktorer. Kornproduktionen steg stærkt totalt og pr. ha., og arbejdskraften – inklusive driftsherrens egen – udnyttedes mere effektivt. Landbrugets arbejdskraftsstyrke steg fra 1870–79 med ialt 5,1 %, fra 1879 til 1890 var der et ubetydeligt fald og fra 1890 til 1900 voksede den med ialt 3 %¹⁵. Den ubetydelige vækst henholdsvis fald må have betydet en kraftig stigning i produktionen pr. beskæftiget i landbruget. I hvert fald på disse felter skete der således en forøgelse af produktiviteten, som har givet en gevinst der ikke findes udtrykt i prisrelationerne. Imidlertid er der, som Ølgård fremhæver, næppe sket nogen større forbedring af det danske landbrugs økonomiske forhold før i 1890'ernes slutning, da prisrelationerne forbedredes betydeligt¹⁶.

Ud over hvad der tidligere er anført, har det været en væsentlig byrde for landbruget, at prioriteringen af ejendommene under de vigende prisforhold virkede som en stigende byrde og formindskede landbrugets indkomster.

Gældsætningen i ejendommene vejede stadig tungere til i årene mellem 1880 og 1900, hvilket kan belyses af prioritetsgældens andel af solgte ejendomes salgspriser i dette tidsrum.

*Prioriteter i procent af salgssummen*¹⁷
(gårde)

1880–84.....	ca. 40	1900/04.....	54
1885–89.....	54	1905/09.....	50
1890–94.....	54	1910–14.....	48
1895–99.....	55		

Prioriteringen af solgte gårde har dog nok ligget højere end for ejendomme i almindelighed, men målt med senere tids forhold er prioriteringen ikke overvættets stor. Regeringen greb ind i 1880'erne og 1890'erne med rentenedsættelse og konverteringer, og renteniveauet holdtes efter danske forhold på et ret lavt niveau.

Bevægelserne i ejendomspriserne bekræfter, at udviklingen fik et forholdsvis tåleligt forløb. De synkende ejendomspriser mellem 1880 og 1890 var under de vigende prisforhold ikke uden videre udtryk for en akut krisetilstand.

Det forenede Dampskibs Selskabs »Christian IX« losses smør og flæsk i London omkring århundredskiftet. D. F. D. S. var grundlagt 1866, og England var fra første færd et af hovedmålene for selskabets virksomhed.

Efter Jul. Schovelin: Det forenede Dampskibs Selskab Aktieselskab. 40 Aars Udvikling, 1906.

Det var gennemgående de store bøndergårde og herregårdene, som blev hårdest ramt, idet disse ikke i samme omfang som de mindre brug kunne specialisere sig i den animalske produktion, og de følte derfor kornprisernes fald kraftigere. Gennemsnitlig var prislefaldet ialt 20 %, men prislefaldet var det dobbelte for de største gårde. Gårde på 1–2 tdr. hartkorn gik endnu omkring 1885 op i pris, men i årene herefter indtil 1888 ramte et almindeligt prislefald ejendommene med ca. 4 % om året. Efter en forbigående stigning 1889–90 fulgte i 1890'erne et svagere prislefald gennemsnitlig dog mindre end 1 % om året. Efter århundredskiftet indlededes i de gode tiders følge en meget betydelig opgang.

*Ejendomspriser 1880–1914*¹⁸

	Pris i kr. pr. td. gårdhartkorn	
	Med besætning og inventar	Uden besætning og inventar
1880–84.....	7.297	(6.563)
1885–89.....	7.067	5.948
1890–94.....	6.870	5.588
1895–99.....	6.517	5.230
1900–04.....	6.707	5.235
1905–09.....	7.973	6.126
1910–14.....	9.758	7.540

Tvangssalg 1885-1912 ¹⁹

	Gårde		Huse	
	Antal	%	Antal	%
1885-89.....	678			
1890-94.....	445			
1895-99.....	594	4,1	396	2,6
1900-04.....	592	3,8	395	2,1
1905-09.....	218	1,1	281	1,1
1910-12.....	195	1,8	255	1,5

Fra 1885 har man nogenlunde fuldstændige oplysninger om tvangssalg, men først fra 1895 kan det beregnes, hvor mange procent de udgør af samtlige salg.

Tvangssalgene synes selv i den værste periode i slutningen af 1880'erne kun at have udgjort ca. 5 % af samtlige salg, men af de i femåret 1895-99 bortsolgte gårde med over 12 tdr. hartkorn kom 14 % under hammeren. De tilsvarende tal for huse og smågårde var kun 2 % ²⁰.

Skønt landbrugskrisen for hårdt frem især mod større gårde, ser det ud til, at det danske landbrug, hvor de små og mellemstore brug udgjorde en så stor del af samtlige brug, i kraft af omlægningen og sin vældige produktionsforøgelse klarede sig forholdsvis tåleligt igennem krisen. Samtidig var der dog sket en øget kapital- og arbejdsindsats.

De nødvendige investeringer i bedrifterne og i mejerier og slagterier måtte ske med gældsætning eller beslaglæggelse af egenkapital. Her kom det til at spille en rolle, at kornsalgssperioden efter 1860 havde bragt gode konjunkturer, og at Danmark bl. a. gennem landbobefolkningens opsparring havde en kapital, som landbruget nu kunne trække på. Op mod 3/4 af kapitalen til mejerierne og 2/3 af kapitalen til slagterierne * hidrører fra sparekasserne ²¹, som i øvrigt ikke synes at have haft større vanskeligheder med at klare denne finansieringsopgave, da deres indlånskapital i årene fra 1883-99 steg fra ca. 300 mill. kr. til ca. 600 mill. kr. eller med ti gange det beløb som hele finansieringen af de i perioden oprettede andelsvirksomheder beslaglagde ²². Danmark havde imidlertid i perioden haft en betydelig kapitalimport fra udlandet. I 1872 havde landet en samlet nettobeholdning af udenlandske værdipapirer på mellem 120 og 150 mill. kr. Ved århundredskiftet havde man en international nettogæld på omkring 200 mill. kr., hvilket altså vil sige, at der ialt tilførtes landet fremmed kapital for ca. 350 mill. kr., hvilket har bidraget til at muliggøre landbrugets omlægning og opbygningen af industrien, investeringer, der var absolut nødvendige for den økonomiske vækst ²³.

* Her er bortset fra det store Odense Andelsslakteri.

Det er ikke her muligt at følge hele den udvikling i dansk landbrug, som resulterede i den store produktions- og eksportfremgang, men enkelte træk skal dog yderligere føjes til.

I smørproduktionen lå der i de former, hvori de danske landmænd udviklede denne, mange forhold, der bevirkede, at man her i landet kunne producere med større udbytte end tidligere og formentlig end andre steder. Meget vigtigt er den tidligere anførte tabel over udbyttet pr. ko (jvf. s. 147), der viser, at man i 1914 var kommet dertil, at man pr. ko fik 2,7 gange så meget mælk og over $3\frac{1}{2}$ gang så meget smør som i 1861²⁴. Dette var udtryk for, hvor meget produktiviteten var sat i vejret ved avlsarbejde, bedre fodring og staldforhold og rigtigere behandling af mælken ved den industrialiserede fremstilling på mejerierne. Til sammenligning kan tjene, at ydelsen pr. ko i Tyskland i 1904 var 1.951 kg mælk pr. år mod den danske produktion på omkring 2.500 kg²⁵. De danske mejerier arbejdede i øvrigt med lavere driftsomkostninger end f. eks. de tyske. Pr. kg mælk havde danske mejerier i årene 1902–04 (uden transportomkostninger) udgifter på 0,5 pf. medens disse i Tyskland gennemsnitlig udgjorde 0,9 pf.²⁶ Mejeriernes gennemsnitlige størrelse i Tyskland var betydelig mindre end i Danmark. I Tyskland forarbejdede hvert mejeri i 1904 i gennemsnit 1.222.815 kg mælk, mens det danske tal var henimod 2.082.249 kg pr. mejeri²⁷. De faste omkostninger reduceredes herved pr. produceret enhed, og hvad angår transportomkostninger, var disse mindst for de større danske mejerier²⁸.

I svineproduktionen blev det af afgørende betydning, at man her ved avlsarbejdet fandt frem til det specielt egnede magre svin, og til dettes opfodring gav som tidligere nævnt smørproduktionens spildprodukter et mægtigt og billigt tilskud, som gjorde udnyttelsen af mejeribrugets fordele total; den engelske svineproduktion f. eks. kunne ikke i samme omfang drage fordele af mejeribrugget. En bedre og mere økonomisk fodring af svinene som af køerne havde

Anvendelse af landbrugsmaskiner²⁹

	Værdi i kr. pr. tdr. hartkorn			
	1–2 tdr. hartkorn	2–4 tdr. hartkorn	4–6 tdr. hartkorn	4–10 tdr. hartkorn
1875–79.....	79	57	61	55
1880–84.....	126	77	72	64
1885–89.....	160	107	80	65
1890–94.....	182	116	101	66
1895–99.....	197	145	110	91
1900–04.....	231	175	125	133
1905–09.....	307	267	208	174
1910–13.....	362	331	268	223

tillige været genstand for energisk videnskabelig forskning på et tidligt tidspunkt og havde vundet vid udbredelse.

Anvendelse af landbrugsmaskiner, der anføres som eksempel på arbejdsbesparende investeringer, voksede kraftigt især på øerne, som tabellen side 183 refererer til.

Den almindelige stilling kan dog have været noget anderledes i Jylland, hvor maskiner anvendtes langt mindre.

I kraft af bedre produktionsmetoder vedblev afgrødeudbyttet pr. ha. at stige.

*Gennemsnitsudbytte i hkg pr. ha*³⁰

	Hvede	Rug	Byg	Havre	Kartofler
1880-84...	21,4	16,8	16,9	14,2	71
1890-94...	25,3	16,9	17,9	17,7	82
1900-04...	27,5	17,2	19,9	16,4	114
1910-14...	30,6	17,3	22,4	18,0	149

Samtidig var en stor del af jorden taget i anvendelse til dyrkning af rodfrugter, der var af væsentlig betydning for husdyrproduktionen.

Gennemsnitsudbytte i hkg pr. ha

	Sukkerroer	Runkelroer	Kålroer	Turnips
1896-99.....	262	387		
1910-14.....	305	538	455	392

Herved steg det totale høstudbytte i mill. afgrødeenheder fra gennemsnitligt 28,4 i årene 1880-84 til 35,9 i årene 1895-99 og 51,5 i årene 1910-14³¹. Fremgangen skyldtes kun for en mindre del arealudvidelse. Høstudbyttets stigning er af indlysende betydning for landbrugets rentabilitet.

Den hjemlige produktion måtte dog suppleres med en efterhånden meget omfattende import af korn og foderstoffer, skønt landbruget for langt den største del byggede på sin egen produktion af foderremner.

*Danmarks overskudsimport af korn og foderstoffer 1880-1914*³²

	I alt mill. kg		I alt mill. kg
1880-84.....	23,8	1895-99.....	760,0
1885-89.....	239,8	1900-04.....	1210,5
1890-94.....	393,7	1910-14.....	1328,0

Danmark kunne her under krisen drage fordel af de lave kornpriser og var i så henseende bedre stillet end adskillige europæiske lande, som måtte betale højere priser for toldbeskyttet foderkorn.

Alt i alt var den danske landbrugseksports stærke stilling på det britiske

marked således et resultat af mange forskellige faktorer. Heraf kan sammenfattende nævnes nogle vigtige træk.

Danmark havde et i forhold til befolkningsstørrelsen relativt stort areal af egnet landbrugsjord, hvilket gav gode betingelser for produktionsoverskud af korn og dermed også for at ernære et stort husdyrhold i forhold til befolkningens størrelse. Allerede før omlægningen i 1880'erne havde Danmark da også en stor kreaturbestand. Fra 1870'erne organiseredes et glimrende praktisk samarbejde mellem videnskab og landbrugerhverv og deraf fulgte et højt fagligt oplysningsniveau. Hertil kom yderst velorganiserede landbrugsfaglige organisationsformer, som skabte effektive industrielt arbejdende produktionskooperativer og landbrugsfaglige forsøgscentre, således at de landbrugsvidenskabelige resultater fuldt ud kunne udnyttes. Yderligere muliggjorde kapitalforholdene i den afgørende situation den nødvendige omlægning. Endelig kom hertil, at Danmarks geografiske beliggenhed nær de store industrielle levnedsmiddelimporterende lande var den bedst tænkelige.

Den danske landbrugseksports enestående stilling på det britiske marked omkring 1914 var dog ikke blot et resultat af det danske landbrugs evne til at konkurrere. Danmark var et ensartet overvejende agrart område, hvis produktion ikke blev opsuget af en voldsomt stigende industribefolkning inden for landets grænser, således som det ofte skete i europæiske industrilande med veludviklede landbrug. Dog faldt også i Danmark landbrugets andel af befolkningen fra 52,3 % i 1870 til 45,9 % i 1890 til 41,4 % i 1901³³. Den kraftige industrialiseringsproces og befolkningstilvækst i Europa og U. S. A., der i stedse højere grad opsugede disse landes egen landbrugsproduktion, bidrog utvivlsomt væsentligt til, at dansk eksport nåede sit høje niveau på det engelske marked i årene før 1914.

IV. BRITISKE EKSPORTPROBLEMER EFTER 1870

Britisk-tysk konkurrence på det danske marked

Hovedtræk

Mens Storbritannien i årene fra ca. 1840 til 1875 havde stået som verdens ubestridt førende industri- og handelsnation med en sejrrikt ekspanderende eksport og en udenrigshandel, der udgjorde mere end $\frac{1}{5}$ af den samlede internationale handel, blev århundredets sidste fjerdedel præget af tilsynekomsten af nye industrinationer, der efterhånden lærte effektivt at konkurrere med nogle af Storbritanniens største eksportvarer, ligesom der opstod nye produkter og behov, som medførte, at udenrigshandelen foregik under langt vanskeligere vilkår end tidligere. Efter 1875 var vækstraten i den britiske eksports værdi meget langsommere end tidligere, og først ved århundredets slutning viste denne en hastigt stigende linje, der var sammenlignelig med væksten indtil 1870. I årene 1871–75 var gennemsnitsværdien af United Kingdoms eksport £ 297,64 mill. (heraf 58,14 mill. reeksport). 1896–1900 var tallet £ 313,69 mill. (61,1 mill. reeksport). Væksten i den totale eksport havde således i værdier kun været 5,4 %, og eksportens værdi pr. hoved af befolkningen var faldet. 1911–13 var eksportens gennemsnitsværdi imidlertid steget til £ 596,89 mill. (108,03 mill. reeksport) en stigning på 90,2 % over 1896–1900 niveauet. Meget af den tilsyneladende stagnation før århundredskiftet skyldtes imidlertid de vigende priser indtil 1900. I faste priser viser eksporten (incl. reeksport) en vækst på 57,2 % mellem 1871–75 og 1896–1900 og 45,7 % i den kortere periode mellem 1896/1900 og 1911–13. Men selv efter denne modifikation voksede eksporten efter 1875 ikke så kraftigt, som den før havde gjort ¹. Storbritannien var ikke længere ene om at være »the workshop of the world«.

Den engelske eksports globale fordeling skiftede i denne periode. En faldende del afsattes til verdens mest industrialiserede områder som Europa og Nordamerika, se tabellen øverst s. 187.

Væksten i U. S. A.'s og i Europa Tysklands produktionsevne bevirkede, at disse to lande, der havde været U. K.'s største kunder, begyndte at aftage en mindre del af Storbritanniens eksport. Herudover sikrede disse lande sig selv noget af den handel med deres naboer, som Storbritannien tidligere havde haft – et resultat af disse landes industrialiseringsproces. Som det ses afsattes

Procentvis fordeling af United Kingdoms eksport 1860-1913 ²

Årsgennemsnit	Europa %	Nordamerika %	Afrika, Asien, Australien og Syd-Amerika %
1860-69.....	38,9	15,9	45,1
1870-79.....	41,9	15,5	42,6
1880-89.....	35,2	16,4	48,4
1890-99.....	37,1	13,2	49,7
1900-09.....	36,2	11,5	52,3
1911-13.....	35,0	11,5	53,5

den britiske eksport i stedet i stigende grad i de mindre industrialiserede dele af verden, hvor briterne bedre kunne trænge frem på et tidspunkt, hvor de nye industrilandes toldbeskyttelse af egne markeder gjorde dette mere fordelagtigt.

Den danske import fra Storbritannien påvirkedes af den situation, som opstod i Europa, da Tyskland voksede frem som Storbritanniens konkurrent i afsætningen af industrivarer til dette område, og den følgende fremstilling er især koncentreret om skitsemæssigt at belyse deres indbyrdes konkurrence på det lille danske marked.

Medens importen fra Storbritannien havde været i kraftig vækst mellem 1848 og 1864, således at den i 1864 var vokset frem til at udgøre omkring 25 % af vor samlede import, var tiden mellem 1870 og 1914 præget af, at britisk import udgjorde faldende procentdele af den totale danske import, således som det ses af nedenstående tabel.

Storbritanniens andel i Danmarks totalimport ³

	Import fra Storbritannien Mill. kr.	% af totalimport
1873-75.....	60,8	26,5
1876-80.....	50,8	23,7
1881-85.....	60,0	22,9
1886-90.....	61,7	22,9
1891-95.....	69,1	20,4
1896-1900.....	92,6	20,3
1901-05.....	92,2	16,0
1906-10.....	117,2	15,8
1911-13.....	128,6	18,2

Fra midten af 1890'erne og efter 1905 ser man en kraftig vækst i den ellers stagnerende import, mens der procentmæssigt var en stadig tilbagegang indtil 1911 og en tilbagegang for perioden som helhed.

Dette var for en del et resultat af den forskydning i vor import, der især

Danmarks import fra Storbritannien 1877-1913⁵

Eksport fra United Kingdom til Danmark af kul, jern- og stålvarer. Britiske produkter

År	Kul og og cinders £	% af eksporten	Jern, uforarbejdet og forarbejdet £	% af eksporten	Højt forarbejdede jernvarer ²⁾ £	% af eksporten
1877-81.....	347.509	15.7	190.985	8.6	67.988	3.0
1896-1900.....	1.030.123	29.4	426.202	12.2	459.134	13.1
1909-13.....	1.728.081	31.8	411.031 ¹⁾	7.5	445.856	8.2

1) Denne gruppe hedder 1909-13 jern og stål samt jern- og stålvarer.

2) Denne gruppe er sammensat af nedennævnte specialgrupper.

	1877-81 £	1896-1900 £	1909-13 £
Dampmaskiner.....	8.683	29.497	-
Maskiner og maskintilbehør.....	-	-	178.672
Alle andre maskiner.....	23.963	92.346	-
Redskaber.....	-	12.698	12.645
Isenkram.....	26.961	25.595	-
Videnskabelige instrumenter.....	-	-	42.837
Telegrafråd og apparater.....	8.381	14.853	-
Elektriske artikler og apparater.....	-	-	22.097
Køretøjer og dele deraf.....	-	36.777	85.075
Automobiler og dele deraf.....	-	-	36.222
Skibe, ny med maskiner.....	-	247.368	68.308

efter 1900 skete ved den stadig større import af oversøiske råvarer til landbruget i form af korn, foderstoffer, gødning m. v., som var en forudsætning for den store ekspansion af vor landbrugseksport. Importen af råvarer til landbruget steg fra 12 % af totalimporten i 1874 til 30 % af specialimporten i 1913⁴.

Efter 1870 var Danmarks import fra Storbritannien stadig domineret af de tre hovedvarer kul, jern og metalvarer samt tekstilvarer.

Som det ses af hosstående tabeller, skete der i perioden en forskydning mellem grupperne indbyrdes, idet kuleeksporten voksede langt kraftigere end eksporten af de øvrige varer. Den bevægede sig fra 15,8 % i årene 1877-81 til 31,8 % i periodens slutning. Eksporten af råjern og forarbejdet jern var efter en betydelig vækst i 1890'ernes slutning ikke blot i procentmæssig, men også absolut tilbagegang efter århundredskiftet, det samme gælder gruppen højt forarbejdede jernvarer, maskiner og skibe. Tilkomsten af skibe samt vækst i maskineeksporten bragte denne gruppe op på et højt niveau i slutningen af 1890'erne. Udskiller man eksporten af skibe, ses det, at eksporten af adskillige maskiner m. m. inden for denne gruppe voksede betragteligt også efter 1900. Tekstilvaregruppen viser betydelig vækst i absolutte tal, heraf især færdige bomuldsgarner, uldvarer og uldgarn. Efter århundredskiftet fremtræder gruppen hjælpestoffer til landbruget i de her foreliggende år som en betydeligere

Eksport fra United Kingdom til Danmark af tekstilvarer, julevarer, hjælpestoffer til landbruget og raffineret sukker. Britiske produkter

År	Tekstilvarer ¹⁾ £	% af eksporten	Julevarer £	Hjælpestoffer til landbruget £	% af eksporten	Raffineret sukker £
1877-81.....	549.810	24.9	31.221	—	—	84.674
1896-1900.....	873.543	24.9	26.228	79.070	—	80.537
1909-13.....	1.033.635	19.0	32.787	730.857 ²⁾	13.4	44.442

1) Denne gruppe er sammensat af følgende specialgrupper

	1877-81 £	1896-1900 £	1909-13 £
Bomuldsgarn.....	150.766	166.876	61.740
Bomuldsvarer.....	196.818	329.441	431.918
Linnedgarn.....	10.871	7.120	15.320
Linnedvarer.....	44.938	44.252	52.103
Uldgarn.....	32.022	166.331	211.921
Uldne varer.....	114.395	144.087	224.102
Konfektion.....	—	15.436	36.531

2) Denne gruppe er sammensat af følgende specialgrupper bortset fra 1877-81

	1877-81 £	1896-1900 £	1909-13 £
Korn.....	—	18.788	199.242
Oliefrøkager.....	—	4.251	386.003
Kreaturfoder undt. oliefrøkager og kornaffald...	—	—	47.648
Gødning af alle slags.....	33.013	31.321	55.838
Frø.....	20.620	24.710	52.126

Totaleksporten fra United Kingdom til Danmark af britiske produkter og de tidligere nævnte varers andel deraf

År	Totaleksport £	Eksporten af ovennævnte varer £	% af totaleksport
1877-81.....	2.199.716	1.325.820	60.2
1896-1900.....	3.501.383	2.974.827	84.3
1909-13.....	5.433.950	4.426.689	81.4

faktor, men importen heraf var fra år til år meget svingende, og det var ikke i almindelighed via England, at Danmark hentede sin store import af oversøiske råvarer til landbruget.

Den danske import fra England var således i absolutte tal i kraftig vækst for perioden som helhed. Den britiske relative tilbagegang var dog til trods for denne vækst ikke blot udtryk for den nævnte forskydning i vor importstruktur, hvilket ses af følgende tabel for Englands procentvise andel af Danmarks import af betydningsfulde engelske eksportvarer.

Kulimporten kom i denne periode ligesom tidligere næsten totalt fra Storbritannien. Den procentmæssige tilbagegang efter 1910 er udtryk for, at der

Lawrence's køleapparat, der anvendtes af landmanden for at holde mælken sund, indtil den kunne bringes på mejeriet.

England var ikke blot modtagende, men også ydende, når det gjaldt mejeribrugtet. Lawrence's apparat var som flere andre tekniske indretninger også på selve mejerierne af engelsk oprindelse. Tønden til venstre blev fyldt med is og det gennemstrømmende vand herved nedkølet, inden det førtes ind i rørsystemet.

Efter »Landmandsbogen« II, 1895.

var reeksport af kul over København, som herefter ikke indgår i tallene. Den britiske andel af vor import af rå metaller og metalvarer var derimod utvetydigt faldende i perioden som helhed på grund af en stærk tysk fremtrængning. Det samme gjaldt importen af maskiner, hvor de absolutte tal steg stærkt. Importen af skibe kom i almindelighed fortrinsvis fra Storbritannien. For tekstilvarernes vedkommende er der stagnation eller tilbagegang i relativ betydning. Bruddet i statistikken efter 1910 vanskeliggør en sammenligning før

Storbritanniens og Tysklands procentdele af Danmarks import af kul, rå metaller og metalvarer samt tekstilvarer og garner
(generalhandel) ⁶

	Kul		Rå metaller og metalvarer		
	England Mill. kr.	% af totalimport	England Mill. kr.	% af totalimport	Tyskland %
1875-79.....	11,1	98,2	8,3	46,6	28,7
1890-94.....	21,8	97,8	8,6	26,0	43,2
1910-13.....	50,7	87,5	13,2	18,6	69,2

Tekstilvarer og garner			
	England Mill. kr.	% af totalimport	Tyskland %
1875-79.....	10,9	31,0	54,8
1890-94.....	15,6	38,0	42,7
1910-13.....	26,6	34,1	61,2

Danmarks totalimport af maskiner og skibe og Englands og Tysklands andele heraf ⁶

Maskiner					
	Totalimport kr.	England kr.	% af totalimport	Tyskland kr.	% af totalimport
1875-79.....	55.274	33.111	59.9	20.120	36.4
1890-94.....	97.000	23.536	28.3	61.595	63.5
1910-13.....	12.952.000	1.337.750	10.3	5.182.250	40.3

Skibe					
	Totalimport Mill. kr.	England kr.	% af totalimport	Tyskland kr.	% af totalimport
1875-79.....	1.5	507.000	33.0	650.000	43.3
1890-94.....	2.8	1.314.000	47.0	842.800	30.1
1910-13.....	6.2	1.869.000	30.6	1.762.500	29.0

og efter dette år. Tyskland synes efter 1910 at levere en kraftigt stigende del af vor tekstilvareimport.

Som helhed var dog det danske marked i perioden i stand til at aftage både en voksende tysk og britisk eksport, og landefordelingen må tages med betydelige forbehold bl. a. på grund af mulige køb via Tyskland (jvf. s. 209, 264 og 266).

Den britiske eksport af fremmede og koloniale varer var ligesom eksporten af britiske varer i ekspansion i perioden frem til 1913, men den udgjorde en faldende del af den totale eksport, som det fremgår af følgende tabel.

United Kingdoms eksport til Danmark ⁷

£			
	Britiske varer	Fremmede og koloniale produkter	Totaleksport
1877-81.....	2.199.716	376.630	2.576.346
1896-1900.....	3.501.383	464.010	3.965.593
1909-13.....	5.433.950	541.036	5.974.986

I periodens begyndelse vejede endnu kolonialvarer kraftigt til som den største samlede gruppe blandt de reeksporterede varer, men eksporten heraf

gik kraftigt tilbage indtil 1913, hvilket fremgår af følgende opdeling på varegrupper.

*United Kingdoms eksport til Danmark af fremmede og koloniale produkter fordelt på varegrupper*⁸

£					
	Kaffe	Sukker	Te	Indigo	Ialt kolonialvarer*)
1877-81.....	62.361	60.588	45.400	5.991	207.116
1896-1900.....	31.692	28.209	46.040	1.479	117.838
1909-13.....	14.927	17.530	35.236	—	70.924
Ialt					
	Råvarer til landbruget	Smør og margarine	Fødevarer, drikke og tobak	Råvarer	Industriprodukter
1877-81.....	31.181	—	—	—	—
1896-1900.....	66.438	7.892	—	—	—
		Olie- margarine			
1909-13.....	98.006	28.588	213.699	211.683	115.450

*) Omfatter kaffe, sukker, te, indigo, kakao, mandler, krydderier.

Importen af råvarer til landbruget via U. K. var af en helt ubetydelig størrelse i forhold til Danmarks store import af disse varer (jvf. s. 209). Selv sammenlagt med eksporten af oliefrøkager m. m., der optræder under eksport af britiske varer, udgjorde denne post kun en beskedent del af den totale danske import heraf, og oversøiske råvarer er da kun for en ringe del indgået via U. K. til Danmark. Fra omkring århundredskiftet fordelte de reeksporterede varer sig på en lang række mindre poster, der, som det fremgår af tabellen, overvejende bestod af fødevarer, drikke og tobak samt råvarer af mange forskellige slags.

Kul

Storbritannien var i det 19. århundrede verdens største producent af kul, og endnu i 1870 hentedes over halvdelen af verdens kulforbrug op af de britiske kulminer.

*De største kulproducenters procentdel af verdens kulproduktion 1840-1913*¹

	1840 %	1860 %	1870 %	1880 %	1890 %	1900 %	1913 %
Storbritannien.....	67	58	51	44	36	30	22
Tyskland.....	—	12	16	17	17	19	21
U.S.A.....	—	(11)	14	20	28	32	39

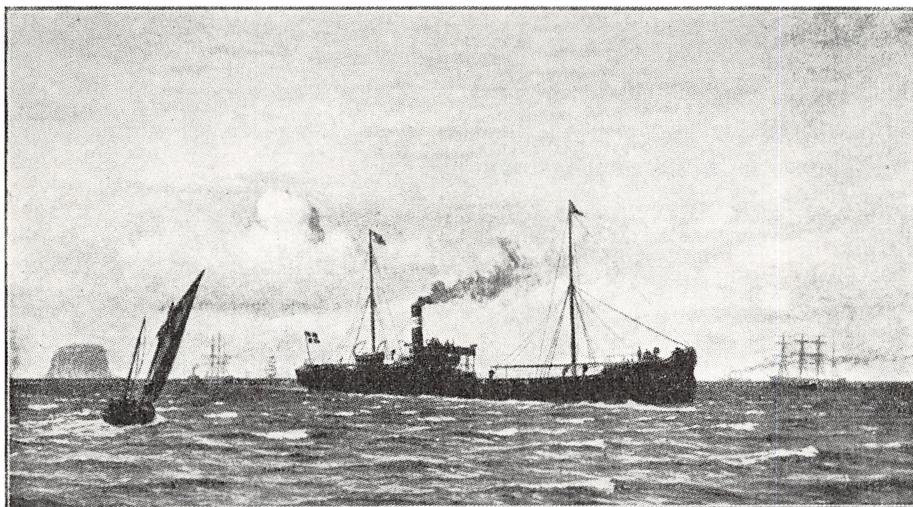
Med udviklingen af kulbrydning i andre europæiske lande og U. S. A. måtte Storbritanniens procentdel af verdens kulproduktion naturligt nok relativt gå tilbage, men dets produktion var fortsat kraftigt voksende, og dets stilling som Europas største kuleksportør var urokket. Dets eksport er her sammenholdt med Europas anden store kuleksportør Tysklands.

Årlig eksport af kul 1876–1905 ²

	Storbritannien Mill. tons		Tyskland Mill. tons
1876–80.....	19	1875–77.....	5,8
1880–90.....	31	1885–87.....	8,8
1896–1900....	45	1895–97.....	13,2
1901–05.....	70	1905–07.....	16,7

De engelske kul var ganske dominerende i den danske import, der var stærkt stigende på grund af den industrialiseringsproces, landet gennemgik efter 1870. Der opstod, beroende især på hjemlige råstoffer, nye industrigrene som teglværks-, kalk- og cementindustri, porcelænsindustri, store møllerier, sukkerindustri, bryggeriindustri, garveriindustri, og store dele af landbrugsproduktionen fik en industriel tilvirkning. Hjemmemarkedets stigende behov for industrivarer fremkaldte desuden hjemlige industrier hvilende på importerede råstoffer og halvfabrikata som tekstil-, træ- og papirindustri, metal- og skibsværftsindustri og en teknisk-kemisk industri ³. Antallet af danske industrielle bedrifter voksede fra 1.465 i 1872 til 3.000 i 1914 med en arbejdsstyrke på henholdsvis 35.000 og omtrent 108.000 ⁴. Allerede ved århundredets midte havde dampkraften som energikilde et gennembrud, og ved århundredskiftet var den helt dominerende ⁵. En betydelig del af det stigende kulforbrug skyldtes den voksende industris behov for kraftforsyning. Meget væsentlig for kulforbruget var også den sammen med industrialiseringen hørende udvikling af transportnettet med jernbaner og dampskibe og anlæggelsen af offentlige værker som gasværker og senere elektricitetsværker.

De britiske kuls næsten monopolagtige stilling havde adskillige vigtige forudsætninger. Hovedparten af fyringsanlæg i industri og transport var indrettet til de fede engelske kul. Grunden hertil var ikke blot, at briterne i særlig grad forsynede de skandinaviske lande med fyringsanlæg, men også, at fyringsteknikken var indrettet til forbrug af de kulsorter, der særlig eksporteredes fra Storbritannien. Ved siden heraf havde den engelske kulindustri store fordele ved kulforekomsternes høje kvalitet og ved små brydningsomkostninger. De engelske priser ab grube lå ved århundredskiftet 3 mark under de tyske pr. ton ⁶. Hertil kommer, at transportomkostningerne var en væsentlig faktor for

Det danske Kulkompagnis damper »Julius Holmblad« passerer Bass Rock ved indsejlingen til Firth of Forth.

En af de ting, man efter åbningen af Københavns Frihavn i 1894 savnede i den nye institution, var en stor kulforretning. Direktøren for Landmandsbanken, Isak Glückstadt, der havde gennemført frihavnsprojektet, fik da den tanke, om det ikke var muligt at få flyttet J. P. Suhr & Søns kulforretning fra Toldhavnen og derud. Efter forhandlinger med det Suhrske hus blev resultatet dannelsen af et nyt selskab Det danske Kulkompagni, der pr. 31. december 1896 helt overtog det gamle firma.

Efter maleri af Vilh. Arnesen.

en tung vare som kul. Danmark har på grund af sin nære beliggenhed ved Tyskland altid hentet noget af sin kulimport herfra, men transportomkostningerne fra de tyske gruber var ikke så lave som fra de engelske. De britiske gruber ligger i nærheden af kysten, og da Storbritannien altid har været en vigtig aftager af skandinavisk træ, blev transportomkostningerne fra de britiske gruber lave, da skibene kunne tage træ med tilbage, og således sikre sig last begge veje⁷.

Danmark forsynedes især fra skotske kulminer og de engelske kulminer i Durham med afskibning fra Newcastle og Hull – i ringe grad med Yorkshirekul, som udskibedes over Liverpool, hvilket forlængede sørejsen til det dobbelte⁸. På importsiden blev det danske forbrug af britiske kul stadig mere det fundament, hvorpå dansk-engelsk samhandel især hvilede indtil 1914.

Fern

Den kraftige vækst, som vi konstaterede i jernimporten mellem de to slesvigske krige, skyldtes først og fremmest udviklingen i landbruget. Omkring 1820 var hjulploven den gængse plovtipe. Omkring 1840 havde svingploven vundet al-

mindelig udbredelse på store dele af øerne, og i de følgende årtier tog denne udvikling yderligere fart. De fleste af landbrugets overvejende af træ bestående redskaber blev afløst af nye jernredskaber samtidig med, at forskellige hidtil ukendte redskaber vandt indpas. Den svenske harve havde omkring 1850 afløst de tidligere trætromler, jernaklede vogne med fjedre de gamle bondevogne. Kornrensemaskiner blev omkring 1850 almindelig anvendt på større gårde og hos mange bønder, tærsk- og hakkelsesmaskiner fandt navnlig indpas under krigen 1848–50. Såmaskiner anvendes på dette tidspunkt tillige på større gårde, og den amerikanske hesterive begyndte at vinde indpas på øerne. I 1852 anskaffedes den første mejemaskine her i landet ¹.

Samtidig gav efterspørgselen efter byggestøbegods anledning til en stadig større import af jern. Jernvinduer blev en almindelig anvendt artikel til brug for lade- og staldbygninger. Hertil kom koksovne med regulært træk, som i dette tidsrum fandt større udbredelse, komfurer og ikke mindst det net af rør og ledninger, som efter gas- og vandværker var blevet indført, krævedes til de fleste beboelsesejendomme ².

Disse behov gav især anledning til import af uforarbejdet eller mindre forarbejdet jern som råjern og stang- og båndjern, idet der herhjemme fra 1830'erne opstod jernstøberier og maskinværksteder som forarbejdede jernet ³.

Efter 1860 kom der for alvor gang i anlæggelse af danske jernbaner, og overgangen til anvendelse af jernskibe tog fart. Samtidig begyndte så småt en industrialisering, som fik sit gennembrud efter 1870 (sml. s. 192 f). Til en begyndelse måtte man rigtignok hente maskinerne i udlandet; af mere forarbejdede jernvarer samt dampmaskiner kom i midten af 1850'erne omkring 40 % af importen fra England ⁴. Men hjemmemarkedets behov for maskiner gav vækstbetingelser for en egentlig dansk maskinindustri. Af f. eks. dampmaskiner, der udgjorde en betydelig del af maskinimporten, skete der en stærk stigning i den hjemlige produktion, idet de i forhold til varens værdi store transportomkostninger kompenserede for den ringe beskyttelse. Efterhånden blev det almindeligt at bestille dampkedel- og maskine hos de hjemlige fabrikanter. I 1883 fandtes 2.676 stationære kedler her i landet og heraf var kun godt 25 % forfærdiget i udlandet ⁵. På samme måde blev det mere og mere almindeligt efter 1870, at danske maskinfabrikker producerede specialmaskiner og transportmidler, som de nye danske industrier og det danske samfund havde behov for. Det kan nævnes landbrugsmaskiner, mejerimaskiner, teglværksmaskiner, skibe, lokomotiver, waggoner. Maskiner til tekstil- og beklædningsindustri, trykkerimaskiner, bryggerianlæg, møllerianlæg foruden gas- og vandledninger, varmeledninger, pumpeværker og efter århundredskiftet elektriske kraftmaskiner og meget andet ⁶.

Importen af jern og stål 1860–1915)* ⁷

	1000 tons		1000 tons
1860.....	34	1890.....	69
1865.....	29**)	1895.....	97
1870.....	31	1900.....	138
1875.....	52	1905.....	235
1880.....	46	1910.....	185
1885.....	55	1915.....	290

*) Omfattende råjern, legeringer, valseværksprodukter af enhver art og trukne og støbte rør.

***) Tilbagegangen efter 1864 skyldes Slesvig-Holstens udskillelse.

Statistikken viser da også som naturligt er en stærk forøgelse af Danmarks jern- og stålimport efter 1864.

I tiden fra 1860–1895 skete der en tredobling af jernimporten som følge af den ovenfor skitserede udvikling. De samme forhold gjorde sig gældende i tiden derefter, men samtidig satte som nævnt elektrificeringen ind, og dette sammen med jernindustriens videreudvikling medførte i de næste 15 år en fordobling. Under den første verdenskrig voksede jern og stålforbruget påny stærkt. Krigen beskyttede jernindustrien mod konkurrence udefra og skabte øgede eksportmuligheder.

Storbritanniens andel af vor jernimport i 1860'ernes begyndelse havde udgjort omkring 60 % målt i mængder. Senere faldt, som vi har set, landets andel fra 46 % af værdien af importen af rå metaller og metalvarer i 1870'erne, til 26 % i 1890'erne og til 18 % i årene før første verdenskrig (jvf. s. 190).

Storbritanniens stilling som verdens største producent af jern blev radikalt rokket i tiden mellem 1870 og 1914, således som nedenstående tal viser.

Storbritannien: Procentdel af verdensproduktionen ⁸

	Råjern %	Smedejern %	Stål %
1870.....	50	37,5	43
1880.....	42	26	31
1890.....	30	22,5	27
1900.....	23	17	18
1910.....	16,5	24	11
1920.....	13	25,5	12

Storbritanniens hastigt dalende procent betød naturligvis, at produktionen i andre lande voksede relativt hurtigere. Dette gjaldt for U. S. A. og i Europa, især Tyskland.

Storbritanniens relative betydning som eksportland blev herved reduceret betydeligt før 1914, som det ses i følgende tabel.

De førende landes eksport af jern 1870–1920 ⁹

	1000 tons					Storbritanniens procentdel af de fem landes eksport
	Storbritannien	Tyskland	Frankrig	Belgien	U.S.A.	
1870.....	2.730	—	—	—	—	—
1880.....	3.650	750	100	300	150	—
1885.....	3.040	950	30	400	—	77 (1886)
1890.....	3.900	950	270	550	50	73.5
1895.....	2.800	1.500	—	500	120	64
1900.....	3.500	1.500	110	500	1.150	61
1905.....	3.800	3.360	600	920	1.050	39
1910.....	4.600	4.850	450	990	1.450	36
1913.....	4.980	6.200	540	1.550	2.800	30

I 1870 var Storbritanniens eksporttonnage i jern og stål over 3/4 af de førende landes totaleksport. Endnu ved århundredets slutning var dets dominans opretholdt, men dets procentdel af totalen faldt bestandig. Selv om den britiske eksport steg betydeligt efter århundredskiftet var vækstraten langt større i andre lande især i Tyskland og den tyske jern- og ståleksport overgik Englands fra 1910 til 1913.

I 1870 var Storbritanniens priser på råjern billigere end i noget andet land, og i stålvarer var britiske priser på kedelplader, skibsplader, stangjern- og jernbaneskiner lavere end kontinentets. På eksporten af disse sidste produkter havde landet praktisk taget monopol¹⁰. Storbritannien var dog ikke i stand til at fastholde denne overlegne konkurrenceevne i tiden efter 1870. Den ældre og mere traditionsbelastede britiske metalindustri viste utilbøjelighed til at udskifte forældrede produktionsmetoder og forældede industrielle anlæg og arbejdede derfor i almindelighed med højere omkostninger end andre landes metalindustrier, især den tyske¹¹. Resultatet blev stigende vanskeligheder med at konkurrere på pris. Mellem 1880 og 1903 faldt kontinentets priser på råjern til det britiske niveau¹². I stålplader afveg de britiske priser i adskillige år før 1914 ikke videre fra priserne på de konkurrerende landes hjemmemarkeder, men på de udenlandske markeder sås det ofte, at tysk stål gik under de britiske priser¹³. I Tyskland var der en langt stærkere karteldannelse end i England, og da det tyske hjemmemarked var beskyttet af høje toldsatser, kom dette til at betale højere priser på jern og stål, som muliggjorde kunstigt reducerede eksportpriser¹⁴. Det var ikke usædvanligt at se, at hjemmemarkedets priser var 15–20 % højere end priserne i udlandet¹⁵. I valsede produkter som vinkeljern, jernbjælker og stangjern var britiske priser også af denne grund højere end kontinentets¹⁶, hvor disse da også særlig produceredes¹⁷. Tyske priser på jernbanejern var indtil 1900 højere end britiske, men efter

det tidspunkt lavere. Britiske skibspladers priser var de samme som fremmede landes, men for galvaniserede og forzinkede plader og blik afgjort lavere. Briterne var i almindelighed førende i eksporten af de nævnte mere forarbejdede varer som jernbaneskiner, tinplader og galvaniserede plader, der også udgjorde hoveddelen af landets eksport¹⁸. Bortset fra de mere forarbejdede former for jern og stål tenderede britiske priser i almindelighed mod at være højere end dets konkurrenters. Stillingen var derfor afgjort ændret i perioden, og eksporten afhang nu i væsentlig grad af landets evne til at konkurrere på kvalitet¹⁹.

Undersøger man nøjere den danske jern- og stålimports fordeling, viser det sig, at denne naturligt nok i store træk var tilpasset prisforholdene.

*Danmarks import af vigtige jern og stålprodukter fra Storbritannien og Tyskland 1875-1905*²⁰

	Rå plader og blik		Stang og båndjern		Grove støbe og smedede jernvarer		Støbe rør til gas- og vandledninger	
	Tons		Tons		Tons		Tons	
	England	Tyskland	England	Tyskland	England	Tyskland	England	Tyskland
1875.....	4.070	138	9.743	869	2.538	1.745	3.130	37
1895.....	6.720	2.881	1.832	12.936	2.402	7.156	5.098	794
1905.....	11.739	8.341	2.547	31.358	3.064	18.832	8.098	10.938

Importen af råjern, der ikke kan adskilles fra gruppen rå metaller, kom næsten udelukkende fra England. I den danske import heraf ligesom i den danske import af rå plader og blik bevarede Storbritannien førerskabet på linje med dets evne til priskonkurrence heri, men i de øvrige jern- og stålprodukter og især i stang- og båndjern, hvori Storbritannien havde vanskeligere ved at konkurrere, ser vi en stærk tysk ekspansion og en britisk absolut eller relativ tilbagegang.

I importen af jernbaneskiner er billedet ikke så klart i britisk favør før århundredskiftet, som det synes at fremgå af tabellen. I årene 1880, 1885 og

*Danmarks import af vigtige jern- og stålprodukter fra England og Tyskland 1875-1905*²¹

	Jernbaneskiner tons		Plader og blik forzinkede og fortinnede tons		Stål i stænger tons		Andre jernvarer tons	
	England	Tyskland	England	Tyskland	England	Tyskland	England	Tyskland
	1875.....	6.903	152	1.024	307	579	261	992
1895.....	11.876	1.847	1.429	2.178	1.357	1.150	1.439	6.132
1905.....	6.065	5.409	3.222	2.144	1.692	1.695	1.322	6.812

1890 leverede Tyskland betydeligt større kvanta jernbanejern end Storbritannien. I den varegruppe, hvor Storbritannien alment var den overlegne eksportør, forzinkede og fortinnede plader og blik, var Storbritanniens betydning på det danske marked ikke så stor, som man kunne forvente. Importen af tål i stænger fordeler sig ligeligt på de to lande, mens Tyskland blev førende i andre jernvarer.

Efter 1905 bevirker en omfordeling af jernvaregrupperne i statistikken, at en tabelmæssig sammenstilling med de foregående år ikke kan foretages.

Danmarks import af vigtige jern- og stålvarer 1910-13 ²²

	Råjern m. m. tons		Stang- og båndjern tons		Plader og blik forzinkede og fortinnede tons		Støbte rør til vand- og gasled- ninger tons	
	England	Tyskland	England	Tyskland	England	Tyskland	England	Tyskland
1910.....	25.281	5.513	3.662	38.335	3.312	2.283	4.795	8.666
1913.....	36.060	6.053	4.373	61.345	9.119	2.335	9.799	14.819

Det fremgår af denne tabel, at Storbritannien vedblev at være leverandøren af råjern til det danske marked, mens Tyskland ganske dominerede importen af stang- og båndjern og var blevet den største leverandør af støbte rør. Importen af hvide plader og blik kom fortrinsvis fra England.

For den danske import af jernvarer og stål var det af stor betydning, at Danmark stod i direkte og meget billig jernbaneforbindelse med de tyske jernproducerende områder. Danmark kunne efterhånden købe hovedmassen af sit jern og stål 10, 20, 40 shillings, ja til tider mere pr. ton billigere i Tyskland end i England, og de lave transportomkostninger har utvivlsomt bidraget til den tyske fortrængning af de engelske varer ²³. Foruden tyske og engelske jern- og stålvarer var tillige svensk jern og stål af betydning i den danske import.

Fra 1897 kan man følge udviklingen i importen for jernvaregruppen som helhed omfattende alle lavere og højere forarbejdede jernvarer samt maskiner, skibe, vogne, instrumenter m. m.

Forholdet mellem Tyskland og Englands andele af den danske import af disse fremgår af omstående tabel.

Det fremgår heraf, at i årene fra 1897 til 1913 faldt Englands eksport både af lavt og højt forarbejdede metalvarer og maskiner m. m. i absolute tal. Medens Storbritannien i 1890'ernes sidste år leverede 45 % af vor import af lavt forarbejdede jernvarer var denne procent i 1913 kun 25. Af mere forarbejdede metalvarer samt maskiner og skibe m. m. faldt den britiske procent fra 33,5 %

*Danmarks import fra England og Tyskland af jern og metalvarer, maskiner, skibe, vogne, instrumenter m. m. 1897-1913*²⁴

Jern og lavt forarbejdede metalvarer.

	Totalimport		England			Tyskland		
	Mill. kr.		Mill. kr.	Pct. af totalimport		Mill. kr.	Pct. af totalimport	
	G.	S.		G.	S.		G.	S.
1897-99.....	30.3	24.6	11.0	36.3	44.7	10.1	33.3	41.1
1910-13.....		36.4	9.0		24.7	24.2		66.5

Mere forarbejdede metalvarer, maskiner, skibe, vogne, instrumenter m. m.

	Totalimport		England			Tyskland		
	Mill. kr.		Mill. kr.	Pct. af totalimport		Mill. kr.	Pct. af totalimport	
	G.	S.		G.	S.		G.	S.
1897-99.....	28.1	26.6	8.9	31.7	33.5	9.3	33.1	35.0
1910-13.....		44.7	7.0		15.7	35.0		78.3

G = Generalhandel. S = Specialhandel. Før 1897 er grupperingen af en sådan art, at ovenstående deling ikke kan bringes i overensstemmelse med senere år. Delingen er noget arbitrær. Jvf. noten. Den forskellige gruppering i den engelske og den danske statistik gør direkte sammenligning mellem engelske og danske tal vanskelig. Posten »jern og lavt forarbejdede jernvarer« er nok mere omfattende end den engelske gruppering, »jern uforarbejdet og forarbejdet«. Til gengæld er den engelske postering 1909-13 »jern og stål, samt jern- og stålvarer« mere omfattende end den her anførte gruppe. Procentfordelingen mellem lavt og højere forarbejdede metalvarer bør ikke tillægges for stor vægt.

til 15,7 %. Tilsvarende ser man en stærk tysk fremgang i begge grupper. Faldet i gruppen mere forarbejdede metalvarer, maskiner m. m. påvirkes dog stærkt af gruppen skibes mindre vægt i de sidst anførte år, ligesom man må tage i betragtning, som nævnt i noten, at skillelinjen mellem lavere og højere forarbejdede jernvarer er noget arbitrær. I maskinimporten udgjorde importen fra England i periodens slutning kun 10,3 % af en totalimport på 12,9 mill. kr., mens Tyskland tegnede sig for 40,3 %. Tyskland gjorde sig således også stærkt gældende på det danske marked i højt forarbejdede industrivarer, hvilket næppe kan undre i betragtning af, at Tyskland var ganske dominerende i den europæiske import af maskiner i 1913, mens den næsten lige så store engelske maskineksport spredtes mere jævnt til Europa, Imperiet og Sydamerika²⁶.

Udviklingen på det danske marked afspejlede i lille målestok mere generelle forskydninger mellem Tyskland og Englands stilling på det europæiske marked for disse varer.

Tekstilvarer

Bomulds- og linnedvarer

Udviklingen i Danmarks import af bomulds- og linnedvarer efter 1870 ses af omstående tabel.

Totalimport (generalimport) af bomulds- og linnedvarer ¹

	Bomulds- og linnedgarn Tons	Bomuldsvarer og varer af hør og hamp Tons	Råt linnedgods Tons
1874-76.....	2.564	1.820	1.798
1890-92.....	4.102	2.176	2.169
1906-08.....	2.365	3.555	5.553
1911-13.....	2.186	4.821	

Importen af bomuldsgarn gennemgik en kraftig vækst allerede i 1850'erne ². Væksten ses fortsat i perioden fra 1870'erne frem til 1890'erne, hvor en tilbagegang indtrådte. I 1840'ernes slutning oprettedes de første egentlige bomuldsfabrikker herhjemme ³, og udviklingen af den hjemlige bomuldsvarerindustri har bidraget kraftigt til bomuldsgarnsimportens stigning. I begyndelsen af 1890'erne oprettedes de første konkurrencedygtige bomuldsspindier her i landet, og tilbagegangen i importen af bomuldsgarn skyldtes væksten i disses produktion. I 1905 dækkede de 60 % og i 1913 75 % af bomuldsgarnforbruget til trods for reduktionen af toldbeskyttelsen ved toldloven af 1908 ⁴. Den stærkt stigende import af råbomuld, der var en følge af denne udvikling indgik fra U. S. A. og Tyskland, og i årene før første verdenskrig næsten udelukkende via Tyskland ⁵.

Importen af færdige bomuldsvarer viser en kraftig fremgang i perioden til trods for at også den hjemlige fabrikation var i stærk fremgang især fra 1870 til århundredskiftet ⁶. Efter århundredskiftet har den hjemlige produktionsstigning sandsynligvis været betydelig mindre. Til trods for en kraftig forøgelse af produktiviteten ved modernisering af produktionsteknikken var den danske produktion af bomuldsvarer i årene før den første verdenskrig kun knapt 1/3 højere end i 90'ernes slutning ⁷, og de hjemlige bomuldsfabrikker har haft betydelige vanskeligheder med at konkurrere med engelske og tyske bomuldsvarer, idet importen i hvert fald synes at være steget stærkere end den indenlandske produktion.

Forøgelsen af importen af linnedgods var den kraftigste blandt tekstilvarerne. Den hjemlige tilvirkning af linnedgarn gik tilbage for helt at forsvinde omkring århundredskiftet, og da linnedgarnsimporten var stagnerende, var den danske lærreds- og linnedproduktion i tilbagegang ⁸. Importen blev da herfor stærkt stigende; fordelingen på England og Tyskland vises omstående.

Sammenligner vi hele bomulds- og linnedimportens fordeling i 1874-76 med fordelingen i slutningen af 50'erne og begyndelsen af 1860'erne (se s. 116), har Storbritannien tydeligvis efter 1864 overtaget den største del af dette marked i Danmark. Endnu i begyndelsen af 1890'erne var britiske bomulds- og

Importen af bomuldsvarer fordelte sig på følgende måde mellem de to vigtigste eksportlande (generalhandel) ⁹
% af mængder

	Bomulds- og linnedgarn		Bomuldsvarer		Råt linnedgods	
	Storbri- tannien %	Tyskland %	Storbri- tannien %	Tyskland %	Storbri- tannien %	Tyskland %
1874-76.....	74,1	15,3	62,2	31,0	75,1	17,9
1890-92.....	72,8	17,4	64,8	24,7	65,9	24,3
1897-99.....	69,4	19,0	50,8	27,0	63,6	23,1
1911-13.....	43,2	44,5	52,4	40,0	-	-

linnedvarer ganske dominerende i importen. I slutningen af 1890'erne er en relativ tilbagegang slået igennem især for bomuldsvarerne, efter 1910 vanskeliggøres sammenligning ved bruddet i statistikken, men man har vel lov til at fastslå henholdsvis tilbagegang og stagnation for engelsk bomuldsgarn og engelske bomuldsvarer. Tilbagegangen skyldtes i første omgang tydeligvis import fra tredje land, og efter 1910 ses en stærk tysk fremgang.

Storbritanniens traditionelle enorme dominans i produktionen af bomuldsvarer og bomuldsgarn blev i løbet af det 19. årh. noget reduceret ved fremvæksten af bomuldsindustrier i andre europæiske lande og U. S. A. Af Europas og U. S. A.'s samlede forbrug af bomuld aftog England i femårsperioden 1826-30 mere end 75 %, 1866-70 48 %, 1869-1900 henimod 30 % og i 1910-11 20 % af det voldsomt stigende forbrug¹⁰. I perioden 1896-1900 aftog England alene over 3/4 af Europas samlede forbrug.

I årene 1829-31 udgjorde den engelske eksport af bomuldsvarer 70 % af verdenshandelen hermed. I årene 1882-84 var procenten endnu 82 og 1910-13 58. Englands enorme betydning på dette felt før 1914 finder heri et tydeligt udtryk¹¹. Det rådede over henimod 40 % af hele verdens bomuldsspindler i årene før første verdenskrig og 25 % af bomuldsvævsstolene endnu i 1924/25¹².

I forhold til Storbritanniens indtog de øvrige lande en langt mere beskeden stilling. Af betydning for dansk import blev det dog, at der især i Tyskland udviklede sig en blomstrende bomuldsindustri. Den tyske bomuldsindustri arbejdede for en del på import af finere garner, som importeredes næsten helt og holdent fra England, men samtidig gik den tyske fabrikation af bomuldsgarn kolossalt i vejret fra 28 mill. kg i 1854-55 til mere end 363 mill. kg i 1907. Denne produktion indgik for langt den største del i den tyske fabrikation af bomuldsvarer, men afgav dog også et stigende overskud til eksport, og efter århundredskiftet ser vi da, at garn fra eller via Tyskland trænger frem

i Danmark. Den meget kraftige udvikling af den tyske bomuldsvareindustri førte også eksporten betydeligt, skønt produktionen især rettede sig mod hjemmemarkedet. Eksportoverskuddet af færdige bomuldvarer på 8,33 mill. kg i 1854/55 voksede efterhånden til mere end det femdobbelte¹³. Bl. a. det nært beliggende danske marked blev også for denne vare et naturligt afsætningsområde. Danmark modtog i hvert fald i hele perioden en betragtelig del af sine færdige bomuldsvarer herfra (eller via tysk havn); i årene før første verdenskrig kom endog en stigende del nemlig 40 % af importen af bomuldsvarer fra eller via Tyskland.

*Storbritanniens eksport af bomuldsgarn og bomuldstøjer*¹⁴

	Bomuldsgarn og tråd 1000 lbs.	Bomuldstøjer Mill. yards
1870-74.....	213.544	3.463
1886-90.....	273.346	4.984
1901-05.....	200.262	5.528
1910-13.....	240.033	6.664

Den britiske eksport af bomuldsgarn og bomuldstøjer havde trods krisen endnu indtil 1890 målt i mængder været i vækst, men herefter fortsatte væksten kun i færdige bomuldsvarer, mens bomuldsgarneksporten før 1914 ikke igen nåede sit tidligere niveau.

Europas andel af den britiske eksport af bomuldsgarn (mængder) faldt fra 69 % i årene 1871-75 til 66 % 1910-13. Samtidig faldt den europæiske procentdel af den britiske eksport af bomuldstøjer (værdier) fra 21 % til 11 % i de samme år¹⁵.

Væksten i den europæiske tekstilindustri – ofte under stærk beskyttelse – vanskeliggjorde afsætningen og øgede konkurrencen i denne del af verden, og den britiske eksport af færdige bomuldstøjer fandt mere tilfredsstillende afsætningsvilkår i oversøiske områder. I Europa spillede den beskedent voksende import af britisk bomuldsgarn og britiske bomuldsvarer en vigtig rolle i det stærkt stigende europæiske forbrug.

Uldne varer

Den opvoksende danske uldindustri benyttede endnu i 1870'erne overvejende danske råmaterialer, men var fra 1890'erne fortrinsvis henvist til at importere sine råstoffer fra udlandet. Fåreholdet i Danmark gik tilbage, og en stadig større del af den hjemlige produktion af uld blev eksporteret, idet den danske uldindustri kun i ringe grad var i stand til at anvende de efterhånden almindelige kødfårs grove uld. Eksporten gik fortrinsvis til England. Den for-

Den danske import af uld, uldgarn og uldne varer ¹⁶
(*generalimport*)

	Uld tons	Uldgarn tons	Uldne varer tons
1874-76.....	677	171	1.942
1890-92.....	1.426	972	2.202
1906-08.....	4.357	1.649	2.855
1911-13.....	3.261	1.912	2.882

holdsvis ringe import af råuld, som fandt sted i 1870'erne kom fortrinsvis fra Irland. Men efterhånden som efterspørgslen efter udenlandsk uld øgedes, og nye kvaliteter efterspurgtes, fik anvendelse af oversøisk uld, især importeret over England og Tyskland, langt større betydning og betinger altså den stærke vækst i importen af denne vare. Importen af garner viser ligeledes betydelige stigninger. Betydningsfuld her var import af finere garner til klædefabrikkerens fremstilling af kamgarnsvarer. Man fremstillede før århundredskiftet ikke kamgarner her i landet ¹⁷.

Importen af uldne varer udgjorde efter århundredskiftet, hvor der er tal derfor, en betydelig del af det samlede forbrug. Importen af klædevarer og konfektion var i årene 1902-04 ca. 2.300 tons årligt mod en hjemlig produktion af 3.000 tons. For årene 1905 og 1913 blev den samlede hjemlige produktion af uldvarer anslået til henholdsvis 2.500 tons og 2.900 tons, og importens andel af det samlede forbrug lå omkring 44 %. Selv om den danske klædeindustri før 1908 arbejdede med en betydelig toldbeskyttelse især for de grovere varers vedkommende, er der næppe tvivl om, at den udenlandske konkurrence i fine og mellemfine kvaliteter var og navnlig blev meget følelig; der har dog trods tolden været en virksom indenlandsk konkurrence i grovere klæde, da importen ikke synes at påvirkes af 1908-toldlovens 40 % reduktion af tolden på sværere kvaliteter ¹⁸.

I importen af uldne færdigvarer beholdt Tyskland den fremtrædende stil-

Danmarks import af uldgarn og uldne varer fra Storbritannien og Tyskland
1874-1913 ¹⁹ (*generalimport*)

	Uldgarn		Uldne varer	
	England %	Tyskland %	England %	Tyskland %
1874-76.....	20,5	76,6	17,3	63,8
1890-92.....	70,8	24,6	15,4	52,7
1906-08.....	54,7	31,9	13,2	53,7
1911-13.....	56,1	25,6	24,4	67,9

ling, som det havde i perioden før 1864, skønt engelske uldne varer nok har spillet en større rolle end statistikken før 1910 angiver. I importen af uldgarn trængtes de tyske garn tilbage. Her som for bomuldsvarerne var stillingen på det lille danske marked afhængig af generelle forhold i de store landes udenrigshandel.

Den britiske uldindustris mængdemæssige betydning var ikke så overvældende som bomuldsindustriens.

Forbruget af råuld i Europa og Nordamerika mill. pd.²⁰

	Disponibelt til forbrug	Af forbruget gik til		
		Storbritannien	Øvrige Europa	Nordamerika
1850.....	790	181	609	
1870.....	1.295	315	773	207
1890.....	1.944	428	1.085	431
1910.....	2.546	613	1.423	510

Specielt i forhold til Europa indtog Storbritannien ikke den samme suveræne stilling som i bomuldsindustrien. Især Tyskland, der tidligere havde været en stor producent af råuld til den engelske industri, udviklede uldindustrien i en sådan grad, at denne indtog en særlig fremskudt plads blandt landets industrigrene – i øvrigt i overensstemmelse med gamle traditioner. Overhovedet gjaldt det om den tyske uldindustri, at den efterhånden kom til at stå særdeles højt i teknisk henseende. Som følge heraf blev den også en betydelig faktor på eksportmarkedet. Dette lands overskudseksport af uldne varer steg fra 124,8 mill. mark i 1880 til 183,5 mill. mark i 1910. Af denne eksport var de uldne metervarer den langt betydeligste del, skønt den også omfattede en ikke ubetydelig eksport af uldgarn, som dog fra begyndelsen af 1900-tallet var stagnerende ²¹.

Storbritanniens eksport af uldvarer led efter 1870 under trykket af den konkurrence som kontinentets toldbeskyttede industrier udgjorde for dets afsætning.

Storbritanniens udførsel af uldvarer 1871-1911²²

	Uldgarn mill. lbs	Andre uldvarer mill. yards	Uldvarer af alle slags mill. £
1871.....	43,7	367,8	33,2
1881.....	29,7	272,8	21,4
1890.....	41,1	253,4	24,5
1900.....	57,15	173,6	20,2
1911.....	65,37	192,4	31,8

Der var en tydelig tilbagegang for uldvarer af alle slags både i mængder og værdier, skønt med et opsving efter 1910. Tilbagegangen faldt på uldne færdigvarer, mens eksporten af uldgarn som helhed ikke ramtes så hårdt af krisen og viser kraftig fremgang allerede fra midten af 1890'erne, en fremgang som også slog stærkt igennem på det danske marked. Langt den største del af uldgarnseksporten gik til Europa, men vi ser, at Europas andel af færdige uldvarer, ligesom af færdige bomuldvarer var stærkt faldende i perioden.

Den britiske eksport til Europa i procentdele af den totale britiske eksport af uldgarn og uldne varer (beregnet af værdier) 1871-1911 ²³

	Uldgarn %	Uldvarer %
1871.....	99,1	55,9
1881.....	96,9	45,2
1890.....	94,3	33,1
1900.....	96,2	32,3
1911.....	87,9	31,0

Set i relation til Danmark er det da forståeligt, at den vigende engelske eksport af færdige uldvarer ikke trods fremgang mellem 1870 og 1890 (jvf. nedenfor) havde fortsat procentmæssig ekspansion på det danske marked. I uldgarnseksporten derimod, hvor den britiske eksport til kontinentet var ekspanderende efter 1900, ser vi i overensstemmelse med det almene billede en britisk fremtrængen også i Danmark.

For hele tekstilvaregruppen og målt i værdier ser forholdene således ud frem til 1891.

Danmarks import af tekstilvarer 1874-1891 ²⁴

	Import fra England Mill. kr.		% af total		Import fra Tyskland Mill. kr.		% af total	
	I 1874-78	II 1887-91	I 1874-78	II 1887-91	I 1874-78	II 1887-91	I 1874-78	II 1887-91
Manufakturvarer af bomuld, hør og hamp. . . .	8.410	10.039	61,5	68,8	4.609	3.779	33,7	25,9
Manufakturvarer af silke.	0.141	0.234	3,3	7,2	3.993	3.009	95,2	92,8
Manufakturvarer af uld og andre hår.	2.604	5.438	17,6	33,8	11.214	10.003	75,9	62,1
Total.	11.155	15.711	34,1	46,6	19.843	16.791	60,3	49,4

I denne periode var der både i bomulds- og uldvarer forskydninger i retning af større import fra Storbritannien. Omkring 1890 hentedes vor tekstilvareimport i England og Tyskland med op mod 50 % fra hvert land. I anden halvdel af 1890'erne skiftede billedet, som det ses af omstående tabel.

*Import til Danmark af manufakturvarer, garn og tråd
fra England og Tyskland 1897-1913*²⁵

	England Mill. kr.	% af total	Tyskland Mill. kr.	% af total
1897-99.....	15,8	31,6	20,2	40,0
1910-13.....	26,6	34,1	47,7	61,2

*) I de danske tal indgår varer som sejlgarn, tovværk, sække, sejldug, presenninger, høstbindegarn, som den engelske statistik grupperer på anden måde.

Storbritannien var i forhold til 1880'ernes anden halvdel gået relativt tilbage i importen, som tydeligvis var vokset fra tredieland, mens Tyskland i løbet af århundredet igen forøgede sin procentmæssige andel, endda meget betydeligt. Sammenligner man periodens yderpunkter, var der dog forholdsvis konstans i den britiske andel af den danske tekstilvareimport.

For alle de tre store importvaregrupper kan man således konstatere en vækst i absolutte tal i perioden mellem 1870 og 1914 (for jernvaregruppen kun til 1900), men denne vækst var ikke tilstrækkelig til at fastholde samme andel af den samlede danske import, som man havde haft i 1873.

Handelsbalanceforhold

Mens således Storbritanniens eksport til Danmark stagnerede indtil 1890'ernes anden halvdel og for perioden som helhed kun fordobledes, medførte den danske landbrugseksports stigning, at den danske eksport mere end femdobledes mellem 1870 og 1914. Danmark fik som følge heraf stigende betalingsoverskud i sin samhandel med Storbritannien.

Omsætningen mellem Danmark og Storbritannien 1876-1913¹ (Generalhandel)

	Indførsel Mill. kr.	Udførsel Mill. kr.	Danmarks merudførsel Mill. kr.
1876-80.....	50,8	68,5	17,7
1881-85.....	60,0	70,1	10,1
1886-90.....	61,7	102,6	40,9
1891-95.....	69,1	144,0	74,9
1896-1900.....	92,6	201,9	109,3
1901-05.....	92,2	275,0	182,8
1906-10.....	117,2	322,2	205,0
1911-13.....	128,6	379,0	250,4

Storbritanniens andel af vor eksport steg fra omkring 40 % i årene 1876-80 til 62 % af specialeksporten 1911-13, mens de tilsvarende andele af importen faldt fra 23 % til 18 % i samme tidsrum (jvf. s. 187). Den omlægning af vor landbrugsproduktion, som den stigende eksport til England forudsatte, virkede ind på vor importhandels struktur, idet denne produktion som forudsætning havde en efterhånden omfattende import af brødkorn og foderstoffer.

Fra 1883 fik Danmark kornimportoverskud. Man ser af tabellen, hvilket betydeligt omfang importen af vegetabiliske landbrugsvarer efterhånden fik. Det påvirkede efterhånden Englands procentmæssige betydning i vor import; den nødvendige import af råvarer til landbruget, der udgjorde 12 % af generalimporten i 1874, voksede til knap 30 % af specialimporten i 1913 og til ialt 232 mill. kr. i dette år mod 29 mill. kr. i 1874².

Danmarks overskudsimport af kornvarer og foderstoffer 1880-1913³

	Kornvarer Mill. kr.	Foderstoffer Mill. kr.	Tilsammen Mill. kr.
1880.....	-35,36	4,64	-30,72
1881-85.....	-2,99	7,87	4,88
1886-90.....	10,32	13,30	23,62
1891-95.....	24,79	15,38	40,17
1896-1900.....	46,40	19,47	65,87
1901-05.....	61,15	38,77	99,92
1906-10.....	78,68	62,14	140,82
1911-13.....	93,90	79,16	173,06*)

*) Beregningsmåden her lidt ændret.

Landbrugets produktion var efter omlægningen i modsætning til tidligere ikke blot valutaskabende, men også valutakrævende. Fra 1870'erne fik Danmark, da udbygningen af landets industri samtidig tog fart, et stigende underskud på handelsbalancen. Dette voksede fra 51 mill. kr. i årene 1874-78 til 80 mill. i årene 1890-94 og til 108 mill. kr. 1900-1904. I årene 1910-13 var det 107 mill. kr. i årligt gennemsnit⁴. Danmark havde i forhold til næsten alle andre lande end Storbritannien underskud på handelsbalancen, og merekporten hertil samt overskuddet på betalingsbalancens usynlige poster især skibsfartsindtægterne var det grundlag, på hvilket landets betalinger af underskud over for andre områder hvilede. I forhold til U. S. A., Rusland, Sverige og især Tyskland udviklede man de største underskud, for de første to områders vedkommende som et resultat af vor råvareimport til landbruget. Merimporten fra U. S. A. bevægede sig således fra 4,2 mill. kr. i 1874 til 103,1 mill. kr. i 1906 og til 79,0 mill. kr. i 1913⁵. (Heri var dog en stor transithandel). Især blev underskuddet på handelsbalancen over for Tyskland betydeligt. Det voksede fra 38,4 mill. kr. i årene 1881-85 til 129,4 mill. kr. i årene 1911-13. En del af merindførselen fra Tyskland vedrørte dog ikke den egentlige handelsomsætning mellem de to lande, men skyldtes transitomsætningen. Under indførsel fra Tyskland indgik nemlig indtil 1910 for det første omsætningen over Hamborgs og Bremens frihavne (både af tyske og ikke tyske varer) og dernæst en ikke uvæsentlig del af de varer fra andre lande, der på vej til Danmark førtes ad tyske jernbaner. Transithandelen fra Danmark via Tyskland var derimod ret ringe, ligesom omsætningen med England påvirkedes forholdsvis lidt af transittrafikken⁶.

Selv efter ændringen af statistikken i 1910, hvorved oprindelse eller destination henførtes til købs- eller salgslænd, fremkom der skævheder i statistikken ved køb af varer via Tyskland. I Danmarks import af kornvarer og fo-

derstoffer spillede således import via Tyskland en betydelig rolle. Dette gjaldt især kornvarerne, hvoraf i 1900 for 21,8 mill. kr. kom via Tyskland af en totalimport på 64,0 mill. kr., og i 1910 og 1913 kom for 46,8 mill. og 58,4 mill. af en totalimport på henholdsvis 86,5 og 116,8 mill. kr. ad denne vej. Tilsammen anføres importen af korn- og foderstoffer via Tyskland i årene før 1914, som den største importvaregruppe fra dette land⁷. Selv om vor totale indførsel fra Tyskland og vort importoverskud herfra utvivlsomt er meget overvurderet, var der dog efter århundredskiftet tydeligvis tale om en relativ forskydning opad i importen herfra til dels på Englands bekostning. Tysklands andel i vor import bevægede sig fra 32,1 % af generalimporten i 1873/74 til 29,1 % i 1900 til 38,4 % af specialimporten i 1913⁸. Dette forhold, at Danmark afsatte den overvejende del af sin eksport i England, samtidig med at dets import af industrivarer for en betydelig del hentedes i Tyskland, gav som bekendt engelske beskyttelsesvenner i denne periode anledning til at argumentere for at privilegere den oversøiske import af landbrugsvarer på Danmarks bekostning, idet man fandt det odøst, at et land, der så ensidigt byggede sin eksport på afsætning i England, ikke tillige aftog britiske industriprodukter i større omfang, end tilfældet var.

Nu skyldtes som nævnt den store danske import fra Tyskland for en betydelig del statistikkens ufuldkommenhed. Hertil kommer, at Storbritannien udviklede underskud på handelsbalancen over for langt de fleste lande efter 1870⁹. Den engelske relative tilbagegang i dansk import var på ingen måde noget specielt dansk-engelsk fænomen, men en del af et almindeligt mønster. Englands eksport var af vigende betydning i Europa som helhed, især i Tyskland og i dets nabolande, i Rusland og i Sydøsteuropa, og den britiske stilling på det danske marked var langt mere stabil end i de fleste af disse lande, idet det danske marked var i stand til at aftage både en stigende engelsk og tysk eksport¹⁰. Også Storbritannien selv aftog en kraftig stigende import af tyske industrivarer¹¹.

England havde sin egen helt specielle funktion i den multilateralismens tidsalder, der indledtes efter 1870, hvor handelsbalanceproblemerne næppe længere kunne anskues ud fra de primitive balanceforestillinger, som lå bag de protektionistiske synspunkter. Med mere komplicerede produktionsstrukturer og større arbejdsdeling industrilandene imellem, som allerede var indtrådt før 1914, blev det enkelte lands industriimport tilpasset til dets særlige behov, og udviklingen i den danske import af industrielle rå- og færdigvarer burde i en mere dybtgående analyse, end der her har kunnet gives, ses i relation til det danske forbrugs og den opvoksende danske industris

særlige behov for import, ligesom kredit- og salgsforhold, transportforhold og en række andre faktorer utvivlsomt har bidraget til, at fordelingen af dansk import af industrivarer blev den som her i grove træk er skitseret. Europas industrielle udvikling efter 1870 blev ganske vist mærkbar for engelsk eksports stilling i Danmark som andre steder, – især trængtes engelske jernvarer og maskiner tilbage i forhold til import af tyske varer, men herudover var forskydningerne næppe revolutionerende.

V. TILLÆG

Britisk kapital i Danmark i det 19. århundrede

NOGLE EKSEMPLER

Danmark på lånemarkedet

Storbritanniens enorme overlegenhed som verdens ubestridt førende industrialisation og søfartsnation i årene indtil 1870 medførte, at landet opsamlede store overskud i dets samhandel med den øvrige verden, hvilket muliggjorde store britiske kapitalanbringelser i udlandet. Mellem 1815 og 1875 eksporterede briterne kapital for o. $\frac{1}{2}$ milliard £, især koncentreret om årene 1850–73¹. Disse investeringer foregik for en stor del i rentebærende værdipapirer, i jernbaner og andre offentlige investeringer, minedrift, fabrikker, banker, finansieringsselskaber o. s. v.². Indtil o. 1870 investeredes især i Europa, men da forsyningen med kapital mange steder her derefter var rigeligere, og udbyttet ved kapitalinvesteringer tilsvarende reduceredes, søgte den britiske kapital til oversøiske områder, især Indien, U. S. A., Canada, Australien, Argentina og Sydafrika³. I 1870 udgjorde de britiske aktiver i udlandet ca. £ 700 mill., 1885 var de 1,500 mill., i 1900 £ 2,400 mill. og i 1913 £ 4,000 mill. Allerede i 1870'ernes begyndelse modtog Storbritannien £ 50 mill. om året i renter og udbytter fra udlandet, og i årene 1911–13 er tallet anslået til at have udgjort o. £ 188 mill. om året. 1871–75 anslås indtægterne af fremmede investeringer og tjenesteydelser (heri forsikring og skibsfart), at have udgjort 63 % af f. o. b. værdien af den i Storbritannien producerede eksport. Denne andel voksede til 87 % i årene 1891–95, og i 1911–13 var den endnu så høj som 75 %⁴, et vidnesbyrd om hvor lidet udtømmende det er blot at anskue Storbritanniens økonomiske relationer til udlandet via handelsbalancen. Også i Danmark anbragtes britisk kapital i det 19. århundrede, og nogle eksempler herpå skal fremdrages i det følgende.

Engelsk kapital kom til at spille en hovedrolle i den danske stats låntagning i udlandet i det 19. århundrede.

Under landbrugskrisens hårde økonomiske tryk etableredes i 1821 det såkaldte Haldemann-Goldschmidtske dansk-engelske 5 % statslån på £ 3 mill. Dette lån, der var optaget under meget ugunstige betingelser, erstattedes og udfriedes sammen med andre lån af det store dansk-engelske 3 % lån af aliseredes⁵. Herved påførtes finanserne en årlig byrde til afdrag og renter

1825 (1827) på £ 5 mill. Også dette optoges imidlertid på meget uheldige vilkår, idet kun $\frac{2}{3}$ af gældens nominelle værdi på knap 100 mill. kr. re- på £ 192.500 indtil d. 30. september 1877, hvor lånet var tilbagebetalt. Den danske statsgælds nominelle beløb nedbragtes ikke før 1835 ⁶, og både den indenlandske og udenlandske gæld var i disse år betydelig større end på noget andet tidspunkt indtil århundredets slutning. Fra 1840'erne kunne dog en betydelig reduktion af udenlandsgælden iværksættes.

Danmarks udenlandske statsgæld 1835-65 ⁷

	Mill. kr.
1/1 1835	116,6
31/12 1848	82,9
31/3 1851	104,2
31/3 1863	55,7
31/3 1865	85,0

Af denne gæld udgjorde lånene i England ca. 90 mill. kr. i 1835 ⁸. Krigen i 1848 førte til to nye danske statslån i England i 1849 og 1850 på ialt 1,6 mill. £ eller 14,4 mill. rdl. nominal værdi. Lånene blev optaget gennem det store dansk/engelske bankierhus C. Hambro og Søn, der få år forinden var blevet overflyttet fra København til London ⁹.

I mellemkrigsårene nedbragtes gælden meget betydeligt bl. a. gennem Øresundsfondens midler ¹⁰. I 1859 opsagdes lånet af 1845, og i 1861 var 1850-lånet nedbragt til halvdelen af dets oprindelige beløb ¹¹. Krigen i 1864 ledsagedes af to nye store statslån i England i januar og november 1864, men da disse papirer i vidt omfang afsattes til danske eller hurtigt gik over på danske hænder, skønnes det, at den udenlandske gæld som følge af krigen i virkeligheden kun øgedes med 7 mill. rdbl. ¹².

Fra 1861 øgedes den danske statsgæld ud over, hvad ovenfor er anført, ved optagelse af lån til investeringer i jernbaner (jvf. s. 220). Kapitalen skaffedes tilveje ved salg af danske statsobligationer i England for 500.000 £ = $4\frac{1}{2}$ mill. rdl. samt ved indenlandske obligationssalg. Kongerigets totale jernbanegæld udgjorde pr. 31/3 1863 ialt 16,7 mill. kr. og var altså for over 50 % finansieret ved engelsk kapital ¹³ (jvf. desuden s. 217). Med banernes udbygning voksede jernbanegælden til 21,6 mill. kr. pr. 31/3 1867, heraf var 11,8 mill. kr. engelske lån ¹⁴.

Pr. 31/3 1867 var statens totale udenlandske gæld på 88,8 mill. kr., og heraf var langt det meste, nemlig 83,6 mill. kr., lån i England ¹⁵. I det følgende tiår skete en hastig nedbringning af denne gæld til 17,3 mill. kr. pr. 31/3 1877 ¹⁶. Lånet af januar 1864 indfriedes i finansåret 1874/75, og

1877/78 bortfaldt det gamle 1825-lån samt lånet fra november 1864¹⁷. Da tillige de dansk-engelske jernbanelån var nedbragt til 4,4 mill. kr. pr. 31/3 1880, var hermed langt den største del af den udenlandske gæld indfriet¹⁸.

Samtidig med at den danske stat så kraftigt nedbragte sin udenlandske gæld, var kapitalforholdene i Danmark i 1860'erne blevet langt bedre end tidligere. I hvert fald i årene 1869–74 havde Danmark opsamlet overskud på kapitalbalancen over for udlandet, d. v. s. dansk kapital i udlandet oversteg, hvad der af fremmed kapital fandtes anbragt i Danmark; i 1872 havde vi et nettooverskud af fremmede værdipapirer på omkring 150 mill. kr.¹⁹.

I de følgende årtier, hvor industrialiseringen af byerhvervene og omlægningen i landbruget krævede investeringer, erstattedes overskuddet af betydelige underskud, idet beholdningen af udenlandske papirer stagnerede, mens salget af danske værdipapirer i udlandet steg kraftigt. Mens beløbet af danske statsobligationer i udlandet formindskedes meget radikalt mellem 1872 og 1884²⁰, så anslår man, at der i samme periode eksporteredes danske papirer for 30 mill. kr. foruden 22 mill. kr. Store Nordiske Telegraf-aktier²¹. I tiden efter 1884 tog salget af danske værdipapirer yderligere fart. I 1891 var tilgodehavendet over for udlandet udlignet.

Udviklingen i vor udenlandske gæld i de følgende årtier kan aflæses af følgende tabel.

*Danmarks gæld og tilgodehavender over for udlandet 1891–1912*²².

	Stats- gæld mill. kr.	Kommune- gæld mill. kr.	Obligati- oner og aktier i udlandet* mill. kr.	Løs gæld mill. kr.	Ialt gæld mill. kr.	Ialt tilgode- havender mill. kr.
ca. 1891.....	50	—	50	—	100	100
Dec. 1899.....	160	44	101	10	315	117
“ 1907.....	200	80	328	100	708	121
Juli 1910.....	280	168	445	70	963	120
“ 1912.....	295	181	466	70	1012	134

*) Herunder Hypotekbankens obligationer samt prioriteter og skibshypoteker.

Fra ligevægtpunktet i 1891 voksede den danske gældsætning i udlandet således i disse år til omkring 1 milliard kroner i 1912. Statens gældsætning skyldtes bl. a. ønsket om ved konverteringer af indenlandske lån at nedbringe landbrugets rentebyrde²³. Låntagningen i England synes at have spillet en betydelig rolle, men lånene var nu mere internationale end tidligere og tillige tysk og fransk kapital placeredes nu i de udbudte statsobligationer. I 1894 optoges et 3 prcts statslån på 66 mill. kr., der var placeret i Frankrig og England og noteredes både i Paris og London²⁴. I 1897 optoges et nyt stærkt internationalt lån på 72 mill. kr., og disse obligationer noteredes på

en hel række udenlandske børser²⁵. Et mindre lån på 12 mill. kr. i 1900, der lød på kroner, mark, sterling og francs, noteredes i København og Paris²⁶; de uopsigelige lån af 1901 og 1909 på beløb af henholdsvis 30 og 40 mill. kr. i francs og sterling noteredes ligeledes i København og Paris²⁷. I 1912 optoges det sidste og største lån før 1914 på £ 4 mill. = 72,6 mill. kr.; for ca. 45 mill. kr. heraf var fremlagt til tegning i London, de resterende 27 mill. kr. på en række udenlandske børser²⁸.

Stigningen i kommunegælden synes væsentligst at være sket ved afsætning af danske kommuneobligationer i Tyskland og Frankrig²⁹. Danske kreditforeningsobligationer blev fra 1880'erne helt overvejende afsat i Tyskland. I 1914 var for 248 mill. kr. eksporteret til udlandet; heraf var for ca. 213 mill. kr. på tyske og for ca. 25 mill. kr. på engelske hænder³⁰. Af værdipapirer i danske aktieselskaber (aktier og obligationer) var i 1914 for ca. 140 mill. kr. placeret i udlandet³¹. Hovedbeløbende her var den kapital, der var anbragt i Landmandsbanken, Store Nordiske Telegrafelskab og Ø. K. Af den store aktiepost af Landmandsbankaktier på 72 mill. kr. var en ikke ubetydelig del på tyske hænder. Store Nordiske Telegrafelskab (1884 aktiekapital på 22 mill. kr.), som oprindeligt var startet som et norsk-dansk-engelsk foretagende, gled over på franske hænder, og også en del af Ø. K.'s aktier (og obligationer), der noteredes på børsen i Paris, var på udenlandske hænder. Ud over disse hovedposter var der udenlandsk kapital i f. eks. Det østsjællandske Jernbaneselskab, Gedser Jernbaneselskab, Københavns Telefonaktieselskab (obligationer), Københavns Sporveje*), Nordsjællands Elektricitets- og Sporvejselskab og Det Forenede Dampskibsselskab. I disse tilfælde var den udenlandske kapital overvejende tysk. Industriselskabernes papirer var kun i ringe grad i udenlandsk eje, men f. eks. De danske Sukkerfabrikkers papirer noteredes dog i 1914 på børsen i Hamborg³². Alt i alt synes ikke engelsk, men først og fremmest tysk og fransk kapital at have spillet den største rolle i den danske låntagning i udlandet efter 1870.

I det følgende skal fremdrages nogle felter, hvorpå britisk kapital og teknisk indsigt har haft særlig betydning i Danmark, nemlig for finansiering og anlæg af danske jernbaner før 1870 og for oprettelsen af danske gasværker.

*) Englænderne J. R. Crosskey og W. Wagstoft oprettede i 1862 det engelske selskab »Copenhagen Railway Company, Limited«, der den 22. oktober 1863 åbnede driften af Københavns første sporveje (med hestekraft), fra Frederiksberg Runddel til Tivoli; december samme år forlængedes ruten til Sct. Annæ Plads og den 2. september 1865 til Vibehus. Selskabet der arbejdede med for ringe kapital kom i økonomiske vanskeligheder og afstod den 1. januar 1866 anlæg og koncessioner til den nydannede »Kjøbenhavns Sporvejselskab«. (Nordsjællands Elektricitets og Sporvejsaktieselskab (1927) 10 f.)

Jernbaner

Det egentlige Danmarks første jernbane blev anlagt mellem København og Roskilde fra 1845. Denne bane finansieredes for 85 % af Hamborgsk kapital, men bortset herfra blev det engelske kapital, der kom til at præge dansk jernbanebygnings første fase ¹.

Bygningen af jernbaner i Danmark knyttedes for en del af den danske opinion sammen med den voksende selvhævdelse, der vækkedes ved, at modsætningen mellem dansk og tysk i Slesvig-Holsten begyndte at træde frem. Den reagerede under disse forhold mod Hamborgs økonomiske hegemoni i Danmark, og man så i jernbanespørgsmålet muligheder for at skabe en nøjere tilknytning til Storbritannien, som netop fra 1840'erne begyndte at spille en stadig større rolle for dansk eksporthandel. Ligesom man arbejdede for direkte dampskibsforbindelser med England, således virkede man også for, at jernbanerne skulle ligge således, at Danmark og Slesvig først og fremmest fik skabt forbindelse vest på, så man derved fik hævet ethvert politisk og økonomisk afhængighedsforhold af Tyskland. »Forbindelsen med England«, hed det hos dem, der havde disse synspunkter, »er os langt gavnligere, vigtigere og naturligere end forbindelsen med Tyskland«. Denne gruppe ønskede tværbaner anlagt over Sjælland og gennem Fyn og Jylland til havne, der skulle være udfaldsporte for eksporten til England, og først når disse var skabt, kunne man gå til sammenknytning af tværbanerne ved en længdebane. Den i Jylland alment ønskede længdebane tog man på det bestemteste afstand fra, idet man mente, at denne yderligere ville tvinge Jylland ind under Hamborgs handelsåg ².

Da fortsættelsen af jernbanelinjen fra Roskilde til Korsør blev aktuel efter den første slesvigske krig, fik det sjællandske jernbaneselskab, da man ikke selv i Danmark økonomisk magtede at løse denne opgave, gennem den danske storkøbmand i London, R. Westenholz, forbindelse med engelske jernbane-entreprenører ³; dette var så meget mere naturligt, som det var engelske »jernbanekonger«, der på denne tid finansierede og byggede store dele af jernbanenettet i Vesteuropa, og disse havde den nødvendige kapital og fagkundskab.

De første jernbaner i England var blevet bygget af private selskaber, der sørgede for materialer og arbejdskraft, men overlod bygningen til en række småentreprenører under en ingeniørs overopsyn. Denne fremgangsmåde blev imidlertid hurtigt opgivet, bl. a. fordi det, efterhånden som jernbanenettet blev så kolossalt udvidet, viste sig mere fordelagtigt og økonomisk overskueligt at tildele arbejdet til en eller to storentreprenører, som var ansvarlig

for arbejdets udførelse. Resultatet af denne udvikling blev, at fremskaffelse af arbejdere og materiale til jernbanebygningen nu også blev entreprenørernes sag, og disse fik en stadig mere indflydelsesrig stilling. For at påtage sig arbejde måtte en entreprenør have forbindelse med storleverandører af jernbanemateriel af forskellig slags, han måtte have indsigt i og kontakt med arbejdsmarkedet og træffe kreditarrangementer med bankerne m. m. Omkring entreprenørernes personer voksede der en mægtig organisation frem: Hundrede af arbejdsvogne og heste, milevis af spor og sveller, lokomotiver og dampmaskiner, utallige mængder af værktøj af forskellig art, en stor stab af videnskabelige, kommercielle og faglige arbejdere m. m. Var en sådan gigantorganisation først skabt, kunne den kun opretholdes ved stadig nye entrepriser. Entreprenøren blev derved manden, der påtog sig at bygge jernbaner og organisere salget af jernbaneaktierne. Han blev forretningsmand i den store stil. Jernbanekongerne var skabt ⁴.

Det sjællandske jernbaneselskab havde i 1850 fået tilbud fra to sådanne engelske storentreprenører, Ricardo og Co. samt Fox, Henderson og Co. Ved lov af 27. febr. 1852 lagdes rammen om jernbanebygningen. Det sjællandske jernbaneselskab fik eneret på anlæg og drift af banen Roskilde-Korsør. Det fik tilsagn om en 4 % rentegaranti såvel for anlægskapitalen til banen Roskilde-Korsør (højest 5 mill. rdl.) som til udbygning af banen København-Roskilde (1½ mill. rdl.) 25 år efter banens anlæggelse kunne staten forlange sig overdraget alle aktier i banen mod at betale deres pålydende værdi kontant. Rentegarantien medførte, at staten forbeholdt sig kontrol med banens anlæg m. m. Firmaet Fox, Henderson og Co. overtog såvel entreprisen som finansieringen, da aktierne viste sig ikke at kunne afsættes i Danmark. Charles Fox, firmaets leder, var Krystalpaladsets bygmester, og hans firma byggede jernbaner over hele jorden, især i Frankrig og Indien. Blandt storaktionærerne var først og fremmest entreprenørfirmaet selv med en aktiepost på 29.460 £, Londons grevskab med 9.495 £, men ellers i vid udstrækning engelske middelstandsfolk. Højkonjunkturerne efter 1850 slog imidlertid bunden ud af entreprenørernes kalkulationer, og de stigende priser truede med at forandre entreprisen til en højst problematisk forretning. Entreprenørerne søgte under disse omstændigheder at redde fortjenesten på bekostning af arbejdets soliditet, men gjorde heri regning uden vært, idet den danske stats kontrolingeniør slog ned på disse ting med hård hånd, og der udviklede sig meget skarpe modsætningsforhold til det britiske firma. Charles Fox måtte gentagende gange til København og forhandle med den danske regering, hvor han i november 1853 ligefrem truede med at afbryde arbejdet, uden at dette dog påvirkede den danske regering. Banen skulle have været færdig

1. nov. 1854, men endnu ved begyndelsen af året 1856 var der et godt stykke tilbage. Aktionærerne var naturligvis højst utilfredse, og i 1856 så Fox sig nødsaget til at påtage sig forrentningen af aktiekapitalen, som den danske stat ikke havde noget ansvar for, før baneanlægget var fuldført. Dette påførte firmaet en daglig udgift på 5–600 rdl. Det endte med, at Fox ved en overenskomst med selskabet den 8. marts 1856 opgav arbejdet mod en afkortning på 15.300 £ i sin betaling. Banen blev derefter fuldført i løbet af 1½ måned ved dansk mellemkomst. Det engelske entreprenørfirma blev det en dyr bane. Charles Fox opgjorde tabet ved entreprisen til 70.000 £⁵.

I 1852 var der blevet givet et andet engelsk verdensfirma Peto, Brassey og Betts koncession på at anlægge og drive en jernbane fra Flensborg over Hussum til Tønning. Dette engelske kæmpefirma for jernbaneentrepriser optrådte hermed for første gang som jernbanebygger i det danske monarki. Det blev indledningen til et mere end 15 årigt langt samarbejde med den danske stat, og i dette tidsrum opnåede selskabet en ligefrem monopolagtig stilling som jernbaneentreprenør i kongeriget som i hele Skandinavien. Brassey og Peto var selskabets ledende kræfter. Brassey på dette tidspunkt Petos partner, men som oftest hans rival, havde arbejdet sig op til at blive en af Englands største jernbanekonger. Han beskæftigede over 8000 mand og havde for at sikre sig den nødvendige tilgang af kapital oprettet flere banker. Peto havde tidligere stået for bygningen bl. a. af parlamentsbygningen i London og var fra 1840'erne ligeledes en af verdens største jernbaneentreprenører, som havde 14.000 mand i arbejde. Senere kom han op på en for datidens forhold imponerende arbejdsstyrke på 30.000 mand, som han forsynede med lærere, præster og sparekasser m. m.; han vakte som person stor beundring i Danmark bl. a. hos en så fremtrædende politiker som D. G. Monrad⁶.

Peto, som især repræsenterede selskabet i Danmark, var ikke alene interesseret i entrepriser, men også i den direkte handelsforbindelse mellem Danmark og England; som deltager i dampskibsselskabet »Northern Steam Packet Company« i Lowestoft og ejer af jernbanen fra Lowestoft til London var han direkte interesseret i det slesvigske tværbaneprojekt. Fra Tønning udskibes den voksende kvægekseport til Lowestoft og London, og Peto stod som eksponent for de handelskredse i England, der ønskede den direkte fart mellem Danmark og England udvidet; at gå uden om Hamborg ville være til fordel både for den danske og engelske handelsstand. Som entreprenør og leder af den slesvigske jernbanes driftsselskab havde han imidlertid også driftsmæssige interesser at varetage, og da der for definitivt at overskære forbindelsen med Hamborg blev foreslået at bygge den slesvigske jernbane med anden sporvidde end de holstenske baner, mødte han dette med et bestemt af-

slag. En forudsætning for banens rentabilitet var forbindelsen med Hamborg, og entreprenørerne ønskede den slesvigske bane koblet til det holstenske jernbanenet ⁷.

Kort tid efter at Peto havde opnået koncession på den slesvigske bane, indgav han et forslag til kongen om at bygge en jernbane fra Flensborg til Frederikshavn. Han aktualiserede derved spørgsmålet om et jysk jernbanenet, om hvis retning og placering der var så delte meninger i Danmark, og kom derved til at gribe dybt ind i debatten om disse spørgsmål. Peto foreslog jernbanen ført fra Flensborg til Ballum, hvor der var gode betingelser for anlæg af en havn og derfra med større og mindre bøjninger, som nærmere måtte bestemmes, til Århus, hvorfra den skulle føres til Viborg og videre til Ålborg og Frederikshavn. Både det slesvigske jernbaneprojekt og det af Peto foreslåede jyske var på linje med de tidligere omtalte ønsker om at skabe udfaldsporte for den direkte handel mellem Danmark og England og var dermed på forhånd sikret en betydelig sympati hos indflydelsesrige kredse. Banens hovedformål skulle være eksport af landets produkter, først og fremmest stude. En havn ved Ballum evt. suppleret med en havn ved Hjarbæk ville blive af afgørende betydning for en direkte handelsforbindelse med England. Det samlede jernbaneanlæg ville komme til at koste £ 3 mill. og Peto erklærede sig i stand til at skaffe kapitalen og fuldføre arbejdet på en 5–6 år, mod at staten for den nordjyske fjerdedels vedkommende ville påtage sig en rentegaranti på 4 % for 80.000 £. Peto indgav sit forslag til kong Frederik VII d. 3. dec. 1852, denne var af interesserede kredse påvirket til gunst for forslaget og foranledigede det behandlet på regeringsplan ⁸.

Retningen i Petos baneprojekt var imidlertid for ensidigt beregnet på eksporten og måtte vække utilfredshed hos vide kredse ud fra det synspunkt, at det tog alt for lidt hensyn til den indre trafik og forbindelse mellem landsdelene. Den jyske banes retning blev fra nu af det altdominerende problem i diskussionen om de danske baneanlæg ⁹.

Tiden efter 1850 var præget af en kraftig konjunkturopgang, og efter 1853 sprang priserne yderligere i vejret, og skønt rammerne om en jysk jernbane uden nærmere bestemt placering blev vedtaget som lov i rigsdagen i juli 1853, havde prisstigningerne i virkeligheden sat Petos tilbud ud af kraft. I et nyt tilbud fra Peto i august 1855 søgte denne at imødekomme regeringens ønsker med hensyn til banelinjens retning ved at lægge denne længere østpå i mere tætbebyggede områder, men hans finansielle betingelser var nu ganske uantagelige. Anlægsomkostningerne blev nu af Peto anslået til 10.000 £ pr. engelsk mil, mens den slesvigske tværbane var blevet bygget for 7.000 £ pr. mil. Ifølge danske teknikeres skøn ville Peto bygge en meget middelmådig

bane til en meget høj pris og derved have et sandsynligt overskud på 5–8 mill. rdl.¹⁰.

Petos forslag blev afvist, men hans uantagelige finansielle betingelser medførte, at tanken om at anlægge de jyske baner som statsbaner voksede sig stadig stærkere i disse år – en opgave som man med den voksende velstand i kornsalgsperiodens gode år bedre end tidligere havde muligheder for at løse¹¹.

I stedet fik Peto overdraget at løse en mindre jernbaneopgave, som kunne forene de forskellige stridende interesser uden at komme i konflikt med senere planer. Det drejede sig om jernbaneanlæg fra Århus tværs over den jyske halvø. Denne linje forbandt øst- og vestjylland og knyttede Jylland nærmere til Sjælland og København. Loven herom blev vedtaget i marts 1857, og i oktober 1859 lykkedes det at slutte kontrakt med Peto. Denne blev dog snart erstattet med en anden langt større. Den 10. marts 1861 var det med stort besvær lykkedes at få gennemført en lov om et samlet jernbanesystem for hele landet; omfattende en tværbane over Fyn, en jysk østlig længdebane og den ovenfor omtalte jyske tværbane. Hele jernbanenetet skulle nu bygges som statsbane og finansieres ved statsobligationer. Ved kontrakt med Peto, Brassey og Betts af 18. marts 1861, hvor den danske regering i øvrigt sikrede sig gunstige vilkår ved at udnytte en midlertidig vigende pristendens på det engelske marked, overtog det nævnte firma entreprenørarbejdet og forpligtede sig til at oprette et aktieselskab, der skulle overtage og vedligeholde alt til driften hørende. I bestyrelsen skulle flertallet af medlemmerne være danske undersåtter med fast ophold i Danmark. Aktiekapitalen, der blev sat til 2½ mill. rdl. skulle fordeles på aktier lydende på dansk mønt, og ved bestemmelse om, at flertallet af bestyrelsen skulle være danske undersåtter, håbede man at sikre sig mod en generende fremmed indflydelse. Aktierne skulle udbydes til kurs 96, således at selskabets virkelige kapital kun blev 2,4 mill. rdl. Enhver aktie fik forlods indtil 4 % udbytte, et yderligere overskud skulle deles med 1/10 til selskabet og 9/10 til staten.

Det lykkedes imidlertid aldrig i større målestok at få afsat driftsselskabets aktier, så størstedelen af aktierne forblev i Peto, Brassey og Betts eje. Det vil sige, at det danske driftsselskab i virkeligheden var identisk med Peto, Brassey og Betts, hvad der på flere måder var uheldigt. Den kontrol, som det ifølge kontrakten var forudsat, at driftsselskabet skulle udøve over for anlægs-entreprenørerne, faldt således bort af sig selv. Når driftsselskabets interesser var de samme som leverandørernes, var det meget vanskeligt for regeringen at kontrollere, at den kapital, der indkom ved aktieemissionen, i virkeligheden

benyttedes til anskaffelse af driftsmateriel. Der var heri impuls til for regeringen at søge dette forhold forandret ¹².

Selskabet stod under ledelse af firmaets repræsentant i Danmark, overingeniør Frederic James Rowan og havde en engelsk overdriftsbestyrer, først Mr. John Louth, der samtidig var leder af de sydslesvigske baner og havde sit kontor i Flensborg. Det havde fuldstændig karakter af et engelsk selskab, hvis øverste ledelse skrev på engelsk til det danske personale. Der foreligger fra den tid reglementer, der var trykt på engelsk. Da i 1865 den fynske hovedbane kom til, fik de jysk-fynske baner deres egen overdriftsbestyrer, igen en englænder ¹³.

Fra 1866 kom det engelske firma i pengevanskeligheder og tilbød flere gange regeringen at købe aktierne og overtage driften. Hertil kom, at det havde haft i sinde at overdrage driftsselskabet til et enkelt fremmed hus, hos hvilket man »vistnok ikke turde forudsætte den største velvilje mod Danmark«. I 1867 bemyndigedes regeringen derefter til at erhverve selskabets aktier og betale dem ved udstedelse af 4 % obligationer. De jysk-fynske baner blev derefter egentlige statsbaner, ejet og drevet af staten selv ¹⁴.

Også efter 1867 søgte fremmed kapital investeringsmuligheder i danske jernbaner, men disse blev herefter så godt som udelukkende finansieret af dansk kapital, som nu var til rådighed i rigeligere mængder end i 1840'erne og 50'erne ¹⁵.

Vognfabrikken Scandia

Peto, Brassey og Betts overtagelse af entreprenørarbejdet i forbindelse med anlæggelsen af de jysk-fynske jernbanesystem affødte grundlæggelsen af den danske vognfabrik Scandia i Randers ¹. I april 1861 overtog firmaet den såkaldte Hvide Mølle i Randers, hvor man lod opføre en række værkstedsbygninger, hvori man ønskede at skabe en fabrik, der kunne levere både træ- og jernarbejde til jernbaneanlæggene i Jylland, snedkerarbejde til stationerne, sporskifter, signaler etc. til linjerne, og fremfor alt jernbanevogne. Man foretrak at bygge de nødvendige jernbanewaggoner hér frem for at hente hele vogne fra England, og her blev lokomotiverne samlet, efterhånden som delene dertil overførtes fra entreprenørfirmaets egen maskinfabrik Canada Works i Birkenhead ².

Peto, Brassey og Betts måtte i Danmark som andre steder, hvor de påtog sig entrepriser, selv møde med engelske fagfolk og ingeniører til at lede arbejdet. Dette var sket ved anlægget af den slesvigske tværbane, hvor man havde opført lignende værksteder, som man nu byggede i Randers og Århus, og de

nødvendige ledere overførtes fra Flensborg til Randers³. Vognbygningen lededes af englænderen Gough, og man møder englændere som tegnere, kassere, værkførere m. m. Den øvrige arbejdskraft var dansk. Englænderne dannede et nyt indslag i det traditionelle provinsbymillieu og vakte megen op-sigt ved at medbringe deres sportsvaner; de optrådte som lystfiskere og lavede selv deres både, de fabrikerede kælke, og de købte heste og byggede fine vogne. Nogle drog igen bort, mens andre opsugedes i befolkningen⁴.

Med fuldførelsen af jernbaneentreprisen stod entreprenørerne i 1869 tilbage med værkstederne i Randers, og disse lukkedes midlertidigt i 1869⁵. Værkstederne i Århus overtoges af de jysk-fynske jernbaner⁶. De senere baneanlæg blev foretaget af danske entreprenører, der arbejdede billigere end de engelske. Markedet for jernbanevogne var naturligvis ikke udtømt, og en anden englænder, den tidligere omtalte Frederik James Rowan, der i Petos tjeneste havde deltaget i anlæggelsen af de jyske baner, som havde været medlem af direktionen af det danske jernbanedriftsselskab, og som havde varetaget posten som overingenieur til 1869, overtog fabrikken i foråret 1870⁷. Fabrikken skiftede navn fra Hvide Mølle til Randers Jernbanevogns-fabrik, senere forandret til Scandia⁸. Den afsatte i konkurrence med udlandet jernbanevogne til de danske jernbaner, men havde tillige afsætning i Rusland og Sverige, ligesom man producerede sporvogne til England, Tyskland og Rusland foruden til hjemmemarkedet⁹. I 1876 blev firmaet med begyndende ugunstigere konjunkturer gjort til et aktieselskab med det formål at levere alle slags jernbanemateriel, sporvogne af enhver art, landbrugsredskaber og træarbejde. Fr. Rowans søn, Rowan junior, der havde overtaget fabrikken i 1873, blev administrerende direktør med en betydelig aktiepart i selskabet. Firmaets kapital skaffedes endnu i 1879 i stor udstrækning gennem engelske långivere¹⁰. Man afsatte jernbanevogne i Danmark og Sverige og sporvogne i Rusland, Tyskland, Polen og Danmark¹¹, men leverede dog i denne periode meget andet end jernbane- og sporvogne. Alle slags hestekøretøjer, såvel arbejds- som luksusvogne, indgik nu i produktionen, ja tillige endog borde og sofaer¹². Samtidig udvides salgssystemet. Man solgte engelske landbrugsmaskiner og landbrugsredskaber og oprettede agenturer i en lang række danske byer samt i London og Oslo¹³. I 1880 lagde man en filial af Scandia i Hamborg, hvor man specialiserede sig i fabrikation af fjedre, som navnlig fandt afsætning på oversøiske markeder¹⁴. Det viste sig imidlertid i begyndelsen af 1880'erne, at man havde strakt sig for vidt. Den yngre Rowan trak sig i 1880 tilbage som administrerende direktør og flyttede fra Danmark i 1882¹⁵. Endnu i midten af 1880'erne repræsenterede englændere, heriblandt Will. R. Rowan langt den største del af aktierne og Rowan

med aktiemajoritet. I 1887 afsatte han sine aktier¹⁶. Firmaet var ikke rigtig konsolideret i adskillige år i 1880'erne¹⁷. I 1891 afhændede man Hamborg-fabrikken¹⁸. I 1894 gled aktieselskabet over på danske hænder¹⁹.

Gasværker

Anlæggelsen af gasværker i Danmark skete for en betydelig del ved britisk kapital. I juli 1852 grundlagdes »The Odense Gas Company« med det formål at producere og levere gas i Danmark. Bestyrelsen bestod af 4 engelske forretningsfolk og den altid for dansk-britiske forbindelser aktivt virkende Regnar Westenholz. Dette selskab begyndte at opføre det første gasværk i Danmark, Odense Gasværk, med engelsk teknisk assistance, men synes at have haft nogen vanskelighed med at skaffe den nødvendige kapital, for i juni 1853 opløstes selskabet, og et nyt selskab, »Det danske Gaskompagni« overtog Odense gasværk¹. I det nye selskab indgik nu den allerede omtalte Samuel Morton Peto og George Parker Bidder, Petos overingenieur ved de danske jernbaneanlæg. Regnar Westenholz var også knyttet til det nye selskab². Efter Odenseværkets fuldførelse skabtes kontakt med andre byer i Danmark, hvor der blev givet selskabet koncessioner på anlæg og drift af gasværker. Administrationen af værkerne fik hovedkontor i Flensborg, Dr. C. M. Poulsen, der samtidig virkede energisk for direkte dampskibsforbindelser med England og udbygning af jernbanens retning mod vest, blev hovedkasserer og generalagent for værkerne i Danmark. I 1855 var etableret gasværker i 7 danske byer, Flensborg, Odense, Helsingør, Ålborg, Randers, Århus og Assens, og man forventede da at opnå en nettofortjeneste af £ 10.000 pr. år af den investerede kapital på £ 100.000³. Forretningen gik således godt, og i 1857 ønskede Peto aktiekapitalen udvidet fra £ 60.000 til £ 90.000⁴. Kompagniet opnåede koncessioner i Viborg og Vejle på gasværker, som skulle være etablerede i 1858. I den ministerielle godkendelse af kontrakterne forlangte den danske regering, at alle gasmålere i stedet for som hidtil at angive engelske kubikfod, skulle angive danske mål. Kompagniet havde indtil da købt alle materialer i England, men ændrede nu dette både af hensyn til konkurrencemæssige indkøb og for at forstærke samarbejdet med Danmark. Et slesvigsk firma begyndte med at levere gasretorter, og halvdelen af kompagniets skibstransport blev chartret hos danske rederier. I 1859 opnåedes den meget vigtige koncession i Frederiksberg kommune, og man havde en stadig voksende fortjeneste ved udvidelserne⁵.

Efter krigen i 1864 flyttedes det danske hovedkontor til Frederiksberg. I gaskompagniets administration var ligesom ved jernbanerne adskillige englændere. Den administrative hovedledelse lå i London. Da dr. C. M. Poul-

sen i 1869 erstattedes af en ny generalsekretær i Danmark, blev denne en englænder, John R. Cridland, som havde været kasserer ved Petos fynske tværbane. Man havde også engelske overingeniører, og den øverste tekniske leder af gasværkerne var engelsk. Bestyrelsen var næsten udelukkende engelsk ⁶. Sir Morton Peto forblev i bestyrelsen i de mange år fra 1853–70, George Parker Bidder til 1878, og Regnar Westenholz erstattedes i 1865 af broderen Aage Westenholz. Kompagniets engelske funktionærer fik i øvrigt betydning i Danmark ved at introducere cricket i 1868 – og endnu vigtigere, de spillede i 1878 den første fodboldkamp her i landet ⁸ – en sportslig set epokegørende begivenhed, idet forboldspillet som bekendt udviklede sig til at blive Danmarks mest elskede og mest omfattende idrætsgren.

Selskabet introducerede anvendelse af husholdningsgas og gasmålere her i landet ⁹, og husholdningsgassen blev den faktor, der efter gasbelysningens fortrængning af elektriciteten, blev kompagniets vigtigste indtægtskilde.

Det danske Gaskompagni havde særligt sin ekspansion indtil 1860, hvor det havde fået etableret de første 10 gasværker i Danmark; derefter var nyetableringerne forholdsvis få (1893, 1908 og 1911), men udbygningen af de eksisterende betydelig ¹⁰. Der byggedes mange gasværker på kommunal basis i den følgende periode; således i København det første gasværk i 1858 ved det engelske entreprenørfirma Cockrane & Co., og de senere ved det engelsk-amerikanske firma, Humphrays & Glasgow ¹¹. Det danske Gaskompagni var dog utvivlsomt den vigtigste enkeltfaktor som gasproducent. Aktiekapitalen udgjorde i 1889 2.700.000 kr. i aktier på 180 kr. eller £ 10. I 1914 havde selskabet 16 mill. kr. investeret i danske gasværker ¹². Allerede inden var dog tre gasværker blevet overtaget af de lokale kommuner; det var sket i Århus i 1880, i Vejle i 1899 og i Ålborg i 1911 ¹³. Årene fra 1914–24 blev ufordelagtige for kompagniet, og man afstod i disse år fra fornyede koncessioner på ikke mindre end 6 gasværker ¹⁴. Selskabets vandværk i Tikøb bevarede det indtil 1944, mens Odense Gaskompagni, der hvor man oprindeligt startede, endnu er i selskabets eje; koncessionskontrakten fornyedes i 1951 ¹⁵.

*Af dansk veksel- og varehandels organisation i 1820'erne og 1830'erne**En studie i handelshuset Suhrs arkiv*

Efter 1814 gik dansk økonomi og udenrigshandel in i en periode, der på baggrund af den florissante handelsepokes glansfulde år står som en sørgelig stagnations- og tilbagegangstid.

Den traditionelle beskrivelse af Danmarks udenrigshandel i denne periode understreger stærkt den økonomiske afhængighed af Hamborg, som man efter 1815 gled ind i, og indeholder det synspunkt, at man nu i forhold til tidligere ser en slags national umyndiggørelse på det handelsmæssige område. Kilderne til nøjere belysning af Hamborgs funktion i relation til det danske erhvervsliv, dansk inden- og udenrigshandels organisation, betalingsteknik, finansiering m. v., ligger i de bevarede danske handelshuses arkiver, og kun herigennem kan man mere præcist få klarlagt disse forhold. Der ligger nok i opfattelsen af 1814 som et brud i dansk udenrigshandel en overdrivelse af den emancipation, der var sket i den foregående periode, idet provinsen traditionelt var nær knyttet til Hamborg også i det 18. århundrede¹, og allerede i 1790, og formentlig tidligere, var Hamborg (og Amsterdam) placeret som den by, igennem hvilken danske betalinger i udenrigshandelen formidledes² – det system der er så karakteristisk for forholdene i det 19. århundredes første halvdel.

For at belyse nogle af de nævnte forhold efter 1815 er her valgt at gøre studier i handelshuset I. P. Suhr og Søns arkiv i årene mellem 1820 og 1840.

Arkivet, der findes i Erhvervsarkivet, omfatter en ukomplet samling af indgående korrespondance dækkende årene 1793–1879. Den udgåede korrespondance findes komplet fra 1799–1897. Af hovedbøger er kun bevaret kreditor- og debitorhovedbøger fra 1833, der først efter den periodes ophør, der her er studeret, får karakter af egentlige hovedbøger belysende firmaets økonomiske forhold i alle deres aspekter. Fra 1833 findes journaler, der registrerer det daglige varesalg. Både hovedbøger og kopibøger rækker til 1897.

Handelshuset I. P. Suhr (og Søn) grundlagdes i 1749 og udviklede sig allerede under den første ejers Johan Peter Suhrs ledelse fra detailhandel til et en gros hus af betragtelig betydning i datidens København³. I. P. Suhrs i

handelen stående formue bevægede sig således fra 3.200 rdl. i 1749 til 240.000 rdl. i 1782. Huset handlede med tjære, hør, hamp, stenkul, bly, salt, drev vekselhandel og førte norske kommissioner. Det ejede i 1753 skib og skibsparter og deltog i udenrigshandelen især på Norge og Østersøen samt desuden Lübeck og Amsterdam ⁴. Fra 1782, da firmaet blev overtaget af sønnen Ole Bernt Suhr, antog det navnet I. P. Suhr og Søn. O. B. Suhrs formue voksede under hans ledelse af firmaet fra 90.700 rdl. i 1785 til 550.000 rdl. c. i 1812. I 1813 med nedskrivningen af dalerens værdi opgjordes formuen til 301.000 rdbl. navneværdi ⁵. I 1809 var O. B. Suhr den 34te i rækken af Københavns største skatteydere ⁶. Katastrofen i 1807 bragte afbrydelser i den Suhrske forretnings normale forbindelser med England; kulimporten, der i 1806 udgjorde næsten 4000 læster, faldt i nogle år næsten helt bort, men som formuetallene viser, overvandt firmaet, hvis virksomhed i øvrigt hvilede solidt på omsætningen på Norge og Østersøen, de af krigen skabte vanskeligheder, der knækkede så mange andre københavnske handelshuse. Ved O. B. Suhrs død i 1815 overgik huset til hans to sønner, hvoraf især sønnen Johannes Theodor Suhr blev den ledende. Han var husets dynamiske chef indtil 1856 ⁷. I 1897, da man stod uden arvinger, overgik firmaet til aktieselskabet Det danske Kulkompagni ⁸.

Det er således allerede i 1815 et stort og gammelt firma, vi møder. De økonomiske vanskeligheder, det danske samfund herefter gik ind i, afspejles i husets status i årene indtil 1819 ved en betænkelig nedgang i husets formue. I dette år nåedes lavpunktet, hvorefter en stabilisering indtræder.

Theodor Suhrs formueopgørelser for årene 1816–23 ser således ud

1816	324.109 rdl.
1817	326.074 —
1818	172.967 —
1819	122.460 —
1820	123.000 —
1821	162.000 —
1822	170.000 —
1823	180.000 — ⁹

Selv om en fremgang sætter ind i 1820'erne, prægedes dog også dette firma af den forretningsløshed, der fulgte i landbrugskrisens spor (jfr. note 55).

For den følgende periode i 1820'erne og 1830'erne er der ikke bevaret bøger, der kan belyse formueforhold, fortjeneste og tab m. v., men kun de allerede nævnte kreditor- og debitorhovedbøger fra 1833. Det fremgår desuden ved at sammenholde disse hovedbøger med journaler og korrespondance, at de ikke har omfattet alle husets forretninger, og at særlige varebøger, evt. vekselbøger m. m. må være gået tabt. Her er da opmærksomhe-

Johannes Theodor Suhr 1792–1858. Fra C. Nyrop. Det Suhrske hus i Kjøbenhavn (1899).

J. Th. Suhr overtog sammen med broderen Didrik ledelsen af det Suhrske handelshus efter faderens O. B. Suhrs død i 1815, og han den yngre broder blev husets virkelige leder. Han tiltrådte på et tidspunkt, hvor grunden var ved at skride under det gamle hus, men hans seje, energiske indsats bragte det gennem krisen. Under hans dynamiske ledelse forandrede firmaet efterhånden fra kommissionshus i bredere forstand til importfirma for metaller og kul. Sikkert med jernimporten for øje erhvervede han i slutningen af 1820'erne valseværket i Frederiksværk, og for at sikre sig markedet med kobberplader købte han kobbermøllen i Brede i 1831, ligesom der anbragtes kapital i flere industrivirksomheder. Før hans død rundede husets formue 2 mill. rdl. J. Th. Suhr blev i 1829 agent og i 1847 etatsråd.

den blevet koncentreret om de former i inden- og udenrigshandelen, som de bevarede hovedbøger afspejler.

Hovedbøgerne omfatter i et udbygget enkelt bogholderis form Suhrs forretninger med faste kontoforbindelser. De registrerer en svært gennemskuelig mangfoldighed af remisser, tratter, krediteringer og debiteringer for varesalg- og køb for assurance m. m. Forbindelserne spreder sig geografisk på mange danske og norske, nogle tyske, enkelte engelske, svenske, østersøiske og andre huse. I omstående tabel er vist fordelingen på hovedområder.

Vi har her et mål for omsætningerne på de forskellige områder, men man må erindre, at disse beløb dækker en blanding af vare- og vekselomsætning. Der er på alle områder en kraftig vækst mellem 1833 og 1840. Danmark er det område, hvorpå omsætningen er størst, men også omsætningen på Norge er betydelig, derefter følger i nævnte rækkefølge Tyskland, Østersøen, England og Sverige. En opgørelse på vareomsætning ville give en anden rangfordeling for de forskellige områders betydning og placere England og Sverige langt mere centralt – et forhold som nedenfor nærmere skal berøres.

Geografisk fordeling af Suhrs konti i 1833 og 1840*

	Tyske		Danske				
	Bco.	Rbdl.	Rbdl. navneværdi	Rbdl. sedler og tegn	Rbdl. rede sølv	Bco	
1833	111.529		212.989	23.630	29.813	31.892	
1840	283.144		398.712	—	56.885	11.862	
			Norske				
			Rbdl. n. v.	Rbdl. s. og t.	Norske specier	Bco	
1833			60.413	62.265	20.148	58.368	
1840			197.602	—	4.177	117.603	
	Østersøen		Sverige				
	Bco	Rbdl.	Bco	Riksd. bco	Riksd. riksgæld	Rbdl. n. v.	Rbdl. rede sølv
1833	37.653	10.492	—	18.605	—	611	509
1840	134.300	798	37.908	86.909	8.858	2.089	—
	England						
	£	Rbdl.					
1833	5.769	—					
1840	7.305	344 ¹⁰					

*) Opgørelsen omfatter ikke alle konti. Udelukket er konti uden bevægelser i årets løb, konti med ekstraordinært store og i løbet af året uændrede overførte saldi, som har karakter af langfristet kredit eller uerholdelige beløb, konti der opgør Suhrs interne forhold til f. eks. Brede kobberværk og Frederiksværk valseværk, herunder også Suhrs fragtkonto på Frederiksværk, samt konti der ikke har forbindelse med forretningens virksomhed. Denne tabel, der er en opgørelse i den for hver konto anførte regningsenhed, kan kun for tyske og østersøiske huse direkte sammenlignes med bcomrk-tabellen s. 238 f., der angiver omsætningen af bancoveksler. Angående værdienhederne henvises til note 10.

Suhrs omsætning på tyske huse er især koncentreret om én tysk forbindelse nemlig handelshuset P. Siemsen og Co. i Hamborg, som i 1833 alene tegner sig for 85.058 bcomrk. og i 1840 for 161.588 bcomrk.¹¹ (jvf. tabel 1, s. 233). Kontobevægelserne er i alle de anførte år domineret af trasseringer og rimesser samt assuredebiteringer for Suhrs regning. Spor af en egentlig varehandel findes næppe, og korrespondancen mellem de to huse indeholder blot hovedbøgernes knappe meddelelser om bevægelserne i vekselmassen¹². P. Siemsen krediteres ved hvert års udgang for provision, renter, kurtag, stempel og porto som resultat af årets vekselforretninger. Det hamburgske hus har fungeret som Suhrs bank, hvortil Suhr har remitteret de bancoveksler, han har fået i hænde, og hvorpå han til gengæld har kunnet trassere betydelige beløb til betaling af sine mellemværender med andre især udenlandske, men også danske forbindelser. Også forbindelsen med andre tyske huse er domineret af sådanne bankmæssige forretninger. I 1840 er næst Siemsen og Co. huset Albrecht og Dill blevet det tyske hus, hvorpå Suhr har den største om-

sætning. Den udgør i 1840 73.546 bcomrk¹³. Vekselomsætningen med dette hus har dog en noget anden karakter. Fra Albrecht og Dill indgår en stadig strøm af rimesser last*) danske navne til Suhr. Disse vekslers bliver af Suhr accepteret til betaling. Til gengæld går fra Suhr vekslerne tilbage belastet hamburgske huse. Et lignende mønster ses i forhold til andre af Suhrs hamburgske forbindelser som bl. a. Ludvig F. Völkers Hamborg og I. P. Schäffer sammesteds¹⁴. Huset Schlüter og Maack ligeledes Hamborg repræsenterer i 1840 de færre tilfælde, hvor omsætningen dækker varehandel nemlig afsætning af skind og huder fra Suhr¹⁵. Fra enkelte tyske huse i Berlin og Nürnberg importerer Suhr tidvis zink og glas¹⁶, men langt den største del af Suhrs omsætning på tyske huse dækkes af vekselomsætningen med P. Siemsen og Albrecht og Dill i Hamborg. Især Siemsen fik en fremtrædende betydning for Suhrs handel ved at fungere som Suhrs bankier.

I Suhrs omsætning med danske og norske huse er vekselomsætning, varekommissionshandel og assurering elementer, som indgår ved siden af hinanden, selv om også kun enkelte af dem kan optræde, og et enkelt element kan dominere¹⁷. Da den sædvanlige betalingsform ved forretninger, var udstedelse af vekslers på sig selv eller overdragelse af vekslers på andre, indgår vekselomsætning så at sige af sig selv ved enhver forretning, der ikke afvikles i rede penge. I forhold til danske forbindelser afvikles mellemværender dog jævnlige ved tidvis indbetaling til kassen¹⁸. Da vekselomsætningen således næsten automatisk fulgte med anden handel, kom Suhr over for en stor del af sine forbindelser til at optræde i samme funktion som Siemsen over for ham selv. Hans kasse stod til deres disposition for trasseringer og rimesser, for hvilke han ligesom Siemsen beregnede provision, renter, kurtage m. m. Denne virksomhed var dog for Suhrs vedkommende i forhold til danske og norske ofte knyttet til kommissions- og varehandel, mens Siemsen optræder som rent bankierhus. At udfaldet af årets vekselomsætning dog var, at Suhr ved siden af varehandelen også havde fungeret bankmæssigt over for mange af sine forbindelser, fremgår af, at mens man meget hyppigt ser Suhr krediteret for provision, rente, kurtage og porto, debiteres han i 1840 kun selv for det samme i 4 tilfælde, heraf først og fremmest over for Siemsen og den norske forbindelse Bertelsen og Hoskiær, der bl. a. omsætter vekslers på norsk grund¹⁹.

Forbindelsen med danske og norske kontohavere dækker foruden vekselomsætning, der for det meste blot optræder som et led i omsætningen, som nævnt tillige varekommission og varesalg samt assuranceforretninger. Kommissionsforretningerne for danske er bl. a. kornkommission, for norske kom-

*) last, af tysk zur last legen o: trukket på, debiteret.

Veksel fra P. Siemsen og Co., 4. august 1835. Vekslen er en primaveksel, hvilket betyder, at flere – samhørende – veksler er udstedt i samme anledning. Dette i modsætning til den ofte anvendte solaveksel, der kun udstedtes i et eksemplar og ofte var identisk med egenveksel. – Siemsen trasserer her 1400 rdl.

Hamburg den 4. Aug. 1835
 Nach Sicht bezahlen Sie gegen diesen Prima Wechsel
 an die Order des Herrn H. A. G. Grote
 Ein Tausend Vier Hundert Reichsmarkthalen in
 dem Werth erhalten. Sie stellen solche auf Rechnung laut Bericht von
 Herren P. Siemsen & Sohn
 Herren P. Siemsen & Sohn
 No 1455 2274
 Copenhagen

Sin mig an Din Ordre Datzumman
N & C Fenwick & Co. Warts in
København. Hamburg Aug. 4. 1855.
F. A. G. Grote

Sin mig an Din Ordre
Sørensen H. Puggård & Co
Warts in København
Mich. & H. Fenwick & Co

Pendalt
Sørensen H. Puggård & Co
H. P. Dickmann

til betaling til F. A. G. Grote, Hamborg. - Denne overdrager vekslen til N. og C. Fenwick, Helsingør, hvorfra den vandrer til Puggård og Co., København, for endelig at ende hos Suhr, på hvem den er trasseret. Suhr debiterer derefter Siemsen og Co. for beløbet i banco til gældende kurs.

mission i jern, salt, fisk m. m. Indtil 1837 drev Suhr og Søn især betydelige kornkommissionsforretninger for Theodor Suhrs broder i Nyborg O. B. Suhr, der indtil dette tidspunkt er den forbindelse, hvorpå Suhr og Søn har den største omsætning²⁰. (Jvf. tabel 1 s. 233). O. B. Suhr har haft Suhr og Søn som sin finansielle hovedforbindelse. Han har kunnet trassere på firmaet i København, og hans kontos debetside afspejler de mange trasseringer på Suhr og Søn ordre danske, som han har foretaget i forbindelse med køb af korn på lokalt plan. Til gengæld indgår fra O. B. Suhr til Suhr og Søn rimesser på danske kornfirmaer bl. a. Puggård og Co., Brødrene Tutein, Kirketerp og Co. m. fl., til hvem O. B. Suhr har solgt korn. Især er rimesser på Hamborgfirmaet A. F. Woldsen dog talrige. O. B. Suhr må have afsat korn til denne, og de bancomarkveksler, han modtog herfra, er da gået til Suhr og Søn. Grænsen mellem, hvad der er afvikling af betaling gennem Suhr og Søn, og hvad der er egentlig kornkommissionshandel formidlet af Suhr, er flydende. Begge former optræder mellem hinanden²¹. Fra 1837 glider forbindelsen ud, og kornkommissionshandelen træder i det hele taget tilbage i betydning. Som delvis erstatning for O. B. Suhr indtræder herefter kornhandler P. Larsen i Kalundborg, der bliver hovedforbindelsen for Suhr og Søns kornkommissionshandel med en omsætning i 1840 på 97.198 rbdl.²². Også med andre danske forbindelser drives kommissionshandel i korn, men kun en nøje gennemgang af korrespondancen for hver af hovedbøgernes konteringer afslører nøjagtigt, om de mange tratter, rimesser m. m. dækker over kommissionshandel, vekselomsætning eller andre former for salg og køb.

Ved siden af kornkommissionerne optræder Suhrs afsætning af især metaller og jernvarer samt kul, varer, hvis import handelshuset havde specialiseret sig i, hvilket senere nærmere skal behandles. Afsætningen af disse varer skete, således som kreditor- og debitorhovedbøgerne afspejler den (jvf. s. 256), til forbindelser især på Sjælland og øerne. Heriblandt bør særlig nævnes jernværket i Frederikshavn, der aftog jern, kul og cinders for et beløb af 31.436 rbdl. i 1840. Jernstøberiet M. P. Allerup i Odense aftog samme år for 13.405 rbdl.²³.

Assurering af skibe og deres ladninger indgik efterhånden som et væsentligt led i Suhrs virksomhed. I 1833 er assurancekontoen på 4.796 rbdl. sølv; heraf assurering af danske og norske for 4.635 rbdl. sølv. I 1840 var det tilsvarende totalbeløb 32.526 rbdl. sølv dækkende fortrinsvis assurering af danske og norske skibe²⁴.

Vender vi os til den norske omsætning, viser stikprøver i korrespondancen sammenholdt med hovedbøgernes konteringer, at Suhr her fra forbindelse til forbindelse står som kornkommissionær og/eller betalingsmellemed mellem

TABEL I
 Suhrs omsætning med sine største kontoforbindelser 1833-40.

	P. Siemsen og Co., Hamburg Bco.	O. B. Suhr, Nyborg Rbdl.	I. F. Erd- mann og Co., Stockholm Sv. Bco.	Fenger & Co., Riga		Jacob Aall, Næss jern- værk Rbdl.	C. Mehrens Enke og Son, Helsingør Rbdl.
				Bco.	Rbdl.		
1833	85.058	130.811	17.649	36.930	10.492	47.996	14.238
1834	101.817	144.044	42.665	36.575	10.102	38.222	19.904
1835	119.660	136.945	12.814	50.617	1.222	28.019	14.783
1836	140.426	89.082	42.950	89.142	198	28.197	15.699
1837	158.545	70.143	29.830	99.356		32.161	20.855
1838	108.767	36.207	67.473	100.389		33.808	15.573
1839	87.595	36.211	51.023	91.372		28.906	28.077
1840	161.588	36.294	86.909	114.538		38.022	19.122

	L. F. Völckers, Hamburg Bco.	Bertelsen*) og Hoskiær Christiania Norske Specier	F. Melhuus, Drammen Bco.	Emil Trepka*), Christiania		Peter Lassen, Kalundborg Rbdl.	Albrecht og Dill, Hamburg Bco.	Dunn og Sons/Bilton og Co., Newcastle £
				Bco.	Rbdl.			
1833	4.861	18.721	6.510	4.275	915	—	—	5.492
1834	40.813	11.557	4.432	10.791	20.458	—	—	4.219
1835	16.565	10.787	9.948	37.298	14.476	—	—	4.075
1836	19.593	4.748	12.975	51.035	14.814	—	—	4.939
1837	15.572	5.318	17.715	33.032	35.948	—	—	5.019
1838	20.986	8.245	37.099	—	53.709	49.299	—	6.796
1839	36.911	6.107	45.714	—	35.699	31.428	41.200	7.568
1840	9.210	4.177	55.711	—	22.325	97.198	73.546	7.195

*) Man møder her foruden de sædvanlige kornkommissioner, kommissioner i klæde, kaffe, kommen m. m.
 Kilde: Hovedbøger 1833-40.

norske huse og danske kornsælgere, ligesom han har været kommissionær for afsætning af norsk jern og fisk m. m. til danske. Hertil kommer hans mange assureringer af norske skibe. Betalingerne af kornet, der sker gennem Suhr, giver sig udtryk i de mange tratter ordre danske, hvis betaling debiteres Suhrs norske forbindelse. Til udligning heraf indgår fra Norge veksel last danske eller norske, som efter accept modtages af Suhr. Der indgår tillige fra Norge et forholdsvis stort antal bcoveksler last tyske navne enten som betaling for varer eller andre ydelser eller blot til afsætning. Hvor der er tale om afsætning af norske varer til danske, krediteres den norske forbindelse hos Suhr for beløbet. Vekselomsætningen synes her som på andre geografiske områder at få øget betydning i løbet af 1830'erne. Suhrs kornkommissioner har været begrænset til Danmark og Norge, mens han afholder sig fra handel med korn på det engelske og andre fremmede markeder²⁵.

Suhrs forbindelse med Østersøen er for den største del udtømt med hans forretninger med huset Fenger og Co. i Riga, med hvilket hans omsætning i 1833 udgør 36.930 bcomrk. og i 1840 114.538 bcomrk.²⁶ (Jvf. tabel 1 s. 233). Denne forbindelse er ligesom de tyske stærkt præget af vekselomsætningen. I en stadig strøm indgår rimesser på danske evt. norske navne fra Fenger til Suhr, veksler, som Fenger ønsker accepteret og inddrevet gennem Suhr. Disse rimesser går efter accept (eller indløsning) videre fra Suhr til Fenger og Co.'s konto hos P. Siemsen i Hamborg mod betaling til Suhr af provision og kurtage. At disse forretninger for en del er bankmæssige, er klart nok; man søger forgæves de navne, remitteringerne lyder på, i Suhrs bøger og korrespondance; at vekslerne står i forbindelse med kornhandel og afsætning af hør og hamp m. v., hvori også Suhr selv har kommissioner for Fenger, fremgår af korrespondancen og dens omfattende markedsberetninger²⁷, og sandsynligheden taler for, at Fengers tilgodehavender hos danske (eller norske) dækker hans salg af hør og hamp m. v., ligesom det er evident, at han sælger korn og køber sild. Disse vekslere går da vejen om ad Suhr for at blive accepterede og omsat gennem ham i København, og beløbet vandrer derefter i form af vekslere på hamborgske huse til Fengers konto hos Siemsen og Co. Studier i danske handelshuses arkiver vil nøjere kunne blotlægge varehandelen bag denne vekselomsætning.

Suhrs forbindelser med Sverige dækker overvejende og med England endtydigt ren vareimport. Begge konti er domineret af Suhrs forbindelse med et enkelt firma nemlig for Sveriges vedkommende især firmaet J. F. Erdmann og Co. i Stockholm og i England indtil 1834 kulfirmaet Dunn og Sons og herefter Bilton og Co. i Newcastle²⁸. (Jvf. tabel 1 s. 233).

I Suhrs svenske import er firmaet Erdmann og Co. i stigende grad den store leverandør af kobber, ligesom det leverer jern og jernvarer. Suhr aftager før 1840 også engelsk jern, samt metaller fra Østersøen, men tyngdepunktet ligger endnu på dette tidspunkt på import fra Sverige-Norge – et forhold der i øvrigt gælder for dansk jernimport i almindelighed. Endnu i 1840'erne kom 44,3 % af Danmarks import fra Sverige-Norge, mens England kun leverede 31,3 %²⁹. Denne import foregår, som det fremgår af korrespondancen, ved direkte kontakt mellem Erdmann og Co. og Suhr og Søn, hvorved priser og mængder m. v. aftales direkte mellem parterne, men betalingerne herfor sker i bco og går via P. Siemsen og Co. i Hamborg³⁰.

Det er især betaling af vareimporten fra Sverige og Østersøen, der belaster Suhrs debetside hos Siemsen og Co. (= Siemsens kreditside hos Suhr), hvilket fremgår af nedenstående oversigt.

De anførte poster dækker især Suhrs import af jern og kobber, og beta-

Suhrs konto hos Siemsen og svenske og østersøiske trasseringer herpå

	I alt konto Bco	Trasseringer af Erdmann, Stockholm Bco	Trasseringer for køb af metaller fra Østersøen og Sverige i øvrigt Bco	I alt Bco
1833	85.058	17.612		17.612
1834	101.817	45.719		45.719
1835	119.660	14.101	56.609	70.710
1836	89.082	48.968		48.968
1837	158.545	32.753	35.586	68.339
1838	108.767	54.704		54.704
1839	87.595	56.939		56.939
1840	161.558	97.492		97.492 ³¹

lingerne heraf udgør en betydelig del af trasseringerne for Suhrs regning hos Siemsen. Selve varehandelen formidles imidlertid selvstændigt upåvirket heraf. Dette gælder også den tidvise forbindelse i 1835 og 1837 med Claes Peyron, Stockholm og G. E. Müller, St. Petersburg, der i disse år leverer store mængder kobber³². Ingen af de øvrige trasseringer på Suhr gennem Siemsen har en lignende størrelse eller en tilsvarende konstant karakter bortset fra trasseringerne fra Blumer og Tshudy, Vallø saltværk, Norge, der jævnlige trasserer omkring 6.000 bcmrk. pr. år, i 1840 dog 27.000 bcmrk. I øvrigt indgår tratterne temmelig skiftende fra norske, tyske og sjældnere fra danske³³.

Som tidligere nævnt volder det ikke større vanskelighed at spore bancovekslerne til Albrecht og Dill m. fl., fordi de hovedsagelig er identiske med de indgående vekslere. Disse er efter accept, belastet hamburgske huse, blevet returnerede. Til udligning af Suhrs ovenfor nævnte store trasseringer på Siemsen går der derimod ofte en lang række rimesser på tyske, der ikke skyldes en lignende mekanisme. Langt de fleste af disse navne dækker hamburgske handelshuse (jvf. tabel 2 s. 237).

Disse rimesser dækker ikke alle vekslere, der fra Suhr er indgået til Siemsen, idet en del vekslere blot sendes til accept og derefter returneres; disse optræder ikke i hovedbøgerne på Siemsens konto hos Suhr. De bogførte rimesser er dels rimesser for Suhrs egen regning, dels for andres. Det fremgår af korrespondance og hovedbøger, at Suhr har overtaget vekslere på Hamborg fra norske, danske eller andre enten til ekspedition eller som betaling for varer eller andre ydelser. Den simpleste form er den, hvor f. eks. et dansk eller norsk hus indsender en bancoveksel til Suhr, som derefter for dettes regning lader den gå videre til et hamburgsk hus, som krediterer Suhrs forbindelse for beløbet. I dette tilfælde anføres vekselsens beløb ved modtagel-

sen på Suhrs debetside og ved videresendelse på Suhrs kreditside. Når bankoveksler imidlertid indgår som betaling for varer eller andre ydelser f. eks. hans dækning af det pågældende hus' tratter, går vekslen til f. eks. Siemsen og Co., hvor Suhr krediteres for beløbet. Ved trasseringer sættes en mere kompliceret mekanisme i gang. Vi forudsætter, at Suhr har modtaget en norsk bankoveksel, der ikke blot er til ekspedition. Meddelelse går da til det tyske firma, hvorpå den er trasseret og her debiteres det norske hus for beløbet. Samtidig har Suhr sendt vekslen til Siemsen og Co., der derefter trækker beløbet fra det nævnte tyske hus, og Suhrs konto hos Siemsen krediteres derefter for beløbet. Det er sådanne transaktioner, som de mange rimesser og tratter mellem Suhr og Siemsen og Co. og andre tyske huse dækker over; oftest er rimesserne fra Suhr udtryk for overførsel af tilgodehavender, som hans forbindelser har på tyske huse. Sagen kompliceres yderligere derved, at vekslen ofte er last tredieperson, hvis veksel de tyske huse er villige til at modtage og dække ³⁴.

Gennem hovedbøgerne kan man få et billede af hovedbevægelserne i vekselmassen ved en opsummering af de enkelte transaktioner på grupper og lande. Det er som nævnt især bevægelserne i bcomrk., der har interesse.

*Vekselbevægelser i bcomrk. mellem Suhr og hans kontoforbindelser
i året 1840, fordelt på områder*

	Suhrs kreditside I alt »afgået« fra Suhr i bco til	Suhrs debetside I alt »indgået« til Suhr i bco fra
Tyske	282.699	267.194
Danske	32.727 + 1880 kurantmrk.	58.891
Norske	61.836	105.062
Østersøen	124.895	130.441
Sverige	69.904	1.100 ³⁵

Betegnelserne »afgået fra« og »indgået til« er anvendt for overskuelighedens skyld. Med hensyn til opstillingens sammensætning og enkeltheder henvises til tabellene s. 238 f. Disse indeholder ikke nogen regnskabsmæssig opstilling, idet de er opbygget under synsvinkelen tilgang og afgang af banco. Kreditsiden angiver, hvad der er afgået fra Suhr eller af ham stillet til disposition for andre, debetsiden, hvad der er indgået til Suhr eller stillet til hans disposition. Konteringer for varekøb, varesalg, assurance, noteringer for provision, rente m. m. optræder derfor kun på enten kredit- eller debetsiden, alt efter om de er udlignet ved tilgang eller afgang i bcoveksler. Dette bevirker, at der ikke kan komme ligevægt mellem kredit- og debetside. Endvidere er omsætningen i forhold til danske, norske og svenske ikke udtømt med bco. Nogen fuldstæn-

TABEL 2

Rimesser fra Suhr til P. Siemsen og Co. i årene 1833-40 fordelt på de navne, hvorpå de største rimesser lyder.

	Bcomrk.			
	1833	1835	1837	1840
G. W. Arneemann, Altona	—	7700	3869	24030
J. H. og G. F. Bauer, Altona	—	—	2219	—
I. C. og C. H. Donner, Altona	—	13330	12193	10990
Dürfeld	—	—	—	5000
L. F. Lorent am Ende, Hamborg	11462	3000	1488	—
H. A. C. Ganslandt	2129	—	—	—
Sal. Heine, Hamborg	—	3346	7572	—
M. J. Jenisch	10608	—	—	—
G. H. Kaemmerer	1224	3848	7500	—
Conrad Laar	—	3736	7761	—
H. F. Lawaetz og Koch, Altona	—	6100	6619	19300
Lutteroth og Co.	11385	—	—	—
M. Mathiesen og Co., Altona	2000	2500	—	—
Gebrüder Michahelles	2622	—	—	—
D. H. Moench og Søn	1700	6112	—	—
Jonas Mylius	2000	—	—	—
Parish og Co.	—	—	—	9500
Jacob Amsel Ree, Hamborg	—	—	1800	—
B. Roosen jun., Hamborg	—	—	—	5959
Schlüter og Maack, Hamborg	—	—	—	6710
G. F. Schmidt	—	—	—	5500
Schröder og Eife, Hamborg	—	—	—	5150
Schwarts Gebrüder	—	4308	—	—
P. Siemsen og Co., Hamborg	10188*)	—	—	—
Sieveking og Schuster, Hamborg	—	4676	6000	—
I. H. Frost	4500	—	—	—
L. F. Völckers, Hamborg	—	1820	2438	4750
W. S. Warburg, Hamborg	7524	—	2100	1500
Westphalen og Rist, Hamborg	—	—	—	5011
I alt	67342	60476	61559	103400
af total	85058	119660	158545	161558

*) Beløbet debiteret Siemsen.

Kilde: Hovedbøger 1833-40.

dig nøjagtighed kan heller ikke nås af den grund, at fordelingen på områder i nogle tilfælde er skønsmæssig efter navnene. For et stort antal navne kan lokalitet nøjagtigt fastslås gennem registrene i Suhrs bøger, men en række vekslers lyder på navne, der ikke hører til Suhrs forbindelser. Hovedtrækkene berøres dog ikke heraf.

Som man ser er der forholdsvis ligevægt i Suhrs bancoomsætning med ty-

TABEL 3

Omsætning i banco på tyske huse 1840.

Suhrs creditside.

Rimesser på tyske	245237/7
Rimesser på danske	22453/2
Rimesser på franske	3613/3
Rimesser på danske eller norske	5883/3
Kasse	550
Tratter på Suhr fra tyske	2831/2
Tratter på Suhr fra Østersøen	690/3
Tratter på Suhr af norske og danske	30/1
Suhrs tratter på tyske	1411
I alt	282699

Suhrs debetside.

Tratter af tyske	25260/4
Tratter fra Østersøen og Sverige	97492/11
Tratter af norske	38680/11
Tratter af danske	6171/3
Suhrs tratter på tyske	1535/2
Suhrs tratter på norske	461/10
Suhrs tratter på danske	318/14
Tratter for franske	413/14
Rimesser på danske og norske	92002/5
Rimesser på tyske	3608/4
Rimesser for franske	1248/3
I alt	267194

Omsætning i banco på danske huse 1840.

Suhrs creditside.

Rimesser på tyske	16775/3
Rimesser til tyske	6625/10
Suhrs rimesser på danske og norske	(1880 Kurantmrk.)
Tratter på tyske	8000
Tratter af danske og norske	1326/12
I alt	32727 + 1880 Kurantmrk.

Suhrs debetside.

Rimesser på tyske	37623/4
Kasse	11062/8
Suhrs tratter på tyske	4247
Tratter på tyske	5959/1
I alt	58891

Omsætning i banco på norske huse 1840.

Suhrs kreditside.

Rimesser på tyske	7327/15
Rimesser til tyske	18097/4
Kasse til tyske	400
Tratter på tyske	30480
Tratter af tyske	2600
Tratter af danske, norske eller andre	2931/10
I alt	61836

Suhrs debetside.

Rimesser på norske eller danske	17726/4
Rimesser på tyske	62345/14
Rimesser fra norske, danske eller tyske	1591/9
Tratter på tyske	23166
Rimesser på uangivne	232/14
I alt	105062

Omsætning i banco på »Østersøen« 1840.

Suhrs kreditside.

Rimesser på tyske	1164/13
Rimesser til tyske	115054
Tratter af danske	262/8
Tratter af tyske	7300
Kasse	1113/10
I alt	124895

Suhrs debetside.

Rimesser på danske	117426/13
Rimesser på tyske	2622/11
Tratter på tyske	4940
Kasse	5452/5
I alt	130441

Omsætning i banco med Sverige 1840.

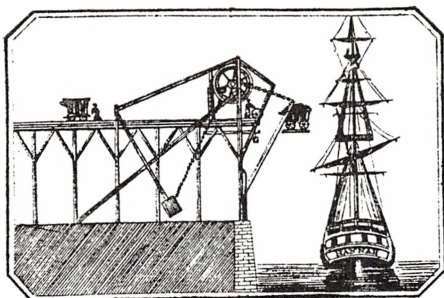
Suhr kreditside.

Rimesser på tyske	34413
Tratter på tyske	32523
Rimesser på danske	2022/11
Kasse	946/2
I alt	69904

Suhrs debetside.

Rimesser på danske	300
Kasse	800
I alt	1100

Kilde: Hovedbog 1840.

The boats are delivered by a crane which lowers the loaded tuggon, to the ship's Hatchway and thereby preserves them from breakage. - a Mode no. where else we use — 14th Mar. 1813.

Kullastning i en engelsk havn 1813.

Den snilde kran, der arbejdede ved en kontra-vægt, sænkede kulvognen ned til skibets luge. Kullene var da på grund af den lavere fald-højde i mindre grad udsat for at gå i stykker, ligesom vel også skibet var mindre udsat. Billedet stammer fra et conossement fra J. P. Suhr & Søns arkiv fra 1858. Størsteparten af conossementerne var forsynede med sådanne småstik; men motiverne var sædvanligvis skibe under sejl. Havneprospekter og sammensatte skibsfarts- og handelssymboler kunne dog også forekomme.

Erhvervsarkivet.

ske og på Østersøen, men et stort underskud på Sverige og overskud fra Danmark og Norge.

De bancomark, Suhr får til disposition hos tyske huse (Suhrs debetside), fremkommer som allerede nævnt dels ved tyske rimesser især på norske og danske (ca. 96.000 bcomrk.), dels ved trasseringer af eller på Suhr (ca. 170.000 bcomrk.). Trasseringerne sker især fra Sverige og Norge, dertil er der en del tyske tratter, men kun få danske. Til udligning af disse remitterer Suhr helt overvejende på tyske huse (jvf. tabel 3 s. 238). I omsætningen med danske er tilgangen i bco. især præget af rimesser på tyske samt indbetalinger til kassen i bco. Den beholdning af bco, der herved tilvejebringes, nedbringes ved rimesser og tratter på i alt 32.000 bcomrk., men som nævnt er afgangens mindre end tilgangen. (Jvf. tabel 3 s. 238).

Fra Norge indgår der bco ved rimesser på norske eller danske for et beløb af knap 18.000 bcomrk. Betydelig vigtigere er dog de mange tyske vekslere på 62.000 bcomrk. For norsk regning trasserer Suhr hos tyske for 23.000 bcomrk. De 105.000 bcomrk., der tilgår Suhr for norsk regning, forsvinder for en del ved rimesser til eller tratter på tyske for norsk regning (jvf. tabel 3 s. 239); det tilbageværende overskud er her som for danske mellemregnet i dansk eller norsk mønt.

Tilgangen fra Østersøen der næsten udelukkende skyldes rimesser på danske, modsvares af de store rimesser, der afgår til tyske, mens der fra Suhr til Sverige afgår betydelige rimesser og tratter på tyske, der dækker import af varer og således bevirker et betydeligt underskud i bco. herpå. (Jvf. tabel 3 s. 239).

Suhrs omsætning hviler, som man ser, på et nøje samspil mellem hans veksel- og varehandel på Danmark, Norge, Sverige og Østersøen på den ene side og hans vekselomsætning på Hamborg på den anden.

Suhrs forbindelse med England, der dækker over hans betydelige kulimporthandel, er hidtil ikke blevet nærmere berørt, fordi den står som et afgrænset område, der ikke nævneværdigt berøres af det skitserede betalings-system over Hamborg. Så langt Suhrs bøger er bevarede tilbage, ser man, at kulimporthandelen har været en væsentlig del af hans forretninger, og den kom efterhånden til at indtage en ganske dominerende stilling.

Suhrs import af kul var allerede i 1820'erne og 1830'erne af central betydning i hele Danmarks kulimport, hvilket fremgår af nedenstående tabel, hvor Suhrs import sammenlignes med den engelske statistiks angivelser af den totale kuleksport til Danmark. Suhrs import foregik i en menneskealder indtil 1834 gennem det engelske firma Dunn og Sons, fra 1834 blev agenturet overtaget af firmaet Bilton og Co., Newcastle.

Suhrs import fra Dunn og Sons/Bilton og Co. samt den engelske eksport af kul og cinders til Danmark i årene 1833 til 1840 fordeler sig således:

	Suhrs import £	Danmarks import af kul og cinders £
1833	5.492	19.998
1834	4.219	18.261
1835	4.075	20.658
1836	4.939	19.894
1837	5.019	23.124
1838	6.796	27.826
1839	7.568	38.485
1840	7.195	35.604 ³⁰

I årene 1833–35 udgør Suhrs import 23 % af den danske kulimport, i årene 1836–40 21 %. Procenterne er noget for store, fordi heri også er inkluderet Suhrs import af andre varer, som kun i nogle tilfælde kan udskilles.

I en senere tid, hvor specialiseringen i kulhandelen blev stadig større, gled endnu større dele af den stærkt stigende kulimport over på Suhr og Søns hænder. I 1860'ernes midte udgjorde den således om ved 1/3 af hele Danmarks kulimport fra England³⁷, som til stadighed var over 9/10 af hele Danmarks import af kul³⁸.

Hvorledes denne import organiseredes, fremgår af Suhrs korrespondance med det engelske hus. For at belyse dette, er korrespondancen for årene 1820, 1821 og 1835 gennemarbejdet. Den indgåede korrespondance, hvori der ellers er slemme lakuner, er bevaret for disse år.

TABEL 4
Antal skibe til Suhr fra England. Fordeling på året.

	februar	marts	april	maj	juni	juli	august	sept.	okt.	nov.	dec.
1833		5	6	4	7	14			8	5	6
1834		3	3	9	7	3	1	1	6	4	4
1835		4	3	6	16	6	5	6	2	2	6
1836		4	7	3	9	6	5	2	1	2	8
1837	2	2	7	8	6	11	13	6	1	1	7
1838			9	9	17	8	3	4	9	3	2
1839		5	7	6	11	7	13	1	8	10	3
1840	1	10		9	4	5	12	6	4	4	4

Kilde: Hovedbøger 1833-40.

Suhrs engelske korrespondent fungerer som vare- og skibsmægler. Han er mellemed mellem Suhr og Søn og de engelske kulminers ejere. Suhr afgiver ved årets begyndelse årlige ordrer på kul – en ramme inden for hvilken hans forbrug vil ligge, og som han ønsker at aftage gennem den pågældende agent. Han binder sig jævnligt til at aftage 400 keels*) kul om året svarende til 3.200 chaldrons, men hans faktiske køb overskrider ofte denne ramme³⁹. Agenten afgiver, efterhånden som Suhrs ordrer i årets løb indgår, bestillinger til den kulmine, hvis kul Suhr foretrækker⁴⁰. I 1820'ernes begyndelse er det meget ofte Whitefield-kul, og forbindelsen med denne mine er meget stabil. Prisen på kullene akkorderes af den engelske agent med kulminens ejere og synes at ligge fast for ret lange perioder. Den engelske agents interesse var at søge kulprisen fastsat lavest muligt for at kunne beholde kommissionshandelen for Suhr. Prisen på usorterede kul lå i 1816 på 20 sh pr. chaldron, i maj 1820 beklager Suhr sig over at skulle betale 23 sh. 8 d for en lignende ladning⁴¹. Af sammenhængen fremgår, at man efter 1816 er kommet ind på at sortere kul efter kvalitet og størrelse og levere den efter forlangte blandinger. Priserne på kullene er dog i det hele ikke genstand for drøftelse i disse år og har formentlig ligget temmelig fast, idet Suhr indgik på kontrakt om store leveringer fra en enkelt mine inden for længere tid. I 1835 fremlægges de forskellige kulminers priser og kvalitet hyppigere for Suhr af agenten, men også nu aftales større leverancer for en længere periode⁴² (jvf. tabel 5 s. 244).

Allerede tidligt på året, mens skibsfarten lå stille, hvilket på grund af vinteren var tilfældet i det meste af årets 3 første måneder, begyndte Suhr at indgive ordrer om kommende leverancer. De første af disse begynder i reglen at indløbe i marts måned, (jvf. tabel 4) og hans og andres køb førte

*) 1 keel skibsrum gav i reglen plads til 8 chaldrons kul. 1 chaldron svarede ca. til 1 dansk kommercelæst.

SHIPPED, by the Grace of God, in good Order and well Condition'd, by *Jos Dunn & Sons*

in and upon the good Ship called the *George & Mary*
whereof is Master, under God, for this present Voyage,
and now riding at Anchor in the *Port of Copenhagen* and by God's Grace, bound for
to say,

*Sixty four Chaldrons of whitefield
large Coals*

*64 Chaldrons
& Pieces of Coals
in Bulk*

being mark'd and number'd as in the Margin, and are to be delivered in the like good
Order and well Condition'd, at the aforesaid Port of *Copenhagen* (all and
every the Dangers and Accidents of the Seas and of Navigation, of whatever Nature and
Kind soever, excepted) unto

or to *Messrs J. P. Schuch & Son* Assigns, he or they paying Freight for the said Goods *Three Quinquas full
with Primage, &c. as in Bill of Lading & Freight charges & Pilotage, Rights, working
with Primage and Average accustomed.* In Witness whereof, the Master or Purser of
the said Ship hath affirmed to *3* Bills of Lading, all of this Tenor and Date: the one
of which *3* Bills being accomplished, the other *two* to stand void. And so God
send the good Ship to her desired Port in Safety. Amen. Dated in *Newcastle*
16 Aug 1821

*J. Schuch with Messrs Schuch & Son
Apostelsgade Copenhagen*

George Traill

Konossement på en skibsladning kul ekspederet af Dunn og Sons til Suhr i august 1821. Fragtpris, skibets liggedage i havnen og den aftalte godtgørelse for overskridelse af tidsfristen fremgår her i mangel af certeparti af konossementet.

TABEL 5
*Kulpriser angivet af Bilton & Co. til Suhr og Søn i
 året 1835.*

28.1. 1835	Wortley Main large	13	sh	pr.	chaldron
28.1.	Wortley Main unscreened . . .	11/6	-	-	-
7.4.	Deans Primrose	9	-	-	-
	Sheriff Hill	7/9	-	-	-
	Felling	10	-	-	-
	Shipcote	8	-	-	-
	Percy Whitefield	8	-	-	-
	Pearreth	8	-	-	-
26.5.	Russels Wallsend small	8	-	-	-
5.6.	Pontose unscreened	16	-	-	-
26.6.	Usworth best	15/6	-	-	-
26.6.	Usworth unscreened	14	-	-	-

Kilde: Indkomne breve, 1835, Bilton & Co.

regelmæssigt til en flåde af kulkibes ankomst til København i slutningen af marts⁴³. I England formidlede agenten ordren til kulminen og traf derefter aftale med reder eller kaptajn om chartring af skib til leverancen. Mens kulpriserne lå forholdsvis faste, var fragtpriserne højst vekslende året igennem (jvf. tabel 6 B s. 248), og en af agentens vigtigste opgaver var at skaffe skib til den lavest mulige fragt, at dirigere skibet til kulminerne og derefter til dansk havn, alt i den takt som Suhr havde behov for leverancer og var i stand til at ekspedere skibene. Suhr ønskede i regelen et par skibe ad gangen til ekspedition. Disse transaktioner afspejles i en række dokumenter. Leverancen fra kulminen opførtes i en »invoice«, en faktura, fragtkontrakten med skibsreder eller kaptajn udtryktes i certepartiet og kaptajns kvittering for modtagelse af skibets ladning i konossementet (bill of lading). Disse papirer udstedtes i flere udgaver, således at kaptajnen havde et eksemplar af konossement, certeparti og et certificat i hænde, mens der til Suhr ofte pr. post over Hamborg eller pr. skib gik tilsvarende eksemplarer af konossement og certeparti samt fakturaen, de to første underskrevet af kaptajnen. I 1821 oversendtes dog ikke certeparti, men fragtvilkårene anførtes i konossementet. For sine ydelser beregnede den engelske agent i 1820'ernes begyndelse 3 d pr. chaldron kul, han ekspederede. I 1835 var denne betaling steget til 9 d pr. chaldron. Fragten af skib og ladning skete for Suhrs regning og risiko. Fragtraterne var svingende i årets løb for i reglen at stige temmelig stærkt i årets sidste måneder, hvor vinteren nærmede sig. I 1820'ernes begyndelse besørgede den engelske agent for Suhrs regning assurance af ladningen, mens Suhr selv har overtaget denne forretning i 1835⁴⁴. Foruden de nævnte

udgifter, der debiteredes Suhr, var der forskellige havneafgifter – portdues og keeldues. Sidstnævnte belastedes Suhr – mens portdues afvikledes gennem kaptajnen, når han foruden den aftalte fragt fik 14 % af fragtbetøbet. Herfor måtte han selv afholde disse udgifter. Kontrollen med indskibning af de rette sorter og kvaliteter, den rette blanding og med, at der opnåedes størst mulig mål pr. keel skibsrums, foregik enten gennem en særlig mand, som agenten havde ved minen til kontrol, eller af kaptajnen, når denne var en mand der regelmæssigt fragtede for Suhr⁴⁵. Det fremgår, at disse forhold var af væsentlig betydning for Suhrs fortjeneste og afsætning. Ved udslibning og losning var kontraktligt fastsat et bestemt antal liggedage, ofte 1 dag pr. keel, og blev skibets ekspedition forsinket derudover, belastedes Suhr derfor⁴⁶. Når skibet ankom til Helsingør, ordnedes Øresundstolden gennem skibsmæglere dér. Dennes afvikling var, når 14 % tillægget til fragten var givet, inkluderet i den betalte fragt og ordnedes gennem kaptajnen. Dette forhold belyses bl. a. af, at Suhr i 1835 beder Bilton og Co. forsøge at få kaptajnerne til at henvende sig til Fenwick og Co. i Helsingør som en vennetjeneste mod denne, men dette måtte dog ikke medføre omkostninger for Suhr⁴⁷. Kaptajnerne, især de danske, ønskede i reglen selv at vælge deres speditører. Ekspeditionen i København var for Suhr et vigtigere problem. Han binder i konossementet de engelske kaptajner til at henvende sig til Schiøtz og Hochbrandt, der var skibsmæglere der, og som da foretog ekspedition af skibet. Dette gjaldt ikke for danske kaptajner, hvis de viste sig kontrære⁴⁸. Når skibspapirerne var ankommet og ladningen under ekspedition – de fastsatte liggedage var hyppigt ca. 14 dage, men ekspeditionen skete oftest på den halve tid⁴⁹ – krediteredes den engelske agent i overensstemmelse med faktura, mens fragten betaltes til kaptajnen ved aflevering af ladningen. Dette fremgår bl. a. af, at der undertiden undtagelsesvis sker betaling eller forskud på betaling i England, som derefter bedes fratrukket ved fragtbetalingen i Danmark. Desuden findes der i hovedbøgerne en særlig fragtkonto for skibe, der gik til Frederiksværk, og hvis fragt betaltes der for Suhrs regning⁵⁰.

Hvor lang tid sørejsen tog, er kun i få tilfælde nøjagtigt angivet, fordi de engelske breve kun daterer skibsdokumenternes afsendelse, som regel, som man kan forstå, umiddelbart før skibets afgang, mens Suhr til gengæld i sit svar blot meddeler om skibets ankomst siden sit sidste brev. Inden for disse intervaller er sørejsen foregået (jvf. tabel 6 A og B s. 246 ff). Det fremgår dog ved enkelte konkrete dateringer, at en overfart på 7 à 8 dage er meget hurtig; meget uheldigt er det, hvis overfarten som i et par enkelte tilfælde tager op imod 3 uger⁵¹. Det normale må have været mellem 10 og 15 dage. Inter-

TABEL
Skibsfart fra England

Skibets navn	Kaptajn	Konossement afsendt dato	Faktura afsendt	
			dato	£
Harmony	Geo. Thompson	8.3.	10.3.	298/15/8
Lavinia	John Morrison	8.3.	10.3.	88/15/8 + 64/14/9
Favourite	W. Shepherd	17.3.	17.3.	247/13/7
Ann	J. Winter	23.3.	24.3.	355/17/1
Flora	Th. Thornton	29.3.	31.3.	276/7/7
Endymion	A. Dow	2.4.	3.4.	92/19/18
Liberty	Jos. Hill	9.4.	10.4.	269/14/6
Ann	Th. Heppell	14.4.	14.4.	218/10/2
Hope	Edw. Hall	21.4.	21.4.	218/11/8
William and Mary	Wm. Bittleston	5.5.	5.5.	179/17/8
Christiane	Kaalund	30.4.	30.4.	45/16 + 48/13/9
Enterprize	R. Clarke	8.5.	8.5.	176/14
Sternshall	Henry Isbister	16.5.	19.5.	} 690
Arethusia	Wilson Dawson	19.5.	19.5.	
Betsey	W. Hemsley	21.5.	19.5.	
Unanimity (Køge)	Davidson	30.5.	2.6.	} 647/5
Prospect	W. Wake	2.6.	2.6.	
Harmony	Geo. Thompson	9.6.	9.6.	295/12
Lavinia	H. Liddell	27.6.	27.6.	} 214/14/4
Henry and Elizabeth	Th. Shawl	5.7.	7.7.	
Helena	James Frame	5.7.	7.7.	
Robert and Margaret	I. Gray	11.7.	14.7.	270/3/3
Edward	W. Sutton	16.7.	21.7.	274/1/4
Ukendt navn	Geo. W. Stöcker	28.7.	28.7.	236/6/8
John	Tho. Cowans	29.7.		
Catherine	W. Turnbull	13.8.	14.8.	223/18/10
Janet	A. Allardice	14.8.	14.8.	44/7/5
George and Mary	G. Traice	16.8.	18.8.	157/2/3
Charlotte	Wm. Errington	30.8.	1.9.	254/17/10
Rialto	R. Day	4.9.	4.9.	151/14/3
John	J. Scott	8.9.	8.9.	274/1/2
Prince William	W. Borthwick	13.9.	15.9.	322/1/7
James	J. Turner	22.9.	22.9.	123/13/5

Parenteserne angiver usikkerhed med hensyn til tidsbestemmelsen.

Kilde: Indkomne breve, 1821, Dunn & Sons; kopibog 1821, litra B, breve til Dunn & Sons. Bevarede konossementer.

6 A

til Suhr og Søn i året 1821.

Skibets ankomst dato eller tidsinterval	Dunn og Sons krediteret hos Suhr dato	Kul		Andre varer
		mængder	art	
17.-27.3.	27.3.	19	keels - 152 chaldrons Whitefield mixed coals	ost
16.3.	27.3.	10	keels Whitefield small coals	slibesten
3.-7.4.	3.4.	16	keels Whitefield mixed coals	støbejern
3.-7.4.	7.4.	17	keels mixed coals	bly, ost
10.-14.4.	14.4.	18	keels mixed coals	ost
10.-14.4.	14.4.	5	keels mixed coals	
3.5.	28.4.		keels mixed coals	ost
3.5.	28.4.		keels mixed coals	
5.5.-22.5.	5.5.	14	keels Whitefield coals	
5.5.-22.5.	22.5.	74	chaldrons Whitefield large coals	
(5.5.-22.5.)	22.5.			jern
(før 22.5.)	22.5.	71	chaldrons Whitefield small coals	bly
25.5	2.6.	22	keels - 176 chaldrons Whitefield coals	
2.6.-9.6.	2.6.	107	chaldrons Whitefield mixed coals	
2.6.-9.6.	2.6.	72	chaldrons Whitefield mixed coals	varer
(9.-23.6.)	23.6.		coals	slibesten
(9.-23.6.)	23.6.		Whitefield coals	ost
30.6.-10.7.	23.6.		mixed coals	glas
30.6.-10.7.	10.7.		mixed coals	jern
19.7.-28.7.	28.7.	10	keels Whitefield small coals	ost
19.7.-28.7.	28.7.	6 ⁵ / ₈	keel Whitefield large coals	
19.7.-28.7.	28.7.	18	keels Whitefield coals	
(28.7.-4.8.)	4.8.	18	keels Whitefield mixed coals	
28.7.-4.8.	11.8.	122	chaldrons coals	
			mixed coals	
11.8.-28.8.	28.8.		mixed coals	
11.8.-28.8.	28.8.	5	keels Whitefield small coals	glas
11.8.-28.8.	4.9.	8	keels Whitefield large coals	ost, sennep
4.9.-22.9.	22.9.	17	keels Whitefield mixed coals	
4.9.-22.9.	22.9.		mixed coals	
4.9.-22.9.	22.9.		mixed coals	
	29.9.	21	keels Whitefield mixed coals	
29.9.-13.10	13.10.	14	keels Whitefield small coals	

Skibets navn	Kaptajn	Konossement afsendt dato	Faktura afsendt		Skibsrum keels	Kul	
			dato	beløb		mængder chaldrons	art
Lavinia	W. Blackett	6.3.	6.3.	41/2/7	13	95	
Rising Sun	W. T. Taylor	6.3.	6.3.	127/8	22	174	unscreened
Dalrymple	Th. Dawson	11.3.	11.3.	69/—/16	18	136	Newmarch small
Harriet and Jane	Alex Howe	13.3.	13.3.	62/12/3	6	92	Garesfield cinders
James (til Frederiksværk)	Wm. Honeyman	7.4.	7.4.	77/11/—	20	152	Newm. doublescreened smal cinders
Aimswell (Fredv.)	Wm. Hicks	10.4.	10.4.	374/8/4	8		
Merwin	M. Mc. Kinney	9.4.	10.4.	61/16/3	16	117	Wortley Main small
Dapper (Fredv.)	John Bell	17.4.	17.4.	35/13/4	6	44	Wortley Main large
Faithful	Wm. Lord	22.4.	24.4.	102/5/2	18	136	Wortley Main unscreened
Karen Hedevig	Johan Kofoed	25.4.	28.4.	21/17/8		40	Dean Primrose small
Mercurius (Fredv.)	T. Fr. Otzen	12.5.	12.5.	16/19/12	3	28	Felling Main small
Liberty	Th. Brown	14.5.	15.5.	112/10/2	17	136	Wortley Main large
Hosianna (Århus)	Johannes Köster	15.5.	15.5.	28/14/3	4	35	Wortley Main large
Prinds Christian Frederik	Daniel Nielsen	16.5.	19.5.	44/11/11	14	103	Usworth Main small
Betsey Heron	James Storey	20.5.	22.5.	108/4	19	144	Wortley Main unscreened
Venus (Stevns)	Alex Brodie	22.5.	22.5.	92/11/10	14	122	Wortley Main unscreened
Die beiden Frauen (Fredv.)	Hans Ehlers	26.5.	26.5.	95/4/4	28 ¹ / ₂ kml.	25	Wortley Main large
Edgar	Th. Davidsen	26.5.	26.5.	131/19/4	22	176	Wortley Main unscreened
Vestal	R. Taylor	26.5.	26.5.	73/16/4	19	140	Wortley Main small
Frederik og Marie (Køge Bugt)	H. Andersen	26.5.	26.5.	28/16	8	66	Usworth small
Emilie (Fredv.)	Daniel Ehler	29.5.	29.5.	26/10/11	51 ¹ / ₂ kml.	49	Primrose small
London	M. Knott	29.5.	29.5.	116/19/1	20	155	Wortley Main unscreened
Christian	A. A. Kruuse	30.5.	2.6.	47/3/9	5	69	Garesfield cinders
Prindsesse Lovisa Augusta	H. Nissen	2.6.	2.6.	44/17/8	7	56	Wortley Main large
Trine	O. O. Wass	3.6.	5.6.	20/15/6	5	42	Russels Wallsend small
Minerva	Th. Shipley	3.6.	5.6.	106/6/9	17	141	Wortley Main unscreened
Preben Bille Brahe	N. Hansen	4.6.	5.6.	40/16/10	11	82	Wortley Main small
Christiane Charlotte	F. Gosch	6.6.	9.6.	16/19/6		32	Wortley Main small
Lowndes	John Batten	9.6.	9.6.	40/10/2	7	56	Wortley Main unscreened
Dorothy Cook	G. Gray	15.6.	19.6.	102/5/2	20	136	Wortley Main unscreened
Gode Haab (Fredv.)	I. H. Præst	7.7.	7.7.	254/7/5	8 ¹ / ₂	46	Usworth small
Karen Hedevig	J. Kofoed	8.7.	10.7.	20/2/10	5	40	Wortley Main small
St. Felix	F. W. Brincken	9.7.	10.7.	29/4/5	58 kml.	67	Usworth small
Mars	John Warden	14.7.	14.7.	101/0/4	18	134	Wortley Main unscreened
Blakeney	John Porter	16.7.	17.7.	33/12/2	6	46	Wortley Main unscreened
Mars	Ths. Gibson	18.7.	21.7.	63/—/6	15	120	Percy Whitefield small
Cecilia	P. C. Bay	27.7.	28.7.	54/10/6	9	72	Wortley Main unscreened
Christiane	John Forster	30.7.	31.7.	90/7/6	15	120	Wortley Main unscreened
Julius	Jacob Ebert	8.8.	11.8.	46/6/4		64	Wortley Main unscreened
Mary	James Stevens	8.8.	11.8.	54/10/6	9	72	Wortley Main unscreened
Commerce	J. Gilbert	10.8.	11.8.	32/13/3	10	75	Usworth small

B

il Suhr og Søn i året 1835.

Skibets ankomst dato eller tidsinterval	Bilton krediteret hos Suhr dato	Fragt pr. keel £	Andre varer	Rimesser fra Suhr til Bilton & Co.		
				dato	last	beløb £
				31.1.	Colman, Lambert og Co.	108/8/2
ør 23.3.	17.3.	8				
23.3.	17.3.	7/10	Hamp og hør			
23.3.	24.3.	7/5		24.3.	John Ostler	65/7/2
23.3.	24.3.	7/10		28.3.	I. Mitchel og Co.	80/-/-
18.4.-6.5.	18.4.	7		4.4	W. C. Good	132/12/-
	18.4.	9	Mursten, slibesten, råjern	21.4.	R. og C. Robinson	150/-/-
20.4.	18.4.	8				
	19.9.	9				
15.-15.5.	5.5.	8 + 2 guineas til kapt.				
15.-15.5.	15.5.	9/8				
	26.5.	8/-/10 + 5 % pr. keel		1.5.	Ths. Smith og Co.	100/-/-
16.5.-2.6.	26.5.	8/15		5.5.	Diverse	140/15/7
	26.5.	9 (8 til Kbhn.)		8.5.	Hassell og Co.	40/6/10
16.5.-2.6.	26.5.	8/10 + 10 % pr. keel		15.5.	Sewell, Norman og Co.	200/-/-
16.-16.6.	2.6.	8/15				
	2.6.	9				
	2.6.	9	Mursten og jern			
16.-16.6.	2.6.	8/15				
16.-16.6.	2.6.	8/15				
	2.6.	10				
	9.6.					
16.-16.6.	9.6.	8/15				
	9.6.	8 + 15 % pr. keel				
16.-16.6.	9.6.			2.6.	Hassell og Co.	175/-/-
	16.6.	9 + 5 % pr. keel		9.6.	Wm. Ockleston	250/-/-
16.-16.6.	16.6.	8/15		23.6.	G. Wildes og Co.	160/17/10
16.-16.6.	16.6.	9 + 5 % pr. keel		25.6.	Sewell, Norman og Sewell	100/-/-
16.-16.6.	16.6.					
6.6.-23.6.	16.6.	8/15				
	27.6.	8/15	Lette varer			
	14.7.		Råjern	4.7.	Diverse, 5 veksler	98/7/5
7.-14.7.	21.7.	9/15		14.7.	J. Fenton og Co.	54/5/3
6.7.-21.7.	21.7.	8 + 5 %		21.7.	John Knowles	200/-/-
	21.7.			28.7.	Diverse	117/16/-
	28.7.	9	6 kulskovle			
	28.7.	8/15				
1.8.	8.8.	9/7/6				
5.8.-5.9.	8.8.	9				
	25.8.	9		4.8.	P. Dickson og Co.	100/-/-
	25.8.	9		8.8.	Wm. Fairweather	70/-/-
	25.8.	9	6 kulskovle	18.8.	John Mitchel og Co.	100/-/-

Skibets navn	Kaptajn	Konossement afsendt dato	Faktura afsendt		Skibsrum keels	Kul	
			dato	beløb		mængder chaldrons	art
Prindsesse Caroline Amalie	N. Erichsen	12.8.	18.8.	74/2/11	86 ¹ / ₂ kml.	97	Wortley Main unscreened
The Thames	I. R. Lacy	14.8.	18.8.	84/8/8	15	112	Wortley Main unscreened
Henriette	J. P. Hemme	21.8.	21.8.	42/9/11	18	98	Usworth small
Christiane Cecilie (Fredv.)	H. H. Hunderup	25.8.	25.8.	28/9/2		32	Wortley Main large
Karen Hedevig	J. Kofoed	9.9.	11.9.	29/3/10	5	40	Wortley Main unscreened
St. Lawrence	James Weetman	18.9.	23.9.	72/11/6	17	96	Wortley Main unscreened small
Prindsesse Lovisa Augusta	H. Nissen	7.10.	7.10.	117/2/1	7	42	Usworth doublescreened
Christiane Charlotte (Vedbæk)	A. H. Dam	21.10.	21.10.	22/18/3	4	31	Wortley Main unscreened
Prinds Christian Frederik	Daniel Nielsen	12.11.	13.11.	203/17/11	14	72	Wortley Main unscreened
Trine	O. O. Wass	27.11.	27.11.	164/2/10	4	32	Wortley Main unscreened
Elisa Maria	A. J. Holm	27.11.	27.11.	17/13/6	3	24	Wortley Main unscreened
Venskab	W. Petersen	28.11.	30.11.	13/12	3	30	Usworth double- screened small
Dorothea Catharine	Rasmus Nielsen	2.12.	2.12.	8/18/11	3	19	Usworth double- screened small
Julius	P. L. Schyth	7.12.	7.12.	43/16/2	8	60	Wortley Main unscreened
Haabet	P. Clemmensen	8.12.	9.12.	28/16	9	66	Usworth double- screened small

Bemærkninger: 1 chaldron svarede ca. til 1 kommercelæst, 8 chaldrons = 1 keel. Suhr og Søns import af kul (og cinders) udgjorde i 1835 4486 chaldrons = 4486 læster på 56 skibe. Den totale sejlskibsfart fra England til Danmark var i 1837 15834 bestuede kommercelæster på 422 skibe, til København 189 skibe med 9706 bestuede kommercelæster (jvf. note 55).

Kilde: Indkomne breve, 1835, Bilton & Co.; kopibog 1835, litra B, breve til Bilton & Co. Hovedbog 1835, fol. 59, 60.

vallerne mellem afsendelse af konossement og Suhrs rimesser for ladninger er ligeledes vekslende, og betalingen foregår ved et a conto system med betydelig kredit, der gradvis udlignes ved årets udgang. (Jvf. tabel 6 A og B). Om agenten har båret kreditbyrden vides ikke, men det kan vel formodes. Suhrs veksler til agenten gik fra denne til diskontering i engelske banker⁵².

Suhrs kulimport førte til en anelig skibsfart fra England for Suhrs regning.

I slutningen af 1830'erne er importen i kraftig stigning; befragtingen sker i reglen i størst tal på danske skibe. I denne henseende er der sket et skifte i forhold til 1820'ernes begyndelse. Fra dette tidsrum er hovedbøjerne ikke bevarede, men en optælling på grundlag af korrespondancens oplysninger angiver, at af de 33 skibe, der i 1821 fragtede til Suhr, var kun 2 skibe danske⁵³. Dunn og Sons chartrede til Suhr engelske skibe på vej

B, fortsat

Skibets ankomst dato eller idsinterval	Bilton krediteret hos Suhr dato	Fragt pr. keel £	Andre varer	Rimesser fra Suhr til Bilton & Co.		
				dato	last	beløb £
	5.9.	8/10 + 5 %		25.8.	Diverse	101/4/7
	5.9.	9	12 skovle			
9.	5.9.	9 + 5 %				
	5.9.		3 slibestene			
1.9.-29.9.	19.9.	10		5.9.	Diverse	109/3/5
				12.9.	Diverse	81/2/5
1.9.	6.10.	11		19.9.	Diverse	103/13/5
				26.9.	Diverse	59/16/8
				29.9.	Diverse	54/8/2
	20.10.	10 + 10 %	Råjern	6.10.	Diverse	480/-/-
	7.11.	11		20.10.	Hutchinson Brothers	150/-/-
	24.11.	11 + 5 %	Cinders			
	4.10.	12 + 5 %	Jern			
	4.10.	12 + 5 %				
	19.10.	12 + 5 %				
	19.10.	12 + 5 %		4.12.	John Knowles	100/-/-
	19.10.	12 + 10 %		19.12.	Diverse	74/8/7
				29.12.	Diverse	302/10/5
	19.10.	11 + 5 %	Ost	31.12.	Fragtgodtgørelse af Libertys rederi	15/-/-

til Østersøen efter ladning, og hinfarten kombineredes bekvemt med udlosning af kul i København. De danske kornskibe, der på dette tidspunkt gik til England, gik i regelen ballastede tilbage. I 1830'erne var forholdene ændrede. Lettelsen i kornloven i 1828 bragte en udvidelse af kornekspor-ten til England med sig, og det større antal skibe søgte nu langt hyppigere end tidligere returlast og benyttedes nu i vid udstrækning af Suhr⁵⁴. Det mindre antal skibe i 1821, der gik til Suhr, dækkede ikke en tilsvarende mindre import, idet de engelske skibe gennemsnitligt har været større end de danske. Sammentæller man Suhrs import fra Dunn og Sons i dette år, udgør den ikke mindre end 6.763 £. Herved må dog tages i betragtning, at kulpriserne faldt fra omkring ved 20-23 sh. omkring 1820 til mellem 7 og 16 sh. pr. chaldron alt efter kvalitet og art i 1835 (jvf. tabel 5 s. 244)⁵⁵. De sorter,

som Suhr især aftog: Wortley Main store og Wortley Main usorterede (unscreened) kul, betaltes med 13 sh. pr. chaldron for førstnævnte og 11 sh. 6 d. for sidstnævnte type i 1835. Først i slutningen af 1830'erne voksede Suhrs kulimport til et åbenbart højere niveau.

Antallet af skibe i fart til Suhr og ladningernes værdi i årene 1833–40 fremgår af følgende tabel:

	Antal skibe	Heraf		Ladningernes værdi £
		Danske	Engelske	
1833	55	37	18	5.492
1834	41	23	18	4.219
1835	56	33	23	4.075
1836	47	22	25	4.939
1837	64	38	26	5.019
1838	64	32	32	6.796
1839	71	31	40	7.568
1840	59	34	25	7.195 ⁵³

Langt det meste af importen er kul. Kun tidvis ser man, at Suhr bestiller nogle partier jern og enkelte andre varer gennem sin engelske agent, men disses værdimæssige betydning i helheden er forholdsvis beskednen. Ved sådan import tillagdes agenten 2 % i kommission⁵⁷.

Som nævnt foretrak Suhr i 1820'ernes begyndelse kul fra Whitefield minen. I 1835 var denne mine nedlagt, og i stedet går Wortley Main ind som den vigtigste leverandør⁵⁸. Leverancerne på enkelte typer kul efter størrelse og blanding var følgende i årene 1821 og 1835.

Skibsleverancer af kul fordelt på sorter

	Store	Små	Blandede (mixed eller unscreened)	Sorterede (Double- screened) små	Cinders	Uden angivelse
1835	6	17	24	5	3	7
1821	3	5	18	—	—	1 ⁵⁶

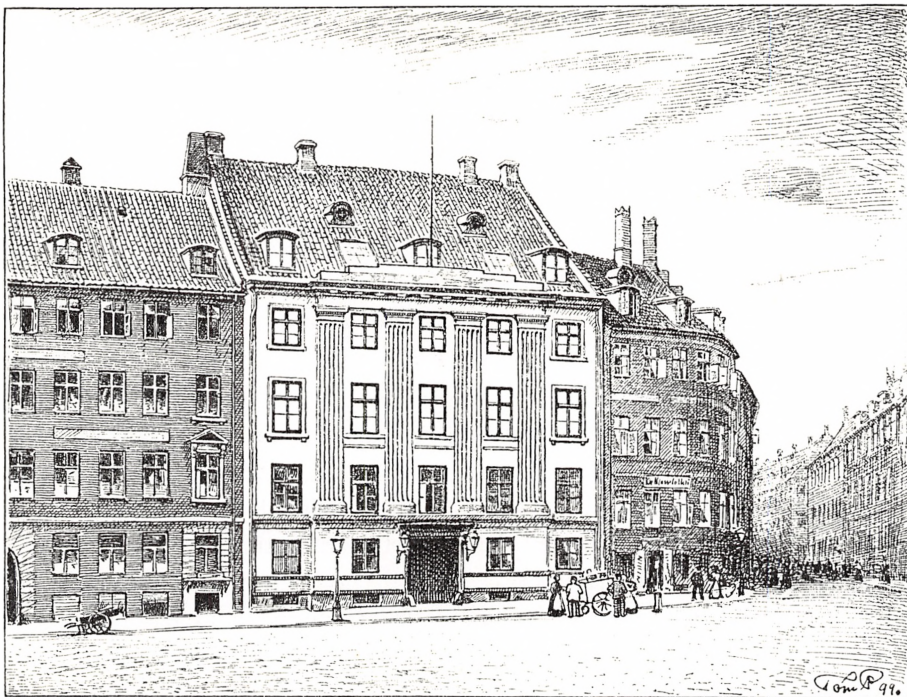
Fordelingen på typer afspejler i nogen grad afsætningen. De store kul afsattes fortrinsvis til dampskibe, mens de små ofte blev foretrukket af smedene. De blandede typer var dog det almindeligste. I mængder fordelte importen sig i 1835 på 328 chaldrons store, 1281 chaldrons små, 2312 chaldrons blandede og 309 chaldrons små dobbeltsorterede, hertil 161 chaldrons cinders og 95 chaldrons ubenævnte, i alt 4486 chaldrons. Heraf var Wortley Main repræsenteret med i alt 2877 chaldrons⁶⁰.

Fragtpriserne ligger i 1835 på 7–8 £ pr. keel i skibssæsonens første måneder, fra maj måned svinger de op til i reglen 8–9. Fra september stiger de

til både 10,11 og 12 £ pr. keel. Fragtpriserne er i 1835 lavere end i begyndelsen af 1820'erne, hvor fragten i 1821 lå på 9 £ + 14 % pr. keel om foråret og sommeren og kunne stige til endog 14 £ + 14 % i oktober⁶¹. Disse bevægelser i årets løb er baggrunden for Suhrs ønske om at få sine leverancer så tidligt som muligt på året. Sammenligner man priserne for befragtningen af kullene med ladningens værdi, fremtræder befragtningen som en meget betydelig omkostning. Skibet Mary på 9 keels førte i august 1835 72 chaldrons Wortley Main usorterede kul til Suhr. For denne leverance betalte Suhr til Newcastle £54/10/6, heri formentlig inkluderet agentens provision og keeldues. Fragtprisen for dette skib var 9 £ pr. keel, hvilket vil sige at ladningen ud over ovenstående beløb har kostet Suhr 81 £. Fragtudgiften var således betydelig større end udgiften til varen. Det fremgår imidlertid her af korrespondancen, hvor meget de kaptajnen påhvilende havneudgifter androg, hvilket i dette tilfælde var £ 21/17/1⁶²; dette beløb bør altså fradrages de egentlige fragtudgifter, men selv dette taget i betragtning var fragtomkostningerne dog større end varernes pris, hvorfor vi da også ser, at Suhr viser den største interesse for at opnå lavest mulige fragt. Havneudgifterne i Danmark synes ligeledes at påhvile kaptajnen jvf. disses ønske om selv at vælge deres skibsagent⁶³. Suhrs interesse i benyttelse af en fast skibsagent, Schiøtz og Hochbrandt i København, motiveres vel med hans interesse i ekspedition af skibene inden for den fastsatte tid, men i øvrigt er der intet spor af økonomiske mellemværender med dette firma. Endelig bar Suhr tillige toldomkostningerne her⁶⁴.

Suhrs kulimport var præget af meget faste og stabile forbindelser med enkelte firmaer. Dunn og Sons var i en menneskealder hans eneste forbindelse i Newcastle, og gennem denne aftog han hele sit årlige forbrug⁶⁵. Hans import hentes i 1821 overvejende fra en enkelt mine Whitefield. Da Dunn og Sons i 1834 afgav agenturet til Bilton og Co. var dette på Dunn og Sons anbefaling, og også denne agent formidlede hele Suhrs import fra Newcastle. Til gengæld bandt Suhr ham til ikke at levere til andre kulimportfirmaer i København. Han nævner selv som sin største konkurrent Falck Valentin og desuden Thøger From, København, men man forstår, at deres import er beskeden i forhold til Suhrs. I 1835 ser vi tillige, at han med henvisning til sine store køb fra Wortley Main forsøger at hindre, at minen leverer til andre kulfirmaer i København, hvilket minens ejere dog kun indlader sig på efter helt specificerede og nøjagtige aftaler om de årlige leverancers størrelse⁶⁶.

Man ser i 1830'erne langt hyppigere end tidligere, at Suhr selv charterer især danske skibe til fragten af kullene⁶⁷, ligesom han jo selv nu har overta-

Den Suhrske Gård nr. 22 på Gammel Torv i København. Opført 1796–97 for Ole Bernt Suhr, efter at den gamle Suhrske gård var gået til grunde ved Københavns brand 1795.
Fra C. Nyrop: Det Suhrske hus i Kjøbenhavn (1899).

get assuranceforretningerne. Illustrerende for, hvorledes kulimporthandelen nu ofte foregik, er hans hyppigt gentagne ordrer til Bilton og Co. om at hindre, at danske skibe bringer kul tilbage til Danmark på »ships account«, dvs. for skibets egen regning. Bilton og Co. anmodes om, når danske skibe er ledige, så vidt muligt at chartre disse for at undgå, at de for egen regning bringer kul med tilbage til Danmark – også selv om dette skulle medføre, at der må betales højere fragt til sådanne skibe⁶⁸. Det fremgår, at Suhr ikke så meget generes af de andre kulimportører i København – skønt han ønsker at forhindre, at disse kan føre samme sorter kul som han – som af disse kulskebe, der især om foråret lægger til ved havnene og sælger en detail. Af den danske skibsstatistik fremgår det, at omkring 1840 bragte langt flere skibe end tidligere returlast med tilbage i deres fart fra England⁶⁹. Dette gælder især i skibsfarten på provinsen, og den af Suhr frygtede trafik med kulimport på »ships account« er utvivlsomt baggrunden herfor, så meget mere som den direkte import fra England til provinsen endnu i 1840'erne var domineret af kul og jern. Bilton anmodes om nøje at samarbejde med

danskeren P. Hansen, Newcastle, der virkede som agent for mange danske skibe, for gennem denne at forhindre den nævnte fremgangsmåde ⁷⁰.

Suhrs bestræbelser for at komme denne uortodoxe importhandel til livs udtrykkes prægnant i den ordre, han i marts 1835 giver til Bilton i dette spørgsmål: »Mr. Halkier has made us the question whether we had any objection thereto when Danish captains which by no means could be persuaded to take freights for us, and at all events would load for ships account, that you did sell them their cargoes – as already told you it is of the utmost importance for our coal trade to give Danish captains freight in order to keep them out of the market in which they can hurt us very much. But if by no means they are to be persuaded and that else they would go to another merchant to buy a cargo we prefer that you have the profit instead of others, on conditions that you do not give them of same sort as you generally load for us, that you give them as bad coals as you can persuade them to take, that you note them the highest price possible and finally that you take care of their getting as bad a measure as possible« ⁷¹. Kaptajnerne gik alligevel ind i kulimporthandelen, og Suhr aftog tidvis hele ladninger af dem i dansk havn ⁷².

Tidligere er kort berørt Suhrs betalinger til Bilton og Co. Disse bestod til stadighed af £-veksler lydende på engelske navne. Disse veksler var ikke kommet Suhr i hænde som resultat af varehandel på England; Suhr holdt sig aldeles fra kornkommissioner til det engelske marked og optræder kun som importør. Da Suhr indleder sin forbindelse med Bilton og Co. i 1835, gør han denne opmærksom på, at han ikke ønsker oprettet nogen forbindelse på London, hvorpå han kan få kredit og trække veksler, idet dette er for dyrt i længden. Han har altid brugt at remittere engelske veksler ⁷³. I 1821 beklager han over for Dunn og Sons, at der er så få £-veksler at skaffe i Danmark, og at han derfor remitterer via P. Siemsen og Co. i Hamborg, men så snart veksler kan fåes, vil de blive remitteret herfra, tilføjer han ⁷⁴. Det er ikke let at se, hvorfra Suhr skaffer sig disse £-veksler. Jævnligt har han benyttet sig af træk på Siemsen og Co., ligesom han får en del veksler i £ fra Bertelsen og Hoskiær i Christiania og andre norske. I små beløb indgår også £ gennem vare- og skibsmæglerfirmaet Mehrens Enke i Helsingør, der bl. a. ordnede Øresundstoldbetalingerne for skibe, der kom gennem sundet ⁷⁵. Men hovedmassen af hans køb af £-veksler registreres ikke i de bevarede hovedbøger, og man bringes til den konklusion, at de må være købt i København. At disse veksler imidlertid hidrører fra den danske korneksport, tyder det forhold på, at de til stadighed lyder på London og Hull – afsætningsstederne for dansk korn ⁷⁶.

Med de bevarede kreditor- og debitorhovedbøger som udgangspunkt kan man ikke følge huset Suhrs virksomhed i alle forgreninger. Dette fremgår i det foregående bl. a. af, at man som i ovenstående tilfælde forgæves søger hans køb af sterlingveksler, ligesom de store betalinger for fragt til skibskaptajnerne i København ikke efterlader sig spor. Korrespondancen registrerer forretninger med et langt større klientel end hovedbøgerne. I disse sidste finder man nok Suhrs omsætning på en gros handelsbasis, hvortil træk på hans kasse ofte var knyttet, mens de mange andre forbindelser stod i et løsere tilknytningsforhold, og mellemværender med disse ordnedes ofte ved betalinger til kassen. I denne gruppe optræder en lang række kunder, der ud over de i hovedbøgerne nævnte har aftaget jern, kul og kobber fra Suhr: kobbersmedemestre, jernstøbere og købmænd spredt over landet især på øerne og i jyske østkystbyer som Århus, Randers og Horsens. Vi møder da her den øvrige afsætning af de importerede varer på indenlandsk basis og kan konstatere, at Suhrs import spredes til forbindelser over en stor del af landet.

Sammenfattende om handelshuset Suhrs virksomhed i 1820'erne og 1830'erne kan man fastslå, at den nære forbindelse til hamborgske huse først og fremmest skyldes vekselomsætningen. Bancomark-vekslernes store udbredelse som betalingsmiddel i Nordeuropa og i Østersøområdet nødvendiggjorde forbindelse mellem Suhr og Hamborgs store bankierhuse. Men Suhrs varehandel foregik på aldeles selvstændig basis – også den import der tidvis fandt sted fra fjernere dele af Tyskland, fra England eller andet steds. Suhr og Søn var et af de huse, hvorigennem den danske vekselomsætning med udlandet formidledes. Gennem dette gik fra danske og norske bancomarkveksler videre til Hamborg, og gennem det kunne trasseres i bco. Tyske og østersøiske huses veksler på danske blev accepteret og omsat gennem Suhr.

Man kan ikke for Suhr og Søns vedkommende tale om nogen afhængighed af Hamborg. Vist stillede Siemsen sin kasse til Suhrs rådighed, men Suhrs gæld til Siemsen, udtrykt i de overførte saldi, var fra år til år ganske ubetydelig og registrerede blot tilfældigt opståede differencer. De former som Suhr og Søns virksomhed afspejler i kornhandelen, i kulimporten og kobber- og jernimporten samt i vekselomsætningen kan naturligvis ikke uden videre tillægges generel gyldighed. Studier i andre store handelshuses arkiver, bl. a. dem hvor kornhandelen står mere centralt end hos Suhr, vil sikkert vise andre mønstre; tilsammen vil sådanne detailstudier kunne give os et mere præcist billede af dansk inden- og udenrigshandels organisation og dermed samspillet med Hamborg på denne tid.

Det handelsstatistiske kildemateriale

Det kan næppe undre, at den eksisterende statistik for så lang en periode er højst heterogen og af ulige værd; der eksisterer som venteligt ikke, selv inden for det enkelte land, sammenhængende kontinuerlig statistik anvendelig til sammenligning for hele perioden. En afgørende forudsætning for at anvende det forskelligartede materiale er kendskab til tallenes oprindelse, således at man forstår deres bærekraft og begrænsning. Det forhåndenværende statistiske materiales begrænsninger til forskellige tider giver anledning til forsigtighed i konklusioner og efterlader betydelig uvished om mangt og meget, men giver dog mulighed for belysning af visse grundlæggende forhold.

Mens Danmark ikke ejer nogen officiel handelsstatistik før efter 1700-tallets midte har man i England en systematisk udenrigshandelsstatistik tabuleret efter varer og lande fra 1696. De to hovedkilder er »General Inspector's Ledgers of Imports and Exports of England and Wales« fra 1697 til 1780 og »Reports on the State of the Navigation, Commerce and Revenue of Gr. Britain« for årene 1772 og frem.

Begge samledes i generalinspektørens (inspector general) kontor for import og eksport. De to serier overlapper hinanden og førtes sideløbende. De er nu i det engelske rigsarkiv.

Oversigter over omfanget af Englands udenrigshandel før da var skøn, hvilende på de årlige toldindtægter, og intet forsøg gjordes på at finde de faktiske mængder og værdier for de enkelte varer ¹.

Fra 1696 pålagdes det toldmyndighederne i havnene at afkræve modtager eller afsender af alle fortoldede varer udfyldte blanketter om varernes type og mængde så vel som oprindelse eller bestemmelsessted, hvilket blev basis for generalinspektørens import- og eksportstatistik. Værdier fastsattes ved at gange godsmængderne år for år med faste priser, som en gang for alle var blevet tildelt hver type varer. De var gennemsnitspriser for året 1694 ². Indtil omkring 1720 holdt man sig imidlertid ikke strikte til dette system, der med faste vægte (de faste officielle priser) virkede som index for mængdeforskydninger i udenrigshandelen, men man forsøgte at tilpasse nogle grupper af varer til faktiske priser; især af betydning blev det, at man reviderede prisansættelsen på de forskellige sorter uldne varer, idet uldvaregruppen tegnede

sig for ca. halvdelen af den engelske eksport, og også sammenligning af totaltallene i eksporten før og efter forandringen umuliggjordes derved³. Der var endvidere i århundredets første 25 år revidering i prisfastsættelsen i nedadgående retning af forskellige andre varer som korn, smør, mursten og hatte⁴. I århundredets første fjerdedel er statistikken kun i ringe grad i stand til at virke som mængdeindex for forskydninger i eksporten*). I de næste 75 år fastholdt generalinspektørerne i det store og hele de eksisterende værdiansættelser, skønt der gjordes nogle få forandringer op eller ned i værdiansættelserne for fisk, handsker, småmanufakturvarer (haberdashery) stangjern og andre eksportvarer ligesom nogle varer til stadighed fastsattes i løbende værdier (at value)⁵. I hele perioden var forandringerne i importens værdiansættelser ubetydelige⁶. I slutningen af århundredet optræder reeksporttallene stærkt overvurderede, især fordi nogle priser særlig på kaffe og te faldt under de officielle værdiansættelser⁷. Herved opstod en forvridding af statistikken, som man må have øjnene åbne for. Mens generalinspektøren i 1800 vurderede de officielle importpriser til kun at være 55 % af faktiske priser på det tidspunkt, og den britiske producerede eksport til 61 % af faktiske priser, så blev de officielle priser for reeksportvarer anslået til 15 % over faktiske priser⁸. Så længe hver serie betragtes for sig, får dette ingen betydning, men lægger man grupperne sammen, kan reeksporttallenes kunstigt tunge vægt forvrilde billedet, ligesom dette for de enkelte lande med ændringer i sammensætningen af importen af reeksporterede vare, kan fremkalde kunstige forskydninger. Efter at England i 1796 havde erobret de hollandske kolonier Essequibo og Demarara bragtes store mængder af kaffe til England med reeksport til kontinentet for øje, og med kaffens kunstigt høje værdiansættelse (14 £ pr. cwt) fremkaldte dette en overvurderet stigning i den totale reeksport. Problemets størrelsesorden belyses af følgende tal. Den totale reeksport i officielle værdier voksede fra 6,5 mill. £ i 1793 til 10,8 mill. £ i 1795 til 18,8 mill. £ i 1800. Generalinspektør Irving omregnede i 1805 værdien af kaffeeksporten i løbende priser tilbage til 1787. Resultatet heraf var, at reeksporttallene herved reduceredes til 5,8 mill. £ i 1793, til 8,5 mill. £ i 1795 og til 13,8 mill. £ i 1800⁹.

Indtil slutningen af århundredet optræder vægtfordelingen af talrækkerne med priserne omkring 1700 imidlertid med forbavsende ringe fejl som mængdeforskydningsindex, således som det er blevet vist ved at sammenligne dem med et index baseret på faste priser fra det 18. århundredes slutning¹⁰. Skønt de officielle værdier således med modifikationer og forsigtighed er brug-

*) Dette gælder ikke de i Elizabeth Boody Schumpeters bog: "British Overseas Trade" præsenterede tal, idet forfatteren heri har revideret generalinspektørens tal efter faste værdier fra året 1703.

bare er dog anvendelse af mængdeangivelserne principielt at foretrække som et sikrere grundlag. I et rids som det foreliggende har det været nødvendigt at gå vejen over de officielle værdier. Med introduktionen af »Reports on the Navigation, Commerce and Revenue« fra 1772 gives oplysninger om skibsfart, finansielle forhold og andre statistiske forhold, som ikke indgik i generalinspektørens protokoller (general inspector's ledgers) for England og Wales. Desuden indgik tal for Storbritanniens udenrigshandel, skønt der foruden var kolonner, der refererer til England og Wales alene, ligesom der er tal for de britiske besiddelsers handel ikke blot med moderlandet, men også med andre dele af verden. Først i 1814 kom de første tabeller for United Kingdoms udenrigshandel, idet handelen med Irland indtil da var blevet behandlet statistisk som handel med kolonierne og fremmede lande¹¹. I 1830 førte en parlamentsstatistik United Kingdoms statistik tilbage til 1798, men denne række der udelukker irsk handel med Storbritannien er ikke direkte sammenlignelig med de tidligere rækker, hvor Irland betragtedes som udland¹².

For eksporten af britiske varer introduceredes fra 1798 såkaldte erklærede værdier¹³. De bygger på priser fastsatte i overensstemmelse med værdier erklæret af eksportører og er begyndelsen til den moderne mere pålidelige statistik¹⁴. De officielle værditabeller, som efterhånden med ændringerne i udenrigshandelen blev stadig fjernere fra de faktiske forhold, vedblev som serie indtil 1870, men er ind i 1800tallet ikke meget anvendelige¹⁵. For importens og reeksportens vedkommende må man derfor i perioden frem til 1853 anvende mængdeangivelser. Udenrigshandelens statistik indgik fra 1820 i den publicerede serie »Tables of Revenue, Population and Commerce of the United Kingdom«. Fra 1854 blev udenrigshandelen målt i »real values«, løbende priser, der fastsloges hver måned af eksperter¹⁶. Fra dette tidspunkt eksisterer da »computed real values« (beregnete virkelige værdier) for import og reeksport foruden »declared values« for eksporten af engelske varer. I og efter 1871 toges erklærede løbende værdier i anvendelse for alle varer, og udenrigshandelen ophørte med at være beregnet på gennemsnitsbasis af prisopgivelser, hvorved det nugældende system introduceredes¹⁷.

Helt indtil 1904 blev en vares oprindelsesland anført som det land, hvorfra en vare var afskibet til England, og det land som havde sidste udskibningshavn, regnedes for modtager af eksporten. Lande uden havne optrådte ikke i statistikken. Fra 1904 kom betegnelsen country of consignment i brug d. v. s. det land, hvorfra en vare var sendt fra Storbritannien eller det land, hvori det firma, der bestilte varen var beliggende. Dette system er endnu gældende¹⁸.

Den engelske handelsstatistik varierer da stærkt i værdi og opbygning fra tid til anden, men dens værdi er også herudover skiftende i takt med toldlovgivningen. Indtil 1700 var næsten alle varer toldpligtige både for ind- og udgående. I 1700 blev alle exportafgifter på uldne varer ophævede og fra 1722 tillige på mange andre af indenlandsk oprindelse – en del varer som f. eks. kul, bly, tin vedblev dog at være toldpligtige for udgående, men den vigtigste eksport var fritaget. For afgiftsfri varer må man forvente en større lemfældighed i toldvæsenets kontrol. Vigtige eksportvarer såsom uld- og bomuldsvarer og efterhånden visse industrielle varer og desuden en række oversøiske varer oppebar imidlertid eksportstøtte og toldgodtgørelse ved re-eksport. Købmændene tenderede mod at overdrive eksportmængderne for sådanne varer. Importafgifterne bevarede gennem det 18. århundrede, selv om der ændredes i tariffene. I 1787 var 1200 artikler toldbelagt for indgående, mens antallet i eksporten var faldet fra 550 i 1660 til 50 i 1787. For toldpligtige importvarer havde importørerne den modsatte interesse og søgte at undervurdere importmængderne mest muligt. Alt i alt skønnes disse forhold dog ikke at have fået nogen afgørende betydning¹⁹.

Som en væsentlig faktor, der i høj grad påvirker statistikkens pålidelighed i det 18. århundrede, indgår smugleriet. Dette berører først og fremmest importstatistikken. Størsteparten af smugleriet foregik i luksusvarer med høje toldafgifter. Franske varer som silke, brændevin og vin var stærkt fortoldede og smugleriets yndlingsobjekter. Hertil kom f. eks. kaffe, tobak, peber, calicoer, musselin, chintz og først og fremmest te, som var belagt med høje toldafgifter²⁰. Man anslår, at smugleriet skulle have udgjort omkring 1/5 eller 1/6 af den totale legale import i det 18. århundrede²¹.

Den bevarede danske udenrigshandelsstatistik fra det 18. årh. er kun fragmentarisk og dækker årene 1763–94²². Den bygger på indberetninger fra toldstederne og består af en række såkaldte »Beregninger over pengebeløbet af de til Danmark« – henholdsvis hertugdømmerne og Norge – »indkommende fremmede varer og derfra igen til udenrigske steder udførte indenlandske varer« for årene 1763–76 og 1780–94. Foruden denne eksisterer en særlig statistik for København i de samme år, der i modsætning til monarkiets statistik også indeholder en gruppering på både varer og lande i mængde og værdier. Disse lister omfatter import fra og eksport til de vigtigste europæiske lande. Statistikken udelukker beklageligvis transithandel med europæiske, herunder også oversøiske produkter fra Europa (der i princippet var forbudt at oplægge) og asiatiske varer over København, idet den kun omfatter alle fremmede varer indgået til fortoldning og i eksporten kun eksport af indenlandske varer. Her er dog indbefattet eksport af vestindiske

varer hentet fra eller via de dansk vestindiske øer, som man har opfattet som indenlandske²³.

Til disse lister er føjet opgørelser af indklarerede asiatiske og vestindiske varer i København i de samme år. Disse opgørelser er summariske i totalværdier og altså uden varegruppering. Denne egentlige oplagshandel angik ikke toldvæsnet så direkte som den almindelige import, idet der heraf kun betales en lav transitgift, der i 1780 nedsattes til $1/2$ % for varer, der ankom på danske og andre privilegerede skibe, og mod 1 % af værdien tillodes nu import til oplagene på andre skibe – en diskriminering, der bortfaldt i 1794²⁴. De kan af samme grund anses for mere pålidelige end de egentlige importtal. Værdiansættelserne hviler stort set på faste officielle værdier, men der har dog tidvis været foretaget regulering i ansættelsen ved store prisudsving²⁵.

Alle forhold peger imod, at den egentlige importstatistik har været yderst upålidelig. Fra 1730'erne var den danske toldpolitik blevet stadig mere protektionistisk, og denne udvikling kulminerede i toldrullen af 1762, der med mindre ændringer ved toldrullen af 1768 og lettelser i 1780'erne var gældende indtil den store omordning af vore toldforhold i 1797, da Danmark indførte en moderat beskyttelsestoldlov, der var den mest frihandelsvenlige i den tids Europa. Toldrullen af 1762 indeholdt 150 indførselsforbud, hvilket må siges at gøre den højprotektionistisk; i øvrigt var de højeste satser – bortset fra spiritus og salt, der svarede indtil 150 % – 20–24 % og på adskillige varer nøjedes man med 6 %. Forbudene var navnlig koncentreret om varegrupperne landbrugsprodukter, farvestoffer, tekstiler samt glas- og metalvarer; og høje toldsatser ramte kolonialvarer, der ikke indgik fra danske oversøiske besiddelser²⁶.

Fra 1780'erne begyndte kritik af det protektionistiske system at slå igennem i centraladministrationen, og gennem denne afslørede det, at den officielle statistik var behæftet med de største mangler. I en toldkommission nedsat i 1779 fremsattes den påstand, at der navnlig var to forhold, der lokkede til smugleri – forbud mod varer der blev almindelig brugt, men hvoraf produktionen i Danmark ikke var tilstrækkelig, f. eks. silkevarer og manchester, og desuden høje toldsatser. Man erklærede sig overbevist om, at høje toldafgifter på nødvendige varer ikke forøgede de offentlige indkomster; når toldsatserne forhøjedes, forøgedes smugleriets omfang, men ikke toldindtægterne. I et »omflydt« land som Danmark var det ikke muligt at begrænse smugleriet på varer, som ikke blev produceret i landet, og som ikke kunne leveres i landet i fornøden mængde eller til forholdsvis samme pris som de udenlandske. Kommissionen henviste til, at toldindtægten af brændevin ført

fra hertugdømmerne til Norge var mere end fordoblet, da afgiften var blevet nedsat med $\frac{3}{4}$, og at toldindtægterne af vin og spiritus i Danmark havde svinget op og ned i takt med satsen²⁷.

Det store københavnske handelshus Iselin, Tutein og Co. var i 1776 af regeringen blevet opfordret til at fremsætte en plan om »Contrebandens op-hævelse«. Firmaet skønnede i denne forbindelse, at der alene til København indsmugledes tekstilvarer for op mod 600.000 rdl og meddelte, at »skønt byen (København) vrimler af contrebande og den falbydes i kieldere af jøder og jødedrenge, holstenske kiøbmænd og skippere, kræmmere og andre, skjønt man i Lübeck kan gjøre accord om at fåe contrebanden leveret i sit hus, så bliver dog sielden nogen greben i gerningen«. Sammenholdt med den i den danske statistik angivne legale import på f. eks. 1,3 mill rdl. til København fra Europa i 1776 er Iselins tal et vidnesbyrd om en grotesk forvridding af importstatistikken, selv om hans tal naturligvis kun kan være et skøn²⁸.

Den ekstraordinære finanskommission, der skabte den ny toldlov af 1797, udtalte sig mistrøstigt om virkningerne af de eksisterende indførselsforbud og det protektionistiske systems duelighed. Mange af de forbudte varer kunne ikke fremstilles herhjemme i tilstrækkelige mængder. Den danske produktion af silkevarer kunne ikke engang dække Københavns forbrug, og fremstillingen af uldne varer var ganske utilstrækkelig, hvorfor de da også i stor udstrækning indsmugledes til provinserne. Toldafgifterne var alt for høje. Af en opgørelse, som kommissionen havde ladet lave, fremgik, at told, konsumtino og accise i adskillige tilfælde blev over 100 % og sjældent under 10 % af varenes værdi. Fremmede silke- og uldvarer, sirts og kattuner havde trods alle forbud været almindelig brugt. »Fremmede leer have været forbudne, og det meste af landets korn er meiet med tyske leer«. Den almindeligst brugte fajance var trods forbud af fremmed oprindelse; jo højere satserne blev, desto større blev smugleriet og desto mindre de angivne mængder ved toldstederne²⁹. Kommissionen fremførte som bevis en sammenligning over de ved toldstederne i Norge angivne mængder af nogle varer sat i relation til satserne, se øverst s. 263.

Finanskommissionens konklusion blev, at når love mod kontrabande og høje toldafgifter ikke kunne overholdes, måtte man gå over til et friere system.

Den eksisterende statistik for Københavns import i det 18. århundrede må da anses for så upålidelig, at den bliver ganske uanvendelig. De samme fejlkilder gør sig naturligvis gældende i oplysningerne om monarkiets samlede import. Monarkiets eksportstatistik er som nævnt totalværdier på de enkelte

Toldsatser og import af udvalgte varer ved toldstederne i Norge ³⁰

	Told		Import		Told		Import	
	1753-55		1765-67		1781-83			
		Rdl		Rdl		Rdl		Rdl
Silke.....	5-10%	65.000	40-50%	7.000	40-50%	3.000		
Klæde.....	10-12%	80.000	46%	14.000	46%	6.000		
Andre uld- og Bomulds-								
varer.....	5-10%	238.000	30-40%	54.000	30-40%	20.000		
Brændevin.....	10%	54.000	40-50%	33.000	50%	17.000		
Vin (pr. oxh.).....	5-9%	46.000	18-20%	38.000	18-20%	15.000		

lande i officielle værdier og kan alene derfor heller ikke sammenlignes med den engelske statistik. Derimod er de sikrere oplysninger i Københavns statistik om eksporten af dansk vestindiske varer og om værdien af oversøiske varer indklarede i København inddraget til beskrivelse af den danske oversøiske handels betydning under Englands krige. Eksporttallene bekræfter, at der var så at sige ingen eksport var fra København til England før i 1770'erne og i 1790'erne ³¹.

For den følgende periode er der ingen sammenhængende dansk handelsstatistik før 1838. For tiden før da må man bygge på spredte efterretninger i privatstatistiske værker som f. eks. M. L. Nathanson: Danmarks National-Statshusholdning (1844). A. F. Bergsøe: Den danske stats statistik (1853) og Fr. Thårups forskellige statistiske værker m. fl. Fra 1838 begynder en årlig officiel statistik. I de følgende år findes tilbageblik og oplysninger fra 1820'erne indtil 1839. Disse er fortrinsvis en eksportstatistik og mængdestatistik, dog med værdiberegninger for dele af udenrigshandelen. Oplysninger om importen heri er indtil 1844 sparsomme.

Statistikken der videreføres som mængdestatistik indtil 1847 er opgjort således, at man kan adskille kongeriget fra hertugdømmerne indtil 1847. Herefter bringer krigen ravage i statistikken. For 1848-50 gives der kun tal for kongeriget, Sønderjylland kommer med fra 1851, Holsten fra 1852. Fra og med 1853 sammenregnes toldområdet omsætning med udlandet under eet, for så vidt angår mængdeangivelserne. I 1863 er Holsten udeladt, idet varelisterne fra de holstenske toldsteder ikke indkom efter nytår 1864. Følgen bliver, at man i mængdeangivelser kun kan følge kongerigets separate udvikling frem til 1847. Hele Monarkiets udvikling kan sammenlignes i mængder fra 1838-47 og 1853-62 for eksportens vedkommende og fra 1844-47 og fra 1853-62 for importens ³². Statistikken har for totaltallene og landefordelingen den grundlæggende fejl, at varer indført til kongeriget via Kiel, dette gjaldt især varer fra Hamborg, ikke indgår i den samlede indførsel, men derimod i en særlig mellemførselstabel for vareomsætning mellem konge-

riget og hertugdømmerne. Herved bliver tallene for samlet import for lave, og Hamborgs andel af totalimporten undervurderes. Fra og med 1854 skulle alle varer efter regulativ indgå i den samlede indførsel, men misforholdet bestod for en del videre frem til 1863³³. Fra 1847–64 introduceredes en statistik i officielle værdier med faste priser. Det tilvejebragte prismateriale anvendtes uændret, og denne statistik giver mulighed for at måle mængdeforskydninger i denne periode. I det foreliggende arbejde er for ikke at skulle operere med for mange forskellige statistiske systemer fortrinsvis anvendt dansk mængdestatistik i perioden indtil 1870, der giver et nogenlunde sammenligneligt billede for perioden som helhed. Hertil er knyttet de pålideligere engelske værdital for den engelske eksport i declared values og de engelske importtal i computed values fra 1854.

Indtil 1910 var den danske handelsstatistik baseret på toldvæsenets indberetninger³⁴. Dette materiale omfattede kun mængdetal, da væggtold dominerede i tariffen, og var opdelt som toldlovens varenomenklatur. Denne nomenklatur, der opregnede varerne i alfabetisk orden og ikke med en fordeling efter varenes art, dannede grundlaget for handelsstatistikken frem til 1897.

Efter de officielle beregningers ophør i 1864 var der for de følgende år kun mængdetal i statistikken. Det tidligere anvendte prismateriale kunne ikke mere bruges, efter at man havde fået en ny varespecifikation i forbindelse med den ny toldlov af 1863, som trådte i kraft 1. april 1864. Fra dette tidspunkt blev varefordelingen ændret i overensstemmelse med den ny toldnomenklatur, og samtidig gik man over til at offentliggøre tallene for finansår. I 1874 vendte man dog tilbage til kalenderåret som tidsenhed.

Fra 1869/70 foretog man en opgørelse af værdien af eksportoverskuddet af de vigtigste landbrugsvarer i faste priser, men først i 1873/74 genindførtes en værdiberegning for den samlede eksport og import, nu i årets priser. Det nødvendige prismateriale tilvejebragtes ved årlige oplysninger fra Grosserer-Societetets Komité. Denne fremgangsmåde anvendtes helt til 1918 og medførte naturligvis en betydelig usikkerhed bl. a. som følge af den ret grove vareinddeling, men med tiden forbedredes prismaterialet betydeligt, således anvendte man stadig flere forskellige kilder³⁵.

Fra 1874 fik handelsstatistikken da et mere moderne udseende, som i meget grove træk svarer til den, der anvendes i dag. For de enkelte varegrupper anførtes såvel mængde som værdi, og den samlede værdi af eksport og import fordeltes på lande. Færøerne, Island og Grønland samt de vestindiske øer regnedes som udland. – Dette blev opretholdt indtil 1953. Landefordelingen skete principielt efter købs- og salgslang, således som det har væ-

ret tilfældet frem til 1958. I praksis forelå der dog ofte »kun opgivelse af det land som varen sidst har forladt, selv om den blot har transiteret landet«³⁶.

Fra 1874 til 1897 skete der ingen væsentlige ændringer i handelsstatistikens opbygning. Varespecifikationen blev efterhånden forbedret noget bl. a. gennem en mere detaljeret opdeling af posten »I toldloven ubenævnte varer«³⁷. Fra 1895 udvidedes varespecifikationen i værdiberegningerne.

I 1897 skete en gennemgribende revision af handelstabelværkerne. Det grundlæggende materiale var stort set det samme, men bearbejdelsen af materialet blev forbedret.

For det første indførtes en anden varefordeling, idet inddelingen skete efter »Varernes beskaffenhed«, samtidig med at antallet af varegrupper udvidedes³⁸. For det andet blev landeafgrænsningen ændret, idet Københavns frihavn, der hidtil var regnet for udland, fra 1897 blev betragtet som indland. Ændringen er kun af betydning for 1895 og 1896, da frihavnen først blev åbnet i slutningen af 1894. For størrelsen af den samlede generalhandel medførte ændringen navnlig, at varer der importeredes til frihavnen og derefter eksporteredes ikke blev medtaget i generalhandelstallene for 1895 og 1896, mens de blev medregnet i de følgende år. For det tredje blev der lagt større vægt på at bringe tal for udenrigshandelen opgjort såvel på generalhandelsbasis som specialhandelsbasis og fordelt på de enkelte grupper.

Indtil 1897 blev der kun givet oplysninger om værdien af omsætningen af de enkelte varer i forbindelse med generalhandelsopgørelsen. Den anvendte varespecifikation for værdiangivelserne var især indtil 1895 væsentlig grovere end for mængdeangivelserne, der fulgte toldloven. Dette er grunden til, at man ved nøjere undersøgelser inden for en varegruppe må anvende mængdetal. Fra 1897 er der for hver enkelt vareposition i Danmarks totale udenrigshandel anført såvel mængde- som værdital for både special- og generalhandel. Men for Danmarks handel med de enkelte lande eksisterer kun generalhandelstal, et forhold, der er baggrunden for, at man i foreliggende arbejde har måttet operere i hele perioden med de mindre tilfredsstillende generalhandelstal.

Bortset fra den nævnte korrektion vedrørende frihavnen skulle generalhandelstallene stort set være sammenlignelige før og efter 1897 – for de enkelte grupper dog med forbehold for nomenklaturændringer. Heller ikke for specialeksporten (benævnt: »udførsel af indenlandske varer«) skete der principielle ændringer m. h. t. beregningen, men resultaterne præsenteredes på en lettere tilgængelig måde – specielt værdierne. Før 1897 er kun offentliggjort værdien af den samlede specialeksport. For de enkelte varer kan man dog før da beregne værdien af specialeksporten ved at multiplicere mæng-

derne med en gennemsnitspris fundet på basis af generalhandelstatistikken³⁹.

Den vigtigste ændring i 1897 vedrørte specialimporten. Tidligere havde oplysninger herom været meget begrænsede og specielt blev der overhovedet ikke foretaget værdiberegninger på dette område. Herefter foretoges opgørelser af specialimporten.

Fra 1897 til 1909 var handelstabelværkernes opstilling stort set uændret. Dog skete forskellige omgrupperinger i varefordelingen mellem 1904 og 1905. Fra 1908–09 påbegyndtes den omlægning af statistikken, som blev gennemført det følgende år.

Handelstabelværkerne advarer gentagne gange mod at lægge for stor vægt på statistikkens landefordeling, fordi statistikken ofte registrerer de lande, hvortil eller hvorfra den sidste del af transporten sker – et forhold der bliver af ganske stor betydning for dansk import fra Tyskland, idet en stor del af, hvad der tilsyneladende er import herfra, i virkeligheden er transit over dette land, og handelsbalanceopgørelsen bliver da her upålidelig (jvf. s. 209). Dertil kommer at landefordelingen foretages for generalhandelen; da transit-handelen var betydelig viser tallene ikke altid fordelingen af eksporten af danske varer. Eksempelvis bestod den voksende eksport til U. S. A. på den tid næsten udelukkende af transitvarer, jvf. desuden s. 209. Importen opgøres cif og eksporten fob. Mens man fra slutningen af 1890'erne stort set regner handelstallene for pålidelige er man opmærksom på, at eksportmængderne længere tilbage i tiden kan være for lavt ansatte, hvortil kommer, at prismaterialet bliver dårligere jo længere man kommer tilbage⁴⁰.

Den omlægning, der fandt sted i handelsstatistikken i 1909 og 1910 med udgangspunkt i toldloven af 1908, var den mest gennemgribende i perioden, og på en række områder er det kun med store forbehold muligt at foretage sammenligninger mellem tallene før og efter ændringen. På grund af omlægningen er det vanskeligt at opstille sammenligninger af tal for 1908 og 1909, og ændringerne for 1910 var endnu mere omfattende⁴¹. Efter den ny toldlov pålagdes det for første gang importører og eksportører pligt til at afgive selvstændige oplysninger til brug for de statistiske opgørelser⁴²; pligten vedrørte dog indtil videre kun de omsatte mængder, og værdiberegningerne måtte derfor foretages som hidtil.

Man fik nu 1500 varepositioner mod toldlovens 300 og større sikkerhed for, at hele eksporten og den toldfri import faktisk blev registreret. Desuden fik man oplysning om købs- og salgsland i importøreres og eksportørers anmeldelsespligt, og der skete en væsentlig forbedring af landefordelingen.

Generalhandelsbegrebet indsnævredes betydeligt. Hidtil havde generalhan-

delen omfattet al handel, som passerede Danmark incl. frihavnen. Varer, som blot omladedes i frihavnen, blev således medtaget og det samme gjaldt transit for udenlandsk regning. »Omladningstransit« eller »transporttransit« samt transit for udenlandsk regning blev nu udskilt. Mens tabelværkernes vare- og landefordeling ikke medregnede transporttransitten i generalhandelstallene for årene efter 1910 blev den i årene frem til 1919 medtaget i opgørelsen af den samlede udenrigshandel i tabelværkernes indledning; for handelen på de enkelte lande er heller ikke generalhandelstallene direkte sammenlignelige med tiden før 1910⁴³.

For specialhandelens vedkommende betød omlægningen, at man nu kunne landefordele specialeksporten. Man kunne stadig ikke landefordele specialimporten, men derimod indførte man en krydsfordeling på varegrupper og lande af hele generalimporten og generaleksporten samt transiteksporten, mens sådanne krydsfordelinger i den tidligere periode kun var offentliggjort sporadisk og ufuldstændigt for værdiernes vedkommende. Først fra 1919 skete en fundamental forbedring af værdiberegningerne ved bestemmelsen om, at anmeldespligten omfattede så vel mængde som værdi.

VI. SUMMARY IN ENGLISH

I. THE MAIN SECTION

In the long stretch of years between 1661 and 1814, Anglo-Danish trade was relatively undeveloped. Until the end of the eighteenth century England was still self-supporting as far as foodstuffs were concerned; indeed, during the eighteenth century she became a pioneer in agricultural development and around 1750 exported a considerable quantity of grain. Denmark's pronounced agrarian structure provided no basis for Danish exports. Her export trade to England in fact depended entirely on the sale of Norwegian timber, until in the 1770's and 1790's she began, sporadically, to export grain as well. Until 1814 the Danish-Norwegian import requirements were, by tradition, satisfied much more frequently from the countries to the south than from across the North Sea.

Treaty Connections and Maritime Policy

The Anglo-Danish treaty system was built up in the years between 1640 and 1670. The volume of trade being comparatively small, the motive force behind the establishment of the system was provided by other problems than those of the actual commodity trade itself. England's determined efforts to counteract Dutch trading supremacy during the course of the seventeenth century involved strenuous attempts to gain an equal footing with Holland within the area of Danish sovereignty, particularly in the Sound. Free and equal access to the Baltic was the interest which, for England, overshadowed all others: the reason being that from the region round the Baltic (as well as, after 1660, from Norway) she imported strategic raw materials such as timber, iron, steel, flax, and hemp, in addition to other materials for ship-building, which could not be replaced by imports from elsewhere (cf. table p.). From the 1620's onwards, and particularly at the end of the 1630's, Denmark used her position in the Sound to arbitrarily make considerable increases in the Sound Dues, at the same time imposing a more stringent examination on the ships passing through to the Baltic. This affected Dutch as well as English interests, and a normalization of the Sound Dues became urgent. The Dutch made use of the Danish defeat in the Danish-

Swedish war of 1643–45 to have the question of the Sound Dues settled as far as they were concerned. The Christianopol Treaty of 13. Aug. 1645 between Holland and Denmark laid down that the Sound Dues and customs dues in Norway should be lowered to the level of 1628, and that the Elbe Toll should no longer be imposed on Dutch ships. The question of the Sound Dues had given rise to negotiations with the English about a customs treaty in 1640, which, however, was rejected by Parliament. Not until 1645 was a trade and customs treaty finally signed between the two countries. This treaty laid down a number of provisions which regulated trade communications, and the legal status of the traders, and forbade various common infringements (particularly in the Sound). On 1 June 1646, after the Treaty of Christianopol, an important addition was made to the Anglo-Danish treaty of 1645: the English were to receive exactly same treatment as the Dutch with regard to the Sound Dues, and were also to receive equal treatment in Norway and on the Elbe. On these vital points, the English trade treaty secured for the English, in principle, the same rights as those enjoyed by the Dutch.

From this time until 1670, the strained relations between Holland and England, which, as is well-known, resulted in the Anglo-Dutch Wars, led to an impairment of Anglo-Danish treaty relations on account of Denmark's pro-Dutch leanings in the Anglo-Dutch conflict. In 1649 Holland embarked on a new campaign to improve her politico-commercial position in the Sound, by signing the so-called Redemption Treaty with Denmark, which, in return for a fixed sum, guaranteed Dutch ships free passage through the Sound. This treaty was terminated in 1653, but contributed to the passing of the Navigation Act, which resulted in the first Anglo-Dutch war. During the war, Denmark closed the Sound outright to English shipping in 1653. Afterwards a new treaty was concluded—the Trade and Alliance Treaty of 15 Sept. 1654. This included, as undoubtedly its most important point, the 'most-favoured-nation' right for the English, whereby they should in principle receive, in future, the same privileges in Denmark as any other foreign nation whatever might obtain. Since after the wars with Sweden between 1657 and 1660, Denmark was in great need of alliances and subsidies to support her against Sweden, a Treaty of Trade and Alliance was signed with England on 13 Feb. 1661. Considered as a trade treaty, it was not revolutionary, as it was based upon earlier commercial treaties, but it laid on England a vaguely formulated, unilateral obligation to aid Denmark in case of attack. The Anglo-Dutch War of 1665–7 caused another breakdown in Anglo Danish treaty relations. Denmark supported Holland and closed the Sound to English shipping. With the Treaty of Trade

and Alliance, 16 July 1670, the situation was once more normalised by a resumption of the defensive alliance of 1661. From the point of view of commercial policy, this treaty concluded the settlement of trade relations which began in 1645, and the 1670 treaty was the foundation upon which Anglo-Danish trade came to be based. The Sound Dues had been regulated by the Christianopol Treaty of 1645, which set a pattern for other nations. It was repeatedly renewed during the seventeenth century and found final expression in the 1701 treaty between Holland and Denmark.

During the eighteenth century the fundamental problem of trade policy between Denmark and England was the question of the rights of neutral shipping in time of war. Direct trade between the two countries became of less importance during the eighteenth century compared to Denmark's now flourishing overseas trade, and the large receipts she gained from her carrying trade during England's many wars between 1750 and 1807. The terms under which this trade could be carried on gave rise to the greatest difficulties between the two countries. The question of the rights of neutral shipping had already been raised during the war years of the 1690's, when it became clear that the neutral Danish-Norwegian merchant fleet was ready to take every possible advantage of the situation in Europe, while England wished to use her naval strength in blockades and trade wars, even if these affected neutral shipping. After 1660, when Holland no longer acted as a carrier of Norwegian timber to England, the growing export of timber acted as a stimulus to the development of the Norwegian merchant fleet, and in the war years of the 1690's Norwegian ships carried on practically the whole of the Norwegian timber trade with England. At the same time, however, Danish-Norwegian ships embarked on trade and carrying trade with France, while the principal desire of England and Holland was to prohibit all trade with France. In 1691 a treaty was signed (ratified 1696), laying down rules for the operation of neutral shipping during the war. In agreement with the 1670 treaty, it declared that Danish-Norwegian ships should not carry enemy goods, that they should not act as carriers between French ports, and that arms and ship-building materials were to be considered as contraband.

From 1709 onwards, Denmark-Norway became deeply involved in The Great Northern War, and this lengthy struggle dealt a serious blow to the rising importance of their merchant marine. Not until the 1740's onwards did Norwegian ships again carry a major part of the timber exports from Norway to England.

After the re-establishment of the Danish Asiatic Company in 1730, Danish overseas trade and shipping gradually took on a new lease of life. Imported

Chinese and East Indian goods were sold in increasing numbers at the Chinese and East Indian auctions in Copenhagen. In addition, trade conditions during the Seven Years' War led to an increase in the Danish-Norwegian carrying trade particularly in the Mediterranean. Trade with the Danish West Indian colonies also increased from the 1750's onwards. The period after 1750 is dominated by the wars between the great European sea-powers, and the favourable conditions thus created for neutral trade and shipping are reflected in the extraordinary scope of Danish-Norwegian shipping and overseas trade during the American War of Independence, and the French Revolutionary and Napoleonic Wars up to 1807 (cf. p. 31 ff).

During the wars in which she was involved, England wished to use her maritime strength to make the naval war against her enemies a total one. The questions of the rights of neutral trade and shipping was therefore central, since England did not wish to see neutral countries taking over trade and freight carrying with enemy possessions, once the English had brought this trade to a halt by the defeat of the enemy fleet. In the English view, neutral ships were not entitled to take over trade and shipping which would in peace-time be carried on entirely by the mother-country; this applied particularly to journeys from one port to another along the coast of a country at war, and to trade with the colonies of such a country: France, for instance, had readily opened her colonial ports to neutrals in war-time. During the Seven Years' War the English simply forbade neutrals to have any dealings with enemy colonies,—and this continued to be their constant aim.

The Anglo-Danish Treaty of 1760 contained (par. 20) a clause prohibiting Danish transportation of enemy-owned goods. Par. 16 forbade trade in contraband articles, which were defined in par. 3 as all kinds of arms, naval stores, and other articles useful or necessary for waging war. This paragraph also defined the right of free trade with enemy countries in time of war. Differing interpretations of these paragraphs led to English seizures of Danish ships, which could not be accepted as lawful by the Danes.

The Danes maintained that since in the treaty with Holland in 1674, England had acknowledged the principle of 'free ships, free goods', this right must apply to Denmark too, but England took her stand on the literal statement of par. 20, and referred to the fact that this right had already been granted to the Dutch in 1668, before the Danish Treaty was signed; she also claimed that the unambiguous wording of the paragraph in question should leave no room for doubt about its interpretation. The English further maintained that par. 3's declaration that Denmark had the right to trade freely with enemy countries did not apply to the colonies of enemy countries.

Until 1780 England interpreted the provisions regarding contraband as including not only arms and naval stores but also foodstuffs; this Denmark could not accept, any more than she would acknowledge any limitation of her right to trade with enemy colonies. Denmark-Norway attempted to assert their point of view by entering the well-known leagues of armed neutrality—first with Sweden in 1756. The right of countries at war to examine the papers of neutral ships was acknowledged, but the right of examining their cargo was tacitly denied. Contraband was defined as arms and naval stores, but other goods were to be considered as free merchant cargo, which should be allowed free passage to countries at war, provided that they were not under blockade. England's naval position was at this time too strong for the articles of this convention to have much practical importance, and shortly afterwards Sweden herself entered the war.

During the American War of Independence and later during the French Revolutionary and Napoleonic Wars, England was not always—on account of the varying balance of power—in a position to force through her basic point of view on the neutral shipping question, and her practical policy was decided by the circumstances. This was true, for example, of the American War of Independence after her stringent policy during the first years, when as before, ships were seized because they carried what were considered enemy goods, and also because they were transporting naval stores and foodstuffs to the enemy. Since England's naval position was not nearly so strong during this war as it had been earlier (and was to be later), she was forced to modify her policy towards neutral shipping and restrict English privateering. In these circumstances Denmark-Norway succeeded, through the convention of 1780 with England, in having contraband defined as naval stores but not foodstuffs, and when the great League of Armed Neutrality was formed later in the same year between the Baltic powers, they ventured to set out their demands concerning 'free ships, free goods' and the right to free passage from port to port along the coasts of countries at war, etc. These were golden years for both the commodity trade and the carrying trade of Denmark-Norway in Europe and overseas (cf. p. 29). The Danish merchant fleet trebled its tonnage between 1766 and 1784, and that of the Norwegian fleet doubled between 1777 and 1782 (cf. p. 29-30). At the same time Danish imports from China, and the East and West Indies increased even more rapidly. Imports from the East and West Indies in particular were sensitive to the prevailing trade conditions (cf. p. 31). The rise in East Indian imports seems to have been due, to a large extent, to trade with British India via the Danish

factory in Bengal, where the return cargoes were financed by British capital or carried on British account. The rise in West Indian imports was brought about by Danish trade in or transportation of French West Indian goods, particularly sugar. The import of raw sugar to Copenhagen reached substantial proportions, even compared with the English imports of raw sugar during these years (cf. p. 32), and the export of raw sugar from Copenhagen reached such a level that in 1780-83 it equalled or surpassed the English export total, reduced as this was by the war (cf. p. 33) while the export of refined sugar from Copenhagen was quite considerable in comparison with English exports (cf. p. 33). The export trade in raw sugar was clearly a phenomenon arising out of trade conditions caused by the war (cf. p. 34) after the entry of France and Holland, and it dwindled again after the war had ended. Purchasers of these artificially-boosted exports included Holland and Hamburg (cf. p. 34). Hamburg traditionally obtained its supplies of raw sugar from France. None of the other Danish imports of West Indian goods were of anything like the same order as the sugar imports. The import of all overseas goods, East Indian, West Indian, and Chinese, was almost entirely a transit trade; they were re-sold in Europe, though little is known about their final destination; several factors point to the possibility that some of the Chinese (and East Indian) goods were smuggled into Great Britain, where, until 1784, the custom regulations positively encouraged smuggling. For a long period the Danish carriage of tea from China was relatively large compared with the tea imports of other countries (cf. p. 36). But with the Commutation Act of 1784, the English customs tax on tea was radically lowered, and this had a considerably restricting effect on widespread smuggling. Danish imports of tea from China then diminished, and only experienced a temporary revival during the French Revolutionary and Napoleonic Wars.

The boom in Danish overseas trade was undoubtedly the result of wartime trade conditions. Immediately after the end of the American War of Independence, the West Indian imports fell radically, and the East Indian and Chinese imports reached their lowest point at the end of the 1780's (cf. p. 31). We have only scanty information about developments during the French Revolutionary and Napoleonic Wars, but what we have suggests that there was a rise parallel to that of the 1780's and similarly due to war conditions. Imports from the West Indies seem to have reached their level of the 1780's once more. The China trade had decreased in importance, but Danish ships now went in great numbers to trade with British India, and with the French and Dutch possessions east of the Cape of Good Hope, in-

cluding the Isle de France and Batavia. Trade in or carriage of East Indian goods seems to have been of international importance (cf. p. 38).

The American War of Independence held out glittering prospects for the Danish-Norwegian carrying trade in Europe. During these years England was forced to leave the carriage of timber exports to Norwegian ships to an even greater degree than before, and Danish ships entered the Mediterranean carrying trade. In the 1790's the situation was repeated. During the eighteenth century the amount of shipping passing between Norway and England was inordinately large owing to the heavy demands on tonnage made by the timber; and since from the middle of the century Norwegian ships carried the greater part of this freight, this naturally encouraged an increase in the strength of the Norwegian merchant fleet. In the years 1771-73 foreign ships accounted for 71 % of the sea traffic from Norway to England—a far larger proportion than in England's trade with any other country. Owing to the fact that Danish-Norwegian imports from England amounted to far less in terms of tonnage, this provided a large surplus of tonnage for the ships on the return voyage, and Danish-Norwegian ships had in general a large tonnage surplus which could be used to carry freight on foreign (including English) accounts, when the price for the carriage of freight in war-time encouraged this. This presumably happened both during the American War of Independence and during the renewed wars from the 1790's onwards. Between 1792 and 1800 the amount of tonnage carried by foreign ships rose from 13 % to almost 34 %, of the total British shipping. Foreign carriers took over by far the greater part of the traffic between Denmark-Norway and England during these years. Danish sources too testify to the extensive Danish-Norwegian traffic with England at this time. In 1805 England was the country visited by far the greatest number of Danish-Norwegian ships.

As already indicated, English maritime policy was influenced by the fact that the hard-pressed English merchant fleet needed at times the support of neutral tonnage. During the French Revolutionary Wars it soon became apparent that England must take into account the views of the neutral countries, particularly the United States, clearly now the most important of the neutral sea-powers. Denmark attempted to protect herself against England's harsh measures during the first years of the war (when, among other things, she ignored the agreement of 1780) by entering a new League of Armed Neutrality in 1794. More important, however, was the fact that from 1794 onwards England, out of consideration for the views of the United States, withdrew her demand for the prohibition of trade with enemy colo-

nies, and replaced it with a demand that products of enemy colonies should become neutral property before they were allowed on board neutral ships. This opened the way to an extensive trade in foreign colonial products, making use not only of American ports (though these were most often used) but Danish colonial ports as well. As England's position became more difficult in the course of the 1790's (cf. p. 39), there followed further important modifications in English policy towards neutral shipping. But after 1800 conditions deteriorated on account of England's growing strength. Denmark was compelled by force to stop convoying her merchant ships and to accept examination of them. In 1801 she was forced to withdraw from the new, larger league of neutrals. By the treaty of 23 Oct. 1801 she was forced to acknowledge that enemy property found on Danish ships was lawful booty, but free trade with France was guaranteed, and only an effective blockade was to be respected. Under cover of this treaty, the Danish-Norwegian merchant fleet enjoyed a period of relative protection until the battle for power reached its climax around 1805. This, as is well-known, led directly to the catastrophe of 1807, which plunged Denmark into the war on Napoleons's side, a war which proved to be disastrous to trade and shipping.

From the 1790's till about 1803-05, Denmark's trade and carriage of freight was carried on under relatively favourable conditions, which made possible a renewal in the growth of her merchant shipping. Gradually, as England's naval strength gave her absolute control over the world's oceans, a neutral flag offered her enemies their only chance of obtaining supplies. In many cases foreign ships obtained Danish papers passports in Danish colonial ports, and these provided a false ownership for the ships and their cargoes. One incident gained great notoriety: that of the contracts made in 1797 by the Danish merchant de Coninck to take over Dutch goods in Batavia at the price of £1,800,000.-, a sum which equalled the entire imports of the Dutch East India Company. The Danish flag was also used as a cover for English-owned ships leaving Bengal with large cargoes. The fragmentary and unreliable Danish statistics for the eighteenth century (cf. p. 300) cannot provide us with a trustworthy picture of the true nature and extent of Danish trade at this time. There is, as we have seen, evidence that Danish trade or freight-carrying was often a cover for foreign operations, and future studies of the many prize trials in which Danish ships were implicated will doubtless make it possible to analyse much more closely the actual function of Danish trade and freight-carriage during this period, as well as the true background of English maritime policy.

Commodity Trade 1700-1814

The negotiations between England and Denmark-Norway over trade policy during the eighteenth century were devoted to questions of shipping, while the problems of the commodity trade itself led to no additions to the Trade Treaty of 1670. Both states pursued a strict protectionist policy. Danish mercantilism concentrated on promoting those products which formed the bulk of the commodities supplied by England; all branches of the textile industry in Denmark were encouraged by prohibitive customs duties, import restrictions, and direct subsidies. As far as foreign trade was concerned, every attempt was made to favour Danish merchant shipping.

The Danish-Norwegian export trade to England during the eighteenth century maintained, until the end of the century, an extremely constant level (cf. p. 49). It was, to a unique degree, concentrated on the sale of Norwegian timber; apart from this it consisted of fish, and of Swedish and Norwegian iron; but Danish goods first appear with the export of grain in certain years from the 1770's onwards. About 1640 only approximately 1/10 of the timber exported from Norway was bound for England. In the years after 1660 English imports of Norwegian timber rose sharply, while continental demand fluctuated; and around 1700 England was receiving approximately 3/5 of Norway's timber exports: she had become Norway's most important export market. Norway had now become the biggest supplier of timber in the English market, providing over 40% of the total English import of timber (cf. table p. 50). The most important Norwegian exports were deals, fir timber, and small masts. The Norwegian export of timber to England reached its peak around 1725, and a period of stagnation set in, which helps to explain the stagnation of the whole export trade (cf. table p. 51). Norway's share of England's timber imports also dropped in the course of the century. From the 1780's onwards there was a new increase in Norwegian exports, but this did not produce a corresponding rise in Norway's percentage of the trade (cf. table p. 52).

Norwegian timber was carried from the harbours around the mouth of the Oslo fiord to almost all of England's east coast ports; it also reached Bristol and—in the eighteenth century especially—Liverpool. After the passing of the Navigation Act, Norwegian ships came to play an important part in the transportation of timber during war years. At the opening of the eighteenth century Norwegian ships carried a little over half of the total. Norwegian shipping suffered during The Great Northern War, and it was not until the

1740's that Norway again handled a major share of the timber exports. From the 1770's onwards, foreign (Norwegian) ships dominated the carrying trade on timber between the two countries. Even in the seventeenth century, the timber trade was already concentrated in a few companies, the specialist English timber importers, Norway Merchants. After 1660 the rapidly increasing export trade in timber seems to have been organised by Norwegian export merchants and saw-mill owners. The sale of timber took place on either contract or consignment. The contract system appears to have been most common in the first half of the eighteenth century, after which the commission system became more generally accepted. In the last years of the century the export trade in timber was carried on by a few very large English firms. Import duties on timber were unchanged between 1660 and 1790, since it was a commodity difficult to obtain from other sources. During the Napoleonic Wars British trade policy moved in the direction of protecting the growing volume of timber imports from the colonies; and when, in addition, the existing duties on foreign timber were doubled in 1810, the import of short sawn Norwegian timber became an uneconomic proposition.

While Norwegian timber, being an essential item for England, secured the position of Norwegian exports there, Danish-Norwegian imports from England about 1660 seem modest. In the second half of the seventeenth century, and throughout the eighteenth, the English mercantilists expressed concern over England's balance of payments position in her trade with the Baltic area, including Denmark-Norway. The English trade statistics from the years immediately following their introduction, when the official values used in the accounts still reflected actual prices, seem to confirm that at this time England had a deficit in her trade with Denmark-Norway. There is also evidence from the hundred years after 1660 of a plentiful supply of English money and bills of exchange in Norway. In this connection, however, one must take into account the fact that Denmark-Norway's import trade had been traditionally orientated towards the south since the days of the Hanseatic League, and that Hamburg and Lübeck continued to play an important part, particularly in the trade of the provincial towns. Around 1730 Denmark-Norway was the most important market for Hamburg's transit trade. When in 1727, Frederick IV wished to discontinue all trade with Hamburg, the question was raised in England as to how this would affect the trade balance between England and *Germany*. In 1737, in reply to an inquiry from the Board of Trade, the English Hamburg Company stated that its sale of woollen goods to Denmark-Norway via Hamburg brought in a yearly total of £60,000-£70,000, a figure comparable to the whole of the Danish-Nor-

wegian imports direct from England during the same period, according to the English trade figures. A considerable proportion of the Danish-Norwegian imports from England undoubtedly passed through Hamburg, and therefore do not appear in these statistics. The figures mentioned in this book do not, therefore, comprise the whole of the Danish-Norwegian imports of English goods, in so far textile imports in particular often reached Denmark from the south.

Until 1715 imports direct from England were still around the same low level as in 1660 (cf. table p. 59). After 1715 the abnormal conditions prevailing during The Great Northern War gave rise to an unusually large volume of imports (particularly of malt). From the end of the 1720's onwards the import total fell once more. It began to rise from 1740 onwards, and up to 1755 increased by about one third. 6/7 of the imports consisted of English goods (as distinct from re-exported goods), especially woollen goods, and also coal, lead, grindstones, salt, dressed hides, and grain (cf. table p. 65). The remainder consisted of tobacco imports, the only overseas commodity which Denmark-Norway bought from England in any quantity before 1750 (cf. p. 66). During the 1760's imports were more than doubled, and this was followed in the last quarter of the century by an apparently very rapid growth (cf. table p. 63). The growth which took place in the early 1760's is to be attributed especially to a rise in imports of English goods (particularly cloth), and this should perhaps be seen in connection with the fact that Hamburg suffered greatly during the Seven Years' War and in the trade crisis of 1763. In the 1780's and 90's the growth in the import of native English goods continued, but it was the import of re-exported goods which was mainly responsible for the sudden rise in imports revealed by the trade statistics. The rate of growth is exaggerated in the statistics, (cf. table p. 67 and comments on the character of the trade statistics p. 258), and the figures are artificially high, but despite these qualifications, a considerable growth in Danish imports of English colonial goods is evident in the period after 1760. Native English (respectively British) goods still consisted of textiles and the traditional imports named above. Imports of these could fluctuate occasionally, but on the whole remained static throughout the century. The increase was caused by a steady rise in the import of coal, and the arrival of a number of new goods,—refined sugar and syrup in particular, followed by cotton and linen goods and metals (cf. table p. 67). Tobacco and coffee took first place among re-exported goods around 1760. From the 1770's onwards, these articles were joined by spices, dyes, sugar, etc. After a sharp decrease at the beginning of the 1780's, when the direct

Danish import of overseas goods was very considerable, the import of English (respectively British) overseas goods, particularly of coffee, brown sugar, and indigo, rose quickly in the 1790's, while imports of tobacco dropped in relation to the level of the 1770's. Imports of spices, rice, etc., were also on the increase in the 1790's. In actual figures, tobacco imports had varied from 16,071 cwts in 1772 and 22,321 cwts in 1773 to only 357 cwts in 1781. In certain years during the American War of Independence they dropped to zero. In 1792 and 1794 they were no more than 7,544 cwts and 6,429 cwts respectively. Coffee imports amounted to 1,436 cwts in 1773 and 2,467 cwts in 1774. In 1781 they had fallen to 601 cwts, but rose again quickly to 3,626 cwts in 1784, and during the 1790's coffee, brown sugar, indigo, and tobacco were the most important among the re-exported goods (cf. table p. 67). To these must be added considerable imports of refined sugar and syrup, which are included among the native English goods (cf. table p. 65). Sugar products taken as a whole, formed the most important commodity. In order to obtain a rough idea of the relative importance of the growing export of English colonial goods to Denmark-Norway, compared with Copenhagen's own overseas imports, English quantities have been, as an experiment, converted to the official Danish money values for the years 1792-4 (cf. table p. 72). If one compares the exports of colonial goods from England to Denmark-Norway with the figures giving the values of West Indian and Asian (Chinese and East Indian) goods entering Copenhagen, the English export of colonial goods to Denmark during the years 1792-94 appears to amount to about 1/6 of Copenhagen's direct import of Asian goods and between 1/3 and 1/2 its West Indian imports. This comparison, however, stands or falls with the degree of trust which can be placed in our interpretation of the above mentioned figures of overseas articles given inward clearance, and this is problematic, since we have no means with full certainty to assess the method (e. g. valuations) by which they were obtained. A further comparison can be made between the figures for the import of sugar products from England and those for the imports and exports of sugar and syrup from Copenhagen (cf. p. 71); and from this it appears that the import of English sugar was not unimportant compared with the export of sugar from Copenhagen in these years which were still not too marked by fluctuating trade conditions.

Norwegian timber exports were the corner-stone of the trade between England and Denmark-Norway in the eighteenth century. These, together with, in course of time, Norway's profits from her carrying trade, created a surplus so far as *direct* trade was concerned. Recent investigations show that

even in the eighteenth century, the trade in bills of exchange was fully developed as an inter-European system of payment, and deficits between individual areas were balanced by means of it. Denmark-Norway, like the Baltic area, seems to have been connected with this trade in bills of exchange through Amsterdam and Hamburg (cf. p. 74). While it cannot by any means be said that these conditions have been fully explored, the picture seems to have been something like this: the balance of the direct trade went in the form of precious metals or bills of exchange on London, Amsterdam, or Hamburg to Norway. Norway had a deficit in her direct trade with Denmark, and a number of the bills of exchange passed from Norway to Denmark, or left Norway or Denmark for Amsterdam or Hamburg as payment for imports from the south. Since a considerable proportion of the Danish-Norwegian import of English goods presumably passed through Hamburg, a number of Norwegian bills of exchange returned to London by this route. Beyond this, as long as the import trade via Hamburg is not included, it is impossible to build up a picture, even in the most general terms, of the actual volume of Danish imports, let alone the question of credit or deficit in reciprocal trade.

The French Revolutionary Wars caused a sharp rise in direct Anglo-Danish (respectively British-Danish) trade (cf. table 75). The demand for timber was stimulated by the war, and in certain years Danish grain exports now found a market in Britain. Exports of colonial goods from Britain to Denmark doubled between 1793 and 1794, and rose even further until 1800 (cf. table p. 75). British colonial conquests, and Danish purchase of booty from captured ships resulted in a sharp rise in Danish imports, particularly of coffee, and both raw and refined sugar. As Britain was blockading the mouth of the Elbe from 1803 onwards, a large proportion of this important trade was transferred from the Elbe to the Eider, and from there found its way to Hamburg. A considerable proportion of English (British) trade with Europe also followed this route (cf. p. 76 f). The enormous increase which is consequently shown by British trade statistics makes it impossible to trace how much of the trade with Denmark in these years was destined for Denmark itself. The political break between Denmark and Britain is reflected in the figures for 1808. The following years are marked by abnormal war-time conditions, but the trade statistics for the years up to 1814 show that the hard-fought naval war did not succeed in severing connections between the two trading areas, and that the transit trade in British colonial goods via Helgoland and Holstein gave another artificial boost to the figures for Danish-Norwegian imports from 1811 onwards.

1814-1913

After 1814 the character of British-Danish trade changed completely. Norway was separated from Denmark, and Denmark's transit trade in overseas goods died out. England, being an industrialised country, gradually came to feel an increasing need for the import of foodstuffs, and Denmark abandoned her mercantilist policy over a broad front. The Danish customs laws of 1797—extremely liberal for their time—made the legal import of British manufactured goods an easy matter. The existing treaty system was extended in 1824 by a convention which greatly eased trade communications. The Navigation Act, which since 1651 had been the corner-stone of British mercantilism, ceased to be effective during these years. Denmark gained every possible advantage from this by the establishment of the Trade and Shipping Convention of 16 June 1824—the most important addition to the treaty system during the nineteenth century. The gradual abandonment of the British protectionist policy with regard to agricultural products was maintained right up to recent times, and Danish customs policy retained its character of being moderately favourable to free trade even during the new wave of protectionism which swept over Europe after 1870. Conditions governing foreign trade were further liberalised by the Danish customs laws of 1908.

After 1814, Denmark's foreign trade came to consist almost exclusively of the sale of her own products and in meeting her own import requirements. The most important exports were grain, butter, bacon, hides and skins, wool and snags, as well as horses and cattle. Grain was the chief export and accounted for roughly 50 % of the export total; it was followed in order of importance by cattle, horses, and butter, and all these products together made up 85 % of Denmark's exports at the end of the 1820's. Hamburg provided the chief market for live animals, while grain was sold to Norway, England, Holland, Belgium, and Hamburg.

In the years 1820-24 Danish exports of grain to England accounted for only 10 % of her total exports. After the introduction in 1828 of the sliding scale of customs dues, which favoured neighbouring countries, Britain became, next to Norway, the largest market for Danish grain exports (cf. table p. 86). Right up to 1840, however, exports of Danish grain to Britain were in a state of stagnation, as in fact were Denmark's total exports (cf. table p. 86).

From 1840 onwards, it finally became clear that the domestic production

of Great Britain and Ireland was not sufficient to keep pace with the rapid growth in population, and British imports of grain rose at an explosive rate with the relaxing of the customs dues on grain. Denmark's grain exports to Britain trebled between 1840 and 1850 (cf. table p. 86 and 89), and Great Britain's share of the Danish grain exports rose simultaneously from 32 % to over 53 %. The growth in Denmark's total export of grain from about 2 m. barrels in 1840 to 3¹/₂ m. barrels in the middle of the 1850's was principally due to the rise in British imports (cf. p. 85 and 89). Although rising corn prices might well have encouraged a continued growth in exports, the Danish export trade in grain stagnated from the middle of the 1850's onwards on account of the ruthless exploitation of the land. As late as the end of the 1830's, up to 40 % of the grain exports to Britain were provided by the Duchies of Schleswig and Holstein, but by the end of the 1840's only about a fifth came from this source, and in the 1850's an overwhelming proportion was supplied from Denmark itself (cf. table p. 90). The main types of grain exported were, in order of importance: barley, oats, wheat, and rape. Wheat was by far the most important of the British grain imports (cf. table p. 91), but imports of barley and oat were on the increase. Wheat was obtained mainly from the Baltic countries, but also from western and southern Europe, and increasingly from overseas countries, particularly the United States. Until the 1860's Denmark provided most of Britain's more modest imports of barley, but later Turkey and Egypt became the chief sources of supply. Imports of oats came chiefly from Russia, and gradually other sources were explored, especially Norway-Sweden. Until the middle of the 1850's, Danish barley accounted for 45-55 % of the British import of barley, and Danish oats for between 15 and 25 % of the British imports. Danish wheat hovered at around 5 % of British wheat imports until 1865 (cf. table p. 93). Despite the rise in the absolute total throughout this period, Danish grain exports formed a decreasing proportion of the rapidly rising British imports of grain, and fell from 14.4 % in the years 1827-30 to 5.2 % in 1861-5.

Grain exports completely dominated the Danish export trade with Great Britain until 1860. In the years 1854-55 grain accounted for 71.8 % of Britain's total imports from Denmark, and formed an even higher percentage of the Danish export total before 1848. Danish exports of animal products in the first half of the century largely took the form of the export of live animals to Hamburg. The export of live animals to Britain was of practically no importance before 1842. Direct exports of butter, meat, bacon, hides and skins were occasional and extremely fluctuating until 1860, and formed a modest though varying percentage of the total exports. The import duty on

cattle was abolished by the British customs law of 1842, and imports from the continent began to increase. Danish cattle, sold to Hamburg, found their way from there to Britain, but from 1850's onwards more direct connections were established via Tønning, and between a half and a third of Denmark's cattle exports and a half to two thirds of her exports of sheep and lambs now went to Britain. From the middle of the 1850's onwards, Danish cattle accounted for a fifth of Britain's cattle imports, and 6-8 % of her imports of sheep and lambs also came from Denmark. By the middle of the 1850's, meat products formed 10.2 % of Danish exports to Britain compared with 71.8 % for grain. In the five years between 1861 and 1865, the proportion of meat products had risen to 21.4 %, compared with 48.7 % for grain. If we add to this the export of butter, which rose sharply at this time, animal products formed 31.4 % of Denmark's total exports to Britain. From the beginning of the 1860's animal products were about to take precedence over vegetable ones in the Danish export trade.

Almost the whole of the exported grain left from the provincial towns in Danish ships (cf. p. 99). Many smaller provincial ship-owners were carriers of grain. Most often, the great trading companies chartered ships for their exports. Tietgen tells us that during the period after 1815 there was an increasing identification of business and shipping interests, and grain was often carried in the grain-owners' ships. It is quite possible that the numerous small ship-owners, under favourable conditions, have entered into export trade on their own, but as far as the large companies trading in grain were concerned, the regular export of corn took place by sales through Hamburg. On account of the Corn Laws and the succeeding customs policy, the export trade in grain to Britain was an extremely risky business. It took place on a consignment basis, and there were considerable speculative elements attached to it, which required the backing of a large amount of capital.

Before 1850 the centres for the buying and selling of European grain were the great Corn Exchanges of Hamburg and Amsterdam. It was here that the European quotations were made, including those for Danish grain. Quotations were most often on an f. o. b. basis from Danish ports. In this way the Hamburg houses took over the responsibility for the economic risks involved in the sale of the grain. The great German houses consigned their grain to British agents, who undertook further sales on their account. Bills of lading and grain samples left Denmark for Hamburg, and here the grain was sold by the shipload for the prices quoted on the exchange, and ordered directly to its destination from Danish ports. Danish exports to Britain were also organised in this way (cf. p. 102). Hamburg consequently took over out-

standing debts in sterling, and the circulation in Denmark of bills of exchange drawn on Hamburg was consequently very considerable (cf. p. 103). The National Bank did not buy any sterling of exchange before 1848, and it was not until the end of the 1850's that rates of exchange for Danish currency were quoted in London. Hamburg's extremely strong position in the Danish money market and export trade culminated in the crisis of 1857 (cf. table p. 103). From the 1840's onwards, Britain gradually became the chief market in the European corn trade and London this trade's centre. German and other grain companies began to move their offices to London in increasing numbers after 1848. Danish emigration to London also increased during these years (cf. p.), and new, direct communications were established in the 1850's. With this, the Danish export trade began to grow more independent, and this tendency was carried further in the following decades.

As with the export trade, Danish imports from Britain remained at the same level until around 1840, but from then until 1870 there followed a period of rapid growth (cf. table p. 103). In contrast to the exports, a large proportion of the imports (40–50 %) was carried by foreign ships, particularly British, and about half of them entered the country by way of Copenhagen. Danish ships dominated the trade with provincial ports and foreign ships that via Copenhagen. The current view is that Danish dependence on credit from Hamburg during the first half of the century forced Danish merchants to import through the Hamburg houses. However, the extreme importance of Hamburg as a trading centre and a market for Danish export, together with the place held by its 'banco-bills of exchange' as a means of payment in Northern Europe and the Baltic area (cf. p. 74 and 103), resulted quite naturally in a close connection with Hamburg. In fact, communications through which a larger direct trade with Britain could be channelled were not established until the 1840's, when increasing profits created new possibilities. Heavy goods, however, such as coal, iron, salt, etc., were imported directly from the centres of production. These commodities formed a considerable part of Danish direct imports from Britain, and it was especially goods like these which were carried back to the provinces by Danish grain ships. The ways in which this import trade was carried on are illustrated by the archives of the Suhr trading company (cf. p. 241–56). A fifth of the Danish coal imports passed through this company in the 1830's. The import of coal and iron took place on a commission basis. Besides the commissioning of goods, Suhr's agent in Newcastle handled the charter of ships, the insuring of the cargo, etc. and also gave credit on a yearly basis. The import trade was not, however, entirely monopolised by large firms such

as the Suhr company. The grain ships gradually took to carrying coal back from Britain on their own account.

The years before 1840 must be characterised as a period of stagnation in British-Danish trade with regard to both imports and exports (cf. tables p. 98 and p. 113). It was however marked by a shift in the relative importance of individual import goods. Coal imports were throughout the period one of the most important items; iron imports grew greatly in importance during these years and increased from 4.5 % of the total imports to 40 % around 1840. At the same time imports of textile goods declined both absolutely and relatively, falling from 20 % to 6 % of the imports, while imports of colonial goods also dropped during this time, their level in 1840 being lower than in the last years of the eighteenth century (cf. p. 116). These goods were now entering the country via Hamburg—textiles probably to a great extent from the British textile stocks there; Hamburg was at this time developing its sales network in Denmark and supporting it by extensive credit. In the 1840's the direct import of British cotton yarn and cotton goods began to rise, and in the second half of the decade there was a clear break-through for all textile goods, followed by greatly increased growth on a broader basis during the following decades (cf. table p. 114). The total imports from Britain rose so sharply between 1848 and 1864 that Great Britain's share of Denmark's import trade increased from 9.5 % to 24.5 % during these years. This rate of growth was mainly due to the rise in the traditional imports—coal, iron, and metal products—which together accounted for up to 50 % of the total imports up to 1860 (cf. p. 114). From the middle of the 1840's onwards, textile goods made up an additional 25 % (cf. table p. 114).

The growth in the direct import of textile goods does not, however, mean that Hamburg was superseded in the Danish textile market. Prior to 1864, one can trace a decline in Hamburg's share of the market in individual groups of commodities such as cotton yarn and white cotton goods, and linen thread and linen goods, but the rise in Denmark's total imports allowed room for the British share to increase without greatly affecting Hamburg's position (cf. table p. 116). This was much more seriously disturbed by the growth in Denmark's direct import of colonial goods from the 1850's onwards.

Undoubtedly, a substantial proportion of Denmark's foreign trade—imports as well as exports—was still passing through Hamburg in 1864. Up to 1864 Hamburg's 'banco bills of exchange' were extremely common in Denmark (cf. table p. 103), but with the rapidly growing British demand from the 1840's onwards which created new centres for the corn trade, and Den-

mark's increasing economic strength, new connections were established in the years between the two Schleswig wars, and these opened the way to an independent Danish trade with England in the following years.

Developments in Britain from the 1840's onwards were of fundamental importance for Danish agriculture and economy. Denmark was one of the countries most seriously affected by the agricultural crisis after 1814. Until the 1840's, Danish corn was of poor quality and was exposed to a long lasting, crippling drop in prices (cf. p. 120). From the 1840's onwards, with new developments and working methods, Danish corn gradually became a quite different product, and agricultural progress in the following decades increased the yield per hectare by, as it seems, about 60 % between 1837 and 1875 (cf. p. 122).

On a broader front, the growth in England's industrial population called forth a rapid rise in the import of foodstuffs after 1840 (cf. table p. 122). After 1860, the import of animal foodstuffs increased even more quickly, relatively speaking, than that of vegetable ones (cf. table p. 122). At the same time there was a change in the relative prices of industrial raw materials and finished goods, which became considerably cheaper, and agricultural products, which rose in price. This development led to a great improvement in Denmark's terms of trade from the 1840's to the 1870's, until the transport revolution created completely different conditions, with regard to prices and competition, for the European trade in foodstuffs (cf. tables p. 123).

British trade statistics from the 1850's onwards reveal a large Danish credit balance in Denmark's direct trade with Britain (cf. table p. 125). Although both imports (of British and re-exported goods) and exports remained at the same level in the years immediately after 1855, when grain was still the chief Danish export, Denmark regularly had a credit balance which left considerable parts of British imports uncovered by exports. In the succeeding years until 1914 the Danish credit balance was to be multiplied. (cf. table p. 208).

From the 1860's onwards, growing exports of butter and live cattle in particular gradually compensated for the stagnation of the export trade in grain, and Denmark could maintain a growing credit balance in her trade with England. The rise in profits was due to agricultural exports, and the increased profit margin was not absorbed by agriculture, where production did not yet require a great deal of capital, and so was gradually placed at the disposal of the money market. The growth in the number of savings

banks and the amounts deposited in them from the 1860's onwards (cf. p. 126) is evidence of the more favourable conditions experienced by Danish agriculture at this period (cf. further p. 182). In 1840 the country was still so poor in capital that Denmark's economic life was to a large extent based on capital from Hamburg. In 1872 Denmark had become a creditor state with a net balance of about 150 m. Danish kroner in her favour abroad. In addition, she charged from 1860 to 1875 a fairly low rate of interest compared with that of other countries.

On account of changes in demand and in price levels, among other factors, the beginnings of a re-orientation in the Danish export trade with Britain can be traced in the years 1860-75. The prices paid for animal products continued to rise in the 1860's, while grain prices remained at the same level (cf. p. 128) during this decade. During the 1870's—until the agricultural crisis—prices for animal products also rose more quickly than those for vegetable products. In the years 1870-74 animal products comprised 57 % of Denmark's exports. Cattle formed the most important animal export to Britain at this time, closely followed by butter. The sale of animal products demanded rapid transport and regular lines of communication, and the years after 1864 are also marked by a development in the communications between Denmark and Britain, seen most strikingly in the establishment of the port of Esbjerg in 1874 (cf. p. 130).

The export of cattle, which was of central importance in Denmark's export trade during the 1870's, reached its peak in the years before 1890 and stopped abruptly in 1892, when Britain placed a ban on imports of live cloven-footed animals from Denmark. Even before this, however, the cattle trade had begun to turn towards the German market. Danish cattle, among which the Jutland breed had a reputation for fine quality, had gradually lost ground in the British market because the growing concentration on producing dairy animals had led to lower quality meat. Around 1880 Denmark was still providing 13 % of the British imports of beef and veal, but with increasing competition from overseas supplies from the end of the 1880's onwards, she began, as we have said, to turn to the German market, where the demand for dry milch cows for sausage meat was excellently suited to the patterns of production prevailing in Danish agriculture.

In the years after 1870, Danish butter replaced cattle as the product on which export growth was most dependent. Butter exports direct to Britain had remained fixed at the same level until 1860; but after this date they rose rapidly and trebled between 1865 and 1879, by which time they accounted for about a quarter of Denmark's surplus exports (cf. table p. 134).

Over 80 % of the growing butter exports had from the start been exported to England. In the years 1860–79 Denmark was working on the problems connected with the efficient production of high-quality butter. Large farms succeeded in producing this around 1860, but production and sales methods were not sufficiently advanced for quality butter to be obtained from the small peasant farmers until the invention of the cream separator and the establishment of the co-operative dairies in the 1880's. At the International Butter Exhibition in London in 1879, Danish butter was judged the best on show, and with this took its place as the leading high-quality butter.

From the end of the 1870's onwards, the transport revolution brought European agriculture into competition with that of overseas countries, where conditions were much more favourable to agricultural production than in Europe. The consequence was a sharp drop in prices—especially for grain, but also for animal products (cf. p. 137).

A complete Danish re-orientation towards animal exports rapidly followed (cf. table p. 137). Denmark's well-known specialization in the export of butter, eggs, and bacon was a consequence of this, and the export of these products to Britain grew to several times its original size before the end of the century (cf. table p. 137). Butter now became Denmark's most important export which at the turn of the century financed close on a third of her total imports (cf. table p. 147).

Denmark enjoyed specially favourable conditions for agricultural production, which may explain how she became one of the few countries to compete successfully with overseas exports of animal products. The corn yield per 1,000 inhabitants was after 1870 much higher in Denmark than in other European countries, and it was consequently possible to support a relatively larger cattle population than in other European countries. After 1870, and very probably throughout the whole of the nineteenth century, Denmark had a much larger number of cattle per 1,000 inhabitants than any other country in Europe (cf. table p. 142). The corn yield per hectare, on the other hand, did not diverge significantly from that in the leading European countries in the years after 1870. Rather than any superior efficiency in the production of grain, these facts imply an exceptionally large area of fit agricultural land in proportion to population; this is what lies behind the large surplus of animal products, which was greatly increased after 1870 with the efficient development of the dairy industry and a growth in pig production.

With the invention of the cream separator and the foundation of the co-operative dairies in the 1880's, Danish small farmers began to share the

advantages enjoyed by large-scale farming. Danish farmers seized their chance during the agricultural crisis. In the years 1886–1890 alone, 595 co-operative dairies were founded, and by 1914 1,168 had been established. In 1887 the number of cream separators in Danish dairies was around 2,200. This led to a great growth in the efficient production of high-quality butter. As has already been mentioned, work had been in progress during the previous twenty years on the problems of butter production. In the following decades, the working farmer was brought into contact with the results of theoretical research in all branches of agriculture, by means of agricultural consultants and a network of research stations covering the whole country. In the field of dairy farming this led to an average yield per cow in 1914 of 2,750 kilograms of milk and 109 kilograms of butter—i. e. 2.7 times as much milk and over 3 1/2 times as much butter as in 1861 (cf. table p. 147). Under these conditions, the amount of butter exported to Britain increased fivefold between 1881 and 1914 (cf. p. 151).

After 1870 a process of industrialisation unparalleled in history was continuing in Britain. In 1901 only 8.5 % of the population were employed in agriculture, the fishing industry, and similar occupations, and British imports of foodstuffs were far larger than those of Germany and France, the new European industrial powers (cf. table p. 148). Total imports of foodstuffs to Britain increased by 2 1/2 between 1866 and 1910; but imports of animal products increased fivefold, and in the years 1901–10 formed around 50 % of the total imports of foodstuffs (cf. table p. 149). Consumption per person of animal food products had risen steeply (cf. p. 149). Imported goods now came to form a really substantial proportion of the total English consumption, which had not been the case before. Butter, eggs, and bacon gradually came to make up 9/10 of Denmark's total exports to Britain, and increased over ten-fold in value between 1877 and 1914 (cf. p. 150). At the turn of the century, butter exports from Denmark formed 43 % of the total British import of butter, and during the years 1909–13, Denmark provided 48 % of Britain's bacon imports and 23 % of her egg imports (cf. table p. 150).

In the years after 1860, when Danish agriculture had increased its production of butter and concentrated on finding more efficient methods of production in this field, British agriculture had devoted most attention to the production of high-quality meat, while dairying remained comparatively undeveloped. Even in the 1880's dairy production took place on individual farms, in the traditional way, at a time when the industrially produced Danish butter achieved a break-through on the British market, and British butter could compete with it neither in quality nor in price. Rather than

attempt to do so, English agriculture specialised in providing the growing industrial population with milk—a more profitable task in the circumstances then prevailing. A dairy industry on more modern lines was established in Ireland, but it was not possible to create a regular and efficient system of production on a par with the Danish one. In 1885 France was still the largest exporter of butter to the British market, but from then onwards until 1914, Denmark was indisputably Britain's leading supplier. With her large cattle population to the size of her population, Denmark was in a favourable position to extend her agricultural export trade, while in countries such as France, Belgium, Germany, and the United States, industrialisation and rise in population meant that a large proportion of agricultural products had to be reserved for home consumption. Holland, one of Denmark's natural competitors, gradually found a new market in Germany, as did Russia. Denmark's real competitors were Russia, and overseas countries such as Canada, Australia, and New Zealand. The last three countries, like Denmark, had a large percentage of cows per 1,000 inhabitants which provided the basis for large exports of dairy products (cf. table p. 153). Russian butter could not compete with Danish in terms of quality, nor could Australian and New Zealand butter, hampered by transport costs and deterioration of the goods in transit, compared with the mass-produced, high-quality Danish butter. Danish exports commanded the highest prices in the market (cf. tables p. 154).

The important Danish export trade in bacon to Britain was established later than that in butter,—not, in fact, until the 1890's. The pig population of Denmark was not so large as the cattle population in the first half of the nineteenth century, but from the 1860's onwards a rapid growth began to take place, and between 1864 and 1885 the export of live pigs increased ninefold, from 31,000 in the years 1864–70 to 287,000 in the years 1881–85. By far the greater part consisted of live porkers sent to Hamburg and Germany, and a number of these passed through the Hamburg bacon factories to England. A protectionist policy had been introduced in Germany in 1879, and resulted in a ban on imports of pigs, bacon, and sausages in 1887; from this date onwards direct trade with Britain was a necessity. Even earlier, however, Danish exporters had begun to turn towards the British market. By crossing the large Yorkshire breed with the Danish country breed farmers had succeeded in raising a pig particularly suited for bacon. It was maintained as early as 1881 that Denmark had more favourable conditions than any other country for producing high-quality bacon products. The demand for bacon offered a further challenge to Danish farmers, which

they took up, and in the years 1888–1913 41 co-operative bacon factories were established. Beside these there were a considerable number of private bacon factories, which had begun exporting their products to England in the 1860's. In 1903, however, 51 % of the total slaughter of pigs took place in the co-operative bacon factories, and in 1909 65 %. The stoppage of the export of live pigs resulted in a sixfold increase in bacon exports between 1880 and 1900, and this trade was exclusively with Britain (cf. table p. 158). Home production of pigmeat did not increase in Great Britain between 1890 and 1908, while her imports increased from 5,100,000 cwts to 7,400,000 cwts and accounted for an increasing proportion of the total consumption. Denmark's share of British bacon imports rose from 13 % in the years 1887–90 to 21 % in the years 1896–1900. The United States and Canada provided about 70 % of British imports during this period, but after the turn of the century American and Canadian exports decreased both absolutely and relatively (cf. table p. 160), since consumption in The United States was rising more rapidly than production (cf. p. 162). This left room for a large increase in Danish exports, and during the years 1911–14 Denmark supplied almost 50 % of British imports. Denmark's pig population also rose tremendously during these years; between 1909 and 1914 the increase was no less than 206,000 per year. Of the overseas countries, only the United States and Canada could show a comparable number of pigs per 1,000 inhabitants, and European countries were far behind Denmark in this respect (cf. table p. 161). British agriculture was not so important a competitor in the production of pigmeat as in that of beef and veal. Its share in the total consumption of beef and veal fell from 62.8 % in 1890 to 60.8 % in 1908, in the consumption of mutton from 74.6 % to 55.9 %, but in that of pigmeat from 54.8 % to 43.1 %. There were fewer competitors in this field, and their supplies were declining, whereas in Denmark dairy by-products could be used to raise a large pig population, thereby exploiting to the full the advantages of dairy-farming. Denmark's export of bacon, like that of butter, was an export of high-quality products on a large scale, and commanded the highest prices in the market.

From the 1890's onwards a considerable export trade in Danish eggs was added to that in bacon and butter. Denmark's share in Britain's total egg imports rose from 3.6 % in the years 1877–81 to 15 % around the turn of the century and 23.9 % in the years before 1914. At the end of the 1890's, Russia became the largest exporter of eggs to Britain, followed, in terms of quantities exported, by Denmark; other continental countries decreased

in importance. The Russian eggs could not compete with the Danish ones in quality, but despite the increasing English demand, Danish agriculture apparently could not expand its egg production further before 1914.

Before 1864, trade in bacon, butter, etc. was carried on mainly through Germany. Butter was sold on consignment to Kiel or Hamburg, and so, like the products of Schleswig-Holstein, appeared on the British market as 'Kieler-butter'. After 1864, many steamer connections were established between Denmark and Britain, later amalgamated as *Det forenede Dampskibsselskab* (the United Steamship Company), and these provided the basis for a growing direct export trade in animal products. The consignment trade was still predominant even into the 1870's. As butter gradually became of more uniform quality, 23 Jutland butter merchants established a system of weekly quotations in 1877, and the following year the Committee of the Wholesalers' Society set up a special committee to fix the weekly quotation level. Gradually the quotation of butter became centred in Denmark. After this butter could be sold on a 'f. o. b. against orders' trade on a quotation basis to the English importer. This was the contribution of the private Danish exporters, but their part in the Danish export trade in butter became smaller and smaller, as the Danish farmers' own butter-exporting societies and English concerns gradually came to dominate the trade (cf. p. 170).

Until the end of the 1880's the larger part of Denmark's pigmeat exports went to Hamburg in the form of live pigs. The closing of the German market meant that pigmeat had to be sent direct to Britain instead. During the early years, the introduction of Danish products on a large scale involved a near-suspension of the British quotations for 'continental bacon' until these quotations could be based on the number of pigs slaughtered weekly in the Danish bacon factories. Since the quality was less uniform than with butter, the sale of bacon took place on a consignment basis. Quotations were made in England and fixed by the so-called 'bacon-ring'. This consisted of a small number of agents and large British wholesalers who controlled the bacon trade. In order to break this ring, the Danish Bacon Company (to give it its later name) was founded in 1902; it was in reality a Danish agricultural co-operative. Among other things, it succeeded in 1909 in having Danish bacon mentioned in the official British market quotations as 'Danish' and not 'continental' bacon.

In the years between 1870 and 1914, Great Britain occupied a unique position in the Danish export trade. Britain's share of Danish export rose from 38.3 % of the general export trade in the years 1873-75 to 61.8 % of the special export trade in the years 1911-13. From 1875 to 1879 Britain

took 49 % of Denmark's agricultural exports, at the turn of the century 78 %, and in the years 1910-14 68 % (cf. p. 176). Exports to Britain became the most important factor in the Danish agricultural economy. The conditions under which this situation arose are not without interest.

Although Danish agricultural production showed a large increase between 1870 and 1900, it was not until 1900 that profits—in kroner—were markedly greater than at the beginning of the 1870's (cf. table p. 176). Falling prices for agricultural products made themselves felt from 1877 onwards, but since in the years 1880-85 they fell less sharply for agricultural than for industrial goods (both primary and finished) the full effects were not felt until the years after 1885. The drop in agricultural prices during the years 1885-89 resulted in a pronounced drop in the net domestic product at factor cost in current prices and undoubtedly, in the real income of Danish agriculture. Investments in the dairy industry increased sharply under these conditions. In these and following years, greatly increased production secured a relatively constant net domestic product at factor cost in current prices under the correspondingly low price conditions from 1893 and the years immediately following. Apart from the second half of the 1880's, the drop in prices for many industrial primary and finished goods seems to have been greater than that in prices for animal products. Investigation into Denmark's terms of trade between 1875 and 1914 (which is, broadly speaking, a comparison between improved agricultural products on the one hand and raw materials and manufactured goods on the other) shows that Denmark could point to a long-term tendency towards an improvement of her terms of trade position. Apart from certain years, it seems as if Danish agriculture had been able to depend on a larger drop in prices for the products it required than for those which it sold. The re-orientation towards animal exports resulted from the fact that animal products were subject to a somewhat smaller drop in prices than vegetable ones. It is doubtful, however, if this, by virtue of the price difference alone, brought Danish agriculture any profit to seek of before the end of the 1890's (cf. table 179). Concentration on animal products was, however, Danish agriculture's only chance of substantially increasing its total production—a necessary step to counteract the fall in real profits during the 1880's. There were, however, advantages apart from those shown by the price conditions in increased productivity in butter production. The cream separator created a high-quality product with a more economical use of milk. The by-products of the dairy industry, buttermilk and skimmed milk, were useful cheap foods for pig producers, and pig-feeding began to be carried out along more adequate and economical lines. The cultivation of root crops

came strongly to the fore, and yields from these as well as grain production rose sharply, both overall and per hectare. But the agricultural labour force did not increase during this period to any appreciable extent, and this, with rising production, must have implied a very considerable increase in production per capita of those employed in agriculture (cf. pp. 180 and 184). At the same time capital investment rose, as more money was invested in farms, dairies, and bacon factories, and the use of labour-saving machinery also increased considerably (cf. table p. 183). This was accompanied by import of foreign capital through the Danish credit associations. In spite of the growing capital investment, the economic position of Danish agriculture hardly improved until the advent of more favourable price conditions at the end of the 1890's. The large farms suffered most from the crisis; small and medium-sized ones, which made up so large a proportion of the total, were well fitted to make use of the advantages offered by dairy-farming, and managed to survive the crisis tolerably well by virtue of an expanding production and increasing productivity.

While between 1840 and 1870 Great Britain was indisputably the world's leading industrial nation, the years after 1870 were marked by the emergence of new industrial nations, which offered her considerable competition. In the Danish market, as in most other European countries, it was mainly German industry that threatened the position held by the British. Between 1848 and 1870 Denmark's traditional dependence on imports passing through Hamburg had disappeared, and direct imports from Britain had risen until in 1864 they formed 25 % of her total imports. The period between 1870 and 1914, on the contrary, was marked by a decline in Great Britain's share of Danish imports (cf. p. 187). This is partly to be attributed to Denmark's sharply rising imports of overseas raw materials, which caused a change in the whole Danish import structure (cf. table p. 209).

Imports from Great Britain did not rise in value between 1870 and 1895; they then doubled in the period up to 1914 (cf. table p. 187). The chief imports were still coal, iron and steel goods of all kinds (including ships and machinery), and textile goods (cf. table p. 188). Coal consumption rose steeply during the period of Danish industrialisation after 1870, and this coal was imported almost exclusively from England at lower prices and with lower freight charges than were quoted elsewhere. Coal rose from 15.7 % of the imports in the years 1877-81 to 31.8 % in the years 1909-13. Stagnating British exports of iron and iron goods of all kinds took an upward turn in the 1890's (cf. table p. 188). After this there was a drop in iron and steel goods,

both semi-manufactured and finished articles until 1914 (cf. table p. 188). The decline in this last group was due to the less importance of ships (a subdivision of the group) in the years before 1914. A study of the individual goods reveals that the import of several types of machinery etc. increased (cf. table p. 188). Between 1875 and 1913 Britain's share of Danish imports of primary iron and steel products fell from 46 % to 18 %. British prices for a number of these goods gradually rose higher than German ones, and Denmark correspondingly changed her source of supply (cf. p. 191). Despite the increase in imports of several finished iron goods and machinery, the percentage of these goods bought from Britain also dropped, since imports of German machinery etc. rose much more rapidly. Iron and steel goods of all kinds had been imported in roughly equal quantities from Britain and Germany at the end of the 1890's, but in the years before the First World War imports from Germany were several times as large as imports from Britain (cf. table p. 200). In general German iron and steel goods superseded British ones on the Danish market during this time.

Imports of British textile goods almost doubled between 1870 and 1914, and continued to form about $\frac{1}{3}$ of Denmark's textile imports or a little over (cf. table p. 189 and 191). Between the 1870's and 1890's there were indications of a rising British percentage, but this dropped again around the turn of the century. Until the 1890's at least $\frac{2}{3}$ of the total quantity of cotton yarn and cotton goods imported came from Britain, but after 1910 only, as it seems, about 40 and 50 % respectively. Woollen goods were chiefly imported from Germany as before, while from the 1890's onwards woollen yarn from Britain competed successfully with the substantial German exports of yarn. The percentage distribution is difficult to make out with any certainty (cf. comments p. 209 and p. 266). All things considered, there was little change noticeable in the position held by total British textile exports in 1870 and in 1914.

One can trace a rise in imports from Britain during this period in all the three leading groups of import goods (though only up to 1900 for some iron goods), but this increase was not sufficient for Britain to maintain the same proportion of Denmark's total imports as she had provided in 1873.

Since Danish exports to Britain increased fivefold, whereas British exports to Denmark only doubled between 1875 and 1913, Denmark steadily increased her credit balance in her trade with Britain. Denmark's re-orientation towards animal products and their export, however, resulted in a sharp rise in Denmark's imports of feedstuffs. These rose from 12 % of her general imports in 1874 to almost 30 % of her special imports in 1913. All other

things being equal, therefore, Great Britain's share of Danish imports was bound to fall. After 1870, while now her industry was being built up, Denmark was accumulating a large deficit in her balance of trade and payments with foreign countries. Denmark had a trade deficit with almost every country except Great Britain, and her credit balance with Britain (together with freight revenues) was the basis on which she relied in order to pay off her deficit in her trade with other countries. The deficit in Denmark's trade with Germany was particularly large. It rose from 38.4 m. Danish kroner in the years 1881-85 to 129.4 m. Danish kroner in the years before the First World War. Part of her import surplus in the trade with Germany, however, was not connected with the actual trade between the two countries, but was due to the transit trade (via the free ports of Hamburg and Bremen and railway transit). Even with the change in statistical procedure in 1910, by which the terms 'origin' and 'destination' were applied to the countries selling and buying merchandise, errors could still arise in connection with the purchase of foreign goods via Germany. A large proportion of Danish imports of feedstuffs passed through Germany. Import figures showing distribution according to countries must therefore be used with care. However, even if Denmark's total imports from Germany and her import surplus in the German trade are undoubtedly exaggerated, there is no doubt that imports from Germany did show a relative increase, partly at England's expense. The relative decline in Britain's position in Denmark's import trade was not a special British-Danish phenomenon. Britain's exports were of decreasing importance in Europe as a whole, particularly in Germany and neighbouring countries, in Russia and in South East Europe, and Britain's position in the Danish market was far more stable than in most of these countries, since Denmark was able to absorb a growing volume of exports from both Britain and Germany. Great Britain's own imports of German manufactured goods were rising steeply, and she also accumulated a trade deficit in her dealings with the great majority of foreign countries after 1870. British iron goods and machinery lost ground in Denmark compared with German goods, but apart from this the changes between 1870 and 1914 were hardly profound.

2. THE ADDENDA

Because of the very detailed presentation no summary in English has been worked out for "From Danish Bill of Exchange and Commodity Trade Organization in the 1820's and 1830's. A Study on the Archives of the Suhr House of Commerce" (pp. 225-56).

British Capital in Denmark

Some examples

During the nineteenth century Great Britain loaned considerable amounts of capital to foreign countries; in the following pages some examples will be given of the important effect of her loans to Denmark.

The Danish Government in the nineteenth century borrowed by far the greatest amount of foreign capital from Britain. In 1825 it accepted the large 5 % British loan, which came to comprise by far the greater part of the Danish foreign national debt. The nominal value of the loan was no less than 99 m. Danish kroner, and Denmark's foreign national debt was greater at this time than at any other until the end of the century. From the 1840's onwards a considerable reduction of the debt began, but the wars of 1848-50 and 1864 brought further loans from Britain, which increased the foreign debt about 1850 by 14.4 m. Danish rix dollars in nominal value; it is probable that in 1864 it actually rose by no more than 8 m. rix dollars. Apart from this, British capital was also invested in Danish railways. British railway contractors financed and built the lines from Roskilde to Korsør in the first half of the 1850's, and when the great Jutland-Funen railway project took shape from 1861 onwards, half of the capital was provided by the sale of Danish government bonds in Britain. Danish railways issued bonds for 21.6 m. Danish kroner on 31 March 1867, and about 12 m. kroner's worth of these were sold in Britain.

The Danish foreign national debt had already been considerably reduced between the two Schleswig wars. On 31 March 1867 the government had a total foreign debt of 88 m. Danish kroner, chiefly in Britain. In the following decade this was dramatically reduced to 17.3 m. kroner on 31 March 1877, and the Danish railways loan in Britain was reduced to 4.4 m. kroner

in 1880. The capital situation was favourable in Denmark during the years 1869–75, and Danish interest rates were lower than in most other countries; in 1872 Denmark had accumulated a capital credit balance of about 150 m. kroner.

In the following decades capital borrowing took place on a large scale, since this was the period of Denmark's industrialisation and the re-orientation of her agriculture with large investments and 'the great leap' in economic growth. In 1891 her foreign credit balance was cancelled out, and in the years 1891–1912 she imported 1 milliard kroner's worth of capital. In 1912 about 375 m. kroner of this debt fell on the government and the local authorities. The rise in the national debt is partly to be attributed to the desire to reduce the interest burden placed on agriculture by converting domestic loans. English capital seems to have played a considerable part in national borrowing, but French and German capital was invested to a large extent in Danish government bonds. France and Germany were the chief buyers of Danish municipal bonds. If we consider other Danish bonds and shares sold abroad (466 m. Danish kroner's worth in 1912), we see that about 213 m. kroner's worth of credit association bonds were in German hands, and only about 25 m. kroner's worth in British hands. In 1914 about 140 m. kroner's worth of securities in Danish joint-stock companies (shares and debentures) were held by foreign interests. Here too, German and French capital was far more prominent than British; capital from France and Germany, rather than from Britain, seems in general to have played the most important part in Danish capital imports after 1870.

In two fields, however, British capital and technical knowledge was very important to Denmark during the nineteenth century: in the building and financing of Danish railways before 1870, and with the establishment and operation of Danish gas-works.

When in 1852 the Zealand Railway Company received the monopoly for the building and running of a railway from Roskilde to Korsør, the building of the railway was assigned to the English contractors Fox, Henderson & Co. The estimated cost of the project was about 5 m. Danish rix dollars, and the English company took over the contract as well as providing the capital. There were some large shareholders, including the contractors themselves with £ 29,460, and the Country of London with £ 9,495, but otherwise the shares were widely sold to English middle-class buyers. The rise in prices after 1850 completely upset the contractors' calculations, and the building of the railway continued under considerable difficulties and a good deal of chafing at Danish government controls. As originally planned, the railway

should have been opened on 1 Nov. 1854, but at the beginning of 1856 it had still not been completed, and on 8 March 1856 the contractors abandoned the work, accepting a reduction of £ 15,300 in their fee; the railway was then completed under Danish management. The English company estimated their loss on the project at £ 70,000.

In 1852 another British firm with international interests in railways, Peto, Brassey & Betts, were granted a concession to build and run a railway from Flensburg via Husum to Tønning. During the next 15 years this firm held what amounted to a monopoly as railway contractors in Denmark, as they did in the whole of Scandinavia. Samuel Morton Peto, who represented the company in Denmark, was interested in developing direct trade communications between Denmark and England. He was a co-owner of the Northern Steam Packet Company at Lowestoft which carried Danish cattle between Tønning and Lowestoft; he was a contractor for and manager of the Schleswig Railway Company, and owner of a railway line between Lowestoft and London.

With his projects for the building of the Jutland railways, Peto took a considerable part in the debate on the planning of the Danish railway system. His suggestions, however, were considered as too exclusively devoted to serving the interests of the export trade and as taking insufficient account of the needs of internal traffic. In a law of 10 March 1861 agreement was finally reached on the creation of a unified railway system for the whole country, consisting of an east-west line across Funen, a north-south line down the eastern coast of Jutland, and a line from Århus westward across the Jutland peninsula. The railways were now to be built as a national concern and financed by government bonds. On 18 March 1861, Peto, Brassey & Betts took over the contract. Until 1867 they also ran the railways. This company was conducted exactly like an English company: the managers wrote in English to the Danish employees, and regulations were printed in English. In 1867 the Danish government took over the management, and the Jutland-Funen railways became national railways in every sense.

The contractors established works in Århus and Randers for the building of railway coaches and the assembly of locomotives etc. On the completion of the contract, the Århus works were taken over by the Jutland-Funen railways, but those at Randers by the Englishman Frederick James Rowan, Peto's works engineer until 1869. He continued the production of railway coaches etc., and this factory developed into the present Scandia factory at Randers. In 1894 it passed into Danish hands.

British capital and initiative played a large part in the establishment of

Danish gas-works. In July 1852 'The Odense Gas Company' was founded; in 1853 it was dissolved and replaced by *Det danske Gaskompagni*. Among the directors were the above-named contractor Samuel Morton Peto, Peto's chief engineer George Parker Bidder, and the important Anglo-Danish corn-merchant Regnar Westenholz. By 1855 the company had established gas-works in seven Danish towns: Flensburg, Odense, Helsingør, Ålborg, Randers, Århus, and Assens, and had invested £ 100,000 in them. In 1858 they also obtained concessions for gas-works at Viborg and Vejle, and in 1859 for one at Frederiksberg outside Copenhagen. Few new works were founded after this date (1893, 1908, and 1911), but those already established were considerably extended. In 1914 the company had 16 m. Danish kroner invested in Danish gas-works. Local authorities gradually took over the company's concessions, beginning in 1880. In the years 1914-24 the company did not renew its concessions on six gas-works, and the rest gradually passed out of their hands. The company still retained a waterworks at Tikøb up to 1944, and Odense gas-works is in their possession at the present day.

Trade Statistics

The statistical material used for the years 1700 to 1814 is mainly taken from the English tables of statistics *The Inspector General's Ledgers of Imports and Exports of England and Wales* and *Reports on the State of the Navigation, Commerce and Revenue of Great Britain* (Public Record Office, London). The nature of these statistics and the problems connected with their use will be familiar to the British reader through works such as those by G. N. Clark: *Guide to English Commercial Statistics 1696-1782* (1938), and Elizabeth Boody Schumpeter: *English Overseas Trade Statistics 1697-1808* (1960). It need only be added here that the figures for 1700-1772 are taken from the *Inspector General's Ledgers* and those for the following years 1772-1807 from the *Reports on the State of the Navigation* etc.

Till 1792 the figures mainly cover England and after that date Great Britain. In Denmark we have a number of very incomplete statistical tables covering the period 1763-94, compiled from the reports of the customhouses. As far as imports at least are concerned, these must be considered practically useless on account of the evasions of the highly-protectionist Danish customs and import ban policy in the years after 1760. Commodity distribution has only been preserved for Copenhagen's imports and exports. Only two sets of figures would seem to be more reliable: those for the export of goods,

and those (totals) for merchandise passing through Copenhagen bonded warehouses for transit purpose. These were not subject to high customs dues. They are therefore included in the account of Denmark's trade in overseas goods.

Figures for the nineteenth century are drawn both from Danish and British statistics. Trade statistics for the period from 1820 to 1853 can be found in the published series *Tables of the Revenue, Population and Commerce of the United Kingdom*. Exports are here reckoned in 'declared values'—the beginning of a modern and more reliable statistical method—while imports and re-exports are registered in quantities. From 1854 onwards, trade statistics were published independently of other statistics in a yearly publication *Annual Statement of the Trade of the United Kingdom with Foreign Countries and British Possessions*, and in these 'real values' (determined each month by experts) were introduced as means of estimating imports and re-exports. They were then measured in 'computed real values'. From 1871 onwards, declared current values came into use for all goods, and this marked the beginning of the present system. Until 1904 the country from which goods were shipped to England was entered as their place of origin, and the final port of shipment was considered as the destination of the exports. After this date the term 'country of consignment' came into use.

Danish trade statistics were less developed than the British in the nineteenth century as well as earlier. Before 1838 there is no regular and continuous series of published statistics, but at this date statistics for exports, reckoned by quantity, make their appearance. Imports, also in quantities, followed in 1844. During the period 1847 to 1864 the quantity statistics exist side by side with value statistics based on fixed prices. For the years 1865 to 1870 only quantity statistics are found once more. On account of the nature of and changes in these statistics, it is only up to 1847 that one can trace the separate trade development of Denmark. The development of all the territories under the Danish crown can be traced in quantities from 1838 to 1847 and from 1853 to 1862 as far as exports are concerned, and in the years 1844-47 and 1853-62 for imports as well. In order not to be burdened with too many different statistical systems, only Danish quantity statistics are used up to 1870; this enables comparisons to be drawn for the whole of the preceding period.

With the new customs law of 1863, which came into force on 1 April 1864, a new customs terminology was introduced, and goods specifications and trade statistics were altered accordingly. From 1873/74 a valuation of the total exports and imports (now based on annual prices) was re-introduced. The figures were obtained from information provided yearly by the Com-

mittee of the Wholesalers' Society. This method of procedure involved considerable uncertainty, partly as a result of the insufficiently precise commodity distribution. Countries were in principle divided according to whether they were buyers or sellers of goods—the general rule until 1958. But in practice no more was often stated than 'the country from which the goods had immediately come, even if they had simply passed through this country.' In 1897 a thorough revision took place of the way in which the basic statistical material was handled. The commodity distribution was made more precise, and a division according to nature was introduced. The frontier was altered, in so far as the free port of Copenhagen (opened in 1894) from 1897 was considered on the same basis as the rest of the country. Goods imported to the free port and then re-exported were included in the general trade figures from 1897. Until 1897 information about the value of trade in individual goods was given only on a general trade basis, and until 1895 the goods specifications used in the value estimates were considerably less precise than those used in the quantity estimates. From 1897 onwards, both value and quantity estimates, in both special and general trade, are listed for each separate item of goods in Denmark's total foreign trade. But only general trade figures exist for Denmark's trade with individual foreign countries. Apart from the correction that must be made concerning the free port, there would seem to be a rough basis for comparison between the general trade figures before and after 1897. Before 1897 only the value of the total special exports was published, but after this date special imports too were entered and estimated. From 1897 to 1909 the tables of trade statistics were largely unchanged in their arrangement. From 1908–9 onwards a thorough re-organisation was begun, and carried through in the following year.

The tables of trade statistics warn us against putting too much trust in the division according to countries in the statistics before 1910, since these often registered the countries from which or to which the part of the journey immediately preceding or following was made. Percentage distribution quoted in this work for—in particular—the country of origin of imported goods must therefore be used with caution. Imports are entered *c. i. f.*, and exports *f. o. b.* While it is on the whole possible to rely on the figures from the end of the 1890's onwards, one must remember that the export figures before this date may well have been assessed too low; and the further back one goes, the less reliable is the price material.

With the revision of 1910, importers and exporters were obliged to supply figures for quantities imported and exported, though this was not extended to money values until 1919. 1,500 separate commodity items were now listed,

and one could be certain that the whole of the exports and those imports exempted from customs duty were in fact registered. In addition, importers and exporters were also obliged to provide information as to countries of purchase or sale. The concept of general trade was narrowed considerably. Transit trade—whether trans-shipment, transportation, or passage through the free port on foreign accounts—was now considered separately. In a good many fields, the greatest caution must be exercised in attempting to draw comparisons between the figures for the years before and after 1910.

VII. KILDER, LITTERATUR OG HENVISNINGER

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Inspector General's Ledgers. Customs Office 3 (Public Record Office).

State of the Navigation, Commerce and Revenue of Great Britain. Customs Office 17 (Public Record Office).

Customs Office Papers 391/45, 388/37 (Public Record Office).

Foreign Office Papers 22/44 (Public Record Office).

Generaltoldkammeret 1760–1816 II B. Diverse dokumenter fra de danske told- og konsumtionskontorer 1760–1848 ff. 1. Generalberegninger over varernes beløb til og fra fremmede steder ved Københavns toldbod. (Vejledende arkivregistraturer II 278) (Rigsarkivet).

Kommercekollegiet I 1735–97 5. Tabelvæsen 1763–94. Beregninger over ud- og indførte varer til og fra Danmark, Norge og hertugdømmerne. (Vejledende arkivregistraturer II 317) (Rigsarkivet).

Kommercekollegiet II 1797–1848 2 a. Handels- og konsulatsfaget vedk. Konsulaternes skibslist. (Vejledende arkivregistraturer II 326) (Rigsarkivet). Samme 1842–64. Skibsfartslist. vedk. Danmarks inden- og udenlandske skibsfart. (Vejledende arkivregistraturer II 327) og Udenrigsministeriet i B Departementet for Handels- og konsulatsager. (Rigsarkivet).

Kommercekollegiet II 1797–1848 2 a. Handels- og konsulatsvæsen vedrørende 1807–15. Indkomne rapporter fra konsulatet i London. (Vejledende arkivregistraturer II 325) (Rigsarkivet).

Elias B. Muus' arkiv: Hovedbøger 1841–64. Kopibøger 1846–64. Indkomne breve 1842–64. (Erhvervsarkivet).

Handelshuset J. P. Suhr og Søns arkiv: Hovedbøger 1833–40. Kopibøger 1820–40. Journaler 1833–40. Indkomne breve 1820–40 (div. år). (Erhvervsarkivet).

Det kgl. danske landhusholdningsselskabs arkiv: Journalsager 31/1889, 38/30 1891, 130/1891 (Erhvervsarkivet).

Trykte kilder

Traktater

L. Laursen: Danmark-Norges traktater 1523–1750 I–XI (1907–33).

C. S. Christiansen: Danmark-Norges traktater 1523–1750 X (1948).

Dumont: Corps diplomatique.

H. C. Reedtz: Repertoire historique et chronologique des traités conclu par la couronne de Dannemark (1826).

Commercetraktat mellem hans majestæt kongen af Danmark og Norge og hans allerchristelige majestæt kongen af Frankrig og Navarra etc. Sluttet udi København d. 23. august 1742 (1782).

James Brown Scott: The Armed Neutralities of 1780 and 1800. A Collection of Documents (1918).

Danske traktater 1751–1800 (1882). Udgivet på udenrigsministeriets foranstaltning.

Danske traktater efter 1800. 1. bd. Anden samling. Handels- og andre traktater (1874). 2. bd. (1885). Udgivet på udenrigsministeriets foranstaltning.

Danmarks traktater og aftaler med fremmede magter efter 1814. IV-VII (1917-51). Udgivet på udenrigsministeriets foranstaltning.

Betænkninger og beretninger

Third Report of the Royal Commission Appointed to Inquire into the Depression of Trade and Industry (1886).

British and Foreign Trade and Industrial Conditions. Second Series of Memoranda, Statistical Tables and Charts. Prepared in the Board of Trade I (1903).

Handelsberetning. Udgivet af Grosserer-Societetets Komité 1891, 1895, 1898, 1905, 1907, 1908, 1914.

Danske konsulenter vedrørende landbrug, havebrug, husholdning m. m. (1931).

Textil- og beklædningsindustrien. Sveriges officielle statistik. Industri och berghantering (1914).

Publiceret statistik

Britisk:

Tables of the Revenue, Population and Commerce of the United Kingdom III 1820-33, IV 1834, V 1835, VI 1836, VII 1837, VIII 1838, IX 1839, X 1840, XI 1841, XII 1842, XIV 1844, XV 1845, XVI 1846, XVII 1847, XVIII 1848, XIX 1849, XX 1850, XXI 1851, XXII 1852.

Annual Statement of the Trade and Navigation of the United Kingdom with Foreign Countries and British Possessions 1853-1913.

British and Foreign Trade and Industry 1854-1908. Presented to Both Houses of Parliament (1909).

Statistical Abstract for the United Kingdom.

Elizabeth Boody Schumpeter: English Overseas Trade Statistics 1697-1808 (1960).

B. R. Mitchel and Phyllis Deane: Abstract of British Historical Statistics (1962).

C. Moreau: State of the Trade of Great Britain with all Parts of the World (1822).

Michael G. Mulhall: Mulhall's Dictionary of Statistics (1886).

Augustus D. Webb: Dictionary of Statistics (1911).

Dansk og anden:

Statistisk tabelværk 3. hft. 1837, 4. hft. 1830-39 I, 5. hft. 1837, 7. hft. 1840, 8. hft. 1841-42, 9. hft. 1843, 9. hft. B. 1843, 12. hft. 1844, 14. hft. 1845, 15. hft. 1846, 16. hft. 1847, 18. hft. 1848, 19. hft. 1849, 20. hft. 1850, 21. hft. 1851

Ny række 8. bd. 1852, 10. bd. 1853, 11. bd. 1854, 13. bd. 1855, 14. bd. 1856, 16. bd. 1857, 19. bd. 1858, 21. bd. 1859, 22. bd. 1860, 23. bd. 1861, 25. bd. 1862, 26. bd. 1863.

3. *rk.* 3. bd. 1861, 6. bd. 1864/65, 7. bd. 1865/66, 8. bd. 1866/67, 13. bd. 1867/68, 16. bd. 1868/69, 17. bd. 1869/70, 19. bd. 1870/71, 20. bd. 1871/72, 24. bd. 1871, 26. bd. 1872/73, 28. bd. 1873/74, 30. bd. 1874, 31. bd. 1875, 33. bd. 1876.

4. *rk. litra C* nr. 3 1881, nr. 6 1888, nr. 8 1893.

4. *rk. litra D* nr. 1 1877, nr. 2 1878, nr. 3 1879, nr. 4 1880, nr. 5 1881, nr. 6 1882, nr. 7 b 1883, nr. 8 b 1884, nr. 9 b 1885, nr. 10 b 1886, nr. 12 1887, nr. 14 1888, nr. 16 1889, nr. 18 1890, nr. 20 1891, nr. 22 1892, nr. 24 1893, nr. 26 1894, nr. 28 1895, nr. 30 1896.

5. *rk. litra A* nr. 5 1901 (Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. århundrede).

5. rk. *litra C* nr. 4 1911 (Landbrugsforhold i Danmark siden midten af det 19. århundrede), nr. 5 1909.

5. rk. *litra D* nr. 2 1897, nr. 4 1898, nr. 6 1899, nr. 8 1900, nr. 10 1901, nr. 12 1902, nr. 14 1903, nr. 16 1904, nr. 18 1905, nr. 20 1906, nr. 22 1907, nr. 24 1908, nr. 26 1909, nr. 28 1910, nr. 29 1911, nr. 30 1912, nr. 31 2. hft. 1913, nr. 32 1914.

Statistiske sammendrag nr. 8 (1880), nr. 11 (1893).

Statistisk Årbog.

Nina Bang og Kn. Korst: Tabeller over skibsfart gennem Øresund 1661–1783 1. Skibsfarten (1930).

Ole Bus Henriksen og Anders Ølgård: Danmarks udenrigshandel 1874–1958 (1960).

Statistiska öfversiktstabeller för olika länder. Statistisk tidskrift. Utgifven af Kungl. Statistiska Centralbyrån 1900, 1902, 1903, 1908.

Gustav Sundbärg: *Aperçus statistiques internationaux* (1906).

Fremstillinger

Andersen, Helge: Kul, tørv, brunkul (1942).

A/S Det danske Gaskompagni 1853–1953 (1953).

Ashton, T. H.: *The Eighteenth Century* (1955).

Ashworth, W.: *An Economic History of England 1870–1939* (1960).

1843 – 10. oktober – 1943. Træk af et dansk handelshus' historie gennem hundrede år (1943) (Seidelin).

Bamford, T. W.: *Forests and French Sea Power* (1956).

Bergsøe, A.: *Den danske Stats Statistik 2* (1847).

Berryer: *Darstellung der Rechte der Nationalität in besonderer Beziehung auf die dänische Schifffahrt* (1798).

Beveridge, Sir William: *Prices and Wages* (1939).

Bjerke, Kjeld: *Dansk landbrug 1880–1938* (1939).

Bjerke, Kjeld og Niels Ussing: *Studier over Danmarks nationalprodukt* (1958).

Blem, M. P.: *Danmarks – specielt landbrugets – gæld til udlandet. Tidsskrift for Landøkonomi* 1915.

Bourne, Stephen: *On the Official Trade and Navigation Statistics. Journal of the Royal Statistical Society XXXV* (1872).

Brandes, Ernst: *Børsen. Tilskueren* 3. årg. (apr.) 1886.

Brinckmann, Th.: *Die dänische Landwirtschaft* (1908).

Buch, Leon: *Investeringerne inden for mejerierne og slagterierne. Nationaløkonomisk tidsskrift* bd. 98, hæfte 3–4 (1960).

Burnham, T. H. og G. O. Hoskins: *Iron and Steel in Britain 1870–1930* (1943).

Büsch, Johan Georg: *Versuch einer Geschichte der Hamburgischen Handlung* (1797).

Bøggild-Andersen, C. O.: *Hannibal Sehested I*, 1946.

Cary, John: *An Essay on the State of England in Relation to its Trade and its Taxes for Carrying on the Present War Against France* (1696).

Chalmers, G.: *Estimate of the Comparative Strength of Great Britain* (1802).

Child, Sir Josiah: *A New Discourse of Trade* (1669).

Christensen, Axel E.: *Dutch Trade to the Baltic* (1941).

Clark, G. N.: *A Guide to English Commercial Statistics 1696–1782* (1938).

Cohn, Einar: *Privatbanken 1–2* (1957 og 1958).

Cole, W. A.: *Trends in Eighteenth Century Smuggling. Econ. Hist. Review Second Series* vol. X (1957–58).

Dalgård, Lauge: *Jernmalm og stål* (1949).

Danmarks riges historie bd. V (u. å.).

- Davis, R.: *The Rise of the English Shipping Industry* (1962).
- Davis, R.: *English Foreign Trade 1660-1700*. *Econ. Hist. Review* Second Series vol. VII (1954-55).
- Davis, R.: *English Foreign Trade 1700-1774*. *Econ. Hist. Review* 2nd Series vol. XV No. 2 (1962).
- Deane, Phyllis and W. A. Cole: *British Economic Growth 1688-1959* (1962).
- Drejer, A. Axelsen: *Den danske andelsbevægelse* (1929).
- Drejer, A. Axelsen: *Andelssvineslagterierne i Danmark 1887-1962*. Udgivet af De samvirkende danske Andelsslagterier (1962).
- Dybdahl, Vagn: *Hans Broge og det jyske Landbrug i Jyske Samlinger* 5. rk. VII bd. (1946-47).
- Ernle, Lord: *English Farming: Past and Present* (1961).
- Faber, Harald: *Danske og Norske i London* (1915).
- Feldbæk, Ole: *The Danish Trade in Bengal 1777-1806*. *Scandinavian Econ. Hist. Review* XII No. 1 (1964).
- Friis, A. og K. Glamann: *A History of Prices and Wages in Denmark* (1958).
- Fuchs, Carl Johan: *Der englische Getreidehandel und seine Organization*. *Jahrbücher für Nationalökonomi und Statistik* 54, Folge 20.
- Ge, Joshua: *The Trade and Navigation of Great Britain Considered* (1767, 1. udg. 1729).
- Gerlach, K. A.: *Dänemarks Stellung in der Weltwirtschaft* (1911). »Probleme der Weltwirtschaft« III.
- Glamann, Kristof: *Otto Thotts uforgribelige tanker om kommerciens tilstand*. Københavns universitets festskrift (1966).
- Glamann, Kristof: *Asiatisk kompagnis økonomiske historie*. *Hist. tidsskrift* 11. rk., 2. bd.
- Green, H.: *Krigen og kurserne* (1919).
- Hansen, K. (red.): *Det danske landbrugs historie I-V* (1924-45).
- Hansen, Svend Åge: *Pengevæsen og kredit 1813-60*. Udgivet af Kreditforeningen af Grundejere i Fyns stift (1960).
- Hansen, V. Falbe: *Stavnsbåndsløsningen og landboreformerne* bd. 2 (1889).
- Heckscher, Eli F.: *Kontinentalsystemet* (1918).
- Heckscher, Eli F.: *Industrialismen* (1931).
- Heckscher, Eli F.: *Multilateralism, Baltic Trade and the Mercantilists*. *Econ. Hist. Rev.* 2nd Series III (1950).
- Heft, Tage: *Købmand i 100 år* (1942) (Muus).
- Hertel, H.: *Andelsbevægelsen i Danmark* (1917).
- Hertel, H.: *Det kgl. danske landhusholdningsselskabs historie I-II* (1920).
- Hill, Charles: *The Danish Sound Dues and the Command of the Baltic* (1926).
- Hoffman, Ross J. S.: *Great Britain and the German Trade Rivalry 1875-1914* (1933).
- Cheung Hoh and Lorna Mui: *The Commutation Act and the Tea Trade in Britain 1784-93*. *Econ. Hist. Review*. Second Series vol. XVI No. 2 (1963).
- Holm, Edvard: *Danmark-Norges historie 1720-1814 1-7* (1891-1912).
- Hooker, R. H.: *The Meat Supply of the United Kingdom*. *Journal of the Royal Statistical Society* vol. LXXII (1909).
- Johnsen, O. A.: *Norges historie V* (1911-14).
- Jenks, L. H.: *The Migration of British Capital to 1875* (u. å.).
- Jørgensen, Johan: *Denmark's Relations with Lübeck and Hamburg in the Seventeenth Century*. *Scandinavian Econ. Hist. Rev.* vol. XI No. 2 (1963).
- Kent, H. S.: *The Anglo-Norwegian Timber Trade in the Eighteenth Century*. *Econ. Hist. Review*. Second Series vol. VIII No. 1 (1955-56).

- Kiær, A. N.: The Development of Scandinavian Shipping. *Journal of Political Economy* vol. 1. (1892-93).
- Kjærheim, Steinar: Norwegian Timber Exports in the 18th Century. *Scandinavian Econ. Hist. Review* vol. V No. 2 (1957).
- Knudsen, P. C.: Firmaet Chr. Simony Ålborg. 100 års jubilæum 1836-6. jan.-1936.
- Lando, Zelman: Der dänische Buttergrosshandel (1923).
- Lane, M.: The Relations Between England and the Northern Powers 1689-97. *Transactions of the Royal Historical Society 3rd Series* vol. V (1911).
- Larsen, Svend: Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17. århundrede (1965).
- Liisberg, Bering (red.): Danmarks søfart og søhandel fra de ældste tider til vore dage I (1919).
- Linvald, Axel: Kronprins Frederik og hans regering 1797-1807 I-II (1923).
- Linvald, Axel: Bidrag til oplysning om Danmark-Norges handel og skibsfart 1800-1807. *Hist. tidsskrift* 8. rk., 6. bd. (1915-17).
- Macpherson, David: *Annals of Commerce* I-IV (1805).
- Macpherson, David: *European Commerce with India* (1812).
- Madsen, Jesper: *Studehandelens historie* (1908).
- Mahan, A. T.: The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire 1793-1812 I-II (1893).
- Nathanson, M. L.: Danmarks national- og statshusholdning (1844).
- Neumann, J.: Hamburgs Viehmärkte und Zentral Schlachthof (1914).
- Nielsen, Axel: Bankpolitik I (1923).
- Nielsen, Axel: *Dänische Wirtschaftsgeschichte* (1933).
- Nyrop, C.: *Det Suhrske hus i Kjøbenhavn 1749-1899* (1899).
- Nørregård, G.: *Vognfabrikken Scandia Randers 1861-1961* (u. å.).
- Olsen, Albert: *Danmark-Norge i det 18. århundrede* (1936).
- Olsen, Erling: *Danmarks økonomiske historie siden 1750* (1962).
- Paish, G.: Great Britain's Capital Investments in other Lands. *Journal of the Royal statistical Society LXXII* part III (1909).
- Pedersen, Jørgen: *Arbejdslønnen i Danmark 1850-1913* (1930).
- Pedersen, Jørgen og O. Strange-Petersen: *An Analysis of Price Behaviour* (1938).
- Pollexfen, J.: *Discourse on the Trade Coyne and Paper Credit* (1697).
- Porter, G. R.: *The Progress of the Nation* (1847).
- Price, J. M.: Multilateralism and/or Bilateralism: The Settlement of British Trade. *Balances with »The North«, c. 1700. Econ. Hist. Review XIV* No. 2 (1961).
- Ramsay, S. D.: *English Overseas Trade* (1957).
- Rasch, Aa.: *Niels Ryberg* (1964).
- Rasch, Aa.: *Dansk handel på Isle de France. Erhvervshistorisk årbog 1953.*
- Rasch, Aa.: *Dansk toldpolitik 1760-1797* (1955).
- Rasch, Aa. og P. P. Svestrup: *Asiatisk kompagni 1772-92* (1948).
- Rubin, Marcus: *Frederik VI's tid* (1895).
- Rubow, Axel: *Nationalbankens historie 1818-78* (1918).
- Rubow, Axel: *Nationalbankens historie 1878-1909* (1920).
- Sauerbeck: On Prices of Commodities and the Precious Metals. *Journal of the Royal Statistical Society XLIX* (1886).
- Saul, J. B.: *Studies in British Overseas Trade 1870-1914* (1960).
- Sharling, William: *Handels- og toldpolitik* (1905).
- Scharling, W. og V. Falbe-Hansen: *Danmarks statistik I-V* (1878-87). Supplement (1891).
- Schloote, W.: *British Overseas Trade, From 1700 to the 1930's* (1952).
- Schovelin, Julius: *Fra den danske handels empire* (1889).

- Schovelin, Jul.: Fra det gamle handelshus (1929) (Muus).
- Schovelin, Jul.: Det forenede Dampskibsselskab 1866-91 (1891).
- Schultz Danmarks historie IV (1942).
- Sperling, J.: The International Payment Mechanism in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *Econ. Hist. Review* XIV No. 3 (1962).
- Stephen, James: War in Disguise—or the Fraud of the Neutral Flags—1805. Edited by Sir Frances Piggott. With an Introduction By John Leland (1917).
- Sveistrup, P. D. og R. Willerslev: Den danske sukkerhandel og sukkerproduktions historie (1945).
- Tietgen, C. F.: Erindringer og optegnelser (1904).
- Took, Thomas: History of Prices VI (1857).
- Tveite, Stein: Engelsk-norsk trælasthandel 1640-1710 (1961).
- Ussing: Nationalbanken 1914-24 (1925).
- Warming, Jens: Håndbog i Danmarks statistik (1913).
- Vibæk, Marius: Den unge Tietgen (1929).
- Willerslev, Richard: Remissionen af 14. april 1842 og 27. marts 1844. *Nationaløkonomisk tidsskrift* bd. 83 (1945).
- Willerslev, R.: Tekstilindustrien (utrykt man.).
- Willerslev, R.: Hovedtræk af banernes historiske udvikling. De danske statsbaner 1847-1947 (1947).
- Willerslev, Richard: Studier i dansk industrihistorie (1952).
- Wilson, Charles: Treasure and Trade Balances. The Mercantilist Problem. *Econ. Hist. Review* 2nd Series II (1949).
- Wilson, Charles: Treasure and Trade Balances. Further Evidence. *Econ. Hist. Review* 2nd Series IV (1951).
- Wilson, Charles: International Payments: An Interim Account. *Econ. Hist. Review* vol. XV No. 2 (1962).
- Winding, Kjeld: Frihandelsproblemet i Danmark (1959).
- Ølgård, Anders: Det danske bytteforhold i udenrigshandelen 1875-1955. Festskrift til Frederik Zeuthen (1958).
- Ølgård, Anders: Long Term Trends in Prices and Internal and External Terms of Trade in Denmark from 1875 to 1955. Paper Presented to the Sixth European Conference of the International Association for Research in Income and Wealth, Portoroz, Yugoslavia (1959). (Duplikeret afhandling).
- Astrøm, Sven Erik: English Navigation Laws and Baltic Trade. *Scandinavian Econ. Hist. Review* vol. VIII No. 1 (1960).

Forkortelsesliste

Forkortelser i noterne ud over de nedenfor anførte dækker forfatternavne. For disse se ovenstående.

- Abstract of British Historical Statistics*: B. R. Mitchel and Phyllis Deane: Abstract of British Historical Statistics (1962).
- Andelsslagterierne*: A. Axelsen Drejer: Andelssvineslagterierne i Danmark 1887-1962. Udgivet af De samvirkende danske Andelsslagterier (1962).
- Bang og Korst*: Nina Bang og Kn. Korst: Tabeller over skibsfart gennem Øresund 1661-1781. 1. Skibsfarten (1930).
- Beregninger over ud- og indførte varer til og fra Danmark*: Beregninger over ud- og indførte varer til og fra Danmark, Norge og hertugdømmerne. Kommercekollegiet I 1735-97 5. Tabelvæsen 1763-94. (Rigsarkivet).

- Bus Henriksen og Ølgård*: Ole Bus Henriksen og Anders Ølgård: Danmarks udenrigshandel 1874–1958 (1960).
- Customs*: Customs Office Papers (Public Record Office).
- Danmarks stat.*: W. Scharling og V. Falbe Hansen: Danmarks statistik I–V (1878–87). Supplement VI (1891).
- Danmarks søfart og søhandel*: Beering Liisberg (red.): Danmarks søfart og søhandel fra de ældste tider til vore dage I (1919).
- Generalberegninger*: Generalberegninger over varenes beløb fra og til fremmede steder ved Københavns toldbod. Generaltoldkammeret 1760–1816 II B. Diverse dokumenter fra de danske told- og konsumtionskontorer 1760–1848 ff. 1. (Rigsarkivet).
- Handelsberetning*: Handelsberetning udgivet af Grosserer-Societetets komité.
- Inspector General's ledgers. Customs 3*: Inspector General's ledgers. Customs Office 3 (Public Record Office).
- Kontinentalsystemet*: Eli F. Heckscher: Kontinentalsystemet (1918).
- Laursen*: L. Laursen: Danmark-Norges traktater 1523–1750 I–IX (1907–33).
- Linvald*: Axel Linvald: Kronprins Frederik og hans regering 1797–1807 (1923).
- Pengevæsen og kredit*: Sven Åge Hansen: Pengevæsen og kredit 1813–60. Udgivet af Kreditforeningen af Grundejere i Fyns stift (1960).
- The Rise of the English Shipping Industry*: R. Davis: The Rise of the English Shipping Industry (1962).
- Reedtz*: H. C. Reedtz: Repertoire historique et chronologique des traités conclu par la couronne de Dannemark (1826).
- Schumpeter*: Elizabeth Boody Schumpeter: English Overseas Trade Statistics 1697–1808 (1960).
- Scott*: James Brown Scott: The Armed Neutralities of 1780 and 1800. A Collection of Official Documents (1918).
- Stat. tabelværk*: Statistisk tabelværk.
- State of Navigation, Commerce and Revenue. Customs 17*: State of the Navigation, Commerce and Revenue of Great Britain. Customs Office 17 (Public Record Office).
- Textil- og beklædningsindustrien*: Textil- og beklædningsindustrien. Sveriges officielle statistik. Industri och berghantering (1914).
- Webb*: Augustus D. Webb: The New Dictionary of Statistics (1911).

Henvisninger

I. UNDER MERKANTILISMEN

1. Charles Hill: *The Danish Sound Dues and the Command of the Baltic* (1926) 73 ff, 83, 102, 114 f.
 2. L. Laursen: *Danmark-Norges traktater 1523-1750* bd. 4 (1917) 211 ff.
 3. Axel E. Christensen: *Dutch Trade to the Baltic* (1941) 44. Nina Bang og Knud Korst: *Tabeller over Skibsfart gennem Øresund 1661-1783*. 1. Skibsfarten (1930).
 4. G. D. Ramsay: *English Overseas Trade* (1957) 103.
 5. R. Davis: *English Foreign Trade 1660-1700*. *Econ. Hist. Rev.* 2 ser. vol. VII (1954-55) 164 ff. Angående tallenes tilvejebringelse se samme 155 ff.
 6. Jvf. note 8.
 7. Beregnet på grundlag af tal fra B. R. Mitchel and Phyllis Deane: *Abstract of British Historical Statistics* (1962) 312.
 8. R. Davis: *English Foreign Trade 1700-1774*. *Econ. Hist. Rev.* 2 ser. vol. XV, no 2 (1962) 279, 300.
 9. Laursen bd. 3 (1916) 366 ff, 380.
 10. Laursen bd. 4 402 ff.
 11. Samme 412 ff.
 12. Samme 512.
 13. Samme 550.
 14. Samme 476 ff.
 15. Laursen bd. 4 624 ff, 643 ff. Ramsay 124 f.
 16. Ramsay 125.
 17. Laursen bd. 5 (1920) 134 ff.
 18. Ramsay 127.
 19. Hill 185. Laursen bd. 5, 389 ff. C. O. Bøggild-Andersen: *Hannibal Sehested I* (1946) 368 ff, 458 ff.
 20. Hill 186. Bang og Korst 7 f.
 21. Laursen bd. 6 (1923) 305 ff, 317 ff.
 22. Hill 188, jvf. note 21.
 23. Hill 203 ff.
- England og den dansk-norske skibsfart
Tiden indtil 1780*
1. Danmarks traktater og aftaler med fremmede magter efter 1814. Udgivet på udenrigsministeriets foranstaltning 1933 (1934) 123 ff, 140.
 2. Jvf. s. 55. Se desuden Sv. Erik Åstrøm: *English Navigation Laws and Baltic Trade 1660-1700*. *Scandinavian Econ. Hist. Review* vol VII no. 1 (1960) 1 ff, 15. *Transactions of the Royal Historical Society* 3rd series vol V (1911) 168 ff. Edward Holm: *Danmark-Norges historie (1891-1912)* bd. 2, 399.
 3. Forbudet mod handel på Frankrig udtrykkes i traktat mellem England og Holland af 12.-22. august 1689. Dumont: *Corps diplomatique T. VII P.II*, 238. Laursen bd. 9, 189 ff, 220 ff. H. C. Reedtz: *Repertoire historique et chronologique des traités conclu par la couronne de Dannemark (1826)* 152 f.
 4. Laursen bd. 9, 72, 86, 517, 526, 632.
 5. S. Christiansen: *Danmark-Norges traktater* bd. 10, 252 ff, 394 ff, 397 f. Reedtz 160.
 6. Holm bd. 1, 422, 451 ff. R. Davis: *The Rise of the English Shipping Industry* (1962) 215.
 7. *Customs* 3, nr. 24, 25 og 26. Nr. 52, 53 og 54. Se desuden *Journal of Political Economy* vol 1 1892-1893, 333. Davis: *The Rise of the English Shipping Industry* 215.
 8. M. L. Nathanson: *Danmarks national- og statshusholdning (1844)* 636 f.
 9. Holm bd. 3, 251.

10. Holm bd. 3, 251.
 11. Holm bd. 3, 289. Tabellariske efterretninger om skibsfartens tilstand i Danmark-Norge og hertugdømmerne 1746-96. Rigsarkivet.
 12. Holm bd. 3, 262 f.
 13. Kristof Glamann: Asiatisk kompagnis økonomiske historie. Hist. tidsskrift 11. rk. 2. bd. 396.
 14. J. Schovelin: Fra den danske handels empire (1899) 17, 22 f.
 15. P. P. Sveistrup og R. Willerslev: Den danske sukkerhandel og sukkerproduktions historie (1945) 45. Fra Bang og Korst.
 16. Axel Linvald: Kronprins Frederik og hans regering 1797-1807 I (1923) 100 ff.
 17. Linvald 101. A. T. Mahan: The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire 1793-1812 II (1893) 234 f.
 18. Omkring Frankrigs åbning af handelen på sine kolonier under krigene se James Stephen: War in Disguise - 1805 - Edited by Sir Frances Piggott. With an Introduction by John Leland (1917).
 19. Laursen bd. 6 325, 324, 319. Holm 3, 214 f, 180 med henvisninger og noter.
 20. Linvald 102. Den danske deklaration af 8. juli 1780: Se f. eks. James Brown Scott: The Armed Neutralities of 1780 and 1800. A Collection of Official Documents (1918) 297.
 21. Traktaten med Frankrig: Commerce-traktat mellem hans majestæt kongen af Danmark og Norge etc. og hans allchristelige majestæt kongen af Frankrig og Navarra etc., sluttet udi København d. 23. aug. 1742 (1782). Laursen bd. 6, 3, bd. 9, 324, 325. Schovelin 203.
 22. Axel Nielsen: Dänische Wirtschaftsgeschichte (1933) 295.
 23. Holm bd. 3, 232 f.
 24. Holm bd. 3, 214.
 25. Holm bd. 3, 213.
 26. Holm bd. 3, 218 f.
 27. Schultz Danmarkshistorie IV 102.
 28. Holm bd. 5, 299 f.
 29. Holm bd. 5, 309. Stephen: War in Disguise, jvf. note 18.
 30. Holm bd. 5, 302-22.
 31. Holm bd. 5, 304. Brown Scott 299 ff.
 32. Holm bd. 5, 322.
 33. Brown Scott 309 f.
 34. Holm bd. 5, 357 f. Schultz Danmarkshistorie IV 106 f.
 35. Beering Liisberg (red.): Danmarks søfart og søhandel fra de ældste tider til vore dage I (1919), 388. Angående dispensationerne fra Navigationsakten se David Macpherson: Annals of Commerce III (1805), 659 og 688.
 36. Macpherson III, 659, 688.
 37. Holm bd. 5, 528. Jvf. note 11. Danmarks søfart og søhandel I 390.
 38. Jvf. note 11 og 37.
 39. Macpherson III, 705. Holm 5, 533.
- Den danske oversøiske handel 1780-1807*
1. Holm bd. 5, 517, 532. Sveistrup og Willerslev: Den danske sukkerhandel 55. Begge bygger på Schimmelmanske papirer.
 2. Generalberegninger over varernes beløb fra og til fremmede steder ved København's toldbod. Rigsarkivet. Se uden Sveistrup og Willerslev: Den danske sukkerhandel 50, 58. I dette værk er for året 1794 den particulaire ostindiske import fra Asien udeladt. (Auktionsværdier findes i Danmarks søfart og handel I 554. Der findes forskellige ret afvigende opgørelser over de asiatiske auktionsværdier. Hovedtrækkene i bevægelserne er dog de samme. Jvf. Aa. Rasch og P. P. Sveistrup: Asiatisk kompagni 1772-92 (1948) 312 ff.).
 3. Jvf. note 2. Om de particulaire handlendes omsætning se Ole Feldbæk: The Danish Trade in Bengal 1777-1808. Scand. Econ. Hist. Rev. vol XII no 1 (1964) 45 ff, 50.
 4. Sveistrup og Willerslev: Den danske sukkerhandel 54.
 5. Elizabeth Boody Schumpeter: English Overseas Trade Statistics 1697-1808 (1960) 62, Sveistrup og Willerslev: Den danske sukkerhandel 55. Tallene for monarkiets import af sukker er minus den ostindiske sukkerimport og den (ringe) mængde, der avledes på St. Tho-

- mas og St. Jan. Importen er beregnet af Willerslev på grundlag af oplysninger om eksport af sukker fra St. Croix til Danmark fra Mallingiana (Vestindien) samt Schimmelmanske papirer angående det vestindiske kompagni og den vestindiske handel. Hertil er lagt oplysninger fra Schimmelmanske papirer angående Danmarks, Norges og Slesvigs import af fremmed vestindisk sukker. Tallet for 1781 bliver ved denne fremgangsmåde 25,3 mill. pd. og ikke som anført 43,2 mill. pd. Dette giver også bedre overensstemmelse med tabellen s. 33. Tallene må anses for omtrentlige bl. a. på grund af usikkerheden ved omregningerne af målene til pd. m. m. Jvf. endvidere Aa. Rasch: Niels Ryberg (1964) 400 note 46, der anfører tal, der i året 1779 divergerer stærkt fra Willerslevs, idet importen da synes flere mill. pd. større.
6. Sveistrup og Willerslev: Den danske sukkerhandel 56.
 7. Sveistrup og Willerslev: Den danske sukkerhandel 55. Der er omregnet til pd. fra fade efter angivne mål, 1 fad = ca. 900 pd.
 8. Schumpeter 62 og 65. Fra 1746 angives målet for brun sukker som 1000 lbs., hvilket må være fejl for 1000 cwts. Sveistrup og Willerslev: Den danske sukkerhandel 69, 103. Generalberegninger, jvf. note 2.
 9. Macpherson III 583.
 10. Generalberegninger, jvf. note 2. Sveistrup og Willerslev: Den danske sukkerhandel 69. Der synes at foreligge regnefejl for summen hos Sveistrup og Willerslev, hvilket er baggrunden for differencen i totalsummen i enkelte år.
 11. Generalberegninger. Sveistrup og Willerslev: Den danske sukkerhandel 103.
 12. Sveistrup og Willerslev: Den danske sukkerhandel 104. Bang og Korst 1. Skibsfarten 122 ff.
 13. Generalberegninger.
 14. Nathanson 707.
 15. Generalberegninger.
 16. Macpherson III 503.
 17. Schumpeter 60.
 18. Schumpeter 60.
 19. Jvf. note 2.
 20. Schumpeter 62.
 21. Jvf. note 2.
 22. Schovelin 237 f. Beregninger over ud- og indførte varer til og fra Danmark 1762, 1763-76 og 1780-94. Bilag for årene 1782 og 1783. Rigsarkivet.
 23. Schovelin 237 f. Beregninger over ud- og indførte varer. Bilag for året 1784.
 24. Rasch og Sveistrup: Asiatisk kompagni 14, 32 b. Beregninger over ud- og indførte varer. Bilag for året 1784.
 25. Rasch og Sveistrup: Asiatisk kompagni 108 f. Rasch: Niels Ryberg 160.
 26. David Macpherson: European Commerce with India (1812) 292.
 27. W. A. Cole: Trends in Eighteenth Century Smuggling. Econ. Hist. Review Second Series vol. X (1957-58) 395 f.
 28. Samme 401. Macpherson III 168.
 29. Rasch: Niels Ryberg 170 ff.
 30. Rasch: Niels Ryberg 161. Grosserer-Societetets protokol (1759-74). Erhvervsarkivet.
 31. Rasch: Niels Ryberg 161.
 32. Macpherson IV 337. Jvf. W. Milburn: Oriental Commerce I (1813) 374.
 33. Macpherson III 454.
 34. Macpherson: European Commerce with India 293.
 35. Cole: Trends in Eighteenth Century Smuggling 395, 396. Jvf. note 27.
 36. Samme 396.
 37. Hoh Cheung and Lorna H. Mui: The Commutation Act and the Tea Trade in Britain 1784-93. Econ. Hist. Review. Second Series vol XVI no. 2 (1963) 235.
 38. Rasch og Sveistrup: Asiatisk kompagni 224.
 39. Macpherson: European Commerce with India 293.
 40. Sveistrup og Willerslev: Den danske sukkerhandel 60, 62.
 41. Nathanson 756.
 42. Macpherson IV 423.
 43. Feldbæk 26 ff, 51, 54, 55. Se tillige W. Milburn: Oriental Commerce I 372, 375.

*Englands skibsfartspolitik og dansk-norsk
sofart 1792-1807*

1. Holm bd. 6², 309.
2. Schultz Danmarkshistorie IV 115.
3. Holm bd. 6², 22. Schultz Danmarks-
historie IV 115.
4. Eli F. Heckscher: Kontinentalsystemet
(1918) 29.
5. Samme 29.
6. Samme 29.
7. Holm bd. 6², 43, 49, 63. Schultz Dan-
markshistorie IV 117.
8. Kontinentalsystemet 29.
9. Holm bd. 6², 309. Schultz Danmarks-
historie IV 117.
10. Kontinentalsystemet 30 ff. Holm bd.
6², 297 ff.
11. Kontinentalsystemet 33.
12. Samme 33.
13. Holm bd. 7, 3 ff, 97 f.
14. Nathanson 801. Jvf. Holm bd. 6², 287.
Se Axel Linvald: Bidrag til oplysning
om Danmark-Norges handel og skibs-
fart 1800-1807. Hist. tidsskr. 8 rk. 6.
bd. (1915-17) 387 ff, 458.
15. Nathanson 801. Holm bd. 6², 287.
16. Abstract of British Historical Statistics
217. Sml. G. Chalmers: Estimate of
the Comparative Strength of Great Bri-
tain (1802) 234.
17. Mahan II 229.
18. Macpherson IV 199.
19. Macpherson IV, tabeller for årene
1789-1800.
20. Samme.
21. Tallene for fremmed tonnage i fart på
England se G. Chalmers: An Estimate
of the Comparative Strength of Great
Britain 232. Macpherson IV 478, 485.
22. Nathanson 765.
23. Kontinentalsystemet 30 ff. Holm bd.
6², 297 ff.
24. Kontinentalsystemet 32 f.
25. Macpherson IV 380.
26. Macpherson IV 420.
27. Hist. tidsskr. 8 rk. 6 bd. 470 f. Jvf.
Nathanson 804 for årene 1800 og 1803.
28. Macpherson IV 493.
29. Macpherson IV 423.
30. Nathanson 756. Om handelen på Isle
de France, se Aa. Rasch: Dansk handel
på Isle de France. Erhvervshistorisk år-
bog 1953 7 ff.
31. F. O. 22/44. Public Record Office.
32. Feldbæk 51 f. Om forfalskning af fla-
get jvf. først og fremmest Stephen: War
in Disguise. Heri behandles dette pro-
blem i en europæisk målestok. Se des-
uden Berryer: Darstellung der Rechte
der Nationalität in besonderer Bezie-
hung auf die dänische Schifffahrt
(1798). Linvald 127 ff.
33. Venligst meddelt af arkivar K. L. Jarn-
hus, som for Rigsarkivet har udtaget
danske prisesager i Public Record Of-
fice til Danicafotograferingerne. At
dansk flag ofte var dække også for brit-
tisk skibsfart antydes af Order in Coun-
cil 10/9 1807: »All the vessels under the
Danish Flag which are really British
Properly and employed in trade between
the ports of the United Kingdom and
Ports to which British Vessels could not
trade shall be restored . . .«. Kommerce-
kollegiet. Handels- og konsulsfaget.
Konsulatsrapporter fra London 1807-15.
(Rigsarkivet).
34. Kontinentalsystemet 73 ff.
35. Schultz Danmarkshistorie IV 127. Kon-
36. Kontinentalsystemet 70.
37. Samme 75 ff, 79 ff.
38. Schultz Danmarkshistorie IV 250 ff,
253.

Det norske træ

1. Schumpeter 18.
2. Stein Tveite: Engelsk-norsk trælasthan-
del 1640-1710 (1961) 225.
3. Samme 573.
4. Samme 574, 359 ff, 363 ff, 569, 222.
5. Samme 187 ff.
6. Samme 381.
7. Inspector General's Ledgers. Customs
3 nr. 24 og 26. Schumpeter 49. Den eng-
elske totalekspport omfatter hos Schum-
peter kun selected woods: Clapboards,
deals ordinary, deals spruce, lathwood,
masts great, masts middle, masts small,
oak boards, oak planks, staves barrel,
firkin + kilderkin, hhd and pipe, timber

- fir, timber oak, wainscott boards. Disse udgør de vigtigste artikler.
8. Inspector General's Ledgers. Customs 3 nr. 52, 53, 54, nr. 62, 63, 64. State of Navigation, Commerce and Revenue. Customs 17 nr. 1, 2, 3, 8, 15, 16.
 9. State of Navigation, Commerce and Revenue. Customs 17 nr. 24, 25, 26.
 10. Samme. Customs 17 nr. 27, 28, 29.
 11. Schumpeter 50 ff og 56 ff. Fra 1772 omfatter gruppen: Deals ordinary, deals spruce, lathwood masts, oak boards, oak planks, pine boards and planks, staves, timber fir, timber oak, wainscott boards. Jvf. desuden note 8 og 9.
 12. Ralph Davis English Foreign Trade 1700-1774. Econ. Hist. Rev. 2nd series vol XV no 2 (1962) 300.
 13. Schumpeter 48 ff.
 14. Jvf. note 11 og note 8 og 9.
 10. Macpherson IV, tabeller for årene 1789-1800.
 11. Davis: The Rise of the English Shipping Industry 217.
 12. Tveite 576 f, 436 ff.
 13. Samme.
 14. Kent 67 ff jvf. note 1. Underdanigst rapport angående den norske træhandel til London 6 II 1759. Det norske rigsarkiv. Localia, Larvik. Heri beskrives kontrakt- og agentsystemet i detaljer. De oplysninger, der heri forefindes, er bygget på følgende kilder: Den engelske trælasthandler Thomas Fearnleys (bosat i Norge) arkiv i det norske rigsarkiv (Personalia Fearnley). Heri findes Th. Fearnleys egne kopier af hans forretnings- og privatbreve, ca. 1000 ialt og beretninger og memoranda fra 1753-67. Regnskabsbøger og breve i det norske rigsarkiv, Privatarhiver no. 16. Fakturabøger fra det store engelsk-norske trælastfirma Norman & Co. Parliamentary Papers, Reports from Committees 15. Session 1835, vol. XIX 50, 55, 200-201. Rapport af den engelske trælasthandler H. Warburton givet til the Select Committee on Timber Duties 1835. Dennes udsagn byggede på familiefirmaets regnskabsbøger tilbage til 1750'erne.
 15. Tveite 577, 500 ff.
 16. Kent 69 jvf. note 1.
 17. Kent 68.
 18. Jvf. note 14.
 19. Kent 69 f. Jvf. note 14.
 20. Steinar Kjærheim: Norwegian Timber Exports in the 18th Century. Scandinavian Econ. Hist. Review vol. V no. 2 (1957) 197, 199 ff. Kent 74. Jvf. note 1.
 21. Samme 201. Kent 74. Jvf. note 1. Henry Warburton, Parliamentary Papers, Reports from Committees 15. Session 1835, vol. XIX, 341-42.
 22. Kent 73 f.
 23. Kent 73 f.

*Den norsk-engelske trælasthandels
organisation*

1. Tveite 532 ff. Davis: The Rise of the English Shipping Industry 213. H. S. Kent: The Anglo-Norwegian Timber Trade in the Eighteenth Century. Econ. Hist. Review Second Series vol. VIII, no. 1. (1955-56) 66.
2. Davis: The Rise of the English Shipping Industry 213 f.
3. Davis: The Rise of the English Shipping Industry 214. P. W. Bamford: Forests and French Sea Power (1956) 136-137.
4. Davis: The Rise of the English Shipping Industry 214.
5. Samme 214. Kent 71 jvf. note 1.
6. Samme 214. Journal of Political Economy vol. I (1892-93) 332. Tveite 384 ff. Se også Åstrøm 1 ff.
7. Davis: The Rise of the English Shipping Industry 215. Tveite 543.
8. Davis: The Rise of the English Shipping industry 215. Jvf. note 2 s. 311. Jvf. f. eks. Albert Olsen: Danmark-Norge i det 18. årh. (1936) 47.
9. Davis: The Rise of the English Shipping Industry 215.
1. Tveite 379 ff. Eksportens værdi er beregnet af Tveite på grundlag af hans

Den dansk-norske import

- analyse af den norske eksports sammensætning og stilling på det engelske marked. Alle ordinary deals, timber, balks, spars, årer samt gedeskind regnes for værende af norsk oprindelse. Kilden Brit. Mus. Add. Mss. 36785 angiver kun eksporten fra det samlede område Danmark-Norge, Sverige og Østersølandene.
2. Schumpeter 17.
 3. Kent 73. Sir William Beveridge: Prices and Wages (1939) vol. 1, tables s. 296-97.
 4. Schumpeter 3 f.
 5. Holm bd. 1, 452, bd. 3, 532, 536. De engelske flådedemonstrationer i Østersøen mellem 1715 og 1727 spiller muligvis her ind i handelsstatistikken. Jvf. Scand. Econ. Hist. Rev. vol XII no 1 (1964) 1 ff.
 6. Inspector General's Ledgers. Customs 3 nr. 24, 25 og 26.
 7. Samme Customs 3 nr. 52, 53 og 54.
 8. Tveite 401 ff. Sir Josiah Child: A New Discourse of Trade (1669) 134 f. John Cary: An Essay on the State of England in Relation to its Trade and its Taxes for Carrying on the Present War Against France (1696) 128 f. I. Pollexfen: Discourse on the Trade, Coyne and Paper Credit (1697) 35, 91. G.N. Clark: Guide to English Commercial Statistics 1696-1782 (1938) 131. Joshua Gee: The Trade and Navigation of Great Britain Considered (1767. 1. udg. 1729) 41.
 9. Tveite 380.
 10. Samme 380.
 11. Samme 380 f.
 12. Tveite 574, 399, 401 ff. Kent 72 f. O. A. Johnsen: Norges historie (1914) bd. V 2, 63-64.
 13. Tveite 407 ff, 427 ff. Kent 68 f.
 14. Kent 72. Macpherson IV (året 1780).
 15. Kent 73. Johnsen bd. V 2, 63 ff.
 16. Kent 73. Rentekammerets relations- og resolutionsprotokol, Norsk, 1758 no. 29. (Rigsarkivet).
 17. Holm bd. 1, 226.
 18. Johan Jørgensen: Denmark's Relations with Lübeck and Hamburg in the 17th Century. Scandinavian Econ. Hist. Review vol. XI no. 2 (1963) 73 ff, 107 f.
 19. Customs 391/32. Om Hamborgs rolle i dansk udenrigshandel se tillige K. Glammann: Otto Thotts uforgribelige tanker om kommersiens tilstand. Københavns universitets festskrift (1966) 65, 67, 70 ff.
 20. Customs 391/45, 388/37. Om hamborgsk transithandel på Danmark-Norge i det 18. årh. se tillige John Georg Büsch: Versuch einer Geschichte der Hamburgischen Handlung (1797) 93 ff, 97. Også i det 17. århundrede synes engelske varer at være indgået over Hamborg, se Svend Larsen: Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17. århundrede I (1965) 115, 124, 127 f.
 21. Schumpeter 17.
 22. Schumpeter 8.
 23. Inspector General's Ledgers. Customs 3 no. 62, 63, 64, State of the Navigation, Commerce and Revenue of Great Britain. Customs 17 no. 1, 2, 3, 8, 15. Macpherson IV 262, 288, 332.
 24. Büsch 129, 131 ff, 141.
 25. Inspector General's Ledgers. Customs 3 no. 24, 25, 26, 52, 53, 54, 62, 63, 64. State of the Navigation, Commerce and Revenue. Customs 17 no. 1, 2, 3, 8, 15, 16. Kolonialvareimporten 1785-89: State of the Navigation, Commerce and Revenue, Customs 17 no. 6, 7, 8. Macpherson IV, 99, 121, 137, 182, 198.
 26. Jvf. note 25.
 27. Jvf. note 25.
 28. Jvf. note 25.
 29. Dette fremgår af Inspector General's Ledgers. Jvf. note 25.
 30. Schumpeter 8.
 31. Beregninger over ud- og indførte varer. Generalberegninger. Se tillige Schovelin 221 ff.
 32. Kjærheim 188 ff, 201. K. foretager heri en sammenligning mellem de norske toldbøgers angivelser af enkelte købmænds eksport til engelske importører og de mængder, som disses fakturabøger angiver som indgået. Sammenligningen afslører ofte betydelige forskelle, der forklares dels ved smugleri, dels med

- henvisning til, at der var en overgrænse for den tilladte produktion og eksport af deals, som hyppigt illegalt blev overskredet, når markedsforholdene opfordrede dertil.
33. De indgåede vestindiske og asiatiske varer opføres i statistikken som henholdsvis indklarede vestindiske varer og indklarede asiatiske varer. Af bilag til »Beregning over pengebeløbet af de til Danmark indkomne fremmede varer og derfra igen til udenrigs stæder udførte indenlandske vahre« for årene 1782 til 84 betegnet »Indkommen vareekstrakt« betegnes summen for indklarede vestindiske varers værdi som indfortoldede vestindiske varer, men som nævnt i teksten s. 70 må dette dække oplagsvarerne. Opstillingen forsøger at give en forestilling om, hvorvidt man har haft import- eller eksportoverskud i samhandelen med udlandet og kommer derved også ind på oplagshandelens bevægelser. Der skrives: »De confiskerede varers værdi 1567 rdl. kan ikke komme i anslag da samme formenes at være udførte. Ei heller de ostindiske [asiatiske og ostindiske] varer 2.963.869 rdl., som er de her indførte varer, da man burde vide, hvad herfra er udført til Asien og af asiatiske varer herfra til fremmede steder udført. De fortoldede vestindiske varer oplyse intet«. Tallene for de asiatiske varer, der betegnes som de her indførte, og som svarer til summerne for indklarede asiatiske og ostindiske varer, omfatter hvad der i alt er indgået, fordi man mener at kunne få fat på gevinst eller tab ved den asiatiske handel ved at trække eksporten af asiatiske varer fra totalimporten heraf og derefter sammenholde den samlede værdi for i landet forblevne asiatiske varer og eksporten til Asien med de reeksporterede varers værdi.
34. Værdiansættelserne findes som nævnt i Generalberegninger. Mængderne er taget fra den engelske statistik og omregnet til danske pd med følgende omregningsenheder: 1 cwt = 112 lbs, 1 lb. = 454 gr. 1 pd = 496 gr. Jvf. for pd. væg-
- ten A. Friis og Kr. Glamann: A History of Prices and Wages in Denmark (1958) 132. De indklarede vestindiske og asiatiske varers værdi findes i Generalberegninger. Se desuden Sveistrup og Willerslev: Den danske sukkerhandel 58. For året 1794 inddrager dette værk ikke den ostindiske import i den samlede asiatiske import.
35. Aa. Rasch: Dansk toldpolitik 228.
36. Tveite 407 ff, 427 ff, Kent 68 f.
37. Se eksempelvis Tveite 415. Kent 69. Notarialprotokol 1755-59, fol. 153, 171, 314, 394. (Landsarkivet for Sjælland). Andre eksempler herpå ifølge Kent ibid. 1777-84, fol. 5. Asiatick Kompagni. Inden- og udenlandske breve 1753-59, fol. 631-36, 662 m. fl. (Rigsarkivet).
38. Jvf. note 37.
39. Tveite 407 ff. Kent 69. Asiatick kompagni. Inden- og udenlandske breve 1753-59, fol. 519-20, 435-36, 665, 677 m. fl.
40. Asiatick Kompagni. Inden- og udenlandske breve 1753-59, fol. 670-71. Jvf. note 37.
41. Kent 73. Beveridge, tabeller s. 296-97.
42. Holm bd. 3, 532, 536. Den stigende norske del af skibsfarten fremgår også af Inspector General's Ledgers. Jvf. desuden s. 55.
43. Jvf. debat herom i Econ. Hist. Rev. 2nd Series II (1949) 152-61, samme III (1950) 219-28, samme IV (1951) 231-42, samme XIV no. 1 (1961) 254-74, samme XIV no. 3 (1962) 446-68.
44. Econ. Hist. Rev. Second Series vol. XIV no. 3 (1962) 461. Om betalingsforholdene i 1730'erne se tillige K. Glamanns i note 19 nævnte værk.
45. Customs 17 no. 12. Thomas Irving: Notes to the Inspector General of Imports and Exports' »State of the Navigation, Commerce and Revenue« for 1790, Customs 17/12. Om fremvæksten af Hamborgs vare- og vekselhandel se Büsch 171 ff, 178 f.

*Revolutions- og Napoleonskrigene
Transithandel over Slesvig-Holsten*

1. Macpherson III og IV for årene 1794, 1796, 1798, 1800. Customs 17 nr. 16, 24, 25, 26, 27, 28, 29. Der er betydelige forskelle mellem eksporttallene (men ikke importtallene) hos C. Moreau: State of the Trade of Great Britain with all Parts of the World (1822) på den ene side og Macpherson og State of the Trade, Navigation and Commerce (Customs 17) på den anden for årene 1796–1805. 1794 og årene 1806 og 1807 er derimod identiske.
2. Schumpeter 15.
3. Samme 17.
4. Samme 17.
5. Macpherson IV 381, 440.
6. Holm bd. 7, 123, 201. Linvald 183. Se desuden herom Hist. tidsskr. 8. rk. 6. bd. (1915–17) 448 ff.
7. Customs 17 nr. 26, 27, 28, 29.
8. Customs 17 nr. 24, 25, 26.
9. Schumpeter 34. Jvf. desuden note 8.
10. Schumpeter 34, jvf. note 8.
11. Schumpeter 34, jvf. note 8.
12. Schumpeter 34, jvf. note 8.
13. Schumpeter 28, jvf. note 8.
14. Schumpeter 43, jvf. note 8.
15. Customs 17 nr. 24, 25, 26.
16. Customs 17 nr. 16 og 24.
17. Schumpeter 61. Customs 17 nr. 24, 25, 26, 27.
18. Schumpeter 62. Customs 17 nr. 26.
19. Jvf. note 18.
20. Customs 17 nr. 24, 25, 26.
21. Schumpeter 59.
22. Samme 59.
23. Customs 17 nr. 26, 27, 28, 29.
24. Linvald 187.
25. Om denne se Sveistrup og Willerslev: Den danske sukkerhandel 128 ff. Danmarks riges historie V 688 ff, se tillige 665 f.
26. C. Moreau: State of the Trade of Great Britain with all Parts of the World (1822) (tabeller). Moreau angiver for årene 1796–1805 noget lavere eksporttal end de s. 75 anførte. Differencen synes at skyldes forskellig placering af

prisevarerne. Moreau angiver eksporten til Danmark-Norge således:

	£	
1796	411000	
1798	401000	
1800	417000	
1802	427000	
1803	1684000	
1804	3776000	
1805	4360000	

Korneksporten indtil 1864

- 1a. Aa. Rasch: Dansk toldpolitik 320 ff.
- 1b. Danske traktater efter 1800. Anden samling. Handels- og andre traktater. Første bind 1800–1863. Udgivet på udenrigsministeriets foranstaltning (1874) 32 ff.
- 1c. Svend Aage Hansen: Pengevæsen og kredit 1813–60 udgivet af Kreditforeningen af Grundejere i Fyns stift (1960) 74. Marcus Rubin: Frederik VI's tid (1895) 133, 403.
2. W. Scharling og V. Falbe-Hansen: Danmarks statistik III 461, II 139 f. Jvf. i øvrigt s. 85.
3. V. Falbe-Hansen: Stavnsbåndsløsningen og landboreformerne bd. 2 (1889) 15 f. Pengevæsen og kredit 73.
4. Pengevæsen og kredit 73. G. R. Porter: The Progress of the Nation (1847) 140.
5. Danmarks stat. II 139.
6. Danmarks stat. II 140. Nathanson 721, 807 ff.
7. Jvf. s. 51 f.
8. Handwörterbuch der Staatswissenschaften IV (1900) 312, 308.
9. Pengevæsen og kredit 72. Fra Simon Kuznetz: Toward a Theory of Economic Growth. Duplikeret værk udsendt af »The John Hopkins University« (1956) 147.
10. Michael G. Mullhall: Mullhall's Dictionary of Statistics (1886) 225.
11. William Scharling: Handels og toldpolitik (1905) 200 f.
12. V. Falbe-Hansen: Stavnsbåndsløsningen og landboreformerne 2, 16. Scharling: Handels- og toldpolitik 202.
13. Scharling: Handels- og toldpolitik 215 f.
14. Falbe-Hansen: Stavnsbåndsløsningen 40.

15. Rubin: Fr. VI's tid 129. Stat. tabelværk 4. hft. 1830-39, I, 7. hft. 1840, V, 8. hft. 1841-42, VII, 9. hft. 1843, 21. Derefter samme sidetal som i note 16.
16. Rubin: Fr. VI's tid 129 f. Stat. tabelværk 4. hft. 1830-39 I, V, 7. hft. 1840, V, 9. 8. hft. 1841-42 VII, 65. 9. hft. 1843 21, 22. 12. hft. 1844 196-99. 14. hft. 1845 310-15. 15. hft. 1846, 116-17. 16. hft. 1847, 116-17.
17. Carl Johs. Fuchs: Der englische Getreidehandel und seine Organization. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 54. Neue Folge 20, 15.
18. Samme 15.
19. Scharling: Handels- og toldpolitik 228.
20. Scharling: Handels- og toldpolitik 229, 241.
21. Fuchs 17. Jvf. note 17.
22. Mullhall 225.
23. Pengevæsen og kredit 72.
24. Stat. meddelelser 4-15-1. Jens War-
ming: Håndbog i Danmarks statistik (1913) 115 f.
25. Stat. tabelværk 12. hft. 1844 196-199, 14. hft. 1845, 310-315. 15. hft. 1846 116-117. 16. hft. 1847 116-117. 18. hft. 1848 69-70. 19. hft. 1849 70-71. 20. hft. 1850 77-78. 21. hft. 1851 85-86. Ny række 8. bd. 1852 218-221. Ny række 10. bd. 1853 34-35. Ny række 11. bd. 1854 34-35. Ny række 13. bd. 1855 34-35. Ny række 14. bd. 1856 34-35. Ny række 16. bd. 1857 34-35. Ny række 19. bd. 1858 34-35. Ny række 21. bd. 1859 34-35. Ny række 22. bd. 1860 34-35. Ny række 23. bd. 1861 34-35. Ny række 25. bd. 1862 36-39. Ny række 26. bd. 1863 36-37.
26. Danmarks stat. II 201 ff.
27. Jvf. s. 323, note 17.
28. Jvf. materiale i note 25.

Kongeriget og hertugdømmerne

1. Rubin: Fr. VI's tid 129 ff. Statistisk tabelværk 4. hft. (1841) VI.
2. Beregnet på grundlag af tal fra Stat. tabelværk 4. hft. 1838, I 6, ibidem 1839, I 15. 7. hft. 1840, I 4 og 9. 8. hft. 1841, I 42 og 1842, I 64. 9. hft. 1843, B. I 22. 12. hft. 1844, 196-199. 14. hft. 1845, 310-315. 15. hft. 1846, 116-117. 16. hft. 1847, 116-117.
3. Stat. tabelværk 16. hft. 1847, 116-117. 18. hft. 1848, 69-70. 19. hft. 1849, 70-71. 20. hft. 1850, 77-78. 21. hft. 1851, 85-86. Ny række 8. bd. 1852, 218-221, 10. bd. 1853, 34-45, 11. bd. 1854, 34-35.
4. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk 4. hft. V 1830-39, 15 1838, 42 1839. 7. hft. 1840, 9. 8. hft. 1841, 43, 8. hft. 1842, 65. 9. hft. 1843, 23. Herefter hviler beregningen på samme materiale som i note 25 foranstående.

Det engelske kornmarked 1827-65

1. Thomas Tooke: History of Prices VI (1857) 451. Tables of the Revenue, Population and Commerce of the United Kingdom part IV 1834, 95-96, samme V 1835, 74-75, VI 1836, 75, VII 1837, 80-81, VIII 1838, 102-103, IX 1839, 94-95, X 1840, 90-91, XI 1841, 96-97, XII 1842, 88-89, XIV 1844, 84-85, XV 1845, 86-87, XVI 1846, 96-97, XVII 1847, 92-93, XVIII 1848, 92-93, XIX 1849, 98-99, XX 1850, 102-03, Annual Statement of the Trade and Navigation of the United Kingdom with Foreign Countries and British Possessions 1855, 202-204, 205-214, 222-224, 233-257, 286-288. Tables of the Revenue, Population and Commerce etc. part XXI 114-115, XXII 1852, 116-117. Annual Statement etc. 1859, 264-324. Samme 1856, 56-57, 1857, 58, 1858, 60, 1862, 210-354, 85, 1865, 218-398, 91, 1861, 59, 1863, 87, 1864, 91.
2. Jvf. note 1.
3. Jvf. note 1.
4. Jvf. note 1.
5. Jvf. note 1.
6. Jvf. note 1.
7. Beregnet på grundlag af Trade and Navigation of the United Kingdom with foreign Countries and British Possessions 1858, 13 og 266 (computed real

value). Samme 1859, 15 og 271, 1863, 17 og 216, 1865, 17 og 225.

Animalske produkter

1. Rubin: Fr. VI's tid 131. Stat. tabelværk 4. hft. VII 1830-39 smør, samme III og VIII flæsk. Samme IX og 57 levende kreaturer. Samme VIII slagtet kød, samme 10 uld, samme 10 huder og skind.
2. Stat. tabelværk 4. hft. 1838, 20, 24, 1839, 48, 52. 7. hft. 1840, 18. 12. hft. 1844, 168-169, 192-193, 222-227, 228-229, 240-43. 14. hft. 1845, 280-81, 306-309, 342-47, 348-349, 362-363. 15. hft. 1846, 104, 114-115, 129-131, 137. 16. hft. 1847, 103, 114, 131-133, 140. 18. hft. 1848, 63, 69, 77-78, 81. 19. hft. 1849, 64, 69, 78-79, 83. 20. hft. 1850, 71, 76-77, 84-85, 89. 21. hft. 1851, 77, 84, 94-95, 96. Ny række 13. bd. 1855, 30-31, 34-35, 40-41, 42-43. 14. bd. 1856, 30-31, 34-35, 40-41, 42-43. 16. bd. 1857, 30-31, 34-35, 38-41. 23. bd. 1861, 30-31, 34-35, 40-41, 42-43. 25. bd. 1862, 32-33, 36-37, 42-43, 46-47. 26. bd. 1863, 32-33, 36-37, 42-43, 44-45.
3. Beregnet på samme materiale som note 2.
4. Scharling: Handels- og toldpolitik 243.
5. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk 4. hft. 1839, 57. 7. hft. 1840, 20. 8. hft. 1841, 52. 8. hft. 1842, 74. 9. hft. 1843, 32. 12. hft. 1844, 164-165, 182-185. 14. hft. 1845, 276-277, 296-299. 15. hft. 1846, 102, 110. 16. hft. 1847, 101, 110. 18. hft. 1848, 62, 66. 19. hft. 1849, 63, 67. 20. hft. 1850, 70, 74. 21. hft. 1851, 76, 81. Ny række 8. bd. 1852, 188, 204-205. 10. bd. 1853, 28-29, 32-33. 11. bd. 1854, 30-31, 32-33. 13. bd. 1855, 30-31, 32-33. 14. bd. 1856, 28-29, 32-33. 16. bd. 1857, 28-29, 32-33. 19. bd. 1858, 28-29, 32-33. 21. bd. 1859, 28-29, 32-33. 22. bd. 1860, 30-33. 23. bd. 1861, 30-33. 25. bd. 1862, 32-35. 26. bd. 1863, 32-35.
6. Beregnet på grundlag af Annual Statement of the Trade and Navigation of the United Kingdom with Foreign

- Countries and British Possessions. 1855, 11, 207 (computed real value). 1859, 12, 271. 1863, 17, 216. 1864, 14, 231.
7. Beregnet på samme talmateriale som nævnt i note 6 (computed real value).
 8. Annual Statement etc. 1857 10, 258. 1859 12, 271. 1863, 14, 216. 1865, 14, 225.

Eksporthandelens organisation 1814-64

1. Stat. tabelværk 3. hft. 1834, 1. afd. 171. Samme 2. afd. 1837, 171. 9. hft. A 1843, 67. 12. hft. 1844, 394. 14. hft. 1845, 526. 15. hft. 1846, 186. 16. hft. 1847, 191. 18. hft. 1848, 113. 19. hft. 1849, 114. 20. hft. 1850, 120. 21. hft. 1851, 143-144. Ny række 8. bd. 1852, 313-315. 10. bd. 1853, 63. 11. bd. 1854, 67. 13. bd. 1855, 69. 14. bd. 1856, 65. 16. bd. 1857, 67. 19. bd. 1858, 71. 21. bd. 1859, 71. 22. bd. 1860, 73. 23. bd. 1861, 73. 25. bd. 1862, 77. 26. bd. 1863, 64.
2. Stat. tabelværk, samme bind og sidetal som i note 1 samt Ny række 14. bd. 1856, 65 og 139. 23. bd. 1861, 73 og 147. 3. rk. 6. bd. 1864/65 58 og 89. For de 3 sidste årstals vedkommende angiver det sidste tal eksporten fra København, der trukket fra totalen giver provinstallene.
3. Stat. tabelværk samme bd. og sidetal som note 1 og 2.
4. V. Falbe-Hansen: Stavnsbåndsløsningen og landboreformerne bd. 2, 17.
5. C. F. Tietgen: Erindringer og optegnelser (1904) 188.
6. Konsulaternes skibslist. Liste over danske skibe som har betalt konsulatsafgifter i London fra 10. aug. 1816 til 31. dec. 1817. Liste over danske skibe der har betalt konsulatsafgifter i de under Londons konsulat liggende havne fra 16. januar 1816 til 31. dec. 1817 (Liverpool, Bristol, Guernsey, Harwich, Newcastle, Hull).
Fortegnelse over de til og fra Hull ankommende og afgående danske skibe fra 1. jan. til 1. juli 1828 (Hull, Grimsby, Newcastle).
Liste over ankomne og afgangne skibe

- i det mig allernådigst anbedroede konsulats district fra 1. jan. til 31. juli 1828. (Leith).
- Fortegnelse over de i tredie quartal 1828 til og fra New Castle ankomne og afgåede danske skibe.
- Fortegnelse over de i tredie quartal 1828 til og fra Hull ankomne og afgåede danske skibe (Hull og Grimsby).
- Fjerde quartals rapport over de til og fra Hull ankomne og afgåede danske skibe 1828. (Hull, New Castle, Grimsby).
- Konsulatsskibslister 1840, 1850, 1857 og 1863.
- Som det fremgår af ovenstående er listerne fra årene 1818 og 1828 ikke komplette. De eksisterende skibslister for andre år før 1840 er endnu mere fragmentariske. Materialet er i det hele lidt usikkert. F. eks. passer angivelsen af skibe afgået fra London til New Castle ikke med det antal skibe man i New Castle angiver er kommet fra London i de enkelte år, og der er oftest en stor differens. Selv med de ovenfor anførte lakuner og unøjagtigheder afslører materialet dog de bredere strukturer. Oplysningerne om skibenes hjemsted giver f. eks. ikke anledning til de mange fejl som angivelse af næstfølgende bestemmelsessted har forårsaget.
7. Jvf. note 13.
 8. V. Falbe-Hansen: Stavnsbåndsløsningen og landboreformerne bd. 2, 17.
 9. Pengevæsen og kredit 91 f. Axel Rubow: Nationalbankens historie 1818-78 (1918) 216.
 10. Pengevæsen og kredit 125 ff.
 11. Fuchs 14, 16. Jvf. s. 319 note 17.
 12. Nordisk Handels- og Skibsfarts-Tidende nr. 88, 17/4 1848 s. 3 (Hamborgs kornmarked). Angående salg i Hamborg af korn ab Danmark se eksempelvis nr. 50 3/3 1848 s. 3 (Hamborgs kornmarked), nr. 52 6/3 1848 s. 3 (Hamborgs kornmarked), nr. 59 14/3 1848 (Hamborgs kornmarked), nr. 62 17/3 1848 s. 2 (Hamborgs kornmarked), nr. 84 12/4 1848 (Hamborgs kornmarked), nr. 138 21/6 1848 s. 3 (Hamborgs kornmarked).
 13. Fuchs 26 ff.
 14. Danmarks stat. III 309, 310. Einar Cohn: Privatbanken I halvbind (1957) 38 f. Pengevæsen og kredit 100. Rubow: Nationalbankens historie 1818-78 (1918) 353.
 15. Danmarks stat. III 466. Pengevæsen og kredit 130. Axel Nielsen: Bankpolitik I (1923) 305.
 16. Jul. Schovelin: Fra det gamle handelshus (1929) 37, 40 f. Tage Heft: Købmænd i 100 år (1942) 21 f, 26. Elias B. Muus' arkiv i Erhvervsarkivet: Hovedbøger 1841-46, 1845-49, 1852-55, 1854-59. Indkomne breve f. eks. fra B. Bruun 23/7 1842, Jacob Ph. Ree. f. eks. 13/6, 21/6, 24/6, 28/6, 1/7, 12/7, 15/7, 18/7 1842 m. fl. Amsel Jacob Ree 24/5, 17/6, 30/8, 21/10, 29/11 1842 m. fl. Kopibøger 1846. J. C. A. Mestern 501, 505, 514, 540, 545, 559 f, 588, 611, 631 f, 747, 759, 773, 784, 787, 798, 834, 853, 871, 882, 888, 1124 m. fl. Samme Robinow und Söhne 578 f, 617, 725, 827, 958, 1069, 1092 m. fl. Engelske forbindelser samme 526, 539, 555, 558, 609, 720 f. Kopibøger 1858, J. C. A. Mestern 1888 f, 1919, 1928, 1961, 2271, 2617. I brev til Begbie, Young and Begbie's, Kopibog 1858 1963 anfører Muus, at Mestern er hans personlige agent i kornhandel på udlandet, og at ordrer m. m. må indgå gennem ham.
 17. Jvf. henvisningerne til Elias B. Muus' arkiv note 16.
 18. Danmarks stat. III 479.
 19. Pengevæsen og kredit 178. Rubow: Nationalbankens historie 244 f.
 20. Rubow: Nationalbankens historie I 246.
 21. Samme I 246.
 22. Danmarks stat. III 331.
 23. Fuchs 16, 20 f. Jvf. s. 319 note 17.
 24. Harald Faber: Danske og Norske i London (1915) 153 ff.
 25. Samme.
 26. Samme.
 27. Samme.
 28. Schovelin: Fra det gamle handelshus 76.

29. Firmaet Chr. Simoni, Ålborg. 100 års jubilæum 1836 – 6 januar – 1936. Ved P. C. Knudsen 27 ff.
30. K. A. Gerlach: Dänemarks Stellung in der Weltwirtschaft (1911) i »Probleme der Weltwirtschaft« III 84.
31. Pengevæsen og kredit 94, 170, 146 f.
32. Schovelin: Fra det gamle handelshus 38, 76.
33. Pengevæsen og kredit 146 ff.
34. Danmarks stat. III 472.
35. Pengevæsen og kredit 133.
36. Pengevæsen og kredit 133. Willerslev: Studier i dansk industrihistorie (1952) 196.
37. Pengevæsen og kredit 133 ff.

Den direkte import

1. Jvf. s. 320 note 1–3.
2. Se note 1.
3. Se note 1.
4. Se note 1.
5. Jvf. Tillæg s. 252 note 54.
6. A. Bergsøe: Den danske stats statistik bd. 2 (1847) 585.
7. Pengevæsen og kredit 100 f. Rubow: Nationalbankens historie 353 f, 310. Marius Vibæk: Den unge Tietgen (1929) 102.
8. Angående den følgende beskrivelse af kul- og jernhandelens organisation se Tillæg s. 241 ff med noter.

England – Hamborg – Danmark

1. Pengevæsen og kredit 124 ff, 128.
2. Danmarks stat. III 465, 466.
3. Jvf. s. 321 note 16. Elias B. Muus' arkiv. Indkomne breve Heinrich Conrad Donner 1843 7/4, 11/4.
4. Jvf. note 2.
5. Nationaløkonomisk tidsskrift bd. 83 (1945) 148.
6. Bergsøe bd. 2, 579.
7. 1843–10. oktober–1943. Træk af et dansk handelshus' (Seidelin) historie gennem hundrede år (1943) 22.
8. Marius Vibæk: Den unge Tietgen 100 ff.
9. Tables of the Revenue, Population and Commerce of the United Kingdom and its Dependencies 1820–53. Annual

- Statement of the Trade and Navigation of the United Kingdom with Foreign Countries and British Possessions 1854–70.
10. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk 12. hft. 1844, 122–123. 14. hft. 1845, 226–227. 15. hft. 1846, 78. 16. hft. 1847, 77. Ny række 11. bd. 1854, 18–19. 13. bd. 1855, 18–19. 14. bd. 1856, 18–19. 16. bd. 1857, 18–19. 19. bd. 1858, 18–19. 21. bd. 1859, 18–19. 22. bd. 1860, 18–19, 23. bd. 1861, 18–19. 25. bd. 1862, 20–21.
11. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk 12. hft. 1844, 56–63. 14. hft. 1845, 146–153. 15. hft. 1846, 43–45. 16. hft. 1847, 42–44. Ny række 11. bd. 1854, 10–11. 13. bd. 1855, 10–11. 14. bd. 1856, 10–11. 16. bd. 1857, 10–11. 19. bd. 1858, 10–11. 21. bd. 1859, 10–11. 22. bd. 1860, 10–11. 23. bd. 1861, 10–11. 25. bd. 1862, 10–11.
12. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk samme bd. og sider som i note 11.
13. Stat. tabelværk 18. hft. 1848, VI, VII tabel E og F.
14. Kjeld Winding: Frihandelsproblemet i Danmark (1959) 171.
15. Tables of the Revenue, Population and Commerce of the U. K. part III 1820–33 (1834) 558.
16. Tables of the Revenue, Population and Commerce 1820–50.
17. Jvf. note 5.
18. Stat. tabelværk 12. hft. 1844, 126, 64, 268.
19. Annual Statement of the Trade and Navigation of the United Kingdom 1854–60.
20. Danmarks stat. III 479. Angående statistikken se Winding: Frihandelsproblemet i Danmark 35 ff. Jvf. note 14.
21. Beregnet på grundlag af tal fra Annual Statement of the Trade and Navigation of the U. K. 1841–60. Jvf. s. 114.
22. Nationaløkonomisk tidsskrift bd. 83, 1945, 180 f.

Kornsalsperiodens betydning

1. Pengevæsen og kredit 74. Rubin: Fr. VI's tid 133 og 403.

2. Einar Cohn: Privatbanken i Kjøbenhavn gennem hundrede år I (1957) 302. Jvf. redegørelse for talmaterialets grundlag samme sted.
 3. Jvf. s. 89 og 132.
 4. Pengevæsen og kredit 74. Kornhøsten er i dette værk beregnet på grundlag af oplysninger i Danmarks stat. II 185. Kornpriserne er taget fra Stat. meddelelser 4. rk. 15. bd. 1. hft. (Kapiteltakster i ældre og nyere tid) (1904) 116.
 5. Pengevæsen og kredit 74. Handwörterbuch der Staatswissenschaften (1926) (Getreide).
 6. Danmarks stat. II 135 ff, 139.
 7. A. F. Bergsøe: Den danske stats statistik bd. 2, 153.
 8. Samme bd. 2, 154.
 9. Samme bd. 2, 144 f. H. Hertel: Det kgl. danske landhusholdningsselskabs historie I (1920) 367 f.
 10. Bergsøe bd. 2, 144 ff, 153 f. Danmarks stat. II 136 ff, 186 ff. Samme III 474 f. Axel Nielsen: Dänische Wirtschaftsgeschichte 396 ff.
 11. K. Hansen (red.): Det danske landbrugs historie V (1934-45) 290. Stat. tabelværk V litra C nr. 4. Landbrugsforholdene i Danmark siden midten af det 19. århundrede (1911) 72 ff.
 12. R. Willerslev: Studier i dansk industrihistorie 1850-1880, 180. Journal of the Royal Statistical Society XLIX (1886). Sauerbeck: On Prices of Commodities and the Precious Metals.
 13. Pengevæsen og kredit 83. Angående index for de enkelte varer se dette værk 232, 233. Prismaterialet hviler på Th. Tooke und W. Newmarch: Die Geschichte und Bestimmung der Preise während der Jahre 1793-1857 I-II (1858). Wholesale and Retail Prices (London 1903). Jørgen Pedersen og O. Strange Petersen: An Analysis of Price Behaviour (1938). Vægtfordelingen er udarbejdet på grundlag af oplysninger om Danmarks udenrigshandel 1855 i Stat. tabelværk ny række 13 bd.
 14. Willerslev: Studier i dansk industrihistorie 183 ff. Sauerbeck: On Prices of Commodities and the Precious Metals. Journal of the Royal Statistical Society XLIX (1886).
 15. Willerslev: Studier i dansk industrihistorie 183. Danmarks stat. I 750, III 526.
 16. Willerslev: Studier i dansk industrihistorie 184 ff.
 17. Annual Statement of the Trade and Navigation of United Kingdom with Foreign Countries and British Possessions 1858, 267-268, 1859, 271-273, 1862, 216-217, 1865, 225-226. 1870, 201-202.
 18. Jvf. note 17.
 19. Willerslev: Studier i dansk industrihistorie 186.
 20. Samme 188.
 21. Samme 193.
 22. Samme 192.
- Gradvis overgang til animalsk eksport
1860-75*
1. Danmarks stat. II 207 f.
 2. H. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark (1917) 106.
 3. Danmarks stat. II 209.
 4. H. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark 112, 308 f.
 5. Danmarks stat. II 213. H. Hertel: Det kgl. danske landhusholdningsselskabs historie II (1920) 183.
 6. W. Scharling: Handels- og toldpolitik 243.
 7. Jesper Madsen: Studehandelens historie (1908) 43.
 8. Samme 44 f, 59. Hertel: Det kgl. danske landhusholdningsselskabs historie I 349. Vagn Dybdahl: Hans Broge og det jyske landbrug. Jyske Samlinger 5 rk. VII bd. 1946-47.
 9. Sauerbeck: On Prices of Commodities and the Precious Metals. Journal of the Royal Statistical Society vol. XLIX (1886) 616.
 10. K. Hansen V 285.
 11. Danmarks stat. II 212.
 12. Beregnet på grundlag af samme talmateriale som anført i note 13.
 13. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk 3. rk. 17. bd. 1869-70, XX-XXVII

- (Indledningen). Samme række 19. bd. 1870-71, XVI, 33. bd. 1876, XVII-XXII.
14. Beregnet af samme talmateriale som anført i note 13.

Esbjerg havn - vejen mod vest

1. Hertel: Det kgl. danske landhusholdningsselskab I 352.
2. Samme 352 f.
3. Vagn Dybdahl: Hans Broge og det jyske landbrug. Jyske Samlinger 5 rk. VII bd. 1946/47, 104. J. Schovelin: Det forenede dampskibsselskab 1866-91 (1891) 63 f.
4. De danske Statsbaner 1847-1947 (1947) 63 ff.
5. De danske Statsbaner 117, 121. Stat. tabelværk 5. rk. litra D nr. 31 (Andet hæfte) 1913, 51*.
6. J. Schovelin: Det forenede Dampskibsselskab 66 ff.

Kvægeksperten

1. Stat. tabelværk Ny rk. 23. bd. 1861, 32-33. 25. bd. 1862, 34-35. 26. bd. 1863, 34-35. 3. rk. 6 bd. 1864-65, 24-25. 1865-74 bd. og pag. som nævnt s. 323 note 13. Derefter 3. rk. 30. bd. 1874, 40-41. Samme rk. 31 bd. 1875, 42-43. 33. bd. 1876, 40-41.
2. Hertel: Det kgl. danske landhusholdningsselskabs historie II 184 ff.
3. Stat. tabelværk 4. rk. litra D 1877 nr. 1, 40-41. Samme række og litra nr. 2 1878, 44-45, nr. 3 1879, 44-45, nr. 4 1880, 48-49, nr. 5 1881, 48-49, nr. 6 1882, 48-49, nr. 7 b 1883, 48-49, nr. 8 b 1884, 48-49, nr. 9 b 1885, 48-49, nr. 10 b 1886, 48-49, nr. 12 1887, 48-49, nr. 14 1888, 48-49, nr. 16 1889, 48-49, nr. 18 1890, 48-49, nr. 20 1891, 50-51.
4. Hertel: Det kgl. danske landhusholdningsselskabs historie II 197 f.
5. Journal of the Royal Statistical Society LXXII (1909) 356, 362.
6. Handelsberetning udgivet af Grosserer-Societetets Komité 1891, 8 f, 61. 1892 14.

7. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk 3. rk. 19. bd. 1870-71, XVI-XVII 3. rk. 33. bd. 1876, XVIII-XXII. Ole Bus Henriksen og Anders Ølgård: Danmarks udenrigshandel 1874-1958 (1960) tabel I (3), 40 og tabel 4. 1 (5) (6), 54.

*Den tidlige smørekseport
Perioden 1860-80*

1. Stat. tabelværk 3 rk. 17. bd. 1869/70, XX-XXI og beregninger på grundlag heraf. Samme 3. rk. 33. bd. 1876, XVIII-XXII. 4. rk. litra D. nr. 3 1879, XLII-XLIII.
2. Stat. tabelværk 3. rk. 6. bd. 1864-65, 32-33. Samme række 7. bd. 1865-66, 34-35, 8. bd. 1866-67, 34-35, 13. bd. 1867-68, 52-53, 16. bd. 1868-69, 54-55, 17. bd. 1869-70, 54-55, 19. bd. 1870-71, 54-55, 20. bd. 1871-72, 54-55, 26. bd. 1872-73, 54-55, 28. bd. 1873-74, 54-55, 30. bd. 1874, 56-57. 4. rk. litra D nr. 3 1879, II-XIII og LXVIII.
3. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark 111.
4. Samme 112. K. Hansen IV 240 ff.
5. Samme 112 f. Jyske Samlinger 5 VII 63 f.
6. Hertel: Det kgl. danske Landhusholdningsselskab II 145 ff.
7. Salmonsens leksikon VIII 195. K. Hansen IV 269 f.
8. Om smørrets tilvirkning og smørudstillinger i denne periode se Jyske Samlinger 5 VII 66 ff. K. Hansen IV 271 ff.
9. Hertel: Det kgl. danske landhusholdningsselskabs historie II 148.
10. Salmonsens leksikon XV (1923) 314.
11. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark 114.
12. A. Axelsen Drejer: Den danske Andelsbevægelse (1929) 128.
13. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark 122.

Landbrugskrisen

Den totale omlægning til animalsk eksport

1. Anders Ølgård: Long Term Trends in Prices and Internal and External Terms

- of Trade in Denmark from 1875 to 1955 (1959) 26 f. Duplikeret afhandling.
2. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk 4. rk. litra D. nr. 3 1879, XLII–XLIII. Samme række og litra nr. 8 b 1884, LXX–LXXI, nr. 16 1889 XCII–XCIII, nr. 26 1894, LXXXVI–LXXXVII.
 3. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk 4. rk. litra D. nr. 3 1879, XLII–XLIII og XLVI–XLVIII. Samme række og litra nr. 8 b 1884 LXX–LXXI og LXXXVIII–LXXX, nr. 16 1889, XCII–XCIII og XCV–XCVI, nr. 26 1894 LXXXVI–LXXXVII og LXXXIX–XCII, nr. 30 1896, 37*, 5. rk. litra D. nr. 4. 1898 16*. Samme række og litra nr. 6 1899 20* og 45*.

*Danmarks særlige forudsætninger
som landbrugsland*

1. Gustav Sundbärg: *Aperçus Statistiques internationaux* (1906) 182, 191, 199.
 2. *Statistisk tidskrift. Utgifven af Kungl. Statistiska Centralbyrån.* (1903) 343. Samme 1908.
 3. Se note 2.
 4. Stat. tabelværk 5 hft. 1837 IV. Samme 3. rk. 3. bd. 1861 XV, 3. rk. 24. bd. 1871, 132. 4. rk. litra C. nr. 3 1881, 132. 4. rk. litra C. nr. 8, 1893, 135. Stat. årbog 1904, 46. Samme 1914, 50.
 5. Beregnet på samme materiale som nævnt i note 4 samt Stat. tabelværk 5. rk. litra A. nr. 5 1901 10 (Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. årh.). Stat. årbog 1904, 9 og Stat. årbog 1914, 3, 50.
 6. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk 4. rk. litra C. nr. 6 134 (Kreaturtællingen 1888). Samme 4. rk. litra C. nr. 8 1893 (Kreaturtællingen). Samme 5. rk. litra A. nr. 5 1901 15 tabel 7 (Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. årh.) og 16, tabel 8 (landdistrikternes befolkningstal interpoleret på baggrund af disse tabeller). Stat. årbog 1904, 46. Stat. tabelværk 5. rk. litra C. nr. 5 30* (Kreaturtællingen 1909). Stat. årbog 1914, 50. Samme 1920, 5 tabel 5. (Befolkningsstallene for landbe-
- folkningen 1903, 1909 og 1914 interpoleret herfra).
7. Danmarks stat. II, 418–19. Stat. tabelværk 5. rk. litra C. nr. 5 1909 18* (Kreaturtællingen). Sundbärg: *Aperçus Statistiques internationaux* (1906) 229.
 8. Beregnet på grundlag af samme talmateriale som nævnt i note 4 for 1837, 1861 og 1871 samt Stat. tabelværk 5. rk. litra A nr. 5 tabel 1, 10 (Befolkningsudviklingen i Danmark i det 19. årh.).

Smørcksporten

Det store gennembrud

1. Hertel: *Andelsbevægelsen i Danmark* 115. *Salmonsens IV*, 713. *K. Hansen IV* 339 ff.
2. *K. Hansen IV* 341.
3. Hertel: *Andelsbevægelsen i Danmark* 128 ff. *K. Hansen IV* 342 ff.
4. Hertel: *Andelsbevægelsen i Danmark* 137.
5. Einar Cohn: *Privatbanken i København I* 245 f.
6. Zelman Lando: *Der dänische Buttergrosshandel* (1923) 5. *K. Hansen IV*, 326 f.
7. Se note 6.
8. *Jyske Samlinger* 5. rk. VII bd. 100.
9. *K. Hansen IV*, 276 f.
10. *Danske konsulenter vedrørende landbrug, havebrug, husholdning m. m.* (1931) 5 ff. 12. *K. Hansen V* 442 f.
11. Hertel: *Andelsbevægelsen i Danmark* 380. *K. Hansen IV* 360 ff.
12. Hertel: *Andelsbevægelsen i Danmark* 381, 382 ff, 387 f, 392, 394, 397, 398.
13. *K. Hansen III* 572.
14. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk 5. rk. litra D. nr. 8 1900, 49. Samme række nr. 10 1901, 2 og 140, nr. 12 1902, 2 og 140. Nr. 14 1903, 2 og 141, nr. 16. 1904, 2 og 141, nr. 18 1905, 4 og 148, nr. 20 1906, 4 og 149, nr. 22 1907, 4 og 149, nr. 24 1908, 4 og 149, nr. 26 1909, 4 og 170, nr. 28 1910, 3 og 180–181, nr. 29 2 hft. 1911, 10* 29* 36*, nr. 30 1912, 10* 35* 43*, nr. 31, 2. hft. 1913, 12* 40* 48*, nr. 32 1914, 3 og 213–14.

15. Tabellens deling skyldes, at specialhandlernes først eksisterer fra 1897. Stat. tabelværk 4. rk. litra D nr. 8 b, XXIX, LXXI. Samme række og litra nr. 16 1889, LIII, XCIII. Nr. 26 1894, XLVII, LXXXVII. 5. rk. litra D nr. 6 1899, 16*, 20*, 21*. Samme række og litra nr. 12 1902, 14*-15*. Nr. 16 1904, 16*-17*. Nr. 22 1907, 14-15*. Nr. 26 1909, 6*, 14*-15*. Nr. 30 1912, 12*-13*. Nr. 31 1913, 6*, 12*-13*. Nr. 32 1914, 1, 2-9.

Det britiske levnedsmiddelmarked

Forbrugets forskydning

1. Stat. tabelværk V litra A nr. 5, 163.
2. Se note 1.
3. Statistiska öfversiktstabeller för olika länder. I Statistisk tidskrift. Utgifven af Kungl. statistiska centralbyrån (1900) 205, 206, 207. Samme (1902) 256, 257.
4. Gennemsnit beregnet på grundlag af talmateriale i Lord Ernle: English Farming: Past and Present (1961) 510. Angående det britiske landbrug under krisen se bl. a. Third Report of the Royal Commission appointed to inquire into the Depression of Trade and Industry (1886) 23-75.
5. Augustus D. Webb: The New Dictionary of Statistics (1911) 281.
6. Annual Statement of The Trade and Navigation of the United Kingdom 1881, 1900 og 1913.

Det britiske smormarked

1. Lando 78.
2. Handelsberetning udgivet af Grosserer Societetets Komité 1905, 161 ff. Lord Ernle: English Farming Past and Present 375, 389.
3. Lando 162 f.
4. Gerlach 246 f, 249, 252.
5. Lando 82, Gerlach 247.
6. Gerlach 248.
7. G. Sundbärg: Aperçus Statistiques internationaux (1906) 229.
8. Gerlach 250-51 .
9. Lando 105.

Flæskeeksporten og kvalitetstilpasningen

1. A. Axelsen Drejer: Andelssvineslagterierne i Danmark 1887-1962 udgivet af De samvirkende danske andelssvineslagterier (1962) 14.
2. Andelsslagterierne 20.
3. Andelsslagterierne 20.
4. Andelsslagterierne 22.
5. Andelsslagterierne 22.
6. Andelsslagterierne 22 f. J. Neumann: Hamburgs Viehmärkte und Zentralschlachthof (1914) 34.
7. Andelsslagterierne 23.
8. Andelsslagterierne 24 ff.
9. Andelsslagterierne 34.
10. Andelsslagterierne 21.
11. Andelsslagterierne 21.
12. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark 218.
13. Andelsslagterierne 55, Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark 217.
14. Andelsslagterierne 22, 33.
15. Andelsslagterierne 34.
16. Journal of the Royal Statistical Society vol LXII (1909) 363.
17. Andelsslagterierne 35.
18. Andelsslagterierne 60.
19. Andelsslagterierne 60.
20. Andelsslagterierne 31, 54.
21. Importen af foderstoffer, se K. Hansen V 483.
22. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk 5. rk. litra A nr. 5, 10, tabel 1 (Befolkningsforholdene i Danmark, det 19. århundrede). Samme 5. hft., V (Kreaturtællingen pr. 1/7 1837). Samme 3. rk. 3. bd. 1861, IX (Kreaturholdet pr. 15/7 1861). Samme 3. rk. 24. bd. 1871, VII (Kreaturtællingen pr. 15/7 1871). Samme 4. rk. litra C nr. 3 1881, XII (Kreaturtællingen pr. 15/7 1881). Samme 4. rk. litra C nr. 8 1893, XXXI (Kreaturtællingen pr. 15/7 1893). Sundbärg: Aperçus statistiques internationaux 1906, 229. Stat. tabelværk 5. rk. litra C nr. 5 1909, 18* (Kreaturtællingen pr. 15/7 - 1909). Stat. årbog 1914, 3, 50.
23. Danmarks stat. II, 418-19. Sundbärg: Aperçus statistiques internationaux

- 1906, 229. Stat. tabelværk 5. rk. litra C. nr. 5, 18 * (Kreaturtællingen 1909).
24. Samme materiale som i note 23.
 25. Journal of the Royal Statistical Society LXXII (1909) 363.
 26. Andelsslagterierne 61.
 27. Gerlach 255.
 28. Andelsslagterierne 21, 32 f.
 29. Andelsslagterierne 32.
 30. Andelsslagterierne 51.
 31. Andelsslagterierne 32 f, 58.
 32. Andelsslagterierne 58.
 33. Andelsslagterierne 62 ff, 66.
 34. Andelsslagterierne 63 f.

Ægeksporten

1. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark 243.
2. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark 244 ff.
3. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark 246 f. Handelsberetning 1898, 213.
4. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark 249, 248, 253, 257 ff.
5. Andelsbevægelsen i Danmark 254.
6. Andelsbevægelsen i Danmark 254.
7. Handelsberetning 1905 182. Handelsberetning 1907, 42. Handelsberetning 1908, 130. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark 265.
8. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark 243, 260.
9. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk 4. rk. litra D nr. 30 1896, 18. Samme 5. rk. litra D nr. 2 1897, 2. Samme række og litra nr. 4 1898, 16 *. Nr. 6 1899, 45 *, 2. Nr. 8 1900, 2, 143. Nr. 10, 1901, 2, 140. Nr. 12 1902, 2, 140. Nr. 14 1903, 2, 141. Nr. 16 1904, 2, 141. Nr. 18 1905, 4, 148. Nr. 20 1906, 4, 149. Nr. 22 1907, 149. Nr. 24 1908, 4, 149. Nr. 26 1909, 4, 170. Nr. 28 1910, 3, 180-81. Nr. 30 1912, 12 *, 1910, 3, 180-81. Nr. 30 1912, 12 *, 35 *, 210-11. Nr. 31 hft. 2 1913, 8 *, 40 *, 212-213. Nr. 32 1914, 2, 213-14.
10. Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark 266.
11. Annual Statement of The Trade of the United Kingdom 1890, 1895, 1900, 1905, 1910, 1913.

Salg af smør og flæsk

Smørhandelen

1. Lando 16. K. Hansen IV 197 ff, 230 ff.
2. Lando 16. K. Hansen IV 314 f.
3. Lando 17.
4. Lando 22.
5. Lando 23, 25.
6. Lando 19.
7. Lando 21 f.
8. Lando 24.
9. Gerlach 234.
10. Lando 25.
11. Lando 32.
12. Lando 36 ff.
13. Gerlach 235.

Den danske smørtransithandel

1. Lando 46.
2. Lando 47.

Flæskehandelen

1. Andelsslagterierne 23.
2. Det kgl. danske landhusholdningsselskabs arkiv. Erhvervsarkivet. Journalsager 31/1889. Indberetning fra Harald Faber, London 13/1 1890. Samme, journalsager 38/30/1891, 130/1891. Ugeskrift for landmænd 11/9 1891.
3. Andelsslagterierne 376, Gerlach 253, Hertel: Andelsbevægelsen i Danmark 297 f.
4. Andelsslagterierne 67.
5. Andelsslagterierne 376.
6. Andelsslagterierne 100 f.

Dansk landbrugseksport

Nogle forudsætninger og vilkår

1. Stat. tabelværk 3. rk. 28. bd. 1873/74 IV. Samme række 30. bd. 1874 III-IV. 31. bd. 1875 III. 4. rk. litra D nr. 4 1880 IV-VI. Samme række og litra nr. 9 b 1885 XII-XIV. Nr. 18 1890 XXVI-XXVIII. Nr. 30 1896, 8*-9*. 5. rk. litra D nr. 8 1900, 11 *, 50*-51 * (tabel XIII). Samme række og litra nr. 18 1905, 7 * og 28 *. Nr. 28 1910, 6 *, 31 *. Nr. 31 1913, 9 *, 47 *.
2. Stat. tabelværk: 4. rk. litra D nr. 3

- 1879 XLVI–XLVIII. Samme række og litra nr. 8 b 1884 LXXVII–LXXX. Nr. 16 1889 XCIV–XCVIII. Nr. 26 1894 LXXXVIII–XC. Nr. 30 1896, 37*. 5. rk. litra D nr. 6 1899, 17* og 45*. Samme række og litra nr. 10 1901, 10–11*. Nr. 16 1904, 8*–9* og 141. Nr. 8 1900, 143–44. Nr. 10 1901, 140–141. Nr. 12 1902, 140–141. Nr. 14 1903, 141. Nr. 20 1906, 8*–9* og 149. Nr. 18 1905, 146–147. Nr. 22 1907, 149. Nr. 24 1908, 148–149. Nr. 26 1909, 10*–11*, 170. Nr. 28 1910, 12*, 24*, 180–181. Nr. 29 (2) 1911, 193–194. Nr. 30 (2) 1912, 12* og 35*, 210–211. Nr. 31 (2) 1913, 8*, 40*, 212–213. Nr. 32 1914, 2, 213–214.
3. Beregnet på grundlag af Einar Cohn: Privatbanken i Kjøbenhavn II halvbind bilag J. 545 og Bus Henriksen og Ølgård: Danmarks udenrigshandel 1874–1958 46–48.
 4. Gennemsnit beregnet på grundlag af Kjeld Bjerke og Niels Ussing: Studier over Danmarks nationalprodukt (1958) 144 f og E. Cohn: Privatbanken i Kjøbenhavn II 545. Landbrugsproduktions størrelse er beregnet i Det statistiske departement under ledelse af P. Døssing. Angående metoden se Cohn I 306 ff. Prismaterialet er kapitelstaksterne.
 5. Cohn: Privatbanken I 302.
 6. Samme 304, II halvbind 549.
 7. Samme II halvbind 549, I 245.
 8. Cohn: Privatbanken i Kjøbenhavn I 246, 263. For prismaterialet se samme 304 f og fremgangsmåden ved beregning af produktionen 306 f.
 9. Jørgen Pedersen og O. Strange Petersen: An Analysis of Price Behaviour (1938) 155 f. Economist 1911, 422.
 10. Ølgård: Long Term Trends 28.
 11. Samme 28. Produktionsmængderne bygges på Bjerke og Ussing: Studier over Danmarks nationalprodukt 39 ff og Kjeld Bjerke: Dansk Landbrug 1880–1938 (1935) 348.
 12. Samme 44.
 13. Samme s. 40. Indexet hviler på Jørgen Pedersen: Arbejdslønnen i Danmark 1850–1913 (1930), men Ølgårds tal afviger på visse punkter fra Jørgen Pedersens. Folketallene findes i statistiske meddelelser 4–67–1.
 14. Ølgård: Long Term Trends 47.
 15. Bjerke og Ussing: Studier over Danmarks nationalprodukt 142.
 16. Ølgårds konklusion s. 47.
 17. K. Hansen V 500 f. Stat. tabelværk V litra C nr. 4. Landbrugsforhold i Danmark 163.
 18. Samme 501. Landbrugsforhold i Danmark 155.
 19. Samme 501. Landbrugsforhold i Danmark 164.
 20. K. Hansen V 500.
 21. Nationaløkonomisk tidsskrift bd. 98, hæfte 3–4. (1960) 136, 138.
 22. Samme 139.
 23. Cohn: Privatbanken i Kjøbenhavn II halvbind 352.
 24. Jvf. note 13 s. 325.
 25. Th. Brinckmann: Die dänische Landwirtschaft (1908) 78.
 26. Samme 75.
 27. Samme 78.
 28. Samme 79.
 29. K. Hansen V 503. Stat. tabelværk.
 30. K. Hansen V 476.
 31. Samme 475.
 32. Samme 483.
 33. Bjerke og Ussing: Studier over Danmarks Nationalprodukt 10.
- Britisk-tysk konkurrence på det danske marked – Hovedtal*
1. W. Ashworth: An Economic History of England 1870 to 1939 (1960) 138 ff, 139.
 2. Ashworth 143, W. Schlote: British Overseas Trade. From 1700 to the 1930's (1952) 159–60.
 3. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk: 3. rk. 28. bd. 1873–74 IV. Samme række 30. bd. 1874 III–IV. 31. bd. 1875 II–III. 33. bd. 1876 IV–V. 4. rk. litra D nr. 4 1880 IV. Samme række og litra nr. 9 b 1885 XIV. Nr. 18 1890 XVIII. Nr. 30 1896, 9*. 5. rk. litra D nr. 4 1898, 36*–37*. Samme række og

- litra nr. 8 1900, 50*-51*. Nr. 18 1905, 7*, 28*. Nr. 28 1910, 6*, 31*. Nr. 31 (Andet hæfte) 1913, 6*, 47*.
4. Bus Henriksen og Ølgård: Danmarks udenrigshandel 1874-1958 64 ff.
 5. Annual Statement of The Trade and Navigation of The United Kingdom 1881, 1900 og 1913.
 6. Beregnet på grundlag af Stat. tabelværk: 4. rk. litra D nr. 3 1879 XVI-XVII, XXXII-XXXIII. 4. rk. litra D nr. 26 1894 XLIV-XLV, LXVI. 5. rk. litra D nr. 29 (Andet hæfte) 1911, 8*, 26* og 36*. 5. rk. litra D nr. 31 (Andet hæfte) 1913, 8*, 31*, 47*. 4. rk. litra D nr. 3 1879 VI, XXXII og XXXIII. 4. rk. litra D nr. 26 1894 XXX, LXVI. 5. rk. litra D nr. 28 1910, 21*, 173-175. 5. rk. litra D nr. 29 (Andet hæfte) 1911, 26*, 185-188. Samme 30 (Andet hæfte) 1912, 29*-30*, 202-206. Nr. 31 (Andet hæfte) 30*-31*, 203-207. Tallene 1910-13 er for de enkelte landes vedkommende generalimporttal. Den totale import på enkelte varer er kun opført i specialhandelstal. De på dette grundlag beregnede procenter er da for store. Hertil kommer yderligere, at transittallene fra 1910 ikke indgår i de her forhåndenværende generalhandelstal. Sammenligning imellem tallene før og efter 1910 er derfor yderst vanskelig.
 7. Se note 5.
 8. Se note 5.

Kul

1. Eli F. Heckscher: Industrialismen (1931) 152, 229.
2. Webb 90 f.
3. Axel Nielsen: Dänische Wirtschaftsgeschichte 545.
4. Erling Olsen: Danmarks økonomiske historie siden 1750 (1962) I, 133.
5. Erling Olsen I, 134, Willerslev: Studier i dansk industrihistorie 87.
6. Helge Andersen: Kul, tørv, brunkul (1942) 54.
7. Jvf. note 6.
8. Jvf. note 6.

Jern

1. Willerslev: Studier i dansk industrihistorie 168.
2. Samme 169.
3. Samme 166 f, 169 f.
4. Winding 80.
5. Willerslev: Studier i dansk industrihistorie 170.
6. Samme 171 ff.
7. Lauge Dalgård: Jernmalm og stål (1949) 137.
8. T. H. Burnham og G. O. Hoskins: Iron and Steel in Britain 1870-1930 (1943) 28.
9. Samme 30. Foretager man samme sammenligning for jern og stål samt jern- og stålvarer målt i værdier er U.K.'s eksport af væsentlig større relativ betydning og overgår endnu i 1908 meget væsentligt den tyske eksport. Jvf. British and Foreign Trade and Industry 1854-1908 (1909) 79.
10. Samme 36.
11. Dalgård 63 ff.
12. Burnham og Hoskins 39.
13. Samme 43.
14. Se note 15.
15. Handelsberetning 1895, 242. Se herom tillige Second Series of Memoranda, Statistical Tables and Charts Prepared to the Board of Trade. British and Foreign Trade and Industrial Conditions I (1902) 411 ff.
16. Burnham og Hoskins 43.
17. Samme 39.
18. Samme 43 f, 39.
19. Samme 44.
20. Stat. tabelværk: 3. rk. 31. bd. 1875, 22-23. 4. rk. litra D. nr. 28 1895, 70-72. 5. rk. litra D. nr. 18 1905, 144, 148.
21. Samme talmateriale som i note 20 anført.
22. Stat. tabelværk: 5. rk. litra D. nr. 28 1910, 174-175. 5. rk. litra D. nr. 31 (Andet hæfte) 1913, 206, 211.
23. Handelsberetning 1914, 101 f. Den britiske jern- og stålindustri belastedes af høje indenlandske jernbanetakster. Depression of Trade and Industry 213 ff.
24. Stat. tabelværk: 5. rk. litra D. nr. 2

- 1897, 32-36 132-135. Samme række og litra nr. 4 1898, 32-36 131-135. Nr. 6 1899, 32-36 132-135. Den samlede gruppe af jern- og metalvarer findes 1897-99 i v+x+y. Nr. 29 (Andet hæfte) 1911, 187-88, 193. Nr. 31 (Andet hæfte) 1913, 30*-31*, 206, 211. Stat. tabelværk: 5. rk. litra D. nr. 30 (Andet hæfte). 1912 29*-30*, 188 og 193. Samme række og litra nr. 31 1913, 31*, 206-207 og 211. For årene 1911-13 består den lavt forarbejdede gruppe af Y ekskl. Yc samt Z ekskl. Zc og den højt forarbejdede gruppe af Yc+Zc+Æ. Endelig erindres, at procenterne er usikre, da tallene fra de enkelte lande er generalimport og fra totalen specialimport.
25. Stat. tabelværk 5. rk. litra D. nr. 28 1910, 44 og 49. Samme række og litra nr. 29 1911, 188 og 193. Nr. 31 1913, 31*, 206-207, 211.
26. S. B. Saul: *Studies in British Overseas Trade 1870-1914* (1960) 31. Endnu indtil 1908 var den britiske maskineksport betydelig større end den tyske. *British and Foreign Trade and Industry 1854-1908*. Presented to Both Houses of Parliament (1909) 80.

Tekstilvarer

1. Stat. tabelværk: 3. rk. 30. bd. 1874, 16-17. Samme række 31. bd. 1875, 18-21. 23. bd. 1876, 18-21. 4. rk. litra D. nr. 18 1890, 22-25. Samme række og litra nr. 20 1891, 22-25. Nr. 22 1892, 22-25. 5. rk. litra D. nr. 20 1906, 56-61. Samme række og litra nr. 22 1907, 56-61. Nr. 24 1908, 56-61. Nr. 29 (Andet hæfte) 1911, 75-86. Nr. 30 (Andet hæfte) 1912, 77-88. Nr. 31 (Andet hæfte) 1913, 77-88.
2. Winding 58, 61.
3. Willerslev: *Studier i dansk industrihistorie* 151. Willerslev: *Tekstilindustrien* 38 (utrykt afhandling).
4. Willerslev: *Tekstilindustrien* 50, 53 ff.
5. Samme talmateriale som i note 1, specielt for årene 1906-08, 1911-13.
6. Willerslev: *Tekstilindustrien* 47 ff.
7. Samme.
8. Samme 36.
9. Beregnet på grundlag af samme talmateriale som i note 1, samt Stat. tabelværk 5. rk. litra D nr. 2 1897, 52-57, samme række og litra nr. 4 1898, 52-57, nr. 6 1899, 52-57.
10. *Textil- och beklädningsindustrien*. Sveriges officielle statistik. *Industri og Berghantering* (1914) 27 f.
11. Samme 29. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften VIII* (1928) 187. For U. K.'s dominerende stilling i verdenshandelen med bomuldsvare se *British and Foreign Trade and Industry 1854-1908*. Presented to Both Houses of Parliament (1909) 81 ff.
12. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften VIII* (1928) 187.
13. *Textil och beklädningsindustrien* 31 f.
14. *Statistical Abstract for United Kingdom 1869-83, 1880-94, 1901-15*.
15. Beregnet på grundlag af *Annual Statement of the Trade of the United Kingdom 1871-75, 1886-90, 1901-1905 og 1910-13*.
16. Willerslev: *Tekstilindustrien*.
17. Samme.
18. Samme.
19. Samme.
20. *Textil- och beklädningsindustrien* 37.
21. Samme 43 f, 45. Jvf. tillige sammenligning mellem britisk og tysk eksport i *British and Foreign Trade and Industry 1854-1908*. Presented to Both Houses of Parliament (1909) 84.
22. Samme 41. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (1901) 7, 883.
23. *Annual Statement of the Trade and Navigation of the United Kingdom 1871, 107-110. 1881, 103-105. 1890, 154-160. 1900, 538-561. 1911, 455-470*.
24. *Statistiske sammendrag* nr. 8 (1880) 74-77, nr. 11 (1893) 86-87.
25. Stat. tabelværk: 4. rk. litra D, nr. 28 1895, XIII-XV. Samme række og litra nr. 30 1896, 10*-13*, 34*-35*. 5. rk. litra D. nr. 2 1897, 133-134. Samme række og litra nr. 4 1898, 131-135. Nr. 6 1899, 16*. Nr. 29 (Andet hæfte)

te) 1911, 8* og 36*. Nr. 31 (Andet hæfte) 1913, 8*, 31*, 47*.

Handelsbalanceforhold

1. Stat. tabelværk 4. rk. litra D nr. 4 1880, IV, 5. rk. litra D nr. 31 (Andet hæfte) 1913, 47*.
2. Bus Henriksen og Ølgård: Danmarks udenrigshandel 1874-1958 64 ff.
3. Stat. tabelværk 5. rk. litra D nr. 29 (Andet hæfte) 1911, 23*, samme række nr. 31 (Andet hæfte) 1913 26*.
4. Samme 40.
5. Stat. tabelværk 5. rk. litra D nr. 31, 1913 (Andet hæfte) 48*.
6. Stat. tabelværk 5. rk. litra D nr. 31 (Andet hæfte) 1913, 46*. Samme række nr. 26, 1909, 38*, nr. 28, 1910, 26*.
7. Stat. tabelværk 5. rk. litra D nr. 28, 1910, 27*. Samme række nr. 8, 1900, 52*, nr. 28, 1910, 32*, nr. 31 (Andet hæfte) 1913, 44*, nr. 31, 1913 (Andet hæfte) 47*.
8. Stat. tabelværk 3. rk. 28. bd. 1873/74, IV, 5. rk. litra D nr. 8, 1900, 50*, nr. 31 (Andet hæfte) 1913, 41*.
9. Ashworth 161.
10. Se herom Ross J. S. Hoffman: Great Britain and the German Trade Rivalry 1875-1914 (1933) 114 f, 118 f, 127 f, 130 f, 132 ff.
11. Hoffman 109 f.

TILLÆG

Britisk kapital i Danmark i det 19. århundrede. Nogle eksempler

Danmark på låne markedet

1. L. H. Jenks: The Migration of British Capital to 1875 (u. å.) 333. Om britiske kapitalinvesteringer i fremmede lande se tillige: G. Paish: Great Britain's Investment in Other Lands. Journal of the Royal Statistical Society LXXII part III (1909) 465 ff.
2. W. Ashworth: An Economic History of England 1870-1939 (1960) 156.
3. Ashworth 157. Royal Institute of International Affairs. The Problem of International Investments (1937) 121.
4. Ashworth 159, 153.
5. V. Falbe-Hansen og W. Scharling: Danmarks statistik IV 382 ff.
6. Samme IV 384.
7. Samme IV 384, 386, 395, 399.
8. Samme IV 384.
9. Samme 387 ff, 390.
10. Samme IV 393 ff.
11. Samme IV 394.
12. E. Cohn: Privatbanken I 160 ff, 169.
13. Danmarks statistik IV 395.
14. Samme IV 400.
15. Samme IV 400.
16. Samme IV 400, 405.
17. Samme IV 404 f.
18. Samme IV 406.
19. Cohn II 351. Nationaløkonomisk tidsskrift X (1892) 1 ff.
20. Danmarks statistik IV 405.
21. A. Rubow: Nationalbankens historie 1878-1908 (1920) 16.
22. Cohn II 352.
23. Rubow: Nationalbankens historie 1878-1908 23 ff.
24. Ussing: Nationalbanken 1914-24 (1925) 28. H. Green: Krigen og kurserne (1919) 404-31, 405. Rubow: Nationalbankens historie 1878-1908 55, 16, 37, 40, 45, 87. Tilskueren 3. årg. (1886) 327 ff.
25. Green 405.
26. Ussing 28, Green 405.
27. Green 405.
28. Green 405.
29. Green 406.

30. Tidsskrift for landøkonomi 1915 273 ff.
31. Green 409 f.
32. Green 410, 412.

Jernbaner

1. Den følgende fremstilling bygger udelukkende på Rich. Willerslevs afsnit »Hovedtræk af banernes historiske udvikling« i »De danske Statsbaner 1847–1947« (1947).
2. De danske Statsbaner 17, 39 f.
3. De danske Statsbaner 41.
4. De danske Statsbaner 41 f.
5. De danske Statsbaner 42, 43, 44 f.
6. De danske Statsbaner 45 f.
7. De danske Statsbaner 46. O. Hedrich: Die Entwicklung der schleswigholsteinischen Eisenbahnwesens (1915) 67 f.
8. De danske Statsbaner 46 f.
9. De danske Statsbaner 48 f.
10. De danske Statsbaner 51.
11. De danske Statsbaner 51.
12. De danske Statsbaner 53, 56, 57 ff.
13. De danske Statsbaner 177 f.
14. De danske Statsbaner 60.
15. De danske Statsbaner 62.

Vognfabrikken Scandia

1. Vognfabrikken Scandias historie er skrevet af Georg Nørregård: Vognfabrikken Scandia Randers. 1861–1961 (u. å.). Det følgende afsnit hviler på dette værk.
2. Scandia 28, 29.
3. Scandia 30.
4. Scandia 31 f.

Af dansk veksels- og varehandelsorganisation i 1820'erne og 1830'erne. En studie i handelshuset Suhrs arkiv

1. En række forhold tyder herpå. Jvf. Edvard Holm: Danmark Norges historie 1720–1814, 1, (1891), 226. Det engelske Hamborg-kompagni anførte i 1737, at dets årlige eksport af uldne varer via Hamborg til Danmark-Norge udgjorde ca. 60–70.000 £ – et tal af en størrelse som hele den officielle direkte dansk-norske import fra England på denne tid. Public Record Office, Customs Office 391/45, 388/37. Om den varestrøm der

5. Scandia 41.
6. Scandia 46.
7. Scandia 41, 43.
8. Scandia 43 f.
9. Scandia 45 ff.
10. Scandia 49, 45, 51.
11. Scandia 51 ff.
12. Scandia 57 f.
13. Scandia 59.
14. Scandia 59.
15. Scandia 60.
16. Scandia 66.
17. Scandia 62 ff.
18. Scandia 72.
19. Scandia 74 f.

Gasværker

1. A/S Det danske Gaskompagni 1853–1953 (1953) 18.
2. A/S Det danske Gaskompagni 21.
3. Samme 22 f. Bilag: List of gasworks 5.
4. Samme 26.
5. Samme 26 ff.
6. Samme 31, 28, 25, 29. Bilag: List of directors.
7. Bilag: List of directors.
8. Samme 34.
9. Samme 32.
10. Samme. Bilag: List of gasworks.
11. Samme 36. Københavns gasværker (1932) 56, 114.
12. A/S Det danske Gaskompagni 36, 53.
13. Samme. Bilag: List of gasworks.
14. Samme 52 f.
15. Samme. Bilag: List of gasworks.

- senere ved smugleri indgik især til provinsen sydfra se Åge Rasch: Dansk toldpolitik 1760–1797 (1955) 227, 267.
2. Public Record Office, Customs Office 17/12. Thomas Irving's notes to the inspector general of Imports and Exports »State of the Navigation, Commerce and Revenue« for 1790.
3. C. Nyrop: Det Suhrske hus i København 1749–1899 (1899) 46, 52 ff.
4. Nyrop 55 f.

5. Nyrop 80. Nyrop bygger her som senere ved formueopgørelserne på den Suhrske families såkaldte »Geheim-Bog«. Denne findes ikke i Erhvervsarkivet.
6. Nyrop 82.
7. Nyrop 80, 117, 146.
8. Nyrop 172.
9. Nyrop 110 f. Denne opgørelse findes i et dokument vedlagt den tidligere omtale »Geheim-Bog« sammen med en status over husets tab. Jvf. note 5.
10. Fordeling på grundlag af Suhrs hovedbøger 1833 og 1840. Navneværdi: Da rigsbankens sedler efter statsbankerotten 1813 vedblev at være uindløselige og havde betydelig ringere værdi end den sølvvaluta, de lød på, måtte man, når den stipuleredes en betaling i rigsbankdaler, tilkendegive, om derved mentes sølv eller sedler. Man fik derved 3 måder at betegne en pengesums værdi på. Når beløbet fastsattes i rigsbankdaler sølv, skulle det betales i rede sølv eller en valuta, der i værdi fuldt ud svarede dertil. Fastsattes det i rigsbankdaler sølvværdi (S. V.) skulle man betale så mange sedler, som efter den af rigsbanken fastsatte officielle kurs (der ikke altid faldt sammen med den i handel ogandel gældende) svarede til beløbet i sølv, og når det fastsattes i rigsbankdaler navneværdi (N. V.) kunne man betale med sedler efter disses nominelle pålydende (nominalværdien) uden hensyn til kursen. Salmonsen II 593. I svensk mønt var 3 rdl sølv = 8 rdl banco = 12 rdl riksgäld. R. W. Bauer: Håndbog i mønt-, mål- og vægtforhold (1882) 108. Hamborger banco: en mark banco deltes i 16 schilling a 12 pfennige og var beregnet således, at der gik $27\frac{3}{4}$ mark banco på en mark fint sølv kølnsk vægt. Bancomarken har aldrig været udmøntet i virkelige penge, men enhver, der indsatte sølv i den hamburgske girobank, fik på sin konto godskrevet et så stort beløb i banco, som svarede til den indleverede mængde af fint sølv, og de indbyrdes betalinger mellem de handlende foregik uden konstant pengebetaling ved omskrivning på deres respektive konti i banken. Salmonsen II 593. Da $18\frac{1}{2}$ rdl gik på en kølnsk mark fint sølv havde 1 mark banco en værdi der lå omkring $\frac{1}{3}$ lavere end rigsdalerens. Salmonsen II 179. Det engelske £ lå noget svingende omkring 6 rdls værdi. Af den norske speciedaler beregnedes 9 $\frac{1}{4}$ speciedaler på 1 mark kølnsk fint sølv. Salmonsen XVIII, 122.
11. Jvf. tabel 1 s. 233.
12. Hovedbøger 1833-40. Kopibøger litra B 1820, 1821, 1835, breve til P. Siemsen og Co. Indkomne breve, 1820, 1821, 1835, P. Siemsen og Co.
13. Hovedbog 1840 fol. 79, 86, 87.
14. Se f. eks. hovedbog 1833 fol. 68, 1835, fol. 50, 129, 1840 fol. 29, 33, 72, 125.
15. Se hovedbog 1840 fol. 63.
16. Se hovedbog 1840 fol. 159, 126, 186.
17. Se hovedbøger 1833-40.
18. Se f. eks. hovedbog 1840 fol. 74, 85, 90, 107, 108, 112, 128, 147, 154.
19. Hovedbog 1840 fol. 181, 18. Indkomne breve, 1835, Bertelsen og Hoskiær 15/6, 6/7, 13/7, 16/7, 20/7, 28/9, 1/10, 12/10, 2/11.
20. Jvf. tabel 1 s. 233.
21. Kopibog litra B 1821 og 1835, breve til O. B. Suhr. Indkomne breve, 1821 og 1835, O. B. Suhr. Se 1821 15/2, 18/2 22/2, 25/2, 1/3, 4/3, 18/3, 22/3, 25/3 29/3, 5/4, 12/4, 15/4, 19/4, 26/4, 29/4, 10/5, 17/5, 3/6, 7/6, 21/6, 24/6, 28/6, 19/7, 22/7, 26/7, 29/7, 2/8, 3/8, 9/8, 16/8, 9/9, 23/9, 30/9, 11/10, 14/10, 21/10, 25/10, 28/10. Se 1835 f. eks. 2/2, 22/2, 5/3, 2/4, 9/4, 12/4, 19/4, 20/4, 26/4, 28/4, 30/4, 3/5, 6/5, 16/5.
22. Hovedbog 1840. Kopibog litra B 1840, breve til P. Lassen, Kalundborg.
23. Hovedbog 1840 fol. 90, 57.
24. Hovedbøger 1833 fol. 69, 1840 fol. 12, 46.
25. Se hovedbog 1833 fol. 20, 21, 35, 56, 26, 110, 134, 28, 65, 40, 66, 52, 63, 32, 33, 1840 fol. 7, 8, 18, 36, 103, 42, 23, 49, 52, 35, 13, 83, 84, 21, 54, 15, 31, 118, 115, 44, 124. Kopibøger 1833 litra A fol. 3, 30, 46, 58, 67, 83, 90, 106, 126, 137, 172, 178, 179, 189, 211, 227, 8, 18, 26, 72, 87, 156, 213, 7, 10,

- 151, 22, 27, 39, 66, 77, 38, 50, 74, 97, 127, 158, 195, 33, 45, 69, 42, 86, 27, 54, 99, 74, 53, 85, 98, 106, 157, 163, 1840 litra A 117, 162, 184, 50, 147, 40, 116, 252, 78, 192, 123, 180, 140, 84, 218, 41, 142, 176, 278, 246, 252, 73, 160, 174, 75, 14, 43, 117.
26. Hovedbøger 1833 fol. 41, 42, 43. 1840 fol. 25, 26.
27. Kopibøger 1833 fol. 15, 58, 74, 103 154, 172, 177, 204, 222, 235, 255, 264, 290, 310, 314, 1840 fol. 24, 36, 50, 58, 70, 95, 157, 188, 190, 236, 263, 273, 281, 325, 332, 336, 348, 358, 372, 393, 399.
28. Jvf. tabel 1 s. 233.
29. Statistisk tabelværk 12 hft. 1844, 56-63, 14. hft. 1845, 146-153, 15. hft. 1846, 43-45, 16. hft. 1847, 42-44.
30. Se kopibøger 1833 litra A fol. 43, 71, 93, 115, 167, 222, 1840 litra A fol. 82, 120, 135, 152, 166, 173, 191, 212, 225, 226, 242, 306.
31. Hovedbøger 1833-40.
32. Hovedbog 1835 fol. 10, 12, 74, 1837 fol. 3, 4, 5. Kopibog 1835 litra B fol. 197, 200. 1837 litra B fol. 207, litra A fol. 15, 101, 138, 155.
33. Jvf. hovedbog 1833 litra B. fol. 10 ff. og 1840 litra B fol. 3 ff.
34. Se f. eks. hovedbog 1833 fol. 35, 36, 38, 40, 53, 56. Hovedbog 1840 fol. 19, 23, 36, 44, 58, 67, 71, 80, 84, 97, 98, 115, 118, 119, 121, 127 m. fl. Se desuden f. eks. hovedbog 1833 fol. 35, samme fol. 68. Kopibog 1833 litra A fol. 8, litra B fol. 10. Hovedbog 1833 fol. 40, samme fol. 10. Kopibog 1833 litra A fol. 16, litra B fol. 22. Hovedbog 1840 fol. 44, 3. Kopibog 1840 litra B fol. 138. Kopibog 1840 litra A fol. 73, hovedbog 1840 fol. 3, kopibog 1840 litra B fol. 101. Kopibog 1840 litra B fol. 207, hovedbog 1840 fol. 83, 3.
35. Opsummering på grundlag af hovedbog 1840.
36. Hovedbøger 1833-40. Tables of the Revenue, Population, Commerce etc. of the United Kingdom and its Dependences for årene 1833 til 1840.
37. Danmarks import af stenkul var på 110.582 kommercelæster i 1865/66. 37.800 læster importeredes af Suhr og Søn i 1866. Hovedbog 1866 fol. 10. Statistisk tabelværk 1865-66 3. rk. 7 bd. s. IV.
38. Statistisk tabelværk 1844 12 hft., 122-123, 14 hft. 1845, 226-27, 15 hft. 1846, 78. 18 hft. 1847, 77. 19 bd. 1858, 18-19, 21 bd. 1859, 18-19, 22 bd. 1860, 18-19. 23 bd. 1861, 18-19. 25 bd. 1862, 20-21.
39. Se f. eks. Indkomne breve, 1821, Dunn & Sons, 28/5, 18/9. Kopibøger 1820 fol. 6, 27, 42. 1835 17/1, 28/1, 31/1, 7/3. Indkomne breve, 1835, Bilton & Co., 22/5.
40. Se f. eks. Indkomne breve 1821, Dunn & Sons, 8/9, 1835, Bilton & Co. 18/2.
41. Jvf. tabel s. 244. Kopibog 1835 litra B 28/3 fol. 67. Kopibog 1820 litra B fol. 163. Indkomne breve, 1835, Bilton & Co., 18/2.
42. Indkomne breve, 1835, Bilton og Co., 28/1, 31/1, 18/2.
43. Kopibog 1835 24/3.
44. Skibspapirernes ordning fremgår fra brev til brev i Indkomne breve, 1821, Dunn og Sons, 1835, Bilton og Co. Kopibog 1820 fol. 27. Kopibog 1835 17/1. Indkomne breve, 1821, Dunn & Sons, f. eks. 10/3.
45. Indkomne breve 1835, Bilton og Co, 18/2, 16/6, 11/8. Indkomne breve, Dunn og Sons, 1821, 11/10, 18/10. Kopibog 1820 29/2, 25/3.
46. Indkomne breve, 1835, Bilton og Co., 18/8, 7/3, 27/11. Bevarede konossementer 1821.
47. Kopibog 1835 6/3. Indkomne breve, 1835, Bilton og Co., 17/3.
48. Kopibog 1820 12/2, 1835 17/1. Indkomne breve, 1835, Bilton og Co., 28/1.
49. Kopibog 1835 17/1, 7/3.
50. Indkomne breve, 1821, Dunn og Sons, 2/4. Kopibog 1840 5/6. Hovedbog 1840 fol. 70. Frederiksværk, fragtkonto.
51. Jvf. tabel 6 A og B s. 246 ff.
52. Jvf. tabel 6 B s. 248 f. Kopibog 1820 17/6, 29/8. Indkomne breve, 1821, Dunn og Sons, 8/9.

53. Jvf. tabel 6 A s. 246.
54. I året 1826 udgik fra Storbritannien til Danmark 453 skibe med i alt 10.620 bestuvede kommercelæster og 7.532 ubestuvede. Disse fordelte sig med 281 skibe til provinsen med 2.689 bestuv. kommercelæster og 5.751 ubestuvede. Til København gik 172 skibe med 7.931 bestuvede kommercelæster og 1781 ubestuvede. Skibene til provinsen gik således i stort tal ballastede tilbage. I 1837 går 422 skibe med 15.834 bestuv. kl. og 4.593 ubestuvede til Danmark, heraf 233 skibe til provinsbyerne med 6.128 bestuv. kommercelæster og 2.202 ubestuvede. Ballastkvotaen på provinsen var således formindsket betydeligt. Den Suhrske import har spillet en overordentlig stor rolle i skibsfarten fra England. I 1835 udgjorde husets import af kul 4.325 læster på 56 skibe, i 1806 omtrent 4.000 læster. Statistisk tabelværk 3. hæfte 1. afd. 1840 114-116, 168-171. Stat. tabelværk 3. hæfte 2. afd. 1840 114-117, 168-171. Hovedbog 1835 fol. 60.
55. Jvf. tabel 6 A s. 246. Kopibog 1820 litra B 6/5. Jvf. tabel 5 s. 244.
56. Hovedbøger 1833-40.
57. Kopibog 1835 litra B 17/1. Jvf. tabel 6 A og B s. 246 f.
58. Jvf. tabel 6 A og B.
59. Jvf. tabel 6 A og B.
60. Jvf. tabel 6 A og B.
61. Jvf. tabel 6 B s. 248. Indkomne breve, 1821, Dunn og Sons, 9/6, 18/8, 1/9, 11/10. Bevarede konossementer 1821.
62. Jvf. tabel 6 B s. 248. Indkomne breve, 1835, Bilton og Co., 11/8.
63. Jvf. note 48.
64. Jvf. omkostningskonto på Frederiksværk f. eks. hovedbog 1840 fol. 70.
65. Kopibog 1835 litra B 17/1.
66. Kopibog 1835 litra B 17/1, 7/4, 15/5. Kopibog 1821 litra B 22/5. Indkomne breve, 1835, Bilton og Co., 17/4, 12/5, 22/5.
67. F. eks. Indkomne breve, 1835, Bilton og Co., 28/1, 18/2, 25/2, 27/3, 24/4.
68. Indkomne breve, 1835, Bilton og Co., 28/1, 24/6, 7/7, 25/11, 4/12. Kopibog 1835 litra B 17/1, 14/7.
69. Kopibog 1835 litra B 14/7, 19/12. Jvf. note 55.
70. Se f. eks. Stat. tabelværk 1844, 12. hft. (1847) 56 ff, 122. Samme 1847, 16. hft. 1 tabel A. Indkomne breve, 1835, Bilton og Co. 28/1.
71. Kopibog 1835 litra B 7/3.
72. Indkomne breve, 1835, Bilton og Co., 17/3. Kopibog 1835 litra B 19/12.
73. Kopibog 1835 litra B 17/1.
74. Kopibog 1821 litra B 9/6, 23/6.
75. Jvf. hovedbøgerne under de pågældende navne.
76. Dette fremgår af korrespondancen f. eks. Indkomne breve, 1835, Bilton og Co.

Det handelsstatistiske kildemateriale

1. Se dog R. Davis: English Foreign Trade 1660-1700. Econ. Hist. Review 2. series VII 1954-55, 150-166.
2. Elizabeth B. Schumpeter: English Overseas Trade Statistics 1697-1808 (1960) 5. W. Schlote: British Overseas Trade. From 1700 to the 1930's (1952) 2 f.
3. Schumpeter 3 f. Se herom i G. N. Clark: A Guide to English Commercial Statistics 1696-1782 (1938). Ph. Deane and W. A. Cole: British Economic Growth 1688-1959 (1962) 42 ff. En mere kritisk holdning til tallenes anvendelighed udtrykkes af T. S. Ashton: The Eighteenth Century (1955) 150 ff.
4. Schumpeter 4.
5. Schumpeter 4.
6. Schumpeter 4.
7. B. R. Mitchell with the collaboration of Phyllis Deane: Abstract of British Historical Statistics (1962) 275. Schumpeter 8.
8. Schumpeter 8.
9. Schumpeter 8.
10. Schumpeter 5. Phyllis Deane and W. A. Cole: British Economic Growth 44.

11. Schumpeter 9.
12. Schumpeter 9.
13. Schumpeter 4 f. Schloote 2 ff.
14. Abstract of British Historical Statistics 302.
15. Schumpeter 5. Abstract of British Historical Statistics 276, 277.
16. Schlote 2 ff.
17. Schlote 2 ff. Journal of the Royal Statistical Society XXXV (1872) 196 ff.
18. Schlote 2 ff. Abstract of British Historical Statistics 277.
19. Schlote 2 ff. Schumpeter 5 f.
20. Schumpeter 6.
21. Schumpeter 7. W. A. Cole: Trends in Eighteenth Century Smuggling. Econ. Hist. Review 2. series X (1958) 395-410.
22. Beregninger over ud- og indførte varer fra og til Danmark, Norge og hertugdømmerne 1763-94. Rigsarkivet. For Københavns vedkommende er kilden: Generalberegninger over varenes beløb fra og til fremmede steder ved Københavns toldbod 1763-94. Rigsarkivet.
23. Jul. Schovelin: Fra den danske handels empire (1899) 221 ff.
24. P. P. Sveistrup og R. Willerslev: Den danske sukkerhandels og sukkerproduktions historie (1945) 56 ff. Schovelin: Fra den danske handels empire 246 ff.
25. Schovelin 223 f. Aage Rasch: Dansk toldpolitik 1760-1797 (1955) 164, 249, 253.
26. Aage Rasch: Dansk toldpolitik 44 ff, 51.
27. Samme 166 f.
28. Samme 227 f.
29. Samme 166 ff.
30. Samme 267.
31. Generalberegninger. Jvf. note 22.
32. Kjeld Winding: Frihandelsproblemet i Danmark (1959) 33.
33. Samme 37 ff.
34. For en tilbundsående analyse og beskrivelse af den danske handelsstatistik efter 1870 se Ole Buus Henriksen og Anders Ølgård: Danmarks udenrigshandel 1874-1958 (1960) 21 ff. Denne analyse hviler på følgende kilder: Handelstabelværket for 1897 (indledningen) Statens statistiske bureau: Statistisk bureauus historie (1899) 95-103. Handelstabelværkerne for 1909 (indledningen) og 1910 (forordet). Det statistiske departement 1896-1920 (1920) 72-83. Desuden på tabelværkerne. Dette værk indeholder på grundlag af tabelværkerne oplysninger beregninger af Danmarks udenrigshandel på specialhandelsbasis fra 1874 med mere detaljerede og hensigtsmæssige grupperinger end tabelværkerne kan præsentere i værdier. Da landefordelingen i udenrigshandelen kun findes på generalhandelsbasis indtil henholdsvis 1910 (eksporten) og 1918 (importen) har det i det foreliggende arbejde kun i mindre omfang været muligt at bygge på dette materiale.
35. Se herom f. eks. Stat. tabelværk 1874 III og samme 1897, 13*.
36. Stat. tabelværk 1897, 13*.
37. Jvf. Stat. tabelværk 1897, 8*.
38. Stat. tabelværk 1897, 8* ff.
39. En sådan beregning er foretaget i Bus Henriksen og Ølgård: Danmarks udenrigshandel 1874-1958.
40. Stat. tabelværk 1897, 11*.
41. Stat. tabelværk 1909, 5*.
42. Se også Det statistiske departement 1896-1920 (1920) 73 ff.
43. Med hensyn til detaljer henvises til indledningerne i tabelværkerne i den pågældende periode.

BRINLEY THOMAS

THE CHANGING PATTERN OF
ANGLO-DANISH TRADE

1913-1963

I. The Free Trade Era

The economic development of Great Britain and Denmark in the half-century ending in 1913 led spontaneously to a natural community of interest based on specialisation and free trade. While Britain, a highly industrialised state, was a leading exporter of textiles, machines and coal, Denmark was concentrating on a growing export trade in animal products. The period 1870–1913 saw the transformation of agriculture in Western Europe under the heavy impact of cheap food from overseas, and the way in which the British and the Danes reacted to this crisis had a decisive influence on the future course of their trade.

1. Europe's Agrarian Crisis

In 1870 the United Kingdom was the corner-stone of the international economy, accounting for no less than 32 per cent of the world's manufacturing output as against 23 per cent in the United States, 13 per cent in Germany, 10 per cent in France and 4 per cent in Russia; she was also the world's leading creditor nation.

This was the result of her primacy in the industrial revolution. In 1870 agriculture employed 9 per cent of the occupied population of Britain, whereas the proportion of Denmark's population in agriculture was 44 per cent. The rural structures of the Old World were profoundly shaken by the revolution in rail and ocean transport and the introduction of the harvester (1872) and the binder (1880) in the United States. In the words of D. A. Wells in 1889, 'the Bessemer rail, the modern steamship and the Suez canal have brought the wheatfields of Dakota and India, and the grazing lands of Texas, Colorado and Australia and the Argentine Republic nearer to the factory operatives in Manchester, England, than the farms of Illinois were before the war to the spindles and looms of New England'¹. "On the wheat farms of the Northwestern United States it was claimed in 1887 that, with wages at twenty-five dollars per month and board for permanent employés, wheat could be produced for forty cents per bushel; while in Rhenish Prussia, with wages at six dollars per month, the cost of production was reported to be eighty cents per bushel"². It was no wonder that between 1871 and 1900 the price of wheat in England fell by 113 per cent, from 56/8 to 26/11

per quarter, and the number occupied in agriculture declined from 1,769,000 to 1,415,000. Cheap bread, while a boon to humanity, was nevertheless a stern challenge to outmoded agricultural régimes. To Denmark, a small nation of under two million dependent entirely on farming, the blow might have been crippling. It is not too much to say that the vigorous and enlightened response of the Danes to this formidable challenge laid the foundations of the remarkable economic growth which modern Denmark has experienced.

Unlike most other European countries, Britain and Denmark weathered the agrarian crisis without resorting to protective tariffs. The degree to which different countries had adopted protection by 1913 is shown by the following indices of average tariff levels: U. S. A., 33 per cent; Argentina, 26 per cent; France, 18 per cent; Canada, 18 per cent; Australia, 17 per cent; Italy, 17 per cent; Sweden, 16 per cent; Germany, 12 per cent. The tariff level in Denmark was 9 per cent and zero in the United Kingdom. Although the British overseas Dominions regarded protection as indispensable to their economic development, the ideology of free trade in Victorian England remained untouched by the attacks of pressure groups. The rural exodus was an integral part of the process of becoming a richer community: people were moving from areas and occupations where their productivity was low to areas and occupations where they could make a higher contribution to the national product. This took place not only within the country but also in the form of international migration. It is interesting to note that emigration and capital exports from the United Kingdom occurred in long cycles with an average duration of about twenty years from peak to peak, and these alternated with long cycles in capital construction. A phase of vigorous capital investment in Britain drew the rural migrants into urban employment at home: this was followed by a phase of heavy foreign investment (coinciding with booming capital construction in the United States and other developing countries overseas), and this attracted the surplus rural workers into urban employment abroad. There was an inverse relation between internal and external migration³. Free trade and specialisation made possible a growing national real income and this in turn meant that agriculture became a relatively small segment of the economy. Sceptics pointed out the dangers to national security arising from such massive dependence on foreign sources of foodstuffs; by 1913 over a third of Britain's imports of food came from Europe, the most important continental supplier being Denmark (£ 23 million), and these supplies could be very vulnerable in time of war. Informed opinion, however, was content to regard this as a moderate price to pay for the larger benefits accruing from industrial power and financial leadership.

2. Changes in British Food Consumption

It was a lucky accident for the Danish farmer that the British working man became so addicted to a meat diet and particularly his bacon and egg breakfast. One of the most striking developments in the period 1870–1913 was the change in the eating habits of the mass of the British people as their standard of living rose⁴. Between 1881 and 1901 the population of the United Kingdom increased by 6,579,000 (from 34,880,000 to 41,459,000), and the quantity of meat consumed per head went up from 108 lb. in 1880–84 to over 130 lb. in 1900–04⁵. It was evident between the 1870s and 1890s that the home supply of bacon and pork was quite inadequate to meet the growing demand.

In 1874–75 5.8 million cwt. of bacon and pork were produced in Britain and 2.9 million cwt. were imported, i. e. 33 per cent; by 1892–3 home supplies had actually fallen to 5 million cwt. while imports had risen to 5.5 million cwt., i. e. 52 per cent. Because of free trade the British consumer could get good quality meat from abroad at low prices, and he was thus encouraged to switch more and more from cheap cuts to prime quality. Between 1876–80 and 1904–18 the price of third-quality beef in London fell by 38 per cent, whereas the price of top-quality beef went down by only 22 per cent. From the 1880s on it became the rule for imported fresh beef to command a higher price than comparable home beef. The situation at the end of the 1890s is shown in Table I.

In 1898 the British were consuming much more meat per head (127 lb.) than the Germans, French and Belgians (99 lb., 80 lb. and 70 lb. respectively). There was very little difference between the amount of home production

TABLE I
Consumption of Meat per Head, 1898

Country	Home Production lb.	Imports lb.	Total lb.
United Kingdom.....	79.0	48.0	127
Germany.....	95.0	4.0	99
France.....	76.5	3.5	80
Belgium.....	62.5	7.5	70

Source: R. F. Crawford, "The Food Supply of the United Kingdom, Belgium, France and Germany", *Journal of the Royal Statistical Society*, LXII, 1899, p. 618.

TABLE II
The Butter Supply of the United Kingdom

Year	Home Supply		Imports		Total Supply
	cwt.	% of total supply	cwt.	% of total supply	cwt.
1874-5.....	1,727,000	52	1,619,800	48	3,346,800
1892-3.....	1,636,020	44	2,183,000	56	3,819,020

Source: *Royal Commission on Agricultural Depression*, 1896, Vol. IV, Minutes of Evidence, C-8021, pp. 552 and 558.

per head in Britain and in the other countries; the huge imports into Britain (48 lb. per head as against negligible quantities in the other three countries) were necessary because of the relatively intense demand. It was a sign of growing affluence that the British were adopting a richer and more palatable diet based on animal products, whereas the Germans at that time were on a diet containing more natural calories in the form of cereal and potatoes. One reason for this was that the German tariff made it too expensive for the farmers in that country to import the feedingstuffs needed for animal products. Britain and Denmark reaped the benefit of free trade by being able to import cheap feedingstuffs for their animal husbandry; but, since the demand in the expanding British market far outran the capacity of home output, a glorious opportunity was presented to the Danish farmer, and he took full advantage of it.

The shape of things to come was most evident in the case of dairy produce. British production of butter was not very efficient, and little had been done to improve the quality. A turning-point came with the adoption of more scientific methods on the continent. The transitional period, 1874-1892, showed a distinct shift in favour of imports, as shown in Table II.

3. *Denmark's Response*

The Danish farmers were quick to see the tremendous possibilities of the British market and by 1906 no less than 98.7 per cent of Danish butter exports were shipped to Britain. In the years just before the First World War 40 per cent of Britain's imports of butter came from Denmark.

The progress of the Danish economy during the period when the economic nexus with Britain was forged is summarised in Table III.

TABLE III
Decennial Indices of Denmark's Economic Growth, 1883-1913

Year	Price of Grain	Price of Animal Products	Exports to all countries	Exports to U.K.	Terms of Trade	Wages of Farm Hands	Real Domestic Product in Agriculture per unit of labour	Real Domestic Product in other industries per unit of labour		
	Index No.	Index No.	Kr.Mn.	Kr.Mn.	Index No.	Index No.	Kr.	Index No.	Kr.	Index No.
1883-4.....	100	100	189	75	100	100	867	100	1698	100
1890-1.....	87	93	241	130	90	107	1046	121	1947	115
1890-1.....	100	100	241	130	100	100	1046	100	1947	100
1900-01.....	88	108	401	242	115	137	1106	106	2452	125
1900-01.....	100	100	401	242	100	100	1106	100	2452	100
1912-13.....	132	124	751	391	108	154	1366	123	3254	133

Sources: K. Bjerke & N. Ussing, *Studier over Danmarks Nationalprodukt*, Copenhagen, 1958; Anders Ølgaard, "Long-term trends in Prices and in Internal and External Terms of Trade in Denmark from 1875 to 1955". Paper presented to the *Sixth Conference of the International Association for Research in Income and Wealth*, Portoroz, Jugoslavia, 23 August—1 September 1959 (duplicated).

The figures in Table III are set out so as to distinguish between the tendencies in the three crucial decades. In the years 1883-1891 the price of grain fell a little more than the price of animal products, but the overall terms of trade turned against Denmark. However, there was a 21 per cent increase in product per unit of labour in agriculture, with wages of farm workers rising by only 7 per cent. This is a good example of the terms of trade (export prices divided by import prices) being a very imperfect guide to the degree of economic gain. In these seven years exports to Britain rose by 73 per cent until they were well over half of total Danish sales abroad. A rapid rise in agricultural productivity accompanied by only a mild rise in money wages and an appreciable fall in the price of feedingstuffs enabled Denmark to make a massive inroad on the British market where, as we have seen, there was a strong shift of demand in favour of meat, bacon, butter and eggs. The price and income elasticity of demand for Danish products in Britain in these years must have been appreciable.

In the 1890s average real wages in Britain rose by 10 per cent as against 20 per cent in the years 1882-83 to 1890-1. Nevertheless, the Danish farmers went from strength to strength and their exports to Britain in 1890-1 to 1900-1 grew by 86 per cent—even more than in the eighties. In this decade the terms of trade turned sharply in Denmark's favour, the price of inputs in agriculture falling while the price of animal products was rising. On the other

hand, there was a 37 per cent increase in the wages of farm workers, probably reflecting to some extent the competition of the growing industrial sector.

The period 1900-01 to 1912-13 saw the price of grain rise faster than the price of animal products, but the overall terms of trade went in favour of Denmark, though not by as much as in the nineties. Exports to Britain reached the total of 391 million kroner in 1912-13; this was an increase of 62 per cent on the figure for 1900-1 and accounted for over half Denmark's total exports. The rapidity of Denmark's economic development is indicated by the fact that in 1912-13 real domestic product in the non-agricultural sector was 3254 kroner per unit of labour as against 1366 kroner in agriculture. The Danes had triumphantly turned the evil of low cereal prices into a major asset in re-establishing their agriculture on the basis of highly efficient production of livestock.

There was a glaring contrast between the rapid expansion of production and income in Danish agriculture in the period 1880-1913 and the decline in British agriculture which was compensated only a little by the recovery after the turn of the century. On the eve of the First World War Britain took 60 per cent of all Denmark's exports and Germany took 28 per cent. As a source of Britain's food imports in 1913 Denmark ranked third (£ 23 million) after the United States (£ 47 million) and Argentina (£ 36 million). Britain supplied only 17 per cent of Denmark's total imports, whereas Germany accounted for 37 per cent of them.

4. *Multilateral Settlements*

The free trade era in which Great Britain had become the centre of a world-wide network of trade and finance was coming to a close in 1914. Imports constituted between 29 and 32 per cent of the British national income; a large and persistent excess of merchandise imports over exports was more than made up by the income from oversea investments and from services (invisible items). The British balance of payments from 1910-13 is set out in Table IV.

This was a world in which nations had not yet begun to look at trade from a narrow bilateral point of view. There was a vast multilateral system under which Britain's unfavourable merchandise account with Europe and the United States was financed out of the income from over £ 3,500 million of capital which she had invested overseas, a half of it in the Empire, a fifth in the United States, and a fifth in Central and South America. In this international régime, founded on specialisation and free trade, Denmark

TABLE IV
United Kingdom Balance of Payments
 1910-1913

(£ million. + = excess of receipts. - = excess of payments)

Year	Merchandise Trade	Oversea Investment Earnings	All Other Invisible Trade	Bullion & Specie	Overall Balance on Current Account
1910.....	-142.7	+170.0	+146.7	- 6.7	+167.3
1911.....	-121.2	+177.3	+146.8	- 6.0	+196.9
1912.....	-143.8	+186.9	+158.6	- 4.6	+197.1
1913.....	-131.6	+199.6	+168.2	-11.9	+224.3

Source: A. H. Imlah, *Economic Elements in the Pax Britannica*, Harvard University Press, 1958, pp. 74-5.

used the surpluses from her exports to Britain to buy her imports elsewhere, especially from Germany; whereas the United Kingdom, by drawing only slightly on her surpluses from her invisible earnings and her exports to oversea markets, was able to indulge her strong preference for Danish bacon, eggs and butter. Between 1870-78 and 1904-13 the rate of economic growth in Denmark was strikingly high; there was an average increase each decade of 32.7 per cent in the national product and 19.3 per cent in national product per head. The corresponding figures for the United Kingdom for the period 1860-69 to 1905-14 were 25.0 per cent and 12.5 per cent respectively⁶. This economic Eldorado, as J. M. Keynes called it⁷, was destined to be shattered by the First World War.

5. *The War of 1914-18 and its Aftermath*

Denmark's contribution to total British imports of the following commodities in 1914 was: butter 44 per cent, bacon 55 per cent, and eggs 24 per cent. From Britain she imported 3,047,000 tons of coal and 211,000 tons of coke. Denmark's annual output of agricultural produce for export was 100,000 tons of butter, 147,000 tons of bacon, 30,000 tons of eggs and 16,000 tons of meat. To achieve this she needed an annual input of 7,000,000 tons of home-produced fodder-stuffs (reckoned in corn units), together with 1,500,000 tons from abroad, as well as 400,000 tons of imported fertilisers. Of the total cultivable area of 2,900,000 hectares, 1,150,000 were devoted to corn, 350,000 to root crops and 27,900 to other crops.

The intensification of the Allied blockade had a severe effect on Denmark's imports. Despite efforts to increase home crops, it was necessary to bring

TABLE V
Denmark's Exports of Livestock and Agricultural Produce
 1914-1917

	1914	1915	1916	1917
Butter (Tons)				
To U.K.....	84,129	63,611	57,041	31,295
To Germany.....	4,662	26,181	36,720	21,595
Bacon, etc. (Tons)				
Bacon to U.K.....	141,855	101,422	84,801	57,455
Bacon to Germany.....	336	9,077	3,182	6,686
Pork to Germany.....	680	15,056	13,387	6,570
Ham, etc. to Germany.....	3,060	9,707	2,542	2,055
Eggs (100 score)				
To U.K.....	216,715	143,188	77,876	91,398
To Germany.....	10,228	96,309	162,074	107,854
Horses				
To Germany.....	95,338	257	16,077	34,216
Cattle				
To Germany.....	187,438	222,106	274,551	263,239
Milk (Tons)				
To Germany.....	1,045	481	2,886	5,078

Source: Department of Overseas Trade, *Report on the Post-War Economic and Industrial Situation of Denmark*, London, H.M.S.O., Cmd. 955, 1920, p. 35.

about a sharp reduction in the number of livestock; by February 1918 the quantity as compared with July 1914 had declined as follows: pigs 2,497,000 to 513,000; cattle 2,463,000 to 2,142,000; and sheep 515,000 to 245,000. As the war went on the high prices offered by Germany led to an increase in agricultural exports to that country, and Denmark had to rely for her imports of fodder-stuffs and fertilisers mainly on the United States and South America.

The effect of the war on the volume and direction of Denmark's major exports is shown in Table V.

In 1916 Britain's import of eggs from Denmark was down to one third of the 1914 level, whereas Germany increased her purchases from a negligible quantity to well over double Britain's imports. Similar trends occurred in the case of butter, bacon and pork. At the beginning of the war the Germans made very large purchases of horses in Denmark and from 1915 to 1917 they bought about a quarter of a million head of cattle every year.

TABLE VI
Danish Imports of Coal and Coke, 1914-1919

Year	Coal (Tons) Country of Origin			Coke (Tons) Country of Origin	
	U.K.	Germany	U.S.A.	U.K.	Germany
1914.....	3,046,678	131,321	—	210,993	14,721
1915.....	3,116,658	109,713	—	158,749	252,640
1916.....	2,295,022	508,116	—	152,749	452,631
1917.....	824,762	644,059	—	39,739	378,921
1918.....	1,061,739	687,101	—	292,623	
1919.....	1,583,558	276,896	67,029	259,706	

Source: Department of Overseas Trade, *Report on the Post-War Economic and Industrial Situation of Denmark*, London, H.M.S.O., Cmd. 955, 1920, p. 36.

TABLE VII
*Denmark's Imports of Raw Materials for Agriculture
1914-1919*

Year	Foodstuffs ¹ Metric Tons	Maize Metric Tons	Soya Beans Metric Tons	Fertilisers Metric Tons
1914.....	509,160	266,406	74,644	399,835
1915.....	652,272	692,813	104,748	219,667
1916.....	497,605	450,165	98,996	227,316
1917.....	156,078	240,823	31,096	86,106
1918.....	365	2,663	—	54,437
1919.....	147,414	191,768	57,363	295,975

¹ Foodstuffs includes only feeding cakes and meals, etc. Grain has been excluded because of the difficulty of estimating the amount used for human consumption and that used for fodder.

Source: Department of Overseas Trade, *Report on the Post-War Economic and Industrial Situation of Denmark*, London, H.M.S.O., Cmd. 955, 1920, p. 34.

The impact of the war on Denmark's supplies from abroad is shown in Tables VI and VII.

The Danish economy relied entirely on foreign supplies of fuel. For the first two years of the war she was fortunate in being able to obtain her normal imports of coal and coke from Britain, but as the struggle intensified and transport difficulties became critical the amount of coal which Britain could send fell by almost three quarters, from 3,117,000 tons in 1915 to 825,000 tons in 1917. Meanwhile the supply from Germany rose from 110,000

tons to 644,000 tons. The Danish Government had to impose drastic rationing, and domestic sources of peat and wood were exploited to the full. Even after the war ended, the problem remained critical. In 1919 Britain was only able to send half her normal exports of coal, and Denmark strove to ease her difficulties by purchasing American coal. In these stringent circumstances prices rose sharply; it was estimated that the 2,260,000 tons of coal and coke which Denmark managed to import in 1919 cost her 261 million kroner as compared with 67 million kroner she paid for 3,422,000 tons in 1913. The drastic curtailment of foreign fodder-stuffs in 1917 and 1918 is shown in Table IV, the only sources still open being the United States and South America.

The German war machine had an insatiable appetite for every scrap of food which neutral Denmark could provide, and this was bound to mean windfall gains for the suppliers. The net profit of Danish farmers in the years 1914-1918 averaged 15.5 per cent of farm capital as compared with 9 per cent in 1913. Perhaps it was only human that the Danes should have indulged in quite a spending spree as soon as the opportunity came. In 1919 Denmark's imports of eating chocolate were 449 tons compared with 134 tons in 1914; of tobacco 13,900 tons as compared with 5,800 tons, of wine in barrels 8,582 tons as compared with 3,257 tons; of champagne 183,100 litres as compared with 138,700 litres; and of fruits to the value of 40¹/₂ million kroner compared with 9 million kroner in 1914. Total imports of foodstuffs and beverages amounted to 229 million kroner in 1919 as against 68 million kroner in 1914. At the beginning of 1919 Denmark had credit balances abroad worth 1,000 million kroner and during the year had a favourable balance of 600 million kroner on invisible account; by the end of the year these balances had been wiped out by her deficit on merchandise account. A Finance Council was formed on the initiative of the chief Copenhagen banks to attempt to control the imports of inessential goods. An effort early in 1920 to introduce a compulsory licensing system had to be abandoned owing to stiff opposition from the agricultural interests.

II. *The International Economy in the Twenties*

1. *The Return to Gold*

As soon as the immediate effects of the First World War had been overcome, the pre-war pattern of Anglo-Danish trade was gradually restored. The principles of free trade still held sway, although the protectionist movement in Great Britain was steadily gaining ground. The post-war boom was followed by a sharp deflation of prices, and this was enhanced by the official policy of the British Government to return to the gold standard as early as possible. The return to pre-war parity with the dollar was achieved in 1925 when Mr. Winston Churchill was Chancellor of the Exchequer. This deflationist policy added at least 10 per cent to the average price of British exports in foreign currencies. There can be no doubt that the appreciation in the value of sterling helped to intensify the crisis in the coal industry and was one of the basic causes of the situation which led to the General Strike in 1926.

Britain paid a high price for the complacency of those statesmen whose outlook was dominated by Treasury orthodoxy. The President of the Board of Trade believed that the effect of returning to the gold standard on British exports had been "all to the good", while Winston Churchill contended that his exchange policy had as much to do with the crises in the coal industry as the Gulf Stream. "These statements", said Keynes in 1925⁸, "are of the feather-brained order. It is open to Ministers to argue that the restoration of gold is worth the sacrifice and that the sacrifice is temporary. They can also say, with truth, that the industries which are feeling the wind worst have private troubles of their own. When a *general* cause operates, those who are weak for other reasons are toppled over. But because an epidemic of influenza carries off only those who have weak hearts, it is not permissible to say that influenza is 'all to the good' or that it has 'no more to do with mortality than the Gulf Stream has'. These were years of bitter class warfare. The number of industrial disputes in Britain was 628 in 1923, 710 in 1924 and 603 in 1925. Then came the General Strike and the disastrous mining conflict which brought the number of working days lost through industrial

disputes to a record figure of 162 million in 1926. The index number of average weekly wages showed a fall from 142 in 1921 to 101 in 1927 and wholesale prices fell from 182 in 1921 to 144 in 1927.

The monetary authorities in Copenhagen shared with the Bank of England an almost mystical belief in the virtues of the pre-war gold parity; consequently Denmark too had to endure a similar process of deflation involving a deliberate intensification of unemployment. The Gold Standard was re-introduced in 1927 at the pre-war parity, with a statutory obligation to redeem notes in bullion rather than gold coin. There was a contraction in the quantity of money from 6,313 million kroner in 1920 to 4,355 million kroner in 1927. The krone-sterling rate, which had been 27.00 in June 1924, was back to the parity of 18.16 in June 1927. The wholesale price index (1910–14 = 100) fell from 225 in 1924 to 152 in 1927, and in the same period unemployment actually doubled, from 11 per cent to 22 per cent^{8a}. In the early 1920s the economic life of the continent had been disturbed by profound currency crises; the hyper-inflation in Germany destroyed the currency, and it was only after the revaluation of the Mark in 1924 that recovery was possible. In the second half of the 1920s there was a considerable inflow of American private capital into Europe, partly the result of the drastic reduction in European immigration into the United States brought about by the American Immigration Restriction Act of 1924. Although outwardly it appeared that the international economy was finding a new equilibrium, deeper tendencies were leading towards disintegration.

The international gold standard had been restored in a world which was very different from the pre-1913 era. An increasing number of countries now kept their reserves in the form of foreign exchange rather than gold, and such reserves were held mainly in London or New York. Because of her difficulties Britain was finding it hard to prevent a leakage of gold, and this tended to create instability. Moreover, some countries were vulnerable to the sudden withdrawal of short-term funds. After a long experience as the world's financial centre, London was still the most efficient market for foreign capital issues. Foreign lending continued in the 1920s on a scale which was excessive in view of the changes in Britain's economic situation. Between 1924 and 1927 new overseas issues averaged £ 118 million a year⁹; this capital outflow was so big that foreign currency had to be borrowed to bring about a balance. This process of "borrowing short and lending long" led to a dangerous piling up of foreign balances in London.

Originally the Danish Bacon Company Ltd. was a private firm closely connected with »Maypole Dairy Company«, however, from 1907 owned by a great number of Danish bacon factories. Already in the 1920's the products were distributed by lorries all over England.

2. United States Capital Export

Perhaps the most significant factor in this period was the change in the economic status of the United States. Before the First World War the United States owed other countries a net total of \$ 3,200 million on long-term account: by 1919 she had become a long-term creditor to the extent of \$ 4,000 million. The course of American foreign investment in the 1920s is shown in Table VIII.

It was becoming cheaper for non-Empire countries to borrow in New York than in London. A differential began to emerge between domestic and foreign

TABLE VIII
American Long-Term Capital Invested Abroad
1921-1931 (Millions of Dollars)

1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
890	957	465	1005	1092	1272	1465	1671	1029	1069	412

Source: *Historical Statistics of the United States 1789-1945*, Washington, Department of Commerce, Bureau of the Census, 1949, p. 243.

TABLE IX
*American Private Long-Term Investment in Certain European Countries at
 December 1930
 (\$ Million)*

Country	Direct Investments	Portfolio Investments						Total	% of Europe Total
		Government and Government Guaranteed				Private	Total		
		National	Provincial	Municipal	Other				
Austria.....	17	45	15	25	8	5	98	115	2.3
Belgium.....	65	179	-	10	-	-	189	254	5.1
Denmark.....	16	100	-	47	17	4	168	184	3.8
France.....	162	138	24	51	87	10	310	472	9.6
Germany.....	244	179	95	112	415	376	1,177	1,421	29.9
Norway.....	23	123	8	22	16	22	191	214	4.8
Sweden.....	19	30	-	-	-	224	254	273	5.5
United Kingdom.....	497	144	-	-	-	-	144	641	13.0
Other Countries.....	425	458	9	121	89	153	930	1,355	26.0
Total Europe.....	1,468	1,396	151	388	632	794	3,461	4,929	100.0

Source: Royal Institute of International Affairs, *The Problem of International Investment*, 1937, p. 186.

rates of return. Towards the end of 1924 American investors found that the yield on foreign bonds was greater than on the domestic, and by 1927 the rates were 5.7 per cent (European) and 5.5 per cent (domestic). Between 1924 and 1929 Germany borrowed 6,000 million marks of long-term capital, two-thirds of which was supplied by the United States. One of the reasons for this reversal in the direction of international capital flow was the United States Immigration Restriction Act of 1924, which reduced to a trickle the inflow of population from Europe. It became profitable for American capital to cross the Atlantic to employ the surplus labour which had to stay in Europe. By 1930 the United States was a long-term creditor to the extent of \$ 9,500 million as against \$ 4,000 million in 1919, and her national income in dollars was equal to the combined income of 23 countries, including the United Kingdom, Germany and France.

Denmark was one of the recipients of capital from the United States, as shown by the figures given in Table IX.

At the end of 1930 the American stake in Europe was \$ 1,468 million of direct investment, i. e. by foreign branches and subsidiaries of American companies, and \$ 3,461 million of portfolio investment, i. e. the purchase of

foreign securities by Americans. Of the European total of both categories about 4 per cent was in Denmark, and the proportion of the portfolio investment in that country was about 5 per cent. The major fraction, 30 per cent, was in Germany, as against 13 per cent in the United Kingdom, the bulk of the latter being direct investment. The amount of foreign capital employed per head in Denmark in 1930 was £ 27 as compared with £ 45 in Norway, £ 122 in Australia, £ 127 in Canada and £ 128 in New Zealand¹⁰. The relative dependence on foreign capital in Denmark was far smaller than in the oversea primary producing countries of the British Commonwealth.

3. *Anglo-Danish Trade in the Twenties*

Table X summarises the evolution of trade relations between Britain and Denmark from 1921 to 1931 against the background of the period 1910-21.

In 1930-31 the British market took 63 per cent of total Danish exports as against 27 per cent during the war and 60 per cent in 1910-14; the German market, on the other hand, took only 15 per cent of total Danish exports in 1930-31 as against 49 per cent during the war and 28 per cent in 1910-14.

TABLE X

Distribution of Foreign Trade by Country of Purchase and Sale, 1910-31

	U.K. %	Germany %	Norway & Sweden %	U.S.A. %	Other Countries %	Total	Value Annual Average Mn.Kr.
<i>Imports</i>							
1910-14.....	17	37	11	9	26	100	762
1915-18.....	24	22	16	19	19	100	1,037
1919-20.....	29	15	9	23	24	100	2,924
1921-25.....	18	29	8	15	30	100	1,946
1926-29.....	13	32	8	15	32	100	1,706
1930-31.....	14	34	9	11	32	100	1,597
<i>Exports (excluding re-exports)</i>							
1910-14.....	60	28	4	1	7	100	608
1915-18.....	27	49	14	0	10	100	959
1919-20.....	35	19	25	5	16	100	1,166
1921-25.....	62	13	9	1	15	100	1,578
1926-29.....	60	21	7	1	11	100	1,503
1930-31.....	63	15	8	1	13	100	1,392

Source: Ole Bus Henriksen and Anders Ølgaard, *Danmarks Udenrigshandel 1874-1958*, Copenhagen 1960, pp. 42-45.

The distortion caused by the war had been eliminated; but, whereas the primacy of the British market had been fully restored, the relative importance of Germany as a destination for Danish goods had declined. In 1919–20 Denmark's neighbours, Norway and Sweden, took no less than a quarter of all her exports, but by 1930–31 this fraction was down to 8 per cent. The comparative advantage of the Danes in producing bacon, butter and eggs enabled them, under a régime of free trade, to dominate the British market: in 1930 two-thirds of British imported bacon came from Denmark. When we examine the sources of Denmark's imports we find that by 1930–31 the pre-war pattern had been virtually re-established—14 per cent from Britain, 34 per cent from Germany, 9 per cent from Norway and Sweden, 11 per cent from the United States, and 32 per cent from other countries.

Denmark experienced a substantial rate of economic growth during the 1920s though unemployment was at an average of 17 per cent. Net domestic product (at 1929 prices) increased by 38.5 per cent (from 4,006 million kroner to 5,546 million kroner) between 1922 and 1930. The rate of growth of real net domestic product in agriculture was 58 per cent (from 773 million kroner to 1,220 million kroner) and 34.1 per cent in other industries (from 3,233 million kroner to 4,326 million kroner). It is clear that the flourishing export trade with Britain had a potent multiplier and accelerator effect on the Danish economy. Meanwhile in the United Kingdom there was no growth in agricultural output in real terms between 1905–10 and 1924–28, and the fraction of total food consumption produced at home continued its long-period decline.

III. The Triumph of Imperial Preference

1. The Case for Protection

A careful analysis of the way in which the British public became conditioned to the idea of protection shows that the important change in mood occurred during the 1920s. It was not a sudden conversion in 1931. Powerful sections of the Conservative Party worked for years to create the necessary frame of mind among the voters, but it was not possible for the two Prime Ministers, Mr. Bonar Law and Mr. Stanley Baldwin, to depart from pledges which had been reiterated. The real issue was clearly stated by Mr. Bruce, Prime Minister of Australia in 1923, in these words:

“I suggest that the first objective we must have in mind . . . is that we should ensure that the British agricultural producer should have priority over all comers for the sale of his produce in the British market. In Australia, educated as she has been in regard to her fiscal system, that appears to some people to be an absolutely essential factor . . . As we demand that our own production shall have the first rights in our own market, we recognize that the British agricultural producer has exactly the same rights as we claim for ourselves. The second objective is that, so far as the British farmer is not able to supply the British requirements of foodstuffs, the Dominions producer should be placed in a position to supply, to the greatest possible extent, the necessary requirements. In order to achieve these two objectives, the importation of foreign produce should be limited to supply the deficiency that the British and Dominion agriculturist is not able to supply. The third objective is that we should realise that in a country such as Great Britain the consumer’s point of view should have the fullest consideration . . .”¹¹.

In short, access to the British food market was to be based on the general rule: Great Britain first, the Empire second, foreigners last. At the Imperial Economic Conference in 1923 the President of the Board of Trade, on behalf of the Conservative Government, made various concrete proposals which went some way towards satisfying the Dominion Governments. The Prime Minister declared that his Government favoured the principle of a general tariff for Great Britain, and this was greeted with warm approval. The Canadian re-

representatives promptly gave a list of goods on which they would wish to have a preference, including wheat, barley, butter, cheese, eggs, bacon, canned vegetables, flour and fresh fruits. However, the exponents of imperial preference were counting their chickens before they were hatched: they had to wait nine years before they got what they wanted. The British electorate was far from convinced. With the aid of the strongly free-trade Liberal Party, a Labour Government under Mr. Ramsay MacDonald came into office in 1923, and any hope of an early change in fiscal policy disappeared.

The Conservative Party was soon back in power but it had not sought a mandate to introduce imperial preference. Looking back at the years 1926–31, one can now infer that the Government of the day seemed to realise that, if this important change was ever to occur, the British public would have to be educated in the new doctrine. The Empire Marketing Board, set up in 1926 and financed entirely by the British taxpayer, was a medium for an exercise in Government-sponsored adult education which was organised with a *panache* which would be the envy of many a “hidden persuader” of today. Here is a description of its work by an authority on the history of the Commonwealth. “By an expenditure which never approached the million mark, the Empire Marketing Board succeeded in creating among the British masses the vision of a colourful Empire with a profusion of delicious commodities. It succeeded in doing many other things besides this. The Board’s beautifully designed posters in their attractive frames, its cinema productions and its film library, its Empire Shopping Week and its Window Dressing Competition, its cute propagandist inspirations (‘the recipe for an Empire Christmas Pudding provided by His Majesty’s Chef’), its Buy British Campaign launched by His Royal Highness the Prince of Wales, its lectures, its leaflets, its newspaper propaganda—all this and much more testified to its unwearied enthusiasm in ‘advertising an idea’ ”¹². This engaging activity on the part of a Government agency helped to create a favourable background, but it could not do more than that. The man-in-the-street, while entertained by the coloured posters glorifying the Empire, was shrewd enough to know that taxing food was against his interests. What was good for the Dominion farmer was not necessarily good for the British housewife. A fundamental change in the policy which had dominated British thinking since 1846 could only be brought about by a solid demonstration that free trade was no longer in the *national* interest, and this called for something more convincing than Empire shopping weeks or royal recipes.

Something resembling a new doctrine did emerge during the twenties. It arose from the disquiet felt about the poor performance of British exports.

TABLE XI
*The United Kingdom's Trade with the Overseas Empire
 and Foreign Countries, 1913 and 1927*

	Overseas Empire (omitting Irish Free State)			Foreign Countries		
	1913 £ million	1927 £ million (at 1913 values)	Increase (+) or Decrease (-) %	1913 £ million	1927 £ million (at 1913 values)	Increase (+) or Decrease (-) %
Imports retained for consumption in U.K. from..	135	191	+41	524	601	+15
Exports of U.K. produce and manufacture to.....	195	178	-9	330	235	-29
Total Trade...	330	369	+12	854	836	-2

Source: Sir David Chadwick, "A Memorandum on the Trade of the British Empire 1913 and 1925 to 1928", *Thirteenth Report of the Imperial Economic Committee*, 1930, p. 22.

The Imperial Economic Committee produced statistical surveys in which Britain's trade with the Empire was compared with her trade with foreign countries. Table XI illustrates the contrasting trends.

A comparison of 1927 with 1913 showed that the United Kingdom's exports to all countries declined in volume by 27 per cent, whereas America's exports increased in volume by 57 per cent, Canada's by 105 per cent, New Zealand's by 45 per cent, and South Africa's by 18 per cent. The analysis given in Table XI shows that British exports to foreign countries had declined by as much as 29 per cent, whereas the fall in exports to the Empire was only 9 per cent. On the other hand, there had been a rise of 41 per cent in the volume of British imports from the overseas Empire and an increase of 15 per cent from foreign countries. It would be easy to demonstrate how dangerous it is to base final conclusions on simple overall percentages of this kind. However, our purpose here is to indicate the considerations which led to a change in public opinion. The essential point was that the propensity of the Empire to buy British goods appeared to be greater than that of foreign countries. In the first quarter of this century a significant change took place in the relative importance of Europe as a market for British goods.

At the beginning of the century there was not much difference between Europe and the Empire as markets for British goods: *per capita* they were importing equal amounts from Britain. However, by 1927 the Empire's

TABLE XII
Imports of British Manufactures, 1901 and 1927

Year	Overseas Empire		Europe (excluding Russia)	
	Value of Imports £	Imports <i>per capita</i> s. d.	Value of Imports £	Imports <i>per capita</i> s. d.
1901.....	88,000,000	5. 1.	62,000,000	5. 1.
1927.....	281,000,000	12. 6.	120,000,000	8. 6.

Source: W. K. Hancock, *op. cit.*, p. 210

purchases had risen more than threefold from £ 88 million to £ 281 million (*per capita* from 5/1 to 12/6), while Europe's purchases only doubled (*per capita* from 5/1 to 8/6). In this period the proportions of United Kingdom exports of iron and steel and engineering goods going to the Empire rose as follows: iron and steel, from 48.1 per cent to 56.5 per cent; machinery, 32.5 per cent to 48.2 per cent; vehicles, etc., 38.2 per cent to 55.2 per cent. At a time when Great Britain was finding it difficult to export enough and had to rely increasingly on invisible exports and interest on foreign investments, it was comforting to find that prospects in the Empire seemed to be much better than in non-British countries. Hence the new dogma about the Growing Dependence of British Industry upon Empire Markets¹³. Here was a plausible case for imperial preference which could be expected to appeal to the enlightened self-interest of the British people. The exponents of it drew a parallel between the far-reaching possibilities of Empire trade and the enormous home market in the United States, and Lord Beaverbrook hammered home the gospel under the misleading banner of "Empire Free Trade".

2. Britain's Share of the Danish Market

In the heyday of free trade British policy makers never paid any attention to the bilateral balance of trade with individual countries: this was irrelevant in an all-embracing system of multilateral settlements. But as more and more countries adopted protective tariffs, it was inevitable that British Governments would be compelled to look carefully at the consequences of what Lord Balfour had called "insular free trade"¹⁴. The course of trade between Britain and Denmark provided excellent ammunition for those who looked at commercial relations from the "bilateral" point of view, as may be seen from the following figures.

TABLE XIII
British and German Trade with Denmark, 1928-30

Year	Danish Imports from Great Britain Million Kr.	Danish Exports (including re-exports) to Great Britain Million Kr.	Balance in favour of Denmark Million Kr.
1928.....	239.9	916.0	676.1
1929.....	263.1	962.0	698.9
1930.....	250.8	946.3	695.5

Year	Danish Imports from Germany Million Kr.	Danish Exports (including re-exports) to Germany Million Kr.	Balance in favour of Germany Million Kr.
1928.....	566.4	341.8	224.6
1929.....	587.6	339.6	248.0
1930.....	591.4	261.8	329.6

Source: Department of Overseas Trade, *Economic Conditions in Denmark, February 1931*, H.M.S.O., 1931, p. 21.

In 1928-30 Denmark obtained an annual favourable balance of 690 million kroner in her trade with Britain, whereas Germany had an annual favourable balance of 268 million kroner with Denmark. The economic justification for this contrast has already been explained in Chapter I. When Britain was hit by the full force of the world depression, strong voices were raised against this imbalance. As this was an important turning-point it is necessary to summarise the position as seen through British eyes at that time.

This review of Danish imports in 1930 makes it clear that over a wide range of manufactured goods Great Britain was trailing far behind Germany and other countries as a supplier. It was only in coal and coke that she took the lead easily; fuel imports comprised 22 per cent of total Danish purchases from Britain. Official reports mentioned high cost and inadequate marketing methods as part of the explanation. The Commercial Secretary of the British Legation in Copenhagen pointed out in 1931 that "... no one is more anxious than the average Danish businessman to welcome an increase in British imports to Denmark, but goods must be brought to his notice, and they must be competitive and as suitable for the local requirements as the products they are intended to supplant. There is in Denmark, as perhaps in few other foreign markets, a general readiness to give a reasonable measure of preference

*The Sources of Danish Imports in 1930*¹⁵

		Kr.
<i>Feeding-stuffs</i>	Total Imports.....	102,596,000
	Great Britain.....	6,219,000
	Germany.....	43,638,000
	Soviet Russia.....	20,030,000
	France.....	11,263,000
<i>Oils, etc.</i>	Total Imports.....	108,538,000
	United States.....	38,000,000
	Great Britain.....	27,000,000
	Germany.....	16,000,000
	Norway.....	8,000,000
Holland.....	6,000,000	
<i>Vehicles, Machinery, etc.</i>	Total Imports.....	148,339,000
	United States.....	67,501,000
	Germany.....	42,179,000
	Great Britain.....	15,784,000
	Sweden.....	8,514,000

Denmark's imports of motor cars and chassis in 1929 were as follows:

	<i>Country of Origin</i>	Number	<i>Value in Kr.</i>
	United States.....	2097	7,782,000
	France.....	1140	3,478,000
	Germany.....	213	995,000
	Great Britain.....	142	471,000
	Other countries.....	322	1,288,000
	<hr/>		
	Total.....	3914	14,014,000
	<hr/>		
<i>Pig iron and roughly manufactured iron goods</i>	Total Imports.....		77,144,000
	Germany.....		40,280,000
	Great Britain.....		16,862,000
<i>Manufactured iron goods</i>	Total Imports.....		44,567,000
	Germany.....		27,388,000
	Great Britain.....		2,612,000
<i>Wearing apparel, including footwear</i>	Total Imports.....		71,034,000
	Germany.....		32,770,000
	Great Britain.....		7,316,000
<i>Wollen goods</i>	Total Imports.....		60,267,000
	Germany.....		28,803,000
	Great Britain.....		16,988,000

		Kr.
<i>Manufactured goods of vegetable fibres</i>	Total Imports	77,067,000
	Germany	32,236,000
	Great Britain	21,853,000
<i>Earthenware and glass</i>	Total Imports	31,579,000
	Germany	17,027,000
	Great Britain	1,961,000
<i>Chemicals</i>	Total Imports	27,239,000
	Germany	17,614,000
	Great Britain	2,661,000
<i>Coal and coke</i>	Total Imports	100,677,000
	Great Britain	54,804,000
	Germany	25,509,000
	Poland	18,986,000
<i>Miscellaneous goods</i>		
Books, magazines, etc., in foreign languages	Total Imports	1,518,000
	Germany	505,000
	Great Britain	197,000
Dolls	Total Imports	681,000
	Germany	616,000
	Japan	41,000
	Great Britain	15,000
Toys	Total Imports	1,285,000
	Germany	1,192,000
	Great Britain	37,000
Electric light fittings and parts	Total Imports	2,064,000
	Germany	1,529,000
	Great Britain	140,000
	France	139,000
Electrical machines and apparatus . .	Total Imports	2,145,000
	Germany	957,000
	Belgium	615,000
	United States	166,000
	Great Britain	149,000
Wireless apparatus	Total Imports	6,483,000
	Germany	3,776,000
	Holland	1,335,000
	Sweden	498,000
	United States	244,000
	Great Britain	231,000

to British over other foreign goods. Material proof that this good will exists was again forthcoming in 1930, when certain British manufacturers, partly in consequence of it, were successful in obtaining the two largest contracts awarded during the year by Danish public authorities”¹⁶.

The pattern of Anglo-Danish trade in 1930 was the logical outcome of a long period of *laissez-faire* in foreign commerce, and it could not be changed merely by greater competitive zeal on the part of British manufacturers. The world depression forced the British Government to abandon free trade and from 1932 onward access to the British market became a prize which had to be earned by services rendered. This was to have a profound effect on Anglo-Danish relations.

3. *The Ottawa Agreements*

The world slump of 1929–32 was unprecedented in its severity. Between 1929 and 1932 the index of prices of commodities entering world trade fell by 56 per cent for raw materials, 48 per cent for foodstuffs and 37 per cent for manufactures. Since industrial output in the United States comprised 46 per cent of the combined output of the 24 main producing countries of the world, the collapse in the United States had a devastating effect on the international economy. The flow of capital from America to Europe suddenly came to a halt. An official United States report pointed out that “. . . curtailment in the supply of dollars resulting from our reduced imports and cessation of investment activity presented a readjustment problem of unparalleled dimensions. During the four years from 1926 through 1929 the amount of dollars supplied ranged between \$ 7,300,000,000 and \$ 7,500,000,000, and foreign incomes and spending habits and the international debt structure were fairly well balanced to this level. The abrupt fall in the dollar supply by some \$ 5,000,000,000, or 68 per cent, over the short space of three years necessitated vast changes in the foreign use of dollars and in the economic systems from which the demand arose”¹⁷. This vast withdrawal of dollars entailed a downward multiplier process which caused a cumulative shrinkage of output in the rest of the world.

In the United Kingdom between 1929 and 1932 the volume of production fell by 17 per cent, and unemployment went up from 10.3 per cent to 21.9 per cent. Exports fell from £ 729 million to £ 365 million and imports from £ 1,116 million to £ 651 million. The strain was so great that the National Government, which had been elected in 1931 with “a doctor’s mandate”, took two epochmaking decisions: it suspended the gold standard and abolished free trade. Fundamentally these measures were a recognition that Britain’s

In 1932 British industry made an export campaign in Denmark, i. e. through a big exhibition in Copenhagen. That summer everything in Denmark was British; the chief attraction was a visit by the Prince of Wales (Edward VIII) who is welcomed here by prominent Danes.

The satiric Christmas booklet "*Blæksprutten*" ("The Cuttle-Fish") 1932.

orthodox efforts in the previous decade to adapt her economy to the challenge of the post-war world had been unavailing.

The real break with free trade came with the Import Duties Act of February 1932; this replaced the Abnormal Importations (Customs Duties) Act of November 1931. A 10 per cent *ad valorem* tariff on imported manufactured goods was established. The scales operated at two levels: rates applying to foreign countries, and lower rates on or free entry for Empire products. Danish supplies of butter and eggs became subject to duty in March 1932.

Under this new protectionist system Britain was able to offer a wide array of preferences to the Dominions and Colonies, and agreements were reached by the Ottawa Conference in August 1932, in line with the well-known principle of "the home producer first, the Empire producer second, and the foreign producer last"¹⁸. The first effect on Denmark was to change the *ad valorem* duties into specific duties at the rate of 15/- per cwt. for butter and 1/- to 1/9 per 120 for eggs. Bacon and hams, while continuing to come in

duty-free, were to be subject to quantitative restrictions in order to allow British production to expand. Canada was given an annual import quota of 2,500,000 cwt.

In December 1932 negotiations were opened for an Anglo-Danish Commercial Treaty. An agreement was signed on 24 April 1933 and the Treaty, which was to be valid for three years, came into force on 20 June 1933. The British allowed Danish bacon and hams to be free of duty, but reserved the right to limit the quantities in accordance with the need to increase home output. Denmark was guaranteed 62 per cent of all British imports of bacon and hams from non-British countries. For butter Britain agreed not to raise the duty of 15/- per cwt., but reserved the right to limit quantities. Denmark was allowed a minimum quota of 2,300,000 cwt. of butter, and if total British imports rose in any year to more than 8,100,000 cwt. the Danes were to have a correspondingly higher quota. Similar provisions were made with regard to eggs.

For her part Denmark entered into the following obligations. She agreed to allow imports of coal, coke, iron and steel free of duty, and duties were reduced on a large number of commodities, e. g. cider, marmalade, biscuits, felt hats, certain rayon articles, carpets, yachts and motor cars. She undertook to reduce the tariff on textile goods such as cotton yarn, cotton and woollen piece goods, woollen hosiery and worsteds. The special purchase undertakings by Denmark were set out in a protocol attached to the Treaty. The most important of these was the obligation to purchase at least 80 per cent of her total coal requirements from Great Britain and to increase her imports of British iron and steel. It was also agreed that the salt, saltpetre and jute material used in treating and packing Danish goods should be imported from Britain.

The essence of the new relationship between the two countries was expressed in the commitment by the contracting parties in the text of the Treaty that they would keep under review the balance of trade between them.

IV. World Depression and Planned Trade

1. Exchange Control in Denmark

Along with other primary producing countries, Denmark was seriously affected by the world slump; she had to adjust herself not only to new tariff restrictions but also to the devaluation of the pound sterling. At first the Danish authorities thought that the gold parity of the krone could be maintained, and on 26 September 1931 the discount rate was raised from $4\frac{1}{2}$ per cent to 6 per cent, and credit was severely restricted. The attempt to remain on the gold standard was strongly resisted by the farmers. When Sweden and Norway decided to leave gold, it was clear that Denmark had to follow. Thus, on 29 September 1931, an Act was passed releasing the National Bank from its obligation to redeem its notes in gold.

The Agricultural Council was keen that the sterling exchange rate should go to 18,16 kroner, the equivalent of the old gold parity with the pound. Such was the strain on foreign exchange reserves that by an Act of 18 November 1931 the foreign exchange received by Danish exporters had to be converted into Danish currency, and on 13 October 1931 the gold cover of the note issue was reduced from 50 per cent to $33\frac{1}{3}$ per cent by Royal Decree. On 30 January 1932 an Act was passed setting up the Exchange Control Office (Valutacentralen). All commodities which needed foreign exchange permits were divided into twenty-seven groups, and they covered 95 per cent of the value of Danish imports in 1931. The system was intended to achieve three objects¹⁹. First, there was the monetary objective of maintaining the sterling rate at kr. 18,16, by empowering the National Bank to dispose of the entire supply of foreign exchange and to control the imports of merchandise and securities. Secondly, the licensing of imports was done in such a way as to promote imports from Great Britain at the expense of purchases from Germany. Thirdly, regard was paid to the need to increase domestic employment; importers of raw materials for agriculture and industry were favoured and indirect assistance was given to import-competing industries such as textiles and shoe manufacture.

The Danish exporter was facing competition not only from the British farmer but also from the farmers of the British Dominions who were now

TABLE XIV
Changes in the Composition of Danish Imports, 1931-1935

Category of Imports	Total Imports 1931	Total Imports 1935	1935 as % of 1931	Value of 1935 Imports at 1931 Prices	1935 Imports as % of 1931 in volume
	Mn.Kr.	Mn.Kr.	%	Mn.Kr.	%
Raw materials for agriculture and horticulture.....	281	221	79	184	65
Raw materials for industry.....	156	229	147	193	124
Fuel for heating and lighting.....	136	165	121	136	100
Semimanufactures for industry.....	208	222	107	198	95
Unprepared foodstuffs.....	83	58	70	54	65
Prepared foodstuffs.....	63	29	46	30	48
Finished industrial consumption goods.	253	119	47	113	45
Industrial goods—mainly for further processing & manufacture.....	285	286	100	240	84
Total.....	1,465	1,329	91	1,148	78

Source: Quoted in *Report on Economic and Commercial Conditions in Denmark, August 1936*, London H.M.S.O., 1936, p. 16.

aided by preference. The sterling quotation of kr. 18,16 was not likely to remain tolerable for long. During the second half of 1932 Australia and New Zealand, having depreciated their currencies in line with sterling, had the extra advantage of exemption from the duty which the Danes had to pay. Not surprisingly the Danish authorities allowed the exchange rate to depreciate to kr. 22,40 in July 1933, which was roughly the equivalent of the previous rate of 18,16 in terms of New Zealand currency. The krone remained at this level until 1939. Despite the difficulties experienced by the co-operative organisations, exchange control on the whole worked fairly smoothly; there was free discussion of the way it functioned; leaders of agriculture and industry kept in close touch with those who operated it; and there was a general desire to see it achieve its purposes without too much friction. The Danish authorities showed the utmost skill in using exchange control as an instrument of trade diversion; they avoided having to achieve their commercial objectives by manipulating their customs tariffs, which were based almost entirely on the most-favoured-nation principle.

The effects of this policy are clearly seen in Table XIV which is based on figures published by the Danish Merchants' Guild.

Denmark's total imports in 1935 were 22 per cent less in volume than in

1931—a tribute to the efficacy of controls; but there was a striking variation between different categories. In real terms there was a fall of 35 per cent in raw materials for agriculture, showing the effect of the curtailment of foreign markets, whereas raw materials for industry rose in volume by 24 per cent, indicating the remarkable expansion of the manufacturing sector. Food-stuffs, particularly the prepared variety, were down to less than half the 1931 quantity; and there was a similar sharp fall in finished consumers' goods, reflecting the protective effect of import controls.

2. *The Diversion of Trade*

The combined influence of British and Danish commercial and monetary policies resulted in an appreciable fall in the gap between Denmark's exports to and imports from the United Kingdom. Unfortunately, there is a big difference between British and Danish statistics relating to Danish imports from the United Kingdom. Both sets are given in Table XV.

TABLE XV
Denmark's Trade with the United Kingdom, 1931-1938

Year	Danish Statistics Denmark			British Statistics United Kingdom ¹		
	Imports from U.K. Kr. Million	Exports to U.K. Kr. Million	Ratio of Denmark's Exports to her Imports	Exports to Denmark ² £ Million	Imports from Denmark ² £ Million	Ratio of Denmark's Exports to her Imports
1931.....	219	814	3.7:1	8.7	46.7	5.4:1
1932.....	255	727	2.8:1	9.9	40.6	4.1:1
1933.....	356	781	2.2:1	11.8	35.4	3.0:1
1934.....	407	739	1.8:1	13.3	32.9	2.5:1
1935.....	479	731	1.5:1	13.8	32.0	2.3:1
1936.....	542	742	1.4:1	14.9	33.2	2.2:1
1937.....	642	823	1.3:1	16.9	36.6	2.2:1
1938.....	562	861	1.5:1	15.8	37.9	2.4:1

¹ Including Protectorates, Mandated Territories and Territories under Condominium.

² Including Faroe Islands.

Sources: Ole Bus Henriksen & Anders Ølgaard, *op. cit.*, pp. 40-45, and Statistical Abstracts of the United Kingdom.

According to Danish statistics, the "gap", i. e. the ratio of Danish exports to Britain to Danish imports from Britain, moved from 3.7:1 in 1931 to 1.5:1 in 1938. However, according to British statistics the change was from 5.4:1 to 2.4:1. This is a substantial discrepancy. The main reason for it is that

Danish statistics are based on countries of purchase and thus include as "imports" from Britain goods of non-British origin which are financed through London²⁰, whereas British statistics cover goods originating in the United Kingdom. The Commercial Secretary to H. M. Legation at Copenhagen, writing in 1936, put the matter as follows: "The inclusion in the Danish statistics . . . of a large volume of commodities not of United Kingdom origin, such as oleaginous seeds, simply because they are paid for through a London office, even if purchased from a foreign firm and shipped direct from overseas, inflates the Danish import statistics and may lead the uninitiated to conclude that Denmark's purchases of United Kingdom products are fast approaching the level of her very substantial exports to the United Kingdom. Nothing could be more misleading, for if the Danish figures are compared with the corresponding United Kingdom statistics, it will be seen that the trade between the two countries is still favourable to Denmark in the ratio of over 2 : 1"²¹. For example, the Danish figures record an increase of kr. 72 million in Danish imports from the United Kingdom between 1934 and 1935. But this was completely offset by Denmark's purchases in 1935 of the following overseas products financed through London, i. e. seeds for the oil pressing industry kr. 51 million, fodders kr. 6.5 million, underground cereals kr. 3.9 million, tallow, oil and rubber kr. 4.2 million, and colonial goods kr. 5.9 million, while purchases of British piece goods of silk, wool and cotton declined in that year by kr. 4.8 million²².

Clearly, if our object is to find out to what extent Anglo-Danish trade was becoming more "balanced", we must use the British statistics, and the record shows that the ratio between Denmark's exports to Britain and her imports from Britain moved from 5.4:1 in 1931 to 2.4:1 in 1938. This transformation had virtually been achieved by 1934, after which the ratio remained fairly stable at well over 2:1.

The impact of imperial preferences varied considerably from one commodity to another. The effect of the preference on eggs was negligible, as Britain in her trade war with the Irish Free State levied a higher duty on Irish eggs than on the foreign product. Danish egg production increased considerably as grain was deflected to it from bacon production; the Danes raised the quantity sold in Britain by a half, but the price they received fell by a half.

In the case of butter the Danes lost ground to their competitors in Australia and New Zealand. While total British imports rose by over 30 per cent between 1921-31 and 1937-38, the amount supplied by Denmark did not increase and, as a fraction of the total, fell from a third to a quarter. Between 1935 and 1939 the duty of 15 shillings a cwt. meant between 15 and 20 per

Lawson Wood, the cartoonist,
lets a pig teach his children
how to spell »bacon«.

From Christen Krogh:
Hjørring Amts Aandelssvineslagteri
1891-1941.

cent of the Danish price. The excellence of Danish butter caused it to sell at a higher premium, but the suppliers had to take lower proceeds per cwt. than their Dominion competitors. New Zealand increased her exports to the mother country from 1,962,000 cwt. in 1931 to 2,721,000 cwt. in 1936, thereby displacing Denmark as the major source.

Protection succeeded in enabling British pig production to expand by 50 per cent between 1928-31 and 1936-39; domestic output of bacon and ham doubled in the seven years 1930-36. Britain had bought 7.7 million cwt. of Danish bacon in 1932: the quota system under the Trade Agreement reduced this to about 3.4 million cwt. a year in 1936-38. On the eve of World War II Denmark accounted for only 46 per cent of Britain's total bacon imports. Supplies from Dominion competitors which had been under 4 per cent of total imports in 1931 had reached 28 per cent in 1936-38.

Between 1932 and 1938 the average price of bacon and pork exported by Denmark to all countries more than doubled, from 0.99 kroner 2.07 kroner per kg.; the quantity exported declined by more than half, from 389,800 tons to 178,600 tons. The total proceeds of these exports were 385,100,000 kroner

in 1932 and 369,300,000 kroner in 1938. Thus the Danes in 1938 were receiving almost the same amount of money for less than half the amount of bacon they had sold in 1932. While the quantity of Danish bacon consumed in Britain was reduced by more than half between 1932 and 1938, the proceeds from its sale went down only from £ 20,900,000 to £ 15,900,000. The price of Danish bacon rose above even that of best British Wiltshire bacon, something which had never happened before. Evidently the Danish product held a high place in the estimation of the British consumer.

The changes brought about in the decade 1929–38 can be summed up as follows. Reckoned in current prices, Denmark's export to the United Kingdom fell by one third; this was proportionately the same as the decline in British food purchases from all foreign countries. Imperial preference did achieve results; by 1938 Britain's imports of food, drink and tobacco were shared about equally between Empire countries and foreign countries, whereas in 1929 the distribution had been one third from Empire countries and two-thirds from foreign countries.

The 1930s saw a significant increase in Denmark's exports of industrial goods. Whereas between 1932 and 1938 the traditional agricultural exports went up from 861 million kroner to 1098 million kroner, i. e. by 27 per cent, exports of industrial products, such as machinery, iron and metal goods, new ships, and vegetable and animal oils, soared from 171 million kroner to 363 million kroner, a rise of 113 per cent. In 1938 industrial exports comprised nearly one quarter of Denmark's total exports as against about one sixth in 1932. The Danish economy was developing a strong comparative advantage in new lines of production. An outstanding example was shipbuilding, described as follows in 1937. "Of 20 vessels, with a gross tonnage of 103,450, which according to Lloyds were under construction in Danish yards on 30 September 1937, 15 with a tonnage of 95,150 were being built for foreign owners. . . . The large and successful part played in Danish shipbuilding by foreign orders almost entitles this industry to be classed with those which, lacking domestic raw materials completely, have yet attained a high rank in international competition owing to the excellence of the technical skill and commercial enterprise behind them. The Danish development of the diesel engine during the past generation has contributed a good deal to this result, the engine selling the ship in many cases" ²³.

British exports to Denmark also underwent some significant changes. Table XV shows that their total value rose from £ 8,700,000 in 1931 to £ 15,800,000 in 1938. The following are examples of some of the more striking increases:

Imports into Denmark

		1931	1936
		Tons	Tons
Coal	Total.....	3,664,000	4,109,000
	From United Kingdom.....	1,595,000	3,290,000
	Germany.....	744,000	544,000
	Poland & Danzig.....	1,315,000	275,000

Denmark fulfilled her undertaking under the Treaty to purchase 80 per cent of her coal requirements from Great Britain; this she did mainly at the expense of Polish coal. Of the total of 137,700,00 kroner of iron and steel goods in 1936, the United Kingdom share was 34,500,000 kroner. Britain was supplying over half of the tinplate requirements. The Danish market for British cars, as well as for cotton, woollen and worsted goods, was the best on the European continent. Much of the credit was due to the work of the British Import Union, founded in Copenhagen by Carl Stagsted, C. B. E., with the object of promoting the purchase of British goods. The bonds of friendship and understanding between the two peoples were strengthened during the thirties, and the 1933 Trade Treaty was renewed through Supplementary Agreements in a spirit of goodwill.

3. *Unemployment and Consumers' Expenditure*

We saw in Chapter I how changes in the diet of the mass of the British people in the last part of the 19th century gave Denmark her opportunity to specialize in supplying a rich and growing market for animal products. We shall now examine what happened to consumers' expenditure in Britain during the great slump and afterwards. How did these changes affect the Danish producer? In 1932 over one fifth of the insured workers of Britain were unemployed; their number and proportion had more than doubled since 1929, and it was not until 1937 that the available resources were as fully employed as they had been in 1929. However, the total number of all occupied persons in work fell by only about 5 per cent between 1929 and the trough of the depression in 1932. The workers who remained in employment were gaining from the sharp fall in the price of foodstuffs. The *Economist* compiled an index of the "total real income of the insured population, employed and unemployed together", and this showed a rise from 90 in the middle of 1930 to 100 in 1934 and nearly 110 in 1937. Even during the worst of the slump the consuming power *per head* of all workers whether in work or not seems to have remained about the same; there was of course a redistribution of real income away from the unemployed in favour of the men who were in em-

TABLE XVI

United Kingdom: Supply of Certain Foods and Drinks and of Tobacco per Head of Population, 1929-1932

Commodity	Unit	1929	1930	1931	1932
1. Beef & veal.....	lb.	69.3	66.5	63.8	62.2
2. Mutton & lamb	lb.	28.6	28.6	30.9	33.7
3. Pigmeat & lard.....	lb.	46.8	47.6	53.6	55.0
4. Fish.....	lb.	43.8	48.5	45.9	44.9
5. Wheat & flour.....	lb.	343	330	355	340
6. Apples.....	lb.	27.8	26.1	22.5	25.4
7. Bananas.....	lb.	10.6	10.6	11.5	12.3
8. Citrus fruits.....	lb.	26.4	28.2	29.6	27.0
9. Refined sugar.....	lb.	89.1	89.6	96.1	91.6
10. Cocoa.....	lb.	2.82	2.76	2.96	2.81
11. Coffee & chicory.....	lb.	0.910	0.927	0.941	0.863
12. Tea.....	lb.	9.3	9.6	10.0	9.8
13. Beer.....	Gallons	16.1	15.7	13.6	11.0
14. Spirits.....	Proof Gallons	0.277	0.251	0.234	0.211
15. Tobacco.....	lb.	3.24	3.31	3.27	3.23
16. Milk equivalent of milk, butter, cream and cheese	Gallons	76	79	85	88
17. Eggs.....	Number	144	153	158	149
18. Poultry.....	lb.	4.2	4.5	4.8	4.6

Source: *Britain in Recovery*, 1938, p. 36

ployment. "In general, it was possible for working class consumption to be maintained and increased because of the persistence of relatively stable wage rates and large aggregate payments to the unemployed, in the face of rapidly falling prices. The richer sections, on the other hand, maintained their consumption at first by living on profits made during the immediately preceding, and more prosperous, period, and later by a reduction in saving, which may have taken the form of 'living on capital'. A large part of this reduction in saving was carried out on their behalf by companies which adopted a liberal dividend policy"²⁴.

Estimates of the supply of various consumer goods per head of the population during the course of the slump are set out in Table XVI.

When we recall that 1932 was the worst year of the depression, the record of consumption per head is striking. Out of eighteen categories covering the whole range of family expenditure, no less than ten showed a higher consumption per head of the population in 1932 than in 1929. The largest in-

creases were in pigmeat and lard (from 46.8 lb. to 55.0 lb., or 18 per cent), milk, butter, cream and cheese (76 gallons to 88 gallons of milk equivalent, or 16 per cent), and mutton and lamb (28.6 lb. to 33.7 lb., or 18 per cent). There were spectacular reductions in the amount of beer and spirits per head, but this was not entirely the effect of hard times. In 1900 the British drank 31.2 gallons of beer and 1.10 gallons of spirits per head of the population. A long-period trend towards sobriety then set in, and in 30 years it brought beer consumption per head down by a half and that of hard liquor by four fifths. Everyone except fanatical teetotallers would surely agree that things went too far in the 1932 slump. The unemployed British working man was threatened with the ordeal of Prohibition by the purse. However, with the revival of employment he was soon able to quench his thirst more liberally and the average annual consumption of beer went up from 11 gallons in 1932 to 17.5 gallons in 1934-38; even so, it was only one gallon above 1929.

The rise in real income brought about by steady wage rates and falling prices enabled an increasing section of the community to acquire houses on mortgage, and this had an important bearing on the upswing in investment and employment.

TABLE XVII
United Kingdom: Capital Outlay, 1930-1935
(£ million)

Year	Net Investment in Fixed Capital	Houses
1930.....	235	95
1931.....	178	87
1932.....	141	80
1933.....	168	117
1934.....	228	131
1935.....	268	145

Source: Colin Clark, *National Income and Outlay*, London 1937.

Table XVII shows what a substantial contribution house-building made to the upturn in investment which led to recovery. An interesting change was taking place in the social status of borrowers from Building Societies. Up to 1931 35 per cent of them were wage earners and 44 per cent middle class (salaried, professional, independent and clerical grades). At the bottom of the depression during 1932 the proportions were 32 per cent wage earners and 46 per cent middle class; but by 1936 wage earners comprised 52 per cent

of the total and the middle class 34 per cent ²⁵. As the upswing of the business cycle went on, the stream of purchasing power widened, and a more normal pattern of consumer preferences reasserted itself, subject to the constraints set by quotas and tariffs. With the improvement in the labour market (unemployment fell from 21.9 per cent in 1932 to 12.9 per cent in 1936), the increased food purchases of those who found jobs were more than offset by the rise in the expenditure on things other than necessities by those who had not been out of work. The *volume* of imports of food, drink and tobacco hardly rose at all between 1932 and 1936, whereas the number of private cars in use went up from 1,142,000 to 1,675,000 and the number of wireles sets from 5,497,000 to 8,131,000.

The new system of tariffs, preferences, quotas and marketing schemes had a profound effect on the bacon trade.

TABLE XVIII

Denmark's Exports of Bacon to the United Kingdom, 1931-36

Year	Exports Metric Tons	Price Kr. per 100 Kilos	Value 1000 kr.
1931.....	371,834	112	417,180
1933.....	283,521	153	433,416
1934.....	219,118	187	410,000
1935.....	196,908	191	376,971
1936.....	174,242	198	345,500

Source: *Reports on Economic & Commercial Conditions in Denmark*, H.M.S.O., 1931-37.

The figures in Table XVIII show the sharp increase in the price of Danish bacon from 112 kr. per 100 kilos in 1931 to 198 kr. in 1936; the quantity exported fell from 371.800 to 174.200 tons, while the value declined only from 417.180.000 kroner to 345.500.000 kroner, partly as a result of the depreciation of the krone to 22.50. After the serious difficulties of the Danish farmer in 1931-32 the trade became much more remunerative. In 1933 a scheme for regulating the deliveries of pigs to slaughterhouses was introduced in Denmark; this was a direct consequence of the quota established by the United Kingdom. A Bacon Committee was set up with the task of estimating the amount of pig meat required in each period and distributing an appropriate number of cards to the producers. These pig cards were issued well in advance and were valid for about two months. The number of cards allotted to a farmer

depended on such factors as the ground value of his farm, its size, the number of pigs previously delivered and the quantity of skimmed milk from the dairies used by the farm. The number of cards issued in 1936 was 3,817,600; the system worked with remarkable accuracy and there was quite a market in cards which sometimes fetched as much as 70 kroner each.

On the other hand, in Britain the Pigs and Bacon Marketing Schemes were designed to secure an expansion of the home industry. It was held that Britain was quite as well suited for the development of this industry as Denmark is. The output of home-produced bacon doubled between 1930 and 1936, and the pig population increased by a quarter. Home bacon as a proportion of total supply increased from 33 per cent in 1931 to 50 per cent in 1936. Nevertheless, the British consumer, particularly in the large towns, suffered a deprivation by the cutting down of Danish imports. Although the products of British bacon factories improved, they were an imperfect substitute for Danish bacon; and the restriction of these imports helped to widen the price difference. The Danish producer, at first highly critical of the British Government for its quota policy, soon realised that this would not be without advantage to him. Restriction brought a steady rise in the profits of Danish agriculture every year except in 1936-37, when a setback was due not to the British market but to the cost of fodder and the failure of the crops in Denmark.

There were strong economic and social arguments against this policy of contrived scarcity and high prices. Glaring facts about malnutrition among the British working classes in the thirties were made clear by Sir John Boyd Orr²⁶. He divided the community into six income groups, the poorest with 10/- per head per week and the richest with 45/- and over per head per week. As income increased, so did the consumption of milk, eggs, fruit, vegetables, meat and fish per head. In the poorest group the average consumption of milk was 1.8 pints per head per week: in the wealthiest group it was 5.5 pints. The poorest ate 1.5 eggs per head per week, as against 4.5 for the wealthiest. The figures for bacon and ham were also significant. The poorest consumed only 2.6 oz. per head per week, those with an income of 10/- to 15/- per week consumed 4.1 oz. and the wealthiest 6.6 oz. The average diet of the lowest income group, containing 4,500,000 people, was deficient in every constituent examined, according to the standard adopted by Sir John Boyd Orr. Between 1924-28 and 1934 the price of butter in England fell by 48 per cent and consumption per head per annum went up from 16 lb. to 25 lb., i. e. by 57 per cent. This could also have happened in the case of bacon and other vital foodstuffs; but the Government was bent on restriction which in essence was a policy of rationing by the purse.

4. *The Terms of Trade*

The world depression, government regulations, consumer preferences, population movements and technical innovations all helped to bring about changes in economic structure and in relative prices. There was an inverse relation between the movement of the commodity (net barter) terms of trade in the United Kingdom and Denmark.

TABLE XIX
British and Danish Terms of Trade 1913-1935
Index numbers based on value in pounds sterling. 1913 = 100

Year	United Kingdom $\frac{\text{Export Prices}}{\text{Import Prices}}$	Denmark $\frac{\text{Import Prices}}{\text{Export Prices}}$
1913.....	100	100
1929.....	113	99
1930.....	112	102
1931.....	120	118
1932.....	125	143
1933.....	132	131
1934.....	135	128
1935.....	135	116

Source: I. Sventnilson, *Growth and Stagnation in the European Economy*, United Nations Economic Commission for Europe, Geneva, 1954, p. 87.

In interpreting Table XIX we must remember that a large component of British imports consisted of vegetable products which, as from 1913, became relatively cheaper than the animal products obtained from Denmark. Much light has been thrown on the course of the Danish terms of trade by the valuable researches of Professor Anders Ølgaard. We shall now examine his estimates of the "agricultural terms of trade".

From the figures shown in Table XX Ølgaard has constructed three estimates of the agricultural terms of trade, relating the price trend of output, i. e. animal products, to the price trend of a) grain, oilcakes and fertilisers, b) grain, oilcakes, fertilisers, buildings and machinery, and c) grain, oilcakes, fertilisers, buildings, machinery and farm labour. Let these be termed Agricultural Terms of Trade I, II and III, the estimates for which are as follows.

Professor Ølgaard's results reveal that if we simply take prices of output in relation to input defined as feedingstuffs and fertilisers, the Danish farmer

TABLE XX
Denmark: Price Indices, 1912-13 to 1937-38
 1912-13 = 100

Year	Price indices for the years			
	1912-13	1923-24	1928-29	1937-38
<i>Weights: Quantities in</i>				
	<i>Agricultural Output</i>			
1912-13.....	100	208	137	125
1923-24.....	100	209	139	129
1928-29.....	100	209	139	129
<i>Grain, Oilcakes and Fertilisers</i>				
1912-13.....	100	189	137	114
1923-24.....	100	186	133	111
1928-29.....	100	183	130	108
<i>Cost of Construction and Prices of Machinery</i>				
1912-13.....	100	219	167	192
<i>Farmhand Wages (including yearly cost of board)</i>				
1912-13.....	100	209	160	173

Source: A. Ølgard, *Long-Term Trends in Prices and in Internal and External Terms of Trade in Denmark from 1875 to 1955*, International Association for Research in Income and Wealth, 1959, (mimeographed).

TABLE XXI
Denmark: Agricultural Terms of Trade and Farm Profits

(Chain indices)
 (1912-13 = 100)

Year	I Laspeyres Chain ¹	II Laspeyres Chain	III Laspeyres Chain	Farm Profits as % of Farm Capital
1912-13.....	100	100	100	5.7
1923-24.....	110	105	102	9.0
1928-29.....	101	96	91	5.3
1937-38.....	112	96	85	3.1

¹ The Laspeyres chain is based on weights relating to production conditions at the beginning of the period.

Sources: Ølgard, *op. cit.*, pp. 49-51, and Svernilson, *op. cit.*, p. 245.

Køb mere fra England ~

Nogle Dage efter Aarsmødet fandt vi følgende Bureau-Meddelelse i nogle af de mest udbredte engelske Blade:

»BUY MORE FROM BRITAIN.«

Copenhagen, Saturday.

At a meeting here to-day of the so-called »Twelve Men's Union« (an organisation of leading agriculturists) M. Frode Neergaard urged that Denmark should import more from Britain. This reciprocity of trade has been repeatedly urged by the »Twelve Men's Union.«

M. Neergaard said »We send full ships to England, but they come back empty. Sixty per cent. of our products go to England, but we buy almost nothing. We get masses of money from England, only to send it, for instance, to America. Denmark should voluntarily aim at greater purchases from Britain.«—Exchange.

In the 1930's the Danish agricultural associations advocated the buying British industrial products in order to promote the exports to Great Britain. The agitation was followed up by advertisements from British firms. Here is a cutting from a British paper printed in "Tolvmandsbladet" 1931—organ of estates and larger farms.

enjoyed a substantial improvement in his terms of trade between 1928–29 and 1937–38 in relation to 1913. If we bring in the cost of buildings and machinery, the terms of trade, while remaining stable, had deteriorated as against 1913. Finally, the addition of labour costs brings the index in 1937–38 down to 85 as compared with 100 in 1913. This third index is strikingly consistent with the figures for farm profits as a percentage of capital.

While these estimates are a valuable addition to knowledge, we must be careful not to read too much into them. There are serious theoretical objections to using the terms of trade as an indicator of the distribution of gain. What is significant is not the ratio between the average price of output and the average price of inputs but the elements lying behind this ratio, and one of the most important of these is productivity²⁷. No-one is more aware of this than Professor Ølgaard. In pioneering the investigation of the terms of trade for different sectors within a country, he has stressed that "... an empirical analysis in this field runs, however, into serious difficulties. Obviously, knowledge of price relations in foreign trade does not suffice; the development of internal prices must be considered too. But besides this price material must be supplemented by productivity figures for the different sectors; the commodity terms of trade concept is only of limited interest. In Danish shipping the commodity terms of trade probably have shown a considerable deterioration during the last century. However, significant improvements in productivity

have involved improved factoral terms of trade. This may explain the increase of employment and income in the sector of shipping”²⁸.

It is not easy to obtain reliable estimates of physical productivity. It is possible, however, to infer a great deal from the movement of net factor incomes at constant prices per unit of the labour force in agriculture and the rest of the economy.

TABLE XXII
Denmark: Net Factor Incomes per Head in Real Terms, 1921-39

Period	Net factor incomes at 1929 prices per head of the labour force (kr.)			Average annual rate of increase in net factor incomes at 1929 prices per head of the labour force (%)		
	Agriculture	Other Industries	Total	Agriculture	Other Industries	Total
1921-29.....	1468	3133	2537	6.7	0.2	1.6
1930-39.....	2085	3212	2872	2.9	0.7	1.3

Source: K. Bjerke & N. Ussing, *op. cit.*, p. 35

Table XXII shows that output per head in Danish agriculture increased by no less than 42 per cent between 1921-29 and 1930-39, as against a corresponding increase of only 2 per cent in the rest of the economy. Output per head of the labour force in agriculture rose by 6.7 per cent per annum during the twenties and by 2.9 per cent per annum during the thirties. These are remarkable advances by any standard and they completely overshadow the corresponding rates for other industries, 0.2 per cent and 0.7 per cent respectively.

Another calculation of the course of productivity in agriculture based on output and input at constant prices may be quoted.

Up to 1926 the movement of input and output was about equal. From 1926 to 1931 output increased sharply while input remained more or less stable, and total productivity rose appreciably. After a deterioration in the years 1932-34, productivity again went up between 1934 and 1939. In the period 1935/36-1939/40 physical productivity was 27 per cent higher than in 1920/21-1924/25. The Institute of Farm Management and Agricultural Economics has summarised the record of forty years as follows: “The main feature of this improved relationship between total output and total input is that it has been possible to increase output to the highest level so far, alongside of the important reduction in the amount of labour used. The relative amount of purchased concentrates has also been reduced, especially as far as

TABLE XXIII
Total Productivity in Danish Agriculture

(1920/21 - 1924/25 = 100)

Period	Output	Input	Total Productivity
1917/18-1919/20 (3 years).....	72	73	99
1920/21-1924/25.....	100	100	100
1925/26-1929/30.....	125	115	108
1930/31-1934/35.....	130	104	125
1935/36-1939/40.....	114	90	127

Source: Institute of Farm Management and Agricultural Economics, *Technical and Economic Changes in Danish Farming: 40 Years of Farm Records 1917-1957*, Copenhagen, Landhus-holdningsselskabets Forlag, 1959.

feed grain is concerned. This development has been brought about by a progressive improvement in farm organisation and management and by the introduction of better working methods. The increased use of fertilisers, pesticides and weed-killers has also been important, as well as the development of artificial insemination in cattle and a more rational feeding of livestock. . . . The relationship between prices received and prices paid has over the forty years moved against the farmers. The very substantial increases in total productivity explain how the Danish farmers have managed to face this situation”²⁹.

In view of these facts about rising productivity in relation to the 1920s and 1930s, it is fair to conclude that Danish farmers gained much more from increased productivity than they lost from unfavourable terms of trade. One might even say that Denmark is an example of the Prebisch doctrine in reverse, a primary producing country where the farmers took out the fruits of technical progress in higher money incomes and in the case of bacon enjoyed very favourable net barter terms of trade as well.

V. The Impact of World War II

The primary problem facing Britain and Denmark in 1945 was to correct as soon as possible the grave distortions caused by the war. Five years of Nazi occupation had inflicted a serious drain on the Danish economy, and the unprecedented demands of an all-out war had levied a heavy toll on Britain's strength.

1. United Kingdom

Before the war the United Kingdom depended on imports for two-thirds of the food consumed by her people and, apart from coal, for nearly all her raw materials. The pooling of Allied resources for war required that Britain should give up a large part of her normal peace-time trade. "The loss of U. K. export trade during the war was to a large extent the consequence of a deliberate act of policy. . . . An attempt to maintain U. K. export trade at a high level would have stood in the way of the full degree mobilisation of manpower, production and materials for the direct war effort which the situation of U.K. required as being the base of operations nearest to Germany"³⁰. The result was a reduction in the volume of British exports by two-thirds as compared with before the war, as shown in Table XXIV.

The war destroyed more than half the pre-war tonnage of British mer-

TABLE XXIV
United Kingdom Commercial Exports, 1938-1944

Year	£ million	Index of Volume
1938.....	471	100
1939.....	440	94
1940.....	411	73
1941.....	365	56
1942.....	270	36
1943.....	233	29
1944.....	258	30

Source: Cmd. 6707, H. M. S. O. p. 3.

chant shipping, and the net income from overseas investments in 1945 was only half of what it was in 1938. Military operations had entailed vast expenditure abroad in local currencies, particularly in India, Egypt and Palestine; the increase in external liabilities—mainly the sterling balances held abroad—was nearly £ 3,000 million. While these debts were piled up, Britain was also realising her own external capital assets to the extent of £ 1,118 million. A summary statement of the effect of the war on Britain's external capital position is given in Table XXV.

TABLE XXV
United Kingdom External Disinvestment, 1939-1945
(£ million)

	Realisation of External Capital Assets	Increase in External Liabilities	Decrease or Increase in Gold & U. S. Dollar Reserves ¹	Unallocated	Total
Sept.-Dec. 1939.....	58	80	57	17	212
Jan.-Dec. 1940.....	164	179	474	-6	811
“ 1941.....	274	564	-23	5	820
“ 1942.....	227	519	-75	3	674
“ 1943.....	189	647	-150	3	689
“ 1944.....	143	608	-99	11	663
Jan.-June 1945.....	63	282	-32	16	329
Total.....	1,118	2,879	152	49	4,198

¹ Gold valued at 172/3 per ounce fine and dollars at £ 1 = \$ 4.03.

Source: *Ibid.*, p. 12

The United Kingdom suffered a loss of overseas wealth of at least £ 4,198,000,000 through her military expenditure and the cost of essential services and supplies from abroad. Added to this were the losses within the country. About 4,000,000 houses were destroyed or damaged through enemy action; industrial plants also suffered, and capacity was run down by the necessity to postpone all but the unavoidable repair and maintenance. It is estimated that this internal disinvestment between 1940 and 1944 amounted to £ 885,000,000. A rough summary of the losses due to physical destruction on land and sea, together with internal and external disinvestment, gives a total of £ 7,300,000,000; this was about 25 per cent of the national wealth of the United Kingdom before the war.

An effective war effort involved a drastic cut in real consumption per head of the population; it was of the order of 16 per cent between 1938 and

TABLE XXVI
*Expenditure of the National Income of the United Kingdom
 1938, 1941 and 1944*

	% of National Income		
	1938	1941	1944
War.....	8	53	53
Consumption.....	87	62	57
Net non-war capital formation at home and abroad.....	5	-15	-10
Total National Income.....	100	100	100

Source: *Ibid.*, p. 15

1944. Table XXVI indicates the sharp reduction in the proportion of the national income used for consumption by the time the war effort was at its peak in 1944.

In 1944 the proportion of the British national income devoted to war was no less than 53 per cent; this was made possible by reducing the proportion spent on consumption to 57 per cent as against 87 per cent in 1938 and filling in the gap by consuming capital. A White Paper published in 1945 summed up the grim postwar prospect in the following words: "Thus the difficulties to be overcome in restoring financial equilibrium and expanding exports, which are formidable enough in themselves, have to be faced at a time when there are no less pressing demands at home to make good war losses and deprivations alike of industry and of a civilian population whose needs, beyond the barest minimum, have for six years been subordinated to the demands of war"³¹.

2. Denmark

Denmark's ordeal under Nazi occupation cannot be expressed in cold statistics. For the purpose of estimating war reparations, Danish losses, including claims for military and naval equipment seized by the Germans, were put at 11,600,000,000 kroner, about two-thirds of which comprised advances by the National Bank of Denmark for the financing of surplus exports to Germany, maintaining the occupying troops, building aerodromes, repairing German ships, and supplying goods to the occupying power. The Germans compelled the Danes to pay for the occupation and in the process created a considerable monetary inflation. Between 1939 and 1945 the note circulation

rose from 741 million to 1,561 million kroner, commercial bank deposits from 2,482 million to 5,981 million kroner, and savings bank deposits from 2,193 million to 4,269 million kroner³². The sterling exchange rate of 22.40 had been maintained until the outbreak of war. Then, in September 1939, it was decided to relate the krone to the dollar rather than sterling in order to prevent import prices rising too much. Consequently, the sterling rate fluctuated until the German occupation in April 1940, when it was fixed at 19.80 corresponding to the dollar rate of 5.18 introduced in September 1939. In January 1942 the exchange value of the krone was raised—again in order to counteract inflating price increases; the sterling rate was fixed at 19.34, the level at which it has been maintained ever since. This was the agreed basis for the Anglo-Danish Monetary Agreement reached immediately after liberation in August 1945. The Danish farmers were to find this an onerous rate when they came to adjust themselves to post-war conditions.

During the occupation the Nazi authorities used various means of cutting down exports and expanding imports from those countries with which trade was still possible. Changes in the pattern of Denmark's foreign trade caused by the war and the occupation are indicated in Table XXVI A.

TABLE XXVIA
The Pattern of Denmark's Trade, 1938-1944

	1938		1941		1944	
	Import	Export	Import	Export	Import	Export
	(Million kr.)					
Germany	429	319	1028	979	908	1092
Occupied countries	237	168	156	221	183	165
Germany and occupied countries	666	487	1184	1200	1091	1257
Neutral countries within the blockade	135	87	119	85	76	99
Countries outside the blockade	824	961	8	3	-	99
Total	1625	1535	1311	1288	1167	1360

Source: *Danmarks Statistik*, 4th edition, 1952, p. 222.

The volume of external trade during the war is shown in Table XXVII.

It is necessary to allow for the fact that the average price of imported goods rose from 125 in 1939 to 256 in April 1945 and that of exported goods from 113 to 211. Thus in real terms there had been a decline of over two-

TABLE XXVII
Denmark's Imports and Exports, 1939-1945

Year	Imports Million kr.	Exports Million kr.
1939.....	1,740	1,578
1940.....	1,377	1,517
1941.....	1,311	1,278
1942.....	1,210	1,053
1943.....	1,225	1,338
1944.....	1,167	1,361
Jan.-April 1945.....	188	229
Complete year 1945.....	696	904

Source: *Economic and Commercial Conditions in Denmark*,
H.M.S.O., London, January 1949, p. 14.

thirds in Denmark's imports and of more than 50 per cent in her exports by 1944. Industry and agriculture, geared as they were to large imports of fuel and raw materials, suffered much dislocation. Table XXVIII indicates the enormous depletion of stocks.

TABLE XXVIII
Denmark: Stocks of Raw Materials, 1939-1945

	31 Dec. 1939	31 Dec. 1944	30 June 1945
Solid fuel (imported).....	100	61	20
Fuel oils.....	100	6	4
Iron & steel sheets.....	100	40	33
Window glass.....	100	41	7
Timber.....	100	25	13
Raw rubber.....	100	2	1
Tobacco.....	100	16	8
Spinning materials.....	100	8	13

Source: *Ibid.*, p. 15

The shortages led to an extensive resort to substitutes and to enforced neglect of maintenance and renewals. This of course did not apply to the collaborating firms; the Nazi authorities saw to it that they were well looked after. Furthermore, production potential was destroyed by sabotage activities daringly carried out by the Danish underground movement against firms collaborating with the Nazi occupation authorities.

A large part of the Danish merchant fleet served with the Allies, and 200 ships of about 500,000 gross tons were lost, of which 136 representing 417,000 gross tons were sunk in Allied service. During the war the net reduction in the tonnage was the equivalent of 25 per cent of the pre-war fleet; 1,369 Danish seamen lost their lives, and this represented 10 per cent of the pre-war personnel.

The war had drastic consequences for Danish agriculture. Cut off from their normal markets and supplies of feedingstuffs, the farmers had to adjust themselves as best they could, and there was a great deal of reluctance to provide food for the Nazis.

TABLE XXIX

Denmark's Agricultural Output and Supplies of Oilcakes, 1939-1946
(000 metric tons)

Year	Milk	Butter	Supplies of Oilcakes	Bacon	Eggs
1939.....	5,277	183	877	340	134
1940.....	4,622	163	227	353	113
1941.....	3,621	124	9	207	59
1942.....	3,338	109	11	131	39
1943.....	3,813	125	16	199	37
1944.....	4,010	129	16	240	48.
1945.....	4,271	132	32	186	54
1946.....	4,595	141	171	203	57

Source: *Ibid.*, pp. 63 and 65.

Between 1939 and 1944 the output of milk declined by 24 per cent, butter by 30 per cent, bacon by 30 per cent, and eggs by 64 per cent, whereas supplies of oilcakes practically vanished. In the same period there was a reduction in the number of pigs from 3,183,000 to 2,084,000 and in poultry from 33,300,000 to 17,300,000; the stock of cattle and horses remained about the same, and there was an increase in the number of sheep. The exigencies of war-time had left a profound influence on methods of production in agriculture.

VI. The Atlantic Economy, 1945-1963

In the last chapter we described the dislocating effects of the Second World War on the productive capacity and trade relations of Britain and Denmark. The devastation caused by total war had left a deep mark on the European continent as a whole, and there could be no hope of a renewal of normal economic life without an interval for reconstruction. In the years 1946-52 the foundations were laid for rebuilding of the Atlantic economy; and in the 1950s fundamental changes took place in the economic balance of power between the United States and Europe. The story can be traced in terms of two well-defined phases (and the beginning of a third) of what one may call trend cycles or long swings in economic growth³⁴. The first phase, between 1946 and the early 1950s, was marked by an enormous flow of government loans and grants from the United States to Europe—exports of public capital to enable the Old World to recover from the impact of the war. During these years the American economy advanced vigorously, while European countries suffered balance of payments difficulties in a time of “dollar scarcity”. From the mid-1950s there was a tremendous economic upsurge in Western Europe, a slower rate of growth in the United States, and a “dollar glut” appeared. There are signs that an upward phase of the long swing may have begun in the United States about 1961-2, coinciding with a less rapid rate of advance in Western Europe.

1. Post-war Reconstruction

At the end of the war the United States was in a particularly strong economic situation. The Federal Government had absorbed no less than 40 per cent of the gross national product during the years of all-out war effort, 1942-44; personal consumption had been restricted to 75 per cent of disposable personal incomes in this period. Only an insignificant amount of residential construction had been carried out, and gross business investment was only two-fifths of gross business savings. The productive capacity of the economy had expanded to an unprecedented extent; the real gross national product in 1946 was double that of 1940; and this enormous productive potential was ready for the transition to peace-time demands to be exercised by a population holding

very large liquid balances. Moreover, since the productive capacity of several of the other major industrial countries, particularly in Europe, had been seriously reduced by the ravages of war, there was bound to be an abnormally high demand for American products for some years.

In these circumstances it was natural that the United States should be poised for a phase of rapid economic growth in the immediate post-war period. Between 1947 and 1955 gross national product in real terms increased by 39 per cent, an average annual rate of growth of 4.2 per cent. Industrial production rose by 47 per cent, an annual growth of nearly 5 per cent. Residential construction in real terms went up by 90 per cent, and real expenditure on fixed investment in durable goods manufacturing (to 1957) by 58 per cent.

The key to the reconstruction of the international economy after the war is to be found in the massive export of *public* capital from the United States. The main facts are set out in Table XXX.

TABLE XXX
Net Receipts of Public Long-term Capital & Grants, by Area, 1946-1952
(in billions of U. S. dollars) ³⁵

Area	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	Total
United States	-6.2	-7.4	-5.3	-5.5	-3.5	-3.4	-2.5	-33.8
Canada	-0.8	-0.6	-(¹)	-0.1	+0.2	+0.1	-0.1	-1.3
Western Europe	+4.3	+5.3	+5.2	+3.7	+2.1	+1.5	+0.7	+22.8
Independent Sterling Area	-0.2	-0.2	-0.3	+0.3	-(¹)	+0.2	+0.3	-0.1
European Dependencies	+0.2	+0.3	+0.4	+0.7	+0.5	+0.5	+0.8	+3.4
Latin America	-0.3	-0.3	-0.8	-(¹)	-(¹)	+0.1	+0.1	-1.1
Eastern Europe	+1.3	+0.3	+0.1	-(¹)	-(¹)	-0.1	+0.1	+1.9
Other Countries	+1.3	+0.7	+0.7	+0.8	+0.7	+0.6	+0.5	+5.3
International Organisations	+0.4	+1.7	-0.1	-(¹)	-(¹)	+0.2	+0.2	+2.4

¹ Less than 0.05

Source: M. L. Weiner & R. Dalla-Chiesa, "International Movements of Public Long-term Capital and Grants, 1946-50". International Monetary Fund, *Staff Papers*, IV, 1 September 1954, p. 116, and J. Barnéas, "International Movement of Public Longterm Capital and Grants, 1951-2". *Ibid.*, V, 1 February 1956, p. 110.

Between 1946 and 1952 total *gross* movements of public capital and grants amounted to \$ 75,500 million, 58 per cent of which came from the United States and Canada in 1948; these transfers were equal to 20 per cent of the aggregate value of world imports in that year. The net amount of public funds

supplied by the United States was \$ 33,800 million, of which \$ 22,800 million went to Europe. The latter was five times larger than the entire net volume of \$ 4,400 million of American private direct investment (i. e. investment by United States companies in their subsidiaries and branches abroad) throughout the world in the same period. Thanks to this generous aid the exhausted economies of Europe were able not only to cover their large trade deficits but also to operate a considerable measure of multilateral trade and resume capital exports and emigration to oversea countries within their orbit. There was very little American *private* investment in Western Europe in this period: it comprised only 8 per cent of total United States direct foreign investment in 1946–52. However, there was a large flow of American private capital to Canada and Latin America, and this helped the resumption of European emigration to these countries while the outer Sterling Area was strengthened. Such was the triangular mechanism which in the early post-war years put new life into the world economy; it was based on the European Recovery Programme, and it made possible a rapid revival of commercial relations between North America, Europe and the developing countries overseas³⁶.

2. *Economic Resurgence of Western Europe*

The 1950s saw a remarkable economic revival in Western Europe. Between 1953 and 1961 industrial production in the European Common Market countries went up by 82 per cent as against an increase of 20 per cent in the United States and 30 per cent in the United Kingdom. One is reminded of the nineteenth century pattern of development when Great Britain was the world's leading creditor; phases of heavy British investment in countries of recent settlement overseas were followed by phases in which the production and export capacities of these countries showed a rapid increase. The extraordinary upsurge in production and export capacities in Western Europe in the 1950s would not have been possible without the basic capital formation and renewal of resources brought about by the inflow of public capital in the years 1944–52.

The most spectacular example of expansion was that of the Federal Republic of Germany. Typical indices are set out in Table XXXI.

Between 1953 and 1961 the volume of industrial production in Germany rose by 90 per cent and productivity per manhour by 63 per cent. The labour force increased by no less than 5,000,000, i. e. by one third. The volume of exports expanded by 169 per cent and the Central Bank's gold reserve grew from 1,368 million to 14,427 million D. marks.

One of the necessary conditions of this "economic miracle" was the ab-

TABLE XXXI
The German "Economic Miracle", 1953-61

	1953	1961
Index of industrial production (including building)	100	190
Index of output per manhour in industry.	100	163
Index of volume of exports.	100	269
Number in employment.	15,583,000	20,661,000
Central Bank gold reserve . . . D.marks million. . .	1,368	14,427

Source: O.E.C.D., *General Statistics*.

sorption of immigrants on a unique scale. The population of the Federal Republic increased by one third in twelve years. Between May 1945 and July 1959 Western Germany absorbed 3.2 million refugees from the Soviet zone and 9.4 million from beyond the Oder-Neisse, from the Sudeten area and from South Eastern Europe. These newcomers included a high proportion of skilled manpower and qualified personnel; they spoke the same language and had the same background as the people in the host country. Highly adaptable and mobile, these immigrants found little difficulty in being assimilated, and the pressure in the labour market weakened the trade unions and kept down the level of real wages. This massive inflow of labour into an economy with an advanced industrial technique provided the basis for a rapid increase in productivity; and government policy concentrated on the promotion of a high rate of capital accumulation and the introduction of the most modern methods of production.

Great Britain's growth rate has been nearer that of the United States than that of the European Common Market. One reason for this is that the role of the pound sterling as a reserve currency used in the financing of well over a third of world trade has set a constraint on investment expansions. There were balance of payments crises in 1949, 1951-2, 1956, 1957, 1959 and 1961. The strength of the international capital position of the United Kingdom may be seen from the following facts. At the end of 1962 the private sector of the United Kingdom owned assets abroad in the form of portfolio and direct investments amounting to about £ 8,000 million, of which £ 4,600 million were in countries outside the sterling area; the corresponding liabilities of the U. K. private sector came to £ 2,800 million. The U. K. Government had a net long-term liability to oversea governments of £ 1,532 million. On short-term account the United Kingdom has liabilities equal to £ 5,200 mil-

lion (£ 2,462 million official and £ 2,738 million private). To meet these there is a total of £ 2,263 million of short-term assets comprising gold and convertible currency reserves of £ 1,002 million, Government holdings of marketable securities in non-sterling countries valued at £ 385 million and drawing rights of the International Monetary Fund of £ 876 million. Commenting on these figures, the Bank of England pointed out that "... the United Kingdom's apparent 'net creditor position', arising largely from past and present contributions to the development of overseas territories, is of less practical importance than the related strains on, and benefits to, the balance of payments through the flows of new investment (or disinvestment) and the income from, or payments on, existing investments"³⁷.

3. Retardation of Growth in the United States, 1955-61

Between the middle of the 1950s and 1961/62 the rate of growth in the United States was much slower than in the previous high phase, 1947-1955; and it was in sharp contrast to what was happening in continental Europe. For example, real expenditure on automobiles and parts in the years 1956-61 averaged 16 per cent below the peak of the previous upward phase. Even in 1962 real expenditures on plant and equipment in manufacturing and public utilities were 15 per cent below the previous peak. In the years 1955-62 expenditures on residential construction rose on an average by about 1 per cent per annum, which was far less than the rate of advance before 1955. The relative stagnation shown by these strategic economic variables was reflected in the movement of the gross national product in real terms which showed an average annual increase of only 2.7 per cent between 1955 and 1962.

The emergence of Western Europe as a strong power in the world's market was bound to lead to a redistribution of monetary reserves. Between 1953 and the end of 1961 the official gold and foreign exchange holdings of the European countries belonging to O. E. C. D. rose from \$ 11,200 million to \$ 26,800 million, whereas those of the United States fell from \$ 22,000 million to \$ 17,000 million. From the point of view of the working of the international economy this was a salutary development and it was not necessarily harmful to the United States. As an American writer pointed out in 1960, "... Whatever difficulty the United States may be having in maintaining its previous relative position in world trade is not due to the higher relative prices of our export goods, but to the ability of the Western European countries to offer far larger supplies than formerly at the same relative prices as the United States. Even so, the payments position of the

United States would not be adversely affected by the greater increase in production and exports in Western Europe, if these countries would increase their imports and foreign investments to an equivalent extent. This balance of payments difficulty apart, and for which an appropriate remedy can be found, the United States clearly benefits from the growth in European productivity and would benefit from the growth in output in the underdeveloped countries' 38.

The continental European countries which absorbed monetary reserves on such a large scale did not, however, increase their imports and foreign investment to anything like an adequate extent. Meanwhile, in addition to a very considerable outflow of United States government funds for defence purposes, there was an appreciable increase in private foreign investment, both direct and portfolio. In 1958 American military *expenditure* abroad amounted to \$ 3,416 million, of which \$ 1,852 million was incurred in Western Europe. The fact that the latter was the equivalent of over half the exports of Western Europe to the United States is an indication of its size in relation to the balance of payments. About three-quarters of these military expenditures were incurred by the Defence Department for supplies, services and construction in the countries where American forces were located. The total of United States military *grants* to foreign countries in 1958 was \$ 2,522 million, of which \$ 1,514 million went to Western Europe. The aggregate of all foreign transfers and payments by the United States Government in 1958 was equal to 45 per cent of aggregate private outlay on imports of goods and services plus the net outflow of American private capital 39.

With the sharp change in relative growth rates in America and Western Europe in the period 1955-62, "dollar shortage" gave way to "dollar glut". The deficit in the overall payments of the United States amounted to \$ 3,400 million in 1958 and \$ 4,000 million in 1959. An important factor in this situation was the growth in American private foreign investment superimposed on the politically determined outflow of government loans and grants. The value of United States direct investment in Europe in 1962 was more than double what it was in 1957 (\$ 8,843 million as against \$ 4,151 million). The increase in the European Common Market countries was from \$ 1,680 million to \$ 3,671 million, and in the United Kingdom from \$ 1,974 million to \$ 3,805 million. There was also a considerable growth in American private investment other than direct investment, i. e. purchases of foreign dollar bonds, other foreign securities and short-term assets; this category of private investment in Western Europe increased from \$ 3,386 million in 1957 to \$ 5,617 million in 1962 40. American policy to reduce the payments

deficit has included an investment equalisation tax designed to discourage portfolio investment abroad, and reductions have been made in foreign aid and military expenditures overseas. The weakness of the dollar and the high price of gold on the London market prompted the American authorities to bring into existence in 1961 the gold pool agreement between leading central banks; concerted buying and selling by this official consortium has been an invaluable means of stabilising the gold market. The basic determinants, however, are the growth rates in the United States and Europe, and a new phase seems to have opened about 1961/62.

VII. Danish Foreign Trade Since 1945

In the early postwar years Denmark's aims were to strengthen her agriculture, promote industrial development, and rebuild and modernise the merchant fleet. It was vital to re-establish foreign trade as soon as possible, since both agriculture and industry were hampered by shortages of essential raw materials—feeding stuffs, fuel, metals, timber and spinning materials. The task of rebuilding the economy was made more difficult by the financial disorders resulting from the occupation, and strict measures were necessary to absorb an excess supply of money in the hands of firms, the banks and the public.

1. 1945-1949

From the month of liberation, May 1945, to the end of that year there were abnormal transport and supply difficulties. When the Anglo-Danish Monetary Agreement was signed in August 1945, preliminary agreement was reached on the prices which Britain would pay for Danish food imports. It was soon obvious that these prices were far too low. According to the Agreement of July 1946, which contained conditional long-term commitments up to October 1948, Denmark was to send during the period from 1 August to 31 December 1946 a quantity of fresh eggs equal to the whole of the exportable surplus after deducting 625 tons; as from 1 January 1947, the amount was 85 per cent of the exportable surplus. As regards butter, 43,000 tons plus 90 per cent of any export in excess of 77,000 tons was to be delivered in 1946; for bacon the figure was 41,000 tons. There was keen appreciation in London of the friendliness and understanding with which these negotiations between old customers had been conducted. Britain was to pay 4.18 kroner a kilogram for butter and 2.85 kroner a kilogram for bacon.

There was a mixed reception for this agreement in Copenhagen. The Danish Government, anxious to restore the old trade connexion with Britain, had had to make the best of a bad bargain, in the hope that conditions would soon allow it to be revised. A leading article in *Berlingske Tidende*, 6 November 1946, cogently expressed the dismay of the Danes in the following words: "Denmark is in the unpleasant position of having to sell small quantities of agricultural produce at high prices and large quantities at low

prices. She has the satisfaction of obtaining from certain countries the following prices for a kilo of butter: from Sweden, kr. 5.25; from Russia, kr. 4.71; from Poland, kr. 6.00; from Holland, kr. 5.30; from Belgium, kr. 5.45; from France, kr. 5.50; from Switzerland, kr. 5.50; from Czechoslovakia, kr. 6.00. But what is the use of these relatively good prices when the bulk of the butter exported goes to the United Kingdom and is paid for at the rate of 4.18 kroner a kilo? The result is an average price that is quite inadequate . . . Last autumn good oilcakes cost about 35 kroner c. i. f. Today uncertain and inferior qualities are costing 70 kroner. What is more, it would appear to be primarily the large British purchases of oilcakes that have forced prices up to their present high level. With a price policy which fixes a low butter price and encourages a high price for the raw materials from which the butter is made, Danish production is faced with an insoluble problem. We have the cows to produce the milk. And we have the dairies to produce the butter. But we possess no magic formula to enable us to turn very expensive raw materials into a very cheap finished product."

During the first year of this Agreement, the Danish Government who had guaranteed the farmers 4.80 kroner for a kilo of butter and 2.90 kroner for a kilo of bacon, paid 91,000,000 kroner (£ 4,700,000) more to the farmers than it received from the proceeds of export sales. The State put the proceeds from all agricultural exports into a pool; the higher prices paid by Russia, Sweden, Belgium and other countries for their relatively small purchases would thus cover a part of the deficit from the export to Britain. The prices of butter and bacon on the home market were also increased.

On the British side it was emphasised that they had accepted prices above those agreed with the Dominions—in the case of butter considerably more than the 175 shillings a cwt. proposed for New Zealand butter. Britain also gave unwritten undertakings that Denmark should gradually regain that share of the British market which she formerly had as conditions returned to normal. Moreover, the Agreement stipulated *minimum* prices, and there was provision for their revision upwards. It was argued that the Danish farmers had the assurance that all they could produce would be absorbed by an old customer, that prices would probably rise, and the Baltic States, which had once been effective competitors, would be unlikely to secure entry into the growing British food market.

During 1946 a large measure of freedom was given to Danish merchants importing from the Sterling Area. They purchased from the United Kingdom goods to the value of 1,289,000,000 kroner, whereas exports to the United Kingdom came to only 514,000,000 kroner. This caused such a severe bal-

ance of payments crisis in January 1947 that the Danish authorities had to introduce a far stiffer system of import controls than would otherwise have been necessary. Moreover, British exporters derived misleading ideas about the extent of the Danish market, and Danish importers jumped to unrealistic conclusions about the elasticity of supply of British goods. The underlying realities soon asserted themselves. Whereas Denmark purchased £ 11 million worth of piece-goods from the Sterling Area in 1946, the licences issued in 1948 allowed only £ 2,250,000 worth to come in. Imports of ready-made clothing from the same source fell from £ 7,200,000 in 1946 to £ 500,000 in 1948. Although total imports continued to rise during 1947, exports increased far more and the adverse balance of trade fell from 1,230 million kroner in 1946 to 777 million kroner in 1947. The effect of the controls was reflected in the changed composition of imports in 1947—purchases of manufactured goods decreased by over 200 million kroner, while those of raw materials and semi-manufactures both went up by over 200 million kroner. Another indication is given by the proportion of consumer goods in total imports which fell from 17.6 per cent in 1946 to 9.2 per cent in 1947.

In September 1947 negotiations regarding the prices of Danish butter, bacon and eggs were re-opened, but agreement was not possible. Denmark went so far as to stop the export of these commodities to the United Kingdom as from 1 October. Shortly afterwards, a new agreement came into force in February 1948 which remained valid until September of that year. Under its terms Denmark undertook to deliver 40,000 tons of butter at 321/6 per cwt. and 80 per cent of her exportable surplus of bacon (about 20,000 tons) at 225/- per cwt.. These prices were higher to the extent of 33 per cent and 40 per cent respectively than those which were being paid when shipments had been stopped on 1 October 1947.

A new agreement was arrived at in Copenhagen in September 1948, according to which Denmark undertook to export to the United Kingdom 60 per cent of her exportable surplus of butter in the following year and 90 per cent of her exportable surplus of bacon over the next four years. For her part Britain agreed to promote the delivery to Denmark of coal, iron and steel and petroleum products. It was of good augury that simultaneously in September 1948 a successful exhibition of British goods was held in Copenhagen by the British Import Union in collaboration with the Federation of British Industries. More than 1,000 British firms exhibited, and it served to strengthen the tradition of friendship between the two countries at a time of strain and stress.

In certain sectors of Danish industry productive capacity had not been

Denmark
Production Index (1935—100)

Year	Consumer Goods	Capital Goods	Total
1938.....	106	113	109
1939.....	112	125	117
1945.....	82	80	81
1946.....	111	110	110
1947.....	120	133	126
1948.....	135	148	141

Source: British Board of Trade, *Economic Survey of Denmark*, Appendix VI, 1949.

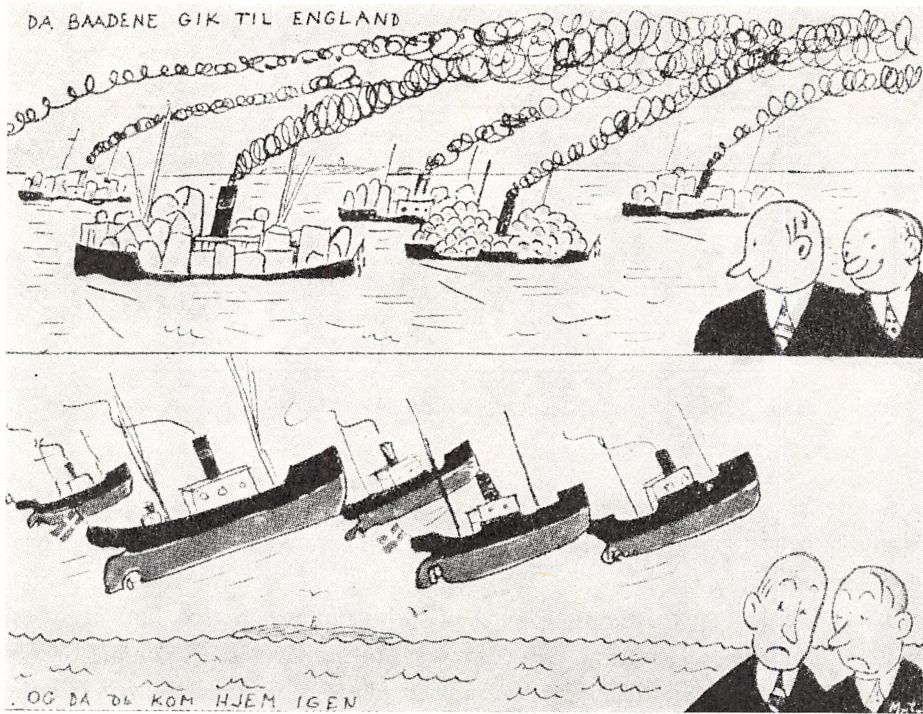
seriously impaired by the war, and sectors which had declined made a good recovery in the early post-war years. This is illustrated in the following production index.

By the end of 1947 the 1939 level of industrial production had been exceeded, but the agricultural position was not satisfactory. Drought and a poor harvest in 1947 delayed expansion, and price disagreements with the United Kingdom had caused a disruption of trade in agricultural produce. During 1948 industrial progress continued and conditions in the agricultural sector improved. With a good harvest and terms of trade changing in Denmark's favour, the adverse balance of trade was reduced to 688 million kroner. Exports increased both in volume and value. By the end of 1948 the merchant fleet had been restored to its pre-war size.

The trends operating in 1948 continued into 1949. Agricultural progress in 1949 was attributed partly to good harvests and partly to the assistance received from Marshall Aid for the purchase of feeding-stuffs and machinery. The terms of trade again moved favourably, but the two-year improvement in Denmark's trading position was brought to a halt by the devaluation of sterling in November 1949.

2. 1949-1951

In November 1949, shortly after prices under long-term contracts had been agreed with the United Kingdom, the pound was devalued and the kroner followed suit. The effects on the Danish economy were particularly severe. The Board of Trade Survey states that "subsequent rises in prices of British goods to Denmark and of Sterling Area materials in general proved to be much sharper than had been expected and claims began to be advanced

Danish post-war disappointment.

During World War II the Danes were looking forward to the peace in the hopes of overseas goods and British industrial products. They were greatly disappointed at Great Britain not being able to deliver the products longed for straight away in return for the Danish agricultural products beginning to cross the North Sea immediately in 1945. The upper part says as follows, »The boats leaving for England«, the lower part, »and coming back home«.

The satiric Christmas booklet "*Blæksprutten*" ("The Cuttle-Fish") 1945.

from the Danish side for a review of prices for their food exports to the United Kingdom." Reports published in *The Economist* during the months following devaluation emphasised the importance of Denmark's essential imports from dollar areas among factors causing the adverse effects of devaluation to be particularly marked. The bulk of Denmark's imported feeding-stuffs are purchased from dollar countries, and their cost in Danish currency rose by 44 per cent.

The United Kingdom would not agree to the higher prices proposed by Denmark in 1950 to help compensate for the rise in import prices and, with British contracts taking 75 to 90 per cent of butter and bacon exports, Denmark was forced to accept a sharp deterioration in terms of trade. After some improvement towards the end of 1950 and the beginning of 1951, the adverse trend in the terms of trade continued with the effects of rearmament and the Korean War on prices of raw materials and manufactured goods, and

Denmark suffered another severe adverse change during 1951. One result of the unfavourable movement in import prices was a heavy deficit on external payments. The balance of trade showed a deficit of 1,298 million kroner for 1950, compared with one of 633 million kroner for 1949. In November 1950 and March 1951 the Government secured approval for fiscal measures and other controls, which, with a tighter monetary policy, were necessary to arrest both the fall in foreign exchange reserves and the rise in internal prices. The internal inflationary pressures could also, to some extent, be attributed to rising import prices, since most wages and salaries in Denmark are adjusted twice a year on the basis of a cost-of-living index. The difficult internal and external conditions persisted for most of 1951, despite higher shipping profits, until, at the end of that year, international commodity prices began to fall. Restrictive Government policy was also having an effect, and the deficit on external payments was reduced. But the improvement in the external position was accompanied by deteriorating internal employment and some falling-off in production.

It was during these difficult years, when the Danes were not satisfied with the prices received from the United Kingdom for agricultural produce, when supplies of United Kingdom coal to Denmark were inadequate, and when the United Kingdom's balance of payments difficulties at the end of 1951 caused import cuts affecting Danish products, that West Germany regained its position as an important supplier and market in Danish trade. This is brought out in the following table, which shows that imports from Germany rose from

TABLE XXXII

Denmark's Trade with the United Kingdom and Western Germany, 1948-51

(Million kroner)

	1948	1949	1950	1951
<i>Denmark's Total Imports</i>	3,424	4,212	5,890	6,993
of which from:				
United Kingdom	889	1,339	1,869	1,818
Western Germany	119	105	571	896
<i>Denmark's Total Exports</i>	2,731	3,560	4,592	5,786
of which to:				
United Kingdom	831	1,564	1,931	2,224
Western Germany	39	232	787	728

105 million kroner in 1949 to 896 million kroner in 1951 and that exports to that country in the same period went up from 232 million kroner to 728 million kroner.

Discussing the Danish economy after devaluation, *The Economist* mentions a prevalent feeling that markets should be found elsewhere in order to reduce Denmark's dependence on the United Kingdom. Some of the growth in trade with Western Germany can probably be attributed to this. The success achieved in expanding industrial exports is indicated by the following figures:

	1949	1950	1951
	(Million kroner)		
Denmark's Total Exports	3,560	4,592	5,786
of which:			
Agricultural Products	2,237	2,836	3,290
Industrial Products	1,101	1,540	2,237

Source: British Board of Trade, *Economic Survey of Denmark*, 1952, p. 16.

Industrial exports rose from less than one third of total exports in 1949 to nearly 40 per cent in 1951.

During the late 1940s and early 1950s O. E. E. C. members were proceeding with trade liberalisation. Denmark was handicapped by a weak balance of payments position during 1950 and 1951, and was also loath to admit large quantities of manufactured goods, while other governments had not generally included Danish agricultural produce in their liberalisation schemes. Denmark failed to reach the 60 per cent level of liberalisation required by O. E. E. C. in 1951, and was granted a period of grace in which to try and achieve the required standard.

3. 1951-1954

In 1952, despite a fall in shipping freight rates, Denmark's balance of payments was favourable for the first time since the war, and in these conditions Denmark was able to undertake certain trade liberalisation measures. By July 1952 the level of freed imports reached 70 per cent; the percentages in commodity groups were 75 per cent for food, 94 per cent for raw materials and 51 per cent for manufactured goods.

The main reasons for the improvement in the external position were reductions in both volume and value of imports. Total imports fell from 6,993 million kroner in 1951 to 6,645 million kroner in 1952. A dollar bonus scheme for exports was introduced in August 1952, but total exports increased only slightly, as shown by the following figures.

	1951	1952
	(Million kroner)	
<i>Total Exports</i>	5,786	5,874
of which		
Agricultural Products	3,290	3,400
Industrial Products	2,237	2,196

Higher food prices and an extremely good harvest increased receipts from agricultural exports, which more than compensated for the decline in receipts for industrial goods. The internal economy moved into a recession in the last months of 1951. From mid-1951 to mid-1952 the gross national product increased by only $\frac{1}{2}$ per cent, compared with an average annual increase of about $4\frac{1}{2}$ per cent over the years 1947-50. The unemployment level was 8.9 per cent in May 1952, having risen from 4.6 per cent in May 1951.

In 1953 there were further falls in import prices, shipping freight remained low, but exports showed a substantial increase and foreign exchange reserves rose. Although imports increased, they were exceeded in value by the increase in total exports. Once again an improvement in export from the agricultural sector reversed the effect of falling receipts from industrial exports.

	1952	1953
	(Million kroner)	
<i>Total Exports</i>	5,874	6,178
of which:		
Agricultural Products	3,400	3,844
Industrial Products	2,196	2,056

Between mid-1952 and mid-1953 the rate of increase in gross national product rose to $2\frac{1}{2}$ per cent, but progress in this period (as in the preceding twelve months) must be mainly attributed to the agricultural sector. Industrial production had only risen slightly, and was still 4 per cent lower than the level attained during the year from mid-1950.

Towards the end of 1953 the recovery accelerated. During 1954 industrial production rose by about 5 per cent, but a poor harvest reduced the increase in gross national product to $1\frac{1}{2}$ per cent. Both the low yields from agricultural crops and the growth of internal demand contributed to a steep rise in imports, which increased by 20 per cent. Although exports were rising, they could not match the increase in imports and balance of payments deficits accompanied by internal inflation reappeared. In contrast with earlier years, the inflation of 1954/5 could not be partly attributed to rising import prices.

Both agricultural and industrial exports rose during 1954, but the largest

increase was now in the industrial sector, where exports rose by 12.5 per cent. The increase in agricultural exports only amounted to 2.7 per cent. Anglo-Danish trade in 1954 was still at a high level, but percentages taken and supplied by Britain in Denmark's total trade had fallen since 1949. Britain was taking 37 per cent of Denmark's total exports, compared with 44 per cent in 1949, and was supplying 27 per cent of Denmark's total imports, compared with a percentage of 32 in 1949. Over the same period Danish imports from Western Germany had risen from 7 per cent to 19 per cent of total imports, although trade was being hampered by Germany's protectionist agricultural tariff.

Expanding opportunities for industrial exports were created by the boom conditions in Western Europe during 1954 and 1955. But home market sales were also favourable and the problem was not one of finding export markets but of diverting goods from an extremely active home market. A high level of internal demand and industrial activity also stimulated imports. These factors combined with a poor harvest in 1954 caused a decline in foreign exchange reserves, and restrictive measures to check the drain on exchange reserves were introduced during the third quarter of 1954.

The tighter fiscal and monetary policies began to take effect in 1955, and the results are shown in the following table.

TABLE XXXIII
Changes in non-agricultural sales & production in Denmark

(Millions of kroner in 1949 prices)

	Increase from 1953 to 1954	Increase from 1954 to 1955
Exports of goods & services	350	475
For home market:		
Fixed investments	200	-150
Motor vehicles	125	-175
Private consumption	700	-125
Public consumption	125	50
Current sales to agriculture	75	-75
	1,225	-475
Addition to stocks of manufacturers	25	-225
Total sales plus inventory additions	1,600	-225

Source: Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, *Economic Survey of Denmark*, 1957, p. 25, Table 13.

Non-agricultural exports increased, from 1954 to 1955, by an amount equal to the fall in home sales, but 225 million kroner worth of these goods had been supplied by a depletion of stocks, so that total production from 1954 to 1955 had fallen. As in 1952, the foreign exchange position improved while internal activity declined.

4. 1955-1958

The pattern of events described in the preceding section for the years 1952-55 could be seen again during the three years from 1955 to 1958.

The Government's economic policies of 1955 designed to divert production into export markets caused a slackening of activity, and, by the end of the year, levels of production and employment were about 2 per cent lower than at the end of 1954. These conditions continued through the spring of 1956, when industrial disputes and unfavourable weather also contributed to the recession. A revival of building activity together with a continuing expansion of industrial exports in the second half of 1956 began a new expansionary phase. Consumption also increased at this time as a result of higher wages negotiated earlier in the year. The expansion continued during the first half of 1957, when domestic demand increased rapidly and industrial exports continued a more moderate rise. Once again, as in 1954, balance of payments deficits appeared which increased in severity during the early months of 1957. The Suez crisis with its induced raw material purchases and higher raw material prices combined with the pressure of high internal demand to cause a sharp increase in foreign exchange expenditure. Despite high shipping earnings, there was a large deficit on the balance of payments, and higher taxes and direct controls were introduced in June 1957 to protect the foreign exchange reserves. The resulting reduction in internal demand caused a reduction in both industrial output and imports later in the year. As the foreign exchange position improved from September, internal activity declined.

It will be noticed that the export drive during these years had been directed

Danish Exports (1953 = 100)

	1954	1955	1956	1957
Total.....	107	118	124	131
Agricultural Produce.....	105	108	107	109
Industrial Products.....	117	147	171	186

Source: Royal Danish Ministry for Foreign Affairs, *Economic Survey of Denmark*, 1957 and 1958.

towards increasing industrial exports. The success in this comparatively new field, and the relative stagnation of agricultural exports, can be seen in the above indices.

Since the early post-war years the Danes had planned to reduce their dependence on agricultural exports. Their motives for doing this were strengthened in the 50s when it became apparent that governments in Denmark's export markets were reluctant to abandon protectionist agricultural policies.

5. 1958-1961

During the last months of 1957 and throughout 1958 the balance of payments was favourable and foreign exchange reserves accumulated rapidly. The main reason was a steep fall in import prices by almost 15 per cent. Falling import prices and growth in industrial exports reversed the effects of low shipping freights and low prices for agricultural exports. The strength of the foreign exchange position enabled the Government to relax credit conditions, increase spending in the public sector, and introduce measures for stimulating investment in the private sector. High earnings in the export industries combined with an increase in building lifted the economy out of recession. By the end of 1958 the economy had passed the previous peak recorded in sales and production during 1957, and boom conditions continued throughout 1959 and 1960.

In agriculture the low export prices which had prevailed for most of 1958 began to improve at the end of the year. The rise in prices continued through 1959, and a substantial addition to agricultural export earnings was an important factor of the 1959 export boom. The rate of increase in agricultural exports during 1959 was approximately equal to the total increase over the preceding five years. This is shown in the following figures:

Agricultural Exports (Million kroner—current prices)

1959.....	4,657
1958.....	4,271
1958-9 Increase of	386, which is 9.0 per cent.

1953.....	3,909
1953-8 Increase of	362, which is 9.3 per cent.

Industrial Exports (Million kroner—current prices)

1959.....	3,743
1958.....	3,443
1958-9 Increase of	300, which is 8.7 per cent.

1953.....	1,657
1953-8 Increase of	1,786, which is 107.8 per cent.

In contrast to the growth rates during 1953-58 (107.8 per cent industrial as against 9.3 per cent agricultural), the rate of growth in earnings from agricultural exports slightly exceeded the rate in industrial export earnings between 1958 and 1959.

Expansion continued during 1960, but since there were fewer unused resources which could be brought into production, the rate of growth was slower. Agricultural exports rose by only 1 per cent, but exports of industrial goods increased by 11 per cent. However, since terms of trade deteriorated, and the growth in import volume was greater than the growth in export volume, foreign exchange reserves fell. With full employment of resources, pressures on the internal price level were beginning to cause concern. The high level of internal demand continued into 1961, when wage increases and a budget deficit added to the dangers of inflation.

6. *Fluctuations in the Rate of Growth*

Denmark, like Britain, has been experiencing erratic fluctuations, but, unlike Britain, she has managed to achieve a higher rate of economic growth. As an open economy, whose exports and imports each comprise about a third of gross factor income, Denmark is very sensitive to international fluctuations. There was a recession in 1951-52, a sharp upswing in 1953-54, stagnation in 1955-56, and a moderate rise in 1957 which developed into a vigorous expansion. Between 1957 and 1960 the annual growth rate was five times greater than it was between 1950 and 1957.

In the years 1951, 1952, 1955, 1956 and 1957 unemployment was between 10 and 12 per cent. Dominated by the foreign exchange constraint, the Danish economy fluctuated around a very moderate trend. The necessary increase in public saving was not realised: the gross saving of the public sector at the beginning of the 1950s was only 5 per cent of the gross national product. When the flow of investment did increase, it went mainly into housing and public construction rather than manufacturing. A turning-point seems to have come around 1957-58^{40a}. First, the sharp decline in the prices of primary products brought a real improvement in the foreign exchange position and widened Denmark's international margin. Secondly, expansionist monetary and fiscal measures now became effective; for example, new tax-free depreciation allowances had a potent influence on investment. This time the upswing was accompanied by a big rise in domestic demand. Thirdly, there was a marked growth in capital imports, both public and private. Net capital imports resulting from direct private investment were 811 million kr. in 1959-62 as compared with 320 million kr. in 1950-58; capital imports in the public

sector in 1959–63 were over 1,500 million kroner, whereas in 1950–58 public foreign debts had been reduced by 1,436 million kroner ^{40b}. Between 1957 and 1960 industrial output went up by 30 per cent and employment by 20 per cent. In 1960 net investment as a proportion of gross factor income was about 20 per cent as compared with 15 per cent ten years before.

In assessing the effect of liberalisation of trade, it must be noted that about 60 per cent of Denmark's industrial output was still protected at the beginning of the sixties. The change in the protective system introduced as from 1 March 1960 did not entail any real departure from previous policies. In the words of an official report, "... the gradual liberalisation and the attenuation of the import restrictions did not have any appreciable effect on extensive areas of production. This was explained to the general public in a study on Denmark and the European market plans which the government published in the autumn of 1958. In that survey it was pointed out that the dismantling of tariffs and quantitative restrictions under the rules envisaged in the plans for the European Common Market would expose about 40 per cent of Denmark's industrial production to risks of production declines; for about 15 per cent of the production this risk was estimated to be fairly serious" ^{40c}. Moreover, there was the fact that "... by acceding to the E.F.T.A. Convention Denmark had committed herself to participating in a complete abolition of tariffs and import restrictions inside the free trade area. Seeing that customs duty was the most important means of protection in the other countries and was to be abolished gradually over ten years, while the protective effects of the Danish import restrictions would, in fact, cease in the course of three to five years, Denmark would be placed at a disadvantage during the transitional period unless a complete reorientation of commercial policy from import restrictions to customs duties was made" ^{40d}.

VIII. The Emerging Pattern

Against the background of the changing international economy described in Chapter V, we shall now glance at the major factors which have influenced the economic nexus between Britain and Denmark since 1945 and which will help to shape the future.

1. Changes in British Agriculture

The notion that farming has special claims for protection is now generally accepted in Britain. The post-war system is based on the Agricultural Act of 1947 which was designed to promote and maintain "... a stable and efficient agricultural industry capable of producing such part of the nation's food and other agricultural produce as in the national interest it is desirable to produce in the United Kingdom, and of producing it at minimum prices consistent with proper remuneration and living conditions for farmers and workers in agriculture and an adequate return on capital invested in the industry". For several years the regime of rationing and war-time controls continued, and the Ministry of Food remained responsible for the import programme. It was estimated that in 1950 food imports amounting to £ 742 million, or about 75 per cent of the total quantity of food imported, came in under bulk-purchase contracts. The Conservative Government began the process of decontrol in 1953; rationing was brought to an end, and imports and internal distribution were restored to private traders. Controls of imports of butter from Denmark ceased in May 1954 and of eggs in July of the same year. By the middle of the 1950s the objective of raising net agricultural output by 60 per cent above the pre-war level had been achieved. In 1939 Britain relied on imports for two-thirds of her total food supplies; by 1963, although population had grown by five million since 1939, Britain's dependence on imported food had fallen to one-half. The proportions of Britain's food supplies provided by home agriculture before the war, in 1945 and in 1961 are shown in the diagram on page 409.

Support has been given to farmers in several ways, the most important of which is the system of "deficiency payments". Every spring the Government, after negotiating with the National Farmers' Union, issues its "Annual Re-

view and Determination of Guarantees". For various products the farmers are guaranteed certain prices, and the Government pays the difference between the market price and the guaranteed price. In the year ending March 1963 this form of help amounted to £ 190 million, covering £ 101 million for fatstock (cattle, sheep and pigs), £ 64 million for cereals (wheat, rye, barley, oats and mixed corn), and £ 22 million for eggs. The Government also paid subsidies for fertilisers and lime (£ 44 million), for cattle breeding and rearing (£ 23 million), and for farm improvements (£ 10 million). Horticulture gets support through tariffs on imports. The total cost of Government aid to agriculture in recent years was as follows:

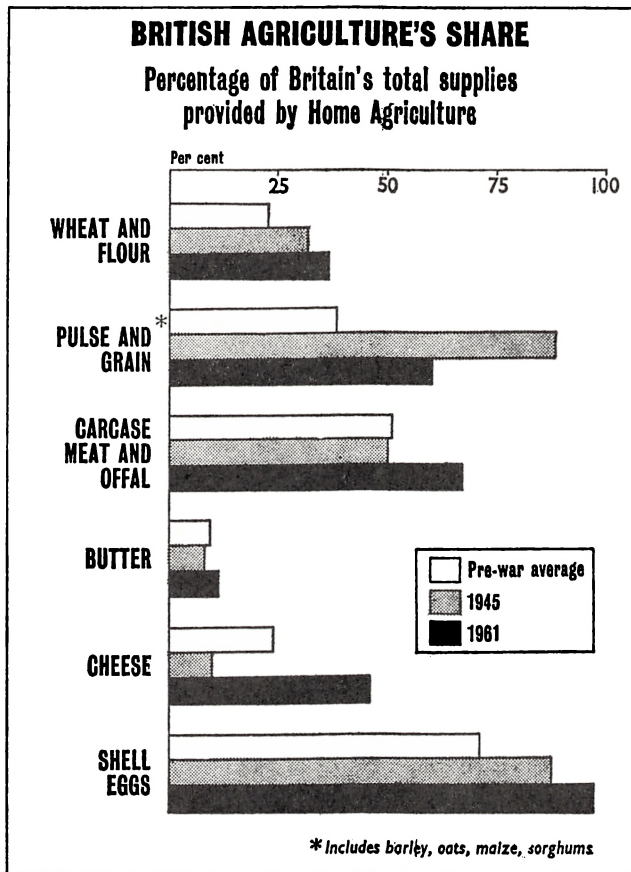
	<i>£ million</i>
1955-6.....	206
1956-7.....	240
1957-8.....	284
1958-9.....	241
1959-60.....	257
1960-61.....	263
1961-2.....	343
1962-3.....	310
1963-4.....	350 (estimated)

Source: Information Division of the Treasury,
Bulletin for Industry,
September 1963.

The rise of as much as 50 per cent in this Government outlay since 1955-6 is due to the fact that the British market has had to absorb heavy supplies and in the case of cereals, cattle and sheep the guaranteed price has been paid however large home production might be.

Investment per man in British agriculture in 1961 was higher than in manufacturing industry as a whole; gross fixed capital formation was £ 155 million, which was 45 per cent more than in 1957. In the ten years 1951-61 home deliveries of nitrogen and potash fertilisers increased by four-fifths to 884,000 tons, and those of compound fertilisers by 600,000 tons to 2,790,000 tons. Average yields per acre in England and Wales have been rising as shown on page 409.

On the whole food prices in the United Kingdom are allowed to find their own level, as import restrictions are few. The farmer receives his support in the form of deficiency payments from the Exchequer and not in the form of high prices from the consumer. If Britain had joined the European Common Market she would have had to accept the continental system by which the

Source: Information Division, The Treasury, *Bulletin for Industry*, September 1963.

farmer is supported by means of prices kept artificially high through variable levies on imports. The British housewife would have had to pay higher prices, especially for grain products, meat and butter, but fruit and vegetables would

England and Wales: yields per acre

	1950/1	1960/1
Wheat.....	21.0 cwt.	28.4 cwt.
Barley.....	19.0 cwt.	25.0 cwt.
Oats.....	17.5 cwt.	21.4 cwt.
Hay.....	23.9 cwt.	26.8 cwt.
Potatoes (first earlies).....	4.8 tons	6.2 tons
Sugar beet.....	12.3 tons	16.8 tons

Source: Information Division of the Treasury, *Bulletin for Industry*, September 1963.

have been cheaper. On the other hand, the burden on the taxpayer would have been reduced. It is not surprising that the National Farmers' Union was strongly opposed to the policy of seeking to enter the Common Market. They argued that "... we must continue to have the means of influencing the level and trend of farm income and of doing this through commodity arrangements in which a mechanism is provided for relating both the level and extent of support to demand. This is the characteristic feature of our system; it is not effectively provided for in the E. E. C.'s common agricultural policy" ⁴¹.

The operation of the system of Government support has been the subject of much criticism. A modification of the policy was announced by the Minister of Agriculture in May 1963. In the words of the *Treasury Bulletin for Industry*, "The Government will aim at a system of control of imports or import prices for meat and cereals (which account for much the greater part of the Government's deficiency payments) combined at home with the extension to these products of the system of 'standard quantities', under which the guarantee is related to a given quantity of home production. This policy would both regulate sources of supply and lead to greater stability in the market for cereals and fatstock; and this will be in the interest of the taxpayer, the British producer, and the oversea supplier. . . . It is not intended to restrict supplies in order to raise prices, but rather to avoid excessive price fluctuations and to put a floor into the market" ⁴².

2. *Denmark's Contribution to Britain's Food Imports*

We shall now consider how Denmark has been faring in relation to Commonwealth competitors in the United Kingdom market. The main facts are given in the Table XXXIV.

The proportion of total British imports of butter contributed by Denmark is just under a quarter, almost exactly the same as in 1938. The share of Commonwealth suppliers has risen from 47 per cent before the war to 57 per cent in 1962, the main source being New Zealand (156,000 tons). Shipments from the Irish Republic grew rapidly from 868 tons in 1959 to 13,285 tons in 1962. All countries except the Irish Republic agreed to the British Government's request in November 1961 that shipments should be limited; an anti-dumping duty was imposed on Irish butter between 29 November 1961 and 20 February 1962, when the two Governments reached an agreement. As from 1 April 1962 butter imports from all sources were made subject to licensing control and individual country quotas were to apply to the following twelve months. The total authorised for 1962-3 was 390,000 tons as against

TABLE XXXIV

Imports into the United Kingdom of Foodstuffs from the Commonwealth and Denmark

	1938	1959	1960	1961	1962
<i>Butter</i>					
Total imports (000 tons).....	476	401	405	423	407
% from the Commonwealth.....	47	58	50	51	57
% from Denmark.....	25	24	24	22	23
<i>Cheese</i>					
Total imports (000 tons).....	146	136	131	134	139
% from the Commonwealth.....	87	72	76	76	76
% from Denmark.....	0.7	7	7	7	7
<i>Bacon</i>					
Total imports (000 tons).....	348	348	405	394	399
% from the Commonwealth.....	19	2	0.9	—	—
% from Denmark.....	49	70	70	70	70

Sources: Commonwealth Economic Committee, *Meat: a Review*, 1964, p. 71, and *Dairy Produce: a Review*, 1964, pp. 37 & 51.

actual imports of 420,000 tons in the previous year. The Danish quota was fixed at 91,500 tons, being the average of actual Danish supplies in previous years. The Danish authorities regarded this quota as too low; they argued that it should be 115,000 tons, basing their claim on provisions in the Commercial Agreement of 1933 between the United Kingdom and Denmark.

As a country with low industrial tariffs and heavily specialised in the export of farm products, Denmark considered her position under the E. F. T. A. Convention to be jeopardised if agricultural products were excluded from tariff reductions. Danish representatives demanded equal treatment with the Commonwealth in regard to butter imports, and they supported their case by noting Britain's readiness in the Brussels negotiations to accept the Common Market's agricultural policy, with due safeguards for New Zealand. It is true that butter from the Commonwealth enters Britain duty-free, whereas foreign suppliers pay a duty of 15 shillings a hundredweight. However, the relative position of Denmark and the Commonwealth in the 1960s must be assessed in the light of the following considerations. First, the price of butter now is over four times higher than it was when the preference was introduced more than thirty years ago; the *ad valorem* rate of 15 to 20 per cent then is less than 5 per cent at present prices. Secondly, there is what one may call a

“geographical preference” in favour of Denmark. The freight rate per cwt. is 20 shillings from New Zealand to London and 22 shillings from Australia, whereas from Esbjerg to London it is only 6 shillings per cwt. (figures ruling in 1963). It could be argued that, as a result of the erosion of the Ottawa preference through the rise in price, it is now of less significance than the “geographical preference”. This argument would not apply to other products such as cheese, on which the effective rate of Commonwealth preference is much higher.

The quotas authorised for 1962-3 and 1963-4 are shown in the following table.

TABLE XXXV
United Kingdom Import Authorisations for Butter

	1962-3 (000 tons)	1963-64 ¹ (000 tons)
Argentina	9.5	11.6
Australia	62.0	75.1
Austria	1.7	2.2
Belgium	0.2	0.5
Denmark	91.5	96.1
Finland	11.5	13.4
France	2.4	5.4
Irish Republic	12.0	17.6
Kenya	1.7	1.9
Netherlands	14.0	15.1
New Zealand	156.0	165.8
Norway	1.7	2.0
Poland	16.0	18.0
South Africa	2.0	2.1
Sweden	4.6	6.0
Uruguay	0.2	0.8
Other countries	3.0	8.5
Total	390.0	442.1

¹ Quotas plus additional allotments.

Source: Commonwealth Economic Committee, *Dairy Produce: a Review*, 1964, p. 105.

For 1963-4 Denmark was given a quota of 96,100 tons. During the European Free Trade Area acceleration negotiations in Lisbon in May 1963 Denmark was given a pledge by the British Government that as soon as possible the butter tariff would be suspended for the duration of the quota system. The suspension was agreed to by the countries which have contracted rights to tariff preference on butter imported into Britain, i. e. New Zealand,

Australia, the Irish Republic, Southern Rhodesia and South Africa, and it came into effect on 10 July 1963. The average prices per cwt. of butter on the London Provision Exchange in 1963 were as follows: Danish 374/7, New Zealand 326/3, and Australian 325/3.

Before the war Denmark's share of the cheese market in Britain was negligible; in recent years she has been supplying 7 per cent of British imports. In the case of bacon Denmark retains a leading position, supplying 70 per cent of Britain's imports as compared with 49 per cent before the war. Her bacon exports of 289,100 tons to Britain in 1962 were equal to 12 per cent of the total value of her exports of all domestic produce. The second largest supplier was Poland (50,100 tons) and the third, the Irish Republic (26,100 tons). Since the cessation of Canadian shipments, imports of bacon from the Commonwealth have become practically zero. The average prices of bacon on the London Provision Exchange in 1963 were as follows: Danish 'A' selection 278/5, Great Britain No. 1 274/7, Dutch 'A' selection 263/7, and Polish 'A' selection 259/5.

Owing to sharp price fluctuations the British Government made a Market Sharing Agreement with Denmark and other bacon-exporting countries in 1963 in order to stabilise supplies and prices. This agreement, which applies to British and foreign suppliers, gave Denmark a share of the total supplies to the United Kingdom market of approximately 47 per cent.

Until recently Danish farmers could claim an almost unique record in being independent of any assistance from the taxpayer of the consumer. Indeed, they could have justly argued some years ago that they were in fact subsidising the Danish urban consumer, since the aim of the marketing regulations were to ensure that the home consumer did not have to pay prices as high as was obtainable in export markets. However, an important change occurred after the agricultural strike in May 1961; for the first time in the history of Denmark direct government subsidies were introduced. The amount was 375 million kroner a year for two years, together with a home market scheme for pork estimated to yield between 70 and 90 million kroner a year. These measures, including a grant towards the cost of quality control of farm products, comprised assistance of between 450 and 500 million kroner annually. Of the subsidy of 375 million kroner, 210 million kroner consisted of grants to individual farmers in accordance with size of holdings and number of cows kept, 40 million kroner to reduce land taxes, 50 million kroner towards the cost of fertilisers, and 75 million kroner to help to promote exports. When all measures are taken into account, it is estimated that total subsidies for farming came to 700 million kroner a year ^{42a}.

3. Trends in Danish Exports

A major factor governing Denmark's economic growth in the post-war period had been the earning power of her staple agricultural exports. We have already noted the extent to which her hold on the British market has been maintained. We shall now look at the composition and geographical distribution of her exports in more detail.

Table XXXVI shows how the direction of her agricultural exports has changed since 1953.

TABLE XXXVI
Geographical Distribution of Denmark's Agricultural Exports,¹
1953-1963

Receiving Country	1953		1957		1960		1963	
	Value Kr. Mn.	%	Value Kr. Mn.	%	Value Kr. Mn.	%	Value Kr. Mn.	%
United Kingdom.	2,108	66.0	1,628	49.0	2,052	53.0	2,137	51.0
West Germany. . .	463	14.0	885	26.0	1,024	26.0	862	21.0
Italy.	102	3.0	262	8.0	295	7.0	437	10.0
Sweden.	51	1.5	122	4.0	56	1.5	63	1.5
Other Countries. .	481	15.5	462	13.0	467	12.5	692	16.5
Total.	3,205	100.0	3,359	100.0	3,894	100.0	4,191	100.0

¹ The products comprised are butter, cheese, eggs, killed poultry, meat and cattle, and bacon and pigs. Hence the discrepancy between these totals and those in Table XXXVII.

Source: Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, *Economic Survey of Denmark*, 1960, p. 72; 1964, p. 98.

In the ten years 1953-63 the share of Denmark's agricultural exports taken by the United Kingdom fell from 66 per cent to 51 per cent, whereas the proportion going to West Germany rose from 14 per cent to 21 per cent. West Germany was taking as much as 26 per cent in 1957 and 1960. Danish butter exports to West Germany reached a peak of 127 million kroner in 1957, but fell away to 19 million kroner in 1963; cheese exports to that country rose from 80 million kroner in 1953 to 163 million kroner in 1963. West German imports of eggs from Denmark increased from 81 million kroner in 1953 to a peak of 271 million kroner in 1958 and then declined to 71 million kroner in 1963. There were substantial increases in meat and cattle exports to West Germany and Italy. However, the aggregate value of Denmark's agricultural exports in current prices was stationary between 1959 and

1962, and the increase between 1962 and 1963 was mainly due to temporary causes.

A dramatic change has taken place in the ratio between Denmark's agricultural and industrial exports. A new trend had already begun to show itself in the years immediately after the war, but the significant structural change took place in the 1950s, as shown in Table XXXVII.

TABLE XXXVII
Danish Exports by Major Category
1950-1963

Year	Category of Exports (Kr. Mn. in current prices)				Percentage Distribution		
	Agricultural	Industrial	Other	Total	Agricultural %	Industrial %	Other %
1950.....	2846	1332	345	4523	63.0	29.4	7.6
1957.....	4081	3473	584	8138	50.1	42.7	7.2
1960.....	4640	4819	700	10159	45.5	47.2	7.3
1961.....	4513	5176	769	10458	43.2	49.5	7.3
1962.....	4608	5664	984	11256	40.9	50.3	8.8
1963.....	5144	6673	1101	12918	40.0	51.8	8.2

Sources: *Economic Survey by the O.E.C.D., Denmark*, O.E.C.D. Paris, January 1964, p. 24; and Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, *Economic Survey of Denmark*, 1964, p. 92.

Industrial exports, which were 29.4 per cent of Denmark's total exports in 1950, had expanded to 51.8 per cent by 1963. Non-agricultural exports as a whole had become 60 per cent of the total. This achievement was Denmark's response to the structural disequilibrium which was threatening her long-term growth prospects. On the experience of the 1950s, every 1 per cent increase in gross factor income entailed an increase of 2.5 per cent in imports for non-agricultural sectors⁴³. The supply of foreign exchange to finance these imports depended largely on the growth of her industrial exports and the course of import prices. Her own industrial base consisted mainly of a large collection of very small firms supplying a protected home market. Effective measures were taken to modernise this base, e. g. a reform of technical education, the encouragement of the expansion of medium-sized firms through changes in corporate taxation, and the setting up of a new credit institution for manufacturing industry. The success of these efforts may be gauged from the following figures.

TABLE XXXVIII
Danish Exports of Manufactures
 1959 and 1963

	1959 Kr. Mn.	1963 Kr. Mn.
E.F.T.A. Countries	1053	2097
United Kingdom	185	356
Sweden	435	883
Norway	248	476
Finland	100	192
Austria, Switzerland and Portugal	85	190
E.E.C. Countries	722	1130
West Germany	406	624
France	41	135
Italy	77	115
Netherlands	132	179
Belgium & Luxembourg	66	77
Total to all Countries	3033	4861

Source: Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, *Economic Survey of Denmark*, 1964, pp. 96-7.

The largest increase in manufactured exports was to the E. F. T. A. countries where tariff reductions were a potent factor. The rate of expansion of sales to the United Kingdom was striking. Progress in E. E. C. markets was affected by discrimination in West Germany when tariffs were raised towards the level of E. E. C.'s common external tariff. In France and Italy, however, there was a reduction in tariffs and the sharp rise in consumption due to internal demand pressure provided opportunities for Danish manufacturers.

The Danish balance of payments since 1959 is shown in Table XXXIX.

Imports rose rapidly in the boom of 1960-62, and the deficit in the balance of trade reached Kr. 3,350 million in 1962. To cope with this situation a political compromise agreement was reached in June 1962 to reduce expenditure and restrain building activity. In March 1963 legislation was passed, usually referred to as the "package solution", with the object of maintaining price and income stability in the following two years. This "incomes policy" set limits to the income increases to be allowed to all major groups of the population; collective agreements were renewed for a two-year period, with reliefs for the low-wage groups; a temporary price/profits stop for home sales

TABLE XXXIX
Denmark's Balance of Payments, 1959-1963
 (Kr. Million)

Year	Exports f.o.b.	Imports c.i.f.	Balance of Trade	Net Shipping Earnings	Other Invisibles & net Private Capital Investment	Total	Change in Foreign Exchange Position
1959.....	9527	11021	-1494	920	1013	439	371
1960.....	10159	12428	-2269	921	1178	-170	-144
1961.....	10458	12895	-2437	907	1171	-359	-191
1962.....	11316	14666	-3350	935	1453	-962	-572
1963.....	12018	14644	-1726	935	1660	869	1667

Source: Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, *Economic Survey of Denmark*, 1964, p. 102.

was imposed on firms and self-employed persons in non-agricultural occupations; and a ceiling was set for company dividend payments. The rise in imports was stopped in 1963 while exports continued buoyant; the trade deficit was halved, and the large net capital imports in that year were reflected in a big addition to foreign exchange reserves.

4. *Trends in British Exports*

In the 1950s there was a general tendency for the fraction of British exports going to Denmark to decline, and the Danish market grew less important in relation to the West European as a whole.

If we make the comparison with pre-war trade, we find that the proportion of total British exports taken by Denmark fell from 3.0 per cent in 1937/8 to 2.66 per cent in 1962, and the Danish market as a proportion of British exports to Western Europe declined from 8.8 per cent to 6.58 per cent. Another view of the trend may be seen from the side of Denmark. Between 1953 and 1961 the proportion of total Danish imports coming from the United Kingdom fell from 28 per cent to 18 per cent, while the share coming from the United States rose from 5 per cent to 9 per cent. A study of the various commodities shows that only in a minority has Britain been making headway. Coal and coke exports to Denmark fell from £ 14,723,000 in 1953 to £ 4,941,000 in 1961, about the same relative decline as in total exports of this commodity. British exports of cotton and woollen manufactures, iron and steel and non-ferrous metals, and road vehicles to Denmark in 1961 were a smaller fraction of total British exports of these goods than they were

TABLE XL
British Exports to Denmark & Western Europe
 1953-1962
 (£ million)

Year	Total British Exports	To Western Europe	To Denmark	To Denmark as % of Total	To Denmark as % of Western Europe
Average					
1937/8.....	2776.0	945.4	83.4	3.0	8.8
1953.....	7525.2	2478.6	223.8	2.97	9.03
1957.....	9682.2	3129.0	245.0	2.53	7.83
1960.....	10296.8	3430.7	254.2	2.47	7.4 ¹
1961.....	10753.5	3989.8	262.1	2.44	6.57
1962.....	11059.2	4482.4	295.2	2.66	6.58

Sources: United Nations Statistical Series on the *Direction of International Trade*.

1937/8-1957, Joint U.N., I.M.F., I.B.R.D publication, *Direction of International Trade*.

1938-62, Joint I.M.F., I.B.R.D. publication, *Direction of Trade—A Supplement to International Financial Statistics, Annual, 1959-1962*, (1964), p. 134.

TABLE XLI
United Kingdom Exports, by Area, 1952-1963
 (£ million, quarterly rates)

Year	Total Industrial ^{a)}	U.S.A. ^{b)}	Canada	E.E.C.	E.F.T.A. ^{c)}	Overseas Sterling Area	Other Primary Producers ^{d)}	Eastern Europe
1952.....	239	37	32	73	74	308	92	4
1953.....	258	40	39	84	76	301	77	4
1954.....	257	38	33	87	83	321	79	6
1955.....	281	46	35	94	86	345	85	9
1956.....	324	56	44	107	94	347	99	11
1957.....	341	60	49	114	93	358	109	14
1958.....	329	69	47	105	88	348	105	11
1959.....	379	91	52	117	96	335	103	15
1960.....	400	82	54	130	108	357	112	19
1961.....	435	71	55	153	120	350	109	26
1962.....	480	83	47	180	129	336	104	28
1963.....	521	86	43	207	139	363	105	31

a) Includes, in addition to industrial areas shown, Japan, Greece, Spain, Turkey & Yugoslavia.

b) Includes United States dependencies; excludes lend-lease silver.

c) Includes Finland.

d) Includes North Korea, North Vietnam & the People's Republic of China.

Source: National Institute of Economic & Social Research, *Economic Review*, No. 29, August 1964, p. 68.

in 1953. There was, however, a substantial relative expansion in exports of petroleum and electrical machinery.

A summary of the geographical distribution of British exports since 1952 is given in Table XLI.

By far the fastest-growing market for British goods has been the European Common Market. In 1952 exports to the Six and E. F. T. A. countries were about equal; by 1963 exports to the Six had nearly trebled and those to E. F. T. A. countries almost doubled. The traditional markets in the Overseas Sterling Area, to which a large proportion of British exports go, show little expansion. If Britain had entered the European Common Market, the removal of continental members' tariffs would eventually have benefited more than a quarter of her total exports. The industries most likely to gain would have been steel, chemicals, commercial vehicles and sports cars, electrical and general engineering, rubber manufacture, hosiery and clothing. One of the strongest economic arguments for joining the Six was that the British economy would be stimulated by the opportunities afforded by one of the most dynamic areas in the world.

5. *E. F. T. A.'s Crisis*

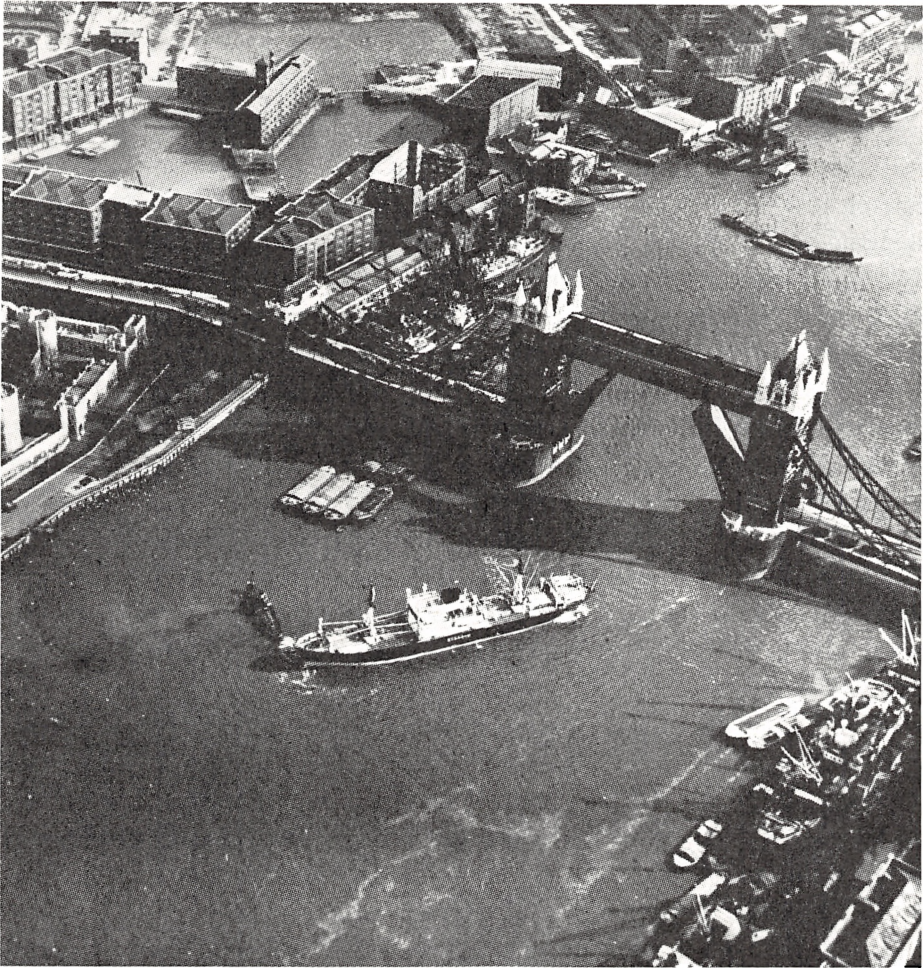
The close association between the Danes and the British was well illustrated when Denmark aligned her policy with that of Britain in relation to the European Common Market. A careful reappraisal took place after the failure of the negotiations. The official view of Denmark was expressed by the Foreign Minister, Mr. Per Haekkerup, in December 1963 in the following words: "The breakdown of the negotiations between Britain and the Common Market last January was definitely a big setback for us. But since then we have urged within E. F. T. A. a broadening of our cooperation, which also incorporates agricultural exports. Our partners, England, Sweden, Switzerland and Norway, have shown both a will to cooperate and a special consideration of the difficulties encountered by Denmark in its relations with the Common Market. We in Denmark have reason to appreciate this consideration, which can give us an increase in income of about 60-70 million kroner per annum or more. Also, in the negotiations with the Common Market itself, we have met with consideration which, although not fulfilling all our wishes, makes considerable concessions to our traditional exports. . . . Even if we do not know exactly what 'association' involves, we must, according to the policy of the Common Market so far and statements from its representatives and its member countries, consider the following as a fact: it would not be possible to maintain our membership of the E. F. T. A. if we are connected

with the Common Market. So it is a question of either/or. But Denmark has already chosen. That was when we joined E. F. T. A.”⁴⁵.

Denmark had reason to be satisfied with the results of this decision. Her exports of manufactures to E. F. T. A. countries doubled between 1959 and 1963; in the latter year her sales to E. F. T. A. markets were valued at 2097 million kroner as compared with 1130 million kroner to the European Common Market. No-one could have foreseen that this steady progress was soon to be rudely interrupted. When the newly-elected Labour Government took office on 16 October 1964, it found that Britain's external deficit was as large as £ 700 to 800 million. The first measure taken to narrow this huge gap was the imposition of a surcharge of 15 per cent on manufactured imports. This came as a severe shock, particularly to Britain's partners in the European Free Trade Association. An emergency meeting of the Association was convened for 19 November 1964 at Geneva; and Mr. Haekkerup was giving vent to the general feeling in Europe when he was reported as saying, “If we do not reinforce E. F. T. A. at this meeting it may be the beginning of the end. We have concrete proposals”⁴⁶.

At the Geneva meeting the British action was sharply criticised. The following are extracts from the communiqué issued. “Ministers have considered the report of the working party which had been studying the recent British economic measures and their implications for E. F. T. A. Other ministers pointed out to the British Ministers that the application of the 15 per cent charge on imports into the United Kingdom was inconsistent with the United Kingdom's obligations under the Convention and the Association Agreement. It was generally urged on British Ministers that a firm date in a few months' time should be fixed for removing or reducing the charge. . . . British Ministers affirmed that the charge was a temporary measure and that the British Government was firmly resolved in the interests of the United Kingdom, as well as of their E. F. T. A. partners, to reduce it and to abolish it at the earliest possible moment. . . . The Council of Ministers agrees to keep the situation under close and continuous review. They instructed the working party, which had examined the British economic situation, to reconvene in December with a view to preparing a new report on the recent developments and steps planned by the British Government to restore the equilibrium of the balance of payments”⁴⁷.

Article 19 of the Convention does provide for the use of quantitative restrictions to correct a serious balance of payments crisis; the British Government was, however, convinced that the application of quotas instead of the surcharge would have been more damaging to E. F. T. A. and to the develop-

A modern Danish export boat passing through Tower Bridge.

Royal Danish Ministry of Foreign Affairs. Press Department.

ment of E. F. T. A. trade in the British market. This argument did little to soften the blow to confidence. The new barrier increased the strains and stresses within the Danish economy, poised, as it is, uneasily between two trade groups and still subject to a stern foreign exchange constraint. If the necessary structural changes are to be carried out, Denmark will need to continue to import capital; and some might see the European Economic Community, with its relatively free capital market, as offering a great advantage in this respect in the long run. On the other hand, Denmark could not expect to keep her position in the British market for agricultural products if she joined the Common Market. The dilemma remains very real.

6. *Prospects*

The links of friendship between Britain and Denmark, which found expression in a treaty over three hundred years ago, held firm through all the turbulent events of the half-century since 1913. The community of economic interest between the two countries was real enough to survive the triumph of imperial preference, the shock of the Second World War, the challenge of the European Economic Community and even the crisis in E. F. T. A. in 1964. Both countries have a large stake in international trade and have grappled with balance of payments difficulties in the last fifteen years.

As a specialist in the export of agricultural products, Denmark faces a serious problem. If the world were governed solely by economic commonsense, Denmark's outstanding efficiency as a producer of animal products would guarantee her an expanding market in Britain and the continent of Europe for several decades. However, political considerations in Britain and in the Common Market countries decree that high-cost food production is artificially expanded at the expense of the taxpayer or the consumer. It has been estimated that if British farmers had received Danish prices for their products in 1957/58 their total receipts would have been £ 1,095 million instead of £ 1,464 million⁴⁴. This differential of 39 per cent indicates the extent to which the use of resources is uneconomic, and the situation is probably even more distorted behind the external tariff of the European Economic Community. Denmark has to accept the irrational attitudes which dominate government policies. Her success in expanding her industrial exports shows that the challenge is being met with energy and resourcefulness.

In Great Britain the problem of achieving a high and steady rate of economic growth is made very difficult by the status of the pound sterling as a reserve currency. This was forcibly shown by the drastic measures which the new Labour Government had to take to meet the balance of payments crisis in October–November 1964. The threat of devaluation was dispelled only when an international credit of \$ 3,000 million was raised by the Bank of England from the central banks of eleven countries. As suggested in Chapter V, the signs are that the United States has moved into a high phase of the trend cycle; the upswing since 1961 is the longest since the war and it is not accompanied by inflationary symptoms. Output per manhour in manufacturing in the United States in 1961–4 rose 3.7 per cent a year as against 2.0 per cent in 1957–60. American productivity has been rising faster than that of Western Europe since 1961, and this is likely to persist in the new phase.

When the United States overcomes her balance of payments difficulties, much will depend on the impact of this on the outside world and, particularly, on sterling. The dollars needed to finance the growing volume of international trade may again be in short supply, and this would bring new strains. The ability of Great Britain to reconcile successfully her obligations as banker to the sterling area with her objective of achieving a higher growth rate will depend largely on whether the leading industrial countries can agree on fundamental measures to cope with the problem of international liquidity.

DANSK SAMMENDRAG

I. Frihandelsperioden

Den økonomiske udvikling i Storbritannien og Danmark i det halve århundrede, der endte i 1913, førte uvilkårligt til et interessesfællesskab, baseret på specialisering og frihandel. Det højtindustrialiserede Storbritannien var førende i eksport af tekstiler, maskiner og kul, Danmark koncentrerede sig om en voksende eksport af animalske produkter. 1870–1913 ændredes landbruget i Vest-Europa under presset fra billige oversøiske fødevarer, og den måde, hvorpå Storbritannien og Danmark reagerede på krisen, havde en afgørende indflydelse på den fremtidige handelskurs.

1. *Europas agrarkrise.* 1870 var Storbritannien hovedhjørnestenen i den internationale økonomi, en følge af dets førerstilling i den industrielle revolution. I 1870 beskæftigedes ved landbruget 9 % af den engelske befolkning, af den danske 44 %. Den gamle verdens landbrugsstruktur blev dybt rystet ved revolutionen inden for bane- og søtransport og ved indførelsen af selvbindere i USA. Billigt brød blev en hård udfordring til forældede landbrugssystemer, ikke mindst den lille landbrugsnation Danmark. I modsætning til de fleste europæiske lande klarede Storbritannien og Danmark krisen uden at gribe til beskyttelsestold. Udvandringen fra landbruget var et nødvendigt led i udviklingen mod et rigere samfund, arbejdskraft måtte overføres til områder og beskæftigelser med højere produktivitet, også internationalt. Skeptikere pegede vel på faren ved afhængighed af fremmede levnedsmiddelforsyninger, mens andre betragtede dette som en moderat pris for industriel magt og finansielt førerskab.

2. *Forandringer i det britiske levnedsmiddelforbrug.* Det var heldigt for dansk landbrug, at den britiske arbejder blev forfalden til kødspiser, bacon og æg, med forandringen i forbrugsvanerne som følge af den stigende levestandard 1870–1913. Tilmed øgedes befolkningstallet 1881–1901 fra 34 til 41 millioner. Det blev klart, at den hjemlige produktion af bacon og flæsk var ganske utilstrækkelig. Landbruget i Storbritannien og Danmark havde fordele af frihandelen, det danske landbrug fik sin store chance, og det udnyttede den. Tydeligst blev forholdet vedrørende mejeriprodukterne, hvor baggrunden fremgår af tabel II.

3. *Danmarks svar.* Fremgangen for den danske økonomi i perioden, da den økonomiske forbindelse med England etableredes, ses af tabel III, der viser tendenserne i de 3 vigtige årtier mellem 1883–84 og 1912–13. Danmark holdt et massivt indtog på det britiske marked. Omkring 1914 aftog England 60 % af Danmarks eksport, Tyskland derimod kun 28 %. Til gengæld leverede Storbritannien blot 17 % af Danmarks import, Tyskland derimod 37 %.

4. *Multilaterale overenskomster.* Dette forhold kunne opretholdes på grund af handelens organisering i et multilateralt system, hvor Storbritanniens negative handelsbalance over for Europa opvejedes af oversøiske kapitalindkomster, som det ses af tabel IV. Systemet blev tilintetgjort med 1. verdenskrig.

5. *Krigen 1914–18 og dens eftervirkninger.* 1. verdenskrig fik med skærpsel af den allierede blokade alvorlige følger for Danmarks eksport, som det ses af tabel V. Eksporten til England faldt til henimod 1/3, mens den til gengæld mangedobledes til Tyskland. Landet kom ud for alvorlige forsyningsvanskeligheder, jfr. tabel VI og VII, ikke mindst i henseende til brændstoffer, og der måtte indføres drastiske rationeringer. Dog havde man mulighed for at høste gevinster i forholdet til Tyskland, og med øget import forringedes kapitalbalancen, der 1919 skiftede fra positiv til negativ.

II. Den internationale økonomi i tyverne

1. *Tilbagevenden til guldet.* Så snart de øjeblikkelige virkninger af verdenskrigen var overvundet, blev førkrigsmønsteret i den engelsk-danske handel gradvis genindført. I begyndelsen af tyverne forstyrredes den europæiske økonomi af dybtgående pengekriser og inflation, ligesom Englands hurtige tilbagevenden til guldmøntfoden bragte betydelige vanskeligheder. Den store tilførsel af amerikansk kapital til Europa (se tabel IX) i sidste halvdel af tyverne skabte blot tilsyneladende ligevægt.

2. *USAs kapitaleksport.* Det måske vigtigste træk i denne periode var ændringen i USAs økonomiske stilling. Før 1. verdenskrig stod USA over for en række lande som debitor, o. 1919 som kreditor, jfr. tabel VIII og IX.

3. *Engelsk-dansk handel i tyverne.* Tabel X viser summarisk udviklingen i de britisk-danske handelsforbindelser 1921–31, på baggrund af perioden 1910–21. 1930–31 aftog det britiske marked 63 % af den samlede danske eksport, imod 27 % under krigen og 60 % i tiden 1910–14; tallene for det tyske mar-

ked er henholdsvis 15, 49 og 28. Krigens virkninger var overvundet. Dette gælder også vedrørende Danmarks import: af denne kom 14 % fra Storbritannien, 34 % fra Tyskland.

III. Imperiepræferencens triumf

1. *Baggrunden for toldbeskyttelse.* I 1920'erne ændredes den britiske offentligheds indstilling til toldbeskyttelsestanken; den blev vundet for tanken om imperie-præferencen, krævet af de konservative og af Dominion-landenes regeringer, hvorefter man skulle opgive frihandelsprincippet og stille England i første række, Imperiet dernæst og sidst fremmede. Fortalerne for toldbeskyttelsespolitikken fik god støtte i udviklingen inden for den britiske handel, hvor der var fald i eksporten, dog mindst til Imperiet, og stigning i importen, mest fra Imperiet (tabel XI). Europas relative betydning som marked for engelske varer var ændret i første fjerdedel af 1900-tallet.

2. *Storbritanniens andel i det danske marked.* I frihandelsperioden havde britiske politikere ikke skelet meget til bilaterale handelsbalancer, det var uden betydning i et multilateralt system. Da flere og flere lande gik over til protektionisme, fik problemet interesse, og udviklingen i den britisk-danske samhandel måtte vække særlig opmærksomhed, hvilket vil fremgå af tallene i tabel XIII og den efterfølgende liste over den danske import i 1930. 1928–30 havde Danmark en positiv handelsbalance på 690 mill. kr. i forholdet til Storbritannien, mens Tyskland havde en positiv balance på 268 mill. kr. i forholdet til Danmark. Briterne kunne ikke klare sig i konkurrencen p. gr. a. høje omkostninger og utilstrækkelig markedsføring. Verdenskrisen tvang den britiske regering til at forlade frihandelen, og fra 1932 var det britiske marked et mål, der kunne nås blot mod modydelser. Dette fik dybtgående følger for det engelsk-danske forhold.

3. *Ottawa-aftalerne.* Verdenskrisen 1929–32 var i hårdhed uden fortilfælde. 1929–32 faldt prisindexet for varer i verdenshandelen til omkring det halve; kapitalstrømmen fra USA til Europa ophørte. I Storbritannien faldt produktionen, tallet af arbejdsløse fordobledes, eksport og import halveredes. Den engelske regering måtte gå fra guldmøntfoden og afskaffe frihandelen 1932. Et protektionistisk system med importafgifter indførtes, fastlagt på Ottawa-konferencen august 1932, efter princippet: hjemmeproducenten først, Imperiet næst, den fremmede sidst. April 1932 undertegnedes en treårig engelsk-dansk handelstraktat; dansk bacon og skinke skulle være toldfrit, men man forbe-

holdt sig ret til at indføre mængdebegrænsninger; smørtolden blev låst fast, men med ret til mængdebegrænsninger, dog med minimumskvota; lignende gjaldt for æg. Til gengæld måtte Danmark give toldfrihed for import af kul, koks, jern og stål, og nedsætte tolden på en mængde andre varer, og det skulle købe 80 % af sit kulforbrug i Storbritannien.

IV. Verdenskrise og reguleret handel

1. *Valutakontrol i Danmark.* Danmark måtte indstille sig ikke blot på de nye toldrestriktioner, men også på devalueringen af pundet. Dog måtte det i september 1931 gå fra guldret. Januar 1932 oprettedes Valutacentralen, hvis virksomhed skulle fastholde kronekursen over for sterling, begunstige import fra England og, af hensyn til beskæftigelsen, import af råvarer. Valutacentralen fungerede i det hele tilfredsstillende. Virkningerne af dens politik ses af tabel XIV, der viser nedgang i importen af råmaterialer til landbruget, derimod stigning for råmaterialer til industrien – visende ekspansionen i industri-sektoren.

2. *Afledningen af handelen.* Det samlede resultat af britisk og dansk handels- og pengepolitik blev en betragtelig mindskelse af gabet mellem Danmarks eksport til og import fra Storbritannien. Tallene for tiden 1931–38 ses af tabel XV, der opgiver både den engelske og den danske statistik, der afviger stærkt fra hinanden, idet den danske også medregner varer, der er af ikke-britisk oprindelse, men købt via London; den danske opgørelse tilslørede, at handelen mellem de to lande begunstigede Danmark i forholdet 2:1. Som det ses af den britiske statistik, var dette dog en forbedring i balancen, der 1931 var 5,4:1. Virkningen af imperie-præferencen varierede betydeligt for de forskellige varer. Hårdst rammes det danske smør, der mistede terræn over for australsk og new-zealandsk. På flere områder vandt Storbritanniens og Imperiets produktion frem. 1929–38 faldt Danmarks eksport til Storbritannien med 1/3 i løbende priser, forholdsvis det samme som for de øvrige lande. Imperie-præferencen gav resultater; 1938 var Storbritanniens fødevarieimport ligeligt fordelt på Imperiets lande og fremmede lande, i 1929 havde forholdet været 1:2.

1930'erne bragte en betydningsfuld forøgelse i Danmarks eksport af industrivarer, der øgedes med 113 %, mens landbrugseksporten voksede blot med 27 %. 1938 udgjorde industrieksporten 1/4 af Danmarks samlede eksport, 1932 blot 1/6. – Storbritanniens eksport til Danmark viste også vigtige ændringer; væksten fremgår af tabel XV og tabellen s. 371.

3. *Arbejdsløshed og forbrugernes udgifter.* 1932 var mere end $1/5$ af de (arbejdsløsheds)forsikrede arbejdere i Storbritannien arbejdsløse. De arbejdere, der fortsat havde beskæftigelse, drog fordele af det store fald i levnedsmiddelpriserne, og forbruget pro persona for alle arbejderne tilsammen synes at have været det samme. Forsyningen pro persona 1929–32 fremgår af tabel XVI. – Den vækst i realindkomsten, der frembragtes af stabilitet for lønningerne og fald i priserne, gav øget efterspørgsel efter boliger, hvilket fik betydning for byggesektoren (tabel XVII). Det øgede byggeri bidrog væsentligt til forøgelsen i investeringerne, der førte til opgangen; købekraften voksede, arbejdsløsheden faldt 1932–36 til omtrent det halve.

Det nye system med toldafgifter, præference, kvoteringer og markedsplanlægning fik dybtgående virkninger for baconhandelen. Tabel XVIII, Danmarks eksport af bacon til Storbritannien 1931–36, viser stigningen i priserne og faldet i eksporterede kvanta. Efter de alvorlige vanskeligheder 1931–32 blev handelen mere indbringende; 1933 indførtes svinekortordningen, der virkede særdeles effektivt. – På den anden side sikredes en udvidelse af Englands hjemmeproduktion; den britiske bacon kunne dog ikke måle sig med den danske i kvalitet, prisdifferencen øgedes, og den britiske kvotapolitik, der først blev stærkt kritiseret af dansk landbrug, skulle blive en stor gevinst for dette.

4. *Handelsvilkårene.* Verdenskrisen, regeringsreguleringer, forbrugerbegunstigelser, befolkningsbevægelser og tekniske opfindelser bidrog alt til forandringerne i den økonomiske situation og i relative priser. Professor Anders Ølgaards undersøgelser kaster meget lys over udviklingen i vilkårene for Danmarks handel, se tabel XX. Landbrugets vilkår, målt ved forholdet mellem prisudviklingen for den animalske produktion og prisudviklingen for I) korn, oliekgær og gødningsstoffer, II) I+bygninger og maskiner og III) I+II+landbrugsarbejdskraft, fremgår af tabel XXI. Det ses, at når arbejdskraftomkostningerne medtages, falder index for 1937–38 til 85. Her må dog også produktiviteten tages i betragtning. Det er ikke let at nå frem til pålidelige vurderinger af denne. Dog kan man slutte sig til en del ud fra bevægelsen i nettofaktorindkomsten ved konstante priser pr. arbejdsenhed i landbruget og i den øvrige økonomi. Tabel XXII viser, at produktionen pr. person i dansk landbrug øgedes med ikke mindre end 42 % fra perioden 1921–29 til 1930–39, imod 2 % for den øvrige økonomi. Danske landmænd vandt mere ved en forøgelse i produktiviteten, end de tabte på grund af uheldige konjunkturer.

V. Forstyrrelserne med 2. verdenskrig

Hovedproblemet for Storbritannien og Danmark i 1945 var så hurtigt som muligt at få fjernet de store skævheder, der var fremkaldt af krigen.

1. *Storbritannien.* Før krigen var Storbritannien afhængig af import af $\frac{2}{3}$ af sit fødevarerforbrug og næsten alle råvarer, bortset fra kul. Samlingen af de allierede hjælpeklæder med henblik på krigen medførte, at Storbritannien måtte opgive en stor del af sin fredstidshandel; den britiske eksport faldt til $\frac{1}{3}$ (tabel XXIV). Mere end halvdelen af den britiske handelsflåde blev ødelagt, indtægterne af oversøiske investeringer halveredes 1938–45. Tabene i oversøiske investeringer fremgår af tabel XXV. Medregnes de hjemlige tab, ved ødelæggelsen af bygninger osv., finder man, at Storbritannien tabte o. 25 % af nationalformuen før krigen. – Den effektive krigsførelse måtte medføre drastiske nedskæringer i privatforbruget; dette faldt da også 1938–44 16 %, jfr. tabel XXVI.

2. *Danmark.* De danske tab ved den tyske besættelse, de påtvungne omkostninger og leverancer, også til Tyskland, er anslået til 11,6 milliarder kr. En betydelig pengeinflation fulgte, og seddelmassen voksede 1939–45 til det dobbelte. Under besættelsen benyttede de tyske myndigheder forskellige midler til at nedskære eksporten og fremme import fra lande, det stadig var muligt at handle med. Udenrigshandelens størrelse fremgår af tabel XXVI A og XXVII. Da både import- og eksportpriserne 1939–45 fordobledes, er der i virkeligheden tale om et fald i importen til mindre end $\frac{1}{3}$, i eksporten til mindre end halvdelen. Lagrene tømtes (se tabel XXVIII). 25 % af førkrigstidens handelsflåde gik tabt. Og også for landbruget fik krigen drastiske følger; de manglende tilførsler af foderstoffer resulterede i fald på mellem 24 og 64 % i produktionen af flere varer (jfr. tabel XXIX), og svinetallet faldt til $\frac{2}{3}$.

VI. Den atlantiske økonomi, 1945–63

Den totale krig satte sit afgørende præg på Europas fastland som helhed, og der var intet håb om genoprettelse af et normalt økonomisk liv før efter en genopbygningsperiode. 1946–52 lagdes grunden til genopbygningen af den atlantiske økonomi, og i 1950'erne skete fundamentale ændringer i den økonomiske magtbalance mellem USA og Europa. I første fase, fra 1946 til begyndelsen af 1950'erne, gik enorme regeringslån og -kreditter fra USA til Europa. USAs økonomi gik vældigt frem, Europa led under betalingsvanskelig-

heder og dollarmangel. I anden fase, fra midten af 50'erne, var der et voldsomt økonomisk opsving i Europa, en langsommere vækst i USA; der blev dollaroverflod. 1961–62 er der tegn på, at der vil komme en fase med opgang i USA, samtidig med en mindre hurtig fremgang i Vest-Europa.

1. *Efterkrigstidens genopbygning.* Ved slutningen af krigen stod USA i en usædvanlig stærk økonomisk position. 1940–46 var bruttonationalproduktet fordoblet. Og produktionskapaciteten især i Europa var faldet alvorligt p. gr. a. krigen. USA fik mulighed for en hurtig økonomisk vækst; 1947–55 var den årlige vækstrate på 4,2 %, og USA kunne eksportere store kapitalmængder, jfr. tabel XXX. Af ialt 33,8 milliarder dollars gik de 22,8 til Europa, der genopbyggedes og fik mulighed for at drive multilateral handel.

2. *Økonomisk genrejsning i Vest-Europa.* 1950'erne fremviste en bemærkelsesværdig økonomisk genoplivelse i Vest-Europa. 1953–61 steg industriproduktionen inden for Fællesmarkedet med 82 % – mod 20 % i USA og 30 % i Storbritannien. Bemærkelsesværdigt er især det tyske »økonomiske mirakel«, se tabel XXXI; en nødvendig betingelse for dette var det store befolknings-tilskud, fra Sovjet-zonen og (S)Ø-Europa, der på 12 år forøgede befolkningstallet i Forbundsrepublikken med 1/3. Storbritanniens vækstrate var nærmere USAs, bl. a. fordi pundets stilling som valutareserve for o. 1/3 af verdenshandelen har virket som bremse på investeringerne.

3. *Langsommere vækst i USA, 1955–61.* I tiden o. 1955–1961/62 var vækstraten i USA meget lavere end i tiden 1947–55, og nationalindkomsten voksede 1955–62 med blot 2,7 årligt. Vest-Europas opdukken som en stærk magt på verdensmarkedet medførte en omfordeling af pengereserverne; de europæiske OECD-landes guld- og valutabeholdninger mere end fordobledes 1953–61, mens USAs faldt med 1/4.

VII. Dansk udenrigshandel siden 1945

Det var af vital betydning for Danmark hurtigt at få genoprettet udenrigshandelen efter krigen, på grund af den alvorlige mangel på råstoffer for både landbrug og industri. Genopbygningen af økonomien vanskeliggjordes af den finansielle forstyrrelse, besættelsen havde medført.

1. 1945–49. I forholdet til Storbritannien var der 1945–46 visse vanskeligheder i forbindelse med prisansættelsen for danske landbrugsprodukter. Dan-

mark måtte her sælge den store part af sin landbrugseksport til priser, der lå væsentligt lavere end dem, man kunne opnå i f. eks. Sverige, Rusland, Polen og Holland, mens englænderne igen måtte købe de danske varer til priser, der lå over Dominion-landenes. I 1946 liberaliseredes dansk import fra Sterling-området betydeligt; den danske import fra Storbritannien udgjorde mere end det dobbelte af eksporten til dette land, og en alvorlig betalingskrise opstod i jan. 1947. Et strengt importkontrol-system måtte indføres, hvorefter underskuddet på betalingsbalancen mindskedes. 1947 og 1948 forhandlede igen om de danske eksportpriser for landbrugsprodukter, og efter et dansk eksportstop nåede man til enighed om en aftale (med højere priser) i febr. 1948, med en ny aftale i sept.

Forbedringerne inden for produktionen ses af produktionsindexet s. 397. 1947 havde industriproduktionen nået 1939-niveaue, mens landbrugets stilling ikke var så tilfredsstillende, med en dårlig høst i 1947, dog bedret i 1948. Underskuddet på handelsbalancen var reduceret. Disse tendenser fortsatte i 1949, indtil Danmarks forbedrede handelspolitiske stilling ophørte med devalueringen af pundet i nov. 1949.

2. 1949-51. Den danske krone fulgte med pundet, da dette devalueredes. Virkningerne for dansk økonomi blev alvorlige; Storbritannien ville ikke gå med til højere priser for danske landbrugsvarer. Efter visse forbedringer 1950 og 1951 forværredes stillingen igen med følgerne af genoprustningen og Korea-krigen. 1950 var underskuddet på handelsbalancen dobbelt så stort som i 1949, og regeringen måtte stramme finanspolitikken for at mindske faldet i valutareserverne og inflationspresset. I disse vanskelige år genvandt Vest-Tyskland sin stilling som eksportør til og marked for Danmark, som det ses af tabel XXXII. Den danske industrieksport steg (se tabellen s. 400) fra mindre end $\frac{1}{3}$ af den samlede eksport i 1949 til o. 40 % i 1951.

3. 1951-54. 1952 var Danmarks handelsbalance positiv for første gang siden krigen, og en vis liberalisering af handelen kunne finde sted. Nationalproduktet steg kun langsomt, de første år med den største vækst for landbrugsproduktionen. Fra 1954 steg industrieksporten mere end landbrugseksporten. Storbritanniens procentvise andel i dansk handel var faldet siden 1949. Højkonjunktoren i Vest-Europa 1954 og 1955 skabte muligheder for den danske industrieksport; den hjemlige efterspørgsel var dog stor, importen steg, og 1954 gennemførtes en strammere finans- og pengepolitik, hvis virkninger i 1955 fremgår af tabel XXXIII.

4. 1953–58 var udviklingsmønstret meget lig det i perioden 1952–55. Stramningen i den økonomiske politik medførte nedgang i beskæftigelsen, fortsat i 1956, da en forøgelse i byggeaktiviteten og industrieksporten startede en ny ekspansionsperiode, fortsat i 1957, da betalingsbalancen igen forringedes, fremskyndet ved Suez-krisen; juni 1957 forhøjedes skatterne, og strammere kontrol indførtes.

I disse år havde væksten i industrieksporten fortsat, mens landbrugseksporten stagnerede, jvf tabellen s. 403. Siden efterkrigstiden havde det været Danmarks mål at mindske sin afhængighed af landbrugseksporten, på baggrund af aftagerlandenes modvilje mod at forlade en protektionistisk landbrugspolitik.

5. 1958–61. Fra slutningen af 1957 var betalingsbalancen igen gunstig, og en art højkonjunktur fortsatte gennem 1959 og 1960. Forholdene for landbruget bedredes, jvf. tabellen s. 404. Over for en vækstrate 1953–58 på 9.3 % stod dog industrien på 107.8 %.

6. *Svingninger i vækstraten.* Som Storbritannien har Danmark oplevet konjunktursvingninger, men det har formået at nå en højere økonomisk vækstrate. Med en åben økonomi, hvor såvel eksport som import omfatter 1/3 af bruttofaktoriindkomsten, er Danmark meget følsom for internationale konjunktursvingninger. Der var tilbagegang 1951–52, et stejlt opsving 1953–54, stagnation 1955–56 og en moderat vækst 1957, der udviklede sig til en kraftig ekspansion. 1957–60 var den årlige vækstrate fem gange større end 1950–57. Med hensyn til investeringerne var 1957–58 et vendepunkt; væksten i investeringerne faldt nu ikke blot på boligbyggeri og offentligt byggeri, men også på produktionen, takket være dels en bedring i Danmarks valutastilling, på grund af fald i priserne på råvarer, dels de begyndende virkninger af en ekspansionistisk finans- og skattepolitik (f. eks. de nye regler for skattefrie afskrivninger), dels en mærkbar vækst i kapitalimporten. 1957–60 steg industriproduktionen 30 % og 1960 udgjorde nettoinvesteringerne 20 % af bruttofaktoriindkomsten, mod 15 % ti år tidligere.

VIII. Det fremdukkende mønster

1. *Forandringer inden for britisk landbrug.* Landbrugets krav om protektion er nu almindeligt anerkendt. O. 1955 nåede man den planlagte forøgelse af landbrugsproduktionen på 60 % over førkrigsniveauet; forholdene fremgår af figur 1. Priserne på flere produkter garanteredes af regeringen, og betragte-

lige beløb anvendtes til subsidier til landbruget, se tabellen s. 408. Investeringen i landbruget var i 1961 større end i industrien, og produktiviteten er hævet, jvf. tabellen s. 409. I det hele får fødevarepriserne lov til selv at finde deres niveau, og regeringen betaler derefter underskuddet for producenterne, mens Fællesmarkedets system støtter landbruget ved kunstigt at holde priserne på et højt niveau ved hjælp af importrestriktioner.

2. *Danmarks andel i Storbritanniens levnedsmiddelimport.* Hovedtrækkene i Danmarks forhold i konkurrencen med Commonwealth-landene på det engelske marked fremgår af tabel XXXIV. Danmarks andel i den britiske smørimport er 1962 omtrent den samme som i 1938, o. 25 %, mens Commonwealth-landenes er gået frem, fra 47 til 57 %; disse lande har fordel af toldfriheden, men Danmark har dog en »geografisk præference«, ved sin beliggenhed nær England. Kvoterne for smør for de enkelte lande 1962-64 ses af tabel XXXV. — Mens Danmarks andel i det britiske ostemarked ikke er betydelig, i de senere år har den udgjort 7 %, har landet en førende stilling på baconmarkedet, hvor dets andel er 70 %, mod 49 % før krigen. Ligesom for smørrets vedkommende er de danske priser blandt de højeste. — På grund af store prissvingninger fik den britiske regering i 1963 en markeds-(fordelings)-aftale i stand med Danmark og andre bacon-eksporterende lande; Danmark fik en andel i de samlede tilførsler til Storbritannien på o. 47 %. — Indtil fornylig kunne dansk landbrug fremvise en næsten enestående rekord i uafhængighed af støtte fra skatteborgere eller forbrugere; snarere støttede landbruget forbrugerne i byerne, eftersom markedsordningernes mål var at sikre, at den hjemlige forbruger ikke skulle betale priser så høje som dem, der kunne opnås på verdensmarkedet. Efter landbrugsstrejken 1961 skete der en vigtig ændring: for første gang indførtes i Danmark direkte regeringsstøtte, et fast beløb plus en hjemmemarkedsordning for flæsk.

3. *Tendenser inden for dansk eksport.* En hovedfaktor i Danmarks økonomiske vækst efter krigen har været dets landbrugseksports indtjeningssevne. Sammensætningen og den geografiske fordeling af landbrugseksporten siden 1953 ses af tabel XXXVI. 1953-63 er Storbritanniens andel faldet fra 66 til 51 %, mens Tysklands er steget fra 14 til 21 %. En drastisk ændring har fundet sted i forholdet mellem Danmarks landbrugs- og industrieksport. Tendensen var fremme allerede efter krigen, men den virkelige strukturændring skete i 1950'erne, som vist i tabel XXXVII. Mens industrieksporten i 1950 udgjorde 29.4 % af den samlede eksport, landbrugseksporten 63 %, var tallene

i 1963 henholdsvis 51,8 og 40 %. Dette var resultatet af mange bestræbelser for at fremme industrien, hvis succes ses af tabel XXXVIII. Størst var forøgelsen i industrieksporten til EFTA-landene, mens udviklingen af Fællesmarkedet og dets toldpolitik (opbygningen af den ydre toldmur) ramte eksporten til Tyskland.

Danmarks betalingsbalance siden 1959 ses af tabel XXXIX. Under højkonjunkturen 1960–62 voksede importen hastigt, således at økonomien måtte strammes med det politiske kompromis i juni 1962, og med »helhedsløsningen« marts 1963 søgte man for en toårig periode at skabe stabilitet for priser og indkomster. 1963 var underskuddet på handelsbalancen halveret.

4. *Tendenser inden for britisk eksport.* I 1950'erne var der en almindelig nedgang for den danske andel i den britiske eksport, og det danske marked fik mindre betydning i forhold til Vest-Europa som helhed, se tabel XL. Den danske andel i den britiske eksport faldt 1937/38–1961 fra 3.0 til 2.44 %, i den britiske eksport til Vest-Europa fra 8.8 % til 6.59 %. Den geografiske fordeling af den britiske eksport siden 1952 fremgår af tabel XLI. Det hastigt voksende marked for britiske varer var Fællesmarkedet. 1952 stod eksporten til De Seks og EFTA omtrent lige, 1963 var forholdet 3:2. Et af de stærkeste økonomiske argumenter for Englands tilslutning til De Seks var, at dets økonomi ville blive stimuleret ved forbindelsen med et af de mest dynamiske områder i verden.

5. *EFTAs krise.* Den nære forbindelse mellem Danmark og England kom klart til udtryk, da Danmark knyttede sin politik nær til Englands i forholdet til Fællesmarkedet. En omhyggelig omvurdering har fundet sted siden forhandlingernes sammenbrud. Danmark havde grund til at være tilfreds med resultatet af tilslutningen til EFTA; industrieksporten til EFTA-landene fordobledes 1959–63, og eksporten til disse lande var 1963 dobbelt så stor som den til Fællesmarkedet. EFTA-samarbejdet rystedes dog med den britiske Labour-regerings indførelse oktober 1964 af en 15 procents særtold på alle industrivarer, som et middel til at mindske Englands enorme underskud på betalingsbalancen. Stillingen vanskeliggjordes for Danmark, hvis økonomi balancerer usikkert mellem to handelsblokke. Skal de nødvendige strukturændringer gennemføres, må Danmark fortsat importere kapital, og her står Fællesmarkedet med dets relativt frie kapitalmarked mest tillokkende. På den anden side kan Danmark ikke opretholde sin stilling på det britiske marked for landbrugsprodukter, hvis det tilslutter sig Fællesmarkedet.

6. *Perspektiver.* Venskabsforbindelserne mellem Storbritannien og Danmark, udtrykt i en traktat for mere end 300 år siden, fastholdtes gennem alle de stormfulde begivenheder i det halve århundrede efter 1913. Fællesskabet i økonomiske interesser var ægte nok til at overleve Imperie-præferencens triumf, rystelserne med 2. verdenskrig og udfordringen fra Fællesmarkedet. Mens Danmark har vanskeligheder for landbrugseksporten på grund af subsidiepolitikken i Storbritannien og afgiftspolitikken i Fællesmarkedet, men dog har mødt udfordringen med at udvide sin industrieksport, har Storbritannien sit store problem med at opnå en høj og stabil økonomisk vækstrate med pundet i stillingen som valutareserve.

Notes and References

1. D. A. Wells, *Recent Economic Changes*, New York, Appleton, 1889, p. 91.
2. *Ibid.*, p. 59.
3. See Brinley Thomas, *Migration and Economic Growth: A Study of Great Britain and the Atlantic Economy*, Cambridge University Press, 1954, Chapters VII, VIII and XI.
4. This section has benefited from the acute analysis in S. B. Saul, *Studies in British Overseas Trade 1870-1914*, Liverpool University Press, 1960, pp. 23-30.
5. K. A. H. Murray, *Factors affecting the Prices of Livestock in the United Kingdom*, Oxford University Press, 1931, p. 3.
6. Simon Kuznets, "Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations", *Economic Development and Cultural Change*, University of Chicago, Vol. V, No. 1, October 1956, p. 13.
7. John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, Macmillan, 1919, p. 8.
8. J. M. Keynes, *The Economic Consequences of Mr. Churchill*, London, Macmillan, 1925, p. 8.
- 8a. See Erik Hoffmeyer, *Strukturændringer på Penge- og Kapitalmarkedet*, Copenhagen, 1960, pp. 46-47, and 153-55.
9. Royal Institute of International Affairs, *The Problem of International Investment*, Oxford University Press, 1937, p. 139.
10. Royal Institute of International Affairs, *The Problem of International Investment*, 1937, p. 223.
11. Cmd. 2009 of 1924, p. 77, quoted in W. K. Hancock, *Survey of International Affairs*, Vol. II, *Problems of Economic Policy 1918-1939, Part I*, Oxford University Press, 1940, p. 144.
12. W. K. Hancock, *op. cit.*, p. 201.
13. See F. M. McDougall, *The Growing Dependence of British Industry upon Empire Markets*, Empire Marketing Board, Paper No. 23.
14. Rt. Hon. A. J. Balfour, *Economic Notes on Insular Free Trade*, London, Longmans, 1903.
15. Department of Overseas Trade, *Economic Conditions in Denmark, February 1931*, H. M. S. O., 1931, pp. 22-32.
16. *Ibid.*, p. 32.
17. H. B. Lary, *The United States in the World Economy*, Washington, Government Printing Office, 1943; London, H. M. S. O., 1944, p. 5.
18. *Imperial Economic Conference at Ottawa, 1932. Summary of Proceedings and Copies of Trade Agreements*, Cmd. 4174, 1932.
19. See H. P. Gøtrik, *Danish Economic Policy, 1931-38. A Report to the 12th International Studies Conference, Bergen, August 27.-September 2., 1939*, Prepared for the Institute of Economics and History, Copenhagen, pp. 12-13.
20. "Contrary to the practice of most other countries, Danish trade statistics on the geographical distribution of trade indicate countries of purchase or sale. However, since the late 1930s a distribution indicating countries of origin and destination has been published as well. The two concepts yield similar results for exports, but a considerable part of Danish import of raw materials from overseas is purchased in Western Europe, mainly

- in the United Kingdom". Ole Bus Henriksen & Anders Ølgaard, *Danmarks Udenrigshandel 1874-1958*, p. 37.
21. *Report on Economic and Commercial Conditions in Denmark, August 1936*, H. M. S. O., 1936, p. 21.
 22. *Ibid.*, pp. 21-22.
 23. *Report on Economic and Commercial Conditions in Denmark, December 1937*, H. M. S. O., 1937, p. 41.
 24. G. D. A. MacDougall, "General Survey, 1929-1937" in *Britain in Recovery*, Prepared by a Research Committee of Economic Science and Statistics Section of the British Association, Pitman, 1938, pp. 33-34.
 25. See Sir Harold Bellman, "The Building Trades", in *Britain in Recovery*, 1938, p. 430.
 26. Sir John Boyd Orr, *Food, Health and Income*, London, Macmillan, 1936, p. p. 21, 25-29.
 27. See the present writer's article, "The Alleged Exploitation of Underdeveloped Countries: a Review of the Evidence", *Proceedings of the Thirty-third Annual Conference of the Western Economic Association*, U. S. A., 1958, pp. 5-7.
 28. A. Ølgaard, "The Danish Terms of Trade in Foreign Trade 1875-1955", Copenhagen, 1957, (mimeographed), pp. 8-9.
 29. *Technical and Economic Changes in Danish Farming: 40 Years of Farm Records, 1917-57*, p. 43.
 30. *Statistical Material presented during the Washington Negotiations*, Cmd. 6707, H. M. S. O., December 1945, p. 3.
 31. *Ibid.*, p. 15.
 32. Erik Hoffmeyer, *Strukturændringer på Penge- og Kapitalmarkedet*, Sparevirkes Forlag, Copenhagen, 1960, p. 155.
 34. Long swings in economic development are to be distinguished sharply from short-term fluctuations known as business cycles; they manifest themselves in an acceleration followed by a retardation in the rate of growth of expenditures on new plant and equipment and population-sensitive capital formation such as residential construction and household durable goods. The high and low phases together cover a span of about fifteen to twenty years. There is ample evidence that such swings have characterised the growth of the United States, the United Kingdom and other industrialised countries since the first half of the nineteenth century. (See Brinley Thomas, *Migration and Economic Growth*, Cambridge University Press, 1954; S. Kuznets, "Long Swings in the growth of population and of related economic variables", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 1. February 1958).
 35. The American billion, i. e. 1,000 million.
 36. See Brinley Thomas, ed., *Economics of International Migration*, Macmillan, 1958, Chap. I.
 37. *Bank of England Quarterly Bulletin*, March 1964, p. 31.
 38. Edward M. Bernstein, Study Paper No. 16, *Joint Economic Committee*, Washington, 1960, p. 35.
 39. See Brinley Thomas, "Recent Trends in American Investment in Western Europe", *The Three Banks Review*, September 1960, No. 47, p. 19.
 40. *Survey of Current Business*, August 1963, p. 22.
 - 40a. See Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, *Economic Survey of Denmark 1962*, (June 1962), pp. 46-53.
 - 40b. See Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, *Economic Survey of Denmark, 1964*, May 1964, pp. 71-76.
 - 40c. Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, *Economic Survey of Denmark, 1960*, p. 40.
 - 40d. *Ibid.*, p. 40.
 41. *A Farm and Food Plan*, The National Farmers' Union, August 1962, p. 12.
 42. *Bulletin for Industry*, September 1963, p. 2.
 - 42a. Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, *Economic Survey of Denmark, 1962*, June 1962, pp. 14-15.

43. Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, *Economic Survey of Denmark*, 1962, p. 49.
44. E. F. Nash & E. A. Attwood, *The Agricultural Policies of Britain and Denmark*, Land Books Ltd., 1961, pp. 80-81.
45. Quotation from an article by Mr. Hæk-kerup in *Information*, Copenhagen, 31. December 1963, reprinted in *E. F. T. A. Bulletin*, Vol. V, No. 1/2, January-February 1964, p. 5.
46. *The Economist*, London, 21 November 1964, p. 893.
47. *The Times*, 21 November 1964.

Beretning om virksomheden

1. april 1964-31. marts 1965

Indsamling af arkiver

Afleveringerne androg i 1964-65 7.177 bind og pakker, knap så stor en tilvækst som i 1963-64, da den var 8.780. I årets løb er modtaget følgende arkiver:

Akademiet for de tekniske Videnskaber, København. I den løbende aflevering har akademiet sendt 28 pakker sagmateriale fra de forskellige udvalg og råd spændende i tid fra 1955 til 1963.

Andelsudvalget, København. Andelsudvalget blev oprettet i 1898 som en overbygning på de fællesforeninger for andelsbevægelsens specielle områder, der efterhånden var dannet. Udvalget har af sit arkiv afleveret 58 bind og 106 pakker spændende fra 1896-1964, herunder også sager vedrørende Andelsbladet (1898-1956), Brugsforeningernes Organisation vedrørende arbejdsforhold (1938-44), maskinfabrikken »Danmark«, Århus, (1918-28), Den danske Andelsbank (1915-25) og Det danske Forlag (1940-58).

Arbejdernes kooperative Byggeforening, København. Den store lockout i 1899 gav i hovedstaden anledning til oprettelse af en række kooperative virksomheder inden for byggeindustrien. I 1913 dannede disse sammen med et par senere tilkomne Arbejdernes kooperative Byggeforening, hvis formål i første række var at afhjælpe den herskende mangel på boliger for arbejdere. Foreningen, der siden har udfoldet en omfattende virksomhed, har afleveret sine byggesager med planer, tegninger og beregninger for tiden 1914-45, 19 pakker.

Brede Arbejderforening, Brede. Samtidig med afleveringen af arkivet fra A/S J. C. Modeweg & Søn indkom et lille arkiv fra understøttelsesforeningen Brede Arbejderforening på 4 bind og pakker indeholdende regnskabsmateriale fra 1936-55.

Brede Asyl, Brede. Med samme arkiv indkom arkivet fra Brede Asyl, en børnehave for de hos A/S J. C. Modeweg & Søn ansatte arbejdere og funktionærer. Afleveringen består af 17 bind og pakker forhandlingsprotokoller og regnskabsmateriale i tiden 1950-56.

Brugsforeningernes Organisation vedrørende Arbejdsforhold, B. O. V. A., København. I forbindelse med Andelsudvalgets arkiv indkom arkivet fra Brugsforeningernes Organisation vedrørende Arbejdsforhold, B. O. V. A., der

var en organisation af brugsforeninger, der havde til formål at fastlægge lønindtægtsforhold såvel mellem uddelere og medhjælpere som mellem uddelere og brugsforeninger. Afleveringen består af 13 bind og pakker fra organisationens korte levetid 1939-44 indeholdende beretninger, regnskaber og korrespondance. Dens funktioner overtoges af Brugsforeningernes arbejdsgiverforening.

De danske Handelsforeningers Fællesorganisation. Fællesorganisationen er stiftet i 1890 som en sammenslutning af en række specielle brancheforeninger: isenkræmmere, kaffehandlere, skotøjshandlere, tobakshandlere, vinhandlere m. fl. I fortsættelse af en tidligere aflevering er afleveret 125 pakker med behandlede sager for tidsrummet 1930-60.

Landsforeningen til Arbejdsløshedens Bekæmpelse, Århus. Fra L. A. B.'s lokalforening i Århus er i 597 bind og 50 pakker overdraget bogholderi og korrespondance for årene 1938-59. Samlingen omfatter såvel organisationen som helhed som dens enkelte virksomhedsgrene (spildindsamling, skovarbejde, sytue m. v.).

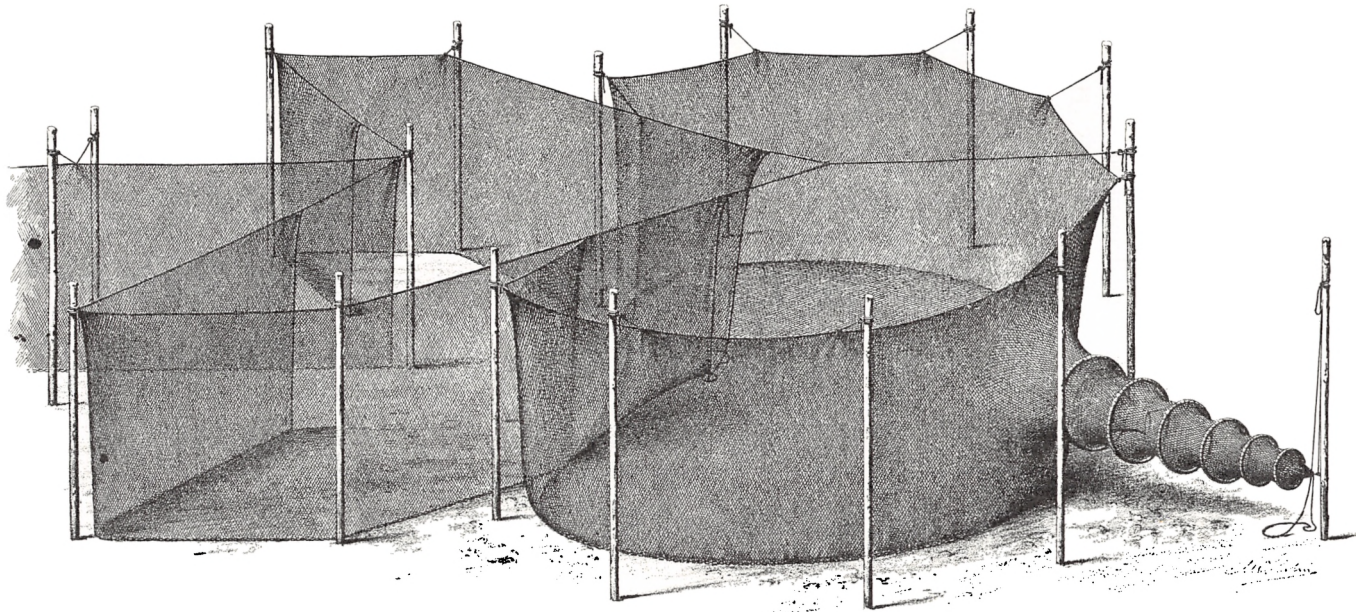
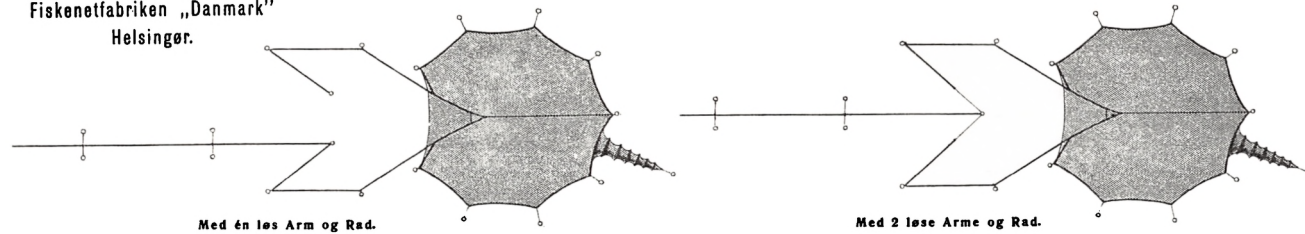
Nordisk Andelsforbund, København. I fortsættelse af tidligere afleveringer har Andelsforbundet yderligere afleveret 387 bind og pakker regnskabs- og korrespondancesager fra tiden 1949-56.

Private Arkitekters & rådgivende Ingeniørers Forbund, Århus. Fra arkitekt Tyge Klemann, Århus, er modtaget arkivet fra Private Arkitekter & rådgivende Ingeniørers Forbund, Århus, 2 bind forhandlingsprotokoller for tiden 1927-36. Foreningens formål var at bekæmpe offentligt ansatte ingeniørers, arkitekters og teknikeres adgang til projekterings- og konsulentarbejde for andre end deres offentlige arbejdsgiver samt at søge de private arkitekter og rådgivende ingeniører benyttet i stadig større målestok til offentlige arbejder og arbejder for institutioner, der nyder offentlig støtte.

Centralforeningen af »Tolvmandsforeninger« og større Landbrugere i Danmark, København. Den første tolvmandsforening blev oprettet på Lolland i 1890 med det formål under mindst én årlig sammenkomst på medlemmernes ejendomme at diskutere landbrugsfaglige og -politiske emner. Basis var ofte en indledende markvandring eller staldgennemgang. Foreningen fik mange efterlignere (de havde hver oprindeligt, som navnet siger, 12 medlemmer), og i 1927 blev de sammensluttet i en centralforening. Fra denne er der modtaget en første aflevering på 5 bind og pakker med avisudklip samt nogle film, alt for tiden 1931-59.

De samvirkende danske Husmandsforeninger, København. Husmandsforeningerne har fortsat deres afleveringer med 16 bind og pakker korrespondance med inden- og udenlandske institutioner. Spændvidde 1937-62.

Fiskenetfabriken „Danmark“
Helsingør.

Fiskenetfabriken „Danmark“'s Aalebundgarn.

Aalebundgarn fra tiden omkring 1. verdenskrig. Fiskenetfabrikken »Danmark«s arkiv indeholder en samling billeder af fabrikens produktion, maskiner og lokaler, der udmærket supplerer arkivaliernes oplysninger om dens virksomhed.

Aldrup Andelsmejeri, Tiset sogn, Ning herred, Århus amt. I forbindelse med den koncentration af mælkebehandlingen, der i disse år foregår, nedlægges et stort antal mejerier. Deres arkiver vil i reglen, alt efter i hvilken form de er bevaret, på det lokale plan kunne give værdifulde bidrag til denne side af landbrugets udvikling. Fra Aldrup Andelsmejeri er afleveret 83 bind og 3 pakker spændende over årene fra mejeriets grundlæggelse i 1885 til dets ophør i 1964. Arkivet består af regnskaber over salg og produktion af mælk, smør og ost samt tre forhandlingsprotokoller og en medlemsprotokol.

Fiskenetfabrikken Danmark, J. C. Tvede A/S, Helsingør. Fra den i 1964 ophørte netfabrik (grundlagt 1892) har Erhvervsarkivet fået overladt 237 bind og 33 pakker (1900–64). Arkivet indeholder regnskabsmateriale, produktionsprotokoller, lønningsbøger og korrespondance samt en del billeder og tegninger.

A/S Maskinfabrikken Danmark, Århus. Med Andelsudvalgets arkiv indgik 5 bind og pakker med forhandlingsprotokoller og forretningskorrespondance for årene 1918–28 fra maskinfabrikken Danmark, Århus. Fabrikken, der især arbejdede med sterilisationsapparater til mælk, måtte i 1927 på grund af svigtende afsætning træde i likvidation.

C. M. Hess' Fabrikker A/S, Vejle. Firmaet, der i den almindelige bevidsthed forbindes med kakkelovne, men som har lavet og laver adskilligt andet, blev grundlagt i 1876, da jernstøber Christian Martin Hess overtog en allerede eksisterende virksomhed. I forbindelse med en forestående flytning har fabrikken til Erhvervsarkivet overgivet 1.236 bind og ca. 700 pakker for årene 1876–1961. Arkivet består af regnskaber, korrespondance, reklamemateriale og billeder samt en omfattende samling af kendte kunstneres originale modeltegninger til Hess-ovne gennem de skiftende moder.

J. C. Modeweg & Søn A/S, Lyngby. I forbindelse med Nationalmuseets overtagelse af Brede Klædefabriks bygninger har Erhvervsarkivet modtaget, hvad der efter likvidationen, der begyndte i 1956, var tilbage af den gamle virksomheds arkiv. Modeweg var i 1831 medkøber af Brede, hvor der siden 14. århundrede havde været drevet forskelligt mølleri. 1835 blev han enejer. Arkivet tæller 775 bind og 300 pakker for tiden 1850–1956. Fra 19. århundrede er dog kun bevaret statusbøger og statusopgørelser.

Nielsen & Winther's Værktøjsmaskinfabrik A/S, København. Samtidig med viderefleveringen fra maskingrosserer Alfred V. Nielsen, København, indkom arkivet fra Nielsen & Winther's maskinfabrik, 10 bind og pakker regnskabsmateriale med spændvidden 1867–1930, næsten hele fabrikkens levetid. Den grundlagdes 1867 af smedemester Frederik Chr. Nielsen, der i 1873 optog fabrikant William Winther som kompagnon. I 1897 omdannedes den til et

aktieselskab. Virksomheden nåede gennem årene en betydelig størrelse, men måtte i 1930 likvidere på grund af de dårlige konjunkturer. Den videreførtes herefter af Alfred V. Nielsen, der en årrække havde været ansat i firmaet, som ren handelsvirksomhed.

A/S Bryggeriet Stjernen, København. Bryggeriet Stjernen blev stiftet 1902 af de københavnske arbejderorganisationer. Efter en årrække med jævn fremgang brød det i 1920'erne salgsmæssigt igennem, og det blev efterhånden Danmarks trediestørste bryggerivirksomhed. Da afsætningen efter 2. verdenskrig langsomt begyndte at svigte, og da visse rationaliseringsforanstaltninger ikke viste sig tilstrækkelige, besluttede man sig i 1962 til at likvidere. Efter likvidationens afslutning er afleveret 150 bind og pakker for tidsrummet 1902–63. Arkivet består af almindeligt bogholderi, driftsregnskaber, produktionsbøger, fotografier, diplomer samt et omfattende og interessant reklamemateriale.

A/S Titan, København. Firmaet har fortsat sine afleveringer af forretningskorrespondance med årene 1958 og 1959, i alt 431 pakker.

Århus Mølle. Både kulturelt og erhvervmæssigt spillede Århus Mølle gennem sine ejere i sidste halvdel af forrige århundrede, tilhørende familien Weis, en central rolle i byens liv. Møllen ophørte 1903. Fra fru E. Weis Benzon, Hellerup, er modtaget en mindre samling bestående af breve, regnskabsbilag og telegramkopibøger – alt fra 1850'erne og 60'erne.

Hans F. Carøe A/S, Stege. Fra Købmandsfirmaet Hans F. Carøe A/S, Stege, er modtaget 10 bind regnskabsbøger fra 1889–1915. Forretningen blev grundlagt i 1859 af konsul Chr. Bertelsen, Stege, men overtoges allerede i 1870'erne af konsul Hans F. Carøe og har siden været i familiens eje. Den omdannedes til aktieselskab i 1950.

Den danske Andelsbank, København. Sammen med Andelsudvalgets arkiv indkom 2 pakker regnskabsmateriale og korrespondance fra den i 1925 likviderede danske Andelsbank. Pakkerne dækker årene 1915–25, næsten hele bankens levetid. De indeholder bl. a. dupliserede redegørelser vedrørende bankens likvidation.

Det danske Forlag, A. m. b. a., København. Sammen med Andelsudvalgets arkiv indkom et lille arkiv fra Det danske Forlag, A. m. b. a., 2 pakker korrespondance, regnskabsmateriale og udskrifter af forhandlingsprotokoller med spændvidden 1941–58. Forlaget oprettedes 1941 som Andelsbevægelsens eget forlag.

Handelshuset Moses & Søn G. Melchior, København. Firmaet har fortsat sine afleveringer, denne gang med 5 bind og 66 pakker for tiden 1915–58.

Maskingrosserer Alfred V. Nielsen, København. Fra maskingrosserer Alfred V. Nielsen, København, er modtaget en ny aflevering på 423 bind og pakker

regnskabsmateriale og korrespondance fra tiden 1931–61. Se i øvrigt Nielsen & Winthers Værktøjsmaskinfabrik A/S.

Smørekøportfirmaet T. og S. Plum, København. Firmaet blev grundlagt i 1872 af brødrene Thorvald og Sophus Munk Plum. Det spillede, indtil smørhandelen i løbet af dette århundrede gradvis blev overtaget dels af fremmede importører, dels af mejeribruget selv, en ikke ubetydelig rolle. Dets arkiv er for hovedpartens vedkommende gået tabt; men en mindre samling breve frem til 1893 er dog i 1964 overladt Erhvervsarkivet.

Købmand Thomas Christensen Thomsen, Jelling. Fra denne typiske landhandel, der nu er ophørt, er afleveret 114 bind og pakker fra tidsrummet 1910–63.

Vesterbro Trælasthandel A/S, Århus. Firmaet har fortsat sine afleveringer til Erhvervsarkivet med 98 bind og 17 pakker regnskabssager og korrespondance for årene 1942–60.

Bdr. Vorbeck A/S, Århus. Firmaet har fortsat sine afleveringer med 561 bind og pakker regnskabsmateriale og korrespondance fra 1929 til 1964.

Andelsbladet. Sammen med Andelsudvalgets arkiv indkom også Andelsbladets. Det består af regnskabsmateriale og korrespondance, der for regnskabsmaterialets vedkommende begynder allerede ved starten år 1900, medens korrespondancen kun er bevaret efter 1940. Afleveringen går op til 1956 og indeholder 111 bind og pakker.

Skibsmægler Rasmus Christensen, Århus. Efter skibsmægler Christensens død har Erhvervsarkivet fået overladt firmaets regnskabs- og klareringsmateriale samt korrespondance for tiden 1908–65, i alt 95 bind og 53 pakker. Med i afleveringen fulgte arkivalier af samme karakter fra speditjonsfirmaet J. P. Petersen, Århus: 68 bind og 5 pakker 1884–1952, A/S Århus-Bugtens Dampskibsselskab 13 bind og 1 pakke 1874–1936 og dampskibsselskabet A/S Turisten, Århus, 9 bind og 3 pakker 1898–1942. Det sidste selskab sejlede med de lokalt berømte turistbåde til udflugtsstederne i Århuskovene.

Speditjonsfirmaet J. P. Petersen, Århus. Se skibsmægler Rasmus Christensen.

Skanderborg Handels- og Landbrugsbank A/S, Skanderborg. Fra Andelsbankens Skanderborgafdeling er som videreaflevering modtaget forhandlingsprotokoller fra den tidligere Skanderborg Handels- og Landbrugsbank A/S for årene 1925–42, hele bankens levetid som selvstændig institution. Heri findes også en redegørelse fra 1949 for, hvorfor banken gik op i Andelsbanken.

Havearkitekt Johannes Tholle (f. 1891), København. I forbindelse med en udsortering af ikke mere aktuelle dele af sin virksomheds arkiv har havearkitekt Tholle afleveret ca. 600 mapper for årene 1924–63. Mapperne indeholder korrespondance, skitser, tegninger og regnskaber vedrørende kirkegårde, of-

fentlige parkanlæg (herunder også vejbeplantninger m. v.), privathaver og fabriksanlæg. Arkivet, der senere vil blive suppleret, vil fremover være en vigtig kilde til skildring og bedømmelse af havekulturens udvikling i første halvdel af 20. århundrede.

Dampskibsselskabet A/S Turisten, Århus. Se skibsmægler Rasmus Christensen.

A/S Århus-Bugtens Dampskibsselskab. Se skibsmægler Rasmus Christensen.

Århus Universitets Spisestuer. Spisestuerne blev grundlagt i 1946 samtidig med, at universitetets nye hovedbygning blev taget i brug. Deres nedlæggelse i forbindelse med denne side af studenterlivets flytning til det nye Studenternes Hus betegner afslutningen af en epoke også i universitetets almindelige udvikling. Efter ophøret er stuerne arkiv, 5 bind og 88 pakker regnskaber med bilag, overgivet til Erhvervsarkivet.

Andre. Retsbehandlede arkiver er kommet fra Randers og Århus.

Ordningsarbejdet

Der er udført ordningsarbejder i arkiverne fra Andelsmejeriet Aldrup, Andelsudvalget, skibsmægler Rasmus Christensen, Århus, Fiskenetfabrikken Danmark, J. C. Tvede, Helsingør, Cikorietørreriet »Dannebrog«, Kolding, A/S A. Erichsen & Søn, Kolding, Fyens Disconto Kasse, Odense, sagfører Dahl Hardt, Kolding, A/S C. M. Hess, Vejle, A/S Jysk Elektro, Århus, A/S J. C. Modeweg & Søn, Brede Klædefabrik, maskingrosserer Alfred V. Nielsen, København, speditionsfirmaet J. P. Petersen, Århus, købmandsfirmatet N. M. & F. Plum, Assens, tømrermester Rasmus H. Rasmussen, Tulstrup, Bryggeriet »Stjernen« A/S, København, Tekstilfabrikantforeningen og Købmand Thomas Christensen Thomsen, Jelling.

Udarbejdelsen af et sammenfattende register til bankierfirmaet D. B. Adlers og til handelshuset Moses & Søn G. Melchior's kopibøger er fortsat. Det samme gælder den løbende registrering af dagspressens artikler om erhvervslivets mænd.

Håndbiblioteket

Bogbestanden er forøget med 1.996 bind, hvoraf en stor del er gaver, skænkede bl. a. af inspektør Fritz V. Bloch, Århus, livsforsikringsselskabet »Hafnia«, arkitekt Tyge Klemann, Århus, Københavns kommunes statistiske kontor, Rigsarkivet, Statistisk Departement, Statsbiblioteket og Århus Handelsstands-

forening. Jubilæums- og tidsskrifter er modtaget fra firmaer, myndigheder og organisationer i Danmark, Norge, Sverige, Finland, Belgien, Frankrig, Holland, Italien, Schweiz, Vest- og Østtyskland, USA og Østrig.

Personale

Ved udgangen af marts måned 1965 afskedigedes efter ansøgning arkivar, cand. mag. Birgit Nüchel Thomsen.

Anden virksomhed

I anledning af Århus Handelsstandsforenings Handelsskoles 100 års jubilæum den 8. marts 1965 udarbejdede arkivet en bog »Århus Handelsstandsforenings Handelsskole 1865–1965« (85 sider, illustreret). Bogen, der bygger dels på handelsskolens gamle protokoller, dels på offentliggjort litteratur og statistik om handelsskoler, giver et indblik i handelsundervisningens historie før skolens oprettelse, en redegørelse for undervisning, økonomi, ledelse og elevantal indtil 1965 og et statistisk tillæg om handelsskolerne siden århundredeskiftet. Bogens forskellige afsnit er udarbejdede af arkivarerne Finn H. Lauridsen, John W. Oldam og Birgit Thomsen.

Arbejdet med undersøgelsen over dansk-engelsk samhandel i de sidste 300 år er fortsat og afsluttet. Undersøgelsen offentliggøres i nærværende årbog.

Af personalets arbejder i øvrigt kan anføres: overarkivar Vagn Dybdahl har fortsat deltaget i arbejdet i Århus byhistoriske Udvalg og i redaktionen af »Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur« samt af tidsskrifterne »Jyske Samlinger. Tidsskrift for Danmarks historie« og »Nyt fra historien« og bidraget dertil med anmeldelser og litteraturoversigter. Endvidere har overarkivar Dybdahl udgivet »De nye klasser 1870–1913« (Politikens Danmarkshistorie bd. 12). Overarkivar Dybdahl har fremdeles fortsat virket som lektor i økonomisk historie ved Århus Universitet. Endelig har han ledet tilrettelæggelsen af udstillingen »Århus under besættelsen«.

Arkivar Finn H. Lauridsen har forestået redaktionen af »Århus Stifts Årbøger« og som formand ledet arbejdet i »Historisk Samfund for Århus Stift«. Ved Århus Universitet har han som undervisningsassistent afholdt kursus i gotisk skriftlæsning og arkivkundskab, og han har været medarbejder ved udstillingen »Århus under besættelsen«. Endvidere har arkivar Lauridsen for Arveprinsesse Carolines Børneasyl, Århus, skrevet asylets historie fra dets oprettelse i 1836. Afhandlingen er tillige offentliggjort i Århus Stifts Årbøger

Magasingang i Erhvervsarkivets loftsetage. Protokolrækkerne tilhører arkivet fra Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger.

Foto Hammerschmidt.

1964 («Arveprinsesse Carolines Børneasyl. Af en Århusinstitutions historie«). Til »Jyske Samlinger« og »Nyt fra historien« har han bidraget med anmeldelser.

Bygningens istandsættelse

Arbejdet med istandsættelse af Erhvervsarkivets bygning blev fortsat og afsluttet. I den tidligere fyrekælder blev indskudt en etageadskillelse, og i de to udmærkede ekstramagasiner er der nu plads til ca. 800 meter arkivalier.

PUBLIKATIONER FRA ERHVERVSARKIVET

Erhvervshistorisk årbog 1949. 96 sider, kr. 7,50.

Indhold: Af Erhvervsarkivets historie.
Erhvervsarkiver i udlandet.
Arkivordningsprincipper i erhvervsvirksomheder.
Handelsstanden og butikslukningen 1840-1908.
Aktstykker fra arkivet.

Erhvervshistorisk årbog 1950. 88 sider, kr. 7,50.

Indhold: Fra kaperkrigens begyndelse.
Et gullaschfirma fra Napoleonskrigenes tid.
På trampfart 1848-50.
Bogkøb i provinsen 1800-1850.
Postgang i det 19. århundrede.
Om opbevaring af mikrofilmarkiver.

Erhvervshistorisk årbog 1951. 110 sider, kr. 10,00.

Indhold: Fra 19. århundredes handelsliv. I. Af Luis Bramsens erindringer.
Af konsulatsvæsenets historie i det 18. århundrede.
En Vesterhavsstranding 1850.
Fra halvfemsernes konsulentvirksomhed. Et par episoder fra Harald Fabers virke.
Holmens centralarkiv.

Erhvervshistorisk årbog 1952. 120 sider, kr. 9,75.

Indhold: Et dansk handelshus i Australien. Melchior & Co., 1853-62.
Fra 19. århundredes handelsliv. II. Af Luis Bramsens erindringer.
Af Limfjordshandelens historie. Aggerkanal og Doverodde.
Den illoyale konkurrence. Begrebets opståen.
Några reflexioner rörande industrirationalisering och arkiv.

Erhvervshistorisk årbog 1953. 116 sider, kr. 9,75.

Indhold: Dansk handel på Isle de France.
Et dansk imperialistisk eksperiment. Plantageselskabet »Dansk-Vestindien«.
De økonomiske problemer ved Nordslesvigs genforening med Danmark.

Erhvervshistorisk årbog 1954. 153 sider, kr. 11,75.

Indhold: Jens Bang og det ålborgske saltkompagni.
De nordsjællandske landboreformer og statsfinanserne.
Revisorloven af 1909: Forudsætninger og debat.
Fra købstadhandelen i det 18. århundrede. En lollandsk klage fra 1762.

Erhvervshistorisk årbog 1955. 154 sider, kr. 16,25.

Indhold: Adelig studehandel i 16. århundrede.
Økonomisk debat i Slesvig og Holsten 1773–1807.
En sjællandsk kornkøbmand. Af agent H. H. Schous levned og optegnelser.
Om jubilæumsskrifter.

Erhvervshistorisk årbog 1956. 212 sider, kr. 16,25.

Indhold: Dalum Papirfabrik. Fra konkurrence til sammenslutning.
Fra arkiverne. Breve fra C. A. Broberg i 1866.
Tillæg: »Sagførere i Århus«.

Erhvervshistorisk årbog 1957. 96 sider, kr. 14,00.

Indhold: En købmandsskæbne i Ålborg fra begyndelsen af 17. århundrede.
En dansk handels ekspedition til Nordamerika 1783. Et bidrag til Handels- og
Kanalkompagniets historie.
Den merkantilske Forening. Fra det 19. århundredes børsliv.
Socialdemokratiet og brugsforeningerne frem til 1908.

Erhvervshistorisk årbog 1958. 171 sider, kr. 16,25.

Indhold: En tømmerlægt i 19. århundrede.
Den økonomiske debat om lavs- og købstadsprivilegier i sidste halvdel af
18. århundrede.
Erhvervsarkivets bygning.
Registre til Erhvervshistorisk årbog 1949–58.

Erhvervshistorisk årbog 1959. 141 sider, kr. 16,25.

Indhold: Fra Rosenborg Brøndanstalts første år. Dansk mineralvandsproduktions opståen.
Boghandler i Slesvig og København omkring 1864. Fra Vilhelm Trydes bog-
og kunsthandsels første år.
En københavnsk boglade ved århundredets begyndelse.
En tømmermesterfallit 1799. Lavstilstande og byggeforhold i København.

Erhvervshistorisk årbog 1960. 150 sider, kr. 18,25.

Indhold: Dansk industri og de store udstillinger 1889–1914.
Den teknisk-kemiske industri 1870–1914.
På forretningsrejse i Norge omkring 1830. Aktstykker fra skibsklareringsfirmaet
N. P. Kirck, Helsingør.
Tillæg: »Aarhus Kjøbmænds Hjælpekasse 1861–1961«.

Erhvervshistorisk årbog 1961–62. 184 sider, kr. 22,00.

Indhold: Aarhus Handelsstandsforening 1937–1962.
Århus vestindiske Handelsselskab. Oprettelse og sammenbrud.
Købmandsportrætter fra empirens Århus.
En boglade omkring 1840. Jens Worm Bruun og Den Jessenske Boghandling.
Konsul J. M. Mørk. Aarhus Handelsforenings første formand.
En patriarkalsk købmændsfamilie.
Handelsborgerskaber i Århus 1674–1862.
Købmænd i tal. Fra Århuslisterne i folketællingerne 1840.
Handelsstanden i Århus og folketingsvalgene 1852, 1876 og 1879.

Erhvervshistorisk årbog 1963. 169 sider, kr. 22,00.

Indhold: Fra dansk empires bygningshistorie. Arkitekt Johan Andreas Meyer 1783-1822.
Forbindelsen mellem København og de nordtyske Østersøbyer 1750-1807.
En vignet og dens forudsætninger.
Danmarks høje renteniveau: En særlig tradition?

Erhvervshistorisk årbog 1964. 144 sider, kr. 22,00.

Indhold: Af den private smørhandels historie. Firmaerne T. & S. Plum, P. & S. Plum og T. & E. Plum.
Dansk papirindustri 1870-1914.
En rådgivende sæbesyder i 1860'erne.
Hvornår trængte det dobbelte bogholderi igennem i dansk erhvervsliv?

Erhvervshistorisk årbog 1965. 452 sider, kr. 30,00.

Indhold: Dansk-engelsk samhandel 1661-1913.
The Changing Pattern of Anglo-Danish Trade 1913-1963.

Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen:

Personregister over Arbejdsgiveren 1900-1952. 1954. 120 sider, kr. 6,00.

Rasmus Berg:

Minder fra håndværk og industri. 1954. 115 sider, kr. 11,75. (Udsolgt).

Vagn Dybdahl, Andreas Jørgensen og Finn H. Lauridsen:

Oversigt over industrihistorisk litteratur 1945-54. 1955. 23 sider, kr. 2,00.

Aage Rasch:

Dansk toldpolitik 1760-1797. 1955. 362 sider, kr. 19,00. (Udsolgt).

Vagn Dybdahl, Vello Helk og Finn H. Lauridsen:

Sagførere i Århus. Undersøgelser og aktstykker tilegnede Carl Holst-Knudsen.
1886-28. maj-1956. 139 sider, kr. 12,00.

Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen:

Aarhus Kjøbmænds Hjælpekasse 1861-1961. 58 sider.

Sundhed og sygdom mens Århus blev stor. 1963. 240 sider, kr. 10,00. Udsendt af Sygekassen Århus til foreningens hundredårsdag 27. april 1963. Redigeret af Vagn Dybdahl.

Indhold: *Birgit Nüchel Thomsen*: Sociale og hygiejniske tilstande 1861–1909.

John W. Oldam: Var Århus en usund by? Sundhedstilstanden i Århus 1880–1909 i statistisk belysning.

Finn H. Lauridsen: Sygekassen Århus stiftes som Foreningen af Håndværkere og Fabriksarbejdere til gensidig Understøttelse og spredte træk fra 1895 til vore dage.

»Kundskaber til anvendelse for handelsfaget«. Aarhus Handelsstandsforenings Handelsskole 1865–1965. 85 sider. Udgivet af Aarhus Handelsstandsforening. Redigeret af Vagn Dybdahl. Medarbejdere: Finn H. Lauridsen, John W. Oldam og Birgit Nüchel Thomsen.

Vagn Dybdahl:

Handels- og industrihistorisk litteratur 1952–1965. 1966. 63 sider, kr. 12,00.

Birgit Nüchel Thomsen og Brinley Thomas under medvirken af John W. Oldam:

Dansk-engelsk samhandel 1661–1963, 1966, 438 sider, kr. 30,00.

